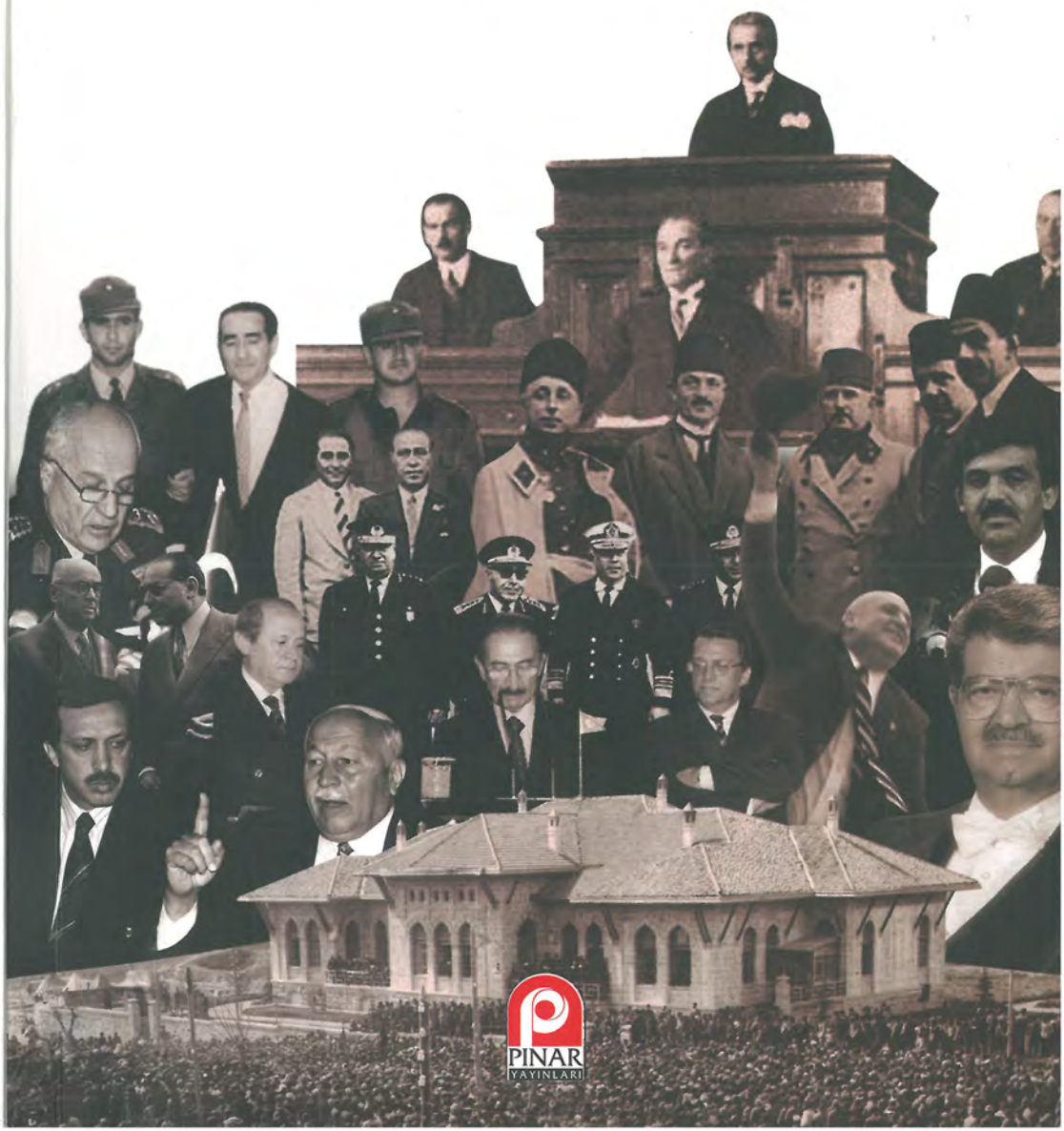
CUMHURİYETİN TARİHİ CELALEDDİN VATANDAŞ

PINAR YAYINLARI

CUMHURİYETİN TARİHİ

CELALEDDİN VATANDAŞ

PINAR YAYINLARI

Celaleddin VATANDAŞ

İlk ve orta öğrenimini Kırşehir'de tamamladı. 1980 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü kazandı. Yüksek Lisans ve Doktora tezlerini Türk Modernleşmesi üzerine yaptı. Yüksek Lisans tezinde Türk Modernleşmesinin Osmanlı dönemini, Doktora tezinde ise Türk Modernleşmesinin Cumhuriyet dönemini araştırdı. Kanada'da bir toplumsal uyum politikası olarak çok kültürlülük üzerine, Almanya'da da Türklerin aile yapıları üzerine araştırmalar yürüttü. Prof. Dr. Celalettin Vatandaş'ın yayınlanmış; Sokakta Çalışan Çocuklar, Sokakta Yaşayan Çocuklar, Silifke-Mut Bölgesi Tahtacıları, Dilenciler (Meslek mi Mağduriyet mi), Tarihsel Bir Deneyim Olarak Çok Kültürlülük: İmparatorluklar (Osmanlı Örneği), Psiko-Sosyal Bir Terim Olarak "Kimlik" in Kimliği, Çok Kültürlü Bir Yapıda Toplumlar ve Ulusal/Etnik Kimlikler, Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Ekonominin Modernleştirilmesi, Bir Din Mühendisliği Projesi Olarak Euro-İslam, Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı, Türkiye'de Aile Yapısı ve Değişimi, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde Ekonomik Sisteme İlişkin Düşünceler, Ahlak Hukuk İlişkisi ve Kaynağı Sorunu, Modern Bilim Örnekliğinde Gerçeğin Kuşatılması Sorunu başlıklarını taşıyan Sosyoloji-Bilim-Düşünce Tarihi-İslam konulu çok sayıda makalesinin yanı sıra Aile ve Şiddet (Türkiye'de eşler arası şiddet), Çok kültürlülük, Türkiye'de Aile, Trabzon'da Aile Yapısı ve Problemleri ve Trabzon'da Kentleşme (Kentlileşme Süreci ve Problemleri) Ulusal Kimlik (Türk Ulusçuluğunun Doğuşu), Hz Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti, Vahiyden Kültüre, Tevhid ve Değişim, Kur'an ve Hayat, Esenlik Yurdunun Çağrısı, Tevhit ve Toplum ve Çankaya Nöbeti isimli kitapları bulunmaktadır.

Karadeniz Teknik Üniversite'si İ.İ.B.F'de Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölüm başkanlığı da yapan Vatandaş, halen Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanlığı yapmaktadır.

CELALEDDİN VATANDAŞ

Cumhuriyet'in Tarihi
Yaşadıklarımızın Dünü-Bugünü

PINAR YAYINLARI

pınar yayınları
alay köşkü cad. küçük sok. civan han
no: 6/4 cağaloğlu-istanbul
tel: 0212 520 98 90 fax: 0212 527 06 77
www.pinaryayinlari.com
bilgi@pinaryayinlari.com
yayınevi sertifika no: 16148

cumhuriyet'in tarihi
celaleddin vatandaş

pınar yayınları: 181
tarih, hatırat, tarih: 13

ISBN 978-975-352-402-5

onbirinci basım: mart 2016
(1-9. baskılar ahmet cemil ertunç adıyla basılmıştır.)

kapak-iç düzen: pınar

baskı-cilt: step ajans rek. mat. tan. ve org. ltd.şti.
göztepe mh. bosna cd. no:11 34200 bağcılar-istanbul
tel: 0212 446 88 46 stepajans@gmail.com
matbaa sertifika no: 12266

İçindekiler

İlk Söz 9

TBMM Hükümeti
Birinci Meclis (1920-1923) 11

TBMM'nin Açılışı 12
"Resmi Söylem" ve İkinci Grup 21
Birinci Meclis ve Mustafa Kemal Paşa 31
Birinci Meclisin Gündemi ve Gruplar 35
Hakimiyet-i Milliye İlkesi 37
Otoritenin Kullanımı ve İstiklâl Mahkemeleri 39
Hukukun Üstünlüğü İlkesi 42
Bir Geleneğin Başlaması: Sivil Otoriteyi Tehdit 43
Birinci Meclisin Sonu 49

Türkiye'de Siyasal Sistemin İnşası
(1923-1926) 61

Cumhuriyetin İlanı 62
Cumhuriyetin İlk Siyasi Partisi: Halkçılık 73
Halk ve Halkçılık 77
İkinci Meclisteki Muhalefet 79
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 85
Gelenekselleşecek Bir Siyasal Söylemin Doğuşu 90
Dünkü Muhalefetsizliğin Bugünkü Gerekçeleri 96
Muhalefetsiz Bir Dönemin İnşası 97
Siyasi Muhalefetin Feshi 100

Milli Güvenlik Kurulu 406
Sorumsuz Bir Otorite 410
Ordu ve Sivil Hayata Müdahale 411
Askeri Müdahaleler ve Aydınlar 413
Askeri Müdahaleler ve Basın 416

Postmodern Darbe: 28 Şubat 423

Türkiye'de "Merkez-Kenar" Ayrışmasının Tarihi 426
Devletçi Seçkinlerin Altın Çağı 431
"*Merkez-Kenar*" ilişkisinde Gerçekleşen Değişmeler 435
"Yeter Söz Milletin" 437
"Devletçi Seçkinlerin" Kara Günleri: 1950'li Yıllar 440
"Beyaz ihtilâl"in Rövanşı: 27 Mayıs 1960 442
"Devletçi Seçkinlerin" Hayal Kırıklığı: 15 Ekim 1961 seçimleri 444
Bir Geleneğin İnşası: Tehdit ve Darağacı 447
İktidar - Hükümet Ayrışması ve Siyasal Alanın Daraltılması 448
Siyasetin Yeniden Dizaynı: 12 Mart ve Sonrası 451
12 Eylül İktidarı 452
Özal Dalgası 454
"Devleti Kurtarma" Girişimi Olarak 28 Şubat 456
28 Şubat'ın Gerekçesi ve Yöntemi 458
28 Şubat'ın Meşruiyeti ve Güç Kaynakları 464
28 Şubat'ın Getirdikleri /Götürdükleri 467

Sonuç 485

Kaynaklar 489

İndeks 505

İlk Söz

Dün-bugün veya bugün-yarın ilişkisi, hemen herkesin hakkında kolaylıkla bir şeyler söyleyebileceği bir sebep-sonuç ilişkisini ifade eder. Bu, aynı zamanda, bir toplumsal olayı doğru değerlendirebilmenin önemli kriterlerinden birisi olarak anlam kazanır. Çünkü, herhangi bir toplumsal olay belirli bir anda, o andan öncesiyle irtibatsız bir tarzda oluşmaz; bunun istisnası, yok denecek kadar azdır. Her toplumsal olayın oluşumunu sağlayan olaylar zinciri geçmişe uzanır; geçmişin bazı imkân ve şartlarından beslenerek büyüyüp, gelişir. Bu nedenle, şurası açık ve kesindir ki, bugünün Türkiye'sinde yaşanan toplumsal, siyasal, ekonomik, yasal... olaylar, dünün şartları dikkate alınmadan doğru değerlendirilemez. Yarının Türkiye'si ise, hiç kuşkusuz, dünden bugüne süregelen şartlara göre şekillenecektir. Yine bu ülkede yaşayan ve yaşadıklarını doğru değerlendirme çabası içerisinde olan herkes bilir ki, bu ülkenin görünenleri son derece sığ ve büyük oranda sahte, görünmeyenleri ise son derece derin ve bir o kadar da gerçektir.

Bu kitap, bugün yaşamakta olduklarımızı doğru çözümleyebilmek ve yaşayacaklarımız için isabetli bir öngörüde bulunabilmek için, yaklaşık yüz yıldır yaşadıklarımızı ortaya koyma çabasının bir ürünü olmuştur. Bir toplumun yüzyıla varan süre içerisinde tüm yaşadıklarını ortaya koymanın bir kitapla mümkün olamayacağı açıktır. Üstelik bu ülke Türkiye ise, değil yüz yılı, belki yaşanan herhangi bir on yılı dahi bir kitapta bütün yönleriyle ele almak imkânsız denecek kadar zordur. Dolayısıyla bu kitap, yaşadıklarımızla ilgili "*her şeyi*" ele aldığı veya anlattığı iddiasına

sahip değildir; olamazda. Konu incelenirken, mümkün olabildiği kadarıyla bugünü doğru değerlendirmede katkı sağlayacak olay ve özellikler dikkate alınmaya çalışılmıştır. Örneğin, okuyucu bu kitapta, bugünün Türkiye'sinde halkın iradesini temsil eden ve üstünde irade olmadığı ifade edilen ve kabul edilen siyasal sistem gereği böyle olması da gereken Meclis'in üzerinde irade olmaya çalışanların ilk örneklerini 23 Nisan 1920'de faaliyetine başlayan Meclis'te bulabilir ve halkın iradesine müdahalenin Türkiye'de köklü bir geleneğe sahip olduğunu görebilir; halkın iradesini ifade biçimi olan seçimlere müdahale ederek sonucu istediği gibi inşa etmeye çalışanların yaklaşık yüz yıldır devlet kurumunun önemli noktalarında yer aldıklarını fark edebilir; halkın iradesi söylemine sımsıkı sarılan ancak eğer bu irade kendi iradesini onaylıyorsa kabul eden, yoksa halkı "*cahil sürüsü*" olarak algılayan zihniyetin sahiplerinin yine yüz yılı aşkın süredir bu ülkede "*iktidar*" olduklarını tespit edebilir; bu ülkede birilerinin ülkeyi her şeyi ile kişisel malı gibi kullanma ve yönlendirme zihniyetine sahip olduğunu ve bunu sağlamak için her türlü enstrümanı titizlikle edindiğini, oluşturduğunu ve bunun yaşadıklarımızın önemli bir faktörü olduğunu fark edebilir; bütün manipülasyonlara ve yönlendirmelere rağmen, halkın iradesini biraz ortaya koyma tavrını sergilediği zaman, bunun hemen ses getirdiğinin yüzyıllık süreçte bir çok örneğini bulabilir....

Hiç kuşkusuz Türkiye'nin yakın tarihiyle ilgili sayısız denecek kadar çok makale ve kitap yayınlanmıştır. Bu durumda, bu çalışmanın süreci bilmeye katkısının ne olduğu sorulabilir. Böylesi haklı soruya verilebilecek en kısa cevap, bu çalışmanın konuyu ön yargılı ele almadığıdır. Bu çalışmanın herhangi bir şekilde övgü veya sövgü amacı yoktur. Elbette ki sayıları fazla olmasa bile "*övgü*" "*sövgü*" kapanına yakalanmamış çalışmalar mevcuttur ve bunların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Fakat bu çalışmaların, tespit edebildiğimiz kadarıyla, hepsi ya konu olarak, ya da süre olarak son yüzyılda yaşadıklarımızın sadece küçük bir kısmını veya bir yönünü ele almışlardır. Bu çalışmanın ikinci önemli özelliği burada açığa çıkıyor: bu kitap tüm süreci konu edinme gibi bir amaca sahiptir; bu yönüyle tarihsel açıdan bütüncül bir yaklaşıma sahiptir. Bu özelliğin, konunun derinlerine inmeyi engelleyecek bir durum olduğu ise açıktır. Fakat, amaç tüm yaşadıklarımızdan ziyade, bugün yaşadıklarımızın köklerini tespit etmek olunca, konunun eksenini belirlemek zor olmamış, belirtildiği üzere, günümüz ve geleceğimiz açısından önem ifade eden boyut yakalanmaya çalışılmıştır.

TBMM Hükümeti
Birinci Meclis (1920-1923)

> Halife Hazretlerinin yüce katına; Halife ve pek kutsal Hakanımız, Efendimiz, İstanbul'un işgali ve bunu izleyen çok acıklı olaylar üzerine durumu inceledik ve yüce saltanatınızın haklarını ve ulusal bağımsızlığımızı savunmak ve sağlamak amacıyla bu kez Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde toplandık... Görkemli padişahımız... Yücelerin yücesi Efendimiz... Yüreğimiz bağlılık ve kulluk duygusuyla dolu olarak tahtınızın çevresinde her zamandan daha sıkı bir bağlantı ile toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk sözü Halife ve Padişahına bağlılık olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine böyle olacağını yüce katınıza en büyük saygı ve gönül eğilmesi ile sunar.
>
> *TBMM Başkanlığı*

> Düşmanlarımız saltanat ve hilafeti birbirinden ayırmak istiyorlar. Bizim amacımız bu iki makamı ayırmanın milli iradeye uygun olmadığını göstermek ve mukaddes makamı esaretten kurtarmaktır... Hilafet ve Saltanat makamını kurtarmayı başardıktan sonra meclisimizin düzenleyeceği yasalar çerçevesinde padişahımız da yerini alacaktır.
>
> *Mustafa Kemal Paşa*

Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine geçişte yer alan en önemli kurum, faaliyetine 23 Nisan 1920'de başlayan ve Nisan 1923'e kadar sürdüren Birinci TBMM'dir. Genelde "*Birinci Meclis*" ismiyle anılan ve bu araştırmada da aynı isimle anılacak olan Birinci TBMM, hem ülkenin düşman güçleri tarafından istilâsına karşı verilen mücadeleyi fiilen yürütür ve hem de devlet politikası halinde yüzyılı aşkın süredir devam eden batılılaşma sürecinin önemli bir aşamasını teşkil eder. Bu nedenle, Birinci Meclis'in oturumlarında ele alınan gündem maddelerinin, gruplar arası çekişme konularının, milletvekilleri arasında meydana gelen tartışmaların ve hatta kavgaların neden ve sonuçlarının bilinmesi, Cumhuriyet döneminde yaşanan toplumsal, siyasal, yasal, ekonomik süreçleri doğru anlamanın temel şartıdır. Çünkü, sonraki yıllarda yaşanmış veya hâlen yaşanmakta olan toplumsal, siyasal, yasal, ekonomik olayların kökleri genellikle Birinci Meclis'e kadar gerilere uzanır.

TBMM'nin Açılışı

İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi Birinci Meclis'in açılışına uzanan sürecin başlangıcını oluşturur. İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın, işgal nedeniyle, faaliyetine 18 Mart 1920'de oy birliğiyle son vermesi üzerine Mustafa Kemal, "*Heyet-i Temsiliye*" adına, illere, bağımsız sancaklara ve ordu komutanlarına bir genelge gönderir. 19 Mart 1920 tarihli bu genelgede, yaşanan olumsuz şartlar kısaca ifade edildikten sonra, yeni meclisin Ankara'ya gidecek Meclis-i Mebusan üyelerinden ve tüm yurtta gerçekleşecek seçimle belirlenecek üyelerden teşkil edeceği bildirilir[1]. Böylelikle TBMM'nin açılışına uzanan süreç fiilen başlamış olur.

İlk zamanlar, Meclis-i Mebusan üyeleri arasında, yeni meclisin yeni üyelerin katılımıyla Ankara'da açılması konusunda bazı ufak tartışmalar yaşanırsa da, önemli bir sorunla karşılaşılmadan hedefleneni gerçekleştirmeye yönelik işler sırasıyla yerine getirilir. Meclisin açılışına uzanan süreçte bir çok kişinin önemli katkıları olur. Bunlardan birisi ve belki de en önemlisi Meclis-i Mebusan Başkanı Celalettin Arif Bey'dir. Celalettin Arif Bey'in "*milli hukuku müdafaa edebilmek vazifesi ile dolu olanları Ankara'ya davet*" etmesi Meclisin açılışına çok büyük katkı sağlar. Bu davet üzerine Meclis-i Mebusan üyeleri ve Milli Mücadele'ye katılma arzusunda olan aydınlar, sivil ve asker bürokratlar, yalnız veya gruplar halinde gizlice Ankara'ya giderler. Bu arada Anadolu'nun hemen her yerinde duruma göre gizli veya açık seçimler yapılır. Oldukça sıkıntılı geçen bir seçim sürecini takiben, seçilen milletvekillerinin de büyük kısmı açılacak olan Meclise katılmak üzere Ankara'ya hareket ederler.

Ankara'da toplanan milletvekilleriyle 11 Nisan 1920'de bir ön görüşme yapılır. Bu ön görüşme de meclisin 22 Nisan Perşembe günü açılması

[1] 19 Mart 1920 tarihli genelge şöyledir: "Hilafet ve Saltanatın merkezi olan İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali, devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını işleyemez bir hale getirmiştir. Meclis-i Mebusan bu şartlar içinde çalışamayacağını kararlaştırmış, bu kararını resmen bildirmiş ve dağılmıştır. Saltanat ve Hilafetin dokunulmazlığını ve bağımsızlığını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis umuru, milleti tedvin ve murâkebe etmek üzere toplanacaktır. Bu davet millet adına yapılmaktadır. İstanbul Mebusan Meclisi'nden Ankara'ya gelebilecek mebuslar iştirak edeceklerdir. Bununla beraber 1876 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu gereğince, yeni bir seçim yapılacaktır. Livalar seçim çevresi (Daire-i İntihabiye) sayılacak ve her livadan beş mebus seçilecektir. İki dereceli, gizli ve mutlak çoğunlukla yapılacak seçim, 15 gün içinde Meclisin Ankara'da toplanmasını mümkün kılacak süratle yapılacaktır. Seçimlerde adaylık serbesttir. Her fırka, zümre ve cemiyet aday gösterebilecekleri gibi, bağımsız olarak istenilen yerden adaylık konulabilecektir. Seçim çalışmalarının güvenlik içerisinde sürdürülebilmesinden mahallin en büyük mülkiye memuru sorumlu olacaktır" (Genelgenin orijinali için bkz: Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 513,514; buradaki sadeleştirilmiş metnin alındığı yer için bkz: Aslan, *TBMM Hükümeti*, s. 16,17)

kararlaştırılır. Fakat daha sonra karar değişikliğine gidilerek açılış tarihi 23 Nisan Cuma gününe ertelenir. Değişikliğin nedenini, Mustafa Kemal Paşa "*Heyet-i Temsiliye Reisi*" sıfatıyla "*kolordulara, 61. Fırka komutanlığına, tüm vilayetlere, müstakil livalara, müdafaa-i hukuk heyet-i merkeziyelerine ve belediye reislerine*" gönderdiği 21 Nisan 1920 tarihli tamiminde "*Cuma gününün kutsallığından yararlanmak*" olarak açıklar[2]. Bu, toplumda son derece güçlü olan ve Milli Mücadele'yi başarıya ulaştıran

[2] Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Nisan 1920 tarihli tamiminin tam metni şöyledir (Metnin orijinali için bkz: Atatürk, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 7, s.344, 345; Atatürk, *Nutuk*, C.I, s.431,432: Buraya sadeleştirilmiş hali alınmıştır. Sadeleştirilmiş metnin kaynağı olarak bkz: Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C.II, s. 112,113):
"Telgraf : çok ivedi
Ankara'ya acele yazı gönderilmesi
Ankara, 21.4.1920
Kolordulara (14' üncü Kolordu Komutan Vekilliğine), 61'inci Tümen komutanlığına, Refet Beyefendi'ye, Bütün Valiliklere, Bağımsız Sancaklara, Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey'etlerine, Belediye Başkanlıklarına
1- Tanrının lütfuyla Nisanın 23'üncü Cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.
2- Vatanın istiklâli, yüce Hilâfet ve Saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya rastlatmakla, o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle Hacı Bayram Veli Câmi-i Şerifinde cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından feyz alınacaktır. Namazdan sonra, Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınarak Meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde Câmi-i Şerîf'ten başlayarak Meclis binasına kadar Kolordu Komutanlığı'nca askerî birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.
3- Açılış gününün kutsallığını belirtmek için bu günden başlayarak vilâyet merkezinde, Vali Beyefendi Hazretleri'nin düzenleyeceği şekilde, hatim indirilmeye ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve Hatm-i Şerîf'in son kısımları uğur getirsin diye cuma günü namazdan sonra Meclisin toplanacağı yerin önünde tamamlanacaktır.
4- Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde bu günden itibaren aynı şekilde kilde Hatm-i Şerîfler indirilmesine ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak, cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek, hutbe okunurken, Halifemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin mübarek adları anılırken, Padişah Efendimiz'in yüce varlıklarının, şanlı ülkesinin ve bütün tebaasının bir an önce kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce Hilâfet ve Saltanat makamı ile bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Millî Mücadelenin önemini ve kutsallığını, milletin her bir ferdinin, kendi vekillerinden meydanâ gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatani görevleri yapmaya mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişah'ımızın, din ve devletimizin vatan ve milletimizin kurtuluşu, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dinî ve vatanî merasim yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı vilâyetlerinin her tarafında, hükümet konağına gelinerek Meclisin açılmasından dolayı resmî tebrikler yapılacaktır. Her tarafta cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerîf okunacaktır.
5- Bu tebliğin hemen yayınlanarak her tarafa ulaştırılabilmesi için her vasıtaya başvurulacak, sür'atle en ücra köylere, en küçük askerî birliklere, memleketin bütün teşkilât

dini duygu ve düşünceleri dikkate alan yaklaşımın gereği olur. Bu, aynı zamanda, Milli Mücadele'yi zafere ulaştıran ruhun hangi ruh olduğunu gösteren önemli bir belgedir.

23 Nisan günü Hacı Bayram Camii'nde mahşeri bir kalabalık toplanır. Her zamankinden daha yoğun duygularla cuma namazı kılınır. Namaz sonrasında, çoğunun halkın içinden çıkmış kimseler oldukları giysilerinden kolaylıkla anlaşılan milletvekilleri, daha önceden İttihat ve Terakki Kulübü olarak inşa edilmiş ve Meclis olması kararlaştırılmış binaya gitmek üzere topluca hareket ederler. Her yer insan doludur; Hacı Bayram Camii ile Meclis binasının bulunduğu meydanın arası tüm Ankaralılarla ve çevre köylerden, kasabalardan gelenlerle hınca hınç doludur. Hemen herkes sesli veya sessiz dua mırıldanmakta, tekbir getirmektedir. O anı yaşayanların şahitliğiyle öğrendiğimize göre, Anadolu'nun bu küçük yerleşim birimi, o gün tarihi boyunca hiç şahit olmadığı bir biçimde "*ruhani hava*" ile kuşatılır. Ankara'nın her bir yanında tehliller ve tedbirler[3] yankılanır, Ankara "*pek dindarâne, daha doğrusu pek dervişâne bir merasime*"[4] tanık olur. Milletvekilleri dua ederek Meclis binasının önüne gelirler. Burada da topluca dua edilir. Hayırlara vesile olması dilekleriyle kurbanlar kesilir[5]. Milletvekilleri binaya girer ve yerlerine otururlar[6]. Açılış konuşmasını

ve kuruluşlarına ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.
6- Yüce Tanrı'dan tam bir başarıya ulaştırması niyaz olunur.
Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal"

3 Hamdullah Suphi, *Günebakan*, s.169

4 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 617

5 Kazım Karabekir'in ifade ettiği "*ruhani hava*", Birinci Mecliste, özellikle ilk zamanlar hep güçlü bir şekilde varolur. Meclisin bu özelliğine tanıklık etmesi açısından İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bozkurt'un şu açıklaması önemlidir: "Mecliste müezzin beş vakit ezan okur, imam cemaate namaz kıldırırdı". Ancak bu "*ruhani hava*" zamanla bozulur. Bozkurt ve Atay zamanla gerçekleşen değişimi şöyle anlatırlar: "Dikkate değer ki, Kurtuluş Savaşları zaferle taçlandıktan sonra, Atatürk, Ankara'ya döndü, Meclis kapısı önünde resmi üniformasiyle bekleyen imam efendi, Atatürk'ü durdurdu, ellerini kaldırdı, fakat, dini duaya başlar başlamaz, Atatürk hiddetle: "Burada böyle şeylere lüzum yoktur. Bunları camide yapabilirsiniz! Biz savaşı dua ile değil, Mehmetçiğin kanı ile kazandık!" dedi ve imamı kovdu" (Bozkurt, *Atatürk İhtilâli*, s. 146,147). Falih Rıfkı Atay, Bozkurt'un anlattığı olayı Mustafa Kemal'den duyduğu biçimiyle şöyle nakleder: "Sakarya'dan dönmüştüm. İstasyona çıkınca hocaların beni Hacı Bayram'a götüreceklerini haber verdiler. Baktım ki, Mehmetçiğin zaferini türbeye kaptıracağız. Red de edemezdim, kalabalık arasında yavaş yavaş yürüyerek bir tertip düşünüyordum. Tam Meclis'in önüne gelince, birden ayrıldım, balkona çıkarak nutuk söylemeye hazırlandım. Halk da milletvekillerine katılarak karşımda bir dinleyiciler kalabalığı toplandı. Söyledim, sonra içeri girdim. Program bu olmuştu (Atay, *Çankaya*, s. 365)

6 O zaman Ankara'da hazır bulunan ve törene katılan milletvekili sayısı konusunda ihtilaf vardır. Dönemin tanıkları ve araştırmacılar farklı sayılar ifade etmişlerdir. Bazıları 115 (Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s.569,570), bazıları

en yaşlı üye sıfatıyla Sinop Milletvekili Şerif Bey yapar. Şerif Bey, metnini Mustafa Kemal'in kaleme aldığı[7] konuşmasında "*tüm Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmet hazretlerinin ve saltanatın sürekli merkezi olan İstanbul ile işgal altında türlü zulümler altındaki illerin kurtarılmasında*"[8] başarılı olunması dilek ve dualarını dile getirirken, herkesin paylaştığı duygu ve amaçlara tercümanlık yapar.

24 Nisan günü Meclis Başkanı seçimine geçilir. Meclis Başkanlığı seçiminde iki aday yarışır. Celaleddin Arif Efendi'nin aldığı 109 oya karşılık, Mustafa Kemal Paşa aldığı 110 oy ile Meclis Başkanı olur.

Meclis, faaliyetlerine yoğun bir gündemle devam eder. 2 Mayıs 1920 tarihli "*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*"la bir "*İcra Vekilleri Heyeti*"[9] oluşturulur. Kanuna göre İcra Vekilleri Heyeti, Meclis üyelerinin arasından ve yine Meclis'in salt çoğunluğuyla seçilecektir. İcra Vekilleri Heyeti'nin üyeleri arasında çıkacak anlaşmazlıkları Meclis çözecektir. Ancak, bir müddet sonra, İcra Vekilleri Heyeti'nin üyelerinin tek tek oylama yöntemiyle seçilmesinin bazı zorluklara neden olduğu Mustafa Kemal ve diğer bazı milletvekilleri tarafından ısrarla dile getirilince, 4 Kasım 1920'de kabul edilen bir kanunla İcra Vekili Heyeti üye

120 (İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi*, s. 68; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s.57) veya diğer bazıları ise 127 (Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s.91) milletvekilinin katılımıyla Meclisin açılışının gerçekleştiğini belirtirler.

7 Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 71

8 27 Nisan 1920'de, Meclisin Padişaha gönderdiği ve Meclisin faaliyetleri hakkında padişahı bilgilendirdiği resmi yazının bir bölümü şöyledir:
"Halife Hazretleri'nin yüce katına
Halife ve pek kutsal Hakanımız Efendimiz:
İstanbul'un işgali ve bunu izleyen çok acıklı olaylar üzerine durumu inceledik ve yüce saltanatınızın haklarını ve ulusal bağımsızlığımızı savunma ve sağlamak amacıyla bu kez Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde toplandık. Anadolu'nun düşman salgını altında olmayan her köşesinden gelen ve ulusça olağanüstü yetki ile görevlendirilen milletvekilleri, oybirliğiyle aldıkları bir kararla yüksek katınıza bazı gerçekleri arz etmeyi kendileri için bir bağlılık ve kulluk borcu bildiler... Padişahımız... Görkemli padişahımız... Yücelerin yücesi Efendimiz... Yüreğimiz bağlılık ve kulluk duygusuyla dolu olarak tahtınızın çevresinde her zamandan daha sıkı bir bağlantı ile toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk sözü Halife ve Padişahına bağlılık olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine böyle olacağını yüce katınıza en büyük saygı ve gönül eğilmesi ile sunar" (Velidedeoğlu, *İlk Meclis- Milli Mücadele'de Anadolu*, s.85-88; Metnin sadeleştirilmiş halinin tamamı ilgili sayfalar arasında, metnin asıl biçimi ise yine aynı eserin 88-89, orjinalinin fotokopisi ise 90-91 sayfalarda yer almaktadır)

9 "Her şey halife sultanın kurtarılmasına kadar geçici olacağı için, teker teker Meclis tarafından seçilecek hükümet görevi yapacak olan kurula "İcra Vekilleri Heyeti" denmiştir. Bu insanlar nazır değil, yalnızca birer vekildir.Başlarından bir reis vardır ama, bu kişi bir başbakan görünümünde değildir. İcra Vekilleri Heyeti, Meclisin bir encümeninden farksız görünümündedir. Zaten doğal başkanlığı da Meclis Reisinin elindedir" (Oral, *Atatürk Milliyetçiliği*, s.136).

adaylarının Meclis başkanınca gösterilenler arasından Meclis tarafından seçilmesine karar verilir. Fakat, milletvekilleri İcra Vekili Heyeti üyelerini teker teker seçme konusunda ısrarlı olduğu için, daha sonra (8 Temmuz 1922) tekrar ilk uygulamaya dönülür.

Meclis, 23 Nisan'da açılışıyla birlikte son derece önemli ve oldukça yoğun gündemli çalışmalarına başlar. Her şey "*kardeşçe*"[10] ilişkiler içerisinde, yapılan işin önemini kavramış milletvekillerince ayrıntılı bir şekilde tartışılarak ve en doğru sonuca ulaşılmaya çalışılarak gerçekleştirilir. Her konu bu şekilde çözüme kavuşturulur veya kavuşturulmaya çalışılır.

Meclis 23 Nisan tarihi itibarıyla faaliyetine başlar. Ama Meclis'in resmi bir ismi yoktur. Esasen bu, daha Meclis henüz açılmadan gündeme gelmiş bir konudur. Bir isimde karar vermekte zorlanılır. İsim konusunda ortak bir karara ulaşmakta yaşanan zorluk, Meclis'in ismine büyük önem verilmesinden kaynaklanır. Meclis'in ismi ile, her milletvekili, sahip olduğu düşünce ve ideali dile getirmeyi arzular. Bu ise bütün milletvekillerinin bir isimde birleşmesini zorlaştırır. Sorunun çözümü zamana bırakılır. 11 Nisan tarihli toplantıda farklı üyeler tarafından "*Meclis-i Kebir*", "*Meclis-i Kebir-i Milli*", "*Kurultay*" veya "*Meclis-i Mebusan*" isimleri önerilir. Toplantıda isim konusunda genel bir karara varılamamış olduğu anlaşılmasına karşılık, Meclis'in açılış konuşmasında Şerif Bey'in "*Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum*" demiş olması, genel sayılabilecek bir eğilimin oluştuğunu gösteren önemli bir ipucudur. Ancak, Meclis açılmış olmasına rağmen, resmi anlamda hâlâ bir ismi bulunmamaktadır. Meclisin açılışını takip eden günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde yayınlanan "*Hakimiyet-i Milliye*" gazetesi ısrarla "*Meclis-i Kebir-i Milli*" ismini kullanmaya devam eder. Bu isim ile Meclis'in dînî ve ulusal niteliğine dikkat çekilir[11]. Ancak, takip eden günlerde "*Büyük Millet Meclisi*" ismi daha yaygın olarak kullanılır. Bir süre sonra da bazı milletvekilleri mevcut ismin önüne "*Türkiye*" ibaresini eklerler. 8 Şubat 1921 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'ndeki kullanımını takiben "*Türkiye Büyük Millet Meclisi*" Meclis'in daimi ve resmi ismi olur.

Birinci Meclis'in üye sayısı her zaman tartışma konusu olmuştur. Birinci Meclis'in milletvekili sayısı ile ilgili çok farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Mahmut Goloğlu 390[12], Ali Fuat Cebesoy 442[13], Damar

[10] Arıkoğlu, "Birinci Meclisten Notlar", *Yakın Tarihimiz*, C.I, S.6, s. 203

[11] Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 72

[12] Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.159; Afet İnan, Birinci Meclisteki Milletvekili sayısının 390 "olması gerektiğini" yazar (İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi*, s. 69).

[13] Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.I, s.339

Arıkoğlu 318[14], Mazhar Müfid Kansu 399[15], Erik Jan Zürcher 324[16], Tarık Zafer Tunaya 338[17], Frederick Frey, Fahri Çoker ve Ahmet Demirel 437[18], Ahmet Mumcu 390[19], Yılmaz Altuğ 383[20], İhsan Gümüş 378[21] sayılarını ifade ederler. Ayrıca, 18 Ağustos 1920 tarihinde okunan "*Hukuk-u Esasiye Encümeni Mazbatasında*" milletvekili sayısı 365, 1 Eylül 1920 tarihli bir yasa tasarısı bağlamında ise 360 olarak geçerken, Mustafa Kemal, 1 Mart 1921 tarihli İkinci Toplantı yılını açış konuşmasında, TBMM'nin 12'si Malta'da tutuklu, 68'i Meclis-i Mebusandan gelen 270'i ise yeni seçilen 350 üyeli bir Meclis olduğunu belirtir[22].

Birinci Meclis'in milletvekili sayısındaki karışıklığın bir çok nedeni vardır. Bazı milletvekillerinin seçildikleri halde Ankara'ya gelmemesi veya gelememesi, Meclis-i Mebusan üyelerinden bazılarının yapılan çağrıya olumlu karşılık vermemesi, Meclis'e gelenlerden bazılarının bir süre sonra vefat etmiş olması, Birinci Meclis'teki milletvekillerinin sayısı konusundaki farklılıkların başlıca nedenini teşkil eder.

Birinci Meclis'in üyeleri, çok farklı toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel kesimlere mensup kimselerdi. Ayrıntıda farklı ideallere sahip kimseler olarak Meclis'in üyesi sıfatını taşıyorlardı. Buna rağmen Mecliste farklı siyasi partiler yoktu. Çünkü, Sivas Kongresi sırasında, Anadolu ve Rumeli Mudafa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri herhangi bir siyasi parti adına hareket etmeyeceklerine yemin etmişlerdi. Bu anlayış Meclise de taşınır. Milletvekilleri, her türlü kişisel düşünce ve ideal farklılıklarına rağmen, ülke sorunlarının çözümünde birlikte hareket ederler; kişisel yaklaşımlarını ön plana çıkararak gereksiz tartışma ve çekişmelerin oluşmasına fırsat vermekten titizlikle kaçınırlar. Konuyla ilgili olması açısından Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu'nun tespiti son derece önemlidir. Arıkoğlu, milletvekillerinin çok farklı sosyo-ekonomik kesimlere mensup oldukları hakkında bilgi verdikten sonra "*Vatan işlerinde bunlar, birbirlerine kardeşler gibi öyle sımsıkı bağlanırlardı ki, şimdi hatırladıkça gözlerim yaşarır*"[23] diyerek, Meclis'teki birlik ve dayanışmaya dikkat çeker.

---

[14] Arıkoğlu, "Birinci Meclisten Notlar", s.202,203

[15] Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.II, s.574

[16] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 221

[17] Tunaya, *TBMM Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*, s.4

[18] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönemi 1919-1923*, C.3; Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 137; Frey, *The Political Elite in Turkey*, s. 311

[19] Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s.54

[20] Altuğ, *Türk Devrim Tarihi Dersleri*, s. 39

[21] Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 79

[22] Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, s.183

[23] Arıkoğu, "Birinci Meclisten Notlar", s. 203;
Birinci Mecliste Zabıt Memurluğu yapan H. Velded Velidedeoğlu, bir mensubu olarak aralarında yaşadığı Meclisin üyelerini şöyle tanımlar: "1920'de Meclise ilk kez memur

Ancak, particilik reddedilmesine ve tüm milletvekilleri öncelikle tek bir gaye etrafında toplanmış olmalarına rağmen, bir süre sonra ayrıntıda benzer düşünce ve ideallere sahip kimseler, doğal şekilde bir araya gelerek ve birlikte hareket ederek farklı grupların oluşmasına yol açarlar. 18 Ağustos 1920'da gerçekleşen Meclis'in şekil ve mahiyeti hakkındaki görüşmeler ve aynı yılın Eylül ayında "*Halkçılık*" programının görüşülmesi sırasında gerçekleşen tartışmalar gruplaşmaların başlangıç tarihini oluşturur. Bu tarihten sonra "*Halk Zümresi*", "*Tesanüt Grubu*", "*İstiklâl Grubu*", "*Islahat Grubu*", "*İttihatçı Grup*", "*Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti*", "*Müdafaa-i Hukuk Zümresi*" gibi isimler altında bir çok grup oluşur. Ayrıca, bunların dışında olmak üzere, isimsiz ve özel amaçlı kimi küçük gruplar da oluşur. Bir ara, 1920'nin sonlarına doğru, "*Türkiye Komünist Fırkası*" ve "*Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası*"da teşkil eder. Tüm bu gruplar nedeniyle, Birinci Meclis neredeyse her çeşit siyasi düşüncenin tartışıldığı bir yer olma özelliğini kazanır. Mustafa Kemal'e göre tüm bu gruplar ilk zamanlar Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyların dağılmasını önlemek amacına hizmet ederler[24]. Dolayısıyla, gruplar, ayrılıkların değil, işlerin daha hızlı yürütülmesinin aracı olurlar. Sabahattin Selek[25] bu gruplaşma süreciyle ilgili olarak: "*[Birinci Mecliste] her türlü inanç ve görüş... koalisyon halinde*" idi. "*Koalisyonun tek ortak programı "Misak-ı Milli" idi. Meclis açıldıktan bir süre sonra ilk günlerin heyecanı geçip olaylar gelişmeye başlayınca görüş farkları da her gün biraz daha belli [hale geldi]*" tespitinde bulunurken, durumu özetlemiş olur. Grupların bir çoğu zamanla diğer bazı gruplarla birleştikleri için veya değişik nedenlerle kaybolurlar. Sonuçta iki grup Birinci Meclisteki çalışmalara damgasını vurur. Bunlar "*Birinci*" ve "*İkinci Grup*"lardır.

Oluşması açısından tarihsel öncelik Birinci Grup'tadır. Birinci Grubun oluşma süreci şu şekilde gerçekleşir: Mecliste il oluşan gruplardan "*İstiklâl Grubu*" Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen milletvekillerinden oluşur. Fakat, "*İstiklal Grubu*", Paşa'yı memnun edecek bir irade ve

olarak girdiğimde hemen dikkatimi çeken durum, milletvekillerinin kılık, kıyafet, yaş, kafa yapısı ve görgülerinin başka başka ve çok değişik oluşuydu. Beyaz sarıklı, ak sakallı cübbeli, eli tespihli hocalarla; pırıl pırıl üniformalı genç subaylar; yazma veya şal sarıklı aşiret beyleri; külahlı ağalar ve kavuklu çelebilerle Avrupa üniversitelerinden yeni dönmüş, Batı kültürüyle yetişmiş, nokta bıyıklı, Kuvayı milliye kalpaklı gençler, Meclis sıralarında yan yana oturuyorlardı. Bilgileri ve yetişme ortamları çok değişik olan bu insanlar tek bir amaç doğrultusunda birleşmişlerdi: Vatanı kurtarmak" (Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, s.77)

[24] Atatürk, *Nutuk*, C.II, s. 594

[25] Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. II, s.620

faaliyete sahip olamaz[26]. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa kendisine bağlı bir grup oluşturmak için harekete geçer. "*Arzu ettiği mebusları*"[27] gruplar halinde resmi dairelerde toplayıp, konuşur. Bu görüşmeleri takiben, 10 Mayıs 1921'de, "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*" adı altında bir grup teşkil eder. Erkek Öğretmen Okulu'nun konferans salonunda 133 milletvekilinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda, grubun başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilir. Grubun amacı, program olarak kabul edilen içtüzüğün esas maddesinde "*Milli mücadelenin başından beri Erzurum, Sivas Kongreleri'nde tespit ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve teyit olunan Misak-ı Milli esasları içinde memleketin tamamını ve milletin istiklâlini temin edecek sulhu istihsal eylemektir. Grup bu gaye-i maksadın istihsali için milletin tüm kavayı maddiye ve maneviyesini icap eden hedeflere tevcih ve istimal edecek ve memleketin resmi ve hususi bilumum teşkilat ve tesisatını bu maksada hadim kılmağa çalışacaktır*"[28] biçiminde ifade edilir. Grubun üye sayısı hızla artar ve kısa sürede 261'e ulaşır[29]. Grup, Mustafa Kemal'in arzuladığı şekilde, birlikte hareket ederek Meclis çalışmalarını hızlandırır; Meclis çalışmalarını yönlendirir.

Meclis açıldığında tüm milletvekillerinin "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*"nin üyesi sayılmış olmalarına rağmen, bazı milletvekillerinin dışarıda bırakılarak "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*"nun oluşturulması, dışarıda bırakılanların tepkisine neden olur. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*"nun kurulmasından iki gün sonra, 12 Mayıs 1921'de, Meclis Başkanlığı'na bir önerge verir. Hüseyin Avni Bey, önergesinde, bütün mebusların kurulan grubun programında yer alan esas maddenin gerçekleşmesi için hareket ettiklerini, buna rağmen bazı üyelerin dışarıda bırakılarak özel bir grubun oluşturulmasının söz konusu gayenin dışında yer alan üyelerin bulunduğu izlenimine yol açtığını belirtir. Bu yanlışlığın önlenmesi için "*madde-i esasiye*"nin bir kez daha Meclis'te okunarak kabul edilmesini ve buna ait zaptın gazetelerde yayınlanarak Meclis'in kuruluş gayesinden uzaklaşan kimselerin bulunmadığının gösterilmesini ister. Hüseyin Avni Bey'in bu isteğine, Grup Başkan Vekili Şeref Bey "*Aramızda tefrikanın eseri yoktur. Bu grup siyasi bir fırka olmak üzere teşekkül etmemiştir. Çünkü Misak-ı Milli'ye herkes yemin etmiştir*"[30] karşılığını verir ve

[26] Atatürk, *Nutuk*, C.II, s. 595
[27] Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.225
[28] *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1337 (1921)
[29] Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s.173
[30] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.10, s.299

Grubun bütün milletvekillerine açık olduğunu ifade eder. Şeref Bey bu sözleriyle Hüseyin Avni Bey'in şikayetini haklı kılacak bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmiş olur; ancak, Mahmut Goloğlu'na göre, Şeref Bey'in grubun bir ayrımcılık anlayışı temelinde kurulmadığını ispatlama çabası "*boşuna bir çaba*"dır. "*Çünkü grup bütün mebuslar içinde bulunsun diye değil, istenmeyenler içinde bulunmasın diye kurulmuştu[r]*"[31]. Zaten, zamanla Hüseyin Avni Bey'in haklı olduğu açığa çıkar; Grup, 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası'na dönüşür.

İddia ve düşünceler ne olursa olsun, "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*"nun teşekkül etmesiyle Meclis'te iki grup oluşmuş olur. Bunlardan birincisi "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*", diğeri ise bu gruba girmemiş/girememişlerin oluşturduğu muhalif grup[32]. "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*", "*Birinci Grup*" ismiyle[33], Birinci Grub'un politikalarına muhalif milletvekillerinin oluşturduğu kimseler ise "*İkinci Grup*" ismiyle anılmaya başlarlar.

---

31 Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 162

32 İkinci Grubun önemli üyelerinden Hüseyin Avni Bey, İkinci Grubun oluşumunu şöyle açıklar: "Türkiye Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Milliyi hedef olarak benimsemişti. Bunun için çalışıyordu. Mecliste 1921 yılının Mayıs'ında, bu hedefe ulaşmak için izlenecek yolu belirlemek üzere bir grup oluştu ve Misak-ı Milliyi de ilke olarak benimsedi. Oysa o zaman bu ilke sadece bir zümrenin ilkesi olmayıp tüm milletin ilkesi idi; ona ters düşecek bir kimse yoktu. Biz grubun bu tutumunu ve vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin de bu gruba bağlanmasını protesto ettik. Zira amaç bir olduğu halde, ayrımcılığa yol açacak, aynı ilke çevresinde "farklı cereyanların" oluşmasını istemedik. Gelecekte "fırka" biçimine dönüşecek cemiyetlerin oluşumuna izin vermedik. Savaşın sona ermesini bekledik. Zira bir kitle biçiminde amaca ulaşmak için çalışmayı daha yararlı gördük. Tüm Meclisin ortak ve bütünlük içinde olması gerekirken; Birinci Grup'un dışına itilen milletvekilleri zorunlu olarak, aynı amaca ulaşmak için İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu oluşturdular" (*Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1339 (1923).
Hüseyin Avni Beyin bu açıklaması, Mustafa Kemal'in 1923 Ocak ayında İzmit'te gazetecilerle konuşması sırasında Grupların oluşumuyla ilgili olarak yaptığı açıklamalarla karşılaştırılırsa tarihsel gerçek daha net olarak açığa çıkmaktadır.

33 Birinci Grubun üyeleri, esasen çok farklı toplumsal kesimlere mensuplardı ve ayrıntıya inildiğinde birbirlerine göre farklı düşüncelere ve ideallere sahip oldukları anlaşılıyordu. Bu durumun grup içi birlikteliği tehdit ettiği kısa sürede anlaşıldığı için, Mustafa Kemal, "*gizlice*" (Gümüş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 178) grup içinde kendisine sadakatle bağlı kimselerden oluşan bir komite kurar. Komite yaklaşık 35 kişiden oluşur. Komitenin görevi; Meclisin gündemine gelecek konuları kendi aralarında tartıştıktan sonra, ulaştıkları kararları kendilerine yakın diğer milletvekillerine "*telkin*" etmektir. "*Selamet-i Umumiye Komitesi*" ismini alan bu komitenin "*gizlice*" teşekkülü birçok Birinci Grup üyesinin tepkisine neden olur ve bu kimseler grubu terk ederler. Fakat "*Selamet-i Umumiye Komitesi*" Birinci Grubun çekirdek kadrosu olarak Birinci Mecliste uzun süre faaliyetlerine devam eder (Bkz: Erkul, "Milli Mücadele Hatıraları", *Vakit*, 2,3 Mart 1954; Özalp, *Milli Mücadele (1912-1922)*, C.I, s. 226)

İkinci Grubun, organize bir grup olarak teşekkül etmediği için, ne zaman oluştuğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ve politikalarına muhalefet biçiminde tarihi daha gerilere gidiyor olsa bile, esas itibarıyla "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*" ndan sonra oluştuğu kesindir. İkinci Grup, bazı girişimlere rağmen, sistemli bir grup olma özelliğini kazanamaz; varlığını Birinci Grubun politikalarına muhalefet temelinde inşa eder. Grubun resmi başkanı yoktur. Üye sayısı da kesin olarak bilinmemektedir[34]. İkinci Grubun önde gelen mensuplarından Hüseyin Avni Bey, 30 Nisan 1923 tarihinde "*Tevhid-i Efkar*"a verdiği beyanatta İkinci Gruba mensup 67 kişinin isminden bahseder. Tahminlere göre bir ara sayısı 100'ü aşan ancak çoğu zaman daha az sayıda üyeye sahip olan İkinci Grup, sayısal olarak az, ama fikri yönden güçlü bir grup olarak Meclis çalışmalarındaki önemli yerini alır.

"Resmi Söylem" ve İkinci Grup

Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihinde gerçekleşenleri doğru anlamak ve değerlendirebilmek için Birinci Meclis'in dikkate alınması ne kadar gerekli ise; Birinci Meclis'i doğru anlamak ve değerlendirebilmek için de Birinci ve İkinci Grupların bilinmesi ve bunların aralarında gerçekleşen tartışma ve mücadelelerin dikkate alınması en az o kadar gereklidir. Ancak, bu noktada bir çok tarihsel, yasal, ideolojik, düşünsel engellerin/engellemelerin olduğu da açıktır. Çünkü, "*resmi söylem*"de ve bu söylemin şekillendirdiği/etkilediği "*bilimsel*" araştırmalarda "*Birinci Meclis*" denince sadece "*Birinci Grup*" görülmüş, İkinci Grup görülmemiş veya görülmek istenmemiştir. Bu nedenle Birinci Meclis ile sadece Birinci Grup anlaşılır olmuş; Birinci Meclis'teki önemli bir milletvekili topluluğu ve onların gerek bağımsızlık ve gerekse Türkiye'nin geleceğine ilişkin projeleri ve düşünceleri yok sayılmıştır. Halbuki bu iki grup arasındaki fikrî mücadele oldukça önemlidir. Zira, gerçekleşen fikrî mücadele geleceğin Türkiye'sini inşa etmede önemli rol üstlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve kendi politikalarına uygun bir şekilde batılılaşma amacına yönelik devrimleri gerçekleştiren kadronun Birinci Gruba dahil olması nedeniyle, İkinci Grup, "*resmi söylem*"in kabullendiği kesimin dışında veya kıyısında kalan diğer bütün gruplara, fırkalara, partilere vs. yönelik gelenekselleşmiş söylemin kurbanı olmaktan

[34] Mustafa Kemal, İkinci Grubun sayısı ile ilgili olarak, 1923 yılının Ocak ayında çıktığı Batı Anadolu gezisi sırasında, İzmit'te gazetecilerle yaptığı konuşmada şunları söyler: "...bu grup zaman zaman tenâkus etti [zaman zaman azaldı, çoğaldı]... 70'e kadar çıkmıştı. 74 filan vardı" (İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları*, s. 59,60)

kurtulamamıştır. Bu geleneksel söylem dahilinde olmak üzere İkinci Grup mensuplarının sık sık dile getirilen "*suçları*", "*dinci*" veya "*gerici*" bir muhalefeti teşkil etmeleridir. Anlaşılan odur ki, 1920'li yılların ilk çeyreğinde İkinci Grubun şahsında açığa çıkan ve fikrî düzeyi oldukça yüksek düşünceleri tarafsız bir yaklaşımla ele alıp değerlendirmek yerine, bu fikrî seviyenin önemli bir tarafını teşkil edenleri aşağılayarak diğer kesimin yükseltileceği zannına sahip olunmuştur. Bu yaklaşımın etkisiyle de tarihi gerçeklerle örtüşmeyen bir karalama kampanyası yürütülmüştür. Bu konuda ilk anda ismi hatırlanacaklardan birisi, "*resmi söylem*"in ilk sözcülerinden Enver Behnan Şapolyo'dur. Şapolyo, "*Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*" adlı kitabında, Birinci Grup mensuplarını "*radikaller*" olarak nitelerken, İkinci Grup mensuplarını "*muhafazakârlar*" olarak niteler[35]. Şapolyo, daha sonra kaleme aldığı "*Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Alemi*" adlı kitabında ise İkinci Gruba yönelik olumsuz kanaatini daha da olumsuzlar. İkinci Grup mensuplarını "*muhafazakâr*", "*dindar,* "*milliyetçi*" olarak tanımlar ve bunların muhalefeti nedeniyle Atatürk'ün de dahil olduğu "*radikal*", "*demokrat*", "*laik*" Birinci Grup mensuplarının çok sıkıntılar çektiklerini, fakat bütün engellemelere rağmen Birinci Grup tarafından devrimlerin gerçekleştirilebildiğini ifade eder[36].

Şapolyo'nun Gruplarla ilgili kanaatleri, Samet Ağaoğlu tarafından sadece bazı ufak değişikliklerle tekrarlanır. Ağaoğlu, Birinci Grup mensuplarını genel anlamda olmak üzere önce "*Tesanütçüler*" (Birlikçiler), "*Milliyetçiler*" ve "*Komünistler*" olmak üzere üçe ayırır. Daha sonra Milliyetçileri kendi içinde üçe ayırır: "*Islâhatçılar*", "*Muhafazakârlar*", "*Liberaller*". Ancak bu sınıflamasından bir sayfa ileri de "*Milliyetçiler*"i bir başka bakış açısıyla iki ana gruba ayırır ve bunlardan birisini "*teceddütperver*" *(yenilikçi) ve "sol"* niteliklere sahip Birinci Grubun teşkil ettiğini, diğerini ise "*muhafazakâr*" ve "sağ" nitelikteki İkinci Grubun teşkil ettiğini belirtir. Ağaoğlu, İkinci Grup mensuplarının "*imparatorluğun teşkilat ve müesseselerini ve dinî mahiyetini muhafaza etmek istedikleri halde*", Birinci Grup mensuplarının "*bu teşekkül ve müesseselerde günün icaplarına göre yenilikler yapılmasına taraftar*" olduklarını da belirtir[37].

1934 yılında, "*resmi söylem*"i dillendirecek şekilde yazılmış olan "*Tarih*" kitabında ise gruplarla ilgili dile getirilen görüş şöyledir: "*Fikriyatı işlenmiş ve sarahat kesbetmiş ancak iki cereyan vardı: Birisi Mustafa Kemal'in inkılâpkâr halkçılığı; diğeri hocaların mutaassıp dinciliği*"[38].

---

35 Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, s.416

36 Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa-Milli Mücadelenin İç Alemi*, s.7

37 Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 41, 50,51

38 *Tarih-4*, s. 88

Şevket Süreyya'ya göre, İkinci Grup mensuplarının gayesini, hilafet ve saltanatın muhafazasına karşılık Cumhuriyetin ilanını engellemek oluşturuyordu[39].

Sabahattin Selek'in konu dahilindeki kanaatleri de, zamanla gelenekselleşen söz konusu görüşlerden ayrı değildir. Selek, "*Anadolu İhtilâli*" isimli kitabında, İkinci Grup mensuplarının büyük çoğunluğunun "*saltanat ve hilafet taraftarı*" olduklarını ifade eder[40]. Fakat daha sonra, düşüncesinde kısmen değişikliğe giderek, İkinci Grup hakkında şunları yazar: "*İkinci Grubun tüm olarak koyu saltanatçı ve hilafetçi bir anlayışta bulunduğunu kabul etmek pek mümkün değildir. Şüphesiz çoğunluk muhafazakâr ve gerici unsurlardan teşekkül etmişti. Fakat, İkinci Grup üyeleri içinde fikir ve düşünceleri itibariyle Birinci Grupta yer alabilecek kimseler de vardı*". Bu tespitini takiben de İkinci Grup mensuplarını daha küçük gruplara ayırarak isimlendirir; "*Saltanatçı-hilafetçi milletvekilleri; Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden, onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar; İttihat ve Terakki Partisi'ni yeniden ihya etmek isteyen müfrit İttihatçılar; Birinci Gruba alınmamaktan kırgınlık duyan milletvekilleri; Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar*"[41].

Fahri Belen de, Sabahattin Selek'in yaptığı tasnife benzer bir tasnif yapar[42].

Tarık Zafer Tunaya ise, Birinci Grubun "*devrimciliğine*" karşılık, İkinci Grubu "*muhafazakâr*" olarak niteler[43].

İhsan Gümüş, Birinci Meclis'le ilgili "*bilimsel*" araştırmasında söz konusu gruplarla ilgili kanaatleri ile "*resmî söylem*"in temsilciliğini sürdürmekten öte bir şey yapmaz: "*Birinci ve İkinci Grup olarak bilinen grupların ideolojik yönlerinin olduğu, Birinci Grubun Yeni Türkiye'yi demokratik bir temele oturtmaya, İkinci Grubun ise geleneksel Osmanlı düzenini yaşatmaya çalıştığı ve köktenci değişimlerden rahatsız olduğu saptanmıştır*"[44] tespitinde bulunur.

Örneği oldukça çok ve İkinci Grup hakkındaki kanaatleri olumsuz olan ve "*resmi söylemi*" dillendiren bu görüşler hakkında "*sathî*" ve "*gerçekle bağdaşmayan*" yargısını vermek hiçte zor görünmüyor. Gerek Birinci Meclis'in tutanakları ve gerekse dönemin önde gelenlerinin şahitlikleri bu yargının doğruluğunu destekleyen en önemli kaynaklardır. Daha

[39] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.II, s.192
[40] Selek, *Anadolu İhtilâli*, s. 625
[41] Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 628
[42] Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 388
[43] Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 7
[44] Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünsel Yapısı*, s. 383

da önemlisi, Birinci Grubun başkanı ve dolayısıyla resmi söylemin dile getirdiği şekliyle İkinci Grubun birinci dereceden muhalifi olan Mustafa Kemal'in bizzat kendisi, konuşma ve yazılarında, İkinci Grupla ilgili olarak "*resmi söylemi*" doğrulayacak hiçbir görüşe yer vermez. Mustafa Kemal değişik vesilelerle İkinci Gruba oldukça sert eleştiriler yöneltir; fakat onları hiçbir zaman "*dinci*", "*muhafazakâr*", "*saltanat yanlıları*" olarak nitelemez. Paşa'nın İkinci Grupla ilgili olarak yakındığı şeyler çok daha başka konularla ilgilidir. O, Meclis Başkanı sıfatıyla vekilleri seçme yetkisine ve Başkumandanlık Kanunu'yla kendisine verilen yetkilere karşı çıkmaları nedeniyle İkinci Grup hakkında yakınmalarda bulunur; eleştiriler yöneltir[45]. Saltanatın kaldırılmasını anlatırken, İkinci Grubun herhangi bir muhalefetinden söz etmez, saltanatın "*müttefikan*" kabul edildiğini, sadece bir kişinin "*ben muhalifim*" diye bağırdığını onun bu "*sada*"sının da "'*Söz yok' sadalarıyla boğuldu*"ğunu belirtir[46]. Mustafa Kemal'in İkinci Grupla ilgili 1927 yılındaki görüşleri Nutuk'tan hareketle bu şekilde tespit edilmesine karşılık; asıl önemli olan, İkinci Grupla en yoğun çekişme-mücadele içerisinde bulunduğu yıllarda İkinci grupla ilgili tespitlerinin ne olduğudur. Şu ifadeler, Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 yılının Ocak ayında çıktığı Batı Anadolu gezisi sırasında İzmit'te gazetecilerle görüşmesi sırasında İkinci Grupla ilgili söyledikleridir: "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ile bir grup yaptık. Ve o gruba esas program olmak üzere irâe ettiğimiz iki nokta vardır. Birincisi Misâk-ı Millî, İkincisi Teşkilât-ı Esâsiye... Bu suretle grup, hakikaten ekseriyeti ihraz etti. Ancak itiraf etmek lazımdır ki, grup halinde kalbettiğimiz zavât hakikaten fikren ve içtihâden yekdiğeriyle tamamen müttehid insanlar değillerdi... Nihayet hariçte kalan insanlara gruba dahil olan ve grupta her nasılsa memnun edilemeyen bir takım insanlar dahi girdiler ve bu gayr-ı memnunlar birkaç sebeple gayr-ı memnun oluyorlardı. Bütün esbâb ise şahsî di. Pek cüz'î miktarı ise doğrudan doğruya benim şahsıma karşı gayr-ı memnun idi. Bir çokları diğer zevâtın yani benimle beraber çalışan arkadaşların şahıslarından gayr-ı memnun olduğu için çekilmişlerdir... Nihayet bu gayr-ı memnunlar beraber çalışmaya başladılar... Bunlar bir isim aradılar. Kendilerine izâfe edilecek bir isim bulamadılar. Ve nihayet dediler ki, biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz. Biz de onların intihâb kardeşiyiz. Onlardan hariç değiliz. Biz de aynı isimle fakat iki numaralı grubuz dediler. (...) Hakikatte aramızda bir prensip ihtilâfı yoktur... Fakat ihtilâf hakikatte mevcut olmamakla beraber her ne surette olursa olsun muvaffak olmak istedikleri için hakiki bir ihtilâf noktası arayıp, bulmak mecburiyetinde kaldılar.*"[47]

[45] Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 653-663

[46] Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 691

[47] İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları*, s. 58-60

Dönemin önde gelen şahsiyetlerinden Ali Fuat Cebesoy, Birinci Meclis'teki grupların doğuşundan bahsederken, İkinci Grubun oluşum nedenini de ifade eder. Onun açıklamalarında İkinci Grupla ilgili olarak "*resmi söylemin*" dile getirdiği tanımlamalar yer almaz: "*1921 senesinin son aylarında Meclis içerisinde bazı hareketler olmuş, Müdafaa-i Hukuk Grubu ikiye ayrılmıştı. İkinci Grup, Meclis Reisinin diktatörlüğe doğru gittiğinden şüphe ediyordu. Teşkilat-ı Esasiye ve Başkumandanlık Kanunlarına göre, Meclis Reisi istediği takdirde hem İcra Vekilleri Heyetine ve hem de Meclise icra'yı nüfuz edebilirdi. Birinci Grup azâsından ve Gazi Paşa'nın yakınlarından olan bazı mebuslar, İkinci Grup üzerine tazyik yapabilmek için icabında reisin diktatörce teşebbüsleri de olabileceğini işaret etmişlerdi. Bu şayialar üzerine endişeye düşen İkinci Grup azaları, Meclis Reisi'nin tahakkümünü önlemek için mukabil teşebbüslere geçmişlerdi*"[48].

Samet Ağaoğlu, genellikle "*resmi söylemi*" dillendirerek Birinci Grubu "*sol*", İkinci Grubu "*sağ*" olarak nitelemesine rağmen, bu görüşlerini dile getirdiği kitabının başka sayfalarında "*resmi söyleme*" uygun kendi tespitlerini dahi büyük oranda tekzip eder. İki grubun, Türkiye'nin batılılaşma sürecinde kilit aşamaları teşkil eden saltanatın kaldırılması gibi önemli birçok konuda birbirlerine muhalefet yapmadığını görünce, şöyle bir uyarıda bulunma gereği hisseder: "*Birinci ve İkinci Grup namıyla iki büyük kısma ayrılmış olan Mecliste, Birinci Gruba mensup olanlar teceddütperverler (yenilik isteyenler) İkinci Gruba mensup olanlar muhafazakârlardı. Fakat bu ayrılış hiçbir zaman iki düşman görünüşü almamış ve gruplar kendi görüşlerine uygun teklif ve kanunlarda birbirleriyle birleşmekten çekinmemişlerdir. Büyük meselelerde, gizli oturumlarda, korkusuz bir şekilde yapılan konuşmalardan sonra, açık oturumlarda tek vücut olarak gözükmesini bu Meclis kadar bilen başka bir Meclis yoktur.*"[49]

---

[48] Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C. I, s. 15,16

[49] Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s.41;
Birinci Mecliste zabıt memuru olarak çalışan, görevi gereği üyelerin konuşmalarını yazan, her konuşmayı görevi gereği dikkatle dinleyen ve Meclisin bütün olaylarına yakından tanık olan H. Velded Velidedeoğlu gruplarla ilgili olarak tespiti şöyledir: "Birinci Grup Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın yöresinde odaklaşan "Müdafaa-i Hukuk" grubuydu. Henüz bir siyasal parti niteliği yoktu... İlerici bir görünüm taşıyordu. İkinci grup ise bir tür muhalefet partisi görünümünde olup, o da parti değildi. Belirli bir lideri de yoktu. Ama konuşmalarına bakılınca Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş), İkinci Grubun başkanı olarak görünürdü... Bu grubun oluşturan üyeler genelde tutucu bir görüşe sahiptiler. Böylece iktidar karşısında muhalefette bulunan tutucu bir siyasal partinin hükümet icraatını denetleme görevini yapıyorlardı. Kimileyin bu yüzden Mecliste sert tartışmalar olurdu. Bununla birlikte iş vatan savunmasına, Yunanlılar ve onları destekleyen Batılı devletler karşısında kararlaştırılacak

Esasında, Ağaoğlu'nun Meclis'in genel niteliğiyle ilgili diğer bazı tespitleri, Meclis'in genel niteliğini ifade etmesi açısından son derece önemlidir. Çünkü, Meclis'in olumlu veya olumsuz bulduğu özellikleriyle ilgili tespit ve değerlendirmelerinde herhangi bir gruptan bahsetmez; bahsettiği özellikler özde bireysel ve duruma göre değişen özelliklerdir. Ağaoğlu'nun bu tespitleri dikkate alındığında Gruplarla ilgili "*resmi söylemin*" "sığlığı" daha belirgin hale gelmektedir. Ağaoğlu'nun Birinci Meclis'le ilgili tespitleri şöyledir:

"Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi bir tezatlar meclisidir. Geniş memleketin dört tarafına yayılmış ve her biri kendi çevresinde diğerine zararı dokunmadan yaşayabilen değişik fikir ve inançlar bu Meclis'te her gün çarpışmak, kâh biri, kâh diğeri muvaffak olmak üzere yan yana gelmişti.

Okul ve medrese çatışması vardı, yenilik ve muhafazakârlık çarpışması vardı, Cumhuriyetçilik ve Saltanatçılık çarpışması vardı, Türkçülük ve Osmanlılık çarpışması, ırkçılık ve ümmetçilik çarpışması vardı. Bu bakımdan Birinci Büyük Millet Meclisi 1908 Osmanlı Mebusan Meclisi'ne benzer. İki istisnasıyla: Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Hıristiyan ve İslâm çarpışması vardı. Büyük Millet Meclisi'nde o yoktur. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde bir milliyetler çarpışması vardı. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bu da yoktur. Bunun içindir ki 1908 Osmanlı Mebusan Meclisi her zaman, devleti parçalamak emeliyle sağlam tutmak gayesinin çarpışmasına sahne olmuştur. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ise devleti kurtarmak ve istiklâli sağlamak noktasında oybirliği halindedir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin memleketteki bütün cereyanları temsil eden mahiyeti, onun dört yıla yakın hayatında yaptığı işlerde sık sık tezatlar içerisinde kalmasına sebep olmuştur. Bazen okullardan hiç hayır gelmediğini ve bütün okulları kapatarak yalnız medreseleri yaşatmak gerektiğini söyleyenleri alkışlayan Meclis, aynı gün memleket milli eğitiminde ilk inkılâpları yapmaktan çekinmiyordu.

Bir yandan Ankara'da bir Hukuk okulu açılmasını isteyen Meclis, öte yandan Milli Eğitim Bakanını kadın, erkek öğretmenleri bir araya toplayan kongreler yaptığı için kusurlu buluyor ve düşürüyordu. Mecelle'nin (Osmanlı Medenî Kanunu) artık ihtiyacımızı karşılamadığını ve yeni esaslarla, yeni bir medenî kanun hazırlanması gerektiğine karar veren Meclis, iki gün sonra tek hâkim kanununun görüşülmesi dolayısıyla yalnız din esaslarıyla sosyal hayatı idare etmeği düşünüyordu. Kömür işçilerinin hukukunu korumak için ilk büyük sosyal kanunu yapan Meclis, kadınların doktorlara ancak vasıta ile muayene olması gerektiği üzerinde

tutuma gelince her iki grup tek bir topluluk halinde birleşiverirdi" (Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, s. 242).

tartışmalara girişiyor ve din bakımından kadınların nerelerini doktorlara gösterebileceklerini tespite kalkışıyordu.

Meslekî temsil gibi çok ileri bir seçim esasına taraftar olan Büyük Meclis, kadınların seçme ve seçilme haklarının tanınmasını isteyen bir mebusu hakaretle susturuyordu. Milli zaferlerin kazanılmasında en mühim amilin Türk kadını olduğunu söyleyerek ona teşekkür eden Meclisin, biraz sonra kadınların yalnız başına tanıklıklarının kabul edilmeyeceğine karar verdiği görülüyordu.

Irkçılığı ret ve inkâr eden bir oturumdan sonra, artık memlekette yalnız Türk'ün hakim olacağını, Arap, Arnavut ve bu gibi azınlıkların mebus olmaması lâzım geldiğini sinirlilikle ortaya atan yine bu Meclisti.

Yüzyıllık milli felaketlerimizi sona erdirmek için bir an önce Avrupa medeniyeti seviyesine yükselmek zaruretinde birleşenler, bu medeniyeti "tek dişi kalmış canavar" diye haykıran İstiklâl Marşı'nı göz yaşları içinde kabul ediyorlardı.

Memleketin sosyal ve ekonomik hiçbir meselesi yoktur ki, bu Mecliste tam bir açıklıkla tartışılmasın! Bugün milletimizin birer inkılâp hamlesi olarak benimsediği kadın, dil, hukuk, ekonomik anlayışlar gibi inkılâpların ilk konuşmaları Birinci Büyük Millet Meclisi'nde olmuştur. Bu Meclis'te bu konularda sağlıklarını haysiyetlerini, hatta söz söylemek haklarını kaybeden öyle insanlar vardır ki, bu inkılâpların babaları sayılmaları gerektiği halde tarihin karanlıkları içinde kaybolup gitmişlerdir...

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde de bir kısım insanlar şu veya bu sebeple hareket etmiş olabilirler. Fakat bu meclis bütünü ile büyük ve muhteşem bir meclistir."[50]

Mustafa Kemal'in "*evlatlığı*" Afet İnan da, Meclis'te siyasi partiler olmadığı için gruplaşmaların açığa çıktığını ve bu gruplaşmaların oluşturduğu "*dağınıklığı*" gidermek amacıyla Mustafa Kemal'in Birinci Grup ismiyle anılan "*Müdafaa-i Hukuk Grubu*"nu kurduğunu, bu grubun "*karşısında*" yer alanların ise İkinci Grup ismiyle anıldıklarını ve muhalefeti temsil ederek sert eleştirilerde bulunduklarını, bunun ise "*parlamentoyu oluşturma bakımından bir aşama*" olduğunu belirtir.[51] İnan, bu ifadeleriyle, İkinci Grup hakkında sonradan oluşan "*resmi söylemi*" çağrıştıran veya destekleyen hiçbir olumsuz değerlendirmede bulunmaz.

Milli Mücadelenin önemli şahsiyetlerinden Rauf Orbay da, İkinci Grubun muhalefetini değerlendirirken "*İlerici Birinciler-Gerici İkinciler*" şeklindeki nitelendirmeye tamamıyla ilgisiz kalır. Orbay, İkinci Grup mensupları

[50] Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s.45,46,47

[51] İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi*, s. 69

hakkında, zamanla resmileşen olumsuz görüşlerden çok daha farklı görüşleri dile getirir: "*Muhaliflerin başında görülen Hüseyin Avni, Çolak Salahattin ve onlara iltihak eden Kara Vasıf Beyler, benim de Mustafa Kemal Paşa'nın da arkadaşlarımızdı. Bunların başlıca muhalifleri devlet ve hükümet işlerinin Meclis murakabesinden sıyrılarak, tek elden yürütülmeye doğru gittiği kanaatlerinden doğup, bunu önlemeye matuf görünüyordu. Bu noktada, pek hassas olduklarını belirterek, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın hem Meclis, hem Hükümet başkanı ve aynı zamanda Başkumandan olarak bütün yetkileri elinde toplamış olmasından endişe ettiklerini gizlemiyorlardı.*"[52]

İkinci Grupla ilgili dile getirilen "*resmi söylemin*" yanlışlığını açığa çıkaran kaynaklardan bir diğeri ise Birinci Grubun devamı olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1943 yılında yayınladığı "*Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi*" adlı broşürdür. Broşürde, yukarıdaki örneklerde olduğu üzere İkinci Grupla ilgili dile getirilen olumsuz kanaatlerin hiçbiri yer almaz. Daha da önemlisi "*resmi söylemi*" tekzip eden görüş dile getirilir.[53]

Konuyla ilgili tespitleri açısından günümüz araştırmacılarına gelinecek olursa; bunlardan birisi Mete Tunçay'dır. Tunçay, Rauf Bey'in değerlendirmesini destekleyecek biçimde, İkinci Grubun temel amacının Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olduğunu belirtir.[54]

Erik Jan Zürcher de Mete Tunçay ve Rauf Bey'in görüşleriyle aynı doğrultuda değerlendirme yapar ve İkinci Grubun gayesinin "*Millet Meclisi'nin egemenliğini korumak ve Mustafa Kemal'in diktatörce yetkiler elde etmesini engellemek*"[55] olduğunu belirtir. Zürcher, bir başka kitabında, konunun yeterince araştırılmamış olduğunu vurgulayarak, "*İkinci Grup üzerine yapılması fazlasıyla gecikmiş bir araştırma, çağdaş Türkiye'nin doğuşu çalışmalarına önemli bir katkı oluşturabilir*"[56] der.

Ali Gevgilili ise, her iki grubun mensuplarını sınıfsal kökenlerini dikkate alarak tanımlamaya çalışır: "*Asker ve sivil bürokrasinin ve küçük burjuva radikalizminin dünya görüşlerini yansıtan Birinci Gruba karşılık, İkinci Grup köylüsü, işçisi, esnafıyla çeşitli halk sınıflarının özlemlerini dile getirmekteydi. Türk devrimi, dışa karşı birleşen bu "iktidar ve muhalefet kuruluşları"nın işbirliğiyle gerçekleştirilmiştir.*"[57] Gevgilili, bu görüşlerinin yer aldığı makaleden daha sonra yazdığı bir başka makalede, İkinci Grubun sınıfsal tabanını biraz daha genişleterek askerî ve sivil bürokrasiye,

---

[52] Orbay, *Cehennem Değirmeni*, C.II, s. 74; Kandemir, *Hatıraları ve Söyledikleri ile Rauf Orbay*, s.57

[53] *Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi*, s.8,9

[54] Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.47

[55] Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 229

[56] Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.37

[57] Gevgilili, "İnönü Elli Yıla Bakıyor", *Milliyet Gazetesi*,12 Eylül 1970.

ulusal niteliği ağır basan eşraf, toprak ve sermaye sahiplerini de ekler. Bu arada İkinci Grup hakkında bazı olumlu kanaatleri de dile getirir: "*Birinci Grup, ilk TBMM'nin tek gücü değildi. Köylülüğün, işçinin, çeşitli çalışan sınıfların sosyal iradesini çokluk dinsel bir görünüm altında yansıtan ünlü İkinci Grup, Kurtuluş Savaşı'nın içine inançla katılmasaydı yeni Türkiye belki de çok acı günler geçirecekti*"[58].

Toktamış Ateş, "*Türk Devrim Tarihi*"nde gruplardan bahsederken grup üyelerini birbirlerinden ayırmaksızın ve Meclis konuşmalarından örnekler vererek, hepsinin de "*Mecliste destansı bir hava*" oluşturduklarını belirtir. Ateş, Birinci Meclis'in "*isimli, isimsiz tüm kahramanlarıyla*" tarihin "*yiğitlik, özveri ve onur sayfası*"nı teşkil ettiğini yazar. İkinci Grubu ise, "*daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi adını alacak olan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" tarih sahnesine çıktı. Meclis içinde buna katılmayan milletvekilleri "İkinci Grubu" oluşturdular*" biçiminde tanımlar[59].

Rıdvan Akın, "*TBMM Devleti*" isimli Birinci Meclis'i konu edinen çalışmasında, gruplar konusuna değinir ve İkinci Grup mensuplarının "*ortak paydalarının Mustafa Kemal ve ekibine karşıtlık*" olduğunu, İkinci Grup kadrosunun "*demokratik bir yönetim biçimini benimseyen inançlı liberal entelektüellerden, tutucu saltanat taraftarlarına kadar geniş bir panorama*" çizdiğini belirtir. Yürüttükleri temel muhalefet çizgisini, devlet mekanizması, otoritesi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkileri çevresinde odaklandığını açıklar. Akın, "*Bürokratik devlet geleneğinin ve memur sultasının düşmanı olan*" İkinci Grubun bu yönde kanun teklifleri ve takrirler vererek, düşüncelerine uygun bir davranış sergilediklerine dikkat çeker[60].

İkinci Grup hakkındaki "*resmi söyleme*" muhalif görüş ve tespitlerin dayanağı konumunda olan belge ve delillerden en önemlisi Meclis tutanaklarıdır. Ancak Meclis tutanaklarına geçmeden, İkinci Grubun önemli temsilcilerinden Hüseyin Avni Ulaş'ın 1 Mayıs 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde çıkan beyanatı ile, Mersin Mebusu Selahaddin Bey'in açıklamalarını konuya, açıklık kazandırmak için kısaca zikretmekte fayda var. Hüseyin Avni Bey'in söz konusu beyanından anlaşıldığına göre, İkinci Grup 16 Temmuz 1922'de üç maddelik bir programı kabul eder. Buna göre "*Hakimiyet-i milliye*" ve "*kanunî hakların korunması*" İkinci Grubun temel ilkelerini oluşturmaktadır[61]. Selahaddin Bey'in açıklamaları ise şöyledir; "*Grup, her türlü şahıs istibdadını önlemek, şahsi hakimiyetler yerine kanunî haklar ikamesi maksadıyla kurulmuştur. Grup, Meclis diktatoryasına taraftar, fakat şahıs otokratlığına muhaliftir*"[62].

---

[58] Gevgilili"CHP ve Türkiye'yi Anlama Saati", *Milliyet Gazetesi*, 5 Mart 1972.

[59] Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, s. 165,166

[60] Akın, *TBMM Devleti*, s. 61

[61] Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 46

[62] Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 534

Gerek İkinci Grup hakkındaki resmi söylemi tekrarlayan örnekler ve gerekse Mustafa Kemal ve CHP'nin söz konusu söylemi desteklemeyen açıklamalarını takiben şöylesi bir soruyu sormakta yarar var: "*İkinci Grup niçin böylesine esası olmayan şeylerle suçlanıp aşağılanmıştır*?" Bu sorunun en kısa ve açık cevabını, İkinci Grup üzerine kapsamlı ve başarılı bir araştırma yapmış olan Ahmet Demirel'in "*Birinci Mecliste Muhalefet*" kitabında buluyoruz. Ahmet Demirel'in ilgili sorumuza cevap olabilecek tespiti, aynı zamanda "*resmi söylem*"in zamanla oluşan bir geleneğine de dikkat çeker niteliktedir: "*Türkiye'de birçok muhalif hareketin başına geldiği gibi, İkinci Grup da "irtica" damgası vurularak kolay yoldan mahkûm edilmiştir.*"[63]

Şurası açık ki, Birinci Meclis'teki grupları "*ilerici-gerici*", "*modernist-gelenekçi*", "*aydın-yobaz*" gibi tamamıyla resmi bakış açısını yansıtan ifadelerle tanımlamaları haklı çıkartacak hiçbir neden yoktur. Yine aynı şekilde olmak üzere sınıfsal temelleri esas alan açıklamalar da havada kalmaktadır. Zira, Grup mensuplarının sosyal kökenleri hakkında yapılan karşılaştırmalar, bu türden kesin ayrımları doğrulamamaktadır. Her iki grupta da toplumun tüm kesimlerinin temsilcilerine rastlamak mümkündür. Birinci Meclis'in böylesine iki gruba ayrılmasının nedenini; Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesine kayıtsız şartsız bağlanma biçiminde adım adım oluşmaya başlayan otoriter siyasal çerçevenin savunucusu olmak veya Paşa'nın olağanüstü yetkilerle donanıp, sivrilmesine ve rejimin otoriter bir yapıya doğru yönelmesine karşı çıkma gerekçelerinin dışında aramak hiçbir zaman gerçeği yansıtmayacaktır.[64] Konuyla ilgili olarak Tahsin Demiralay'ın tanıklığı son derece önemlidir: "*Milli mücadeleyi başarıya ulaştıran Büyük Millet Meclisi, yeni bir Türk devletinin başlayışı idi. Sağlanan birlik "iç maksatlarla dolu ve gayet ustalıkla hareket eden bir hizip olan" Birinci Grubun kurulmasıyla bozuldu. Mustafa Kemal Paşa Mecliste bir "şef" ve "ayrı bir kuvvet" olarak sivrildi. Birinci Grubun, tüm muhalefeti susturarak tek parti yönetimi kurmak şeklinde özetlenebilecek olan "milli cidalin dışında kalan gizli amaçları" bir-iki yıl sonra birkaç kişi tarafından fark edildi ve bunlar Birinci Grubun karşısına İkinci Grup olarak dikildiler.*[65] *Birinci Grup, bozgunculukla suçladığı İkinci Grubu 1923 seçimleriyle yok etti.*"[66]

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, İkinci Grubun, "*Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe doğru gittiği şüphesi ve endişesi*"[67] ile gerçekleştirdikleri sert

[63] Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, s. 20

[64] Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, s. 27, 28

[65] Tahsin Demiralay'ın bu tespiti Rauf Orbay tarafından da aynen tekrarlanır; Orbay, *Cehennem Değirmeni*, C. II, s. 213

[66] Demiralay, *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları*, s.102, 103

[67] Kandemir, *Hatıraları ve Söyledikleri ile Rauf Orbay*, s. 124

muhalefetlerini kendilerince haklılaştıracak nedenler pek çoktu. Hatta, bu konuda Birinci Grup üyelerinin dahi benzer görüşleri ve tedirginlikleri vardı. Kazım Karabekir bunun en önemli örneğini teşkil eder. Mustafa Kemal'in, 7 Şubat 1923 tarihinde, Balıkesir'in Paşa Camii'nde yaptığı ünlü konuşma sırasında dinleyiciler arasında bulunan Kazım Karabekir'in konuya ilişkin tespiti şöyledir: "*Gerek mutaassıp bir edâ ile İslâmcılığı ele alması ve gerekse siyasi bir fırka teşkiline ve onun başına geçmeye karar verdiğini ilan etmesi, bende şu kanaati tamamladı: Napolyon vaktiyle başkumandanlıktan (muhalif fırka yapan bir diktatör başına neler geleceğini görür) fikrine dayanarak, nasıl bir fırka ile imparatorluğa çıktı ise, Şimdi de Mustafa Kemal Paşa, aynı suretle Başkumandanlıktan tek fırka ile -önlemekliğime rağmen- hilafet ve saltanatı almak mefkûresine yürüyecektir.*"[68]

Kazım Karabekir'in bir diğer tespiti ise şöyledir: "*M. Kemal Paşa'nın [31/7/1921 tarihli] cevabındaki "Türkiye'nin başında Halife-yi İslam olacak ve bir hükümdar sultan bulunacaktır" kaydı beni düşündürdü. İstanbul, cumhuriyet yapıyorlar diye endişe ederek propaganda yapıyordu. Padişah ve taraftarı bundan ürküyorlardı. Benim bugün anladığım ise daha korkunçtu. O da M. Kemal'in bir muzafferiyet neticesi, hilafet ve saltanatı alması idi.*"[69]

Ali Fuat Cebesoy da, Kazım Karabekir'i destekleyecek tarzda, başarıyla sonuçlanan Sakarya Savaşı sonrasında, "*hakiki bir diktatörlük rejiminin Mustafa Kemal Paşa'nın riyaseti altında çok yakında geleceği*"nden[70] bahsedildiğini ifade eder.[71]

Birinci Meclis ve Mustafa Kemal Paşa

İstilacı Batı devletlerinin askerlerine karşı milli direnişi kumanda eden birkaç Osmanlı paşası vardı. İstilâcılara karşı direnişi organize etmek ve yönlendirmek normal şartlarda bunların yapacağı bir işti. Ancak gelişmeler bir başka mecrada gerçekleşir. Devreye Mustafa Kemal Paşa girer. Mustafa Kemal Paşa, örgütleme yeteneğinin üstünlüğünden, Padişahın kişisel güvenini kazanarak padişahlık makamının desteğini almış olmasından[72] ve biraz da yeraltındaki İttihat ve Terakki kalıntılarının gizlice verdiği destek

[68] Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 119 –122

[69] Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 917

[70] Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.I, s. 27

[71] Bölüm dahilinde, bir değerlendirme notu olarak şu söylenebilir: Bilhassa Meclis zabıtları incelendiği zaman, bütün tereddütlerden uzak şekilde anlaşılan odur ki, Birinci ve İkinci Grup arasında gerçekleşen tartışmalardaki temel konu, doğrudan doğruya rejim meselesidir. Ama, gruplar arasındaki çatışma, eski/yeni düzen yanlıları arasında değil, yeni düzenden yana olup da, bu düzende yasamanın üstünlüğünden yana olanlarla, yürütmenin üstünlüğünden yana olanlar arasında gerçekleşmiştir.

[72] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.96,97

nedeniyle[73] mevcut direniş ağı üzerinde hakimiyet kurmayı başarır. O, üyesi olduğu İttihat ve Terakki'nin liderlerine son derece yakın birisi olmasına rağmen, hakim hizbin dışında kalır. Bilhassa Enver Paşa ile olan örtülü çekişmeleri[74] onu böylesi bir duruma iter ve bu nedenle de savaşın büyük bir bölümünü cephelerde geçirir. Cephelerde olduğu zamanlarda bazı siyasî ve ideolojik gayelere sahip olduğu ve bunları gerçekleştirmenin arzusunu yoğun olarak yaşadığı bilinmektedir[75]. Fakat komutanlar arasındaki anlayış farkları ve kişisel rekabet Milli Mücadelenin sona ermesine kadar dondurulur. Büyük Millet Meclisi'ne açıkça yansıdığı üzere "*tam bağımsızlık*" bütün milletvekillerinin ve ulusal direnişi örgütleyen paşaların yegâne gayesi olur. İlk zamanlar değilse bile, yine bu dönemde yoğun şekilde gündeme gelen "*Halk egemenliği*" düşüncesi, Millet Meclisi'ndeki *İkinci Grup* mensuplarının konuşmalarında dile getirildiği üzere, savaş sonrası için vazgeçilmez bir esas olarak ön plana çıkar. Ayrıca, yine bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa, gizli görüşmelerde ve yakın arkadaşlarıyla konuşmalarında halk egemenliğine dayanan bir yönetim tarzından bahsetmesine karşılık, açıktan konuşmalarında tam tersi bir tutum sergileyip, padişahı ve padişahı kurtarmayı birinci düzeyde öneme sahip bir gaye olarak dile getirir. Örneğin; 24 Nisan 1920 tarihli önergesinde saltanat ve hilafetin geleceğiyle ilgili düşüncelerini şöyle açıklar: "*Düşmanlarımız saltanat ve hilafeti birbirinden ayırmak istiyorlar. Bizim amacımız bu iki makamı ayırmanın milli iradeye uygun olmadığını göstermek ve mukaddes makamı esaretten kurtarmaktır... Hilafet ve Saltanat makamını kurtarmayı başardıktan sonra meclisimizin düzenleyeceği yasalar çerçevesinde padişahımız da yerini alacaktır.*"[76] Hatta öyle ki, Padişahın, milletvekillerini "*âsiler*" diye suçlamasına rağmen, padişaha bağlılık ve saygıyı terk

[73] Mustafa Kemal, Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında İttihat ve Terakki cemiyeti hakkında olumsuz söz söyletmemiş ve kendisinin İttihat ve Terakkide bulunduğunu her zaman kabul etmiştir. Mustafa Kemal, Milli Mücadele yıllarında hem İttihat ve Terakkinin gizli örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa ile ve hem de Teşkilat-ı Mahsusaya mensup İttihatçıların kurduğu Karakol Örgütü ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. Ayrıca, Milli Mücadelenin bir çok komutanı İttihat ve Terakki üyesiydi. Mustafa Kemal, Milli Mücadele yıllarında İttihat ve Terakkinin önemli destek ve yardımlarını görmüştür. Tüm bu konularda yarıntılı bilgi için bkz: Akol, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*; Ayrıca bkz: Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, s. 136-139

[74] Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki rekabet çok eskilere dayanıyordu ve sonuna kadar da sürmüştür. Bu konuda bkz: Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s. 145-147

[75] Villalta, *Atatürk*, s. 21 ve devamı; Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.I, s. 71 ve devamı; Irmak, *Atatürk- Bir Çağın Açılışı*, s. 5

[76] Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açışı ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, s. 72; Benzer ifadeler, bildiriler ve kanunlar için bkz: Gologlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 149-155

etmez. "*Esaret altında bulunmasa, Padişah vatanın istiklâli için çalışanlara âsi demez. Zatı şahanelerinin ağzından işitsem mutlaka bunun icbar ve tazyik altında bulunduğuna hükmederim*"[77] diyerek Padişahın durumunu mazur görür. TBMM'nin 20 Temmuz 1923 tarihli oturumundaki konuşmasında ise şunları söyler; "*Meclis-i âlinizin ilk içtimâ günlerinde kabul ettiği bir esâs vardır ki o esas ananât-ı milliye ve mukaddesat-ı diniyemizi tamamen mahfuz bulundurur. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da o olmasa tevfiki harekât ederek netice-i mesudeye emniyetle vasıl olacağımıza şüphe yoktur.*"[78]

Fakat, Mustafa Kemal Paşa, savaşın galibiyetle sonuçlanması üzerine saltanat taraftarı sözlerine son verir ve tamamıyla saltanat karşıtı bir tutuma sahip olur. Sıklıkla "*halkçılık*"ı gündeme getirir.[79] Bu konuda örnek olması açısından saltanatın kaldırılmasına dair görüşmelerin yapıldığı oturumdaki konuşması önemlidir. Meclis kürsüsünden şunları söyler: "*Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile münakaşa ile verilmez. Hakimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hakimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emri vakidir. Mevzu'i bahis olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız bırakmayacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emr'i vaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemahal olacaktır. Burada içtima edenler, meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usûlü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.*"[80]

Kabul etmek gerekir ki, Mustafa Kemal'in bu "*ikili*" tutumu oldukça dikkat çekicidir. Bu tutumu nedeniyle çevresindeki bazı kimselerin eleştirilerine uğrar ve gündeme gelen eleştiriler üzerine[81] tutumunun nedenini bizzat kendisi şöyle açıklar: "*İkinci Büyük Millet Meclisi'nin intihabı sırasında neşir ve ilân ettiğimiz program, fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur. Programa sokulmamış bazı mühim ve esaslı meseleler vardı. Meselâ Cumhuriyetin ilânı, Hilâfetin kaldırılması, Şer'iye Vekaletinin lağvı,*

77 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.I, s. 9

78 Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 101

79 İlter Turan şöylesi bir tespitte bulunur: "[Milli Mücadele] Önderlerinin bile bir çoğu, harekete yeni bir devlet kurmak için değil, ülkeyi işgalden kurtarmak ve eski rejimi yeniden hakim kılmak amacıyla katılmışlardır" (Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz, Temeller; Kuruluş, Milli Devrimler*, s. 56)

80 Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 690,691

81 Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. 3, s.81

medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giydirilmesi gibi... Fakat bu meseleleri programa sokarak, vaktinden evvel cahil ve mürtecilerin bütün milleti zehirlemelerini uygun bulmadım."[82] *"Saltanat devrinden, cumhuriyet devrine geçebilmek için, cümlenin malûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi yaşadık. Bu devrede, iki fikir ve içtihat, bir biriyle mütemadiyen mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idamesiydi. Bu fikrin taraftarları sarih idi. Diğer fikir, saltanat idaresine hitam vererek idare-i cumhuriyet tesis eylemekti. Bu bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi, sarih söylemekte mahzur görüyorduk... İdare-i devleti cumhuriyetten bahsetmeksizin, hakimiyeti milliye esasatı dairesinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeye çalışıyorduk."*[83]

Konuyla ilgili olarak, Birinci Meclis'in milletvekillerinden ve Birinci Grubun önde gelen üyelerinden Yunus Nadi'nin ilginç sayılabilecek açıklaması şöyledir: *"Bir nokta üzerinde biraz tevakkuf etmek ihtiyacını duyuyorum. O da o zaman İstanbul'da Padişah ve Halife olan zâtın millet aleyhine İngilizlerle birleştiği ve onlar ne derlerse yaptığı halde, Ankara'nın bunları bilmezden gelerek hep padişah ve halifeyi düşmanın elinde esir saymak yolundaki hattı harekettir... Ankara "Padişah ve halife dahi esirdir. Makamı hilafet ve saltanatın tahlisi lazımdır" nakaratını tutturmuş gidiyordu. Hakikatte Ankara böyle yaparken işleri en doğru safhalarında görmüyor değildi. Ankara'nın bu hattı hareketi, Türkiye'yi mahvetmeği istihdaf eden bir İngiliz planını akim bırakmak için ihtiyar edilmiş gayet akilâne bir siyaset idi."*[84]

Yunus Nadi'nin "*İngiliz planı*" dediği şey, İstanbul ile Ankara'yı birbirine düşürmek suretiyle iç savaş çıkarma planıydı. Dolayısıyla, Yunus Nadi'nin açıklamasına göre, Mustafa Kemal, İstanbul'daki Padişahı destekleyerek böylesi bir iç savaşın oluşmasına imkân sağlamamış olur.[85] Ancak ne var ki, Yunus Nadi'nin bu yorumu büyük oranda sadece kendisine ait kalmış ve başta Mustafa Kemal olmak üzere hiç kimse böylesi bir yorumu destekleyecek açıklamada bulunmamıştır. Toktamış Ateş ise söz konusu "*ikili*" tutumun Mustafa Kemal'in bütün hayatı boyunca sıklıkla görülen örneklerine dikkatleri çekerek şöylesi bir yorum yapma ihtiyacı hisseder: *"Mustafa Kemal pragmatik bir lider olduğu için, değişik zamanlarda ve değişik konularda farklı yaklaşımlar içinde bulunmuştur."*[86]

---

[82] Atatürk, *Nutuk*, 2/718

[83] Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 838

[84] Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, s. 38,39

[85] Bkz: Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, s. 39

[86] Ateş, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, s. 179

Diğer bazı araştırmacı ve yazarların ise konuyu "*milli sır*"[87] anlayışı içerisinde değerlendirdikleri görülüyor[88]. Konu hakkında Suna Kili'nin kanaati şudur; "Atatürk Devrimi'nin ulusal bağımsızlık savaşımı yıllarında özelikle cumhuriyetin ilan edilişine kadar "*kurtuluş*", "*bağımsızlık*", "*ulusal buyrum*", "*ulus egemenliği*" kavramları yanında "*Yüce Padişahlık*" ve "*Yüce Halifelik*"in kurtarılması da özellikle ve özen gösterilerek sürekli yinelenmiştir. Bu, hem henüz tartışmasız bir yeni otorite kuramamanın, hem de ilk başta çok yönlü bir savaşıma girmenin devrim için yararlı olmayacağı düşüncesinin doğal sonucudur. Çünkü o aşamada ülkenin düşmandan, işgalcilerden kurtarılması ve bağımsızlık toplumun her kesiminin paylaştığı bir eyleme geçme nedeni, aynı zamanda birlik sağlama öğesidir. Fakat "*ulusal buyrum*", "*ulus egemenliği*" birer amaç olmalarına karşın henüz toplumun büyük çoğunluğunca bilinen, özlenen, gerçekleştirilmesi için savaşım verilmesi gereken kavramlar değildir. "*Yüce Padişahlık*", "*Yüce Halifelik*", birlik sağlamada çok daha etkin öğelerdir. Fakat bu öğeler bir amaç olarak değil, birlik ve devrim için bir araç olarak kullanılmıştır"[89].

Ancak bütün bu açıklamalara ve yorumlara karşın, Mustafa Kemal'in "*İslamcı-monarşik devlet anlayışından*"[90] yana görünerek asıl düşüncelerini "*milli sır*" olarak saklamasına karşılık, onun tarafından "*milli sır*" olarak saklanan düşüncelerin İkinci Grup mensuplarınca olanca açıklığıyla tekrar tekrar dile getirilmesini ve daha da önemlisi Birinci Grubun bu düşüncelere karşı "*zorlu bir siyasi mücade*"[91] verilmesini izah etmek oldukça zor görünüyor.

Birinci Meclisin Gündemi ve Gruplar

Esasen, Birinci ve İkinci Grubun özelliklerini tespit etmek için farklı kaynaklara ve özellikle de ikinci derecede önem ifade eden kaynaklara yönelmenin bir gereği yoktur. Zira, Birinci Meclis'in tutanakları her iki grubun da fikri özelliklerini ve "*resmi söylem*"le aşağılanan İkinci Grup

[87] Bkz: Irmak, "Atatürkçülüğün İlkeleri- İnkılâpların Fikir Temelleri", s. 498; Enginsoy, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar", s. 596; Kili, *Atatürk Devrimi* s. 228

[88] "*Milli sır*" anlayışını savunanlar arasında Ali Fuat Cebesoy da vardır. Kendisi, bir röportajında konuya ilişkin şu açıklamaları yapar: "Anadolu'ya gelirken bana böyle söyledi [Vahdettin gönderdi, Vahdettin'in desteğini aldım vs gibi A.C.E.] diye söylediği zaman da en büyük payı da padişaha vermiş oluyor. Maksadı milleti yürütmek için. Eee mecliste seksen tane hoca var. Seksen hoca var mecliste... Ama vatanperver adamlar bunlar. Tabii bunları harekete getirmek için efendim padişahta böyle söyledi [dedi]. Manası, işte padişahta bizlen beraber demek istiyor" (İfade bozuklukları metne aittir. Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 354)

[89] Kili, *Atatürk Devrimi* s. 137,138

[90] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 59

[91] Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 56

mensuplarının fikir ve düşüncelerini açıkça gözler önüne sermektedir. Bu itibarla örnek olması açısından, İkinci Grup mensuplarının "*saltanatçı*" olmakla suçlanmalarının ne oranda doğru olduğunu tespit etmek için, İkinci Grubun en önemli üyelerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in konu dahilindeki sözlerini dikkate almakta yarar var. Hüseyin Avni Bey, saltanat kaldırılmadan önce, 24 Nisan 1920 tarihli Meclis konuşmasında şunları söyler:

"Benim maksadım sultan değildir, sultanlar bir heyuladır. Onun etrafını saracak yaldızlı üniformalı eşhas haşarattır. Ben de iman ediyorum ki hakikaten millet uyanmıştır. On beş sene evvel bu gibi sözleri ağzınıza alamazdınız. Alanların yeri zindanlardı. Fakat bugün bunların yeri şeref sandalyesidir. Heyet-i Celile pek az zaman zarfında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tatbike mecbur kalacaktır. Çünkü inkılâp böyle olur. Heyet-i Celile'den istirhamım, ilk geldiğimiz günden itibaren Teşkilat-ı Esasiye'yi hazırladınız, yarın tatbikatında müşkilata tesadüf edilmemek üzere, bugünden onun ruhunu ve onu tatmin edecek kanunu hazırlamanızı istiyorum. Yarın doğacak olan ve vereceğimiz milli istiklâli yalnız kendimize inhisar ettirmeyelim. Milli istiklâl bizim değil milletindir"[92].

Meclis tutanaklarında açıkça anlaşıldığı üzere, İkinci Grubun üzerinde ısrarla durduğu konu, meclis egemenliğinin giderek Mustafa Kemal'in şahsında kişisel egemenliğe dönüşmesi tehlikesidir. Yine anlaşılan odur ki, İkinci Grubun Mustafa Kemal'in şahsında karşı çıktığı durumun, esasında Mustafa Kemal'in bizzat kendisiyle de ilgisi yoktur. Onlar, otoriter bir rejimi çağrıştıran her türlü gelişmeye muhaliftirler ve dolayısıyla egemenliğin kişilere devredilmesini sert şekilde eleştirip, böylesi muhtemel bir gidişatın muhalifliğini yapmaktadırlar. Onların, o günlerin şartlarında dile getirdikleri problem; Meclis Başkanlığının, Başkumandanlığın ve Heyet-i Vekile Reisliğinin aynı kişide toplanmış olmasıdır. Bu durum, yakın geçmişte Enver, Cemal ve Talat paşaların kişisel yönetimleri de hatırlanınca, bazı milletvekillerinin zihinlerinde oldukça haklı nedenlere dayanan kuşkuların oluşmasına yol açar. Bu bazı milletvekilleri, geçmiş tecrübeleri göz önünde tutarak, bütün yetkilerin tek bir kişinin elinde toplanmasına şiddetle karşı çıkarlar. Ancak, ilginçtir, İkinci Grup üyelerinin otoriter bir rejime yönelebilecek girişimlere muhalefetleri şiddetli bir şekilde devam ederken, Birinci Grubun bazı önemli üyeleri ise kişisel egemenliğin meşruluğunu ve hatta ondan da öte zorunluluğunu ispatlamanın gayreti içerisinde olurlar. Bunlardan İzmir mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, bir konuşmasında kuvvetler ayrımının uygulandığı

[92] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19. s. 379-383

ülkelerin hiçbirinin başarıya ulaşmadığından ve kısır kaldığından söz eder. Mahmut Esat Bey, görüşünü desteklemek için, solidarist korporatizmin ideologlarından Duguit'den bir aktarma yaparak görüşünü destekler: *"Hukuk ulemasından Duguit diyor ki, kuvvetler ayırımı tabiatta Hıristiyanlığın teslisi gibi hayal kabilindendir. Teslis nasıl mümkün olmayan bir hayal ise, kanun alanında ve uygulamada kuvvetler ayırımı da öyle mümkün olmayan hayal olmuştur."*[93]

Mahmut Goloğlu'nun ifadelerini esas alırsak; Mahmut Esat, o günün şartlarında Birinci Meclis'te hakim olan Birinci Grubun görüşünü dile getiriyordu. Çünkü, *"Mustafa Kemal Paşa bu sırada, kurduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu ile meclis çoğunluğunu elinde tutuyordu. Meclis Başkanlığı da eklenince meclise hakim bir durumu vardı. Ayrıca Hükümetin de tabii Başkanı idi. Başkumandandı ve bu yetki ile bütün devlet güçlerini, geçici bir süre için de olsa, elinde toplamıştı. Böyle kritik bir zamanda, bu kadar hakim durumda iken, devlet güçlerinden bir kısmını, hem de bütün yürütme yetkilerini bir başkasına veremezdi."*[94] Nitekim, 1 Aralık 1921 tarihli toplantıda söz alan Mustafa Kemal Paşa, kuvvetler ayrılığı ilkesini şiddetle eleştiren çok uzun bir konuşma yapar.[95] Paşa, bu konuşması sırasında, kuvvetler ayrılığı görüşünü Jean Jacques Rousseau'ya atfeder ve şöyle eleştirir: *"Jean Jacques Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit hakikat olduğuna kail olduğum bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi ıstırap, diğeri cinnettir. Merak ettim. Ahval-i hususiyetini tetkik ettim. Anladım ki, hakikaten bu adam mecnundur ve hal-i cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh, çok ve çok isnat ettiğimiz bu nazariye (meşrutiyet nazariyesi) böyle bir dimağın mahsulüdür."*[96]

Hakimiyet-i Milliye İlkesi

Meclis tutanaklarından, İkinci Grup mensuplarının, Meclisin üstünlüğü ve yetkilerin kullanılış biçimi konusundaki hassasiyetlerini hep sürdürdükleri, Meclise ait yetkilerin Heyet-i Vekile ya da Meclis Reisince Meclis bilgisi dışında kullanılmasına sürekli tepki gösterdikleri anlaşılıyor. Üstelik muhalefetlerinin oldukça derin fikrî temellere sahip olduğu görülüyor.

---

93 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.14, s.378

94 Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 243

95 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 14.s. 423-443

96 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 14, s.440;
Mete Tunçay, Mustafa Kemal Paşa'nın bu yorumu üzerinde durarak, Paşa'nın kuvvetler ayırımı ilkesini Rousseau'ya mal etmesinin hatalı olduğuna dikkat çeker ve Rousseau'nun kuvvetler birliğini savunduğunu; kuvvetler ayırımı fikrinin ise Montesquie'den geldiğini belirtir (Tunçay, "Atatürk'e Nasıl Bakmak", *Toplum ve Bilim*, Sayı 4, İstanbul, Kış 1978, s.91)

Bu konuda Hüseyin Avni Bey'in dile getirdiği görüşler, İkinci Grupla ilgili resmi söylemi yalanlaması ve Birinci Meclis'teki tarafların gerçek yönelişlerini göstermesi açısından çok önemlidir. Hüseyin Avni Bey bir konuşmasında şunları söyler: *"TBMM'nin manevi şahsiyetine milli irade derler. O da çoğunluğun iradesine dayanır. Çoğunluğun iradesine dayanmayan iradeler, milli irade değil, şahsi iradedir. Reisin görevi, Anayasa'da diyor ki: "Meclis kararlarını Meclis adına imza eder". Yoksa, Efendiler! bağımsız olarak bir irade, bağımsız olarak bir makam sahibi, Meclis'ten başka hiçbir kimse yoktur. Lafzân da yoktur, manen de yoktur, hakikaten de yoktur, hiçbir veçhile de yoktur. Reisin Meclis adına hareket edebilmesi için Yüksek Heyet'in kararına dayanmalı, onların oyları toplanmalıdır. O zaman, onların oylarını tebliğe memur olunmuş olur. Yoksa, Meclis Genel Kurulu adına burada bir şahsı kabul edecek bir fert yoktur. Anadolu öyle kimseyi kabul etmez."*[97]

1921 Aralık ayında gündeme gelen olağanüstü yetkili bir savaş komisyonu kurma girişimi Birinci ve İkinci Grup arasındaki görüş ayrılıklarını göstermesi açısından önemlidir. Teklif, meclis yetkilerini kullanma hakkına sahip yeni bir organ oluşturulmasını öngörür. Bu durum, muhaliflerin tepkisini çeker ve söz konusu teklif, bir diktatörlük vesilesi olarak nitelendirilir. Konu çerçevesinde olmak üzere Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in 3 Ocak 1922 tarihli gizli toplantıdaki konuşmasının bir bölümü şöyledir: *"Daha biz kendimizin hattı hareketini tayin etmedik. Vekiller vazifelerini ifa etmediler mi? On kişi daha ayıracağız; bu diktatörlüktür efendiler, başka bir şey değildir; bunun manası budur... Bütün milletler gibi biz de medeni bir Hükümet teşkiline çalışalım, böyle şeylerden vazgeçelim."*[98]

Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey de, İkinci Gruba mensup diğer arkadaşları gibi "*Hakimiyet-i Milliye*" üzerinde ısrarla durur ve gereğinin yerine getirilmesini talep eder:

"Hakimiyet-i milliyeden bahsediyoruz. Hakimiyet-i milliye demek, benim anlayabildiğim, hukuki teoriye girmiyorum, milletin kendi hakkını, aracısız olarak, doğrudan doğruya kullanması demektir. Fakat, maalesef buna imkân olmadığı içindir ki, millet herhangi bir seçim yöntemiyle kendi işlerini yönetmek için bir meclis toplar ve onlara der ki; benim işimi görünüz. İşte efendiler, hukuk teorisine göre, hakimiyet-i milliyeyi sağlamak ve uygulamak açısından bu bile cazip olmayıp, tek tek milletin bütün bireylerinin kendi hakkını kullanması zorunludur. Tam hakimiyet-i milliye yöntemi fiili olarak uygulanabilir olmadığından, zorunlu olarak millet vekillerinden oluşan şu meclisi, bu adaylık yöntemiyle tekrar ve bir kat daha kayıt altına almış bulunuyoruz.

[97] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 101,102
[98] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.2, s.578-579

Bendeniz diyorum ki; hakimiyet-i milliyenin gerçek terimini şu Heyet bile tamamıyla uygulayamaz. Nerede kaldı ki bu Heyetin içinden seçilmiş olan beş on kişiden oluşan ve daha ufak bir zümreye bunun verilmesi"[99].

Buna karşılık, Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Birinci Grubun sözcüsü sıfatıyla, İkinci Grubun hakimiyet-i milliyenin kayıt altına alındığı yolundaki eleştirilerini şu sözleriyle karşılamaya çalışır:

"Hakimiyet-i milliye o kadar güzeldir ki onun aşkıyla, tamamen uygulanması için onun arkasından konuştuğunuz zaman, bir serap arkasından koşar gibi olursunuz. Hakimiyet-i milliye kayıt altına girmedikçe hiçbir anlam ifade edemez, memleket anarşi haline girer"[100].

Otoritenin Kullanımı ve İstiklâl Mahkemeleri

Gruplar arasında gerçekleşen önemli görüş farklılıklarından bir diğeri de İstiklâl Mahkemeleri konusunda açığa çıkar. İstiklâl Mahkemeleri, 11 Eylül 1920'de, "*Firariler Hakkında Kanun*"la, gittikçe büyüyen asker kaçakları sorununu çözmek amacıyla kurulur. Asker kaçakları o günlerin en önemli sorunlardan birisini oluşturmaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında her sekiz firariden birisi idam edilerek cephelerin çökmesi önlenmiştir. Buna rağmen firarilerin sayısı gittikçe artar ve 300.000'i bulur. Meclis bu sorunu çözmek için ilk planda 8 ayrı İstiklâl Mahkemesi'nin kurulmasına karar verir. Bu mahkemeler sadece asker firarilerini yargılamakla ilgilenmeyecek, aynı zamanda hırsızlık, şekavet, gasp gibi can ve mal güvenliği ve kamu düzenini ilgilendiren suçlara da bakacaklardır. İstiklâl Mahkemeleri son derece geniş yetkilerle donatılırlar. Bunun önemli bir göstergesi olarak hâlen TBMM arşivinde saklanmakta olan "*İstiklâl Mahkemesi mücadelesinde sadece Allah'tan korkar*" levhası oldukça önemlidir. Bu levha Ankara İstiklâl Mahkemesi yargı heyetinin arkasında yıllarca asılı durmuştur.

11 Eylül 1920'de kurulan İstiklâl Mahkemeleri görevlerine 17 Şubat 1921'e kadar devam ederler. Fakat, İnönü Savaşları sırasında İstiklâl Mahkemeleri'ne tekrar ihtiyaç hissedilir. 24 Temmuz 1921'de Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat'ta yeni İstiklâl Mahkemeleri kurulur. Bu mahkemelerin zamanla görev alanını genişletmek istenir. Ancak, İkinci Grup, meclis üstünlüğü ve yetkilerin kullanış biçimi konusundaki hassasiyeti dahilinde, İstiklâl Mahkemeleri'nin görev alanının genişletilmesi ve yeni İstiklâl Mahkemeleri kurulması konusunda oldukça gönülsüz davranır. Konuyla ilgili olarak Birinci Gruba sert eleştiriler yöneltir.

[99] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.21s. 285.286
[100] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.21, s. 303, 304

5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa getirilmesi üzerine, İstiklâl Mahkemeleri doğrudan Başkumandan olan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanır. İkinci Grup bunu "*Hakimiyet-i Milliye*" açısından büyük bir problem olarak görür. 14 Ocak 1922 tarihli gizli oturumda Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, geniş yetkilerle donatılan bu mahkemelere karşı çıkarak, hukukun üstünlüğünü ön plana taşıyan bir konuşma yapar. Konuşmasında şunları söyler:

"Olağanüstü önlem almak için İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Fakat, bir zaman oldu ki, hükümet bütün icraatı İstiklâl Mahkemeleri'ne verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklâl Mahkemeleri'nin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı ve Meclis adına hükümler verdi. Efendiler, siz memleketi kurtarmak istiyorsanız, siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız, işte burada 350 mahkememiz var. Onun kudretini artırın, onun kudreti olmazsa dört mahkeme, beş mahkeme, devletin bütün teşkilatını yürütemez. İhtilâlin de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm sürecek maddî ve manevî suç, zarar takdiriyle hüküm sürecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu, dünyanın adaletine sığacak şeylerden değildir. Asker kaçakları için gerekli ise, yalnız onunla sınırlayalım. Böyle maddî, manevî zarar takdirine yetkili; genel cümlelerle, sınırsız yorum ve ters düz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla her şeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır"[101].

İkinci Grup üyelerinden Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey de konuyla ilgili olarak görüşlerini dile getirir:

"Memlekette vâzıı kanun (kanun koyucu) çoğaldıkça memleket felakete, izmihlale gider. Bugün Meclis-i Âlîniz kanun vazeder ve haddi zatında vazıı kanun selahiyyetine haizdir. Kendisini Meclisi Âlînin fevkinde görenler Meclisin vücudunu inkâr etmiş olurlar. Bunlar hain-i vatandır. Hareketleri Meclise taarruzdur... Bunların önüne geçmek lâzımdır. Yoksa Efendiler! Emin olunuz İstiklal Mahkemeleriyle, Hıyanet Kanunuyla, adam asmakla biz gayemize vasıl olacaksak emin olunuz ki bu, hayaldir... Efendiler, bendeniz eminim ve katiyen kaniim ki bugün pek masum olarak asılan vardır... Efendiler! Meclisi Âlîniz her şeye kadirdir. Düşmanla harp eder, memlekette para bulur, asker bulur. Fakat Meclisi Âlîniz bir tek nefere hayat vermez. Yaptığımız nedir? Arzu ettiğimiz şey nedir? Onun için Efendiler; hayat çok yüksektir... Köyleri baykuş yuvası yapmak için mi yoksa mesut ve müreffeh bir devre açmak için mi çalışıyoruz? İstiklâl Mahkemelerine de ve hiçbir kimseye de adam asmak selahiyyetini vermeyiniz. İdam cezası tavuk öldürmek değildir. Bunlar tavuk değildir, hayat çok yüksektir"[102].

[101] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.2, s. 614.615

[102] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. Z., C.2, s. 618

Hakkı Hami Bey'in de konuşmasında değindiği üzere, İkinci Grubun temsilcisi sıfatıyla bilhassa Hüseyin Avni Bey, İstiklâl Mahkemeleri'ne başından beri karşı olduğunu, Meclise bile verilmeyen "*kişisel görüşe dayanarak adam asma yetkisini*", Meclisin bu mahkemelere vermesinin kendisini hayrete düşürdüğünü söyler. Hüseyin Avni Bey, İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki eleştirilerini şöyle sürdürür:

"Efendim, birinci günden beri İstiklâl Mahkemeleri'nin aleyhindeyim. Bir kere TBMM'ne Allah'ın vermediği salahiyeti kendisi başkasına verdiğine hayretteyim... Memleketimiz üç İstiklâl Mahkemesiyle mi idare ediliyor? Efendiler, her kazada bidayet mahkemeleriniz vardır. Cinayet mahkemeleriniz vardır. Memleketin bir tarafında kanaati vicdaniyesiyle üç adamı idam eder, diğer tarafında hayatını idame eder. Ne güzel müsavat, ne güzel adalet (!)... Şimdi Efendiler; bendeniz kanaatime göre bu suretle kendi hukuku adlimizin olmadığını iddia etmektir. Bu millet umûri adliyesi için iki buçuk milyon lira sarf ediyor. Mekteplere para veriyor. Mektepte okutuyor ve yetiştiriyor. Mebus olmakla her türlü evsafı aliyesi, her türlü ilmi iktisap mı eder, rica ederim. Lâlettayin üç kişiye "kanaati zatiyenizle siz hükmü verin" deyip salâhiyyet vermek, ilmi inkâr etmek milletin hukukunu tepelemek demektir. İhtilâlin de bir hukuku vardır. Her milletin her zaman bir hukuku vardır. Hüner isyan ettirmemektir... Kanun hakim olmalı. Şahısların hakimiyeti payidar olamaz... Samsun ve havalisinde 30-40 mahkememiz vardır. Bu mahkemeler ilimle mücehhezdir. Bu mahkemeler hakim hakkına bihakkın haizdir ve bu meslekte çalışan adamlardır. Bu vazifeyi meslek edinmişlerdir. Herhangi bir şahıs sanat yapamazsa, mahkemeyi de yapamaz. Bu daha incedir, daha dakiktir, daha mantıkîdir... Elinizde bir kanun vardır. Bunu seyyanen tatbikle mükellefsiniz. İçinizde hususi emel taşıyan, hükümetimizi yıkmak isteyen bu gibi kimselere kanunu cezamız gayet vasi cezalar tayin etmiştir. Bunları ehline tevdi ile mütehassisini adaletle muvafık bir şekilde tatbikata muvaffak olursanız, hükümet manası çıkar. Yoksa onlara karşı muamele yaparsak hükümet sisteminden ayrılmış oluruz ki, millet onu bizden istemez. Millet hükümetten adalet ister. O zaman meşru vekil olduğumuzu ispat ederiz... Artık memlekette İstiklâl Mahkemeleri'nin vazifelerine hitam verilmelidir. Memlekette kanunu hakim kılmalıyız"[103].

İstiklâl Mahkemeleri savcılarına, mahkemelerin kararlarına itiraz hakkını sınırlayan ve sadece cezalandırılan suçun mahkemelerin görev alanına girip girmediği konusunda itiraz hakkı veren kanun maddesi de önemli tartışmalara yol açar. Kararlara sadece bu açıdan itiraz edilebileceğinin açıklanması üzerine Hüseyin Avni Bey karşı çıkarak şunları söyler:

[103] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.3, s. 608-610

"Efendiler, İstiklâl Mahkemesi deyince onu memleketin içinde bir cellat mı yapmak istiyoruz. Bir mahkeme kuruyoruz ve biz bir devletiz. Biz adalet dağıtmak için mahkeme kuruyoruz, yoksa engizisyon zulmü yapmak için heyetler göndermeyeceğiz. Onlar yanılmaz insan değildir. Onun içindir ki, savcıların şikayet hakları, hiçbir zaman dünyanın hiçbir yerinde iptal edilemez, savcıların gördükleri her türlü haksızlıklar için itiraz kapıları açıktır. Onlar için itiraz kapılarının kapanması imkânı yoktur. İstiklâl Mahkemeleri şiddet gösterecek engizisyon mahkemeleri değildir. Biz bu mahkemeleri işlerinin hızlı ve daha güvenle sonuçlandırılabilmesi için kuruyoruz. Dolayısıyla, savcılar itiraz mercii olan Büyük Millet Meclisine karşı; yani o güç ve yetkiye sahip olan makama karşı "mahkeme şu noktadan adaleti uygulayamamıştır. Şu kanunun ruhunu uygun şekilde hüküm vermediler ve benim iddiam şu oldu" diye bize bildirilmesin mi? Yoksa İstiklâl Mahkemeleri'nin yanılmaz olduğunu mu kabul ediyorsunuz. Savcılar kanun dairesinde milletin hürriyet hakkını, yaşama hakkını koruyacaktı. Kendilerine güvenebilmek için kanun gücümüzün korunmasına memur olan savcılarımıza şikayet hakkı verilmelidir. Onlar gördüklerini söylemelidirler. Sonra bunun manasına hükümet denmez, iyi düşünüyor musunuz, efendiler!"[104].

Tüm bunların sonucunda İstiklâl Mahkemeleri'ni Meclis'in denetimi altına alan "*İstiklâl Mehakimi Kanunu*"nun kabul edildiği 31 Temmuz 1922'den sonra, Heyet-i Vekile'nin çeşitli girişimlerine rağmen, muhalefetin başarılı engellemeleri sayesinde sadece Elcezir'de, o da görevi sadece asker kaçaklarını cezalandırmakla sınırlandırılan, bir İstiklâl Mahkemesi kurulabilir.

Hukukun Üstünlüğü İlkesi

İkinci Grubun hukukun üstünlüğü konusundaki görüş ve kanaatleri Birinci Meclis'in önemli tartışma konularından birisini oluşturur. Bu tartışmalar bilhassa İstiklâl Mahkemeleri'yle ilgili olarak sıklıkla gündeme gelir ve bir kısmı yukarıda zikredildi. Hukukun üstünlüğü konusundaki asıl yoğun tartışmalar "*Hürriyet-i Şahsi Kanunu*"nun kabulü sırasında yaşanır. Kişi hak ve özgürlülerini güvence altına alan ve askerî, sivil memurları kanunî sınırlar içinde davranmaya zorlayan "*Hürriyet-i Şahsi Kanunu*"nun 12 Şubat 1923'te İkinci Grubun oylarıyla kabul edilmesiyle çok önemli bir yasal adım atılmış olur. İkinci Grup mensuplarına göre, kişi hakları ve bunları güvence altına alan hukukî düzenlemeler oldukça önemli ve zorunludur. Bunun gerekçesini Ali Şükrü Bey şöyle açıklar:

"Bendeniz zannediyorum ki; madem ki hakimiyet-i milliye vardır diyoruz ve esas üzerine yürüyoruz, hakimiyet-i milliyenin esası kişi hakimiyeti,

[104] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 22, s. 87.88

kişi dokunulmazlığıdır. Bunu sağlayacak şu kanun buradan çıkmadıkça bendenizce diğer kanunların hiçbirinin değeri yoktur. Çünkü hepsinin temelini bu kanun oluşturur. Bir halk hakkını muhafaza edeceğini bilmezse ve saldırganların saldırısına karşı kendini savunacak bir kuvvet ve kudret görmezse, yani o halk, hürriyet ve serbestisine sahip olmazsa, mutlaka müstebitlerin, mütegallibenin esiri olacaktır. Efendiler; biz halka benliğini vermeliyiz, halk hür olduğunu bilmeli ki kendi vicdanı doğrultusunda iş görsün. Hakimiyet-i milliye tecellisine göstermek için önce halkın hürriyetini sağlamak gerekir"[105].

Bir Geleneğin Başlaması: Sivil Otoriteyi Tehdit

30 Ağustos 1922'de yenilgiye uğrayan Yunan orduları, bir ay içerisinde Anadolu'yu tamamen terk ederler. 3-11 Ekim tarihlerinde toplanan Mudanya Konferansı sonrasında imzalanan mütareke ile Milli Mücadele fiilen sona erer. Milli Mücadele'yi yöneten Birinci Meclis çaba ve çalışmalarının karşılığını görür ve Anadolu işgalden kurtarılır. 4 Kasım'da İstanbul Emniyet Müdürünün, Jandarma Komutanının, Belediye Başkan ve üyelerinin TBMM'nin hizmetinde olduklarını bildirmeleri; İstanbul Valisi'nin de, Refet Paşa'nın şahsında, TBMM'ne sadakatini iletmesiyle tüm Anadolu'da TBMM'nin iradesi geçerli hale gelir. 6 Kasım itibarıyla, saltanat merkezi olan İstanbul'da da TBMM'nin yaptığı kanunlar yürürlüğe girer. 17 Kasım'da Vahdettin ülkeyi terk eder.

Milli Mücadele'nin bitişi ve TBMM'nin ülkede tek irade haline gelişini takip eden günlerde, 26 Kasım'da, Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılığıyla bilinen "*Anadolu'da Yeni Gün*" Gazetesinde[106] "*Yeni Bir Cidal Devri*" ismiyle bir makale yayınlanır. Makalenin yazarı Birinci Grubun önde gelen üyelerinden İzmir Milletvekili Yunus Nadi'dir. Millet Meclisi'nin egemenliğine karşı saldırgan bir dille kaleme alınan makalede, Meclisteki bir kısım milletvekili için "*sultan ve padişah isteyen sefil ruhlar*" ifadesi kullanılmakta ve bu kimselerin "*kendi kanları içinde boğulacakları*" ifade edilmektedir. Makale "*yeni bir cidal devrinin açıldığını*" bu devrin "*milletin kat'i hakimiyeti*" ile biteceği dile getirilmektedir.

Makalede isim verilmez. Ancak, aşağılanıp tehdit edilenlerin İkinci Grup üyeleri olduğu açıktır. Meclis bir anda karışır. İkinci Grup üyeleri son derece rahatsız olurlar. Meclisin iradesini çiğneyerek milletvekillerini tehdit eden zihniyete ve üstelik kendileri ilk günden itibaren saltanata açıkça karşı olmalarına rağmen saltanatçılıkla itham edilmelerine tahammül edemezler. İsmail Şükrü Bey (Afyon), yazı ile Meclise ve Meclis

[105] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C, 26, s. 391-392

[106] Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, s.661

üyelerine saldırıldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisi dağıtmak gibi bir niyet taşıdığını ileri sürer. Diğer bazı milletvekilleri de İsmail Şükrü Beyi haklı bulduklarını ifade ederler[107]. Necip Bey (Ertuğrul) de Yunus Nadi'nin Meclisin meşru haklarına karşı isyankâr bir tutum içerisinde olduğunu, cezalandırılması gerektiğini ifade eder[108]. Salahattin Bey (Mersin) ve 24 arkadaşı makaleyle ilgili olarak Meclis soruşturması talebinde bulunurlar. Yunus Nadi, gazeteci olduğunu ve basının hür olduğunu ifade ederek kendisini savunması üzerine; Neşet Bey (Çankırı), işlenen suçun basın suçu değil, vatan hainliği olduğunu belirtir. İsmail Şükrü Bey, soruşturma açılmaması durumunda Adliye Vekili'nin de sorumlu olacağını savunur. Başkanlık Divanı makalenin incelenmesine karar verir ve inceleme sonunda makale de suç unsuru bulunmadığı sonucuna ulaşıldığını açıklar. Bunun üzerine Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, basın ve fikir özgürlüğünün esas olduğunu, ancak, makalede bu hürriyetin çiğnendiğini, makalenin "*fikrim dışında söz söyletmem*" anlayışını dile getirdiğini ifade eden uzun bir konuşma yapar. Hüseyin Avni Bey'in konuşması bazı Birinci

[107] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.26, s. 212-214;
Mevcut bilgilerden, Yunus Nadi'nin, makalesinin bu derece tepki çekeceğini düşünmediği anlaşılıyor. Anlaşılan odur ki, tahminlerinin üstünde tepkiyle karşılaşınca, korkar ve ne yapacağını düşünmeye başlar. Bu konuda bazı bilgileri Kılıç Ali naklediyor: "Bizim o gün aldığımız habere göre fırka içtimaında bu zevat [Ahmet Süreyya ve Rıfkı Beyler] Yunus Nadi Beye karşı nahoş vaziyet takınmağı dahi kararlaştırarak bunun için de ciddi tedbirler almışlardı. Binaenaleyh vaziyet oldukça mühim ve çok heyecanlıydı. Yunus Nadi Bey, içtima edilecek günün sabahı erken bir saatte Ankara'da Saman Pazarı'nda ikamet ettiğim evime geldi. Pek heyecanlıydı. Fırka'da ne gibi nahoş vaziyetlerle karşılaşağından tabii olarak endişe ediyordu. Kendini teskin ettim. Dâva onun değil, hepimizin dâvasıydı. Endişe ve heyecana lüzum olmadığını, meseleyi hakaret ve tecavüzlere meydan vermeden halle muktedir olduğumuzu söyledim. Sözlerimden memnun olmuştu. Birlikte Çankırı kapısında ikamet etmekte olan Kâzım Paşaya (Kâzım Özalp) gittik. Tesadüf bu ya, Kâzım Paşa'nın da o sabah güner ismindeki kızı doğmuş, kendisi pek telaşlı ve aynı zamanda sevinç içindeydi. Meseleyi Kâzım Paşa ile ayak üstünde konuştuk, sonra, onuda beraber alarak Keçiörende bulunan Maarif Vekili Necati ve Vasıf Beylere gittik, oraya arkadaşımız İhsan Beyi de çağırdık ve hep birlikte vaziyeti mütalaa ettik. Karşımızdaki zevatın haysiyet kıran herhangi bir hareketleri ve Nadi Beye yapacakları herhangi bir hücum ve hakaretleri karşısında ciddi mukabeleye karar verdik ve bu kararımızdan Çankayaya giderek Mustafa Kemal Paşayı da haberdar ettik. Müşarünileyh bizi şayanı hayret bir sükûnet içinde dinledi, bizi bu dâvada haklı ve tedbirleri yerinde gördü. Ertesi günü bizim tarafımızdan da bütün mukabil tedbirler alınmış ve bu yüzden mesele artık bir Yunus Nadi Bey meselesi olmaktan çıkmıştı. 30 Martta fırka içtima etti. İçtimada mezkûr makale bahis mevzuu oldu. Yunus Nadi Bey Makalesine saik olan tezahürü uzun, kanaat verdirici ifadeleriyle izah ederek yazılarından bir hakaret manasının çıkarılamayacağını söyledi. İhsan, Necati, Vasıf, Recep Peker ve diğer arkadaşlarımız uzun uzadıya makaleyi teşrih ve müdafaa ettiler" (Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 73)

[108] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.26, s. 214

Grup üyeleri tarafından sık sık laf atılarak kesilmeye çalışılır. Hüseyin Avni Bey, bu konuşmasında da Meclis'in üzerinde irade olmadığını ısrarla belirtir. Bunu ise, Meclis'in isterse padişahı dahi getirebileceğini belirten sözleriyle açıklar[109].

Hüseyin Avni Bey'in, Meclisin iradesinin büyüklüğünü ifade etmek amacıyla sarf ettiği "*Meclis isterse padişahı dahi getirir*" sözü, Birinci Grup üyeleri için İkinci Grup aleyhinde kullanabilecekleri önemli bir malzeme olur. Meclisteki konuşmalar bir anda bu merkeze kayar. Birinci Gruptan Celal Nuri (İleri) Bey (Gelibolu), "*katiyyen getiremez*" diyerek müdahale eder. Hüseyin Avni Bey "*İsterse getirir; gücünün sınır ve sonu yoktur*" karşılığını verir. Diğer bazı Birinci Grup üyeleri de benzer suçlamalarda bulunurlar. Hüseyin Avni Bey; "*sözlerime ayrı bir anlam yüklemeyiniz... Saltanata ilk önce isyan eden benim arkadaşlar. Efendiler! Milli hareket başlamadan yedi ay önce o saraya hücum ve isyan edenlerdenim. Efendiler! Hakkı hükümraniden dolayı karşıma değil o saray, herhangi bir adam çıkarsa, Yunanlı, İngiliz kadar düşmanımdır. İster Paşalar olsun, ister hocalar olsun, ister hacılar olsun. Kim olursa olsun düşmanımdır. Ben vicdanımdan başka kimseden mükafat beklemiyorum. Davamı samimi olarak yürütüyorum. Sonu da öncesi de bu. Yoksa günün siyasetine bağlı olarak, her gün bir şey yazar adam değilim*"[110]

diyerek, ismen belirtmeden birilerini eleştiren konuşmasını sürdürür. Bu arada, Suruç'tan bir okurun gönderdiği mektubu yayınlaması nedeniyle Hakimiyet-i Milliye Gazetesini[111] de sert şekilde eleştirir. Çünkü, Suruçlu okur "*Meclis dar bir zamanda toplandı. Bunları def ediniz Paşa Hazretleri*" demektedir. Bu, Meclisin üzerinde kişi otoritesini inşaya davetten başka bir şey değildir. Hüseyin Avni Bey konuşmasına devam ederken Rasih Bey (Antakya) "*Padişah propagandası yapıyorsunuz*" diye sataşınca, Hüseyin Avni Bey, Meclis'te o zamana kadar gerçekleşenleri özetleyen bir konuşma yapar: "*Rasih Efendi! Önceki devirlerde Padişahın propagandasını siz yapıyordunuz. Benim Padişah propagandacısı olmak imkânım o kadar uzaktır ki... Padişah bu Mecliste ilk söz konusu olduğu zaman, bugün de yarın da ben tarihin kötülüklerini Padişaha ve onun etrafındaki yaldızlı üniformalı haşarata yüklemekteyim. Padişahın ve o yaldızlı üniformalı ecnebi unsuruna tabi, milletinden çıkmış, sivrilmiş, millete bela olmuşların aleyhindeyim. Benim kinim ebedidir. Açıkça bunu söylüyorum. Eğer başka türlü istiyorsanız kendi iyi niyetinizden şüphe ediniz. Dünkü felaketleri yarın görmek istemem*"[112].

[109] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.27, s. 45-47
[110] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.27, s. 47
[111] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.27, s. 47
[112] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.27, s. 49

Yunus Nadi'nin *"Yeni Bir Cidal Devri"* ismini taşıyan makalesinin, Meclis'in iradesini zedelediği, Meclis'e hakaret ettiği gerekçeleriyle İkinci Grup üyelerince tepkiyle karşılanmasına karşılık, Birinci Grup üyelerinin *"basın hürdür"* veya Hüseyin Avni Bey'in *"Meclis isterse padişahı dahi getirebilir"* sözünü dillerine dolayarak İkinci Grup üyelerini, makaledeki iddia doğrultusunda, padişahçı olmakla suçlamaları sırasında, Yunus Nadi'nin ismi çevresinde bir gerçek açığa çıkar. İsmail Şükrü Bey, öfke içerisinde makaleyi tüm Meclis'in huzurunda okuyunca, birçok milletvekili açıkça sözlü tepki verir ve makaleyi eleştirirler. Bu eleştiriler sırasında Hasip Bey (Maraş), Yunus Nadi'nin bir özelliğine dikkat çekerek, onun daha önce Meclisi Mebusan'ı fesih yetkisini padişaha veren raporu hazırlayan kimse olduğunu belirtir ve Yunus Nadi'nin şahsında yaşanan çelişkiye dikkat çeker[113]. Yine aynı şekilde olmak üzere, Hüseyin Avni Bey'in *"Meclisin isterse padişahı dahi getirebilir"* sözünü diline dolayarak karşı çıkan Celal Nuri'nin çelişik durumunu Hüseyin Avni Bey, bizzat Celal Nuri Bey'in yüzüne ifade eder: *"Celal Nuri Bey, mütarekeden sonra, gazetesinde, Padişahın Soğancıbaşılığı ile övünen kimsedir"*. Bu söz karşısında Celal Nuri Bey'in cevabı *"Bunlar Osmanlı Hükümeti zamanında yazılmıştır. O vakit başka türlü yazılır mı idi?"* olur[114].

Birinci Grup üyelerinin söz konusu makale çerçevesinde açığa çıkan durumlarını *"Bu gazeteyi savunanlar hakimiyet-i milliyenin müdafii imişler, karşı olanlar da hakimiyet-i milliyenin karşısında görünüyorlarmış"*[115] sözleriyle açıklayan İkinci Grubun önemli temsilcilerinden Hüseyin Avni Bey, Meclis'in üstünde özellikle kişisel bir otoritenin olamayacağını veya Meclis otoritesinin bir kişiye devredilemeyeceğini ısrarla belirtir. Meclis'in, gücünü milletten aldığını ve meclise yönelik her türlü tecavüzün millete yönelik büyük bir suç olduğunu açıklar. Bu mahiyetteki konuşmalarından birisi de, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in ölümle sonuçlanan kaybolması üzerine yaptığı konuşma olur[116]. Hüseyin Avni Bey o konuşmasının bir bölümünde şöyle der:

---

[113] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.26, s. 212-214

[114] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.27, s. 47

[115] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.27, s. 45

[116] Ali Şükrü Bey, Birinci Meclisin önde gelen, geniş kültüre sahip, aydın milletvekillerinden birisidir. Aynı zamanda İkinci Grubun seçkinlerindendir. Bu bölüm dahilinde konuşmalarından örnek olarak aldığımız pasajlardan da anlaşılacağı üzere Birinci Grubun politikalarının önde gelen bir muhalifi idi. Birinci Grubun, Meclisin üzerinde kişi otoritesinin oluşmasını sağlama yönündeki her türlü girişimini önlemek için oldukça gayretli bir fikri mücadele veren Ali Şükrü Bey bir gün aniden kaybolur. Başına kötü bir şey geldiği düşünülür ve Hükümetin konuyla ilgilenmesi istenir. Özellikle İkinci Grup üyelerinin ısrarlarına rağmen Hükümet bir süre konunun üzerine gitmez. Ali Şükrü Beyin akıbeti hakkında ciddi bir araştırmaya girişilmez. Bu süre

"Arkadaşlar! Efendiler! Asırlardan beri mahkumiyetle saltanatların ve

içerisinde Ali Şükrü Beyin politik bir suikasta kurban gittiği söylentileri hem Meclis'te ve hem de basında gündemi oluşturan bir konu haline gelir. Nihayet Ali Şükrü Beyin cesedi, Çankaya yakınındaki bir bahçede bulunur. Kişisel bir muhalifi olmadığı dikkate alınarak, katilinin politik muhaliflerinden birisi olabileceği üzerinde durulur. Özellikle de Meclis gizli oturumlarında Lozan Barış görüşmeleri sırasında Hükümete yönelttiği sert eleştirileri nedeniyle politik bir suikastın kurbanı olabileceği üzerinde durulur. Göründüğü kadarıyla cinayete kurban gitmesinin başka bir nedeni yoktur. Ancak katilinin kim olduğuyla ilgili somut bir isim gündeme gelmez. Bu arada, Topal Osman ismiyle tanınan ve bir zamanlar Karadeniz Bölgesinde Rumlara karşı başarılı çete savaşları yürüttüğü için Mustafa Kemal Paşa tarafından ödüllendirilerek Yarbay rütbesiyle Çankaya ve Meclisi korumakla görevli muhafız alayının komutanı tayin edilen şahsın ortalıkta görülmemesi dikkatleri çeker. Topal Osman'dan kuşkulanılır ve aranmaya başlanır. Araştırmalar sonunda Topal Osman'ın, Ali Şükrü Beyin katili olduğu anlaşılır ve bir bağ evinde gizlendiği tespit edilerek güvenlik kuvvetleri tarafından ablukaya alınır. Topal Osman, çıkan çatışmada öldürülür. Cesedi, bir müddet meclisin önünde ayaklarında asılarak ibret için tutulduktan sonra defnedilir. Ali Şükrü Bey niçin öldürülmüştü? Bu o günün politik tartışmalarının geldiği noktayı aydınlatacak önemli bir sorudur. Konuyla ilgili ayrıntılı bir araştırma yapan Mahmud Goloğlu da aynı soruyu sorar ve bu sorunun cevabını, o zamanki Meclis İkinci Başkanı Ali Fuad Paşa'nın, Meclis Basımevi Müdürü Feridun (Kandemir)'in, Başbakan Rauf Beyin, Topal Osman'ı ele geçiren Muhafız Taburu Komutanı İsmail Hakkı Beyin anlattıklarından ve Meclisteki oturumların tutanaklarından hareketle bulmaya çalışır. Ulaştığı sonuç şudur: "Topal Osman Ağa, Ali Şükrü Bey'i niçin öldürmüştü?... Şöyle ki; bir kere Topal Osman Ağa sadece koyu cahil bir adam değil, aynı zamanda işkence ile adam öldürmekten zevk alacak kadar yaradılıştan vahşi huylu idi. Öldüreceği kimsenin soyu, dini, yaşı, kişiliği onun için hiç bir değer taşımazdı. Bu nedenle, yanında ve emrinde bulunduğu Mustafa Kemal Paşaya muhalif düşüncede bulunan, bunu açıkça söyleyen ve Topal Osman Ağanın anlayışına göre kafa tutan bir kimseyi herhangi bir emir ve işaret almaya lüzum görmeden ve gözünü kırpmadan öldürebilirdi ve böyle bir kimseyi yaşatmamak istemesi onun huyuna da uygun düşerdi. Kaldı ki; gerçekten Mustafa Kemal Paşaya büyük bağlılığı vardı... Nitekim; Ali Şükrü Bey'i öldürmeye kalkışması bu uğurdaki ilk davranışı değildi. Mustafa Kemal Paşa ile tanıştıktan ve onun emrine girdikten bir kaç ay sonra, Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşaya muhalefet ettiklerini her nasılsa çabucak haber aldığı biri doktor, biri yüksek mühendis iki genç hemşehrisini de öldürmek istemişti. Fakat onlar, Topal Osman Ağayı iyi tanıdıkları için, Ali Şükrü Bey gibi saf davranmamışlar ve ilk fırsatta yurt dışına kaçarak canlarını kurtarmış ve yıllarca yabancı ülkelerde yaşamışlardı... Bütün bunlardan ötürü; eğer Ali Şükrü Beyi Topal Osman Ağa öldürmüşse -ki Hükümet ve Meclise göre Topal Osman Ağa öldürmüştür ve fakat Mustafa Kemal Paşa hiç bir zaman ona "suçlu" dememiş, hep "sanık" demiştir- kesinlikle diyebiliriz ki; Topal Osman Ağa, Ali Şükrü Beyi Meclisteki sert muhalefetinden ötürü öldürmüştür" (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.165, 166).

TBMM'ndeki Ali Şükrü Beyin ölümüyle ilgili konuşmalarda, özellikle İkinci Grup mensubu milletvekillerinin konuşmalarında, söz konusu cinayetin faili olarak Meclisten birisi işaretlenir. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, sert ve Meclis iradesini ön plana çıkaran meşhur konuşmasında bağırır: "*Ali Şükrü'ye kıyan bilekleri keseceğiz. O bilekler, isterse sırmalı paşa bilekleri olsun*" (Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, s. 101;O sırada Mecliste zabıt memurluğu yapan Velidedeoğlu, Hüseyin Avni Beyin bu sözlerinin daha sonra yayınlanan Meclis Tutanakları Dergisinden çıkarıldığını belirtir a.g.e. s. 129). Ancak

onun etrafındaki yaldızlı üniformalı kahrolası haşeratın ve onun esiri olan

bu kimsenin ismi açıkça ifade edilmez. Bunun görebildiğimiz kadarıyla tek istisnası, o zamanlar Mustafa Kemal Paşa'nın gözdelerinden olan ve Lozan görüşmelerine katılan heyette yer alan Rıza Nur'dur. Rıza Nur, Ali Şükrü Beyin öldürülmesiyle ilgili olarak şunları yazar: "[Topal Osman] şu vatana üç dört yıldır bence büyük hizmet etmiş kellesi koltuğunda çalışmıştır. Çok ve müthiş hunhar idi... Vatan yolunda zannederek... iğfalatına kapılarak Ali Şükrü'yü boğdu. Bu suretle kendi kellesini de verdi... Mustafa Kemal'e şahsi hizmeti de büyüktür. Onun hayatını yıllardan beri Osman'ın adamları muhafaza ediyordu... Sonra zavallıya hem cinayet yaptırdı, hem de kendi cinayetini örtmek için Osman'ı kendi eli ile öldürttü. Hem de yanına sekiz adam daha arkadaş etti. Halâ Osman'a acırım. Bir gün Maliye Vekili Ferid'in odasında ve beş-altı vekilin yanında "Ben cahilim, fakat Türk'üm Müslümanım. Bu iki gayretle iyi yapıyorum diye yapıyorum. Yanlışsa doğrusunu gösterin, öyle yapayım" demişti. Bu faciayı, Osman'ı hatırladıkça hep bu sözleri kulağımda çınlar." (Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.II, s.386,387).

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesini takiben Mecliste yaşanan süreç genel hatlarıyla şöyledir: Birinci ve İkinci Grup üyeleri arasındaki sert muhalefet Ali Şükrü Beyin ölümünü takiben daha da sertleşir. İkinci Grup, Birinci Grubu Ali Şükrü Beyin katiline taraftar olmakla itham ederken, Hükümette yer alan Birinci Grup mensupları da İkinci Gruba yönelik oldukça ilginç ve garip uygulamalara girişirler. Gologlu bu gelişmeleri şöyle açıklıyor; "Ne var ki, olayın iki grup üzerindeki etkisi gün geçtikçe şiddetleniyordu. Cenazenin geçtiği yerlerde [Ali Şükrü Beyin cenazesinin Trabzon'a götürülüşü sırasında] ve özellikle Trabzon'da büyük törenler ve gösteriler yapıldı. Ali Şükrü Bey'e bağlı olanlar, toplum karşısında yaptıkları konuşmalarda olayın siyasî olduğunu ileri sürdüler ve sebep olanlara ateş püskürdüler. Birinci Grup mebusları da, Meclis çalışmalarında bütün şiddetleriyle İkinci Grubun karşısına geçtiler. Birinci Grubun Hükümetinde olduğu halde İkinci Grubun tuttuğu Diyanet İşleri Bakanı Vehbi Efendi aleyhine, görevli din bilginlerine ait ödenekleri kendi seçim çevresindekilere vererek öteki yerlerdekilerini haksızlığa uğrattığı gerekçesiyle, gensoru verdiler ve "Ben kula kul olamam Tanrıya kul olayım yeter" diyen Bakanı güvensizlik oyuyla düşürdüler. Bütçe komisyonunun, Ali Şükrü Beyin ailesine maaş bağlanması hakkındaki raporuna karşı çıktılar, önce olumsuz oy verdiler. Çoğunluk olmadığından ertesi birleşime kalınca da oylamaya katılmayarak birleşimin açılmasını engellediler. Bir daha da toplanmayarak Ali Şükrü Beyin ailesine maaş bağlanması hakkındaki teklifin kanunlaşmasını önlediler. İkinci Büyük Millet Meclisi'nde de, eskiden kalmış tekliflerden görüşülmeye değer olanlarla olmayanları ayırırken, bu teklif için "istisnai işlem yapılması gerekli görülmemiştir" kararına vardılar. Buna karşılık, Birinci Büyük Millet Meclisine gelirken yolda bilinmez kişilerce öldürülmüş olan Trabzon Mebusu İzzet Efendi ile Gümüşhane Mebusu Ziya Beyin ailelerine "şehit" deyimi ile "vatana hizmet" maaşı bağladılar. Rize Mebusu Ziya Hurşit Bey'e de ağır bir politik darbe vurarak Meclis dışında bıraktılar [Ziya Hurşit İkinci Grup mensuplarından ve Ali Şükrü Bey'i çok sevenlerdendi] ve yerine ağabeyi Faik Bey'i Ordu Mebusluğuna seçtirdiler. "Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi üyesi iken Birinci İnönü Savaşı'nda, Kazancı Sırtları'nda İkinci Süvari Grubu'nun safları arasında savaşa katılarak Dumaköy batısında Kazancı Bayırı'nda Ümidalaki Köyü çevresinde geçen düşman siperlerine Afyon Mebusu Memduh Necdet Beyin komutasında olarak ateş baskını yapan sekiz mebustan biri olarak düşmana karşı fedakarlıkla çarpıştığı" için, Ziya Hurşit Bey'e verilmek istenen Özel Kurdeleli İstiklal Madalyası hakkındaki Milli savunma Bakanlığı teklifini kabul etmediler. Buna karşılık, aynı gerekçe ile başka mebuslar için yapılan teklifi kabul ettiler." (Gologlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.168, 169).

hainlerin mahvı ve Türk milletinin halâsı için bayrağı çektik. Milletin başarısı onun hakimiyetidir. Hakimiyeti demek, onun oyunu memleket için serbest kullanması demektir. Bir millet namusundan bir mebus koparır. O mebusun ağzı, kalemi o milletin namusudur. Bu namusa tecavüz eden eller kırılsın. Tecavüz arkadaşlarımıza değil milletin namusunadır"[117].

"*Söz konusu makale niçin yayınlanmıştı? Amaç neydi?*" bunlar, bir araştırma konusu olacak kapsamda önemli sorulardır. Bunlar, Birinci Meclis'teki düşünce ve ideal ayrılıklarını, düşünce çatışmalarını ve hepsinden daha da önemlisi, gizlenen fakat zamanı geldikçe açığa çıkan kişisel gayeleri irdelemeyi gerektiren sorulardır. Bu araştırmanın konusu sadece Birinci Meclis olmadığı için, söz konusu soruların cevabı üzerinde durulmayacak, buraya kadar ki bazı genel işaretlerin gösterdikleriyle yetinilecektir. Konuyla ilgili olarak Ömür Sezgin'in bir tespitini buraya almak yararlı olacaktır:

"[Makalede] ciddi bir politika değişikliği söz konusudur. O güne kadar Meclisin egemenliği tartışma götürmez bir şekilde kabul edilmişken, ilk kez bu egemenlik tartışma konusu edilmektedir. Gerçi egemenliğin kaynağı olarak "*millet*" gösterilmektedir, ama "*milletin*" düşüncesini açıklamasına imkân verecek siyasi mekanizmaların mevcut olmadığı düşünülecek olursa, Yunus Nadi'nin hangi güç adına ve hangi güce dayanarak Meclisin dağıtılabileceğini ileri sürdüğü kolaylıkla anlaşılabilir. Bu güç "*ordu*"dur. Saltanatın kaldırılması sırasında da, Mustafa Kemal "*gerçek yöntemine göre saptanacaktır; ama belki bir takım kafalar kesilecektir*" derken yine orduya dayanıyordu"[118].

Birinci Meclisin Sonu

Mustafa Kemal, 7 Aralık 1922'de Ankara basınına verdiği bir demeçte, halkçılığa dayanan ve Halk Fırkası adını taşıyacak bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıklar. Mustafa Kemal bu kararını açıkladıktan bir süre sonra, cepheyi teftiş amacıyla olduğunu bildirdiği bir ayı aşkın sürecek bir Batı Anadolu gezisine çıkar. İzmit, Bursa, Alaşehir, Salihli, Manisa, İzmir ve Akhisar'a gider. Yaptığı konuşmalardan anlaşılan odur ki, cepheyi teftiş etmek için yapıldığı bildirilen gezinin asıl amacı çok daha başkadır. Gezi tamamıyla politik amaçlar taşıyan bir plana göre şekillenir. 16 Ocak-20 Şubat tarihleri arasında gerçekleşen Batı Anadolu gezisini, 13 -25 Mart tarihleri arasında gerçekleşen ikinci bir gezi takip eder. Bu gezisinde ise Adana, Mersin, Tarsus, Konya, Afyon, Kütahya'ya gider;

[117] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 28, s. 227
[118] Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, s. 103

buralarda toplantılara, mitinglere katılır. Mustafa Kemal, her iki gezisindeki konuşmalarında, mevcut Meclis'ten memnun olmadığının ve bu nedenle Meclis'i feshederek kendi arzusuna uygun yeni bir meclis toplamayı düşündüğünün doğrudan veya dolaylı işaretlerini verir[119]. O sıralar aklından geçen, Meclis'i yenileyerek "*kız gibi bir Meclis*"[120] oluşturmaktır. Kurmayı amaçladığını bildirdiği "*Halk Fırkası*" hakkında bilgiler verir. Toplumun tamamını temsil edecek, bütün herkesin çıkarlarını koruyacak bir fırka teşkil etmek istediğini ifade eder.

Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezisi programını bitirip Ankara'ya dönüşünü takiben, 1 Nisan 1923'te Birinci Gruba mensup Esad Efendi (Aydın) ve yüz yirmi milletvekilinin imzaladığı teklif ile seçimlerin yenilenmesi istenir. 3 Nisan'da seçim kanununda değişikliklere gidilir, seçmen yaşı 18'e indirilir. Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan'da parti programı niteliğinde olan "*Dokuz Umde*"sini yayınlar.

Nisan'ın ilk günlerinde peş peşe gerçekleşenler arasında en önemli gelişmeyi seçime gidilmesi teklifinin kabul edilmesi oluşturur. Esasen seçim teklifi daha önce İkinci Gruptan gelmiş fakat Birinci Grubun muhalefetiyle kabul edilmemişti. Birinci Grup, seçimi aleyhine bir durum olarak değerlendirmişti. Fakat hiç de uzun bir süre geçmeden seçime gitme teklifinin bu sefer Birinci Gruptan gelmesi son derece manidardır. Neden böylesi bir değişim yaşanmıştı? Bu değişimin en önemli sebebinin Lozan olduğu anlaşılıyor[121]. Çünkü, Lozan görüşmeleri sırasında İkinci Grubun son derece etkili muhalefeti ile Birinci Grupta önemli bir erime görülür.

[119] İsmet İnönü, Meclisin yenilenmesiyle ilgili düşüncelerin M. Kemal'in zihnini 1922'nin Mart ayında meşgul ettiğini ve bu konuda kendisiyle yazıştığını, "Artık Meclis ile beraber çalışmamız mümkün olmayacak, Meclisin faaliyetine nihayet verdikten sonra orduda ve memlekette hasıl olacak vaziyet hakkında mütalaan nedir?" diyerek düşüncesini sorduğunu, kendisinin de böylesi bir girişimin "şimdilik uygun" olmayacağını bildirdiğini belirtir. (İnönü, *Hatıralar*, C.II, s. 107,108)

[120] Dönemin gazetecilerinden İsmail Habip Sevük, Mustafa Kemal'le bir röportaj için Çankaya'ya gider. Mustafa Kemal amacının "*kız gibi bir meclis yapmak*" olduğunu belirtir. Bunun üzerine İsmail Habip sorara: "Demek Meclis feshediliyor?". Bunun üzerine aralarında şu konuşma geçer: "Nereden biliyorsun?" der gibi yüzüme baktı. "Kız gibi bir meclis yapalım da buyurdunuz da". O sözü ağzından kaçırdığına pişman olmuş gibi görünen bir tavırla dedi ki: "Hayır, Meclis fesh olunmuyor, olunamaz. Yalnız kendi kendine tecdidi intihaba karar verecek!" ve arkasından tenbih etti "Şimdilik bunu kimseye söylemeyeceksin ha!" (Sevük, *Atatürk İçin*, C.I, s. 274)

[121] "Lozan görüşmelerinin seyri İkinci Grubun gücünü artırmasına ve Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Grubun kontrolünü elinden yavaş yavaş kaçırmaya başlamasına neden olmuştu" (Akın, *TBMM Devleti* s,. 63). Meclis'in yenilenme nedeninin Lozan olduğunu bir çok kimse ifade eder. Örneğin: Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s. 176; Gençosman, *Devleti Kuran Meclis*, s. 59; Göldaş, *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri*, s. 77, 343.

Birinci Grup Lozan'da Misak-ı Milli'den taviz verildiğini ve bunun engellenmesi gerektiğini savunur. "*Taviz*" suçlamasına, Mustafa Kemal özellikle Musul konusunda çok ısrarcı olunursa savaşın tekrar çıkabileceği biçiminde cevap verir[122]. Bunun üzerine Birinci Gruba mensup bir çok milletvekili İkinci Gruba geçer. İkinci Grup Meclis'te çoğunluğu teşkil eder duruma gelir ve Meclis çalışmalarına damgasını vurmaya başlar[123]. Bu nedenledir ki, Hüseyin Avni (Ulaş) Meclis Birinci Başkanvekilliği'ne seçilir. Seçimde Hüseyin Avni Bey 145 oy alırken, Birinci Grubun adayı Refik Saydam 110 oy alır. Gelişmelerden anlaşılan odur ki, seçimin yenilenmesi, Birinci Grup tarafından iradeyi tamamen İkinci Gruba kaptırmamak için bir çözüm olarak görülmüştür[124].

Seçim teklifinde "*resmi*" gerekçe olarak, memleketi savunmak için toplanan Birinci Meclis'in bu görevini övgüye değer biçimde onurla yerine getirdiği belirtildikten sonra; Meclis'in memleketin sulha kavuşturulması ve ekonomik ilerlemeyi sağlamak gibi iki yüce sorumluluğa sahip olduğu ve bunu yerine getirebilmesi için üç yıldan beri değişen ve gelişen düşüncelerin ışığında oluşan kamuoyunun tercihlerini yansıtacak bir seçimle Meclis'in yenilenmesi gerektiği ifade edilir[125]. Teklif herhangi bir muhalefetle karşılaşmaksızın kabul edilir. Teklifle ilgili görüş bildirmek amacıyla söz alan bütün üyeler, teklifi desteklediklerini bildirirler. Çünkü, o sıralar, olağanüstü şartlarda teşkil etmiş Birinci Meclis'in, dönemin şartları gereği doğru-dürüst seçim yapılamadığı için gerçek anlamıyla halkı temsil edemediği, artık savaş bittiğine ve şartlar normalleştiğine göre halkın iradesini tam temsil edecek bir meclisin teşkil edilmesinin gerekli olduğu

---

[122] Güz, *Türkiye'de Basın- İktidar İlişkileri*, s.74

[123] "İsmet Paşa Lozanda iken ve konferans inkıtaa uğrayıp Ankara'ya avdet ettikten sonra, Meclisteki muhalefet öyle şahlanmıştı ki, vaziyetten ürkmemek imkânı yoktu. Hatta Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde dahi muarızlar peyda olmıya başlamıştı. Hükümetin işi çıkarması imkânsız bir hâl almıştı" (Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 94)

[124] Birinci Meclisin önemli tanıklarından H. Velded Velidedeoğlu'nun Birinci Meclisle ilgili bir tespiti şöyledir: "Dışarıdan sanıldığı gibi Birinci Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın her dediğini yerine getiren bir "uydu Meclis" değildi. Zaman zaman üyelerden kimileri herhangi bir konuda Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerine karşı çıkar, Paşa konuşma kürsüsüne gelerek düşüncelerini tekrar tekrar savunmak zorunda kalırdı. Yani yetkileri bakımından diktatör niteliğinde olan bu Meclis, içişleri yönünden tam demokrat bir Meclisti" (Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, s. 243).
1920-1927 dönemi çerçevesinde Basın-İktidar ilişkisini araştıran Nurettin Güz ise, Niyazi Berkes ve Ş. Süreyya Aydemir'i referans göstererek "Mustafa Kemal, Birinci Meclise tam hakim değildi. İstediklerini de tam olarak kabul ettirememekteydi" tespitinde bulunur (Güz, *Türkiye'de Basın- İktidar İlişkileri*, s. 69,70)

[125] Bu konuda Burdur Milletvekili İsmail Suphi Beyin Meclis kürsüsünden yaptığı konuşma son derece önemlidir. Bu konuşma için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, C.28, s. 285-286; ayrıca bkz: Velidedeoğlu, İlk Meclis, S. 239,240)

İkinci Gruba mensup milletvekillerinin sıklıkla ifade ettikleri bir görüştür. Bu nedenledir ki, Meclis'in seçim kararı alması üzerine, Mustafa Kemal Paşa söz alır ve konuşmasına "*Hakimiyet-i Milliyenin*" önemini vurgulayarak başlar. Konuşmasını "*Türkiye devletinde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacdar yoktur, diktatör yoktur. Tacdar yoktur ve olmayacaktır. Çünkü olamaz*" sözleriyle devam ettirir. Milletvekilleri konuşmanın bu yerinde "*kahrolsun tacdar olanlar*", "*bravo*" diye bağırarak ve "*şiddetli alkışlarla*" konuşmadaki düşüncelere aynen katıldıklarını gösterirler. Paşa, seçim kararı verilmesinin isabetli olduğunu, bu nedenle herkesi tebrik ettiğini bildirdikten sonra konuşmasını yine şiddetli alkışlar ve "*bravo*" sesleri arasında şu şekilde sürdürür: "*Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur; hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da Hakimiyeti Milliyedir. Yalnız bir makam vardır. O da, milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir*"[126].

Bu, İkinci Grubun tamamıyla katıldığı bir konuşmadır. O güne kadar hep muhalefeti temsil eden İkinci Grup üyeleri, bu konuşma nedeniyle memnun olurlar. Ancak ne var ki, seçim kararını takip eden günlerdeki uygulamalar çok daha farklı bir kulvarda gerçekleşir[127].

[126] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.1, s.328,329

[127] Burada sorulması gereken bir soru vardır: Meclisin yenilenmesi isteğinin arkasında, teklif sahiplerinin gizledikleri herhangi bir amaçları var mıydı? Bu soruya, o günlerin olaylarından anlaşıldığı kadarıyla "vardı" demek mümkün görünüyor. Hatta bir çok amacın varlığından bahsedilebilir. Yine gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla, o sıralar sürmekte olan Lozan görüşmelerinin, Meclisi feshetme kararının en önemli nedenlerinden birisi, hatta asıl nedeni (Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar* İlişkisi, s. 123) olduğu anlaşılıyor. Şöyle ki: Her ne kadar Lozan Antlaşması "*resmi söylem*" tarafından büyük bir başarı olarak takdim edilegelmiş ise de, esasında Lozan Antlaşmasının elde edilen askeri başarının karşılığı olup-olmadığı tartışmalara son derece açık olması nedeniyle Birinci Meclis tarafından onaylanmadığını ve sert tartışmaların konusu olduğunu biliyoruz. Birinci Grup halâ tamamıyla açıklığa kavuşturulamamış nedenlerden dolayı bu antlaşmanın Meclis tarafından onaylanmasını istiyordu. Ancak, bilhassa İkinci Grup mensubu Milletvekilleri antlaşmayı çok başarısız ve Türkiye'nin aleyhine bulurlar; bu nedenle de onaylamaya yanaşmazlar. Gizli oturumlarda uzun uzadıya yapılan görüşme ve tartışmaları takiben Lozan antlaşmasının Birinci Meclis tarafından onaylanmasının mümkün olmayacağı açıkça anlaşılır. (Konuyla ilgili Mecliste yapılan Gizli oturumlardaki konuşmalar için bakınız: *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.IV) Lozan'a giden heyette yer alan Rıza Nur'un hatıralarından öğrendiğimize göre; Batılı devletlerin temsilcileri, Lozan'da Türk heyeti tarafından kendilerine verilen bazı taahhütleri gerçekleştirecek bir Meclisin teşekkülü arzusunu taşıyorlardı. İşte bu durumun Birinci Meclisin feshinde asıl önemli unsuru oluşturduğu anlaşılıyor. Konuyu Rıza Nur'un hatıralarında şu şekilde buluyoruz: "Ankara'ya döndüğümüz vakit, Meclisi, bize (Heyet-i Murahhasa)ya düşman halinde buldum. Hafî celselerde bir hafta kadar bizi tenkit ettiler... İkinci Grup Mebusları şiddetle Rauf'un [Rauf Orbay-Başbakan] da aleyhindeler. Rauf'tan pek çok şikayet ediyorlar. Ve: "Bu adam bizimle ne konuşuyor, Mustafa Kemal ile ne konuşuyor, Mustafa Kemal ile ne yapıyor?" diyorlar.

Seçim kararı alınmasını takiben, Birinci Meclis'in feshinden sonra,

Ali Şükrü vak'ay-ı cinayetini derhal Meclisin feshi meselesi takip etti. Mustafa Kemal buna nutkunda başka türlü sebep gösteriyor. İşe tamamıyla vakıfım. Kendisine bunu gece evinde söyleyen de benim. Bu ağır bir iştir. Ama bu fikri ileri sürdüm. Çünkü önümüzde sulh mes'elesi var. Bu da hayati iştir. Meclis muhalefeti makul şekilde değildir. Haddi mârufu geçmiş. Türlü hâdiseler olacak... Bu vak'alardan konferans zarar görecek. Frenklerin zihniyetinde kuvvetli bir hükümet, Meclisi feshe muvaffak olursa, Frenkler "Ha! Hükümet çok kuvvetlidir" derler. Uslu uslu ve adetâ hürmetkârane müzakere ederler. Nitekim ikinci def'a Lozan'a gidişimizde Frenk delegeleri bir kısmından "Hükümetiniz kuvvetli ve sağlam imiş. Meclisi fesh etti" sözünü işittim. Ve yine seçimleri hükümetin kazanıp kazanamayacağını da bize sordular. Ben de "Muhakkak" dedim. Nitekim, seçim hükûmet lehine bitince iyice kani oldular ve müzakereye devam ettiler. O vakte kadar bir tereddüt ve intizar devresi geçirdikleri görülüyordu. Mustafa Kemal Heyet-i Vekile'yi Rauf'un evinde topladı. Meclisin feshini de onlara kabul ettirdi. Fırka heyeti idaresini getirmişti. Onlar itiraz ettiler. Bir iki gün içinde onları da tehdit ile razı ettirdi. Sonra fırkasını kâmilen içtima ettirdi. Bunlara da türlü vasıtalar ile feshi kabul ettirdi. Teşkilât-ı Esasiye mücibince Meslis'i feshe kendi karar vermesi lâzımdı. İkinci Grup da Osman Ağa vak'asından derin bir surette müteessir olmuştu. Korkmuş, alıklaşmış gibi idiler. Baktılar ki rey vermeseler kendi başlarına da bir vak'a gelmesi muhtemel. Kolaylıkla razı oldular. Meclis feshedildi" (Nur, *Hayat va Hatıratım*, C.II, s. 365,396).

Olayların tanığı Fethi Okyar'dan hareketle Cemal Kutay ise şunları anlatıyor: "Lozan'da müzakereler çok sert ve çetindir. Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi, görüşmeleri adım adım takip etmektedir. Artık İkinci Grup olarak bilinen muhalefete bağlı milletvekilleri, sulh üzerinde hiç bir fedakarlık yapılmaması üzerinde devamlı ve aşırı duyarlık içindedirler... Artık bilinen şudur: Birinci Büyük Millet Meclisi, anlaşmaya varılmış taraflarıyla Lozan'ı asla tasdik etmeyecektir... [Mustafa Kemal açısından] Ortada tek çare kalmaktadır: seçimlerin yenilenmesi" (Okyar, *Fethi, Üç Devirde Bir Adam*, s. 332-337).

Lozan görüşmeleri kesintiye uğrayınca Ankara'ya dönen heyet başkanı İsmet İnönü, Mecliste son derece sert bir havayla karşılaştığını anlattıktan sonra şöyle der: "En büyük sıkıntıyı çeken Atatürk'tü. Son günlerde Atatürk'ün idaresine karşı muhalefet şiddetlenmişti" (İnönü, *Hatıralar*, s. 106).

İkinci Meclisin ilk aylarında Heyet-i Vekile Reisi (Başbakan) ve dönemin en önemli tanıklarından birisi olan Ali Fethi Okyar, hatıralarında, birinci Meclisin feshedilme nedeninin tamamıyla Lozan'la irtibatlı olduğunu ifade eder: "Lozan'ın varılmış neticeleriyle kabul edilebilmesi çok güçtür. Ortada, tek çâre kalmaktadır: Seçimlerin yenilenmesi..." (Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.333)

Kitabı, ilk olarak, 1929 yılında yayınlanan ve Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk yıllarına bizzat tanık olan D.V. Mikusch da, Birinci Meclisin feshedilmesini doğrudan Lozan'la irtibatlandırır: "Mustafa Kemal için durum kritikti... Lausanne'a götürmüş olduğu politikası, tümüyle karaya oturmuştu. Parlamentodaki söylev savaşı dokuz gün ve birkaç gece sürdü... Muhalefet öylesine güçlenmişti ki, Mustafa Kemal'in planladığı büyük işlerin gerçekleştirilmesi, bu Millet Meclisi'yle düşünülemezdi... Verdiği kararı, her zamanki gibi, hızlı eylem izledi. Gecenin bir yarısında bakanlar ve parti liderleri telefonla toplantıya çağrıldı, [Hükümetin Birinci Grup tarafından teşkil ettiği hatırlanmalıdır] gerekli şeyler hazırlatıldı. Ertesi gün genel kurula önerge verildi: Meclisin feshi ve yeni seçimler. Önerge kabul edildi. 2 Nisan 1923'te devrim meclisi, 1920'den beri sürekli toplantı halindeki meclis, yeni Türkiye'nin birinci Millet Meclisi sona erdi. Muhalifler yeni seçimle daha da güçleneceklerini umdularsa da, hayal

Meclis grubu adına bir seçim bürosu kurulur[128]. Seçim faaliyetlerini bu büro yönetecektir. Büronun başına Mustafa Kemal Paşa getirilir. Goloğlu o günleri şöyle anlatıyor:

"Ve (Birinci Büyük Millet Meclisi) diye anılan (Üçüncü Meşrutiyet Meclisi), 16 Nisan 1923 de son toplantısını yaparak dağıldı. Mebuslar memleketlerine gittiler. Mustafa Kemal Paşa da seçim işlerini yürütecek kurulun başına geçerek, adayların tespiti işini eline aldı... Birinci Grup üyeleri başlarında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde, olanca güçleriyle seçimi kazanmanın tedbirlerini almaya, adaylar üzerinde teker teker durarak kendilerinden yana olmayanları hiçbir yerden çıkarmamaya, daha doğrusu sadece kendilerinden olanları seçtirmeye çalışıyorlardı"[129].

Kazım Karabekir'den öğrendiğimize göre, seçim komitesi TBMM tarafından kurulmuş ve Mustafa Kemal'de bu komitenin başkanlığına getirilmiş

kırıklığına uğradıklarını gördüler. Mustafa Kemal daha önceden önlemlerini almıştı" (Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, 339,340).

Bütün bu açıklamaları teyit etmesi açısından Mustafa Kemal'in 14 Ocak 1339 (1923) tarihinde Lozan Heyeti başkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği 247 sayılı şifre telgrafı son derece önemlidir. Söz konusu telgrafta durum kısaca şöyle ifade edilir: "Mecliste vaziyet şimdilik tahkim edilmiştir" (Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar*, s. 462). Birinci Meclis son toplantısını 16 Nisan 1923'te yapar. Ancak bu toplantının ikinci oturumunda çoğunluk bulunamadığı için toplantı 21 Mayıs'a ertelenir. 21 Mayıs'ta da çoğunluk bulunamadığı için toplantı yapılamaz ve bir sonraki toplantı İkinci Meclisin milletvekilleriyle 11 Ağustos 1923'te yapılır. 16 Nisan-11 Ağustos arası, tarih açısından son derece önemli bir dönemi teşkil eder. Bu dönemde Lozan Antlaşması imzalanır. Mustafa Kemal, Türk Heyetinin başkanı İsmet İnönü'den Antlaşmayı imzalamasını ister ve Türk Heyeti antlaşmayı 24 Temmuz'da imzalar. İkinci Meclis ilk toplantısını 11 Ağustos'ta yapar ve bu meclisin "ilk ele aldığı mesele ise Lozan Barış Antlaşmasının onaylanması (23 Ağustos 1923)" (İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, s. 128) olur. Bu son derece ilginç bir süreçte gerçekleşir. Anlaşıldığı kadarıyla, hiç muhalefetsiz bir şekilde Lozan'ın Meclis tarafından onaylanmasının şüphelere yol açacağı düşünüldüğünden, bir gün önce milletvekillerine amacı gerçekleştirmeye yönelik bir rol dağılımı yapılır: "Gazi, Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nu toplar ve kimlerin leh, kimlerin aleyhte konuşacaklarının belirlenmesini ister. Bu arada bazı tipik olaylar da geçer: Lozan'ın birinci safhasında iktisat müşaviri olarak bulunan ve Duyun-u Umumiye'nin altın esası üzerinden ödenmesi felaket kararını değiştirten Mahmut Celâl Bey (Bayar) aleyhte konuşmak isteyince Gazi şu gerekçe ile önler: "Siz Hey'et'te müşavir idiniz" der... Lozan üzerindeki görüşmeler, 21-23 Ağustos günleri arasında fâsılasız sürer. Bu arada, tarihin ibreti şudur: Önceden kararlaştırılmış olsa da, tenkitler içinde, öylesine tarihsel gerçeklerle örülü olanlar vardır ki, olayların yığdığı gerçekler arasında hak kazanmışlardır: Mersin Meb'usu Ramazanoğlu Niyazi Beyin, şair Yahya Kemal Beyatlı'nın, Ordu Müftüsü Aydın Meb'usu Esad Hoca'nın Meclisi ağlatan seslenişleri gibi... Ve Meclis, 213 kabul, 14 red oyu ile Lozan'ı tasdik eder" (Okyar, Üç *Devirde Bir Adam*, s. 336,337)

[128] Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 323

[129] Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s. 191

değildir. Arada önemli bir fark vardır; "*Bazı vekillerin de dahil olduğu bir seçim komitesi teşkil etti ve Reisliğini de kendi üzerine aldı*"[130].

Mustafa Kemal, seçim komitesiyle birlikte çalışarak seçime katılacak milletvekili adaylarını belirler[131], adaylar hakkında istihbarat toplar[132] ve listeye İkinci Gruptan sadece üç kişi girebilir[133]. Alınan önlemler ve engellemelerle sadece İkinci Grup üyelerinin değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki'den gelenlerin de seçilmesi büyük oranda önlenir. Tüm seçim çalışmaları süresince, Mustafa Kemal Paşa yalnızca Birinci Grup üyelerinin kazanması için büyük bir çaba harcar[134]. Seçim faaliyetlerinin niteliğini göstermesi açısından *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde çıkan bir haber son derece manidardır. 5 Mayıs 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesine demeç veren ve ismi açıklanmayan bir Birinci Grup üyesi, İstanbul'daki milletvekili adaylarının da, ülkenin her yerinde olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki kurulca belirlendiğini, hiç kimsenin kişisel olarak aday olmak gibi bir hakkının bulunmadığını açıklar. İsmi açıklanmayan bu şahsa, İstanbul adaylarının Müdafaa-i Hukuk Merkezi'nce belirlenip Ankara'ya bildirildiği söylentilerinin doğruluğu sorulunca şunları söyler: "*Böyle bir şey olmamıştır. Esas olarak buna imkân da yoktur. Çünkü İstanbul Müdafaa-i Hukuku'na bunun için ayrıca bir yetki verilmiş değildir. Hatta belki de bize genel merkezden bazı adaylar hakkında bilgi sorulabilirdi. Bu da olmamıştır. İstanbul adayları da kesinlikle Ankara'dan ilan olunacaktır. Eğer adaylar oraya başvurmuşlarsa bunda haberimiz yoktur*"[135].

[130] Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 138

[131] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun, iki dereceli seçim yasasındaki yönteme göre yapıldığını, ancak illerdeki seçimlerin "*formaliteden*" öteye geçmediği belirttiği 1923 seçimleri, Halk Fırkası tarafından gösterilen adayın mutlaka seçilmesi esasına göre sonuçlanır. (Velidedeoğlu, *Milli Mücadele'de Anadolu*, s. 246). Adaylar belirlenirken, adayın kendisine bir şey sorulmamış ve hatta hiçbir bilgi verilmemiş olması, seçimin bir diğer ilginç yönlerinden birisini oluşturur. Bu konuda Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nun anlattıkları ilginçtir. Yakup Kadri, kendisinin ve Hakkı Tarık (Us)'un İstanbul'dan aday gösterileceğini düşündüğünü; ancak, İstanbul listesi açıklanınca derin bir hayrete düştüğünü, çünkü hem kendisinin ve hem de Hakkı Tarık'ın isminin listede bulunmadığını belirttikten sonra; daha sonra kendi ismini Mardin, Hakkı Tarık'ın ismini ise Giresun listesinde görünce şaşkınlığını bir kat daha arttığını belirtir. (Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 34)

[132] "Posta Telgraf Umum Müdürü Sabri Toprak Bey de seçim bürosu içtimaına sık sık çağırılıyor, mebus namzetleri hakkında malûmat toplanıyordu. Sabri Bey İttihat Terakki Cemiyeti'nin Kadıköy katibi mesullüğünü yaptığından şahıslar hakkında etraflı malûmatı vardı" (Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 323)

[133] Mete Tunçay bu üç kişinin isimlerini verir: 1- Ali Rıza (Özdarende) Efendi (Amasya), 2-Mehmet (Dinç) Bey (Biga), 3- Rıza Bey (Kırşehir) (Rıza Bey 1926 yılında Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından idam edilir) (Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.55).

[134] Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s.120

[135] *Tevhid-i Efkâr*, 5 Mayıs 1923

Karabekir Paşa, hatıralarında, seçim kurulunun kendisinin de katıldığı ilk toplantısında, Mustafa Kemal'in *"millet bana güven oyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın"* şeklinde bir görüş ortaya attığını, ancak kendisinin karşı çıkması ve bunun ağır basması üzerine bundan vazgeçtiğini söyledikten sonra şunları anlatır:

"Her taraftan kendisine en çok emniyet verenler listeye girdiler ve hatta hükümet yardımı ile seçime arz olundular. İkinci Gruptan kimse namzet gösterilmedi. Halbuki bunların çoğu İstiklâl Harbi'ne, ilk gününden beri canla-başla hizmet etmiş insanlardı. Bu hususta aramızda biraz da münakaşa oldu. Gazi, *'ben muhalif istemiyorum'* diyerek, kendisine sözle veya yazıyla en çok sadakat gösterenleri ve Birinci Meclis'te fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün karargahının mensuplarını namzet gösteriyordu. Ben de böyle bir emre uyan bir meclisle dünyaya hakim itilaf milletlerinin emniyetini kazanamayacağımızı ve dahilde de hürriyet mefhumunu kaldıracağımızı ve belki daha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını söyleyerek, itiraz ediyordum"[136].

Kazım Karabekir, seçim sonuçlarına müdahale anlamında gerçekleştirilen çalışmaları protesto ederek, önce seçim komitesinden ayrıldığını, ancak Mustafa Kemal'in ısrarı üzerine kararından vazgeçerek komite içinde çalışmalarını sürdürdüğünü sözlerine ekler. Buna karşılık Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay), adayları belirleyen kurulda yer almayı reddeder. Rauf Orbay, hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa'ya fırkalar üstü kalmasının doğru olacağını tavsiye ettiğini, ancak tavsiyesinin dikkate alınmadığını belirtir; kendisinin kurulda yer almayı reddetme nedenini ise şöyle açıklar: *"Bir hükümet başkanı olarak elbette halka şunu seçin, bunu seçin diye listeler sunup, propagandalarla, teşvikte bulunamazdım"*[137]. Kendi isteğinin dışında seçim komitesine üye kaydedilen Rıza Nur ise, toplantılara birkaç kez katıldığını, ancak yapılan işleri beğenmediği için bir daha herhangi bir toplantıya katılmadığını ifade eder: *"Baktım rezalet bir şey... Semtine uğramadım"*[138] der.

---

[136] Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 138,139;
"Mustafa Kemal Paşa'nın, intihap[seçim] heyetinin başında bilfiil intihap işlerine çok yakından müdahale etmesi, Meclis ve hükûmetin tarafsızlığını ister istemez ihlâl ediyordu... İntihap sırasında Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Fırkası Reisi olarak seçim işleriyle bizzat meşgul olmuş, aynı zamanda Başkumandanlık sıfatını da muhafaza etmişti" tespitinde bulunan Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir'inki ile örtüşen düşünceler dile getirir: "Yeni başlayan siyasi hayatımızda Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın başına geçerek kurulacak diğer siyasî fırkalarla karşı karşıya gelmek gibi bir durum iktisap etmişti. Halbuki fırkaların üstünde tarafsız bir Devlet Reisi makamında kalabilirdi. Fakat öyle olmadı" (Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.I, s. 344, 345).

[137] Kandemir, *Hatıraları ve Söylediklerim ile Rauf Orbay*, s.127

[138] Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.II, s. 396

Seçim gerçekleşir ve seçim kurulunun belirlediği listelerin dışında yer alıp da milletvekili seçilen sadece 2 kişi olur. Bunlar, Emin (Sazak) Bey (Eskişehir) ve Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'dir (Gümüşhane). Bunlardan Emin Bey daha sonra Halk Fırkası'na katılır. Liste dışı seçilip de muhalif kalan yalnızca Zeki Bey olur. Onun milletvekilliği ise tam anlamıyla bir işkenceye dönüş(türül)ür[139].

139 Zeki Beyin hatıraları 1923 seçiminin içyüzünü göstermesi açısından oldukça önemli belge niteliğindedir. Mahir İz tarafından nakledilen söz konusu hatıraların bir kısmı şöyledir:

"O zaman intihabat vilayetlerde ayrı ayrı yapılıyor ve kaza merkezlerinde bile birer ikişer gün fâsıla ile müntehib-i sâniler rey veriyorlardı. Bugünkü gibi bütün memlekette bir anda ve bir günde meb'us seçimi yapılmıyordu.

[Gümüşhane'de] ilk intihab Kelkit kazasına emir verildi. Süvari Seyyar Jandarma Taburu, kaza merkezini ihâta ederek Tabur Kumandanı bir müfreze ile ayrıca Belediye Dairesini çevirip kendisi de içeri girdi. Aynı zamanda Jandarma Kumandanı, kaymakam vekili de tedbir alarak Belediye dairesine dahil oldu. Müntehib-i sâniler de tamam olduğundan Belediye Reisi Hacı Alâeddin Bey merhum ayağa kalkarak: "Büyük müsafirlerimiz biz şimdi mebus intihabına başlayacağımızdan, sizlerin Belediye Dairesinden lütfen çıkmanızı rica ederiz. Arzu buyrulur ise, yanımızdaki ufak odada oturunuz" demesi üzerine, Süvari Binbaşısı ile Kaymakam Vekili olan Jandarma kumandanı: "Biz, buraya intihabı yaptırmak için geldik. İntihap bizim yanımızda yapılacak ve her müntehib-i sâninin yazdığı veyahut yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükûmetin istedikleri adamlardan başka hiç kimseye rey verilemez" dediler.

Bu açık ve sarih tehdit karşısında Belediye Reisi Hacı Alâeddin Bey merhum: "Efendiler, bizim elimizdeki intihap Kanununda sizlerin bulunacağına dair hiçbir kayıt yoktur ve halk da kendi vekilini kendisi seçeceğine ve buna karışanların ağır cezalara çarptırılacağına dair maddeler de vardır. Hükûmet istediğini yapacaksa, daha bu ahaliyi aylardan beri köylerinden niçin tedirgin edip, bu mahsul zamanı yerlerinden oynattınız? Kaza İdare Meclisi kararı ile yapılır, biterdi. Biz de bu eziyetlere katlanmazdık. Ben sizi, burada bırakamam. Elimdeki kanun da bunu emrediyor."

Binbaşı ve Jandarma kumandanı: "Biz emir aldık. Müntehib-i sâniler hükûmetin gösterdiği zevâta reylerini verecek. Vermedikleri takdirde biz verdirteceğiz. Başka münakaşa istemez." diyerek kesip atarlar. Bunun üzerine Hacı Alâeddin Bey: "Madem ki böyle emir aldınız, böyle arzu ediyorsunuz, bizler de Kazâ namına Mebus intihabına iştirak etmiyoruz ve çıkıyoruz. Sizler de istediğiniz gibi oturabilirsiniz" deyip, bütün müntehib-i sânilerle beraber Belediye Dairesini terk ederek, kasaba içerisine dağılırlar. Neticenin bu hâli kesbedeceğini hiç de ümid etmeyen kumandan ve kaymakam vekili hayretler içerisinde şaşırırlar; binbaşı doğruca telgrafhaneye koşup, evvelce aldıkları talimat dairesinde Mustafa Kemal Paşa'yı aramaya mecbur kalır. Bir buçuk saat zarfında irtibat temin edilerek, Kelkit Belediye Reisinin ve müntehib-i sânilerin aldığı vaziyet Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilir. Mustafa Kemal Paşa, Belediye Reisini telgraf başına çağırmalarını emreder. Reis Hacı Alâeddin Bey'i hanesinden çağırırlar. Milyonlarca insana numune olacak şekilde medeni cesaretini gösteren bu hamiyetli Koca Türk telgraf odasına girerken, Mustafa Kemal Paşa karşısındaymış gibi fesini düzeltmiş ve ceketinin önünü iliklemekle velev gıyabında bile olsa büyüğüne karşı tazimini göstermiştir.

Muhabere memuru Mustafa Kemal Paşa'ya, Belediye Reisi'nin hazır bulunduğunu ve aldığı vaziyeti haber vermesi üzerine; Mustafa Kemal Paşa: "Reise selâmlarımı

söyleyiniz" demiş, Reis de bilmukabele Paşa'nın ellerinden öptüğünü bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa: "Hacı Bey! Benim size gönderdiğim mebuslara rey verecek olursanız, hem sizin ve hem de memleketiniz hakkında çok iyi olur. Ve siz de, memnun olursunuz. Zeki Bey'i biz boş bırakmayacağız. En yakın zamanda onu en büyük memuriyetlere koyacağız. Kelkit ahâlisine de selâmlarımı söyleyiniz. Tekrar ediyorum, Zeki Bey hakkında hiç merak etmeyiniz". Hacı Alâeddin Bey: "Paşam ellerinden öperim. Bu benim elimde değildir. Halk and içmiştir. Zeki Bey Umumi Harpte bizim ölümüze tabut, dirimize beşik olmuştu. Bizi her türlü felâketten kurtarmış, harpten sonra da açlıktan ölüm tehlikesine gelen ahalinin imdadına yetişerek bize hem yiyecek ve hem de tohumluk temin etmiştir. Eğer bizi istemiyorsan, birer kağnı bir de massamız vardır. Yer gösterin gidelim. Biz vekil olarak Zeki Bey'i istiyoruz." Mustafa Kemal Paşa: "Massa nedir?" diye sual etmesi üzerine, Memur İsmail Efendi, arabaya koşulan hayvanatı sürmek için, iki metre uzunluğunda bir değneğin ucunu sokulan bir çivinin massa tabir edildiğini izah eder. Mustafa Kemal Paşa: "Binbaşı ve Jandarma Kumandanı orda mıdır?" sualine karşı da, muhabere memuru "Evet, buradadırlar Paşam" cevabını verir. Mustafa Kemal Paşa, onlara hitaben: "Çekiliniz! Ve intihabı serbest bırakınız. Bu nisbette azimkâr olan bir halka fazla tazyik yapılamaz" derler. Bunun üzerine ikindiye yakın müntehib- i saniler Belediye Dairesinde tekrar içtima ederek iki rey muhalife karşılık bütün reyleri bana verdiler; diğerleri, birçok kimseler dağıtıldı. Bu hali haber alan Seyran jandarma kumandanı ve aynı zamanda Kaymakam Vekili, Belediye Reisi'ne gidip yalvararak, aman beni tehlikeli bir mevkie düşürmeyiniz. Reyleri şimdiden taksim edelim. Tam ve mutlak biri Zeki Bey'e diğer reyleri de Celal Bey'e, Hasan Fehmi Bey'e, Rıza Bey'e, Asım Bey'e bu dördüne taksim edelim. Reis Giriftzâde Mehmed Bey'i ancak bu şekilde iknâ edebilirler. Ve Seyran'da reyler açık açık yazılarak Reis Mehmed Beyin kontrolünden geçtikten sonra intihab bu şekilde yapılır.

Dorul kazasına gelince, iki kazanın müntehib-i sânilerine müsavi olan bu daire-i intihabiyyede Gümüşhane Jandarma Kumandanı ve aynı zamanda Vali vekili olan Osman Bey, aşağıdaki telgrafı Dorul Jandarma Kumandanı ve Kaymakam Vekili olana çeker:

"Dorul Kaymakam Vekâletine

İntihab hakkında Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden alınan telgrafname kazanıza da ta'mimen bildirilmişti. Telgrafnâme münderecatı dikkat nazarınıza alarak, her neye mal olursa olsun Hükûmet namzetlerinin kazandırılması elzemdir.

Vali Vekili ve Jandarma Kumandanı Osman"

Güzergâhta bulunan bu kasaba en çok nüfus kesâfetine malik olup, vürud eden müntehib-i sâniler Belediye dairesinde içtima ederler. Toplantıya jandarma kumandanı müsellah kuvvetlerle girerek yukarıda yazılı telgrafı aynen reis ve müntehib-i sânilere tebliğ ettikten sonra muhalif bir rey verenin canlı olarak buradan çıkamayacağını da söyler.

Gördün mü Hâkimiyet-i Milliyeyi!" (İz, *Yılanın İzi*, s. 406-409)

Sonuçta, Zeki Bey bütün engellemelere rağmen milletvekili seçilir ve Ankara'ya gider. Ancak hiçbir zaman takipten ve sıkıntılardan kurtulamaz. İzmir Suikastı olayına ismi karıştırılır ve yargılanır. Suçsuz bulunur; idamdan kurtulur. İkinci Meclisin sonuna doğru İstanbul'a yerleşir. Bu dönemle ilgili anlattıklarından bir kısmı ise konumuzu ilgilendirmesi açısından önemlidir:

"Her birimizin peşine birer sivil memur taktılar. Gittiğimiz geldiğimiz, oturduğumuz yerler, kimlerle konuştuğumuz günü gününe, saati saatine tespit ediliyordu. 1927 senesi nihayetlerine doğru. yani devrenin hitamında pılıyı pırtıyı toplayarak İstanbul'a

Sonuçta[140] "İkinci Grup tasfiye edilmiş, Tek Parti yönetimine doğru yö-

döndük. Üçüncü devreyi intihabiyyede tabiatıyla bizleri namzed gösterecek değillerdi. Her tarafta gösterilen namzetler, bilâ kayd u şart Mebus olarak tayin edildiler. Bari yakamızı bıraksalar, hayır o da yok. Evim Katırcıoğlu Hanının yukarısında, Yeşildirek Polis Karakoluna muttasıl bulunuyordu. Sokak kapısının tam karşısındaki hanın kapısı içinde daima iki sivil memur kapımızı kontrol altında bulundurmakta, ben sokağa çıktığım vakit biri beni takip eder, diğeri haneye girip çıkanlara nezâret ederdi. Hal bu mihval üzere devam etmekte iken, yeniden iş hayatına katılmak mecburiyeti hasıl oldu. Memleketim olan Gümüşhane'ye gitmek üzere vapura bindim. Telgraflar benden evvel bütün iskelelere ve Trabzon'a yetiştirilmişti... Memlekette bir hafta kaldıktan sonra bir miktar yağ tedarik edip, İstanbul'a sevk etmek üzere Kars'a gitmeğe karar verdim... Kars'tan 2500 kilo kadar tuzsuz paket yağı alarak, ambalajların da yaptırıp, bıraktım. Sıcaktan erimesin diye üç ay sonra sevk edeceklerdi. Bu müddeti memlekette geçirerek, malların yola verilmesini istedim. Bir kamyonla gelen yağları da alarak deniz yolu ile İstanbul'a avdet ettim. Gelir gelmez memurlar yine peşimize takıldılar. Numuneyi bazı yağcılara irâe ederek, üçer, beşer yüz kilo üzerinden fiyatça mutabık kaldıktan bir yarım saat sonra bu adamlar, nakliyat ambarına gelerek yağları alamayacaklarını bildirdiler. Hayret ettim. "Ben size piyasadan daha ucuz veriyorum. Niçin almıyorsunuz?" dedim. Biri, eskiden beri tanıdık olduğu için: "Sana açıkça söyleyeyim ki, sizden mal alamayız. Esbabı ise, siz çıkar çıkmaz, mağazaya sivil polis geldi... polisler bizi de mimleyecekler. Bu da bizim işimize gelmez. Onun için sarf-ı nazar ettik."

... Bu yağları bizim satmamıza imkân olmadığını anlayınca komisyoncu vasıtasıyla satmağa mecbur oldum ve lâzım gelen talimatı da verdim. Ben ayrılır ayrılmaz, komisyoncuyu takibe başlarlar. Ne konuştu, ne söyledi, zavallı adam bir daha yanıma gelmeğe korkarak mektupla vaziyeti bana bildirdi. Ve bu işi yapamayacağını anlattı... Neticede yağlar acıdı. Bir zehir halini aldı. Bir kısmını makina yağı diye 25 kuruştan ardiyeciye sattım. Fazla kısmı da denize döküldü... (Durumu bir mektupla İsmet Paşa'ya bildirdim)... İsmet Paşa bu mektubu aldıktan dört-beş ay sonra, İstanbul'a vürudunda Kâzım Karabekir Paşa ile kız kardeşinin Kadıköyü'ndeki hanesinde bir görüşme esnasında benim mektubumdan bahsederek, sözde acı lakırdılarımı tenkid edip, yağları denize dökdüğüme kani olmadığını Karabekir'e söylemiş. Karabekir'de, "Bu takip ve yağ meselesi de doğrudur. Benim de malumatım vardır" demiş. (Bu ciheti bana Karabekir Paşa söyledi). İsmet Paşa'da "Ben takip meselesini bilmiyorum. Biz arkadaşların vicdanlarından eminiz. Bu ciheti temin ediniz" demişler. Karabekir cevaben: "Paşam, takipten nasıl malûmatınız olmaz? Biz hepimiz bir tarassut ve takip altındayız" demiş... (İz, *Yılların İzi*, s. 414-419)

[140] "*Resmi söylem*"in tamamen ideolojik bir yaklaşımla bu seçimi değerlendirme biçiminin en tipik örneklerinden birisini İhsan Güneş'te buluyoruz. Onun son derece ilginç yorumu şöyledir: "[İkinci Grubun] siyasal yaşamı Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sona ermesiyle bitmiştir. Günümüzde kimi araştırıcılar bu bitişi bir tasfiye olarak adlandırmakta ve Mustafa Kemal Paşa'nın tek partililiğe doğru yönelişinin, dolayısıyla da Türkiye'de sivil bir demokrasinin kurulamamasının yansıması olarak nitelendirmektedirler. Ancak gözden kaçırılan bir nokta var o da seçim. Demokrasinin en belirgin niteliği ayrı siyasal örgütlerin belirli zamanlarda, yani seçimlerde iktidara el koymak ya da ortak olmak amacıyla halkın karşısına çıkılması ve halktan yetki istenmesidir. Kendini ayrı bir siyasal güç olarak nitelendiren İkinci Grup'un, 1923 seçimlerinde örgüt olarak ya da bu grup üyelerinin ayrı ayrı adaylıklarını koymalarını engelleyen yasal bir düzenlemeye gidilmiş midir? Gidilmediği ortadadır. Tartışma, Mustafa Kemal Paşa'nın niçin bunları aday göstermediği noktasında toplanmaktadır.

nelişte büyük bir engel ortadan kalkmış oluyordu, iyi bir organizasyonla gerçekleştirilmiş olan bu seçimler, itaatkâr, parti, başkanının elinde bir parlamento yaratacaktı"[141]. Çünkü, Kazım Karabekir'e göre "İkinci Millet Meclisi'ne girebilmek için, bilgi, emek ve seciyeyle tanınmış olmaktan ziyade, sadakat ve yumuşak başlılıkla tanınmış olmak ve türlü vasıtalarla Gazi'ye hulûl edebilmek işe yaramıştı. Sözle ve kalemle dalkavuklar, almış yürümüştü. Mektuplarla, şiirlerle Mustafa Kemal Paşa'ya bir düzine tekrarlanan sözler muayyendi: "Bizi sen kurtardın, ne emir buyurulursa ayni keramettir" ve bir sürü methiyeler... Saadet avcılığı dehşetli bir yarış halinde başlamıştı. Ve artık İstiklâl Harbi'ndeki gibi fikir sahipleriyle iş birliğinden ziyade, mutavaat ve alkışa hazır bir zümreye rolleri verilmeye hazırlık var gibi görünüyordu"[142].

Niçin göstersin? Geçen süre içinde Mustafa Kemal Paşa bunları yeterince tanımıştı. Yeni Türkiye'yi 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun öngördüğü ulusal egemenliğe dayanacak bir şekilde kurmak istiyordu. Bunun için de ileri de yapacağı devrimler sırasında kendine ayak bağı olacaklara değil, destek vereceklere ihtiyacı vardı. Oysa, bu grubun Meclis üstünlüğü, milli irade adı altında geleneksel Osmanlı meşruti sistemini savunduğu saptanmıştı. Bu grup içinde Mustafa Kemal Paşa'yı siyasi haklardan yoksun bırakmak için yasa teklifi verenler bile vardı. Kaldı ki kendini ayrı bir siyasi güç olarak ifade eden, hatta program hazırlayan bir grubun üyelerini Mustafa Kemal Paşa'nın kendi grubu içinde aday göstermesi demokrasiyle, seçimin mantığıyla bağdaşır mıydı? O zamanlar seçim "güdümlü bir seçim" olmaz mıydı? Oysa bu seçimlerde her siyasal örgütün seçime girmesine, adayların örgüt içinde ya da bağımsız olarak seçime katılmasına engel oluşturulmamıştı. Kendine güvenen kişiler, Mustafa Kemal Paşa'nın adayı olmadan, bağımsız olarak seçime katılmış ve milletvekili seçilmişti. Örneğin, Eskişehir Milletvekili Emin Bey, Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey gibi. Halk tarafından tasfiye edileceklerini anlayan İkinci Grupçular ne siyasal bir kimlikle, ne de tek tek bu kişilerin gösterdiği cesareti göstererek adaylıklarını koymamışlardır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından değil, demokrasinin kuralları ile halk tarafından tasfiye edildiklerini kabul etmek gerekir" (Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 188).

141 Ateş, *Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 61

142 Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 141, 142;
İsmet İnönü, 9 Eylül 1963 tarihli Ulus Gazetesindeki "Siyasi Hayatımızın 43 Yılı ve CHP" başlıklı yazısında Cumhuriyet Türkiyesi'nin bu ilk seçiminden bahsederken "İkinci Grubun uzlaşmaz ve Atatürk idaresi karşısında sanılan üyelerden hemen hiç kimse (İkinci Meclise) gelmemişti" demektedir. Bundan da anlaşılan odur ki, İkinci Grup mensupları fikri muhalefetleri nedeniyle elenmesine karşılık, itaatları konusunda tereddütler bulunan fakat İkinci Gruba dahil olmayan kişiler de elenerek, tam itaatkâr bir meclis teşkil edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de Siyasal Sistemin İnşası (1923-1926)

> Meclis-i Mebusandan alkışlarla kabul, hariçte toplarla tes'id ederek ilân ettiğimiz Cumhuriyetin yaşamasını sâhiden istiyor muyuz? İstiyorsak her şeyden evvel şunu bilmeliyiz ki, Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve şehrâyin ile yaşamaz. Onu yaşatmak ister. Cumhuriyet, ancak hüsn-ü idâre ile, Cumhuriyete lâyık olmakla yaşar. Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisinde bir efsûn yapıldı, bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çâresi kendiliğinden bulunacak değildir. İşler biz düzeltirsek düzelecek, dertler biz çâresini bulursak ortadan kalkacaktır.
>
> *Hüseyin Cahit Yalçın*

> Biz saltanatın aleyhinde bulunduğumuz gibi, Meksika'daki Cumhuriyet gibi bir cumhuriyeti de istemiyoruz. Bizim istediğimiz milletin irade ve arzusunu hâkim kılan, onun emeli dairesinde hareket eden bir cumhuriyettir. Bu şekilde hâkim olan meclis, fert değil, yalnız millettir.
>
> *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*

Birinci Meclis üyelerinin büyük çoğunluğunun Türkiye'de modern bir siyasal sistemin inşasını sağlamaya yönelik düşüncelere sahip olduklarını, başta Meclis oturumlarında yaptıkları konuşmalar olmak üzere, çeşitli vesilelerle dile getirdikleri düşüncelerinden hareketle biliyoruz. Bu tespit, elbette ki, Meclis üyelerinin hepsi her konuda aynı şeyleri düşünüyorlardı ve aynı hedeflere yönelmişlerdi anlamına gelmemektedir. Fakat, Meclis'teki genel eğilimin, yaygın görüşün, yeni ve modern bir siyasal sistemin oluşturulmasına yönelik olduğu kesindir. İkinci Grup ilk günden itibaren bu eğilime sahip olduğunu açıkça ifade ederken, Birinci Grup üyeleri ise sonradan bu eğilimde olduklarını ifade etmişler ve böylelikle aynı çizgide buluşmuşlardır. Siyasal sistemin niteliği ise üzerinde bilhassa durulan bir konuyu teşkil etmiştir. Saltanatın kaldırılması sırasında Birinci ve İkinci Grup üyelerinin, aralarındaki bütün sorunlara

rağmen, ortak tavır sergilemeleri siyasal sistemin temel özelliği konusundaki görüş birlikteliğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Meclisteki konuşmalara sıklıkla yansıdığı üzere, halk egemenliğine dayanan, kişi egemenliğini tanımayan parlamenter bir yönetim tarzının gerçekleştirilmesi, üyelerin büyük çoğunluğunun arzusu idi; ilk günlerden itibaren olmak üzere özellikle de İkinci Grup üyelerinin. Bu nedenledir ki, cumhuriyetin ilanıyla yaşanan tartışmalar, cumhuriyet taraftarı veya karşıtı olmaktan daha çok, halkın egemenliğinin gerçekleşip-gerçekleşmeyeceği ekseninde şekillenmiştir.

Cumhuriyetin İlanı

İkinci Meclis, 72 seçim bölgesinden gelen 287 üyeli bir meclistir. 1923 yılının Temmuz ayında gerçekleşen seçimleri takiben, Meclis'in açılış töreninin 2 Ağustos 1923'te yapılacağı duyurulur. Belirlenen tarihte Meclisin açılış toplantısına sadece 70 milletvekilinin katılması üzerine "*nisab-ı ekseriyet hasıl olmadığı için*" açılış programı 11 Ağustos'a ertelenir.

TBMM'nin ikinci devresi, 11 Ağustos 1923 günü, en yaşlı üye (Reis-i Sin) Abdurrahman Şeref Bey'in dua niteliğinde olan çok kısa bir konuşmasıyla başlar[1]. Aynı gün Muvakkat Reis (Geçici Başkan) seçimi gerçekleştirilir. Muvakkat Reis seçilen Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Meclis'in 13 Ağustos'ta toplanacağını ve milletvekillerinin yemin edeceklerini bildirerek oturumu kapatır[2]. Meclis 13 Ağustos'ta toplanır. Meclis Dahili Nizâmnâmesi uyarınca önce Meclis Reisi seçimi yapılır. Mustafa Kemal Paşa, seçime katılan 197 milletvekilinden 196'sının oyunu alarak Meclis Reisi seçilir[3]. Reis-i Sânîliğe (Meclis İkinci Başkanlığı) ise Ali Fuat Paşa seçilir. 14 Ağustos günü 190 üye ile yapılan dördüncü toplantıda Heyet-i Vekile Reisliğinin ve Heyet-i Vekile üyelerinin seçimine geçilir. Heyet-i Vekile Reisliğine Ali Fethi Bey seçilir.

Meclis Başkanının ve Hükümet üyelerinin belirlenmesini takiben, İkinci Meclisin 23 Ağustos'ta "*ilk ele aldığı mesele*"[4], Birinci Meclis'in

---

1 Abdurrahman Şeref Beyin Meclis açılış konuşmasının metni için bkz: *Türk Parlamento Tarihi (TBMM-II. Dönem)*, C.I, s. 9.

2 Birinci Mecliste milletvekili yemini "*Hilafet ve Saltanat ve vatan ve milletin kurtuluşu ve bağımsızlığından başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi*" biçiminde idi. Bu yemin metni İkinci Mecliste "*Vatan ve milletin selamet ve saadetinden başka bir gaye takib etmeyeceğime ve milletin bilâ kaydü şart hâkimiyeti esasına sadık kalacağıma, Vallahî*" biçiminde değiştirilir. (*Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem (1923-1927)*, C.I, s. 10)

3 Mustafa Kemal Paşa, 9 Ağustos'ta kendisine yakın milletvekillerini toplayarak görüşür ve bu toplantı da kendisinin Meclis Reisliğine, Ali Fuat Paşa'nın da Reis-i Saniliğe seçilmesi kararlaştırılır.

4 İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, s. 128

onaylamaktan şiddetle kaçındığı Lozan Barış Antlaşması olur ve anlaşma onaylanır. Lozan Barış Antlaşması, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle Lozan'daki Türk Heyeti tarafından 24 Temmuz'da imzalanmış ve Meclis tarafından onaylanmayı bekliyordu. İkinci Meclis'in ilk aylarda yaptığı diğer önemli işler arasında, Ankara'nın başkent olarak kabulü (13 Ekim) ve daha da önemlisi Cumhuriyet'in ilanı vardır (29 Ekim). Hiç kuşku yok ki bunlardan en önemlisi Cumhuriyet'in ilanıdır. Cumhuriyet'in ilanını önemi ise sistemin değişmesinden değil, yeni sisteme geçiş sürecinin olaylarından kaynaklanır.

Titiz bir çalışma ile belirlenen ve seç(tir)ilen TBMM'nin ikinci dönem milletvekillerinin bir kısmının katılımıyla, 7-11 Ağustos tarihlerinde, Halk Fırkası'nın tüzüğünün görüşüldüğü bir dizi toplantı tertip edilir. Tüzük kabul edildikten sonra, Fırka'nın kuruluş dilekçesi 23 Ekim'de "*Gazi Mustafa Kemal Paşa*" imzasıyla Dahiliye Vekaletine sunulur. Esasında, Meclisin yenilenmesi, Halk Fırkası'nın tüzüğünün hazırlanması ve Halk Fırkası'nın kurulması... tüm bunlar yeni siyasal sisteme uzanan sürecin önemli aşamalarını teşkil eder ve bu süreç titizlikle hazırlanır; hiçbir şey şansa bırakılmaz. Bundan dolayıdır ki, yeni bir sisteme gidişin her aşamasında bir başka faktör devreye sokulur. Hedefe emin adımlarla yürünür. Kamuoyunun fikren yeni sisteme alıştırılması da bu aşamalardan birisini teşkil eder. İlk olarak, Anayasa'da gerçekleştirilecek bazı değişikliklere ilişkin haberlerin gazetelerde yer almasıyla süreç başlamış olur.

Ağustos ayının ilk günlerinde, bazı gazetelerde, Halk Fırkası Nizamnâmesi'ni düzenleyen komisyonun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapmayı planladığı ve yapılacak değişiklikleri görüştüğüne ilişkin haberler yayınlanır. Birkaç gün sonraki haberlerde ise gerçekleşecek değişiklikler maddeler halinde açıklanır[5]. Haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, siyasal sistemde önemli değişiklikler öngörülmektedir. Bu haberler Meclis Reis-i Sânisi Ali Fuat Paşa tarafından yalanlanır. Ali Fuat Paşa, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişikliklerin Halk Fırkası'nın resmen faaliyete geçmesinden sonra ele alınacağını, çıkan haberlerin sadece bir "*tahmin*" olduğunu açıklar[6]. Bunun üzerine, bir süreliğine, konuya ilişkin yeni bir haber yayınlanmaz. Konunun tekrar gündeme gelişi, "*Anadolu'da Yeni Gün*" gazetesinin 23 Eylül'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu üzerindeki tartışmalara on beş güne kadar başlanacağına ilişkin bir haber yayınlamasıyla gerçekleşir. Aynı gazete 24 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine verdiği demecin bir kısmını yayınlar. Çıkan habere göre, "*Neue Freje*

[5] *Tasvir-i Efkâr*, 9 Ağustos 1339 (1923)

[6] *Anadolu'da Yeni Gün*, 13 Ağustos 1339 (1923)

Presse" muhabirinin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda ne tür değişikliklerin yapılacağı sorusuna Mustafa Kemal Paşa, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesini okuyarak şu cevabı verir:

"*Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme kudreti, yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanır. Bu iki hamleyi bir kelime ile anlatabilmek için hangi sözlükte aranırsa aransın sözü geçen kelime Cumhuriyettir. Binaenaleyh dahili inkişafımız henüz tamamlanmamıştır. Bir çok düzeltme ve gelişmeler vuku bulacak ve bütün bu düzeltmeler cumhuriyet esasına göre olacaktır. Türkiye bugün olduğu gibi gelecekte de daha fazla demokratik bir cumhuriyet olacaktır. Hiçbir surette Garp Cumhuriyetlerinin sisteminden farklı olmayacaktır*"[7].

Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklaması üzerine basındaki haberlerin temel konusunu Cumhuriyet oluşturur. Konu enine-boyuna tartışılmaya başlanır. Merkezi otoritenin uzağında oldukları için kendilerini daha bağımsız hisseden İstanbul gazetelerinden bir kısmı konuyu eleştirel bir yaklaşımla ele alır. Eleştirilerinde alaycı bir tavır sergileyenler de vardır. Ancak şurası önemlidir ki, "*resmi söylemin*" çoğu zaman ifade ettiği gibi, bu gazeteler hiçbir şekilde "*cumhuriyet*" fikrine ve rejimine karşı çıkmazlar. Onların eleştirileri, daha çok, cumhuriyetin niteliğinin belirlenmesine ve cumhuriyete giden sürecin yöntemine ilişkindir. Bu konuda şu iki yazı, eleştirilerin niteliğini göstermesi açısından önemli örneklerdir. Vatan Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıda, Mustafa Kemal Paşa'nın "*Neue Freje Presse*" muhabirine söyledikleri tekrar edildikten sonra, "*Bugüne kadar mevcut idare şeklimiz zaten cumhuriyet kelimesiyle ifade edilebilir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda hazırlanan tadilat, tamamıyla yeni bir şeklin kabulü değil, eski şeklin Garp'teki numunelerinden birine daha fazla benzetilmesi demektir. İntihabedilen [seçilen] şeklin hangisi olduğu ve temeli mevcut sistemdeki hususiyetlerin bununla nasıl telif edileceği ancak daha fazla malumat geldikten sonra anlaşılacaktır*"[8] denilir. Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan "*Ankara İstasyon Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi?*" başlıklı yazı, konuyu en alaycı üslûpla ele alanlardan birisidir. Yazının temel eleştirisi noktası, Cumhuriyeti inşaya yönelik çalışmaların yöntemiyle ilgilidir:

"*Durup dururken dertsiz başımıza dert çıkardık, Hakimiyet-i Milliye usûlü ile memleket güzel güzel idare edilirken birdenbire her nedense bir cumhuriyet havası esmeğe başladı ve bir çoğumuzun aklını aldı, götürdü. Bizim muhafazakâr kafamızı beğenemeyenlerin müteceddid ve terakkiperver dimağları haftalardan beri Ankara İstasyon binasında bir cumhuriyet*

[7] *Anadolu'da Yeni Gün*, 24 Eylül 1339 (1923); Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.III, s. 86,87

[8] *Vatan*, 25 Eylül 1339 (1923)

doğurmaya çalışıyorlar. Bizim bildiğimize göre cumhuriyet istasyon binalarında değil, millet meclislerinde doğar..."[9]

Cumhuriyetin ilanına uzanan süreç son derece hızlı gerçekleşir. Halk Fırkası Divanı 4 Ekim'de devletin adının "*Türkiye Cumhuriyeti*" olmasını kararlaştırır. Fırka Divanının kararı 5 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan özel bir Mütehassıslar Encümeni tarafından tekrar ele alınır ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişiklikler görüşülür. 8 Ekim'de "*Anadolu'da Yeni Gün*" gazetesi "*bir ihtisas sahibine dayanarak*" Cumhuriyetin yakında ilan edileceğinin haberini verir. Bir süredir Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişiklikleri görüşen Mütehassıslar Encümeni, 14,15 Ekim tarihlerinde toplanarak "*Reis-i Cumhur*"a verilecek yetkileri görüşür. Bu arada basında "*Reis-i Cumhur*"un kim olacağına ilişkin tahminler yayınlanmaya başlar. Bazı İstanbul gazeteleri "*Reis-i Cumhur*"un Fevzi (Çakmak) Paşa olacağını duyururlar. Bu haberler anında yalanlanır ve "*Mustafa Kemal Paşa'nın Millet Meclisi Reisi ve Reis-i Cumhur olması[nın] kat'iyyen mukarrer bulunmakta*"[10] olduğu açıklanır. Mütehassıslar Encümeni 21 Ekim'de son kez toplanarak İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkilerini ele alır. Böylelikle, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan özel nitelikli Mütehassıslar Encümeni çalışmalarını büyük ölçüde tamamlayarak yeni siyasal sistemin temel ilkelerini belirlemiş olur. Artık sıra, Mütehassıslar Encümeni tarafından kabul edilen ilkelerin Meclis'te kabulüne gelmiştir. Bu ise Heyet-i Vekile (Hükümet) bunalımı ile kolaylıkla aşılır ve amaca ulaşılır. Cumhuriyetin ilanında son derece önemli bir aşamayı temsil eden Heyet-i Vekile bunalımı ise şu şekilde başlatılır ve devam ettirilir: 14 Ağustos'tan beri Ali Fethi Bey Heyet-i Vekile Reisliği'nin yanı sıra Dahiliye Vekaleti görevini de yürütüyordu. İki görevin üstesinden gelmede zorlanınca, 20 Ekim'de, Halk Fırkası Grubunda, Dahiliye Vekaleti görevini bırakacağını açıklar. 24 Ekim'de istifasını verir. Aynı gün, Meclis Reis-i Sanisi olan Ali Fuat Paşa da Ordu Müfettişliği görevine atandığı için Meclis'teki görevinden istifa eder. Halk Fırkası Grubu, boşalan Meclis Reis-i Saniliği ve Dahiliye Vekaleti için aday belirlemek amacıyla 25 Ekim'de toplanır. Fırka Grubu, Meclis Reis-i Saniliği için İstanbul milletvekili Rauf (Orbay) Beyi, Dahiliye Vekaleti için de Erzincan milletvekili Sabit (Sağıroğlu) Beyi "*ekseriyet-i azime*" ile aday olarak belirler. Halbuki, Ali Fethi Bey Dahiliye Vekaleti'ne Ferit (Tek) Beyi, Meclis Reis-i Saniliğine de Yusuf Kemal (Tengirşek) Beyi önermiş bulunmaktadır ve Fırka grubu bu teklifleri dikkate almaz.

[9] *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i Evvel 1339 (1923)

[10] *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i Evvel 1339 (1923)

Bu aşamada, gelişmeleri doğru anlayabilmek için, İkinci Meclis'in buraya kadar ifade edilmeyen bir özelliğini dikkate almak gerekiyor. İkinci Meclis, daha önce ifade edildiği üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki seçim komitesinin belirlediği adayların seçilmesiyle teşkil etmişti; "*itaatkâr*" bir Meclis oluşturmak amaçlanmıştı. Ancak ne var ki planlanan büyük oranda gerçekleşmez ve "*ikinci dönemin başlarında da (ilk bir buçuk yıl boyunca) bütünüyle uysal bir meclis yaratılama[z]*"[11]. Meclisin çalışmalarının ilk aylarındaki bazı gelişmeler bunu açıkça gözler önüne serer. Meclis, genel olarak, kendisini seçtiren iradeden bağımsız hareket etme eğilimi taşır. Veya, işlerini kendi iradesine göre yürütmeyi yapılması gereken şey olarak düşünür. Halbuki onları seçtiren irade, kendi iradesine bağlı bir Meclis istemektedir[12]. Bu nedenledir ki, Fırka Grubunun boşalan Meclis Reis-i Saniliği ve Dahiliye Vekaleti için isim belirleme gayreti, Meclis'i seçtiren iradenin hoşuna gitmez.

Sadece Meclis Reis-i Saniliği ve Dahiliye Vekaleti için aday belirlemede değil, diğer bazı konularda da Meclis kendi iradesini ortaya koyar. Bu ise, Meclisin ilk günlerinden itibaren bir temayüle dönüşür. Meclisin iradesini ortaya koyma girişimleri nedeniyle, Fethi Bey Hükümeti ilk günden itibaren, bazı önemli konularda gerek Meclis'te ve gerekse Parti Grubunda istediğini yapamaz. Bunlardan birisi, Batı Anadolu'da hâlâ yaygın olan eşkiyalığı önlemek amacıyla düşünülen sıkıyönetim ilanının Meclis'e onaylatılamamasıdır. TBMM İçişleri Komisyonu eşkıya nedeniyle sıkıyönetim ilanı isteğine karşı çıkmakla kalmaz, ayrıca bu isteği Anayasa'ya aykırı bulur.

Ali Fethi Bey'in, Dahiliye Vekaletine Ferit (Tek) Beyi, Meclis Reis-i Saniliğine de Yusuf Kemal (Tengirşek) Beyi önermiş olmasına rağmen, Fırka Grubunun başka isimler üzerinde karar kılması yaşananların son halkasını teşkil eder. İstenen, önerilen isimlerin onaylanmasıdır. Fırka Grubu

[11] Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 57;
Ahmet Demirel'in konuya ilişkin tespiti Tunçay'ın ki ile "*aynı*" denebilecek şekilde olmak üzere şöyledir: "Meclis, Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarıldığı 4 Mart 1925'e kadar arzulanan dikensiz gül bahçesi niteliğinde olmamıştır. İkinci Meclis'in ilk bir buçuk yılı boyunca bütünüyle uysal bir meclis yaratılamamıştır" (Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, s. 598,599).
Heyeti Vekile Reisi (Başbakan) olan Fethi Okyar, hatıralarında şunları anlatır: "[Halk Fırkasının kurulduğu günün akşamı] Çankaya'da Gazi ile baş başa kaldığımız zaman, yeni Fırka'nın gelecekteki siyasî hareket ve kararlar üzerinde nasıl bir tesiri olacağını tasavvur ettiğini sordum. Gülerek bana: "Aynı suali ben sana sorsam ne cevap verirsin?" dedi. Ben de güldüm ve suali: "Bugünkü Meclis muhtevâsı içinde bazı esasları, kararları kolaylıkla alabilme ve zaman kaybetmeme.." olarak cevaplandırdım. Aynı düşünce ve ümitte olduğunu söyledi" (Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 338).

[12] Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s.98

bu isteğe uygun davranmaz ve kendi adaylarını belirleyerek "*uysal*" olmadığını bir kez daha gösterir. Halbuki, Fırka Grubunun önerdiği isimlerden Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan'la ilgili tutumlarından dolayı hoşnut olmadığı kimsedir. Meclisin bu tavrı "*Lozan anlaşmasını imzalayan ve hükümette Hariciye vekili olarak bulunan İsmet Paşa'ya karşı olunduğu*" izlenimini verir. Daha da önemlisi, İsmet Paşa'nın şahsında, İsmet Paşa'ya devamlı destek veren Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik bir tepkinin varlığını düşündürür. Gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, istediği siyasal sisteme doğru gidişin adımlarından birisini daha atar ve o zamanlar Meclis tarafından seçilen Genel Kurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa dışında, tüm bakanların ve başbakanın görevlerini bırakmalarını ister. Zaten hükümetin tüm üyeleri kendisine sadakatle bağlıdırlar. Bu nedenle isteği yerine getirilir ve hükümet istifa eder (26 Ekim gecesi). Ülke hükümetsiz kalır. Bu planlanmış bir süreçtir; hükümetin istifası ile "*bir siyasal bunalım doğmasını sağlamak*"[13] amaçlanmaktadır. Sorunun çözümü planlanan sürecin aşamalarını gerçekleştirme biçiminde oluşur.

Ankara, 28 Ekim Cumartesi gününe bir hükümet bunalımıyla girer; ülke hükümetsizdir. Sabahın erken saatlerinden itibaren Ankara'daki bütün milletvekilleri Meclis'te toplanarak hükümetin istifasının neden olacağı sorunları ve yeni hükümetin nasıl teşkil edeceğini görüşüp konuşmaya başlarlar. Aynı saatlerde, Çankaya'da, istifa eden hükümet üyeleri ile Fırka İdare Heyeti üyeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında "*hususi*" bir toplantıya katılırlar. Mustafa Kemal, toplantıya katılanlardan Meclis'in verdiği herhangi bir görevi kabul etmemelerini ister. Böylelikle Meclis'teki muhaliflerin bir hükümet çıkarma girişimini engellemeyi arzulamaktadır. Zira, bilinmektedir ki istifa eden hükümetin üyeleri olmadan yeni bir hükümet teşkil edemeyecektir. Bu durumda çaresiz kendisine başvurulacak ve yardımı istenecektir. Paşa ise bu fırsatı değerlendirerek istediği rejim değişikliğini yapma imkânına kavuşacaktır[14]. Planlar buna göre yapılır ve planın ilk bölümü aynı günün akşamı uygulamaya konur.

Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim akşamı, Kazım (Özalp) Paşa, Kemalettin Sami Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Fethi (Okyar) Bey, Fuat (Bulca) Bey, Ruşen (Ünaydın) Bey ve Halit Paşa'yı Çankaya'ya akşam yemeğine davet

[13] Ali Fuat Cebesoy, Meclis'in İsmet İnönü, Fevzi Çakmak veya kendisinin başkanlığında bir hükümet çıkarabilecek konumda olmasına rağmen, bu şahıslardan birisinin başkanlığında bir hükümet teşkiline fırsat verilmeyip hükümet teşkilini engellemeye yönelik amacı şöyle açıklar: " Mesele yeni hükümet kurmaktan ibaret olsaydı... bilhassa İsmet Paşa bunu yapar, fırka grubu da memnunlukla kabul ederdi. Asıl mesele ise bu değil, buhranı devam ettirerek İcra Vekillerinin seçimi hakkındaki kanunda değişiklik yapılmasıdır" (Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 270).

[14] Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*, s. 374

eder. Yemeğin ilerleyen saatlerinde "*yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz*" der. Ertesi gün yapılacak işlerle ilgili bir hareket programı hazırlanır[15] ve Paşa, yapılacak işlerle ilgili olarak "*gerekli direktifleri verir*"[16]. Davetliler ertesi gün hangi aşamada ne yapacaklarını biliyor halde köşkten ayrılırlar. Sadece İsmet Paşa köşkte kalır. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ile baş başa ertesi gün yapılacaklar hakkında görüşür, rejim değişikliğini sağlayacak kanun tasarısı üzerinde çalışırlar.

29 Ekim sabahı saat 10'da Meclis toplanır. Fethi Bey'den hükümetin niçin istifa ettiği ve eski hükümet üyelerinin yeni hükümette görev almak istememelerinin nedeni sorulur. Değişik hükümet alternatifleri üzerinde düşünülüp, bir karara varılmaya çalışılır. Her listede birkaç kişi Mustafa Kemal Paşa'ya yakın kimselerden seçilir. Fakat bu kimseler hükümette görev almayacaklarını bildirirler. Liste hazırlama çabaları yoğunlaşır ancak bir sonuca ulaşılamaz. Herhangi bir çözüme ulaşılamadan, çaresiz bir halde ne yapılacağı düşünüldüğü bir zamanda, akşam köşkte kararlaştırıldığı üzere, sorunun çözmek için Kemaleddin Sami Paşa tarafından, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmanın ve onun kararına uymanın tek çıkış yolu olduğu dile getirilir. Bu görüş kabul edilir. Oturuma ara verilir ve Mustafa Kemal Paşa Meclise davet edilir. Davet üzerine "*içine düştüğü çıkmazda kımıldanamaz hal[deki]*"[17] meclise gelen Paşa kürsüye çıkar ve sorunu çözmek için biraz düşünmeye ihtiyacı olduğunu, bu nedenle kendisine bir saat müsaade edilmesini ister. Bir saat içinde Meclis'te bazı kişilerle gece İsmet Paşa ile hazırladıkları Teşkila-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklikler

[15] Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s. 305

[16] Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 50

[17] Milli Mücadelenin bu sivil ve asker liderleri, kendilerinin Cumhuriyete karşı kimselermiş gibi takdim edilmelerine neden olacak gizliliği anlamakta zorlandıklarını değişik vesilelerle hep dile getirirler. Bu konuda Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarında yer alan ifadeler konunun örneklerinden sadece birisidir: "25 ve 26 Ekim [1923] geceleri köşkte [Çankaya'da] bulundum. Sabahın ikisine, üçüne kadar süren bir çok müzakerelere iştirâk ettim ve 27 Ekim gecesi kendilerine [Mustafa Kemal'e] vedâ ettiğim zaman bana "İkinci Ordu Müfettişliğine gitmenizle, muzaffer ordumuz sizden çok şeyler kazanacaktır. Aziz arkadaşım" diyerek muvaffakiyetler temenni etti. Ertesi sabah, Konya'dan evvel validemi ziyaretle, bazı hususî işlerimi görmek üzere Ankara'dan trenle İstanbul'a hareket ettim. 29 Ekim sabahı Haydarpaşa'ya varışımda, birçok tanıdıklarımla Hüseyin Rauf, Doktor Adnan (Adıvar) Beyler ve Refet Paşa gibi samimi arkadaşlarımın karşılamağa geldiklerini gördüm. Bu arkadaşların son günlerde Ankara'da cereyan eden bazı mühim [Hükümet krizi] hâdiseler hakkında benden malûmat beklediklerini anlayınca, istasyona en yakın bulunan, Refet Paşa'nın Kalamış'ta oturduğu köşke gittik. [Ali Fuat Paşa hatıralarında, bu görüşme sırada kendisinin ve arkadaşlarının cumhuriyetin ilanıyla ilgili hiçbir bilgisi olmadığını ifade eder. Sohbet sırasında arkadaşlarına] Cumhuriyetin ilân edileceği günlerin arifesinde bulunduğumuzu zannediyorum. [der. Halbuki o gün akşam Cumhuriyet ilan edilecektir ve bundan haberleri bulunmamaktadır]" (Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 269,270)

öngören taslağı görüşür. Sonra kürsüye çıkıp, içinde cumhuriyet sözcüğünün hiç geçmediği bir konuşma yapar. Konuşmasında yaşanılan krizin nedeninin sistemle ilgili olduğunu belirtir. Krizden çıkış yolunu içeren metni okumak üzere Meclis katibine vereceğini söyleyip kürsüden iner. Katip Ruşen Eşref Bey kendisine verilen metni okur. Bir çok milletvekili duydukları karşısında şaşırırlar. Milletvekillerinin 101'inin Mecliste olmadığı bir sırada Cumhuriyetin ilanı öngörülmektedir. Görüşmelere geçilir. Vasıf Bey (Saruhan), Cumhuriyet idaresini kabul etmenin, aslında Meclis'in açıldığı günden beri zaten var olan bir durumu yasallaştırmak olacağını dile getirir. Eyüp Sabri Bey (Konya) ve Rasih Bey (Antalya) Vasıf Beyi destekleyen birer konuşma yaparlar.

Cumhuriyetin ilanı kararı o anda Meclis'te bulunan 158 milletvekilinin oylarıyla 29 Ekim Pazartesi günü saat 20.30'da verilir. Bu karardan 15 dakika sonra ise Cumhurbaşkanı seçimine geçilir ve o anda Mecliste bulunan milletvekilinin oybirliği ile Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilir.

Cumhuriyetin ilanı farklı tepkilerle karşılanır. Olumsuz tepkiler, daha çok, Cumhuriyet ilan edildiği zaman İstanbul'da bulunan ve cumhuriyetin ilan edileceğinden haberleri olmayan Hüseyin Rauf, Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adıvar), Refet (Bele) ve Trabzon'da bulunan Kazım (Karabekir) gibi Milli Mücadele'nin sivil ve asker önderlerinden gelir. Milli Mücadele'nin önde gelen liderleri olarak konunun kendilerinden gizlenmiş olmasını kabullenemezler[18] İstanbul'da yayınlanan bazı gazetelerin de desteklediği değerlendirmelerin temelini Cumhuriyet ilanının "*oldu bittiye getirilmesi*" oluşturur. "*Resmi söylemin*" çoğu zaman dile getirdiği gibi, eleştirilerin temelinde Cumhuriyetin kendisi yer almaz[19]. Üzerinde durulan ve eleştirilen konu Cumhuriyetin ilanında izlenen yöntemdir. Yanlış yöntemin yanlış sonuçlara neden olacağı kaygısını dile getirilir[20]. Rauf Bey, 1 Kasım tarihinde bazı gazetelerde çıkan eleştirilerinde, ısrarla

[18] "Meclis'te sırf "İttihatçılık" saikiyle Mustafa Kemal Paşayı sevmeyenler de vardı ki, bunlar yer yer Halk Partisi ve Paşa aleyhinde konuşuyorlardı. Ziya Hurşit Bey bunlardan biri idi. Ateşli bir hatipti... Ankara'nın merkezi hükümet ittihazı aleyhinde kürsüden çok şiddetli ve hararetli beyanatta bulunmuştu. Ancak bunlar prensipten değil, muhalefet hissinden doğuyordu. Yine meselâ eski Maarif Nazırı Şükrü ve İsmail Canpolat beylerin gözlerinden kin ve gayz şerâreleri etrafa yayıldığı halde, Mecliste tek kelime muhalefette bulundukları görülmemişti. Enver Paşa'nın yaveri, İstanbul Mebusu Yenibahçeli Şükrü Bey aynı durumda idi" (İz, *Yılların İzi*, s. 122,123)

[19] "Devleti bir cumhuriyet olarak adlandırmanın aslında özgürlük getirmediğini ve ister bir cumhuriyet yönetiminde olsun, ister bir monarşi yönetiminde olsun asıl farklılığın istibdat ile demokrasi arasında olduğunu vurgularlar" (Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 244)

[20] Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.II, s.54

iki noktanın altını çizer: "*Cumhuriyetin ilanı aceleye getirildi, Cumhuriyetin ilanından önce doğru-dürüst bir anayasa yapılmalı idi*". Bunlar çerçevesinde olmak üzere bir kaygısını dile getirir. Esasen demokratik ve despotik olmak üzere iki hükümet şekli bulunduğunu, kendisinin daima demokratik ilkelere bağlı olduğunu ve demokratik girişimleri destekleyeceğini, sistemin isminin önemli olmadığını ifade eder. Cumhuriyetin ilanını diğer bir çok kimse gibi sonradan duyan Kazım Karabekir de, Cumhuriyet'ten yana olduğunu belirtir ve üstü kapalı bir göndermede bulunarak kişisel otoritenin her türlüsüne karşı olduğunu açıklar[21]. Konu çerçevesinde daha başka eleştiriler de ifade edilir[22]. Basının bazı önemli kalemleri de eleştirilere katılırlar. Bunların içerisinde "*Ebuzziyazade*"nin 31 Ekim günü *Tevhid-i Efkâr*'da yayınlanan yazısının başlığı eleştirilerin niteliğini göstermesi açısından önemlidir: "*Efendiler! Devletin adını taktınız, işleri de düzeltecek misiniz?.*" Hüseyin Cahit (Yalçın) ise "*Yaşasın Cumhuriyet*" başlığını taşıyan makalesinde konuya yönelik eleştirilerini dile getirir:

"Meclis-i Mebusan'dan alkışlarla kabul, hariçte toplarla tes'id ederek ilân ettiğimiz Cumhuriyetin yaşamasını sâhiden istiyor muyuz? İstiyorsak her şeyden evvel şunu bilmeliyiz ki, Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve şehrâyin ile yaşamaz. Onu yaşatmak ister. Cumhuriyet, ancak hüsn-ü idâre ile, Cumhuriyete lâyık olmakla yaşar. Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisi'nde bir efsûn yapıldı; bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çâresi kendiliğinden bulunacak değildir. İşler

[21] "Cumhuriyetin ilanından sonra, 1923 yılının son aylarıyla 1924 yılının ilk aylarında, halifeliğin kaldırılması fikrine karşı direnenlerin gerçekte neyi amaçladıklarını, T.C.'inde tek-partinin oluşması bakımından, "saltanat-ı meşruta"dan (yani anayasal monarşiden), sonraları icat edilen alaylı bir deyişle, "cumhuriyet-i mutlaka"ya geçişin koşullarında anlamaya çalışmak doğru olur. Hatırlayalım ki, 1908 Devrimiyle girilen kuramca liberal anayasacılık dönemi, uygulamada İttihat ve Terakki'nin oligarşik tek-parti diktasına dönüşmüştü. Buna karşı yöneltilen eleştiriler, başlıca, memleketi seçimle kurulan (dolayısıyla siyasal sorumluluğu olan) meclisin değil, yürütme organının geçici yasalar çıkararak yasama işlevini üstlenmesiyle, İttihat ve Terakki'nin sorumsuz merkez-i umumisinin yönettiği noktasında odaklaşmaktaydı. Şimdi de, Birinci Grup/HF [Halk Fırkası] içindeki dar bir çevre çeşitli fiili yöntemlerle, yakın geçmişin bu sakıncalı uygulamasını diriltecekte benziyordu. Hatta İttihat ve Terakki'nin toplu (collegial) önderlik biçiminden farklı olarak, cumhurbaşkanı seçimiyle HF'nda tek kişinin egemenliğine doğru bir gidiş sezinlenmekteydi. Fakat son endişe için, vakit henüz erkendi. O yönde çabalar başlamış olmakla birlikte, Takrir-i Sükûn uygulamasına kadar, HF'nda Mustafa Kemal Paşa'nın isteklerine karşın, parti içi demokrasi önemli bir ölçüde işleyecekti. İşte, İsmet Paşa ve Fethi Beyden önceki İcra Vekiller Heyeti Reisi Rauf Beyin, 1 Kasım 1923 tarihli Vatan ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde yayımlanan ve cumhuriyetin ilan ediliş tarzına karşı çıkan demecini bu ışık altında değerlendirmek gerekir. Rauf Beye göre, cumhuriyet aceleye getirilmişti, önce iyi düşünüp doğru dürüst bir anayasa hazırlanmalıydı" (Tunçay, *TC'inde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 71,72)

[22] *Tanin*, 31 Ekim 1923

biz düzeltirsek düzelecek, dertler biz çâresini bulursak ortadan kalkacaktır... Ben Cumhuriyetçiyim. Bütün Hey'et-i İçtimaiyyeler için en yüksek şekl-i idâre mefkûresinin Cumhuriyetten başka bir şey olamayacağına kaniim... Fakat Cumhuriyetçi olmakla beraber bu kelimeye bir put gibi tapmam. Bir Cumhuriyetin kıymeti onu idâre edecek ellerdedir. Eğer zihinlerimizde kurûn-u vüsta telakkiyatı hükümrân oluyor ise, bu asırdaki bir Devlet adamı düşünüşü, görüşü yoksa Cumhuriyet elimizde gülünç bir lâfz-ı bî mâ-na hâlinde kalır. Resmen ilan edilen Cumhuriyetin fiilen ve hakikaten canlı bir hale gelmesi, bütün füyûzâtı ile memleketi ihya etmesi için uzun bir mücadeleye ihtiyaç vardır. Fakat bu mücadele birbirimizle bir kardeş kavgası olacak değildir..."[23].

Ahmet Emin Yalman, "*Vatan*"da "*Gazi Paşa Hazretlerine Maruzat*" başlıklı yazısıyla Mustafa Kemal'e seslenerek[24], Cumhurbaşkanı olduğuna göre fırka ve Meclis başkanlığını bırakması gerektiğini, bunun Cumhuriyetin ruhuna uygun olacağını yazar. Ahmet Emin, bazı çıkar çevrelerinin Mustafa Kemal'in çevresini sardıklarını ve Paşa ile milletin arasını açtıklarını da yazar. Ahmet Emin'in şikayet ettiği ve Mustafa Kemal'in etrafını sararak milletle arasını açmakla suladığı kesimin mensuplarından Celâl Nuri'nin kardeşi Suphi Nuri'nin "*İleri*" isimli gazetesindeki yazısıyla cevap verip, Mustafa Kemal'in, Mussolini veya Lenin gibi bir diktatör olması gerektiğini savunması üzerine Hüseyin Cahit, bu görüşe şiddetle

[23] *Vatan*, 5 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1339 (1923)

[24] Hüseyin Cahit, "Mühim Bir Münakaşa", *Tanin*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (1923); Çevresinin etki ve teşvikleriyle Mustafa Kemal'in diktatörlüğe doğru gittiği korkusu o günlerin oldukça geniş bir kesimin ortak korkusudur. Bu nedenle gidişatı engellemeye yönelik görüş bildirenler pek çoktur. Vatan gazetesinin yazarlarından Ahmet Emin (Yalman) bunlardan birisidir. 5 Ekim tarihli, yukarı da belirtilen Vatan gazetesinde "*Gazi Paşa Hazretlerine Maruzat*" başlığıyla yayınladığı yazısında konuya değinir: "... Milli Mücadelenin her safhasında size diktatör olmayı, Meclis'in murakebesini hiçe saymayı tavsiye edenler görüldü. Siz bu tarzda teklifleri nefretle reddettiniz... Bugün de etrafınızda huluskârlar toplanmaya çalışıyor. Bunlar size hoş görünmek için her gün yeni bir icatta bulunuyorlar. Bir gün aynı zamanda iki yerde mebus kalmanızdan, bir gün size şu veya bu şekilde şükranların belirtilmesinden, bir gün ömür boyunca cumhurbaşkanı olmanızdan, bir gün aynı zamanda hem devlet başkanı mevkiinde bulunmanızdan bahsediliyor. Bu hareketlerden her biri, milletin gözündeki büyük mevkiinize gaflet dolu birer tecavüzdür. Çünkü sizi saf ve tabii bir sevgi ve saygı değil, unvan ve debdebeye dayanarak mevkiini tutmaya çalışan bir Devlet Başkanı durumunda bırakmaya yeltenmek gibi bir netice doğuruyor... Pek Muhterem Gazi Paşa Hazretleri, huluskârların manasız icatlarına karşı siz kendi görüşünüzü bir an evvel millete söyleyiniz, millet zaten sizden ilerisi hakkında işaret bekliyor. Milletin hudutsuz saygı ve sevgisine dayanarak iş gören bir milli rehber durumunda kalacağınızı millete müjdeleyiniz. Manasız unvanlara ve böyle unvanlar icadına çalışan huluskârlara değer vermediğinizi söyleyiniz" (*Vatan*, 5 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1339 (1923); Ayrıca bkz: Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s. 890-895).

karşı çıkarak, böyle bir şeyin mümkün olamayacağını yazar[25]. Hüseyin Cahit, bir başka yazısında ise, "*diktatörlükten korkuyoruz; diktatörlüğe doğru yürümekte olunmasından korkuyoruz*"[26] der.

Bu eleştiriler, Mustafa Kemal Paşa'ya yakın gazeteler tarafından farklı biçimlerde karşılanır. Bunların içerisinde II. Meşrutiyet yıllarından beri sıklıkla gündeme gelen ve zamanla Türk siyasi yaşamında gelenekselleşecek bir eleştiri biçimi dikkat çeker; bu irtica suçlamasıdır. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, Cumhuriyetin ilanıyla Derviş Vahdetilerin ve 31 Martçıların hortladığını söyleyerek sonraları sıklıkla gündeme gelecek biçimiyle bir Cumhuriyet savunması yapar:

"*Haricî düşmanlara karşı ihraz olunan zafer ve galebe ne kadar takviye ve teyide muhtaç ise, dahilde de istibdat ve irtica taraftarlarına karşı elde edilmiş olan muvaffakiyetler o nisbette ve belki de daha ziyade azim ve katiyetle müdafaa ve muhafazaya muhtaçtır*"[27].

Eleştirilerin ve suçlamaların hedefinde Rauf Bey (Orbay) vardır. Cumhuriyetin ilanını takiben *Tevhid-i Efkâr* başyazarı Velid Ebuzziya Bey ile *Vatan* başyazarı Ahmet Emin Beylere söylediği Cumhuriyet ilanının aceleye getirildiği eleştirisi, Halk Fırkası'nın bazı üyeleri ve bazı gazeteciler tarafından farklı alanlara çekilerek[28] en sert biçimde eleştirilir. Eleştiriler, Rauf Bey'in en yakın arkadaşlarında dahi kuşkular oluşturur. Bunlardan birisi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dır. Ali Fuat, bir özel görüşmesinde "*Siz de, hepimiz gibi Cumhuriyetin bir Fırka içtimaından sonra âlelacele hazırlanan bir-iki maddelik bir kanun lâyihasıyla Meclise bir-iki saat içerisinde kabul ettirilmesi şekline muârız bulunuyorsunuz, değil mi?*" diye sorar. Rauf Bey bu soruya "*Ben mutlakiyet aleyhinde, fakat milli hakimiyeti iyice temsil eden bir cumhuriyet idaresinin tamamen taraftarıyım*" cevabını verir[29]. Halk Fırkası Grubu, Rauf Beyi Ankara'ya davet ederek hakkında gazetelerde çıkan suçlamaları cevaplamasını ister. O sıralar, muhtemelen geçirdiği bir kalp krizi nedeniyle Mustafa Kemal'i gören olmaz; Çankaya'ya kapanır ve tartışmaların uzağında kalır. Rauf Bey daveti kabul eder. Haydarpaşa'dan Ankara'ya gitmek üzere trene binerken arasında esnaf birlikleri temsilcilerinin, subayların ve halifenin resmi temsilcisinin de bulunduğu büyük bir kalabalık tarafından uğurlanır. Trene binerken en yakınında Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa vardır. Ali Fuat Paşa, Ankara'da monarşi taraftarı olmakla suçlandığını, bu konuda dikkatli olmasını ister. Çünkü,

---

25 Hüseyin Cahit, "Korktuğumuz Nedir?", *Tanin*, 9 Teşrin-i Sani 1339 (1923)

26 *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Teşrin-i Sânî 1339 (1923)

27 "Rauf Beyin beyanatı zorla Cumhuriyet aleyhinde olarak telâkki edilmek istenmiş[ti]" (Cebesoy, *Siyasî Hatıralar*, C.II, s. 43

28 Cebesoy, *Siyasî Hatıralar*, C.II, s. 43

29 Tunçay, T.*C.'de Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.71, 72; Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri*, 86

böylesi bir suçlamanın ispatlanması durumunda, Nisan 1923'teki değişiklikle aldığı son biçimiyle, Vatan-ı Hıyaniye Kanunu'na göre kendisini vatana ihanetten suçlu bulmak zor olmayacaktır.

Rauf Bey, 22 Kasım akşamı Halk Fırkası meclis grubunun toplantısına katılır. Cumhuriyetin ilanını takiben verdiği beyanatlara açıklık getirip, Cumhuriyetle ilgili düşüncelerini ifade eder. Toplantıda bulunan İsmet (İnönü) Paşa, Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey, Recep (Peker) Bey, Kılıç Ali Bey sekiz saat süren toplantı boyunca Rauf Beyi en sert ifadelerle eleştirirler. Rauf Beyden kayıtsız şartsız mevcut cumhuriyeti desteklemesini isterler. Rauf Bey, kendisinin de bir cumhuriyetçi olduğunu, aksinin iddia edilemeyeceğini; ancak, cumhuriyeti bir araç olarak desteklediğini, gerçek hedefinin halk egemenliği olduğunu ve bunun ise ancak kuralına göre işleyen bir cumhuriyetle mümkün olabileceğini söyler: "*Her cumhuriyet bilâkaydüşart hâkimiyet-i milliye değildir, fakat bilâkaydüşart hâkimiyet-i milliye her zaman cumhuriyettir*" der[30]. Bu arada halifenin kişiliğine ve makamına duyduğu saygının bu düşünceleriyle çelişmediğini de söyler. Rauf Bey açıklamalarının toplantıdakileri ne oranda ikna ettiğini bilemediğini, kararı Meclis'in vereceğini söyleyip toplantıdan ayrılır.

Rauf Bey, "*Karar sizindir. Ben buradan çıkıp gidiyorum. Kararınızı serbest olarak veriniz. Cenab-ı Hak, milletimize refah ve saadet versin. Şahıslar payidâr değildir, fikirler her zaman payidârdır*"[31] diyerek Fırka Grubu toplantısını terk ederken arkasından desteklendiğinin ifadesi olan alkışları duyar. Fırka Grubu, Rauf Bey'in açıklamalarını ikna edici bularak, ayrıca bir Meclis toplantısına gerek olmadığına karar verir ve konuyu kapanmış kabul eder. Daha sonraları Mustafa Kemal'in Nutuk'unda dile getirdiği yaklaşım ise, Halk Fırkası'nın, Cumhuriyetin ilanıyla gündeme gelen eleştirilerin sahiplerini Rauf Bey'in şahsında değerlendirme biçimlerinden birisini teşkil eder: "*Rauf Beyin, cumhuriyete aleyhtar olduğunu itiraf etmemekle beraber, cumhuriyet ilan edilmiş olduğu bir günde onun makbul ve payidar olabilmesi için bir takım şartların tahakkukunu ispat eylemek lüzumundan bahsetmesi, cumhuriyetin, milletin saadetini müemmin olacağına itimadı olmadığını sarahaten göstermiyor mu?*"[32].

Cumhuriyetin İlk Siyasi Partisi: Halkçılık

Cumhuriyet dönemi siyasî hayatının ilk partisi, ülkenin oldukça problemli bir aşamadan geçtiği ve Meclis'te istilâcı güçlerin defedilmesini takiben yapılması gerekenlerin yoğun bir şekilde düşünülüp, tartışıldığı günlerde doğar. Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de bazı gazetelere verdiği

[30] Cebesoy, *Siyasî Hatıralar*, C.II, s. 52
[31] Atatürk, *Nutuk*, C.II, s. 824
[32] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 51

bir demecinde, "*halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namiyle siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde*"[33] olduğunu açıklayarak Cumhuriyet döneminin ilk siyasi partisinin doğuş haberini verir. Bu arada "*düşünen kafaları*" yardıma çağırır. Onun bu çağrısına Suphi Nuri (İleri)[34] gibi bazı yazarlar olumlu cevap verirler.

Mustafa Kemal'in girişimleriyle Cumhuriyet döneminin ilk partisinin doğuşuna yönelik adım atılmış olur. Ancak, bu aşamada cevap bekleyen bazı sorular vardır. Cevaplanması gereken öncelikli soru "*Halk Fırkası'nın kimlerden oluşacağıyla*" ilgilidir. Basına verilen demeçte, Halk Fırkası'nın Meclis'teki Birinci Grub'a dayanacağına ilişkin bir işaret yoktur[35]. Dolayısıyla o an için söz konusu sorunun cevabı belirsizdir. Cumhuriyet döneminin bu ilk partisiyle ilgili olarak gündeme gelen bir diğer soru ise, partinin dayanacağı toplumsal kesimin ne olduğuyla ilgilidir. Mustafa Kemal, kuracağı partinin "*Halkçı*" olacağını belirtir; "*Halkçı*" parti, halkın bir bölümünü, toplumsal bir sınıfı değil, bütününü temsil edecektir. 7 Şubat 1923 tarihindeki Balıkesir konuşmasında; "*Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir*"[36] diyerek partinin muhatap aldığı kesimi açıklar. "*Halk*" görünüşte toplumun tamamıdır. Ancak, esasta, eski düzene karşı çıkan çeşitli toplumsal güçlerin bir araya gelmesiyle oluşmuş bütünlüğün ismi olarak kullanılır[37]. Her şey "*Halk*" adına yapılacak ve aynı zamanda "*Halk*" "*Halkın temsilcileri*" tarafından bu "*temsilciler*"in arzuladıkları yönde değiştirilecektir. Bu yeni anlayış, sınıf çatışmasını reddeden, meslek zümreleri arasında dayanışmayı esas alan solidarist korporatizmi ifade eder. Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın solidarist korporatist bir anlayışla kurulacağını 16-17 Ocak 1923'de İzmit'te İstanbul basınının temsilcileriyle yaptığı görüşme sırasında açıkça ifade eder:

"Ben Halk Fırkası namı altında bir fırka teşkil edeceğim dediğim zaman zannolunmasın ki milletin sunuf-ı muhtelifesinden bir veya iki sınıfın menafiini veyahut refahını temin etmeye matuf bir gaye takip edeceğim ve sunuf-ı sairenin menafiini düşünmeyeceğim ve onlarla mücadele edeceğim. Böyle bir şey yoktur. Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine matuf olacaktır"[38].

---

[33] Suphi Nuri, "Halk Fırkası", *İleri*, 24 Kanun-ı Evvel 1338 (1922)

[34] Tunçay, T.*C.'de Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.48

[35] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 101

[36] Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 116

[37] Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları*, s. 80

[38] İsmet İnönü, Milli Mücadelenin başarıyla bitişini takiben Mustafa Kemal'le arasında geçen bir konuşmayı şöyle nakleder: "İzmir'de bir evin alt katındaki bir odada karargâhımız var. Akşam, Atatürk'le yalnız kalınca kendisine sordum: "Bu işte bitti.

Halkçılık ilkesi, 9 Eylül 1923'de kabul edilen ve aynı zamanda partinin programını oluşturan "*Halk Fırkası Nizâmnâmesi*"ne de aynen yansır.

Mustafa Kemal, Birinci Meclis'teki muhalifleri nedeniyle düşündüklerini istediği tarzda gerçekleştiremeyeceğini anlayınca[39] Meclisin yenilenmesine karar verir. Bu kararı, Aydın Mebusu Esat Efendi ve 120 arkadaşının verdikleri ortak önerge ile uygulamaya konur. Önergede "*Müdafaa-i memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin*" bu gayeye ulaştığı belirtildikten sonra, "*ülkenin şimdi mesaili sulhiye ve teraki-i iktisadiye gibi iki mühim, mukaddes gayeyi istihdaf lûzumu kati olduğu*" belirtilir. Bunun için de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılması istenir. Meclis'te oy birliğiyle kabul edilen öneriyi takiben seçim çalışmalarına başlanır (1 Nisan 1923).

Mustafa Kemal, 8 Nisan 1339 (1923)'da Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak bir beyanname yayınlar. 9 "*Umdeden*" oluşan bu beyannamenin birinci "*umdesi*" "*Hakimiyet bilâ kayd-ı şart milletindir*" biçiminde başlar ve şöyle devam eder: "*İdare usûlü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil kullanması esasına müstenittir. Milletin hakiki ve yegâne temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiç bir fert, hiç bir kuvvet ve hiç bir makam, mukadderat-ı milliyeye hakim olamaz*". İkinci Umde de ise saltanat ve hilafetten söz edilir: "*Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hakimiyet ve hükümranlığının ayrılmaz ve devredilmez olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinsanî 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttefikan verdiği*

Şimdi ne yapacağız?" Koluma girdi: "Asıl bundan sonra yapacaklarımız var. Çok şeyler yapacağız. Şimdiden başlıyoruz" dedi" (Uğur, *İsmet İnönü*, s. 14).

Halide Edip ise, 1922 yılının Ağustos ayının son günlerinde cephe karargâhında Mustafa Kemal'le görüştüklerini ve o sıralar Mustafa Kemal'in Birinci Meclisle ilgili sahip olduğu sıkıntı ve planlara şahit olduğundan bahseder: "Fevzi Paşa karşımda oturuyor ve memnun olduğu anlardaki gibi sağ göğsüne vurup gürlüyordu. İsmet Paşa da oradaydı. Geçmiş günlerde neler çekmiş olduğunu düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın neşesi insana rahatlık veriyordu. Dedim ki:

"İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz Paşam. Çok yoruldunuz." "Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz."

"Niçin? O kadar yapılacak iş var ki!"

"Ya bana muhalefet etmiş adamlar!"

"Bu, bir Millet Meclisinde tabii değil mi?"

Burada gözleri tehlikeli surette parladı ve İkinci Gruptan iki isim zikrederek onların halk tarafından linç edilmeye lâyık olduklarını söyledi. Ben bu sözleri ciddiye almadım... Biraz sonra yemek yerken:

"Bu mücadele bitince, vaziyet sıkıntılı olacak. Başka heyecanlı bir iş bulmalıyız, hanımefendi!" dedi. Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'nın mizacının anahtarıdır." (Adıvar, *Türkün Ateşten İmtihanı*, s. 270,271)

[39] *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1339 (1923); Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s.131-134

karar değişmez prensibimizdir. Dayanağımız, Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makam-ı hilâfet, İslamlar arasında bir makam-ı muallâdır". Diğer umdelerde ise Halk Fırkası aracılığıyla maddî ve manevî yenileşme esasına dayanan geniş ve olgun bir program yapılacağı, bu programın Halk Fırkası'nın üyelerinin onayına sunulacağı açıklanır[40]. Seçim çalışmalarını başlatmaya çağrı niteliğinde yayınlanan 8 Nisan 1339 (1923) tarihli bir belgede "*Eğer ümidimiz vechile Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtımızın müntehap ve mütemetleri milletin arasına nail olurlarsa atiyen Büyük Millet Meclisi'nde Halk Fırkası namı altında memleketin idaresi mesuliyetini deruhte edeceklerdir*" denilir ve Halk Fırkası'nın gayesinin, tecrübelerden, ülkenin ihtiyaçlarından doğan ve açıklanan "*umdeler*" olduğu vurgulanır[41].

Seçimler sonunda İkinci Grup başarılı bir stratejiyle saf dışı edilerek, Birinci Meclis'teki Birinci Grub'a mensup milletvekillerinin bir kısmından ve Birinci Grub'un düşüncelerini paylaşanlardan oluşan yeni bir Meclis teşkil eder. Artık, Meclis'te geleceğin Halk Fırkası'nı teşkil edecek kadro tek başına söz sahibidirler. Ankara da toplanan milletvekilleri Halk Fırkası'nın "*nizamname*"sini hazırlamaya başlarlar. Bu konuda iki rapor hazırlanarak komiteye sunulur, ancak bunlar kabul görmez[42]. 7 Ağustos'ta Halk Fırkası'na mensup milletvekilleriyle bir toplantı yapılarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na dönüşümün kesin kararı verilir. Bu arada hazırlanan Halk Fırkası Nizamnamesi tartışılmak üzere milletvekillerine dağıtılır. 106 madde ile bir ekten oluşan ve bir taslak olarak hazırlanıp milletvekillerinin görüşüne sunulan "*nizamname*"deki "*umumî esaslar*"a ait 6 maddelik bölümde dile getirilen görüşlerin bazıları şunlardır: Halk Fırkası, Cemiyetler kanunu mucibince teşekkül etmiş siyasî bir cemiyettir. Gayesi milli hakimiyetin "*halk tarafından ve halk adına*" icrasında rehberlik etmek ve Türkiye'yi tam manasıyla bir "*asrî devlet*" haline yükseltmektir. Halk Fırkası bir ihtilâl değil, inkılâp fırkasıdır. Bütün siyasî mücadelelerini kanun dairesinde yapacak ve Türkiye'de bütün kanunların fevkinde kanunun velâyetini hakim kılmaya çalışacaktır. Halk Fırkası'na mensup olanların gerçekten "*Halkçı*" olmaları şarttır. Halkçılara göre halk mensubu herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir musavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Bir ferdin Halk Fırkası'na mensup olabilmesi için Türkiyeli olması ve aslen millî yurt haricinde bulunan Müslüman milletlerden birine mensup ise Türk milliyetini kabul etmesi şarttır[43].

---

[40] Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s.191-196); Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s.134-136

[41] *İleri*, 5 Ağustos 1339 (1923)

[42] *İleri*, 12-13 Ağustos 1339 (1923

[43] *Hakimiyet-i Milliye*, 11-12 Eylül 1339 (1923)

Bunlar, Türkiye'nin batılılaşma sürecinin teorik düzeyde önemli aşamalarını teşkil eden ve pratiğe ne oranda ve nasıl yansıyacağı ileride belli olacak düşüncelerdir. O aşamada teorik düzeyde önemli görüşler dile getiren bu nizamname, 9 Eylül'de kabul edilir. 11 Eylül'de de Fırka başkanlığına TBMM Reisi Mustafa Kemal, Genel sekreterliğe ise Recep Bey seçilir[44]. Böylelikle Cumhuriyet döneminin ilk siyasî partisi fiilen siyasî yapıdaki yerini almış olur. Parti resmî kimliğine ise Ekim'de kavuşur. Partinin kuruluşuna ilişkin resmî başvuru Dahiliye Vekaletine Ekim ayı içinde yapılır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal, Başbakan İsmet İnönü'yü Parti başkanlığına atar. İsmet İnönü'nün 20 Kasım 1923'te yayınladığı genelge ile Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bütün örgütleri Halk Fırkası'na dahil edilirler.

Halk ve Halkçılık

Birinci Meclisin feshinden sonra inisiyatifi ele geçiren siyasi kadro için "*Halk*" önemli idi. Çünkü, düşündükleri tarzda bir geleceğin inşası için toplumun çoğunluğunu ve hatta tamamını temsil eden bir kavrama sığınma ihtiyaçları vardı. Bu ise ancak "*Halk*" olabilirdi. "*Halk*" onların ilk defa gündeme getirdikleri bir kavram da değildi. Zira Halkçılık ilkesi ve halkla ifade olunan kesimin kimler olduğu Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda açıkça yer almış bir konu idi. Esasen, Mustafa Kemal, partisinin halkçı olacağını belirtmekle Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndaki hükmü tekrarlamış olur.

Daha da önemlisi, halkçılığın Jön Türklere uzanan bir mazisi vardır. Siyasal ve toplumsal örgütlenme konusunda, Jön Türklerin düşüncelerine egemen olan öğeler, pozitivist bir akılcılık, anayasal bir rejim (meşrutiyet) isteği ve halkçılık olarak görünüyordu. Bu ise, toplumu ilerletmek ve "*devleti kurtarmak*" için, Batı bilim ve teknolojisini örnek alan, bu bilim ve teknolojide ifade edilen akılcı esaslara göre belirlenmiş yeni bir düzenlemenin gerekliliği demekti. Bu düzenleme içinde anayasal ve parlamenter bir siyasal örgütlenmenin yerleştirilmesi ve "*iyi*"nin ne olduğunu bilen eğitimli "*aydınlar*"ın "*halka doğru*" giderek halkı aydınlatması, ideolojik bir esas olarak benimsenmiş bulunuyordu. Bu itibarla, Jön Türklerin "*halkçılık*" ideolojisi, demokratik ve özgürlükçü bir boyut taşımaktan çok, eğitilmiş seçkinlerin halkı aydınlatmaları, daha doğrusu seçkinlerin kendi "*iyi*"lerini halka benimsetmeye çalışmaları gibi bir görünüm ortaya koymakta idi. Mustafa Kemal'in düşündüğü ve kurulduğu zaman Halk Fırkası'nın takip ettiği çizgi de Jön Türklerin ideolojik yaklaşımının uygulamaya geçirilmesinden başka bir şey olmaz.

[44] Tunçay, *T.C.'de Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.382

Şurası önemlidir ki, Halkçı Fırka'nın kuruluş günlerinde konuşmalara yansıyan "*halkçılık*" ile toplumsal otoritenin ele geçirildiği dönemlerdeki "*halkçılık*" arasında hem anlam itibarıyla hem de uygulama olarak önemli farklılıklar açığa çıkar. Esasında, sonraki dönemin özelliği ilk zamanda da vardır, ancak, henüz açıkça söylenen ve uygulamaya konan bir durum değildir. Önceleri kısmen gizli olan anlayış fazla gecikmeden açığa çıkmaya başlar ve böylelikle "*halkçılık*" düşüncesinde asıl anlaşılan şeyler uygulamalarla görünür hale gelir. Söz konusu değişime bağlı olarak 1920'lerden 1930'lara kadar uzanan dönem içinde halkçılık ilkesinin geçirdiği evrimi iki aşamada değerlendirmek gerekmektedir: Kurtuluş Savaşı'nı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan birinci aşamada halkçılık, "*hakimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir*" ve "*halkın kendi mukadderatına bizzat ve bilfiil sahip olması*" gibi formüllerle ifade edilir. Bu çerçeve içinde halkçılık tartışmaları, doğrudan demokrasi ile temsili demokrasi kavramlarınca belirlenen bir platformda yerlerini alırlar. 1930'lardaki ikinci aşamada anlam kazanan halkçılık ise "*halk için halka rağmen*" formülüyle ifade edilir; halkın siyasal hayata katılması açısından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin varlığı yeterli görülür; biçimsel olarak varlığı sürdürülen Meclis'te halkın dilek ve özlemlerinin özgürce yansımasına izin verilmez.

Esasen "*halkçılık*" anlayışındaki değişimi Halk Fırkası'nın programında da görmek mümkündür. 9 Eylül 1923'de kabul edilen "*Halk Fırkası Nizâmnâmesi*" aynı zamanda partinin programını da oluşturuyordu. Bu tüzüğün program maddeleri niteliğinde olan "*Umumî Esaslar*"a göre, Halk Fırkası'nın gayesi, "*milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için uygulanmasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi uygar bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun koruyuculuğunu hakim kılmaya çalışmaktır*". Partinin 15 Ekim 1927 günü İkinci Kurultayında ise bu "*Umumi Esaslar*"da bazı değişiklikler yapılır. Buna göre, Halk Fırkası "*Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi siyasî bir cemiyettir.. Devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan sayar*"[45]. Bazı parti "*ideologları*"nın ifadeleri ise "*halkçılık*"ta ulaşılan noktayı ve gerçekleşen değişimi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bunlardan Nusret Kemal (Köymen)'e göre: "*Halkçı bir devletin vazifesi, halkı mümkün olduğu kadar süratle kendi kendini idare edecek kültür ve şuur seviyesine vardıracak tedbirler almak ve halk arasında bu seviyeye varanları otomatik bir surette memleket idaresine ortak edecek şekiller koymaktır. Şüphe yok ki, bir yarım akıllı veya şuuru aykırı tesirler altında aksayan bir adamla şuuru mükemmel ve hür bir adama memleket idaresinde aynı hakkı vermek doğru olmaz. Milleti idare hakkı bu ehliyete malik olanlara ve tam olarak, verilmek lazımdır..*"[46]

[45] *Ülkü*, C.1, Sayı 3 Nisan 1933, s.187

[46] Anlaşıldığı kadarıyla, İktidar çevresi 25. maddeyi bir oldu-bitti ile Meclisten geçirmeyi planlanmıştı. Daha ilk anda oldu-bitti ile geçirilemeyeceği anlaşılınca, Anayasa

İkinci Meclisteki Muhalefet

İkinci Meclis, ikinci yasama yılına 1 Mart 1925'te başlar. 3 Mart yeni yasama yılının en önemli günlerinden birisini oluşturur. O gün Hilafet kaldırılır, Osmanlı hanedanının tüm mensupları ülkeden kovulur ve "*Tevhid'i Tedrisat Kanunu*"u ile dinin eğitimdeki etkisi silinerek, bütünüyle laik bir eğitim sistemine geçilir. Meclis böylesi son derece radikal ve önemli işlerin altına imza atarken, gazetelerde, Halk Fırkası'ndaki bazı sorunlar ve bu sorunlara bağlı olarak da Halk Fırkası'nın bölüneceğine ilişkin haberler yayınlanır. Daha çok Rauf (Orbay) Bey'in ismi etrafında gündeme gelen haberlerde, Halk Fırkası'nda yaşanmakta olan sorunlar bir-kaç yıl öncesindeki ihtilaflara dayandırılır. Lozan ve Cumhuriyetin ilanı, sorunların hep başlangıcı olarak ifade edilir.

Basında yer alan haberler bir yana, her ne kadar açıkça ifade edilmese bile, başta Halk Fırkası yöneticileri olmak üzere tüm siyasiler, Fırka içinde homojen bir yapının söz konusu olmadığını, İkinci Meclis'in ilk günlerinden beri bilmektedirler. Bütün gayretlere rağmen istenilen "*itaatkâr*" meclisi oluşturamamıştır. Meclisteki sorunların son derece radikal uygulamaların devreye sokulduğu zamanda gündeme getirilmesi, birilerinin o sıradaki uygulamalara muhalif olduğu izlenimini veriyor idiyse de, gerçek hiçte böyle değildi. Fırka içinde ayrılıklar ve Fırka yönetiminin iradesine muhalefetler önceden başlamıştı ve gittikçe de güçleniyordu. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yerine yeni ve Cumhuriyet döneminin ilk Anayasası'nın maddelerinin görüşülmesi sırasında yaşananlar ise Meclis'teki muhalefeti iyiden iyiye açığa çıkarır. Cumhurbaşkanına Meclis'i dağıtma ve seçime gitme yetkisi veren madde çerçevesinde açığa çıkan tartışmalar, Meclis'in kayıtsız şartsız itaatkâr olmadığını alenen gözler önüne serer.

Meclis'te her maddesi ayrı ayrı görüşülen yeni Anayasa taslağının "*tecdid-i intihabatı*" [seçimin yenilenmesini] düzenleyen ve "*Reis-i Cumhur'a da tecdid-i intihabat hakkı veren*" 25. maddesinin görüşülmesine gelindiğinde, Meclis'teki ayrışma kendini açığa vurur. 25. maddeye kadarki her maddeyi bazı küçük eleştirilere rağmen kabul eden Meclis, 25. maddeye gelince tavır değiştirir ve iktidar bizzat kendi bünyesinden çıkan oldukça sert bir muhalefetle karşılaşır. 25. maddeyle ilgili görüşmelerde yaşananları, hem sonraki siyasal gelişmelerin en önemli dönüm noktalarından birisi olması ve hem de Meclis'teki kıskançlıkla savunulan "*hakimiyet-i milliye*" idealinin seyrini takip etmek açısından biraz ayrıntılı incelemek yararlı olacaktır.

Komisyonu henüz görüşülmemiş ve tartışılmamış maddeyi yeniden düzenlenmek üzere geri çektiğini bildirerek gelecek tepkilerden kurtulmaya çalışır.

25. madde görüşülmek üzere ilk kez okununca, diğer maddelerde söz konusu olmayan bir gelişme yaşanır. Karesi milletvekili Vehbi Bey, maddenin lehinde veya aleyhinde konuşacakların öncelikle belirlenmesini önerir. Anlaşılan, maddeye muhalefet edecek birileri vardır. Bunun üzerine hiç vakit kaybetmeden, 25. maddeyi düşünen ve metnini hazırlayan komisyon, yeniden düzenlemek üzere geri çektiğini bildirir. Anlaşıldığı kadarıyla hava iyi koklanmış ve böylelikle madde çerçevesinde tartışma çıkması önlenmek istenmiştir. Ayrıca, söz konusu madde çerçevesinde açığa çıkacak tepkilerin diğer maddelerin kabulünü de sıkıntıya sokacağı veya Meclis'in çalışmalarında daha başka sorunlara neden olacağı düşünülmüş olmalıdır. Ancak ne var ki, Kanun-u Esasi Encümeni (Anayasa komisyonu) Reisi Yunus (Nadi) Bey'in, Encümen'in maddeyi tekrar görüşülmek üzere geri çektiğini bildirmesi, planlanmayan ve beklenmeyen bir süreci başlatır[47]. Yunus Bey'in bu girişimi bir çok milletvekili tarafından son derece "*abes bir iş* " olarak değerlendirilir. Maddenin henüz bir eleştiriye uğramadığı ve muhtemel eleştirilerin hangi yönde gerçekleşeceğinin bilinmediği bir sırada gerçekleşen bu girişim, ilgilerin madde üzerinde daha da yoğunlaşmasına neden olur. Maddeyi geri çekme girişimine yöneltilen eleştiriler üzerine, Anayasa komisyonunun maddeyi geri çekme isteğinin oylanması teklifi gündeme getirilir, ancak bu teklif de eleştirilir ve maddenin görüşülmesine geçilir.

İlk söz alanlardan birisi Reşat (Saruhan) Bey olur. Reşat Bey, bizzat Mustafa Kemal'in geçmişte özellikle de Saruhan'da yaptığı konuşmadan verdiği örneklerle "*hakimiyet-i milliye*" ilkesinin önemine dikkat çeker. Bu ilkeyi Mustafa Kemal'in hep gündeme getirdiğini ve savunduğunu belirttikten sonra, 25. madenin bu ilkeye aykırı olduğunu belirtir. Reşat Bey'in konuşmasına İsmet (İnönü) Paşa çok sert tepki verir. Reşat Bey, İsmet Paşa'nın sert üslûbuna ve sıkıştırmalarına rağmen kararını en küçük şüpheye yer bırakmayacak şekilde ifade eder: "*kanaat-i katiyem şudur ki, farzu muhal olarak Allah Reis-i Cumhur olsa, katî arz ediyorum, kestiriyorum. (Haşa sesleri) Haşa... Melâike-i Kiram Heyet-i Vekile olsa fesih selahiyetini verecek yoktur*"[48] Reşat Bey'in bu sözleri milletvekillerinin alkışlarıyla karşılanır ve böylelikle Meclis'in önemli bir kısmının Reşat Bey'le aynı kanaatte olduğu anlaşılmış olur.

25. maddeye ilişkin eleştiriler devam eder. Tartışmalar büyür. Bunun üzerine Recep (Peker) Bey, muhalif milletvekillerini yumuşatmak amacıyla, maddenin değiştirilmesini ve Cumhurbaşkanı'nın meclisi feshetme

[47] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C VII-I, s. 992-1010

[48] *Anadolu'da Yeni Gün*, 24 Mart 1340 (1924)

yetkisinin milletvekillerinin üçte bir desteğini alması şartına bağlanmasını teklif eder. Ancak bu teklif de şiddetle reddedilir. Maddenin, Recep Bey'in teklif ettiği biçimi oylamaya sunulur. Madde, Recep Bey'in teklif ettiği biçimiyle 71 "*kabul*" ve 1 çekimser oya karşılık, 122 oyla reddedilir. Hükümet üyeleri ve Anayasa komisyonu üyeleri, maddenin asıl biçiminin oylanması durumunda kesinlikle kabul edilmeyeceğini anladıkları için, toplantı yeter sayısının olmaması ve böylelikle yapılacak oylamanın geçersizliğini sağlamak amacıyla Meclis'i terk ederler. 25. maddenin asıl biçiminin oylamasına geçilir. Yapılan oylama da 2 kabul ve 1 çekimser oya karşılık 127 milletvekili "*red*" oyu verir. Ancak oylamaya katılanların toplantı yeter sayısından az olmaları nedeniyle, dahili nizâmnâme uyarınca oylama geçersiz sayılır ve maddenin tekrar oylamasının Meclis'in bir sonraki toplantısında yapılacağı duyurularak oturuma son verilir.

Ertesi gün (24 Mart) 25. madde ile ilgili tartışmalara Hükümete yakın gazeteler de katılırlar. "*Hakimiyet-i Milliye*"de yayınlanan başyazıda meclisi fesih ve seçimin yenilenmesi hakkının Cumhurbaşkanı'na verilmesinin bir sakıncasının olmayacağı, bundan çekinmeyi gerektirecek bir durumun bulunmadığı yumuşak bir üslûpla ifade edilir. Ancak ne var ki "*Anadolu'da Yeni Gün*" gazetesinde Kanun-ı Esasi Encümeni Reisi olan başyazar Yunus Nadi'nin yazısı çok daha farklı bir üslûba sahiptir. Yunus Nadi, 25. maddeyle ve bu madde çerçevesinde gerçekleşen tartışmalarla ilgili kaleme aldığı yazısında, daha önce Birinci Mecliste "*Yeni Bir Cidal Devri*" yazısının neden olduğu tartışmaların benzeri son derece tartışmalı bir ortamın oluşmasına neden olur. Yunus Nadi, söz konusu yazısında[49], 25. maddenin reddedilmesini ilginç bir yaklaşımla Hakimiyet-i Milliye'ye vurulan bir "*darbe*" olarak niteler. Yazının başlığı da bu fikri ifade edecek niteliktedir: "*Hakimiyet-i Milliye'ye vurulan ilk darbe*". Yunus Nadi, Cumhurbaşkanı'na verilecek Meclisi feshetme ve seçimi yenileme hakkının milletin iradesine başvurmayı gerektirdiğini ve bunun reddedilmesinin milletin iradesini kabul etmemek anlamına geldiği savunur. 25. maddeye karşı çıkanları son derece ağır bir üslûpla eleştirir; hakarete varan ifadeler kullanır; onların "*kör hissiyat ve ihtirasatın sevkiyle*" hareket ettiklerini ifade eder.

Yunus Nadi'nin, 25. maddeyi reddetmeleri nedeniyle, milletvekillerinin büyük çoğunluğunu eleştiren, aşağılayan makalesinin yayınlandığı gün

[49] Bu eleştiri ve suçlamalar üzerine *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinin 25 Mart 1924 tarihli sayısında "*Yeni Gün'ün Alnı Her Zaman Açıktır*" başlıklı bir yazı yayınlanır. Yazıda Yeni Gün'ün "*vatan ve millet hesabına*" çalıştığı ve yöneltilen eleştirilerin haksız olduğu, matbaanın bedeli verilerek kiralandığı ve istenirse kiralama şartlarının açıklanacağı ifade edilir.

(24 Mart) toplanan Meclis 25. maddeyi tekrar oylar. Bu oylamada da ilgili madde 2 kabul ve 2 çekimser oya karşılık 126 oyla tekrar reddedilir. Ancak, toplantı yeter sayısı olmadığından bu oylama da geçersiz sayılır. Oylamayı takiben tartışmalar Yunus Nadi'nin yazısı çerçevesinde gelişir. Bir çok milletvekili söz alıp, kendilerine yöneltilen eleştiri ve hakaretleri kabul etmediklerini, reddettiklerini dile getirirler. Yunus Nadi'nin "*birilerinin*" sözcülüğünü yaptığını, bunu ise rüşvet karşılığı gerçekleştirdiğini savunurlar. Bunun delili olarak da İstanbul'daki Manuk Matyosyan Matbaasının Yunus Nadi'ye kiralandığını ve kiralamanın "*usûl ve nizam ve kanun hilafına*" yapıldığını ve Yunus Nadi'ye "*mükafatı peşin verildiği*" dile getirilir[50].

"*Anadolu'da Yeni Gün*"ün başyazısı Meclisin sonraki toplantılarında da tartışmaların konusunu teşkil eder. Milletvekilleri, Yunus Nadi'nin Meclis'e hakaret ettiğini ve özür dilemesi gerektiğini savunurlar. Yunus Nadi ve taraftarları, yazıda hakaret kastının olmadığını ifade edip özür dilemeye yanaşmazlar. Ancak, milletvekillerinin yatışmayacağı anlaşılınca, Yunus Nadi "*tarziye*"de bulunarak sözlerinin yanlış anlaşıldığını ifade eder ve böylelikle konu kapanır.

25. madde, kabul edilmeyeceğinin anlaşılması üzerine, Anayasa taslağından çıkarılır ve diğer maddelerin görüşülmesine geçilir. 25. maddenin reddedilmesi Meclis'teki muhalefeti ve muhalefetin genel eğilimini açığa vurması açısından son derece önemli bir gelişmedir. "*Meclis çoğunluğu, Mustafa Kemal'in iradesini, gerekirse zor kullanarak ülkede yerleştirmeye tamamen hazır*" olduğunu "*ancak, kendi yetkisinin elinden alınmasına gelince, iş[in] tamamen değiş[tiğini]*"[51] göstermiş olur.

Yeni Anayasa 20 Nisan 1924'de kabul edilir. Ancak, 25. madde dahilinde yaşananlarla, Gümüşhane milletvekili *Zeki Bey* hariç tamamı Halk Fırkası üyesi olan milletvekillerinin her konuda emre amade olmadıkları anlaşılmıştır. Bu nedenle o günlerden itibaren bazı milletvekillerine karşı çeşitli vesilelerle ve farklı şekillerde baskılar başlar. İktidar yanlısı basının yıpratma ve yıldırma amaçlı haberleri ve yorumları ise baskıların en önemli kısmını teşkil eder. Milli Mücadelenin ünlü paşalarından Refet (Bele) Paşa, *Hakimiyet-i Milliye* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin şiddetli saldırıları karşısında milletvekilliğinden istifa eder. Takip edilmeleri, özel eşyalarının karıştırılması, mektuplarının açılması, milletvekillerine yönelik

[50] Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 57;
"Çok daha temel konularda Meclis'in desteğini sağlamayı başaran Mustafa Kemal Paşa'nın, bütün uğraşına rağmen "fesih ve veto hakkı" konularında amacına ulaşamamasının nedenini yeni bir devlet kuran TBMM'nin, bu özelliğinden aldığı güçle, yetkilerin tek kaynağı olma anlayışını kıskançlıkla korumasında görebiliriz" (Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*, s. 371)

[51] Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 276

yıldırma politikalarının en yaygın biçimlerini oluşturur. Milli Mücadelenin önderleri arasında yer alan bir çok paşa ve aydının rahatsızlıkları gün geçtikçe artar. Bütün "*muhalifleri*" dozajı gittikçe artan bir hoşnutsuzluk kuşatır. Bir çok kimse Halk Fırkası içerisinde oynanan ve hiçte gizli olmayan siyasi oyunlardan son derece rahatsız olur. Halbuki kendileri, Milli Mücadelenin liderleri olmalarının yanı sıra, hâlen hem milletvekili ve hem de ordunun önemli kademelerinde yer alan kimselerdir. Bunlardan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa İkinci Ordu'nun, Kazım (Karabekir) Paşa Birinci Ordunun müfettişi olarak görev yapmaktadır. Ali Fuat Paşa, yaşanan durumu dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) Fevzi (Çakmak) Paşa ile görüşür. Fevzi Paşa'nın tepkisi "*Çok esef edilecek şeyler anlatıyorsunuz. Fakat ben ne yapabilirim?*" biçimindeki sözlerine yansıyan ve "*bir şey yapmak kudretinde olmadığını açıkla[maktan]*"[52] ibaret olan bir çaresizliğin itirafı olur.

Halk Fırkası içerisinde gerçekleşen hile ve oyunlardan rahatsız olan Kazım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa kentin kurtuluşunun ikinci yıl törenleri için geldikleri İzmir'de Rauf (Orbay) Bey'in evinde bir araya gelir ve "*bir hayli dertleşirler*"[53]. Bu sohbet toplantısında yeni bir siyasi harekete girişmenin gerekli olduğuna ilişkin ileri sürülen görüşleri tartışmak üzere on beş gün sonra İstanbul'da tekrar bir araya gelirler. İstanbul'daki toplantıda resmi kimlikleri ve siyasi gelecekleriyle ilgili bazı kararlar alırlar. Ordu müfettişliği ile siyasi faaliyetlerin bir arada yürütemeyeceklerini düşünürler. O zamana kadar gerçekleştirilmiş devrimlere taraftar olmakla beraber, herhangi bir şahsa veya zümreye imtiyaz vermeye karşı olduklarını, devrimlerin halka mal edilmesi gerektiğini ve cumhuriyet idaresinin bir şahıs veya zümrenin oyuncağı haline gelmesine muhakkak mani olunması gerektiğini dile getirip, bu yönde çalışmalara başlamayı kararlaştırırlar[54].

Gelişmelerden haberdar olan ve muhalefetin her geçen gün daha da belirginleşip güçlendiğini gören Mustafa Kemal Paşa, ilk tepkisini Eylül ve Ekim aylarında Doğu Karadeniz'e yaptığı gezi sırasında verir. 16 Eylül günü Halk Fırkası'nın Trabzon şubesinin açılış töreninde yaptığı konuşmasında Cumhurbaşkanı olmakla tarafsız olmadığını, Cumhurbaşkanlığı ile Fırka başkanlığını birlikte yürütmeye devam edeceğini, taraflılığının "*fikrî ve içtimaî inkılâplara*" taraftarlık biçimde olduğunu ifade eder[55].

[52] Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 274

[53] Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s.274; Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.60

[54] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, 2/195

[55] "Cumhuriyet'in ilanından sonra, benim nokta-i nazarım, teşekkül edecek olan partilerden birinin başında değil, bütün partilerin üstünde Atatürk'ün bulunacağı düşüncesiydi"

Bu konuşması ile, henüz muhalif bir siyasi kesim olarak ortaya çıkmamış eski silah arkadaşlarının kendisinden cumhurbaşkanı sıfatıyla partiler üstü bir konumda kalmasını, günlük siyasetin içerisinde yer almaması isteklerine cevap vermiş olur[56]. Konuşmanın bir diğer önemi ise, yapıldığı yerden kaynaklanır. Trabzon Anadolu- Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ilk günlerden itibaren bağımsız bir çizgide kalmayı tercih etmiş, Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Halk Fırkasına dönüşürken bu dönüşe direnen tek şube olmuştu. Üstelik 1921 yılında Enver Paşa'yı desteklemişti. Mustafa Kemal muhalefete tepkisini dile getirdiği konuşması için Trabzon'u seçmesiyle, buradaki siyasilere de tepkisini dolaylı bir şekilde de olsa bildirmiş olur[57]. Dört gün sonra Samsun'da yaptığı konuşmada ise Halk Fırkası'nın Cumhuriyet Fırkası olduğunu ifade edip, muhalefete sıcak bakmadığının mesajını verir[58].

Olayların gelişiminden anlaşıldığı kadarıyla, Mustafa Kemal'i Milli Mücadeleyi birlikte yürüttüğü Paşalara karşı düşmanca bir tavır alması için etkilemeye ve bu etkiyi oluşturmak için olayları yönlendirmeye çalışanlar vardır. Bunların kimler olduğu kesin olarak bilinmiyor. Ancak, Zürcher'e göre bu kimse veya kimselerin "*partideki köktenci yada İsmet yanlısı kanat*"[59] olması muhtemeldir. Mustafa Kemal'in, o sıralar Ankara'da olan Ali Fuat (Cebesoy)'u eski silah arkadaşlarıyla arasında gerçekleşen sorunların mahiyetini öğrenmek ve soğukluğu gidermek arzusuyla Çankaya'ya davetini takiben yaşanan gelişmeler, birileri tarafından oynanan oyunların niteliğini göstermesi açısından önemlidir. Daveti bildirmekle görevli kimseler, Fuat Paşa'yı bütün aramalarına rağmen bulamadıklarını bildirirler. Mustafa Kemal, o günün son derece küçük Ankara'sında, Fuat Paşa'nın

(Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 262)

56 "Mustafa Kemal'in bu açıklamayı Trabzon'da yapması, tıpkı 1925'de Şapka Reformunu Ankara'da değil de bir Karadeniz kenti olan Kastamonu'da başlatmasındaki gibi, düşman topraklarına saldırı anlamına gelmektedir" (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.62)

57 Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, 2/198-200

58 Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.67

59 Ali Fuat Cebesoy, aranıp bulunamaması ile ilgili durumu şöyle anlatır: "[Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) Fevzi (Çakmak) Paşa ile görüştükten sonra] yaverim Yüzbaşı Ali Rıza Beyle beraber misafir olduğum Hacıbayram civarındaki Saffet Beyin evine gittik. Ben evvelce Ankara'da iken bu evde otururdum... İşte ben onun evinde misafir bulunduğum sırada, o gece, Gazi, beni aratıyor. Bulduramıyor. Halbuki o sırada Saffet de Çankaya'da Gazi'nin yanında bulunuyor. Dikkat buyurun; bu durumda Gazi, Ankara'da beni aratır da bulamaz, kâbil mi? Ve işte bu muammadır. Beni o gece Gazi namına kim veya kimler aradılar da bulamadılar? Ben bulunamayınca (!) Gazi'ye "dâvetinize icabet etmedi" şeklinde aksettirilmiş olmalı ki, bundan "o halde bir hareket var" mânasını çıkaran Gazi, ertesi günü bütün mebus kumandanları, mebusluktan istifaya davet ederek politikadan uzaklaştırmak istiyor" (Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 277)

bulunamamasını, Paşa'nın bulunmak istemeyişine yorumlar. Bulunmak istemeyişi ise, kendisine karşı düşmanca bir girişimin işareti olarak değerlendirir[60]. Bu nedenle de, hemen ertesi gün, milletvekili olan Paşaların gücünü azaltmak gayesiyle, milletvekilliğinden istifa etmelerini ister. İsteğini önce Fevzi (Çakmak) Paşa'ya iletir. Fevzi Paşa itirazsız kabul eder ve milletvekilliğinden ayrılır. Birinci Kolordu (İzmir) Kumandanı İzzettin Paşa, İkinci Kolordu (Balıkesir) Kumandanı Ali Hikmet Paşa, Üçüncü Kolordu (İstanbul) Kumandanı Şükrü Paşa, Beşinci Kolordu (Adana) Kumandanı Fahrettin Paşa itirazsız kendilerinden isteneni kabul eder ve milletvekilliğinden ayrılırlar. Ancak, Üçüncü Ordu (Diyarbakır) Kumandanı Cevat Paşa ile Yedinci Kolordu (Diyarbakır) Kumandanı Cafer Tayyar Paşa bu isteğin nedenini öğrenmeyi arzularlar. Kendilerine söz konusu isteğin gerekçesi 31 Ekim 1924 tarihli telgrafla şöyle bildirilir: "*Komutanların mebus bulunmaları orduda ve komuta işlerinde istenen inzibat ile uyuşmadığı kanısı doğmuştur. Birinci ve İkinci Ordu komutanlarının, görevlerinden istifa ederek Meclise dönmeleriyle orduları elverişli görülmeyen bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu kanıyı pekiştirir. Seçim çevreniz halkı, ordunun inzibatının selameti için vereceğiniz karardan elbette memnun olur*"[61]. Bunun üzerine Cevat Paşa aynı gün Ankara'ya gönderdiği telgrafında komutanlıktan ayrılmayı tercih etmek zorunda kalacağını, Cafer Tayyar Paşa ise milletvekilliğini tercih ettiğini bildirir. İkisi de komutanlıktan azledilirler.

Mustafa Kemal kendisine bağlı komutanları milletvekilliğinden istifa ettirip, onlar aracılığıyla ordu üzerindeki otoritesini daha da pekiştirir. Bu, "*rejim ordusu*"nu inşa yönünde atılan ilk ve önemli adımlardan birisini oluşturur. Kazım (Karabekir) Paşa ile Ali Fuat (Cebesoy) Paş'anın askeri görevden ayrılıp milletvekilliğini tercih etmeleri, iktidar çevrelerinde siyasi muhalefeti tercih ettikleri biçiminde değerlendirilir. Bu nedenle takip eden günlerdeki Meclis oturumlarından birisinde "*sadık*" paşaların milletvekilliğinden ayrılmaları alkışlarla karşılanırken, bu iki paşa'nın milletvekilliğini tercihleri sessiz bir protesto ile karşılık bulur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

1924 yılı İstanbul basınının sıklıkla üzerinde durduğu ve yakındığı konulardan birisi hükümetin muhalifsizliğidir. Ahmet Emin (Yalman), "*Vatan*"daki köşesinden, Meclis içerisinde muhalif bir fırkanın bulunması gerektiğini, hükümeti eleştirmenin olumlu olduğunu ve siyaseti olumlu yönde geliştireceğini, fakat Türkiye'nin halihazırdaki durumuyla

[60] Gologlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. 67

[61] Aydemir, *İkinci Adam*, C.I, s. 301-302

bundan mahrum olduğunu yakınarak dile getirir. Dışarıdan basının içeriden ise bazı milletvekillerinin hükümete yönelik eleştirileri gittikçe yoğunlaşıp artarken, 8 Kasım günü gelişmelerin seyri açısından önemli bir gün olur. O gün Hükümetin güven oylaması yapılır. Oylama öncesindeki görüşmeler sırasında eleştirinin dozu hakarete varan aşamaya gelir. Ali (Çetinkaya), Hamidiye kahramanı Rauf (Orbay) Beyi Kafkas kökenli olduğu için eleştirip aşağılar; "*Sen bu topraklarda oturamazsın. Ecdadının, babanın ve dedenin geldiği yere git*"[62] diye bağırır. Hükümete duyulan güvenle ilgili olan Ali Çetinkaya'nın önergesini oylamaya geçilir. Hükümet 19 karşı oya karşılık 148 oyla güvenoyu alır. Oylamaya 48 milletvekili katılmaz. Oylamadan hemen sonra Rauf (Orbay) Bey ve on arkadaşı Halk Fırkası'ndan istifa ettiklerini bildirirler. Ertesi, gün Halk Fırkası'ndan diğer bazı milletvekilleri de istifa ederler. Bu durum, iktidar çevrelerince biraz tepkiyle, biraz da tedirgin bir yaklaşımla değerlendirilir.

Rauf (Orbay) Bey ve on arkadaşının Halk Fırkası'ndan istifa etmeleri, Meclis'teki muhalefetin sayıca çok fazla olduğunu düşündürür. "Bizzat cumhurbaşkanı, bir an Halk Fırkası'nın mecliste azınlıkta kalabilme olasılığı karşısından ciddi bir tehlikeyle yüz yüze kaldığını düşünür"[63]. Takip eden günlerde gerçekleşen istifalar ise bu düşünceyi daha da pekiştirir. Kasım sonuna kadar sayıları 45'i[64] bulan milletvekili topluluğu Halk Fırkası'ndan istifa eder. Bu arada basındaki Halk Fırkasına yönelik eleştiriler de gittikçe artar ve sertleşir. Hüseyin Cahit (Yalçın), 13 Kasım'da "*Tanin*"de yayınlanan "*Korkunç Bir Manzara*" isimli makalesinde, Halk Fırkası'na son derece ağır eleştiriler yöneltir; Fırka'nın "*her devre göre dönen fırıldaklardan siyasi dizdizcilere, siyasi tavizcilere, siyasi karmonyolculara, hatta vatan hainlerine kadar*" herkesin yer aldığı bir yapıya dönüştüğünü iddia eder. Bu arada, Kazım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'in birer kahraman olduğundan, çocuklara bu kimselerin birer kahraman olarak öğretildiğinden ancak buna rağmen bu şahısların çeşitli hakaret ve suçlamalara maruz kaldığından yakınarak bahseder. Hüseyin Cahit, makalesini, gelecek günlerde İsmet Paşa'yı da bu zümrenin fırıldak, haris, kötülüklere sebep olan kişi olarak gösterebileceği ikazında bulunarak sürdürür[65].

Mehmet Emin (Yalman) "*Haftalık Tarihçe*" isimli makalesinde basın özgürlüğü konusuna değinir ve hükümetin basın üzerindeki baskısından

---

62 Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.73,74

63 İstifa eden milletvekillerinin sayısı konusunda farklı bilgiler vardır. Bu konuda, daha ayrıntılı bilgi için bkz: Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.75,76.

64 *Tanin*, 13 Teşrin-i Sâni 1924

65 *Vatan*, 8 Teşrin-i Sâni 1924

şikayetçi olur. Ahmet Emin, İtalya basınından örnek verir. Bu ülkedeki basının, Mussolini hakkında yazdıkları yazıların ve çizdikleri karikatürlerin benzerlerinin Türkiye'deki hükümet için yapılacak olsa hemen İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edileceklerini belirterek, bu baskılara bir son verilmesi isteğinde bulunur[66]. Ahmet Emin, 17 Kasım tarihli "*Demokrasi ve İnhisar*" isimli bir başka yazısında ise, demokrasi konusunu ele alır. Bazı kimselerin Fransa'da olduğu gibi cumhurbaşkanının fırkasından ayrılması gerektiği ilkesine, Türkiye'nin henüz Fransa düzeyinde demokrasiye sahip olmadığı iddiasıyla karşı çıkıp Şark tipi demokrasi icat etmeye çalışmalarını kabul etmediği yazar. Mehmet Emin, demokrasinin şark ve garp tipinin olamayacağını, bir yönetim tarzının ya demokrasi ya da demokrasi dışı bir şey olduğunu savunur[67].

Meclis içinde ve İstanbul basını şahsında Meclis dışında Hükümete yönelik eleştiriler gittikçe sertleşerek devam ederken, bazı gazetelerde kurulacağı söylenen yeni parti ile ilgili haberler çıkmaya başlar. Yeni partinin ismi ile ilgili spekülatif haberler yayınlanır. Bu partinin "*Cumhuriyet Fırkası*" ismini taşıyacağına ilişkin haberler üzerine, Halk Fırkası ani bir girişimle, *Cumhuriyetçiliği*" yeni partiye "*kaptırmamak için*"[68] elini çabuk tutarak, isminin önüne "*Cumhuriyet*" ismini ekler[69]. Ancak ilginçtir bu ismi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın resmen kurulduğu 17 Kasım'a kadar hiç kullanmaz.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924 günü resmen kurularak siyasi yapıda yerini alır. Fırkanın kurucuları Rauf (Orbay) Bey, İsmail (Canbolat) Bey, Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Refet (Bele) Paşa, Kâzım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Bekir Sami Bey gibi Milli Mücadelenin ünlü sivil ve asker önderleridir. Fırkanın kuruluş amacını, Batı standartlarına göre kurulmuş olan Türkiye'nin bu ilk fırkasının[70] programından ve kurucularının beyanlarından ayrıntılı olarak tespit etmek mümkündür. Kurucuları, fırkalarının siyasal konumunu ve projelerini yayınladıkları bir

66 *Vatan*, 17 Teşrin-i Sâni 1924

67 Orbay, *Cehennem Değirmeni*, C.II, s. 163

68 *Tanin*, 11 Teşrîn-i Sâni 1340 (Kasım 1924); *Tevhid-i Efkâr*, 11 Teşrîn-i Sâni 1340 (Kasım 1924); Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 319; Yorum için ayrıca bkz: Kinross, *Atatürk*, s. 462; Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s.77.

69 Lord Kinross'un bu konudaki açıklaması şöyledir; "İttihat ve Terakki de içinde olmak üzere, geçmişteki bütün partiler belirli bir siyasî rengi olmayan, kişisel iktidar topluluklarıydı. Halk Fırkası bile ayrıntılı bir programa değil, herkes tarafından kabul edilebilecek bazı temel ilkelere dayanıyordu. Terakkiperverler tam bir parti programı ve iç tüzük hazırladılar. Bunu Dahiliye Vekilliğine vererek resmen izin aldılar" (Kinross, *Atatürk*, s. 462).

70 *Cumhuriyet*, 18 Teşrîn-i Sâni 1340 (Kasım 1924); Ayrıca bkz: Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 167-169

bildiriyle kamuoyuna ilan ederler[71]. Bildiride "*halkın, mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşd ve kaabiliyetini izhar*" ettiği vurgulanırken, üstü kapalı olarak, Halk Fırkası'nın genel eğilimi olan halkın yol göstermeye muhtaçlığı, kendi yolunu seçecek yetenek ve olgunluğa sahip olmadığı anlayışı reddedilir. Böylelikle Halk Fırkası'nın "*halk için halka rağmen*" formülüyle ifade olunan özelliği kabul edilmediği, hiçte dolaylı olmayan bir şekilde ifade edilmiş olur[72]. Bu, fırkanın kuruluş amacıyla bağlantılı esas özelliktir. Doğal olarak halk otoritesi (Hakimiyet-i Milliye) birinci derecede öneme sahip bir ilke olarak dile getirilir[73]. Egemenliği o güne kadar ki uygulamalarıyla teorik olarak halka veren ve muhalifi olmadan iktidar olan bir parti karşısında, halk egemenliği ilkesinin pratiğe de yansıması istenir. Buna bağlı olarak da batılılaşmaya yönelik uygulamaların halkın onayı alınarak yapılması gerektiği savunulur[74]. Bildiriye göre; Parti, o zamana kadar "*asrîleşme*" adına gerçekleştirilen tüm devrimleri onaylamaktadır[75]. Gerçekleştirilen devrimlere karşı bir karşıtlık veya eleştiri söz konusu değildir. Ancak, devrimlerin yöntemine ilişkin farklı düşünceleri vardır. Halk Fırkası'nın yaptıkları "*tepeden inmeci*" olarak değerlendirilir ve bu yöntem uygun bulunmaz. Toplumsal değişimin aniden değil, sarsıcılığını azaltmak amacıyla biraz uzun zaman diliminde gerçekleştirilmesi daha doğru bulunur. Bununla da "*devrimci*" yaklaşım reddedilir; "*evrimci*" bir yaklaşım kabul edilir. Fırkanın, Mustafa Kemal'in şahsıyla hiçbir sorunu yoktur. Onu ve onun desteklediği hükümeti devirip yerine kendi hükümetlerini kurmak gibi bir düşünce söz konusu değildir. Bu açıkça

71 Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'sının "beyanname" ve "nizamname"si için bkz: *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Beyanname ve Programı*, Matbaa-yı Milliye, 1340 (1924), İstanbul; Cumhuriyet, 18 Teşrîn-i sâni 1340 (Kasım 1924)

72 "Biz, Karabekir, Rauf, Doktor Adnan, Refet ve diğer eski arkadaşlar "Cumhuriyet" dediğimiz bir rejimin, gerçek bir Cumhuriyet yâni Demokrasi ve Partiler Cumhuriyeti olması lâzım geldiği kanaatinde idik" (Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s.278)

73 Kinross, *Atatürk*, s. 459, 460,462; Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 78

74 Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 262,323

75 "Cumhuriyet Meclisi'nde yalnız onun [Mustafa Kemal'in] fırkası vardı. Atatürk gibi tarihi bir lidere karşı hiç kimse fırka teşkil etmeye cesaret edemiyordu. Bu yüzden, hükûmet Meclis murakabesinden mahrum kalmıştı. Bu durum çok devam edemezdi. Düşündük; memlekete son bir hizmet daha ifa edebilmek için, o zamanı işgal ettiğimiz mühim mevkileri bırakarak, sırf Büyük Millet Meclisi'nde murakabe durumunda kalmak şartıyla "Cumhuriyet" namını verdiğimiz bir fırka teşkil ettik... Cumhuriyet Fırkasını kurduk. Meclis'ten bize 80 kadar mebus gelmek istediyse de, bizim hedefimiz iktidara geçmek değil, bilakis murakabede kalmaktı. Bunun için 38 kişi ile iktifa ettik. Bu 38 kişi aynı zamanda bilâ kaydu şart, Atatürk prensiplerini kabul etmiş kimselerdi... Meclis dışında da her taraftan vuku bulan müracaatlara rağmen, yalnız İstanbul'da parti teşkilatı kurduk. İktidara gelmek maksadı olan bir parti ise, elbette bütün memleket dahilinde teşkilât yapardı. Biz yalnız İstanbul'da yapmakla, iktidara gelmek niyetinde olmadığımızı fiilen de ispat etmiş olduk" (Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 262, 279).

ifade edilir. Sadece, iktidarı sürekli kontrol eden bir muhalefet partisi olmak arzulanmaktadır[76]. Basının hiçbir keyfi kontrol mekanizması söz konusu olmadan görevini serbestçe yapması gerektiği, otoriter rejime gidişi önlemek için Cumhurbaşkanı'nın partiler üstü kalması ve parti içi muhalefetin "*normal*" bir durum olarak algılanması gerektiği, savundukları diğer bazı ilkeleri teşkil eder. Ekonomik sistemle ilgili olarak da serbest girişime ağırlık verilmesi ve yabancı sermayenin ekonomiye fayda sağlayacağı da savundukları ilkeler arasında yer alır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, Halk Fırkası'nın dışında siyasal bir örgüt olarak açığa çıkışının, dönemin şartlarıyla doğrudan ilgili olmasına karşılık, geri planda yer alan ve ayrılığı doğuran esas neden Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal'in şahsında olmak üzere ülkede diktatörlüğe doğru bir gidiş olduğu inancına sahip olanlar bu gidişata muhalefet yapmak için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile siyasal bir kimliğe kavuşurlar. Muhalifler, esas olarak, yakın zaman kadar Halk Fırkası'na mensup olan kimselerdi, fakat, başta Mustafa Kemal olmak üzere bazı Fırka ileri gelenlerinin ülke yönetiminde artan nüfusları tedirginliğe neden olur. Bunlar gittikçe daha açık şekilde kendini inşa eden otoriter sisteme bir dur demenin zamanı geldiğine inanarak, otoriter yönetime gidişin engeli olarak siyaset sahnesindeki "*yasal*" yerlerini alırlar. Bütün bunlar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları tarafından, kamuoyuna duyurdukları kuruluş bildirisinde açıkça ifade edilir[77]. Halk Fırkası'nın "*İkinci Adam*"ı olarak İnönü'nün tespiti de bu görüşü destekler mahiyettedir: "*Terakkiperver Fırka'nın kuruluşu, Atatürk'ün sürati icraatla nereye*

[76] Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası niçin kurulmuştu ve neyi amaçlamaktaydı? Fırka kuruluş amacını açıklamış olmasına rağmen, Fırkanın kişisel çekişmeler sonucu doğduğu kanaati yaygındır. Suna Kili, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için "kuruluşunda bu parti ile CHP arasında bazı konularda görüş ayrılığı yanında her iki partinin üyelerinin bazıları arasında da, kaynağı Milli mücadele dönemlerinden gelen bir "şahsiyet mücadelesi" de vardı" (Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk partisinde Gelişmeler*, s. 77) tespitinde bulunur. Samet Ağaoğlu'nun inancı ise, bu partinin "geniş ölçüde Atatürk çevresindeki iktidar rekabetinin sonucunda doğduğu" biçimindedir (Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri*, s. 23). Bu kanaatleri destekler mahiyette olmak üzere, dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş nedeniyle ilgili açıklamaları önemlidir; "Terakkiperver Fırkayı teşkil ettiler. Kendilerini bu yola sevk eden ve sonra ihtilafa vardıran endişeyi şöyle izah ediyorlardı: Cumhuriyetin ilanını bize sormadan, danışmadan yaptınız, aceleye getirdiniz. Olmaz! Bundan sonra neler yapacaksınız, rejimi hangi istikametlere götüreceksiniz, bilmiyoruz. Birçok reformlar yapacaksınız, ıslahat yapacaksınız ama bunların hepsini bir günde, üç senede, beş senede yapmak şart mı?.. Hani beraberdik diyorlardı. Evet, beraber olduğumuz zamanlar icraatı beraber yaptık. Şimdi beraber olmadığımız zaman geldi, ayrı yapıyoruz" (İnönü, *Hatıralar*, C.II, s.204).

[77] İnönü, *Hatıralar*, C.II, s.205

kadar gideceğinden ve ne şekilde bir otorite tesis edeceğinden korkulması üzerine, onunla beraber çalışma imkânından ümitleri kesildikten sonra girişilmiş bir teşebbüstür"[78].

Gelenekselleşecek Bir Siyasal Söylemin Doğuşu

Mecliste muhalif bir kitlenin varlığı çoktandır bilinmesine karşılık, bunların parti kurarak örgütlenecekleri pek düşünülmediği için, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu Hükümet çevresi için bir sürpriz, hatta sarsıcı bir gelişme olur. Özellikle Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa gibi Milli Mücadelenin ünlü paşalarının bu partide yer almaları, sarsıcı bir muhalefetin oluşacağına yönelik işaretler olarak algılanır. Mustafa Kemal, eski silah ve dava arkadaşlarının karşısına siyasi muhalif olarak çıkmalarını kendi otoritesine karşı "*büyük bir komplo*"[79] olarak değerlendirir. Halk Fırkası'nın diğer ileri gelenleri de, zamanla gelenekleşen bir yaklaşımın ilk örneklerini vererek, bu meşru muhalefeti "*irtica*" yanlısı olmakla suçlarlar. Yeni partinin "*İttihat ve Terakki*" adına faaliyet yürüteceği de dillendirilen iddialardan bir diğerini oluşturur[80]. Özellikle bir kısım basının yürüttüğü yıpratıcı eleştiri ve propagandalara cevap çabuk gelir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın mensuplarından "*biri*si"nin açıklamaları konuyu açıklığa kavuşturur;

"*Böyle iddiaları tabiî bulmalısınız. Elbette bize dünyanın en iyi adamları diyecek değiller ya! Mamafih, irtica isnadı kadar İttihatçılık isnadı da gülünçtür. Eğer nokta-i nazarımızı muvafık bulan ittihatçılar olur ve bize iltihak ederlerse tabii onları da içimize kabul ederiz. Siyasî bir fırkaya girmek için o fırkanın nizamnamesini kabul etmek, prensiplerini benimsemek lâzımdır. Bu şeraiti ifa eden herkesin kabulü tabiîdir. Halk Fırkası'na mensup arkadaşların tarizlerine gelince mesele sarihtir. Rakibe rahmet okumak âdet değildir*"[81].

Bu sefer yıpratıcı propagandanın yönü değiştirilir ve yeni partinin sosyalist olduğunu iddia edilir[82]. Fakat bu iddiayı gündeme getiren gazetenin yazarları, çok geçmeden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Halk Fırkası'nın programları arasında "*farklı bir nokta-i nazarın*" bulunmadığını kabul etmek zorunda kalırlar[83].

---

78 Kinross, *Atatürk*, s. 461

79 Bkz: *Son Telgraf*, 13 Teşrin-i evvel 1340 (Ekim 1924)

80 *Tevhid-i Efkâr*, 14 Teşrîn-i sâni 1340 (Kasım 1924)

81 *Cumhuriyet*, 17 Teşrîn-i sâni 1340 (Kasım 1924); *Son Telgraf*, 17 Teşrîn-i sâni 1340 (Kasım 1924)

82 *Son Telgraf*, 19 Teşrîn-i sâni 1340 (Kasım 1924)

83 *Son Telgraf*, 23 Teşrîn-i sâni 1340 (Kasım 1924); Orbay, *Cehennem Değirmeni*, C.II, s. 176-178

Elbette iki partinin programı arasında farklar vardı, ancak bunlar aynı olan idealin ayrıntılarını teşkil ediyordu[84]. Buna rağmen, *Cumhuriyet* gazetesi kelime oyunları üzerine kurulu eleştirilerini uzun süre devam ettirir[85]. Partinin saltanatçı olduğunu iddia eder. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın mensupları ise bütün güçleriyle iddiaları cevaplamaya çalışırlar:

"Aramızda saltanatçılıkla itham edilebilecek tek bir fert yoktur. Yalnız size şunu izah edeyim ki, saltanat yalnız hanedanlar tarafından değil, şahısların tahakküm ve istibdatları ile de teessüs edebilir. İşte biz bu şekilde bir saltanatın, bir tahakkümün vücud bulmasından korkuyoruz. Biz saltanatın aleyhinde bulunduğumuz gibi, Meksika'daki Cumhuriyet gibi bir cumhuriyeti de istemiyoruz. Bizim istediğimiz milletin irade ve arzusunu hâkim kılan, onun emeli dairesinde hareket eden bir cumhuriyettir. Bu şekilde hâkim olan meclis, fert değil, yalnız millettir"[86].

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, iktidardaki Halk Fırkası'nı sadece fikren sarsmakla kalmaz, aynı zamanda sayısal olarak da yıpratır. Partinin kuruluşunu takip eden ilk beş gün içerisinde Halk Fırkası'nda önemli bir erime görülür. 32 milletvekili istifa eder ve bunların 28'i Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçer. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan sadece üç gün sonra, Hükümetin sıkıyönetim teklifi Halk Fırkası'nın grup toplantısında reddedilince, İsmet Paşa başvekillikten, sağlığının bozukluğunu gerekçe gösterip, istifa eder. Yeni kabinenin teşkili görevi Fethi Bey'e verilir. 27 Kasım'da yapılan oylamada yeni kabine muhalefetin de desteğiyle güven oyu alarak görevine başlar.

Fethi Bey yeni kabineyi teşkil eder, ancak gündemde üstü kapalı olmakla birlikte şiddeti kolaylıkla hissedilen ciddi sorunlar vardır. Bu nedenle Fethi Bey yeni kabineyi teşkil etmeden önce Mustafa Kemal'le görüşür ve hükümet kurulursa bunu kabul edip etmeyeceğini sorar. Mustafa Kemal'in cevabı "*çok tabiî*" olur. Fethi Bey aldığı bu onay üzerine, yeni hükümetten Halk Fırkası'ndaki sertlik yanlılarının memnun olmayacağını, eğer engellenirse istifa edeceğini bildirir. Kendisinin liberal çizgide bir siyasi eğilime sahip olduğunu, özgürlüklere önem veren, cumhuriyet ilkelerine uyan bir hükümet modelini desteklediğini ifade eder. Bu özelliğiyle Meclis'teki muhaliflerin de desteğini alacağına inandığını söyler.

[84] Bkz: *Cumhuriyet*, 24 Teşrîn-i sâni 1340 (Kasım 1924)

[85] *İstiklâl*, 1 Kanûn-ı evvel 1340 (Aralık 1924)

[86] "Genel bir sonuç olarak, Kasım ve Şubat başı arasındaki oturumlarda, hükümete değil de, hükümetteki demokratik olmayan ve otoriter olarak adlandırdığı eğilimlere (örneğin, dahiliye vekâletine verilen çok geniş yetkiler, gazetelerin kapatılması, hükümet karşıtı bir adayın seçimi kazanmasının engellenmesi ve bizzat seçimlere bir bütün olarak hükümet müdahalesi gibi) tekrar tekrar hücum eden bir muhalefetin varlığını görüyoruz" (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 106)

Fethi Bey'in bu açıklamaları, Halk Fırkası mensubu olmasına ve Mustafa Kemal'in desteğini almasına rağmen, fırkasındaki sertlik yanlılarından çekindiğini göstermesi açısından önemlidir. Çekincesinde haksız olmadığı ise kısa sürede anlaşılır.

Fethi Bey hükümeti, Halk Fırkası'nın ılımlılarından teşkil eder. Bu nedenle Terakkipervercilerin yeni hükümete bakışları olumlu olur. Çok açık bir şekilde kendini açığa vurmasa bile, muhalif milletvekilleri İsmet Paşa'dan ve kabinesinden kurtuluşun sevincini yaşarlar. İsmet Paşa'nın otoriter sisteme doğru gidişini engelledikleri için sevinçleri bir kat daha artar. Bu durum, muhalefetli bir iktidar olmayı arzulamayan Halk Fırkası'nın sertlik yanlılarını daha da sertleştirir.

Halk Fırkası'nın sertlik politikalarını savunan milletvekilleri, daha önceden Meclis içinde karşı karşıya kaldıkları bireysel muhaliflerin yanı sıra, özellikle İstanbul'da yayınlanan bazı gazetelerin muhalefeti nedeniyle sert önlemler almayı düşünürlerken, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın örgütlü muhalefeti karşısında muhalefete ilişkin düşüncelerini uygulamaya koymaya karar verirler. Öncelikle, basını sıkı bir şekilde kontrol altında tutmayı ve hiçbir şekilde muhalefet yapmalarına fırsat vermemeyi isterler. Bu doğrultuda olmak üzere hükümeti etkilemeye ve amaçları doğrultusunda bazı yasal düzenlemeleri gerçekleştirmek için harekete geçmeye karar verirler. 3 Aralık 1924'te Kozan Milletvekili Ali Salip, Abdülhamit döneminden beri yürürlükte olan Matbuat Kanunu'nun daha da ağırlaştırılmasını öngören bir değişiklik önergesi verir. Matbuat Kanunu'ndaki değişiklikle ilgili önerge görüşmeye geçilmeden, önergeyle amaçlananın ne olduğunu gösteren bazı gelişmeler de yaşanmaya başlar. Aralığın son günü Adana'da yayınlanan "*Tok Söz*" ve İstanbul'da İngilizce olarak yayınlanan "*Orient News*" gazeteleri kapatılır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na mensup Halis Turgut ve Kâzım Vehbi, bu kapatmaların gerekçesini sorduklarında, hükümet temsilcileri tarafından, her iki gazetenin de kapatılma gerekçesi olarak ülkenin güvenliğini tehdit edecek yayın yaptıkları ifade edilir. "*Tok Söz*"ün hükümete muhalif tüm güçlerin birleşmesi çağrısı yapmış olması, "*Orient News*"ın ise hükümeti İstanbul'un ihtişamına darbe indirmekle suçlamış olması, ülkenin güvenliğini tehdit suçlarını teşkil etmektedir.

Halk Fırkası'nın basına yönelik baskısı artarak devam eder. "*Tok Söz*" ve "*Orient News*" gazetelerinin kapatılmasının tartışmaları bitmeden "*Keskin*" (Keskin) ve "*Örnek*" (Çanakkale) gazeteleri kapatılır. Kapatılan gazeteler mahalli gazetelerdir; henüz büyük gazetelere yönelik bir girişimde bulunulmamıştır. Ancak, sürecin mahalli gazetelerden başlatılması, fazla

tepki çekmeden amaca gidişi hazırlama gayretinden kaynaklandığını gösterir gibidir. 26 Ocak 1925 günü Meclis'in gündemini "*Keskin*" ve "*Örnek*" gazetelerinin kapatılması oluşturur. Hükümet kendisine yöneltilen eleştirilere ikna edici bir cevap veremez, fakat kararından da vazgeçmez.

Gerçekleşen ara seçimler de o günlerin politikalarını şekillendiren önemli faktörlerden birisi olur. Bazı paşaların milletvekilliğinden ayrılmaları nedeniyle seçim kanunları gereği boşalan milletvekillikleri için ara seçim yapılması gerekmektedir. O zamanlar her yerleşim birimindeki seçim farklı tarihlerde yapılmaktadır. Bu nedenle söz konusu seçim 1924 yılının Aralık ve 1925 yılının Şubat ayı arasında geçen süreye damgasını vurur. Bu dönemin en ayrıcalıklı özelliğini, Halk Fırkası'nın, karşısında ilk kez yasal ve açık bir muhalefet bulması oluşturur. Halk Fırkası'nın otoriter bir siyasetten yana üyeleri, ya muhalefete alışacak ve ülkenin Batı standartlarına uygun çok partili bir siyasal sisteme gidişine katkıda bulunacaklar veya muhalefeti hazmedemeyip tek partili bir siyasal sisteme gidişi inşa edeceklerdir. Gerçekleşen ikincisi olur.

Ara seçimin yapılacağı merkezlerden birisi İstanbul'dur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası henüz örgütlenmesini tamamlamadığı ve iktidarla doğrudan karşı karşıya gelmek istemediği için İstanbul'da gerçekleşecek ara seçimde aday göstermez. Kendi adayıyla seçime katılmak yerine bir bağımsız adayı desteklemeyi tercih eder. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul'da desteklediği aday Mustafa Kemal ve özellikle de İsmet İnönü ile arası açık olan ünlü komutanlardan Ali İhsan (Sabis) Paşa'dır. Seçim 11 Aralıkta gerçekleşir. Seçimi iktidarın adayı kazanır, ancak Ali İhsan Paşa da göz ardı edilemeyecek miktarda oy alır. Seçimin hileli olduğu ve Halk Fırkası'nın sonucu seçim hileleriyle elde ettiği yoğun bir şekilde gündemi teşkil eder. Bir çok kimse, Ali İhsan Paşa'ya verilen bir çok oyun iptal edildiğini, sayılmadığını belirtir. Bu durum aynı zamanda Halk Fırkası için geçerli olacak bir geleneğin de başlangıcını oluşturur. Halk Fırkası'nın ismi 11 Aralık 1924 İstanbul ara seçimlerinde ilk kez olmak üzere, çok partili sisteme geçiş döneminde daha sık gündeme gelecek şekilde, seçim hileleriyle birlikte anılmaya başlanır.

İktidarın İstanbul seçimlerinde amacına ulaşmasının sevincini yarıda kesen haber Bursa'dan gelir. Bursa'daki ara seçimi iktidarın adayı kaybeder. Bu gerek iktidar ve gerekse muhalefet için bir milletvekili kazanma veya kaybetmenin ötesinde, sembolik değeri son derece önemli bir sonuçtur. Üstelik seçimi kazanan herhangi birisi değil, Milli Mücadelenin ünlü paşalarından birisi olan ve muhafazakârlığı ile tanınan Nurettin Paşa'dır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, Bursa'daki seçime kendi

adayıyla katılmadığı, fakat Nurettin Paşa'yı desteklediği bilinmektedir. Hükümet bu sonuca razı olmaz. Seçimi iptal ettirmenin bir yolunu arar. Nurettin Paşa'nın seçim öncesinde resmi görevinden istifa etmemiş olması, seçimi yeniletmenin gerekçesi olarak ileri sürülür ve seçim geçersiz sayılır. Seçim yenilenir; fakat sonuç yine değişmez; 5 Şubat'ta yapılan ikinci seçimi de Nurettin Paşa kazanır. Halk Fırkası kabullenemediği bu sonuca istese de-istemese de razı olmak zorunda kalır. Böylelikle, Halk Fırkası, yine ilk kez olmak üzere, seçime müdahalesine rağmen, seçimi kaybetmenin acısını yaşar.

1924 yılının son iki ayı ile 1925 yılının ilk iki ayını kapsayan dört aylık süre Halk Fırkası'nın muhalefete, muhalefetin ise Halk Fırkası'na muhalefet yapma zorluğuna alışma çabalarıyla geçer. Her iki taraf için de buna alışmak hiç kolay olmaz[87]; özellikle de muhalefet için. Çünkü

[87] Batı normlarına uygun bir siyasal sistemde siyasal partiler önemli unsurlardır. Bu nedenle de toplumsal inisiyatifi elinde bulunduran Mustafa Kemal Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıkmasından sonra, Times'in İstanbul muhabirinin yazılı sorularına verdiği cevapta "Hakimiyet-i Milliye esasına müstenit ve bilhassa Cumhuriyet-i idareye malik bulunan memleketlerde siyasî fırkaların mevcudiyeti tabiîdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de, yekdiğerini mürakip fırkalar tekevvün edeceğine şüphe yoktur"(*Hakimiyet-i Milliye*, 11 Kanûn-ı Evvel, 1340 (Aralık 1924)) der. Bu Türkiye'deki siyasal modernleşmenin teoriğini oluşturan önemli bir tespittir. Ancak ne var ki, Kazım Karabekir'in tespitine göre, Mustafa Kemal Paşa muhalefet istememektedir (Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 138). O, arzuladığı toplumsal değişimi muhalefetsiz bir süreçte gerçekleştirmeyi arzulamaktadır. Eğer muhakkak bir muhalefet gerekiyorsa, bu kendisinin kontrolünde bir muhalefet olmalıdır. Bu amaçla olacak, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmadan önce, Halk Fırkası'nın bazı mebuslarından teşkil edecek bir muhalefetin hazırlığı içindedir (İnönü, *Hatıralar*, C.II, s. 196,197). Fakat, düşündüğünü gerçekleştirmeye fırsat bulamadan, eski silah arkadaşlarının teşkil ettiği ve kendi kontrolünde olmayan bir muhalefeti karşısında bulur. Partiyi, programını ve yöneticilerini, batılılaşma idealinin siyasal hayata yansıyan özelliği gereği "*meşru*" bir muhalefet kabul etmeyip aşağılar, suçlar; "Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'sının programı en hain dimağların mahsulü" (Atatürk, *Nutuk*, C. 2/890) olduğunu ilan eder. Mustafa Kemal'in muhalefeti "*gayri meşru*" gören düşünce ve tutumu, bazı konuşmalarında felsefî bir tarza bürünerek açığa çıkar. Balıkesir konuşması bunun önemli örneklerinden birisini oluşturur. 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'deki konuşmasında siyasî partilerle ilgili görüşlerini şöyle açıklar: "Bu milletin fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, memaliki sairede fırkalar behemahal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü, o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabîdir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıf varmış gibi teessüs eden siyasî fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir"(Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 101). Mustafa Kemal Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda "*gizli eller*"(Atatürk, *Nutuk*, C. 2/889) olduğunu gündeme getirir. Cumhuriyet sözcüğünü söylemekten bile çekinenlerin; cumhuriyeti daha doğduğu gün boğmak isteyenlerin

hükümet olan Halk Fırkası, her seferinde bir başka girişimiyle muhalefeti hep suçlar ve savunmada kalmasını sağlar; siyasal sistemin işlemesine katkıda bulunacak bir muhalefet anlayışı tesis etmesine fırsat tanımaz[88]. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilip uygulamaya konması ve İstiklâl Mahkemelerinin tekrar açılması ise, Halk Fırkası'nın, siyasetin gerektirdiği rolünü yapmaktansa, oyunu istediği gibi sonuçlandırma ve sahneyi kimseyle paylaşmama amacının bir gereği olarak açığa çıkar[89].

kurdukları partiye "*Cumhuriyet*" hem de "*İlerici (Terakkiperver) Cumhuriyet*" adını vermelerini "*komplo*" teorisiyle (Kinross, *Atatürk*, s. 461) açıklamaya çalışır. İlginçtir, onun bu komplo teorisi, sonradan ancak şu şekilde izah edilerek savunulmuştur; "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kendisi gerçekten cumhuriyet ve devrimlerden yana olma konusunda içtenlikli olsa bile, varlığı ve gücü, cumhuriyetin ve devrimlerin karşıtlarını güçlendiriyor, cumhuriyete karşı çıkmaya özendiriyor, devrimlere karşı direnişlere cesaret veriyordu". Fakat bu, delili olmayan kişisel bir yorumdur. Acaba sahibi açısından bu yorumu haklı kılacak delil var mı? Bu ve benzeri soruların cevabını yorumun devamında buluyoruz; "Özellikle Başkanı Kazım Karabekir'in dindar kişiliği ve bir ölçüde tutucu dünya görüşü, kimi çevrelerde, kendisinin hiç bir zaman onaylamamış olduğu biçimlerde yorumlanmak isteniyordu" (Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, s.256).

88 Türkiye siyasi tarihinde muhalefeti siyasal yapının bir gereği olarak değil de "*vatan hainliği*" "*vatan-millet düşmanlarının gizli eli*" olarak görme alışkanlığı, İttihat ve Terakki döneminden başlayan bir geleneğin tezahürü olarak açığa çıkar. İttihatçılar, en ufak eleştiriyi kabullenemez ve muhaliflerini çok iyi bildikleri komitacılıklarıyla susturmayı veya yok etmeyi "*vatanı kurtarma*" ideallerinin gereği olarak görürler. Düşüncelerine göre, İttihatçılık sadece bir gizli cemiyet ve parti üyeliği olmayıp "*milletin kaderine hükmetme*" inancı sağlayan karizmatik bir misyon ve ideolojiyi benimsemektir. "*İttihatçılık şiarı*" olarak ifade edilen bu ideoloji ve misyona göre, İttihat ve Terakki memleketi kurtaracak tek güçtür. Herkes onlar gibi inanmak, onlar gibi düşünmek ve onları onaylamak zorundadır. Bu konuda rakipleri ve söylediklerinin alternatifi yoktur. Karşı iddiada bulunanlar ise haindir. Bu nitelikleriyle İttihatçılar, Kemalistlerin öncülüğünü yaparlar (Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, s. 134). İttihatçılar, kendi düşünüp yaptıklarını mutlak doğru, karşı çıkanları ise hain ilan ederler. Hatta öldürtürler. Bunun bir çok örneği vardır. Şunlar ise sadece bir kısmını teşkil eder. Türkiye'de yerinden yönetim ve bireysel girişim anlayışını savunan Prens Sabahattin'e benzer bir çizgiyi sürdüren, "*Serbest*"in başyazarı Hasan Fehmi, 6 Nisan 1909'da Galata Köprüsü'nün üstünde öldürülür. Bunu, yine aynı çizgideki "*Sada-yı Millet*" başyazarı Ahmet Samim'in 9 Haziran 1909'da Bahçekapı'da vurulması izler. Ölüm sırası, "*Mizan*" ve "*Serbest*"teki yazılarında, İttihatçıların bir milli merkez bankası oluşturma tasarılarına karşı çıkan Zeki Beye gelir. Osmanlı dış borçlarını yöneten Düyun-ı Umumiye'de çalışan Zeki Bey, Bakırköy'deki evine dönerken 10 Temmuz 1911'de öldürülür. İttihatçılar, çizgi dışı görüş ve siyasal tepkilere duydukları hoşgörüsüzlüğü, kendi aralarından gelen muhaliflerinden de esirgemezler. "*Silah*", "*Bomba*" gibi adlarla yayınladığı gazetelerde, başlangıçta yan yana olduğu İttihatçılara gittikçe ağır eleştiriler yönelten Hasan Tahsin Bey, ya da yaygın adıyla Silahçı Tahsin, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında boğdurularak susturulur. İttihatçıların, denetimi elden kaçırmamak için korku ve terör estirdikleri böyle bir ortamda anayasanın uygulanmasını beklemek ise safdillik olur. 1909 ve 1912 seçilerinde uyguladıkları baskıyla muhaliflerini yıldırırlar. Muhalefet 1914 seçimlerine katılma cesaretini bile gösteremez.

89 *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Kanûn-ı Evvel, 1340 (Aralık 1924)

Dünkü Muhalefetsizliğin Bugünkü Gerekçeleri

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ilk günlerinde, Mustafa Kemal, bu muhalif partiyi Cumhuriyetin gereği olarak gördüğünü belirtir[90]. Ancak, muhalefete yönelik bu olumlu tavrı kısa bir süre sonra değişir ve ilk zamanlarınkinden oldukça farklı bir tutum sergiler. Bu durum özellikle sonradan tartışma konusu olur ve bu değişimin gerekçeleri tespit edilmeye çalışılır. Bununla ilgili olarak Ahmet Mumcu, Mustafa Kemal'in "*4 Mart 1925'e kadar her türlü demokratik hareketleri büyük bir hoşgörü ve anlayışla*" karşıladığını "*ama, demokratik özgürlükler hep, yapılan ilk devrimlerden geri dönüşü desteklemek ve nihayet kanlı bir ayaklanmayı çıkarmak için kullanılınca, devrimlerin selâmeti için demokratik yaşamın kısıtlandığını*"[91] belirtir. Toktamış Ateş ise, "*Cumhuriyetimizin başlangıç yıllarında, 1920'lerde, 1930'larda, belli baskılar yapıldığını da kabul etmek durumundayız*" dedikten sonra şu açıklamayı yapar: "*...demokratik olduğunu ileri sürmemiz mümkün olmayan uygulamalar yapılmıştır. Bugün de bu uygulamaları "övmek" mümkün olmadığı gibi, yermenin de fazla bir anlamı yoktur. Bir ihtilâl ve yeni bir devletin kuruluş döneminde böyle şeyler yazık ki olur*"[92]. Sonra da bunun gerekçesini bulmaya çalışır: "*Aslında o günlerde günümüz anlamında çağdaş bir referandum yapılsa, padişaha bağlı kitlelerin geniş boyutlara ulaşabileceğini tahmin edebiliriz. Zaten 1924-25 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Serbest Fırka deneyimleri bu görüşü doğrular*"[93]. Ancak bunu derken her iki fırkanın da liberal[94] karakterli oluşunu, bunu ise öncelikle ve ısrarla programlarında dile getirdiklerini unutmuş görünür. Taner Kışlalı ise tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece kendisinin dile getirdiği bir iddiayı, Mustafa Kemal'in Terakkiperver Fırka'ya karşı olumsuz tutumunun gerekçesi olarak ifade eder: "*1924 yılında da Atatürk'ün eski silah arkadaşlarından bir grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Bu parti ne istiyordu? Neyin muhalefeti idi? Daha çok demokrasi, daha çok özgürlük, daha hızlı atılımlar istediği için mi kapatıldı? Hayır. Gerek hareketin önderi olan Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir gibi isimler, gerekse partinin programı, gerçek amacı saklamak gereğini bile duymamışlardır. Amaç, daha çok geç olmadan "saltanatı ve halifeliği geri getirmek"tir. Devrimi ve dolayısıyla demokrasiye gidişi önlemektir*"[95]. Şevket Süreyya'nın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'yla ilgili tespiti ise şöyledir: "*[Terakkiperver*

[90] Mumcu, *Atatürkçülük'te Temel İlkeler*, s. 116,117
[91] Ateş, *Laiklik (Dünyada ve Türkiye'de)*, s.24
[92] Ateş, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, s. 149
[93] Her iki parti de bildiri ve beyannamelerinde liberal olduklarını açıkça ifade ederler.
[94] Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 22
[95] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s.211

Cumhuriyet Fırkası için] "ıstırapların ve hürriyetsizliklerin doğurduğu çocuk" demektense, vakitsiz doğan, yaşama kabiliyeti olmayan bir çocuk demek daha doğru olur. Nitekim bu çocuk ömürlü olmadı. 17 Kasım 1924'de kurulan parti, 3 Haziran 1925'te, yani siyasi varlığı henüz 6 ayı doldurmadan, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kapatıldı"[96]. Halbuki yine bizzat Şevket Süreyya şunu demektedir: "*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bir bakışta normal şartlar içinde doğdu. Çünkü 1924 Anayasası, bir normal devir anayasasıydı. Bu anayasa içinde tek partili rejimden çok partili rejime yöneliş gayet tabiîydi. Zaten Mecliste en şuurlu görünen inkılâpçılar bile inkılâp heyecanı ile demokrasi hasretini beraber haykırıyorlardı*"[97].

Muhalefetsiz Bir Dönemin İnşası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Fırkası'nın muhalifiydi. Ancak, iktidardaki Halk Fırkası'nın muhalifi sadece bu fırkanın mensupları değildi. İttihat Terakki kökenli başka muhalifler de vardı. Bir de bunlara Halk Fırkası'nın uygulamalarından memnun olmayan halk kesimlerini katınca, 1925'lerin Türkiye'sinde ülkenin siyasi durumu Kemalist kadro açısından hiçte parlak görünmüyordu. Halk Fırkası egemenliğini tesis etmek için mevcut şartlarda muhalefeti yok etmeyi en radikal çözüm olarak görür. Hiç zorlanmadan muhalefetsiz bir sisteme karar verilir, ancak önemli olan bunu meşrulaştıracak gerekçeleri bulabilmektir. Bunu sağlayacak fırsatlardan birisi ise çok geçmeden elde edilir. Doğu Anadolu'da patlak veren Şeyh Said isyanı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan kurtuluşun en önemli gerekçesini oluşturur[98]. Takiben gerçekleşen İzmir suikastı ve Menemen hadisesi ise Meclis'teki diğer muhalifleri ve halkın içerisinde yer alan muhalif önderleri yok etmenin veya susturmanın gerekçesi olarak işe yarar. Her üç hadise ile muhalefeti saf dışı etmenin tarihsel imkânları elde edilir ve bunlar otoriter sisteme geçişi meşrulaştıran araçlar olarak ustaca kullanılır[99]. Şimdi, Şeyh Said isyanını takip eden gelişmeleri inceleyelim:

[96] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s.206, 207

[97] Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, s.361

[98] "Kemalist kanat, kendini ancak 1929'da, bu uygulamaları mümkün kılan Takrir-i Sükun Kanunu'nu askıya almaya yetecek ölçüde güçlü hisseder. Bürokratlar sınıfı içindeki görünür rakipler tasfiye edilmekle kalmaz, her türlü denetim, muhalefet ve rekabet mekanizması da berteraf edilir"(Keycler, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s.120).

[99] "İsmet Paşa, Ali Fuat Paşaya muhalefetin gereksiz bir şey olduğunu söylemişti. Amerikan temsilcisi Amiral Bristol'a ise düşüncesini daha açık olarak şu sözlerle bildirmişti: "*Bu memlekette muhalefet, ihtilâl demektir.*"(Kinross, *Atatürk*, s. 470.471)

Halk Fırkası'nın sertlik yanlılarının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi bir muhalefete sahip olmanın hazımsızlığını yoğun olarak yaşadıkları[100] günlerin birisinde Doğu'dan önemli bir haber gelir: İsyan çıkmıştır. 13 Şubat 1925'te Şeyh Said önderliğinde doğrudan rejimi hedef alan bir isyan patlak verir. Her ne kadar, resmi söylem tarafından bu isyanın bir Kürt hareketi veya İngilizlerin kışkırtmalarıyla patlak veren Türkiye Cumhuriyetine yönelik provakatif bir eylem olduğu kanaati yerleştirilmeye çalışılmışsa da[101], isyan liderin ve mensuplarının İslamî toplumsal sistem dışında bir taleplerinin söz konusu olmadığı ve isyanlarında "*dış mihrak*" teorisinin geçersiz olduğu açıkça bilinmektedir. Bu konuda, dönemin başbakanı olan İsmet İnönü'nün açıklamaları konunun en önemli delillerinden birisini teşkil eder. İsmet İnönü söz konusu isyanla ilgili olarak şu tespitlerini dile getirir:

"Şeyh Sait, harekât esnasında dini kurtarmak davasını açıktan ortaya atmış bulunuyor. "Hilafet kalkmıştır, din tehlikededir. Dini kurtarmak lazımdır". Davaları bu. Şeyh Sait, isyan hareketini, böylece bütün memlekete milli bir hareket olarak değil, bir din hareketi olarak gösteriyor... Şeyh Sait, İsyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır"[102].

İlk günler, bir grup eşkıyanın yağmacılık niyetiyle başlattığı bir hareket[103] olarak takdim edilen isyan, özellikle Mustafa Kemal'i çok tedirgin eder. İsmet İnönü'nün bildirdiğine göre isyanın yayılmasından çok çekinir[104]. İsyanın ilk günlerinde Çankaya'da bir toplantı düzenlenir. Toplantıya İsmet İnönü, Başbakan Fethi Bey, Meclis Başkanı Kâzım Özalp katılır. Toplantının sonunda varılan karar üzerine bir tezkere hazırlanır ve bu tezkerenin Meclis'te görüşülmesi kararlaştırılır. 25 Şubat'ta Meclis'te

[100] Örnek olarak bkz: Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 82;
Bu iddianın isyan günlerine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Söz konusu iddialar ilk defa o günlerde bazı hükümet yanlısı basın tarafından gündeme getirilecektir. Bu konu da bkz: *Tanin*, 24 Şubat 1341 (1925); *Cumhuriyet*, 1 Mart 1341 (1925). Yaygın söylemin bir temsilcisi olarak H. Rıza Soyak, İsyanda İngiliz parmağı bulur ve Vahdettin taraftarlarıyla, İstanbul'da bulunan Kürt İstiklâl Komitesinin yönlendirmesiyle gerçekleştiğini iddia eder. Ona göre isyan ile amaçlanan bir Kürt devletinin kurulması, Kürt devleti dışında kalan bölgelerde ise padişah egemenliğini tesistir. (Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 315)

[101] İnönü, *Hatıralar*, C.II, s.201

[102] *Cumhuriyet*, 17.18 Şubat 1925

[103] İnönü, *Hatıralar*, C.II, s.198

[104] Kâzım Karabekir, isyana yönelik tedbir ve eylemler konusunda hükürneti desteklediklerini şöyle açıklayacaktır; "Bu vatanın evlâtları her vakit yekvücut bir kitle halinde tehlikenin karşısına dikileceklerdir. Hükümetimize bütün kuvvetimizle müzaheriz."(*Cumhuriyet*, 26 Şubat 1341 (1925))

görüşme yapılır. Fethi Bey isyan hakkında ayrıntılı bilgiler vererek milletvekillerini bilgilendirir. İsyan bölgesinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilanının uygun olacağını ifade eder. Hükümetin görüş ve düşündüğü uygulamalar muhalefet tarafından da uygun bulunarak hükümetin istekleri oybirliğiyle kabul edilir. Hükümet gerekli askeri tedbirleri vakit geçirmeden almaya başlar.

İsyanın patlak verdiği günlerde başbakan Fethi Bey'dir. Fethi Bey, isyanın, bölgede sıkıyönetim ilan etmekle çözülebileceğine inanmaktadır. Ancak, iktidar kadrosunun sertlik yanlıları daha sert tedbirlere başvurulmasını isterler. Sonradan anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal'de aynı kanaattedir veya zamanla bu kanaate ulaş(tırılmışt)ır.

Halk Fırkası'nın sertlik yanlılarına göre, sorun sadece isyan bölgesinde değildir; sorun, başta basın ve meclis içindeki muhalefet olmak üzere, her yerdedir. Bu nedenle de bütün "*muhalifleri*" kapsayacak tarzda oldukça kapsamlı sert tedbirlerin alınması bir zorunluluktur. Özellikle de basının üzerine gidilmesi gerektiğini savunurlar. Fethi Bey hükümetini ise, tedbirsiz olmakla gevşek davranmakla suçlarlar. Daha ilk günlerde, Hükümet Meclis'ten çıkardığı yasaları uygulama fırsatı bulamadan oldukça sert eleştirilere maruz kalır. Terakkiperver Fırka'ya mensup milletvekillerinin Hükümet politikalarına destek vermeleri, sertlik yanlıları için hükümete yönelik eleştirilerin en önemli somut gerekçesini oluşturur. Üstelik, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticilerinin isyancıların söylemlerine ve amaçlarına karşı olmalarına ve isyanı bastırmaya yönelik askeri tedbirleri içtenlikle desteklemelerine rağmen bu gerçekleşir. Kazım Karabekir isyan konusunda Partinin görüşünü açıkça dile getirmiş ve isyanın bastırılması konusunda Hükümeti şartsız desteklediklerini açıklamıştır[105]. Fakat buna rağmen Halk Fırkası'nın sertlik yanlıları, Hükümeti sürekli muhalefetin çizgisine kaymakla suçlarlarken, muhalefeti isyanın taraftarı gibi gösterme eğiliminde bulunurlar. Fethi Bey'in "*gereksiz şiddetlerle elini kana boyamayacağını*"[106] bildirmesi ise, serlik yanlılarının kendilerini haklılaştıran bir delil olur.

2 Mart günü, Fethi Bey hükümetinin Meclis'ten güvenoyu almasından ve yeni tedbirlerin Meclis tarafından onaylanmasından 5 gün sonra, Hükümet, Halk Fırkası'nın sertlik yanlılarınca yıpratılacak derecede sert eleştirilerine maruz kalır. On iki saat devam eden oturumda, hükümet "*İslam'ın taraftarlığını yapmakla*" suçlanır. Başbakan Fethi Bey bu suçlamayı şiddetle reddeder ve 1924 Anayasası'ndaki hüküm gereği, İslam'ı

[105] Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler* s.110
[106] Kinross, *Atatürk*, s. 467

devlet dini olarak kabul etmiş bir ülkede bunun gayet tabiî olduğunu açıklar. Ayrıca sorar: "*İçimizde, dini inançlara saygı beslemeyen bir kişi var mı?*" Fakat onun bu sözleri, bizzat kendi partisinden bir milletvekilinin silahını çekmesine neden olur. Eğer diğer bazı milletvekilleri durumu fark edip engel olmasalar, Fethi Bey'e yönelmiş silahın patlayacağı kesin gibidir[107]. Bunun üzerine "*önceden hazırlanan plan gereği radikallerden birisi toplantıya Mustafa Kemal'in çağrılmasını teklif eder*". Hükümeti değiştirmek için toplantının iyi bir fırsat olduğunu düşünen Mustafa Kemal ise Meclise gelir ve yaptığı konuşmasında aşırı kanadı destekler. Mustafa Kemal'in ağırlığı karşısında ılımlıları destekleyenlerin sayısı önemli bir azalma kaydeder[108].

Halk Fırkası'nın bünyesinde gelişen isyana yönelik tedbirlerle ilgili görüşlerden sertlik yanlılarının Mustafa Kemal'in onayını almalarıyla Fethi Bey istifa eder ve İsmet İnönü Başbakan olur. Böylelikle Cumhuriyet tarihinin ayrıcalıklı özelliklere sahip bir dönemi başlar. Öncelikle bazı hukuki düzenlemelere gidilir ve "*dini bir görüntü altında ayaklanmanın ve dinin siyasete alet edilmesinin vatana ihanet suçu olduğu ibaresi*" "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*"na eklenir Ayrıca daha da önemlisi "*Takrir-i Sükûn Kanunu*" yürürlüğe girer. Bu kanuna göre hükümet, gericiliği, ayaklanmayı teşvik eden, memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu bozan kuruluşları ve yayınları, cumhurbaşkanının onayını aldıktan sonra, idari bir kararla yasaklayabilecektir.

Siyasi Muhalefetin Feshi

Türkiye'nin batılılaşma sürecinde 4 Mart 1925'te kabul edilen 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu'nun özel bir yeri vardır. Süreyya Aydemir bu farklılığı şöyle açıklar: "O güne kadar ve bütün milli mücadele boyunca bu kadar şümullü ve hükümete bu kadar kesin yetkiler veren bir kanun çıkarılmamıştı. Kanun, geçici ve olağanüstü yargı organları olarak gene İstiklâl Mahkemelerini getiriyordu. Verdiği yetkilerle de hükümete geniş takdir hakları tanıyordu. Bu kanun, iki tarafı keskin öyle bir kılıçtı ki, hükümet ve rejim onu, ya inkılâpları yerleştirmek için olağanüstü

[107] Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri*, s. 158, 159

[108] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s.219;
Takrir-i Sükun kanunu görünüşte sadece Doğudaki isyan nedeniyle çıkarılıyordu. Ancak asıl gayenin daha başka olduğunu sonraki uygulamalar açıkça gösterecektir. Bu kanunla asıl arzulananın ne olduğunu ilk başlarda, kanunun kabulüyle ilgili görüşmelerin yapıldığı sırada fark edenler yok değildir. Konya mebusu Refik Bey bunlardan birisidir. O, kanunun Hükümetçe çok geniş anlamda yorumlanarak, bütün olayların isyan ve ihanet gibi gösterilebileceğini belirtir. (Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 104).

bir dayanak olarak kullanacak, yahut bizzat hükümeti sert bir diktatörlüğe sürükleyecekti... Yeni Türkiye'de çok partili rejimi ve Anayasa'nın ruhuna hâkim olan demokrasi havası, artık uzunca bir zaman için ortadan çekilecektir"[109]. Takrir-i Sükûn Kanunu dönemin Halk Fırkası'ndaki sertlik yanlıları tarafından büyük bir başarı, ondan da ötesi bir zafer olarak nitelenir ve III. İnönü Zaferi olarak değerlendirilir[110]. Kanun iki yıllığına çıkarılır, ancak sonrada iki yıl daha uzatılarak 1929'a kadar yürürlükte kalması sağlanır.

Takiri-i Sükûn Kanunu'nun görüşülmesi sırasında sert tartışmalar yaşanır. Kazım Karabekir, Hükümetin isyan bölgesindeki her uygulamasına destek olduklarını, fakat bu kanun tasarısı ile temel hakların baskı altına alınabileceğini belirterek karşı çıktıklarını ifade eder. Konuşmacılardan Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey kanun tasarısının Anayasanın 70. maddesindeki temel hakları, hükümetin takdirine, denetimine ve idaresine bıraktığını; Hükümete herhangi bir durumu kolaylıkla irticaya dahil etme imkânı verdiğini, bu nedenle söz konusu tasarının tamamen "*şüphe kanunu*" olduğunu, Cumhuriyetin ve Milli Egemenliğin ruhuna ve Anayasa'ya aykırı olduğunu savunur[111]. Rauf Bey düşüncelerini bir başka açıdan ifade eder. İsyandan dolayı Cumhuriyetin yıkılacağı korkusuna kapılmanın doğru olmadığını, böylesi bir gerekçeyle Anayasa'nın bütünlüğünün bozulamayacağını ifade eder. Bunu söylerken de Birinci Meclis'i örnek gösterir. Milli Mücadelenin en zor günlerinde bile Meclis'in Anayasa'yı ihlâl gibi bir girişimde bulunmadığını ifade eder. Tasarının aleyhinde olanların ortak söylemini, yaşanan sorunların devletin polisi, jandarması ve diğer görevlileriyle çözülebilecek nitelikte olduğu, isyanı gerekçe göstererek temel hakları ihlâl edecek durumlara meyletmenin

[109] Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 80

[110] "Meclis kürsüsünde birbirini takip eden Terakkiperverler ve zaman zaman bunlar arasına karışan bazı Halk Partililer solukları kesilinceye dek bağırarak bu kanun tatbikatının memlekette, hatta Abdülhamit devrinde bile, misli görülmemiş bir "*istibdat*"a yol açacağını söylüyorlar ve artık ne söz, ne fikir hürriyetine, ne de yaşama emniyetine yer bırakmayacağı iddiasında bulunuyorlardı. Nitekim bir gün, Kazım Karabekir Paşa meclis kürsüsüne çıkıp ikide bir gözlerini cumhurbaşkanlığı locasında oturan Mustafa Kemal Paşaya çevirerek aşağı yukarı şöyle demişti: "Memlekette kimseye sesini çıkarmak imkânını bırakmadınız. Söz hürriyeti bir şu kürsüye inhisar etmiş bulunuyordu; yarın buradan konuşmak hakkından da mahrum olacağız". Bu meyanda, Terakkiperver Fırkanın genç ve ateşli sözcüsü Feridun Fikri'nin sesi de halâ kulaklarındadır. Ona göre "Takrir-i Sükûn" kanununun Fransız İhtilâli'nde yüzlerce, binlerce masum ve mazlum kişinin canına kıyan "Şüpheliler Kanunu"ndan hiç farkı yoktu. Yarın biz de müdafaa hakkından mahrum birtakım suçsuz günahsız vatandaşlar, bir şüphe ya da bir iftira üzerine Fransa'da olduğu gibi, yığın yığın, yük arabalarına bindirilerek darağaçlarına götürülecekti" (Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 82).

[111] *TBMM ZC*. C.XV. s. 173 ve devamı; Gologlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s.112-119

yanlış olduğu görüşleri oluşturur. İktidar ise tasarının korkulacak bir tasarı olmadığını, kötü amaçlarla kullanılmayacağını, ülkenin sorunlarını çözmek amacına yönelik olduğunu belirtir[112].

Takrir-i Sükûn Kanunu çıkmadan önce, o zamanın Başvekili Fethi Bey muhalefet fırkası ileri gelenlerine kendi kendilerini feshetmelerini önerir. Ancak bu kabul edilmez[113]. Fethi Bey'in cevabı, aynı teklif kendisine gelmiş olsaydı kendisinin de farklı davranmayacağını ifade etmek biçiminde olur. Anlaşılan odur ki, Fethi Bey yukarıdan gelen bir teklifin sadece elçisidir; fakat gönülsüz bir elçidir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liderlerinin fırkalarını feshetme teklifini reddetmeleri üzerine, Halk Fırkası mensupları ve taraftarları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Şeyh Said isyanı arasında irtibat kurmaya başlarlar. Takip eden gelişmeleri Şevket Süreyya şöyle anlatır:

"...daha isyan başlar başlamaz, Meclis'te ve çevresinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na karşı hemen hücumlara geçildi. Halbuki Terakkiperver Fırka'nın isyan bölgelerinde teşkilâtı bile yoktu. Parti elemanlarının isyanla uzaktan veya yakından ilgisini gösteren hiçbir belirti tespit edilememişti. Ama fırka programındaki; "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır" maddesi, bir irtica hareketi olan Şeyh Sait isyanını körükleyen bir sebep gibi yorumlanıyordu. Halbuki zaten Anayasaya göre de Devlet bir İslam devleti idi. Yani o zaman yürürlükte olan 1924 Anayasasına göre, devletin bir dini vardı. Bu din İslam dini idi. Bu kayıt Anayasa'da yer almıştı. Bu duruma göre Terakkiperver Fırka'nın kendi programına dini fikir ve inançlara saygı göstereceği şeklinde bir madde koyması yadırganmayabilirdi. Ama önce sataşkan dedikodular şeklinde başlayan mırıltılar, pek çabuk fiili bir müdahale hareketine döndü. İstiklâl mahkemesinde sonuçlar çok çabuk belli oluyordu. Çünkü "bu mahkemelerde avukat bulundurulması, hatta şahit dinlenilmesi gibi usûllerle vakit kaybedilmiyordu"[114].

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Şeyh Said isyanı arasında irtibatın en önemli delillerinden birisi olarak gösterilen Fırka programındaki "*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır*" maddesi, Halk Fırkası için muhalefetten kurtulma amaçlarına ulaşmanın önemli bir aracını teşkil eder. Halbuki bu dini hassasiyetler nedeniyle değil, toplumsal hassasiyetler nedeniyle fırka programına konulmuş bir maddedir. Maddenin programa konuluş hikayesini Ali Fuat Cebesoy, yıllar sonra Amerikalı bir gazeteciyle röportajında şöyle anlatır:

---

[112] Orbay, *Cehennem Değirmeni*, C.II, s. 180,181; Kinross, *Atatürk*, s. 466; Aybars *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 230; Fethi Beyin bu girişimi dönemin basınına da konu olur. Bkz: *Cumhuriyet*, 2 Mart 1341 (1925).

[113] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. III, s.275

[114] Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 322,323

"Biz bu fırkayı kurduğumuz zaman da dedik ki, tıpkı Amerika'daki gibi olalım... Bir Demokrat Parti olsun bir Cumhuriyet Partisi olsun... Her iki fırka da tamamiyle laik.. [Din konusunda]biz aynen Amerika Cumhuriyet Halk Partisinin o zamanki maddesini aldık. Çünkü şöyle düşündük; hiçbir şey yazmasak olmaz. Amma laikiz desek onu da anlamaz kimse. Öyle bir cümle kullanalım ki yani biz [dinlerin] hepsine hürmet ederiz, meşgul değiliz manasına, hürmet ederiz. Bunu en iyi sizin Cumhuriyet Partisi'nde bulduk. Ve onu tuttuk aynen tercüme ettik. Oraya koyduk. Binaenaleyh tekmil inkılâplarla biz de tamamıyla laiktik ve tekmil bu inkılâplara rey verdik. Hepsine rey vermişizdir.. Yani bizim şeyimize [Fırkamıza] bir İsrail girse hürmetkârız. İstediği gibi, ne yaparsa yapsın. Meşgul olmayız, istediği dinden... İslam girse aynı, Hıristiyan girse aynıdır... Yani hürmetkârım. Sonra gelmiş biri, dinsizdir, ona da karışmayız. Bizim onlarla işimiz yok, bu parti siyasi partidir. Dinlen alakası yok"[115].

İsyan, Meclis'teki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin teşkil ettiği muhalefeti susturmak için "*iyi bir bahane*"dir[116]. Halk Fırkası için, Terakkipervercilerin kendilerini dini inançlara saygılı olarak nitelemesi önemli bir bağlantı noktasıdır. Ancak bütün araştırma ve çalışmalara rağmen, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinden bir kişinin dahi isyanla irtibatlı olduğunu belgeleyecek somut bir delil elde edilemez[117]. Zamanın Başbakanı İsmet İnönü de bunu teyit eder: "*Doğu isyanı ile Terakkiperver Fırkanın doğrudan doğruya bir ilişkisi çıkmadı meydana*"[118] der.

[115] Kinross, *Atatürk*, s. 467

[116] Kinross, *Atatürk*, s. 471;
"İstanbul'da, üye kaydı için dini politikaya alet ettikleri ileri sürülen iki partili yakalandı. Partinin Beykoz şubesinde yapılan aramada bazı belgeler yakalandığı bildirildi. Ve bu olaylar, hazırlanan mizansenin uygulanması için İstiklâl Mahkemeleri'ne yetti de arttı bile" (Gologlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 132).
Ali Fuat Cebesoy, Ankara İstiklâl Mahkemesinin daha ilk günden itibaren Terakkiperver Partiyi mahkûm edecek bir fırsat aradığını, tüm olayların arkasında Terakkiperver Partinin gösterilmeye çalışılmasının partilerinin kapatılması için bir komplo olduğunu, dini politikaya alet edebilecek kimselerin kendi partisinde bulunabileceği gibi CHF'sında da bulunabileceğini, fakat bunun dikkate alınmadığını belirtir. (Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C. II, s. 159)

[117] İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, s. 25

[118] Hükümet yanlısı basının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile isyancılar arasında irtibat kurmak için özel bir gayret içerisinde oldukları dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu tutumları, verilen bir kararı meşrulaştırma amacına mı, yoksa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını feshetme imkânı sağlayacak delil oluşturma gayesine mi yönelik olduğu tartışmalara açıktır. Ancak açık ve kesin olan şudur ki, söz konusu yapay irtibatı kurabilmek için hükümet yanlısı basının olağanüstü gayreti olmuştur. Bu konuda ilginç olduğu kadar, içinde bulunulan durumu yansıtması açısından da şu haber önemlidir; "Dini siyasete ittihaz ederek bazı tahrikâtta bulunduklarından dolayı tevkif edilen Salih Paşa ile Resul Hoca'nın Terakkiperver Fırka'ya mensup oldukları

Ancak Fırka ile irtibatlı iki kişinin "*dini siyasete alet etme*" suçunu işlemiş olmaları, muhtemel ilişkiyi gösteren bir delil olarak değerlendirilir[119]. Hükümet için bu oldukça önemli bir delildir ve bu delil de amaca uygun olarak gayet başarılı bir şekilde kullanılır[120]. Meclisteki muhalefeti teşkil eden bazı milletvekilleri tutuklanır ve yargılanırlar. Böylelikle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi bir muhalefetten kolayca kurtulunur. Mustafa Kemal'in ifadesiyle "*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denilen muzır teşekkülü siyasi*"[121] 3 Haziran 1925'te İstiklâl Mahkemesi tarafından kapatılır[122]. Fakat, bizzat İnönü'nün ifadesiyle, bu kapatılışta, Fırka'yı kapatma gayesine yönelik zorlayıcı yorumlar yapılır[123].

hakkında *bazı şayialar* [Altını ben çizdim] deveran ettiği malumdur." (*Tanin*, 15 Mart 1341 (1925)). Bu günlerde Cumhuriyet gazetesi ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına yönelik haber ve yorumlarla gündemi canlı tutmaya çalışır. Örnek olarak bkz: *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1341 (1925), 3 Haziran 1341 (1925)

119 Bu noktada, Ali Fuat Cebesoy'un son derece makul görünen itirazı şöyledir: Cebesoy, Şeyh Said isyanıyla irtibatlı bir çok Halk Fırkası mensubunun tespit edildiğini hatta bunların bir kısmının idam edildiklerini ancak bunu Halk Fırkası aleyhine delil olarak kullanmamalarına karşılık, kendi Fırkalarının programındaki bir maddeyi veya İstanbul'daki Fırka mensubu iki Doğulunun tespit edilmesini Fırkayı kapama amacı doğrultusunda delil olarak kullanılmasını keyfilik, çifte standart bir yaklaşım olarak niteler: "Bilâkis Halk Partisinde yakalanmıştır, idam edilmiştir. Mebus idam edilmiştir... Şeyh Said isyanında Halk Partisi'nden mebus vardı. Ve [Çapakcur] Halk Partisi teşkilatı, Diyarbekir Halk Partisi teşkilatı, hep Şeyh Sait tarafına geçmiştir" (Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 323,324)

120 Atatürk, *Nutuk*, C.II, s.893

121 Esasen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurum olarak kapatılmış değildir. Kapatılan Fırkanın tüm binalarıdır. Fırkanın feshine veya izalesine değil, merkez ve tüm şubelerinin kapatılmasına karar verilir. Buna göre fırka, herhangi bir binası olmaksızın faaliyetlerine devam edebilecektir. Böyle de olur. Fırka mensupları bir süre daha Mecliste muhalefet fırkası olarak varlıklarını devam ettirirler. Meclisteki varlıkları ise İzmir Suikastı sonrasında fırkanın altı milletvekilinin idamı ile gerçekleşir.

122 İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, s. 27, 28

123 İktidarın derdi kendisine sadece muhalif olan değil aynı zamanda iktidarın iradesi doğrultusunda hareket etmeyen basınladır. Vatan Gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman, İktidarın basını kontrol etmek ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmak amacında olduğunu, bu nedenle olayları kendi isteğine göre yorumlattığını Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayı çerçevesinde şöyle açıklar: "Hükümet, bir takım sebepler göstererek, Terakkiperver Fırkanın kapanmasına karar verince, Vatan'ın bunu haklı gösterir bir makale yazmasına lüzum gösterildi. Evvelce anlattığım gibi bunu yapmak elimden gelmedi. Kaleme aldığım yazı taslaklarının hepsi Hükümet'in hareketini hoş görecek değil, Rauf Bey'le Ali Fuat Cebesoy ve Dr. Adnan Bey gibi arkadaşlarını savunacak manalar taşıyordu. Gazetede arkadaş ve ortaklarım Ahmed Şükrü Esmer ve Enis Tahsin Til bu tarzda bir yazıyla ters netice alınacağına karar verdiler ve hiçbir şey yazılmamasını daha doğru buldular. İşte bunun üzerine Ankara'da bizi destekleyenler bizden el çektiler, varlığımız tehlikeye düştü. İki vesileyle biz de Doğu İstiklâl Mahkemesi'ne çağırılan gazetecilerin kafilesine katıldık" (Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s. 1002)

Basın ve Sansür

Takrir-i Sükûn Kanunu, muhalefetin sadece parti kanadını feshetme konusunda işe yaramaz. Hükümeti sürekli kontrol altında tutan ve eleştiren basını da kontrol altında tutmak için bir araç olarak kullanılır[124]. Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe girer girmez, 3 Mayıs 1925 tarihinde 1846 sayılı kararnameyle, "*Havali-i Şarkiye'de İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edecek Sansür Talimatnamesi*" kabul edilerek uygulamaya konur. Talimatnamenin 15. maddesi şöyledir: "*Sıkıyönetim bölgesi içinde yayımlanan bütün gazete ve dergiler basımdan önce sansüre tabidir*". 16. madde de ise "*Sıkıyönetim bölgesine dışarıdan ithal olunacak bütün gazete ve dergiler sansürce görüldükten sonra dağıtılır*" hükmü yer alır. Kanun kabul edilir edilmez, Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergi kapatılması sürecine geçilir. İlk önce, Hükümeti sıklıkla eleştiren ve İstanbul'da yayımlanan *Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl, Tok Söz, Orak Çekiç, Aydınlık ve Sebülürreşat* isimli gazete ve dergiler kapatılır. Bunu *Millet, Resimli Hafta, Pressse de Soir (İstanbul), Yoldaş (Bursa), Sada-yı Hak* (İzmir), *Doğru Öz* (Mersin), *Kahkaha* (Trabzon), *İstikbal* (Trabzon), *Sayha* (Adana) gazetelerinin kapatılması izler. Bunları takiben de Hüseyin Cahid'in (Yalçın) çıkardığı *Tanin* ve Ahmet Emin'in (Yalman)in çıkardığı *Vatan* kapatılır[125]. Kısa sürede, hükümet aleyhinde bir kelime yazmaya kalkışacak hiçbir gazete kalmaz[126].

[124] Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, s. 133.134; Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s. 224; Kınross, *Atatürk*, s. 471; Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 187-202

[125] Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, s. 362;
O dönemde ve takip eden yıllarda doğruları yazan gazeteci olmanın zorluğunu, belki de imkânsızlığını göstermesi açısından, Elazığ'daki İstiklâl Mahkemesinde yargılanmak için trenle İstanbul'dan Doğu'ya giden ve idam edilme korkusu yaşayan gazetecilerin, trende yaşadıkları bir olay son derece manidardır. Bihesnili [Besnili] bir fıstık tüccarı ile aralarında geçen konuşmayı Ahmet Emin Yalman anlatıyor: "Konya'dan hareketimizden sonra gayet hoş tavırlı, güler yüzlü bir yol arkadaşı kompartımanımıza geldi: "Beyler" dedi, her birinize şu suali soruyorum: Tahsil görmek, yetişmek ve bugünkü seviyenize varmak için kaç para sarf ettiniz?" Suali birer birer cevaplandırdık, tahmin yollu bir takım rakamlar verdik. Hoş insan, her birimizi dinledikten sonra şunları söyledi: "Beyler her birinize ikinci bir sualim var: Bütün bildiklerinizi unutmak, bu memlekette gamsız yaşamak, bu gibi akıbetlerden böylece korunmak için ne verirsiniz?" (Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s. 1006).
Ahmet Emin, yargılandıktan ve gazetecilik yapmaktan men edildikten sonraki yaşadıklarını, trende karşılaştıkları ve konuştukları fıstık tüccarını haklı çıkaracak şekilde gerçekleşen süreci şöyle anlatır: "18 senelik gazetecilik ve Amerika'da tahsil hayatında biriktirdiğim bilgi ve tecrübelerin tamamıyla verimsiz ve muattal kalmasından dolayı da memleket hesabına yanıyordum. Şunu da düşünmekten kendimi alamıyordum: Abdülhamit zamanında bile sürgüne gönderilenlere bir vazife, bir çalışma ve geçinme imkânı vermek adetti. Candan bağlı bulunduğum, uzun yıllar gazeteci sıfatıyla hizmetinde bulunduğum bir rejimin beni bu kadar unutması çok acı bir şeydi. "Yabancı gazetelerine yazı yazmamı, gazetecilik etmemek yolundaki taahhüdüme aykırı buluyor musunuz?" diye Başbakan İsmet Paşaya bir mektup yazdım, hiç cevap alamadım" (Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s. 1029).

[126] Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, s.136

Aralarında Hüseyin Cahit, Ahmet Emin, Ahmed Şükrü, Eşref Edib ve Fevzi Lütfi'nin de bulunduğu bir çok gazeteci İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırlar. Yargılamalar sonucu gazetecilerin "*devlet otoritesini sarsarak isyana yol açmak*" suçunu işlediklerine karar verilir[127]. Mahkemelerin ne oranda bağımsız olduğunu göstermesi açısından Elazığ İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan gazetecilerin Mustafa Kemal'e telgraf çekerek bağlılıklarını bildirmeleri üzerine, Mustafa Kemal'in mahkeme başkanlığına gönderdiği telgraf önemlidir. Mustafa Kemal mahkemeye gönderdiği telgrafta, "*Cumhuriyete ve rejime bağlılıklarını, pişmanlıklarını açıklayarak affını isteyen gazetecilerin bu davranışlarının dikkate alınmasının uygun olacağını*"[128] belirtir. Bunun üzerine söz konusu gazeteciler "*suçsuz*" bulunurlar. Diğer gazetecilere gelince bir kısmı tamamen, bir kısmı da "*haklarında ciddi deliller ortaya çıkarsa yargılanmak üzere*" serbest bırakılırlar. Diğer bazıları ise çeşitli cezalara çarptırılırlar. Ceza alanlar arasında dönemin önemli isimlerinden Hüseyin Cahit de vardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İstanbul merkez şubesinin polisçe aranması haberinin Tanin gazetesinde "*baskın*" başlığı altında yayınlanmasını "*mugalâta*" (yanıltıcı sözler) sayan mahkeme, gazetenin başyazarı Hüseyin Cahid'i "*sonsuz sürgün*" (nefy-i ebed) cezasına çaptırarak Çorum'a gönderir. Dava konusu haberi yazan Nuri Bey ile sorumlu müdür Muammer Bey de ikişer yıl hapisle cezalandırılırlar[129]. Resimli *Hafta dergisi*nin 13 Nisan 1925 günlü 35. sayısında çıkan "*Hapishanede idama mahkûm olanlar bile bile asılmaya nasıl giderler?*" başlıklı yazıdan dolayı derginin başyazarı ve sorumlusu Zekeriya Sertel ile yazıyı Hüseyin Kenan imzasıyla kaleme alan Cevat Şakir (Kabaağaçlı-Halikarnas Balıkçısı) "*Ordu ileri gelenlerine ve hükümete karşı tahrik, askeri kaçmaya kışkırtmak*" suçlarından yargılanırlar. Halbuki yazıda Birinci Dünya Savaşı sırasında babası Şakir Paşa'yı bir "*namus meselesi*"den dolayı öldüren Cevat Şakir'in, Afyon Hapishanesinde yattığı dönemdeki gözlemleri anlatılmaktadır[130]. Bu şahıslar, adet olduğu üzere, kısa süren duruşmadan ve savunmalardan sonra üçer yıl "*kalebendlik*" cezasına çarptırılırlar. Sürgün yıllarını Zekeriya Sertel Sinop'ta, Cevat Şakir Bodrum'da geçirir[131]. Mersin'de çıkan *Doğru Söz* gazetesinin sahibi Ata Çelebi bir yıl hapis, Adana'da yayınlanan *Altın Öz gazetesi* sahibi ve başyazarı ve aynı zamanda *Toksöz* gazetesi yazarlarından olan

[127] Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 191

[128] Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 278

[129] Kudret, *Mavi Sürgün Olayı*, s. 584-592

[130] Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 143-157, Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s.243.244.

[131] Geniş bilgi için bkz: Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, s.135-139; Gologlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s.129-135

Şükrü Oğuz üç yıl, Ali Ruhi yedi yıl "*Kale-bendlik*" cezasına çarptırılırlar. İstanbul'da *Memleket* gazetesini çıkaran İsmail Hami (Danişmend) "*vatana ihanet*" suçuyla yargılanır. Paris'te çıkan ve TBMM aleyhine yayın yapan *Mücadele* gazetesine "*Hezayan*" takma adıyla yazılar gönderdiği öne sürülür. Elçiliklerden gelen araştırma raporları bunu kanıtlamadığı için, 9 Eylül 1925'te beraat eder. *Aydınlık* ve *Orak Çekiç* dergilerinin sahip ve yazarlarıyla Bursa'da çıkan *Yoldaş*'ın sahibi İbrahim Hilmi olmak üzere 38 kişi tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilirler. Tutukluların duruşması 9 Ağustos'ta başlar ve 12 Ağustos'ta sonuçlanır. Toplumsal düzeni bozmak amacıyla propaganda yapmak suçunu işledikleri gerekçesiyle yargılanan sanıklardan "*Anadolu'da bir Bolşevizm idaresi kurulmasını mümkün kılacak, buhran yaratacak durumlara yol açıcı eylemlerde bulundukları*"na vicdani kanaat getirilen İbrahim Hilmi, elektrikçi Nuri, Sadrettin Celal (Antel), Nuri Haydar Beyler yedişer, Abdi Recep, Şevket Süreyya (Aydemir), eczacı Vasıf, Dr. Mülazım Mümtaz, Tıp öğrencilerinden Hüseyin Hikmet (Kıvılcımlı) ve Süleyman Neşati onar yıl kürek cezasına çarptırılırlar. Yurt dışında bulunan Dr. Şefik Hüsnü (Değmer), Nazım Hikmet, yazar Cevdet ve tıp öğrencilerden Hasan Ali (Ediz) de on beşer yıl kürek cezasına mahkûm edilirler. Bütün bunlara ek olarak kapatılan bütün gazete ve dergilerin yayınına izin verilmez[132]. Cemil Cem, 1927 sonunda mizah dergisi *Cem*'i ikinci kez yayınlayınca, daha ilk sayıda iki ayrı karikatürden dolayı mahkemeye verilir. Cemil Cem bir yıl hapis cezasına çarptırılır. Fakat Yargıtay kararı bozduğu için ikinci yargılamada iki ay hapis ve para cezasına çarptırılır[133].

Bu aşamada, basın üzerindeki baskının niteliğini göstermesi açısından, Hüseyin Cahit, Ahmet Emin, Ahmed Şükrü, Eşref Edib ve Fevzi Lütfi'nin yargılanıp bağışlanmasıyla ilgili şöyle bir soru sormak son derece önemlidir: "*Bu gazeteciler sonunda serbest bırakılacaklardı da niçin ağır bir suçla yargılandılar?*" Goloğlu'na göre bunun en makul cevabı şudur[134]; "*Belki tutuklanmalarının sebebi, onlara bu korkuyu duyurarak,*

[132] Toros, *Cemil Cem*, s.77

[133] Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s.134

[134] İkamet ve çalışma yerleri İstanbul olan bu gazetecilerin, İstanbul İstiklâl Mahkemesinde değil de Şark İstiklâl Mahkemesinde yargılanmaları son derece manidardır. İstanbul'daki İstiklâl Mahkemesinin idam yetkisi yoktu. Buna karşılık Şark'taki İstiklâl Mahkemesi'nin idam yetkisi vardı ve bu yetkiyi hiç zorlanmadan son derece kolaylıkla kullanıyordu. Gazetecilere bu mahkemede yargılayarak önemli bir gözdağı verilmiş oluyordu. Asıl amacın gazetecileri idam etmek olmadığı, aslında olayların gelişiminden anlaşılıyor. Çünkü, gazeteciler hem tren yolculukları sırasında gittikleri illerde ve hem de Elazığ'da bir misafir gibi ağırlanırlar; şereflerine içkili yemekler verilir. Ancak, yeri geldikçe de son derece ustaca ayarlanmış tehdit ve korkuya uğratılırlar.

şiddet politikasının gereği, muhalefet yapmalarını önlemekti. Olayın gelişme

Kendilerine uygulanan kelimenin tam anlamıyla psikolojik işkencedir. Konuyla ilgili olarak Ahmet Emin Yalman'ın anlattıklarından bazı kısımlar şöyledir:

"Trenle Konya'ya geldiğimiz zaman kalabalık bir kafile bizi karşıladı.. Vali başta olmak üzere Konyalılar bize o kadar sevgi ve yakınlık gösterdiler ve bizimle o kadar rahatça konuştular ki maneviyatımız çok düzeldi, yılgınlık hislerini yenmeye başladık... Keller istasyonuna kadar tren yolculuğuna devam ettik. Sonra otomobillerle Gaziantep'e vardık. Aydın gençler bizi derhal polisten teslim aldılar, bir evde havuz başında mükemmel bir rakı sofrası tertip ettiler. Yedik, içtik, dertleştik, akşam evlere misafir edildik. Sabahleyin de yola çıkmazdan evvel şehri gezdik... Diyarbakır'a yaklaşırken, yüreğimiz hopluyordu. Derhal İstiklâl Mahkemesi'nin huzuruna çıkacağımızı, sorgularımızın başlayacağını, idam sehpaları göreceğimizi, kendimizi bu sehpaların gölgesinde düşünüyorduk. Diyarbakır'a varınca bizi eski bir karakol binasına kapattılar... Biraz sonra kapılar açıldı. Karşımızda Diyarbakır eski milletvekili ve belediye başkanı, yakın dostumuz Şeref Bey'i bulduk... Şeref Bey'in evi, geniş bir bahçeye açılan, açık sofraları ve bir havuzu bulunan hoş, ferah bir evdi. Orada felekten tam manasıyla tatlı günler çaldık. Yarının sakladığı üzüntüler hatırımızdan çıktı. İsmail Müştak tek başına bir kol çengiydi. Rakı sofraları başında neşeli saatler geçiyor ve Diyarbakır'ın aydınlarını aramıza çekiyorduk. Diyarbakır'a mahsus güllü rakı pek hoşumuza gitti. Bir taraftan da şehirde serbestçe geziyor, ziyaretlerde bulunuyorduk. Bazen bize öyle geliyordu ki muzip bir kuvvet, bazen çok sert, bazen çok tatlı yüz göstererek, bizimle oyuncak gibi oynuyordu. Her halde heyecanlı bir maceranın içinde, meçhule doğru sürükleniyorduk. Nihayet yolculuk göründü, Elazığ'a gitmek için sarp dağları aştık. Otomobilimiz Jandarma Kumandanlığı'nın önünde durdu. Abus tavırlı bir jandarma yüzbaşısı bizi karşıladı... Birkaç binaya girdik, çıktık... Bahçede bir kömürlüğün kapısı açıldı... Ses çıkarmadan içeri girdik. Neye uğradığımızı anlayamamıştık. Zihnimiz işlemez olmuştu. Üzerimize kömürlüğün kapısı kapandı. Anahtar çevrildi, birbirimize hayretle baktık... Böyle bir korkulu rüya geçirdikten sonra gerçek durumla karşılaşınca çok ferahladık. Hayretle şunu gördük ki, Elazığ İstiklâl Mahkemesi huzurunda yargılanan Türk gazeteciler; çok garip bir çifte hayat yaşıyorlardı. Birisi her gün takım takım ölüm cezaları veren ve hükümlerini kimseye sormadan, kimseye hesap vermeden yürüten korkunç bir İhtilâl Mahkemesi'nin huzurunda saatlerce titremek; kanun filan tanımayan Mahkeme'nin sorguları karşısında sıkıntılı dakikalar geçirmek, her sabah sehpalarda sallanan cesetlere bakarak kendilerini de böyle bir akıbetin bekleyebileceğini hatırlatmaktı. İkincisi de Elazığ eşrafından Çarsancaklı Ahmet Bey tarafından gazetecileri misafir etmek üzere gönül hoşluğuyla verilen, büyük bahçeli, güzel, serin konakta eğlenceli, canlı rahat bir sayfiye hayatı geçirmekti... Bu halimiz İskoçya usûlü denilen duşa benziyordu. Sırasıyla bir çok sıcak, sonra da çok soğuk bir duş... Bir tek derdimiz vardı: Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey her sabah Mahkeme'ye giderken, bize sabah kahvesine geliyor, gençliğini dolduran aşk maceralarını anlatıyordu. Bunlardan her birinde çetin safhalar, mukavemetler vardı, fakat sonra hepsi çok güzel bir genç kadının her şeyi göze alarak Mazhar Müfit Beye teslim olmasıyla bitiyordu. Başkan, çoğu ancak hayal ve hasretini ifade eden bu uydurma hikayeleri can kulağıyla yutar gibi görünen bir dinleyici grubu bulduğuna çok memnun görünüyordu. İstiklâl Mahkemesi'nin Başkanı bu, kaderimiz elinde. Kendisine surat etmek, inanmaz görünmek haddimiz miydi? İlgi belirtileri göstermekte birbirimizle yarış ediyorduk... [Mahkeme üyesi] Ali Saib yanıma yaklaştı ve şunları söyledi: "Seni üzüntülü görüyorum. Buna sebep yok. Akibetin belli oldu: Asılacaksın. Bu çok basit bir şeydir. Boynuna ilmek halinde bir ip takarlar ipi çekerler. Bundan sonra hiçbir şey duymazsın. Görüyorsun ya, bu, diş çektirmekten kolay ve rahat

ve sonucu bu kanıyı pekiştirmektedir". Bu kanaati desteklemesi ve kanaatte dile getirilen beklentinin gerçekleştiğini göstermesi açısından sonraki bazı gelişmeler son derece önemlidir[135]. Ahmet Emin gazeteciliği

bir şey."... Başka bir akşam Yine Ali Saib Bey bana şunları söyledi: "Hakkında karar değişti. Çapakçur'a nefyedileceksin. Ölünceye kadar orada her türlü ihtilattan yoksun bir halde kalacaksın. Aileni görmeyeceksin. Haber aldım ki evlat bekliyormuşsun. Eğer ömrün vefa ederse, bu evladı belki de yirmi yaşına vardığı zaman görürsün". Üçüncü bir akşam şu haberi verdi: "Babanın ve kardeşinin gazete de suç ortağı oldukları Mahkemece tespit edildi. Derhal tevkif edilerek buraya gönderilmeleri İstanbul'a yazıldı. Bir iki güne kadar babana ve kardeşine burada kavuşursun." Haberin aslı ve esası yoktu. Ali Saib bana karşı olan işkencelerinin devamı diye bunu uydurmuştu" (Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s. 1004-1022).

135 Hükümetin emrinde olmayan gazetecilere verilen asıl cezanın, onları gazetecilik mesleğinden uzaklaştırmak olduğu zamanla anlaşılır. Yıllarca bu mesleklerine dönemezler. Dönmeye karar verdikleri zaman ise "*uysallaşmış*" durumdadırlar. Bu konuda Ahmet Emin'e gazeteciliğe dönüş izninin veriliş biçimi son derece dikkat çekicidir. Ahmet Emin anlatıyor:

"1936 Ocak ayının ilk günlerindeydi. 1925 Ağustos'unda gazetecilik mesleğinden ayrılalıdan beri on buçuk çile dolu yıl geçmişti. Bir akşam Ankara'da eşim Rezzan [ve bazı iş arkadaşlarıyla beraber] Karpiç Lokantasına gitmiştik... Birdenbire ortalık karıştı. "Atatürk dostlarıyla beraber geliyor" sözü ağızdan ağıza dolaştı. Bize yakın bir masayı kendisi için hazırladılar. İlk düşüncem savuşmak olmuştu. Eski muhalefet gazeteciliği yıllarından ve İstiklâl Mahkemesi macerasından sonra Atatürk'ten ve etrafındakilerden ne muamele göreceğimi kestiremiyordum... On bir yıldan beri Atatürk'ün muhitinde bulunmamıştım. Fakat Atatürk ve yanındakiler artık içeri girmişlerdi, kaçmak pek çirkin bir şey olacaktı. Çaresiz kadere boyun eğdik ve kaldık. Aradan pek az bir zaman geçmişti ki Atatürk'ün masasında bulunanlardan Kılıç Ali Bey bizim masaya yaklaştı ve eşimi dansa davet etti... Atatürk'ün dansta bulunduğu bir sırada masasına yaklaştım ve Kılıç Ali Bey'e dedim ki: "Uzun yıllardan beri Büyük Lider'e saygı ve sevgimi belli etmek fırsatından mahrum kaldım. Bunu yapmama izin verirler mi?" Atatürk masaya dönünce ikisi arasında kısa bir konuşma oldu. Sonra Atatürk'ün sağ ve soluna iki iskemle konuldu. Yaver, eşimle beni masada yer almaya çağırdı. Atatürk'ün geldiği duyulunca, lokanta dolmuştu. Bahsettiğim manzaraya lokantada bulunan Türk ve yabancı yüzlerce kişi şahit olmuştur... Atatürk her şeyden önce ne içeceğimizi sordu. Diğer bir masada votka içtiğimiz için buna devam etmek istediğimizi söyledik. Bunun üzerine "Unutmayın" dedi, "Votka su karıştırılmadan içilir." Atatürk sonra bana döndü: "Asıl mesleğinizden uzak düştünüz. Bu halinizden memnun musunuz?" Ben daha ağzımı açmadan eşim Rezzan cevap verdi: "Ben memnun değilim. Bir gazeteciyle evlendim, bir müddet sonra iş adamı oldu. Ben buna hiç razı değilim." Bu sözler Atatürk'ün çok hoşuna gitti, güldü. Tekrar bana sordu: "Yeniden gazeteciliğe dönmek istiyor musunuz?" "Elbette" dedim, "çok sevdiğimiz mesleğimin dışında geçen yıllar bana ağır kürek mahkûmluğu cezası gibi geliyor". [Atatürk ile Ahmet Emin arasındaki konuşma devam eder. Bu konuşmada Ahmet Emin istenildiği gibi bir gazeteci olacağı sözünü verir] "Şimdi bana söylediklerinizi halka ilan etmeye hazır mısınız?" [dedi]. "Hazırım", "O halde size dikte edeceğim bir açıklama şeklinin notunu alınız." Kağıt ve kalem buldum... Atatürk'ün dikte ettiği ve benim yeni harflerle zaptettiğim açıklama şuydu: "On yıldır mesleğimden uzak düştüm. Bu zaman bir milletin hayatı için kısa bir devirdir, fakat fertlerin hayatında çok yer tutar. On yıl önce "Tabiat kuvvetlerinin" gidişine ayak uydurmakta zorluklar geçirdim.

bırakarak otomobil lastiği ticaretiyle ve "*ilan yazarlığı*" ile geçimini sağlamaya çalışmıştır[136]. *Son Posta* gazetesi muhabiri Rakım Çalapala'nın "*Gazetecilik mesleğinde başarılı olmak için neler yapmak gerekir?*" sorusunu, "*Gazetecilikte başarılı olsam lastik satar mıydım?*" diye cevaplandırmıştır[137]. Hüseyin Cahid (Yalçın) ise, bir buçuk yıl sonra, Ceza Kanunu değişikliğinden yararlanarak Çorum'dan İstanbul'a dönmüştür. Geçimini sağlayabilmek için Yunus Nadi ile görüşerek Stendhal'in "*Parma Manastırı*" adlı romanını *Cumhuriyet* gazetesi için çevirir. Fakat gazetedeki duyurulardan ve ilk tefrikadan sonra, Ankara'dan gelen talimat üzerine yayın kesilir. Hüseyin Cahit yüz elli sayfalık çevirisini yırtıp atmak zorunda kalır. Gümrük komisyonculuğuna girişmiş olan İsmail Müştak'la (Mayakon) birlikte çalışmaya başlar. Sonradan günlük gazetelerde "*ancak takma adlarla*"[138] makale yazabilir.

"*Takrir-i Sükûn*" dönemi beş yıl sürer. Zekeriya Sertel, bu dönemi bir basın mensubu olarak "*Basın sıkı bir baskı altında yaşıyordu*" biçiminde tanımlar ve örnek verir; "*Gazeteler, telefonla verilen emirlerin dışına çıkamazlardı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilirdi. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu*"[139]. Yine o günlerdeki basın üzerindeki baskıyı dile getirmesi açısından Sertel'in bir yazısı önemlidir. 26 Temmuz 1930'da Zekeriya (Sertel), Ali Ekrem (Uşaklıgil), Selim Ragıp (Emeç) ve Halil Lütfi (Dördüncü) tarafından İstanbul'da çıkarılan *Son Posta* gazetesinin ilk sayısında Zekeriya Sertel'in "*Boğuluyoruz, Biraz Hava İstiyoruz*" başlıklı yazısı yayınlanır.

İzmir Suikastı ve Muhalefete

Yasal siyasi muhalefet ve muhalif çizgideki basın, 1925 yılı içerisinde, Şeyh Said isyanı vesilesiyle büyük oranda yok edilir veya sindirilir. Halk

Bu benim kabahatim değildi, "Tabiat kuvvetlerinin" de kabahati değildi. Kusuru ortalığa hakim olan hal ve şartlarda aramak icap eder. Tecrübe safhalarında on yıl müddet ders gördükten sonra, bir Türk şairinin "Bu memleketi haraplıktan kurtaracak bir adam yok mu?" diye sorduğu suale: "Evet var!" diye cevap veren adamla yeniden işbirliğine girişmeye kendimi istidatlı ve hazır görüyorum." Atatürk dedi ki: "Yazdıklarınızı yüksek sesle okuyunuz, herkes duysun!" Okumaya çalıştım. Beceremedim... "Siz çok heyecan içindesiniz. Okuyamayacaksınız. Bırakın da eşiniz okusun" [dedi]. Eşim Rezzan bir iskemleye çıktı. Açıklamayı yüksek sesle okudu. Lokantada bulunanların hepsi bunu hararetle alkışladılar" (Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s. 1053-1057)

136 Kabacalı, "Babıalide 60 yıl", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ocak 1989

137 Yalçın, *Siyasal Anılar*, s.286-289

138 Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 191.192

139 Kınross, *Atatürk*, s.495

Fırkası, muhalefetin bulunmadığı bir siyasi alana kavuşur. Ancak, Hükümet açısından hâlâ bazı sorunlar vardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın binaları kapatılarak faaliyetleri kısıtlanmıştır, fakat bu partiye mensup milletvekilleri hâlâ Meclisin üyesi konumundadırlar. Bu milletvekilleri hâlâ bazen muhalif çizgilerini devam ettirmekte veya en azından iktidara karşı kayıtsız-şartsız bir itaat içerisinde bulunmamaktadırlar. Halbuki, iktidar, hiçbir şekilde kendisine muhalif bir siyasi oluşum veya hatta potansiyel muhalefet istememektedir. Bu nedenle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinin hükümete yönelik bazı küçük muhalefetleri dahi, iktidar kanadında büyük bir sorun olarak algılanır. Bunlardan birisi 9 Kasım 1925'te yaşanır. Bu tarihte, Başbakan İsmet İnönü Takrir-i Sükûn Kanunu gereği Hükümetin yürüttüğü faaliyetleri savunan bir konuşma yapar ve konuşması sonunda yürütülen politikanın onaylanıp onaylanmadığını tespit etmek amacıyla oylamaya gidilmesini ister. Oylamada 21 milletvekili "*red*" oyu verir. Anlaşılır ki muhalif milletvekilleri birlikte hareket etmekte ve muhalifliklerini terk etme eğilimi taşımamaktadırlar.

Bir diğer ifadeyle, bütün gerçekleştirilen siyasi, yasal girişimlere rağmen iktidar hâlâ muhalefetsiz bir Meclise kavuşamamış durumdadır. Buna ek olarak, İstiklâl Mahkemeleri'nin "*keyfi kararları*" siyasi çevrelerde önemli bir muhalif yapının oluşumuna zemin hazırlamış durumdadır[140]. İktidar her türlü muhalefetten kurtulma arzusu taşır. Ama nasıl? Hükümet böylesi bir fırsatı çok geçmeden elde eder. İzmir Suikastı olarak tarihe kaydolunan girişim, Halk Fırkası'na, özellikle de Meclis'teki muhalefetin kökünü kazımak için eşi bulunmaz bir fırsat sağlar[141]. Şu veya bu şekilde suikastla ilişkilendirilen bütün muhalifler ya idam edilirler ya da siyasi hayatları sona erdirilerek etkisiz kılınırlar[142].

[140] Ali Fuat Cebesoy, kendisiyle yapılan bir röportajda şunları söyler: [İfade bozuklukları metnin aslındadır] "Atatürk'ün icraatı var ya, yenilikleri var ya, şapka giydirdi, kadın haklarını verdi, kanunu medeniyi kabul etti, bu icraatı var yani bu memlekette mühim bunlar, bunlar kolay kolay herkesin yapacağı iş değil. Suikastı mahsus bir terör havası yarattı, bunları yapabilmek için. Böyle hareketleri vardır... Suikast meselesi[nden] evvelden haberdardı... Ani bir sürpriz değil. Ama onu öyle bir sahneye koydu ki mecliste, memlekette, hem bir terör, hem de aman Atatürk'ü muhafaza edelim, ne söylerse yapalım, fikrini hazırladı ve arkasından, bir arkasından, öbürü arkasından, ille bunu yapacaksınız diye, şapkadan başlayarak kanunu medeni vesaire hepsini yaptı. Böyle hareketleri vardır. Şimdi bu hareketleri esas alacak olursak bu adam diktatör, diktatör. Ama esası diktatör değil çünkü başka türlü hareket zaaf vereceği için, yarım bırakacağı için, daha fenalık getireceği için burada bir mizansen sahneye koydı. O mizansene ekseriye diktatörlük derlerdi. Yani ben öyle derim ki büyü sanatkâr ve usta bir aktör" (Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, s. 364).

[141] Bkz: Tunçay, *T.C. Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.8.165.166

[142] Kinross, *Atatürk*, s.497

Suikast girişimi ve takip eden süreç şu şekilde gerçekleşir. Mustafa Kemal, 14 Haziran 1926'da Ankara'dan ayrılarak Ege bölgesini kapsayacak bir geziye çıkar. Gezinin uğrak noktalarından birisi olan İzmir'e gelmeden bir gün önce bir suikast girişimi ihbar edilir. Giritli Şevki isminde bir eski sabıkalı, İzmir Emniyetine başvurarak suikast girişimini ihbar eder. Eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit'in planladığı suikastın ihbar edilmesi üzerine, suikastta rol alacaklardan Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf isimli şahıslar yakalanırlar. Bunlar, suikastın planlayıcısının Ziya Hurşit olduğunu ve suikastın Gaffarzâde Oteli önünde gerçekleştirileceğini, suikast sonrasında karışıklıktan faydalanıp bir araçla Giritli Şevki'nin ayarladığı motorlu tekneye ulaşıp, Sakız Adası'na geçmeyi planladıklarını itiraf ederler.

Tertipçilerinin itiraflarından da anlaşıldığı üzere, suikast girişimi tamamıyla Mustafa Kemal'in şahsını hedef almaktadır. Çünkü, Ziya Hurşit, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in yakın arkadaşlarından birisiydi ve Ali Şükrü Bey'in katili olduğuna inandığı Mustafa Kemal'i öldürerek, arkadaşının intikamını almayı düşünmektedir. Bu amaçla iki katil kiralar. Ayrıca, soruşturma sırasında anlaşıldığına göre, suikastla irtibatlı olanlardan birisi de Miralay Arif Bey'dir. Önceleri Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından olan Miralay Arif, Mustafa Kemal'in onayıyla Eskişehir mebusu seçilmiş birisidir. Fakat daha sonraları Mustafa Kemal'le bazı kişisel nedenlerden dolayı arası açılır ve gözden düşer. Miralay Arif, politika basamaklarında ilerleyememesinin en önemli engeli olarak Mustafa Kemal'i görür ve ona karşı büyük kin besler. Suikastla irtibatlı diğer birkaç kişinin de durumu bunlardan farklı değildir. Tüm bunlar suikast girişiminin "*tamamıyla kişisel*" nedenlere dayandığının en önemli delillerini teşkil eder[143]. Zaten, Ziya Hurşit de savunmasında bunu dile getirir; iddia edildiğini aksine, Bakanlar Kurulu'nu devirmeyi veya Anayasa'yı değiştirmeyi düşünmediğini, kimseyi silahlı olarak isyana çağırmadığını, sadece Mustafa Kemal'i öldürmeyi arzuladığını söyler[144].

Suikastçıların hedefi sadece Mustafa Kemal'dir; ortada, hiçbir şekilde "*rejim*" sorunu yoktur. Ama ne var ki Mustafa Kemal "*işi büyük ölçüde*

[143] Erman, A. Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul 1975, s. 148

[144] Kınross, *Atatürk*, s. 497;
İzmir Suikastını takip eden günlerde Amerikan Büyükelçisi Mark L. Bristol ABD Dışişlerine gönderdiği 22 Haziran 1926 tarihli raporda şunları yazar: "Dolaşan bir söylentiye göre, hükümet ya böyle bir suikastı uydurmuş, ya da siyasal olmayan gerçek bir suikastı, artık sert iç yönetime rağmen, susturulamayan genel muhalefet karşısında Terakkiperver Parti yöneticilerini gözden düşürmek için kullanmıştır" (Karabekir, Kazım, *İzmir Suikastı*, s. 216; Büyükelçinin konuyla ilgili iki rapor ve bir telgrafı kitaba yayıncı tarafından eklenmiş).

siyasi bir komplo gibi ele almayı daha uygun görür"; muhalefetin son artıklarını da temizlemek için şahsına yönelik suikast planını "*kaçırılmayacak bir fırsat* [olarak değerlendirir. Bu sayede]; *topyekûn bir iktidar için sabırsızlanan ve kendisine karşı olan herkes[i] suçlamak ve yolunun üzerinden uzaklaştırmak olanağı*"[145] elde eder. İlk andan itibaren süreç titizlikle hazırlanır. Mustafa Kemal, 18 Haziran'da Anadolu Ajansı muhabirine verdiği demeçte, suikastın şahsına yönelmiş gibi görünmesine karşın, aslında Cumhuriyet'e ve onun dayandığı yüksek ilkelere yönelmiş bir girişim olduğunu ifade eder[146]. Bu son derece önemli bir suçlamadır; çünkü, suikast girişiminin Cumhuriyet'e yönelik algılanması, olayın değerlendirilmesinin ve takibinin geniş tutulacağı mesajını vermektedir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü de yıllar sonra kendisiyle yapılan bir röportajda bu duruma değinir. İnönü'nün "*Bir iddiaya göre İzmir suikastından sonra yapılan muhakemeler Atatürk'ün siyasi rakiplerini tasfiye halini almıştır. Dolayısıyla İzmir suikastı olayı bu maksatla istismar edilmiştir. Bu iddia doğru mudur?*" sorusuna verdiği cevap, suikast girişiminin nasıl bir yönde değerlendirildiğinin bir anlamda itirafı niteliğindedir: "*Şimdi benim hatırladığım, İzmir suikastı olduğu zaman ihtilaf halindeki arkadaşları ayrılıp bir fırka teşkil etmiş bulunuyorlardı. Terakkiperver Fırkası âzası idiler. Onlar dâvâya arızî olarak sonradan katıldılar. Asıl büyük mesele İttihat ve Terakki'den kalan azâların davaya karışmaları ile çıktı. Ötekiler arızî olarak girmişlerdi ve sonunda beraat ettiler*"[147]

Suikast girişimi duyulur duyulmaz "*dört Ali'ler mahkemesi*"[148] olarak isim yapmış İstiklâl Mahkemesi heyeti toplanır. Mahkeme heyeti, suikast planı ve bu planın itirafıyla ilgili hiçbir bilgiye sahip olmadığı[149] halde, bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinin, dokunulmazlıklarına bakılmaksızın, nerede olurlarsa olsunlar bulunup tutuklanmalarına karar verir. Heyet, hemen bir trenle İzmir'e hareket eder[150].

İstiklâl Mahkemesi'nin tüm Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinin tutuklanması talimatı vakit kaybetmeden emniyet güçleri tarafından yerine getirilir. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi Milli

[145] *Hakimiyet-i Milliye* 19 Haziran 1926

[146] İpekçi, "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor", s. 23, 24

[147] Söz konusu "Aliler" şunlardır: Afyon Milletvekili Kel Ali (Çetinkaya) (başkan), Denizli milletvekili Necip Ali (Küçükağa) (savcı), Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali (üye), Rize Miletvekili Laz Ali (Zırh) (üye), Aydın Milletvekili Doktor Reşit (Galip) (üye). Bazı kaynaklarda ise ilk üç şahsiyete atfen "*Üç Aliler*" olarak bahsedilir.

[148] Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri*, s. 204

[149] Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul 1955, s. 40

[150] "İsmet Paşa, Kazım Karabekir'in suikastçılık sanığı olarak yakalandığını duyunca, bütün suikast hikayesinin topyekûn bir tertip olduğuna hükmetti" (Atay, *Çankaya*, s. 403).

Mücadelenin ünlü paşaları da tutuklananlar arasında yer alırlar. Başbakan İsmet İnönü, tutuklamada yanlışlık yapıldığını düşünüp Kâzım Karabekir'in tutuklanmasına karşı çıkar[151] ve Ankara Polis Müdürü Dilâver Bey'e emir vererek Kazım Karabekir'i serbest bıraktırır. Bu durum İzmir'deki mahkeme heyetine bildirilir. Mahkeme, İsmet İnönü'nün de tutuklanmasını emreder. Durumdan haberdar olan Mustafa Kemal, bu son gelişmeye müdahale ederek, Başbakan olan İnönü'nün tutuklanmasını önler ve İnönü'den acele İzmir'e gelmesini ister. İsmet İnönü, 21 Haziran'da İzmir'e gelir ve Mustafa Kemal'le görüşür. Görüşme sonrasında İsmet İnönü, mahkeme heyetinin tüm girişimlerini doğru bulduğunu; Anayasa'da yer alan dokunulmazlık gibi "*ufak-tefek ayrıntıların*" milletvekillerinin tutuklanmasına mani olamayacağını; fazla bir sorguya ihtiyaç hissetmeden veya savunma ve şahide gerek duymadan karar veren mahkeme kararlarını onayladığını bildirir[152]. Tüm bunlar gerçekleşirken, Halk Fırkası'nın sesi durumundaki *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi suikast girişimini bir rejim sorunu olarak sunmaya devam eder. Falih Rıfkı ve Ağaoğlu Ahmet suikast girişiminin rejimi devirmeyi amaçladığını makalelerinin değişmeyen konusu haline getirirler[153].

İlk duruşma 26 Haziran 1926'da yapılır. İzmir Milletvekili Kazım (Karabekir) Paşa, Ankara Milletvekili Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, İstanbul Milletvekili Refet (Bele) Paşa, Edirne Milletvekili Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, Erzurum Milletvekili Rüşdü (Dadaş) Paşa, Eskişehir Milletvekili Albay Arif Bey, İzmit Milletvekili Şükrü Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, Manisa Milletvekili Abidin Bey, İstanbul Milletvekili Canbulat Bey, Erzincan Milletvekili Sabit (Sağıroğlu) Bey, Dersim Milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel) Bey, Ergani Milletvekili İhsan Bey, Trabzon Milletvekili Rahmi (Eyüboğlu) Bey, Mersin Milletvekili Besim (Hafız) Bey, Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, Tokay Milletvekili Bekri Sami (Kunduh) Bey, İzmit Milletvekili Mustafa Bey, Bursa Milletvekili Necati Bey, Bursa Milletvekili Osman Nuri (Albay) Bey, Erzurum Milletvekili Kazım Bey'in da aralarında bulunduğu kalabalık bir kitle sanık olarak yargılanmaya başlar. Ancak yargılamanın seyri daha ilk duruşmada belli olur. Mahkeme heyeti başkanı (Kel) Ali Bey, basına verdiği demeçte Terakkiperver cilerin suikasta katılmakla suçlanacağını ve bazı İttihatçıların da aynı konumda olduklarını açıklar[154]. Tutukluların avukat tutma ve

[151] Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri*, s. 205; Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, C.I, s. 28,29; Aydemir, *İkinci Adam*, C.I, s. 331; Kinross, *Atatürk*, s. 498; Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 335

[152] *Hakimiyet-i Milliye*, 19.20.21 Haziran 1926

[153] Kinross, *Atatürk*, s. 499, Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarih*, s. 227

[154] Kinross, *Atatürk*, s. 499

kararları temyiz etme gibi bir hakları bulunmamaktadır: "*Suçsuzluklarını ispat edemezlerse suçlu bileneceklerdi[r]*"[155]. Mahkemenin çalışma biçimini ve yargılama usûlünü göstermesi açısından İzmit Milletvekili Şükrü Bey'in avukat tutma isteğine Mahkeme Başkanı Ali Bey'in verdiği cevap son derece manidardır: "*İstiklâl Mahkemeleri, avukatların cambazlıklarına gelemez. Mahkememizin üst kademesi yoktur. Millet hüküm bekliyor. Ne söyleyecekseniz açıkça söyleyiniz. Avukatlarla geçirecek zamanımız yoktur*"[156].

Kazım Karabekir'in 3 Temmuz'da yapılan sorgulaması son derece heyecanlı geçer[157]. Mahkeme heyeti "*eski hesapları*" görmek ister gibidir. Sorular, suikastla ilgili olmaz; eski siyasi ayrılıklarla ilgili konular sorulur. Kazım Karabekir, "*el ele çalışan arkadaşların arasında ayrılıkların*" Lozan'la başladığını, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na ise "*memlekete hizmetten kaçmamak*" için katıldığını söyler. Mahkeme Başkanı Ali Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kastederek "*Bence memleketin böyle partilere tahammülü yoktur*" diyerek yanlı görüşünü açıklaması üzerine, Kazım Karabekir "*Ben aksi düşüncedeyim. Memleket demokrasiye layıktır. Millet anlayışlıdır*" karşılığını verir[158].

Suikastçıların sorgularından, başta Milli Mücadelenin Paşaları olmak üzere eski İttihatçıları ve Terakkiperver Fırkası'nın mensuplarını suçlayacak nesnel hiçbir ipucu elde edilemez[159]. Mustafa Kemal, duruşmalar

---

155 Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, s.76; Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, s. 419

156 *Vakit*, 4 Temmuz 1926

157 Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, s.84,85; Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 419,420; Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*,s. 67, 68.

158 Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, s.228;
"Suikast tertibine ismi karışanlar, Terakkiperver Fırka mensuplarıyla, İttihatçılar, muhakeme safahatında, ben bunların bir araya gelip karşılıklı ve müşterek bir karara vardıkları gibi bir manzara görmedim. Muhakemenin tarzı bunu göstermiyor. Davaya dahil edilenlerden her biri, bir ucundan haberli, münasebetli ve ilişkili gibi bir hal var. Kimi, İttihat ve Terakkiden dolayı, kimi Terakkiperver Fırka içinde olarak böyle. Ama muhakemeleri yapılırken bir ipucu yakalandığı zaman, bunun tertiple münasebeti ne kadar geniştir, belli değil. Ayrıca tahkik etmek vazife oluyor. Terakkiperver Fırka'nın doğrudan doğruya tertipçi olmadığı anlaşılıyor. Ama, eski İttihatçılardan Şükrü Bey, Sarı Efe gibi fedailerin hadiseye başlıca tertipçiler olarak karışmaları ve bunların Terakkiperver Fırka ile irtibatlı bulunmaları işi sıçratıyor. Yani bir ucundan Terakkiperver Fırkaya dayanıyor" (İnönü, *Hatıralar*, C.II, s.218).

159 Kazım Karabekir'in damadı Profesör Faruk Özerengin'in açıkladığına göre, Mahkeme heyeti ile Mustafa Kemal arasındaki irtibatı kesintisiz bir şekilde Fahrettin Altay sağlamaktaydı (Karabekir, *İzmir Suikastı*, s. 229). Fahrettin Altay'ın konuya ilişkin bir hatırası şöyledir: "Mahkemenin son günleri idi. Bir gün, öğleden sonra Kordon boyundaki Atatürk'ün evinin önünden geçiyordum. Bu saatlerde istirahatte olduklarını tahmin ederek maiyetleri ile görüşmek üzere eve girdim. Kapının ilerisinde soldaki bir odanın kapısı açıktı. Ortada bir masanın başında kendileri ile Başvekilin oturduklarını görünce müsaadesiz geldiğime sıkıldım ve selam vererek geçmek istedim. O eli

sırasında Çeşme'de ikamet eder ve her vesile de adaletin bağımsız olduğunu açıklar. Ancak mahkeme üyeleri ve diğer bazı nüfuzlu kişiler sürekli kendisiyle görüşürler[160].

Mahkemenin bağımsız davranmadığı açıktır. Özellikle Kazım Karabekir'in sözleri ve Kazım Karabekir'e sözlerini istediği gibi söyleyeceği bir serbestliğin tanınması Mustafa Kemal'i kızdırır. Mahkeme Heyeti bir balo bahanesiyle Çeşme'ye çağırılır. Mustafa Kemal, Mahkeme heyetiyle balo salonunun yanındaki mutfakta görüşür ve işlerini savsakladıkları, sanıklara yumuşak davrandıkları için sert bir şekilde azarlar. Mahkeme heyeti işittikleri azarlar sonrasında tekrar salona dönemezler; salona dönen Mustafa Kemal'le bir araya gelmeye cesaret edemedikleri için, mutfak penceresinden atlayarak binayı terk ederler[161]. Kılıç Ali daha sonraları, bu kaçışlarının gerekçesini balo misafirlerini "*rahatsız etmemek*" biçiminde açıklayacaktır[162].

Sorgulamalar devam ederken, Mustafa Kemal, Genel Kurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'yı İzmir'e çağırır. Anlaşıldığı kadarıyla ondan Paşaların tutuklanmasının orduda ne tür tepkilere neden olduğunu öğrenmek istemektedir. Söze doğrudan girer ve henüz sonuçlanmamış sorgulamanın o aşamasında, Mahkemenin başta Kazım Karabekir olmak üzere bazı paşaları idam etmeyi düşündüğünü söyler. Fevzi Paşa, idamla sonuçlanacak suçun delillerinin neler olduğunu sorar. Mustafa Kemal, Ziya Hurşit'in itiraflarının paşaları suçlu gösterdiğini söyler. Fevzi Paşa'nın cevabı bir soru sormak biçiminde olur: "*Ziya Hurşit benim adımı verseydi, beni de idam edecek miydiniz?*". Mustafa Kemal, bu son derece anlamlı soru karşısında herhangi bir şey söylemez[163]. Anlar ki, ordu, paşaların yargılanmasından rahatsızlık duymaktadır.

---

ile işaret ederek beni yanına çağırdı ve oturmamı istedi. Yüzlerinden kederli oldukları anlaşılıyordu. Bana hitaben "Ali Bey bizim paşaları da asacak" dedi, fikrimi sorar tarzda yüzüme baktı. Bu sözler bir sürpriz tesiri yaptı, bir an durakladım, Başbakan başını eğmiş yere bakıyor sanki bakışları ile bir tesir yapmış olmaktan çekiniyordu. Kendimi toparladım ve dedim ki: "Paşa hazretleri, siz her şeyi bizlerden iyi düşünür ve yaparsınız. Bu suali bendenize tevcih etmekle anlıyorum ki lütufkâr kararınızı vermişsiniz..." Bu yoldaki cevabımdan, lütûfkar karar tabirinden paşaların idamlarını istemiş olsaydınız bana sormazdınız demek istediğimi o yüksek zekâ derhal anlamıştı. Gülümseyerek; "İyi amma sonrasından emin olabilir miyiz?" buyurdular, o vakit İnönü başını kaldırdı ve şu özetle cevap verdi: "Emin olabilirsiniz Paşa hazretleri, siz var oldukça. Hükümetiniz daima kuvvetli olacaktır. Bütün millet size prestij ediyor bu nankörlüğe teşebbüs edenler mahdut birkaç sapıktan ibarettir, ceza da bu hudut dahilinde kalırsa adaletiniz bütün milleti bir kere daha size bağlayacaktır." Atatürk de, "Pekalâ bakalım Ali Bey ile bir daha görüşelim" diyerek ayağa kalktı, ayrıldık" (Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 421).

160 Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, s.85-87; Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri*, s. 209.

161 Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*,s. 66- 68.

162 Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, s. 62

163 Kınross, *Atatürk*, s. 501

Savcı Necip Ali Bey 11 Temmuz'da iddianamesini okur. İddianamede suikast girişimi hakkında bilgi verildikten sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının "*hoş karşılanmadığı*", fırka yöneticilerinin kendilerine yapılan bazı uyarıları dikkate almadıkları, Fırka'nın Şeyh Said isyanında etkilerinin görüldüğünü dile getirilir. Bu genel girişi takiben on kişinin idamı, altı kişinin kürek cezasına çarptırılmaları, aralarında bazı Paşaların da bulunduğu diğer sanıkların ise beraatleri talep edilir. 12 Temmuz'da bazı sanıklar hariç diğerleri savunmalarını yaparlar. Savunmasını yapmayanlar arasında Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Bekir Sami Bey vardır. Mahkeme, kararını 13 Temmuz'da açıklar; 16 kişinin idamına, diğer bazı sanıklar sürgün cezasına, ünlü Paşaların ise beraatine karar verilmiştir. Kararda dikkat çeken nokta, Savcının mahkûmiyetlerini istediği Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa'nın, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat'ın ve Sivas Milletvekili Halis Turgut'un da idam cezalarına çarptırılmalarıdır. Bu sonuç Mahkeme heyetinin son anda bir karar değişikliğine gitmesiyle gerçekleşir. Olay şöyle gerçekleşir: Aralarında Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un bulunduğu bazı tutuklular beraat etmelerine rağmen, Mahkeme salonunun altındaki bir depoda tutulurlar. Hapis cezası almış olan Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa ile Sivas Milletvekili Halis Turgut'ta depodadırlar. Bu iki milletvekili, aldıkları hapis cezasının bir dayanağının olmadığını, suçsuz olduklarını belirtir ve mahkeme kararını temyiz etmeyi düşündüklerini ifade ederler. Depoya gelen bir görevlinin, kararı temyiz etmek isteyenlerin kendisiyle gelmelerini bildirmesi üzerine depodan çıkarlar. İkisi de hemen idam edilirler[164].

Mahkemenin kararında ilginç ve yasal olarak da sorunlu bir çok nokta vardır. Her şeyden önce Mahkeme ne kendisini kuran iradenin istediğini yerine getirebilmiş ve ne de adil davranabilmiştir. Kendisini kuran iradeye itaatte kusurunun başlıca nedeni korkmasıdır. Çünkü, mahkeme

[164] Kazım Karabekir Paşa'nın damadı Profesör Faruk Özerengin'in açıklamalarına göre, Paşaların affının nedeni, ordu içinde açığa çıkan isyan tehlikesidir: "Bir grup silahlanmış subay sayesinde Paşaları asamadılar. Bunu da çok iyi biliyoruz. Mustafa Kemal Paşa Çeşme'ye çekiliyor. Fahrettin Altay vasıtasıyla mütemadiyen haberleşiyor. Bir an evvel bunları da temizlemek istiyor. Fakat mahkeme bir türlü karar veremiyor. Bunun üzerine "silahlı subaylar var, çekin subayları" diyorlar. Orduya emir veriyorlar, tatbikat yapılacaktır. Çeşme'ye gelin... Ordu, askerler Çeşme'ye çekiliyorlar, fakat bir grup subay çekilmiyor. Ordu'ya isyan ediyorlar. Şuna karar veriyorlar: Eğer Paşalara idam hükmü çıkarsa mahkeme heyetini temizleyecekler. Meşhur "Üç Ali'yi" ve ondan sonra da komutanlarını dışarı çıkartacaklar ve isyanı başlatacaklar." (Karabekir, *İzmir Suikastı*, s. 229, 230; *Teklif Dergisi*'nin 1987 tarihli 6. sayısında yayınlanan mülakattan; Bir asker olan Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu'da bu görüşleri destekler. Mahkeme heyetinin Mahkeme salonunu dolduran ve Paşalara destek vermek için gelen subaylardan korktuklarını açıklar. Bkz: Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, s. 7).

heyeti, yaşadığı bazı durumlar nedeniyle[165] yargılamaların sonunda Paşaların affına karar vermek zorunda kalır. Halbuki onların idam edilmeleri düşünülmekteydi[166].

İzmir Suikastı'nın Siyasi Sonuçları

İzmir'deki duruşmalar üç hafta sürer. Ölüm cezasına çarptırılanların infazı hemen yerine getirilir. İzmir'deki duruşmalar sonuçlanıp kararlar verildikten sonra, Mahkeme heyeti Ankara'ya döner ve suikastla irtibatlı olduğu düşünülen eski İttihatçıların yargılamasına geçilir[167]. Bu duruşmaların "*amacı da, Gazi'nin geri kalan düşmanlarını, İttihat ve Terakki üyelerini ortadan kaldırmaktı[r]... [Zira] Gazi, İttihatçılar büsbütün ortadan silininceye kadar, tam bir güvenlik duygusuna kavuşamayacaktı[r]*"[168]. Mahkeme heyetinin gözünde, Kemalist kadronun teşkil ettiği hükümeti desteklememiş olmak dahi suçlu bulunmak için yeterli delildir[169]. Bu duruşmalar da, idam ve hapis kararlarıyla sonuçlanır ve "*İttihatçıların defterleri dürülür*"[170]. Böylelikle Halk Fırkası için siyasi muhalefetin olmadığı dönem başlamış olur[171].

---

[165] Aradan sekiz ay geçecek ve Mustafa Kemal, Çankaya'da sofrasında ağırladığı Ali Fuat Cebesoy'a "*Paşaları senin hatırın için affettirdim*" diyecektir (Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.II, s.232).

[166] "Meclis'te sırf "İttihatçılık" saikiyle Mustafa Kemal Paşayı sevmeyenler de vardı ki, bunlar yer yer Halk Partisi ve Paşa aleyhinde konuşuyorlardı. Ziya Hurşit Bey bunlardan biri idi. Ateşli bir hatipti... Ankara'nın merkezi hükümet ittihazı aleyhinde kürsüden çok şiddetli ve hararetli beyanatta bulunmuştu. Ancak bunlar prensipten değil, muhalefet hissinden doğuyordu. Yine meselâ eski Maarif Nazırı Şükrü ve İsmail Canpolat beylerin gözlerinden kin ve gayz şerâreleri etrafa yayıldığı halde, Mecliste tek kelime muhalefette bulundukları görülmemişti. Enver Paşa'nın yaveri, İstanbul Mebusu Yenibahçeli Şükrü Bey aynı durumda idi" (İz, *Yılların İzi*, s. 122,123)

[167] Kınross, *Atatürk*, s. 501, 502

[168] Kınross, *Atatürk*, s. 502

[169] Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, s. 109

[170] "Bu kesin tasfiye, her türlü aleyhtarlığın veya gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'e başladığı inkılabı tamamlamak fırsatını verdi. Nasıl ki, Meşrutiyette İttihat ve Terakki otoritesi de takib-i hükümet hadisesinin sehpaları üstünde tutunmuştu. (Atay, *Çankaya*, s. 406).

[171] "Gerçekte, Milli Mücadele kadroları geniş ölçüde İttihatçılardan oluşmuş, Cumhuriyet kurulduktan sonra da aynı kişiler yönetimi ellerinde bulundurmuşlardır. Fakat İttihatçıların Merkez-i Umumî âzası ve nâzır seviyesindeki eski ileri gelenlerinden birçoğu, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına katılmayıp (ve onlarca kabul edilmeyip) İstanbul'da üstlenmişlerdir. Bunlar arasında, Ankara'nın en çok çekindiği, örgütçülük yeteneğiyle eski iâşe Nâzırı Kara Kemal, bilgi ve düşünce gücüyle de eski Maliye Nâzırı Cavid Beylerdi. Bu kişilerin çevresi, daha Cumhuriyet ilanı öncesinden beri gizlice izleniyor, zaman zaman da kendileriyle temaslar yapılıyordu. M. Kemal Paşa, 1922 sonlarında Kılıç Ali ve Topçu İhsan'ı İstanbul'a göndermiş ve İttihatçı grubunun desteğini istemişti" (Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 164).

Muhalefetsiz bir siyasi yapıyı inşa çalışmalarının bir parçası olan İstiklâl Mahkemesi'nin, bir kısmı idamla sonuçlanan ve tamamen "*eski defterlerin*" karıştırıldığı Ankara'daki yargılamaları şu şekilde gerçekleşir: İzmir'de yeni Terakkiperverci ancak eski İttihat ve Terakkiperverciler de yargılanmış olmasına rağmen, daha çok Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın üyesi olan muhalifler üzerinde durulur. Eskiden İttihat ve Terakkici olan kimselerin siyaset sahnesinden tamamen uzaklaştırılması girişimi Ankara İstiklâl Mahkemesi ile gerçekleştirilir. Hükümete yakın gazeteler ise sürecin aktif aktörü olurlar. Söz konusu gazeteler, yargılananların kimler olacağının belirlenmesinde ve yargının seyrinde önemli bir etkiye sahip olurlar. Falih Rıfkı, *Hakimiyet-i Milliye*'deki yazılarıyla, süreci doğrudan etkileyen en önemli gazeteci olur. Falih Rıfkı, İttihat ve Terakki'nin geçmişte ülkeye çok zarar verdiğini ve muhakkak hesabının sorulması gerektiğini sürekli dile getirir. Bunu söylerken iktidardaki bir çok kişinin eskiden İttihat ve Terakkici olduğunu unutmuş gibidir. Elbette ki amacı iktidardaki kadro değildir; şikayetler ve ihbarlar doğru adreslerini kolay bulur. Ancak buna rağmen bazıları tedirgin olur. Bunların başında Yunus Nadi vardır.

Falih Rıfkı'nın "*bütün eski İttihat ve Terakkicilerin yargılanması gerektiği*" tezi en çok Yunus Nadi'yi tedirgin eder. Eski bir İttihatçı olan Yunus Nadi, iktidar çevresine mensup olmasına rağmen, kendi akıbeti için korkar. Çünkü, İstiklâl Mahkemesi terör estirmekte ve Başbakanı bile tutuklayacak cesareti kendisinde bulabilmektedir. Her an herkesin tutuklanabileceği ve hatta idam edileceği bir ortam hüküm sürmektedir. Bu durum Yunus Nadi'yi çok korkutur. Kendisini kurtarmak için, yargılanacak İttihatçıların *Halk Fırkası*'na üye olmaması şartının aranması gerektiğini savunur. İki gazeteci arasındaki tartışmanın dozajı gün geçtikçe artar. Tartışmanın taraftarları çoğalmaya başlar. Yunus Nadi, düşüncesini İsmet İnönü'ye kabul ettirmeyi başarır ve akıbetiyle ilgili korkudan kurtulur. İki gazeteci, daha sonraları Halk Fırkası'nın ileri gelenleri tarafından barıştırılırlar.

Ankara'daki ilk duruşma 2 Ağustos'ta gerçekleşir. Yargılanmasına karar verilenlerin ortak suçu, Cavid Bey'in evinde toplanarak İttihat ve Terakki'yi tekrar diriltme yönünde girişimlerde bulunmaktır[172]. Sanıkların birbirleriyle bağlantılarını ve ortak suç işleme girişiminde bulunduklarını dile getiren savcılık iddianamesi baştan sona ilginç bir hukuk belgesi niteliğine sahip olur. 23 Ağustos'ta okunan iddianameye göre, Dr

[172] İstiklâl Mahkemeleri konusunda bir araştırma yapan Ergun Aybars, İstanbul Mahkemesini yumuşak kararları nedeniyle "devrimci" niteliğe sahip olmamakla itham ederek dolaylı bir şekilde suçlar (Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s.56).

Nazım'ın suçluluğunun en önemli delillerini idam edilen Şükü Bey'le arkadaş olması, duruşmada küfürlü konuşması ve daha önceleri Ziya Hurşit ile ilişkisinin bulunması oluşturmaktadır. İttihatçılardan olup İzmir İstiklâl Mahkemesi tarafından idamına karar verilen Kara Kemal'in eski bir arkadaşı olması ise Cavid Bey'in İzmir Suikastı ile ilişkili olduğunun bir delili kabul edilir. Ardahan Milletvekili Hilmi Bey ise, hasta annesini tedavi için İstanbul'a götürdüğünde Kara Kemal ve Vali Abdulkadir Bey ile görüştüğü iddiasına bağlı olarak suçlu kabul edilir. Bu suçlar her üçünün de idamla yargılanmaları için yeterli bulunur.

Mahkeme 27 Ağustos'ta kararını açıklar. Mahkeme Eski Maliye Bakanlarından Cavid Bey'in, Doktor Nazım'ın ve Hilmi Beyin idamına, diğer sanıkların bir kısmının beraatine, bir kısmının ise değişik sürelerde mahkûmiyetine karar verir. İdamlar 28 Ağustos sabahı infaz edilir.

İstiklâl Mahkemeleri Hakkında Genel Değerlendirme

1925 – 27 yılları arasında faaliyette bulunan ve esas itibarıyla Şeyh Said isyanını bastırılmasına katkı sağlaması için kurulan İstiklâl Mahkemeleri, İstanbul, Ankara ve İsyan bölgesinde olmak üzere üç ayrı yerde teşkil etmiştir. Ankara'daki gezici bir mahkemedir. İzmir suikast girişimi nedeniyle İzmir'e gitmesinden de anlaşılacağı gibi, görevi icabı faklı yerlere giderek olaylara müdahale eder. Bu mahkemelerden İsyan bölgesinde faaliyet yürüten Şark İstiklâl Mahkemesi 5010 kişiyi yargılar, bunlardan 2779'u beraat eder; 207'si vicahî, 213'ü giyabî olmak üzere 420 kişiye idam cezası verir. Ankara İstiklâl Mahkemesi 2436 kişiyi yargılar, bunların 1343'ü beraet eder, 150'si vicahî, 90 gıyabî olmak üzere 240 kişiye idam cezası verir. Burada verilen sayılara söz konusu mahkemelerin asker kaçakları hakkında verdiği idam cezaları ile askeri mahkemelerin verdiği idam kararları dahil değildir. Basını kontrol etmek ve muhalifleri sindirmek için kurulan İstanbul İstiklâl Mahkemesi idam cezası vermeyen ve diğer ikisine göre daha yumuşak kararlar veren bir mahkeme niteliğine sahip olur. Bu özelliği ise Hükümete yakın çevrelerin eleştirilerine uğramasına yol açar. Hatta bu eleştirileri, Ergun Aybars örneğinde olduğu gibi, sonradan devam ettirenler bile vardır[173].

İstiklâl Mahkemeleri, çalışma yöntemi açısından son derece ilginç ve olağanüstü yetkilerle donatılmış mahkemelerdir. Ayrıcalıklı özelliklerinden en önemlilerini, delile ihtiyaç hissetmeden vicdanen karar verebiliyor olmaları, kararlarının sorgulanmadan derhal uygulanması ve tüm asker

[173] Velidedeoğlu, H. Velded, "Ankara İstiklâl Mahkemesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Mart 1973

ve sivil yöneticilere emir verebilmeleri oluşturur. İzmir suikastı girişimi sonrasında yaşandığı üzere, Başbakan İsmet İnönü'yü tutuklama kararı bile vermekten tereddüt etmeyen ve kararını uygulayabilen bir iradeye sahip mahkemelerdir. Mahkemelerin emir veremediği ve "*rica*"sını dikkate aldığı tek kişi Mustafa Kemal'dir.

Ankara İstiklâl Mahkemesinde zabıt katipliği yapmış olan H. Velded Velidedeoğlu'na göre, İstiklâl Mahkemeleri "*inkılâp düşmanlarını*" ve Mustafa Kemal'e suikast düzenlemeyi düşünenleri asmış mahkemelerdir. Ancak bir süre sonra milletvekilleri dahi kendileri tarafından yaratılan bu mahkemelerden son derece korkar hale gelirler; çünkü, İstiklâl Mahkemelerinin birer "*tedhiş mahkemelerine*" dönüşür[174]. Mahkemelerin niteliğini göstermesi açısından İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Lütfi Müfit'in sözleri oldukça önemlidir: "*Bizim muayyen milli gayemiz vardır. Ona varmak için ara sıra kanunun üstüne de çıkarız*"[175].

Mahkemelerin çalışma usûlü açısından Avni Doğan'ın anlattıkları ilginçtir. İsyan bölgesindeki Şark İstiklâl Mahkemesinde Savcı yardımcılığı görevi yapan Avni Doğan, bu mahkemenin siyasi iradeden bağımsız olmadığını, lüzumlu bulduğunda yasal sınırları hesaba katmadığını dile getiren şeyler açıklar. Doğan, İstiklâl Mahkemelerinin "*selahiyetlerinin sınırsız*" ve aynı zamanda "*kontrolsüz*" olduğunu, idam kararlarına savcının bir itirazı yoksa hemen uygulandığını belirtir. Doğan'ın açıkladığına göre, mahkeme, sevilmeyen-istenmeyen kişileri suçlamak için yapay deliller de oluşturmaktan çekinmez. Bunun en tipik örneğini Şeyh Sait'in sorgulanması oluşturur. Mahkeme heyeti, Şeyh Sait'ten, cezasını hafifletmek vaadiyle, bazı gazetelerin aleyhinde ifadeler vermesini ister. Bu ise, mahkeme heyetinin sadece yargılama göreviyle yetinmeyip, istediklerini mahkûm edebilmek için "*tezgahlar*" kurduğunun önemli bir delilidir. Doğan, bizzat kendisinin, Ankara'daki bazı "*ikinci derece zevattan*" sık sık telgraflar aldığını ve yönlendirildiğini de belirtir[176].

Şurası kesindir ki, üç İstiklâl Mahkemesi içerisinde en cüretli, pervasız olanı Ankara İstiklâl Mahkemesidir. Özellikle bu mahkemenin üyeleri, güçlerini doğrudan Mustafa Kemal'den alırlar. Zira, "*Kel Ali*" lakaplı Başkan Ali Bey, Samet Ağaoğlu'nun tanımlamasıyla, Mustafa Kemal'e bir albayın bir mareşale bağlı oluşu gibi bağlı birisirdir. Kendisine verilen görevleri çekinmeden yapan, hiç zorlanmadan idam cezası verebilen bir kişiliğe sahiptir. Başkan yardımcısı Kılıç Ali'de Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarındandır. Mustafa Kemal'i, ne istediğini, neyi arzuladığını

[174] Özgeevren, A. Süreyya, "Şeyh Sait İsyanı" *Dünya Gazetesi*, 24-26 Mayıs 1957

[175] Doğan, Avni, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul 1964, s. 173,174

[176] Ağaoğlu, Samet, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul 1969, s. 96,97

hissedecek kadar yakından tanıyan ve ona göre hareket eden birisidir[177]. Bu nedenledir ki, İzmir Suikastı davası başladığı günlerde Paris'te bulunan Rauf Bey, 30 Haziran 1926 günü Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa'ya çektiği telgrafta "*siyasi hasımlardan kurulu ve bazıları ile de şahsi düşmanlık bulunan mahkeme üyelerinin*" önüne çıkmayı "*kurulan tuzak*" olarak niteler. Türkiye'ye dönüp mahkemeye çıkmaktan kaçınma nedeni sorulduğunda "*İstiklâl Mahkemelerinin elinde oyuncak olmamak için*" cevabını verir. 5 Temmuz 1935 yılına kadar da Türkiye'ye dönmez[178].

İstiklal Mahkemelerini doğru değerlendirebilmek için "*bağımsızlık*" durumlarını dikkate almak yeterlidir. İstiklâl Mahkemelerinin yasalara bağımlı kalan ve siyasi iradenin etkisinden kendisini korumuş mahkemeler olduğunu söyleyen birisini tespit etmek mümkün değildir. Mahkemelerin siyasi iradenin etkilerine göre hareket ettiği açıkça bilinmektedir. Buraya kadar olayların anlatımına bağlı olarak yeri geldikçe belirtilen bazı durumlar da bu bağımlılığın delilleri arasında yer alır. Önemli olan ve tartışılan bu mahkemelerin bağımsız olup-olmadıkları konusu değil, ne kadar bağımlı olduklarıdır. Mahkemelerin siyasi iradeye bağımlığının ileri düzeyde olduğunu söylemenin delillerini bulmak ise hiç zor değildir. Bunlardan birisi, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin Dr. Nazım hakkında verdiği idam kararına uzanan süreçle ilgilidir. Savcı Necip Ali Bey ile üyelerden Dr. Reşit Galip Bey, Dr. Nazım'ın idamına razı olmazlar. Ancak diğer üyelerden birisi (muhtemelen Kılıç Ali) tarafından idamı onaylamaları için tehdit edilirler. Necip Ali, Mustafa Kemal'e giderek durumu anlatır ve yardımını ister. Zira Mustafa Kemal'in iradesinin mahkeme üyeleri üzerinde tartışılmaz etkiye sahip olduğunu bilmektedir. Ancak anlaşılır ki, Dr. Nazım'ın idamını bizzat Mustafa Kemal istemektedir. Samet Ağaoğlu'nun anlattığına göre[179], Mustafa Kemal mahkeme heyetini yanına çağırır ve Dr Nazım'ın idam edilmemesi durumunda neden olacağı tehlikelerden bahseder. Mahkeme Dr. Nazım'ın idamına karar verir. İstiklâl Mahkemelerinin ileri düzeyde bağımlı olduğunun önemli bir diğer delili ise bir emirle kapatılmalarıdır. Muhalefeti susturma veya yok etme işini başarıyla yerine getiren İstiklâl Mahkemelerinin feshi şu şekilde gerçekleşir: Bir akşam,

[177] Mumcu, Uğur, *Gazi Paşaya Suikast*, Tekin Yayınları, İstanbul 1992, s.103

[178] Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları, s. 144,145*

[179] Kınross, *Atatürk*, s. 504;
"İstiklâl Mahkemesi[nin] otoritesi [çok artmıştı]. Reisin evi hemen hemen "merci-i enam" idi. Bu hal, İsmet Paşa'nın devamlı ısrarları üzerine bir akşam Ankara Palas'ın bir balosunda Mustafa Kemal'in İstiklâl Mahkemecilerini çağırıp hemen oracıkta vazifelerine nihayet vermelerine kadar sürdü. Ertesi günü kendilerine hediye edilen Benz otomobillerine binerek, fakat artık basit milletvekili sıfatı ile Meclise gelmişlerdi" (Atay, *Çankaya*, s. 406).

Çankaya'da bir toplantı sırasında, Mustafa Kemal, Kel Ali'ye: "*Senin mahkemeyi kaldırmaya karar verdim. Artık gereği kalmadı*" der. Kel Ali, sorunu inceleyeceğini ve raporunu sunacağını söyler. Mustafa Kemal sinirlenir; "*Rapor mu? Ne raporu? Sorunu ben kendim inceledim. Senin mahkeme yarın kalkmış olacak*" diye bağırır. "*Çünkü artık "terör devri" sona ermiş, Gazi'nin başka şiddet gösterilerine ihtiyacı kalmamıştır*"[180].

Sonuç olarak, İstiklâl Mahkemeleri otoriter bir sistemin inşasında son derece önemli işlevler yerine getirirler. Muhalefetsiz bir siyaset ortamı hazırlamada baş rolü oynarlar. Bu açıdan Üçüncü Meclis İstiklâl Mahkemelerinin etkilerini taşır. Bütün çabalara rağmen İkinci Meclis muhalefetsiz ve itaatkâr bir Meclis yapılamamasına rağmen, İstiklâl Mahkemelerinin marifetiyle Üçüncü Meclis istenen bir Meclis modelini teşkil eder.

İkinci Büyük Millet Meclisi'nin çalışma takvimi Temmuz 1927'de sona erer. Ağustos'ta seçime gidilir. Üçüncü Büyük Millet Meclisi 1 Eylül 1927'de Halk Fırkası'na mensup 316 milletvekili ile açılır. Gerek Birinci Meclis'teki II. Grup üyelerinden ve gerek dağıtılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faal üyelerinden hiç kimse yeni Meclise giremez; seçilmelerine hiçbir şekilde müsaade edilmez. Terakkiperver Parti liderlerinden Ali Fuat Paşa'nın ifadeleriyle "*bir dikta rejimine*" giden süreç böylelikle inşa edilmiş olur. "*Dikta rejimine*" gidiş ise, Mete Tunçay'a göre, İstiklâl Mahkemelerinin "*siyasî-adlî terör hükümleri*"[181] ile sağlanır.

İstiklâl Mahkemeleri için çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Lehte veya aleyhte dile getirilen şeyler oldukça çoktur. Ancak, bütün "*temize çıkarma*" çabalarına rağmen, İstiklâl Mahkemelerinin olumsuz özelliklerini gizlemek veya "*meşrulaştırmak*" mümkün olamamıştır. Bu konuda "*resmi ideolojinin*" ideologları son derece zorlanmışlar ve bütün çabalamalarına rağmen gerçekleri gizlemeyi veya "*meşrulaştırıcı*" yorumlar yapmayı başaramayıp, küçük bile olsa bazı gerçekleri itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Şu ikisi, konuya ilişkin günümüzde yapılan değerlendirmelere ait örneklerdendir:

"Cumhuriyetimizin başlangıç yıllarında, 1920'lerde, 1930'larda, belli baskılar yapıldığını kabul etmek durumundayız. Güncel yaşamın en ufak ayrıntılarına dek girmiş bulunan bir "din kurumunu", hiç olmazsa "siyasal alandan" uzaklaştırabilmek için, demokratik olduğunu ileri sürmemiz mümkün olmayan uygulamalar yapılmıştır. Bugün de bu uygulamaları "övmek" mümkün olmadığı gibi, yermenin de fazla bir anlamı yoktur. Bir ihtilâl ve yeni bir devletin kuruluş döneminde böyle şeyler yazık ki olur. Ancak tarihte gördüğümüz diğer devrimlerle karşılaştırırsak, Türk Devriminin "kanlı bir baskı

[180] Tunçay, *T.C. Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 166

[181] Ateş, *Laiklik*, s.24

uyguladığını" söylemek, sanırım haksızlık olur"[182]. *"İstiklâl mahkemelerinin Türk Devrimi'nin bir parçası olduklarını ve devrimi gerçekleştirmek amacıyla çalıştıklarını unutmamak gerekir... İstiklâl mahkemeleri hukuk mahkemeleri olmadıkları için, çalışmaları da hukuk ilkeleriyle bağdaşmıyordu. İnsan hakları ve özgürlükleri gibi klasik demokrasi ilkeleri söz konusu değildi. Çünkü devrim mahkemeleriydi... (İstiklâl Mahkemeleri'nin) korku yarattıkları doğrudur. Fakat bu onların devrimci niteliğinden gelmektedir... Muhalif basın mensuplar(ı) Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemde yeniden seslerini yükseltme imkânı bulmadılar"*[183].

182 Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 400,404
183 Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 400,404

Türkiye'de Laikliğin İnşası ve Devrimler

> Beş yıl önce, İslâm'ın gurur verici ama dert dolu liderliğinden vazgeçmeye karar veren Türk Devleti, takip eden devrimlerle İslam dininden kopmasını tamamladı. Fakat, Türk halkı Alparslan'ın Malazgirt'te Bizans İmparatorunu esir ettiği günden beri kendilerinin ve düşmanlarının kanlarını su gibi akıttıran inancı unutacak gibi görünmüyor.
>
> *Times, 12 Nisan 1928*

Batıya yönelişin bir devlet politikası olarak kabul edildiği Tanzimat'tan itibaren yaşanan süreç dikkate alındığı zaman, Türkiye'nin "*modernleşme*" veya bir başka ifadeyle "*Batılılaşma*" tarihinin esas olarak "*laiklik tarihi*" olduğunu söylemek yanlış olmaz. Modernleşmenin dayandığı felsefi esaslar dikkate alınırsa, Türkiye'de yaşanan durumun batılılaşma sürecinin özellikleri açısından beklenen ve hatta zorunlu bir durum olduğu anlaşılır[1]. Bu nedenle modernleşme sürecinde sahip olunan laiklik, Türk kültürünün kendi dinamikleriyle ulaştığı bir aşamayı değil, modernleşmenin diğer bir çok unsurunda olduğu gibi ithal ürünü bir aşılamayı ifade etmektedir.

Laiklik önemlidir, çünkü batılılaşma/modernleşme sürecinde diğer bütün oluşum ve değişimlerin temeli olma görevini üstlenecek kadar fonksiyonel bir niteliğe sahiptir. Bu durumu ise, olanca açıklığı ile, Türkiye'nin modernleşme sürecinde görmek mümkündür. Özellikle de Cumhuriyet dönemi dikkat alındığında görülür ki; bütün düşünce ve uygulamalar laikliğe gitmekte ve bütün düşünce ve uygulamalar laiklikten çıkmaktadır[2].

---

[1] Laikleşme ve batılılaşma ilişkisi açısından geçerli olan bu tespitin, laikliğin anlaşılma ve uygulama biçimi için bir standart ölçütü zorunlu kılmadığı hatırdan çıkarılmamalıdır. Bundan dolayıdır ki, sonraki sayfalarda ayrıntılı olarak değinileceği üzere, Türkiye'de laikliğin anlaşılma biçimi ve laikliğin inşası Batıdaki ölçütlerinin çok dışında yöntem ve biçimde gerçekleştirilmiştir.

[2] Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde laikleşme bütün plan ve uygulamaların temelini teşkil etmiştir. Bu nedenle her zaman laiklik temel ölçüt olmuştur. Konu bağlamında şu birkaç ifadeyi örnek olarak hatırlayabiliriz; "*Atatürk'ün, Kemalizmin altı ilkesi içinde,*

niçin en çok "laiklik konusunda duyarlı olduğunu anlamak zor değildir. Laiklik, "devletçilik" dışındaki diğer ilkelerin hepsinin de ön koşulları içinde yer alır "(Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s.31). Zira, modernist karakterli "*bütün toplumsal değişmelerin temel faktörünü laiklik ilkesinin teşkil ettiği, bu ilke kabul edilmedikçe, sosyal değişmelerden pek çoğunun gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağı yeterince anlaşılmış ve çok akıllı ve planlı bir biçimde laikliğin devlet hayatında egemen olmasına giden yol açılıp temizlenmiştir*" Dönmezer, "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri", s. 527). Bu nedenle Laiklik "*Türk inkılabının en önemli temel taşı*"(Kaynar, "Laiklik" s. 234) kabul edilmiştir. "*Laiklik, toplumumuzun Atatürk'ün bize vasiyet ettiği ülküyü gerçekleştirebilmesi bakımından temel mihverdir ve temel faktördür. Laiklikten verilecek her taviz Atatürk inkılaplarının açtığı yoldan sapılması sonucunu verecektir*"Dönmezer, "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri", s. 26). "*Bizde laikliğin, batı toplumlarına nazaran anlamı ve fonksiyonu kısmen farklı ve daha önemlidir: laiklik sadece devletin temel niteliği olarak kalmamakta ve fakat aynı zamnada batı sosyal sistemine geçişin de temel faktörünü teşkil etmektedir*"(Dönmezer, "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri", s. 25). "*Mustafa Kemal, gerek partisinin içinde gerekse dışında, farklı ideolojik görüşlere karşı son derece hoşgörülü idi. Ama ödün vermediği tek bir konu vardı: Laiklik!*"(Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s.29). Çünkü "*laiklik ilkesi diğer inkılapların hem tabanı, hem de garantisidir*"(Giritli, "Atatürkçü laiklik Anlayışı", s.473). Cumhuriyeti kuran kadrolar, düşündükleri toplumsal dönüşümü sağlamak için laikliği temel kabul ettikleri içindir ki, her aşamada toplumsal değişimi kontrol etmek için laikliği esas ölçü olarak kullanmışlardır. Bununla ilgili olarak sistemin "*meşru*" unsuru olmalarına rağmen gerek Serbest Fırka ve gerekse Demokrat Partinin kuruluş aşamalarında esas şart olarak laikliğin öne sürülmüş olması manidardır. Fethi Bey'in güdümlü muhalefet olması arzulanan Serbest Fırkanın başkanlığını yürütebilmesi ve istenmeyen sonuçlar gerçekleştiği takdirde sorumlu tutulmaması arzusuyla teminat olarak istediği mektupta "*laiklik*" temel şart olarak açıklanır Mumcu, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik", s. 524). Demokrat Partinin kuruluş izni de aynı gerekçeye bağlı olarak verilir. Metin Toker'in belirttiğine göre, Partinin kuruluşundan önce İsmet Paşayı ziyaret eden Bayar, program hakkında bilgi vererek onay ister. Çankaya'da yapılan İnönü-Bayar görüşmesinde, ağırlıklı olarak "*laiklik*" ve "*dış politika*" üzerinde durulur. Laiklik dahilinde olmak üzere İnönü sorar; " *Terakkiperverlerde olduğu gibi 'itikadı diniyeye riayetkârız' diye bir madde var mı?*" Bu sorunun cevabı İnönü'yü memnun edecek mahiyette olmak üzere "*Hayır Paşam, laikliğin dinsizlik olmadığı var*" olunca Inönü'nün cevabı " *O halde tamam*" olur ve izin alınır Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.81). Laikliğin önemi gerek 1961 ve Gerekse 1982 Anayasasından da özellikle belirlenir. Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın Cumhuriyetin temel niteliklerini belirleyen 2. maddesine göre, Türkiye "*laik bir devlet*"tir. Laikliğin bu derece de ön plana çıkarılması ve her şartın ona bağlanması nedeniyle olsa gerek ki, Türkiye'de hoşa gitmeyen her şeyi laikliğe aykırı bulma ve dolayısıyla sisteme yönelik bir saldırı biçiminde değerlendirme geleneği oluşmuştur. Hatta öyle ki görüşlerinde dinî unsurlar taşıyan bir partinin iktidara gelmesi ve parti liderinin başbakan olması dahi laikliğin dolayısıyla sistemin tehlikede oluşunun işareti olarak algılanır olmuştur. Bu zihniyete bağlı olarak da "*laiklik karşıtı*" ilan edilen her tavır ve sarf edilen her söz, laikliğin kurtarmaya yönelik bir eylem olarak değerlendirilir hale gelmiştir. Bununla ilgili olarak, kuvvet komutanlarıyla dinî özelliklere sahip bir söylemi dile getiren bir partinin başkanı olan Başbakanın birlikte yedikleri yemekte komutanlardan birisinin rakı istemesi dahi laik eylem olarak değerlendirilebilmiştir. Bu ise bazı yazarlar tarafından düşülen komikliği iğneleyen bir üslûpla ele alınmıştır. Bu

Osmanlı Dönemi ve Laiklik

"*Laik*" terimi, Türkiye'de ilk olarak XIX. yüzyılda duyulur. Laiklik ilk duyulmasını takiben, Batı dillerine ait bazı sözcükleri Türkçe ifade etmek isteyen kimi düşünürler, "*laik*" yerine Türkçe bir terim bulma gayretine girerler. Bunlardan Ziya Gökalp, "*laik*"in karşılığı olarak "*ladini*" (din dışında kalan) terimini kullanırken; Müşir Ahmet Paşa "*la ruhbani*" (ruhbanların dışında kalan) terimini kullanır ve hepsi de kendi kullanımındaki manânın yerleşip yaygınlaşmasını arzular. Ancak arzuları gerçekleşmez. Zira "*laik*" terimi Türkçe'de esas biçimiyle yer edinir ve yaygın bir kullanıma kavuşur.

konuda söz konusu durumla ilgili olarak Bekir Coşkun'un yazısı örnektir Yazı "*Bir Fırt Laiklik*" başlığına sahiptir ve şöyle devam eder:
"*Böylece rakı, laiklik ilkeleri arasında yerini aldı sayılır.*
Rakı içme ilkesi...

...
Nitekim gazeteler ve TV'ler duyurdular;
"Erbakan'a laik tavır..Paşa rakı içti."
"Şeriatçılara anlamlı cevap... Paşa garsondan rakı istedi."
"Laiklik güvencede... Paşa'ya rakı.."
Biz o kadar rakı içtik bir faydası olmuş değil. Ama sevilen bir asker olan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya'nın Erbakan'ın masasında rakı içmesi, rüzgârdan nem kapan Türkiye'de tabii ki önem kazanıverdi.

...
Ne yapacaksın?
Çek bir fırt laiklik."(Hürriyet Gazetesi, 7/8/1996)
Esasında bu, 1990'ların değişik vesilelerle manipüle edilen kesimlerinin vardığı istisnaî bir durum değildir. Bu durumun bir geleneği vardır ve laik devlet sürekli kendisini tehlikede görmüştür. Bunun sebepleri ise başlı başına bir araştırma konusu olup, böylesi bir araştırmanın ilginç olacağını tahmin etmek ise zor değil. Söz konusu korku belki laikliğin Türkiye şartlarında belirli zorlamalar sonucunda uygulama alanı bulmuş olmasından, belki sivil-asker bürokratların halka yabancılaşmış olmasından belki de dinî sürekli kontrol altında tutma arzusunun neden olduğu bir oto-kontrol mekanizmasının sonucu olarak açığa çıkmaktadır. Şerif Mardin 'in tespitiyle, rejim laikliğe yönelik dirençleri "*gericilik*", "*hurafe*" ve "*cehalet*" olarak niteleme geleneğini hemen hiç terk etmemiştir. Bu tanımlamalar ise hiç bir zaman sosyal bilimlerin kavramları değildir. "*Olsa olsa edebi ve hissi kavramlardır*"Mardin, "Laiklik İdeali ve Gerçekler", s. 382). Ancak şurasını ifade edebiliriz ki bu Cumhuriyet Türkiye'sinin bir geleneğidir ve şu iki olay bunun değişik zaman dilimlerinde alınmış sadece iki örneğidir: Diyanet İşleri Başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki'nin Hz Peygamber'in hayatını anlatan kitabı 1943 yılında yayınlandığı zaman soruşturma konusu olur ve İçişleri Bakanlığının kararıyla toplatılır. Toplama gerekçesi, "*dinî bir atmosfer meydana getirilmesine ve gençlik için dinî bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine*"Davut, "Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulanması", s. 83) zemin sağlamasıdır. Millet Partisi'nin 1951'de Beyoğlu'nda toplanan İstanbul İl Kongresi'nde, vefat etmiş olan Parti başkanı için Fatiha okunması teklifi büyük tartışmaların başlangıcını oluşturur. Bir kesim bunun laikliğe aykırı olduğunu ve laikliği tehlikeye sokacağını, irticaya hizmet edeceğini savunarak ısrarla karşı çıkarken, diğer kesim ise bunun laiklikle ilgisi olmadığını Türk örf ve adetlerinin bir gereği olduğunu savunurTartışmaların basına yansıyan boyutuyla ilgili olarak bkz *Sebilürreşat*, C.V, S. 102, Nisan 1951 s. 20).

Laik terimi, Osmanlı ülkesinde ilk olarak XIX. yüzyılda duyulmasına ve bazı düşünürler arasında ancak XIX. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmasına karşılık, esas olarak uygulamada daha eskilere uzanan bir tarihi vardır. Bu süreçte Tanzimat Fermanı'nı takiben oluşan zihniyet ve uygulamalar önemli bir aşamayı teşkil eder.[3] Fakat laiklik Cumhuriyet'e kadar ki tartışma ve uygulamalarda, hiçbir zaman, Batıdaki Din-Devlet karşılaşması ve bu karşılaşmanın tarihsel sonucu biçiminde açığa çıkan muhtevasıyla var olmaz. Zira, Osmanlı toplumu ve İslam, Batı toplumları ve Hıristiyanlık'tan tamamıyla farklı özelliklere sahiptir. Ne laikliğe zemini hazırlayan Kilise benzeri bir kuruma ve ne de laikliği oluşturan Kilise-Devlet çatışmasına ve ne de mezhepler arası çatışmalara/savaşlara genelde İslam ülkelerinde ve özelde de Osmanlı'da tanık olunmamıştır. Bu nedenle, Batı'daki anlam ve uygulamasıyla laikliğin savunulmasına ve uygulanmasına yönelik gayretlere Osmanlı döneminde rastlamak hiçbir şekilde mümkün olmaz.[4] Cumhuriyet döneminden önce, uygulamada gittikçe artan oranda varlığı söz konusu olsa dahi ne Batıcılar ne de İslâmcı akım taraftarları arasında doğrudan "*laiklik*" le ilgili tartışmaya rastlanmaz. Hatta bu konunun bulunabileceği en uygun yer olan *İçtihad* dergisinde dahi laiklik tartışması görülmez. Kılıçzâde Hakkı, ünlü "*Pek uyanık bir uyku*" adlı makalesinde modernizmin bireysel ve toplumsal hayata yansıyan özelliklerinden ayrıntılı olarak bahsetmesine rağmen, doğrudan laiklikle ilgili bir konuya değinmez. Abdullah Cevdet ve Celal Nuri bu durumun istisnaları gibi görünüyorlarsa da, esasında onların düşünceleri de, sistemli bir laiklik programından ziyade, İslam'a muhalif kişisel ve radikal bir karşıt inanç geliştirme gayreti olarak açığa çıkar.[5]

Türkiye'de Laikliğin Önemli Bir Fikrî Aşaması: Ziya Gökalp

Osmanlı yüzyıllarının son çeyreğinde doğup gelişen fikir akımları Türkiye'nin modernleşme sürecinde oldukça önemli bir aşamayı teşkil ederler. Bu fikir akımlarından "*Türkçülük*" laiklik dahilinde daha ayrıcalıklı bir önem ifade eder. Çünkü, laik bir bakış açısının ürünü olarak doğan din reformu konusunda etkili görüş İslâmcılarla, Batıcılardan değil,

[3] Tanzimat döneminde laiklik kapsamında değerlendirilebilecek olan ve daha çok yasal alanla ilgili uygulama ve çalışmalar için bkz: Öztürk, "Tanzimat Hukuk ve Batılılaşma", s. 29-31; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 121-145; Üçok, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 182-196

[4] Bunun önemli bir istisnası M. Fazıl Paşa'nın 1966 yılında Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektuptur. Laikliği din-devlet ayrımı manasında kullanımla ilgili olarak önemli bir araştırma için: Çelik, "Türkiye'de İlk Laiklik Teklifi ve Arka Planı", s. 112-115

[5] Türkdoğan, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, s. 107,108

Türkçülerden gelir.[6] Bu itibarla konu dahilinde asıl önemli şahsiyet Ziya Gökalp'tir. Onda laik bir bakış açısının gereği olarak açığa çıkan İslamı reforme etme istek ve gayretlerini ve hem de tamamıyla laiklik kabul edilebilecek uygulamaların fikri temellerini bulmak mümkündür. Daha da önemlisi, laikliğin Türkiye'de açıkça ve sosyoloji sisteminin bir gereği olarak tartışılmasını görmek için Ziya Gökalp'i beklemek gerekmektedir. O, Türkiye'de ilk defa konuyu açıkça ve sistemli olarak ele alan kişidir. Ziya Gökalp düşünceleriyle "*kamu zihniyetinde imparatorluktan millete, dinden laikliğe, Doğudan Batıya geçiş için gerekli esini sağlayan entelektüel bir hareket yaratır.*"[7] İttihat Terakki'den Cumhuriyet kadrolarına kadar karşılık bulan fikrî bir süreç başlatır. Bütün bu konuların ilk nüveleri sayılabilecek düşüncelerinin yer aldığı program, Türkçülüğün programı olarak İttihat ve Terakki idaresinin onayını alır. Bizzat kendisi 1917 yılında toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'ne, tarihî, sosyolojik ve hukukî araştırmalara dayanan ve laikliği esas alan ve bu bağlamda Şeyhülislâmlık müessesesinin ilgasını teklif eden bir tebliğ sunar.

Şevket Süreyya'nın "*nevi şahsına münhasır bir düşünürdü*" diye tanıttığı Ziya Gökalp'in, fikirleriyle nevi şahsına münhasır kalmadığını yine Şevket Süreyya'nın şu tespitinden anlıyoruz: "*İttihat ve Terakki'nin Merkez Komitesi üyesi de olarak, partinin liderleri ve politikası üstünde etkiler yapıyordu. Hem Türkçü, hem İslamcı, hem Asrileşme taraftarıydı... İslam hukuku üstüne yayınları vardı. Bu yayın faaliyeti sırasında Ziya Gökalp, Şeyhülislamın kabineden çıkması, hukuk ve fıkıh işlerinin ayrılması gibi esaslardan başlayarak, Türkçe ezan, Türkçe Kur'an, mahkeme birliği, bütçe birliği, Üniversite muhtariyeti gibi konulara kadar çeşitli görüşleri savundu*"[8]. Bu görüşleriyle de o, hiçte uzun sayılamayacak bir ömür süresinin dışına taşmayı başarmış ender şahsiyetlerden birisi olur. Onun düşünceleri, Shaw'ın pek güzel özetlediği gibi, geleceğin Türkiye'sinin inşasında önemli bir kaynak olur: "*1913'ten Cumhuriyetin ilk on yılı sonuna kadar süregelen hızlı reformlar pek çok bakımdan Gökalp'in yazılarının sağladığı ideolojik temel ve destek sayesinde mümkün kılınmış ve desteklenmiştir*"[9]. Gerçi Şevket Süreyya, Ziya Gökalp ile Mustafa Kemal arasındaki fikri bağa tereddütlü yaklaşır ve bunu destekleyecek delillerin bulunmadığını yazarsa da[10], bizzat Mustafa Kemal'in kendisi bunu yanlışlar ve fikrî selefinin kim olduğunu ifade eder: İtalyan diplomatı Comte Sforza'ya konuyla ilgili söyledikleri bunun en önemli delilidir:

---

6 Türkdoğan, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, s. 108

7 Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, s. 363

8 Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, c.III, s.176

9 Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, s. 363

10 Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, c.III, s.176

"*Bedenimin babası Ali Rıza, hislerimin Namık Kemal, fikirlerimin Ziya Gökalp'tir.*"[11]

Ziya Gökalp'te Din ve Devlet

Ziya Gökalp, Tanzimat dönemi batılılaşmasına karşı oldukça sert eleştiriler yöneltir. Onun bu eleştirileri aynı zamanda kendisinin savunduğu batılılaşma fikrini ortaya koyar. Zira, Tanzimat dönemi batılılaşmacılarına yönelttiği eleştirilerinde, Tanzimatçıların batılılaşma sürecini bilimsel ve felsefî bir temele dayandırmadan, sadece görünüşte yer alan biçimiyle gerçekleştirmeye çalıştıklarını belirtir ve bu açıdan Tanzimatçıları suçlar[12]. İslam'ın geliştirdiği geleneksel kurumları kaldırmadan ya da bunlarda reform yapmadan laik hukuk ve eğitim sistemini kabul etmenin, batılılaşma sürecinde kayda değer bir anlam ifade etmeyeceğini belirtir.

Ziya Gökalp, İslam'da "*milli hayat*" için gerekli olan İslamî unsurların korunmasından yana bir tavır sergiler.[13] Milli unsurlarla sıkı bağı söz konusu olmayan ve toplumun batılılaşmasını önleyen unsurların atılması veya batılılaşmaya müsait bir reforma tabi tutulması gerektiğini savunur. Onun için, İslam'ın kalıcı ve milli yapı için önemli olan temel özelliği

[11] Tanyu, *Ziya Gökalp'in Kronolojisi*, s. 154;
Ziya Gökalp'ten Cumhuriyet kadrolarını etkilemesiyle ilgili olarak Necmeddin Sadık (Sadak) şunları yazar: "Devletinin istinadgâhı olan Türk milletine kendi varlığının şuurunu vererek, ona kendi mukaddes mevcudiyetini hissettirmek için cidali Ziya Gökalp açtı.... Ve ilk defa bu memlekette milliyet mefhumunu en saf bir surette tarif ederek ortaya atan Ziya Gökalp Bey olmuştur. Türk milleti ve ona istinad eden Türk devleti, bugünkü feyiz kudretini bu milliyet cereyanından aldı. Ziya Gökalp, Türk güzidelerine "Halka doğru" diye bir yol gösterirken, aynı zamanda "Garba doğru" diye bir yol da gösterdi. Bugün Türk inkılabının lağvettiği şer'iye mahkemeleri, medreseler, meşihat hep Gökalp'in gayri tabiîliklerini ve er geç zevale mahkûm olduklarını ispat ettiği müesseselerdir" (*Türk Yurdu*, 22, Teşrin-i Evvel 1926, s. 376,377) David Hotham'a göre Atatürk inkılaplarının ilham kaynağı Ziya Gökalp'in fikirleridir (Hotham, *The Turks*, s. 102,103), Feyzioğlu Atatürk'ün Ziya Gökalp'ten etkilendiğine değinir (Feyzioğlu, Atatürk ve Milliyetçilik, s. 22-28), Tekin Alp ise Ziya Gökalp'in her tahayyül ettiğinin Kemalizm tarafından gerçekleştirildiğini ifade eder (Tekin Alp, *Kemalizm*). Bunlara ek olarak aynı görüşler için ayrıca bkz: Enver Behnan Şapolyo'nun *Tarihi Materyalizm ve Atatürk* ve *Ziya Gökalp* isimli çalışmaları.

[12] Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, s. 45; Konuyla ilgili olarak Ağoğlu Ahmet'in makalesi için bkz: Yağmurdereli, *Gökalp'in Ölüm Yılında Yazılanlardan Seçmeler*, s. 66; Ayrıca bkz: Güngör, "Ziya Gökalp ve "Türkçülükte Din Meselesi", s. 274

[13] Ziya Gökalp milli hayat için gerekli gördüğü İslam, esasında sırf İslam olduğu için değil, esasını Durkheim'de bulduğumuz dinin toplumsal yapıdaki fonksiyonu dikkate alınarak dile getirilmiş bir görüş olarak anlam kazanır. Yani önemli olan bir dinin olmasıdır. Bu dinin ne olduğu önem ifade etmemektedir. Bu konuda Ziya Gökalp'in şu ifadesi oldukça önemlidir; "*Bütün Türkler Müslüman olduğu için, milliyetimizin esasını yalnız Türklükle Müslümanlık teşkil eder*" (Gökalp, "Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?", s. 234,235)

ahlâkî cephesidir. İslam'ın bu yönüyle muhafaza edilmesi ve bunun temini için gerekli önlemlerin muhakkak alınması gerektiğini belirtir. Fakat özellikle hukukî boyuta gelince, bu alanda tutumu tam karşıt istikamette seyreder. Hukukun değişen hayata bağlı olarak değişmesi gerektiğini açıklayan Ziya Gökalp, İslam hukukunun da bu nedenle değişmesinin zorunlu olduğunu belirtir. Ancak bunun, dine karşı olmak biçiminde anlaşılmaması gerektiğini de bilhassa belirtir[14]. Ona göre, söz konusu değişim bizzat dinin bir gereğidir. Dolayısıyla gerçekleştirilenin dine aykırı olduğu söylenemez. Bu konuda içtihat konusunu delil olarak takdim eder. İslam hukukunun temel unsurlarından olan içtihadın, hukuku hayatın değişimine uygun tarzda değiştirmenin gereği olduğuna dikkat çeker.

Ziya Gökalp'te sadece düşünce aşamasında kalan bütün bu görüşler, daha çok Cumhuriyet kadrolarının işine yarar. Hatta öyle ki, dini işlevsiz kılma girişimleri bile, Ziya Gökalp'ten gelen fikrî malzemeye uygun bir tarzda dinin gereği olarak takdim edilir. Ziya Gökalp'in "*içtihat*" dahilinde söyledikleri ise söz konusu fikrî malzemenin en önemli kısmını teşkil eder[15].

Ziya Gökalp, İkinci Meşrutiyet döneminin belirli karakteri olan üç karşıt fikir hareketi (İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük) arasında ahenk bulmaya çalışan düşünürlerin başında gelir[16]. Akçuraoğlu Yusuf'un belirttiği üzere[17] Hüseyinzâde Ali Bey'in fikirlerinden etkilenerek sistemleştirdiği fikirlerini "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" isimli kitabında dile getirir ve üç fikir arasında bir ahenk oluşturma işini büyük oranda başarır. Onun söz konusu üç karşıt fikir arasındaki "*uzlaştırma*" girişimi, İslam'ın toplumsal hayata yönelik özellikleriyle, modernitenin dini toplumsal hayatın dışında tutma özelliğinin yol açacağı çatışmayı önleme noktasında yoğunlaşır. Bu alanda tercihini modernitenin gereği olan laiklikten yana koyar.[18] İslam'ın, milli kültürü destekleyen milli bir din olarak kalmasından yana görüş bildirir[19] ve dinin toplumsal hayattaki

---

[14] Bu yaklaşımı yorumlayan bir değerlendirme için bkz: Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s.124

[15] Bunun en ilginç örneklerinden birisini Falih Rıfkı'da buluyoruz: "Kemalizm aslında büyük ve esaslı bir din reformudur. Tanrı, bir peygambere verdiği şeriatı, ikinci bir peygamberde değiştirmekle, hatta Kur'an'ın bir ayetindeki emrini bir başka ayette kaldırmakla hükümlerinin toplum evrimini izlemesi gerektiğini göstermiştir. Fıkıhta buna nesih diyoruz. Muhammed, son peygamber olduğuna göre, O'ndan sonra nesih hakkı insan aklına kalmıştır. Onun için İslam bilginleri "zamanla hükümlerin değişeceği" içtihadında bulunmuşlardır. Mustafa Kemal'in yaptığı işte bu nesih hakkını kullanmaktı" (Atay, *Çankaya*, s. 393)

[16] Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.297

[17] Yağmurdereli, *Ziya Gökalp'in ÖlümYılında Yazılanlardan Seçmeler*, s. 34

[18] Bkz: Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*

[19] Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, s. 365

uzantısı olan hukuk ilişkin bütün özelliklerini reddeder. Onun bu konulardaki görüşlerinin kaynağı ise Durkheim olur.[20] Dini müesseselerin devlet işlerinden ayrılmasıyla ilgili görüşlerini "*İslâm*" (1914-1915) ve "*Yeni Mecmua*"da (1918-1919) yayınladığı şiirlerinde dile getirir. Daha sonra "*Yeni Hayat*" (1918) adlı kitabında topladığı bu şiirlerinde İslâm hukukuna en sert eleştirilerini yöneltir. "*Şeyhülislamlık*" adlı şiiri konunun önemli örneklerinden birisi olur. Bu şiirde "*kendi hukukunu kendi doğurmayan, yasasını gökten inmiş ve değişmez sayan bir devlet, devlet değildir ve bağımsızlığını sürdüremez; dünya, değişmeyen bir varlığı taşıyamaz*" der. "*Halife ve Müftü*" adlı şiirinde, "*devlet*" ile "*medrese*"nin ve "*müftü*" ile "*halife*"nin birbirinden ayrılması gerektiği ileri sürer. "*Devlet*" adlı şiirinde ise "*hukuk*" ile "*din*"in birbirinden ayrı iki farklı alan olduğunu dile getirir. "*Meşihat*" adlı şiirinde de laik düşüncenin gereği olarak inanıp savunduğu Din-Devlet ayrılığının sınırlarını tekrarlar ve özelliklerini açıklar. Bütün bu düşüncelerinin yanı sıra dinde reform yapılmasını büyük bir hararetle savunur. Bu konuda "*Vatan*" adlı şiirinin özel bir yeri olur.[21]

Ziya Gökalp'in dinle ilişkili olan düşüncelerinin gerçekleşebilmesi, yine kendi görüşüne göre kendiliğinden olacak şeyler değildir. Bunların gerçekleşmesi için devrime ihtiyaç vardır. O zamana kadar Jön Türkler tarafından büyük oranda gerçekleştirilmiş olan siyasî devrimi toplumsal bir devrim takip etmelidir. "*Genç Kalemler*"de "*Demirbaş*" imzasıyla yayınladığı "*Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler*" isimli yazısında konuyla ilgili görüşlerini şöyle açıklar;

---

[20] Güngör, "*Ziya Gökalp ve Türkçülükte Din Meselesi*", s. 269

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duânın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'ân okunur.
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüdâ'nın.
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!

Bir ülke ki toprağında başka ilin gözü yok,
Her ferdinde mefkure bir lisan âdet, din birdir.
Meb'üsânı temiz, orda Boşolar'ın sözü yok,
Hududunda evlatları seve seve can verir;
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!

Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye,
San'atına yol gösteren ilimle fen Türk'ündür;
Hirfetleri birbirini daim eder himaye;
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türk'ündür,
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın! (*Yeni Hayat*, S.11)

[21] *Genç Kalemler*, C. II, No: 8, 1327/1911, s.236

"Bir siyasî inkılâbı yaptıktan sonra ikinci bir vazifenin önünde kaldık: İçtimaî inkılâbı hazırlamak! Siyasî inkılâp, meşrutiyet mekanizmasının hükümete tatbiki demek olduğu için istihsali pek kolaydı. Fakat içtimaî inkılâp mihanikî [mekanik] bir fiille değil, uzvî [organik] bir tekâmülle [evrimle] hasıl olabileceği için gayet güçtür. Siyasî inkılâbın icrası için hürriyet, müsavat [eşitlik], uhuvvet [kardeşlik] gibi meşrutiyetin ruhunu temsil eden kuvvet-fikirlerin intişarı [yayılması] kafiydi. Halbuki içtimaî inkılâp kuvvet-hislerin inkışaf ve tealisine bağlıdır... İçtimaî inkılâp ne demektir? Eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat ibda etmek [yaratmaktır]. Bilirsiniz ki hayat tabiri gayet umumi bir manaya delâlet eder. Bu kelimede iktisadî, ailevî, bedii, felsefi, ahlâkî, hukukî, siyasî, bütün hayatlarda mündemiçtir. "Yeni hayat" demek, yeni iktisat, yeni aile, yeni bedaet [sanat], yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk ve yeni siyaset demektir. Eski hayatı değiştirmek, iktisadî, ailevî, bedii, felsefi, ahlâkî, hukukî ve siyasî hususiyetleriyle yeni bir yaşayış yaratmakla kabil olabilir..."[22]

Ziya Gökalp toplumsal hayata, dine ve siyasete ilişkin özlemlerini daha çok şiirlerinde dile getirir. Fakat bunlar, içinde bulunduğu şartlar dahilinde birer özlem ve düşünce olarak kalmaya mahkûmdurlar. Çünkü bu özlemlerin gerçekleşmesi, düşüncelerin uygulamaya geçmesi siyasal bir gücü gerektirmektedir. Ziya Gökalp'in ise böyle bir imkânı ve şansı yoktur. Ankara'da öğretmenlerle yaptığı bir toplantıdaki sözleri bu çaresizliğinin dolaylı bir ifadesi olarak anlam kazanır. Toplantıda kendisine yöneltilen "*İslam dini yenileşebilir mi?*" sorusuna cevap vermeye eski Türk dinini anlatarak başlar, sonra Ahmet Yesevi'ye, İslam adet ve geleneklerine, şeriat konusuna ve bu alanın problemlerine geçer. Ve hayalindeki, "*milli kılıktaki dini*" şöyle özetler: "*Dinin milli şekilde canlandırılması, dinden masalların uzaklaştırılması, ayin ve merasimlerin, hutbenin ve ezanın Türkçeleştirilmesi.*" Konuşmasını şu sözlerle bitirir: "*Dinde reformu gerçekleştirebilmek için güvenilmeye değer birinin peşinden gitmek gerekir*"[23].

Ziya Gökalp'in dinde reform ve laikliğin hakimiyeti konusundaki umutlarının gerçekleşmesini sağlayacak siyasal gücün yakınlığı konusunda belki umutları veya tam tersi olarak umutsuzluğu vardı. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu tespit edebilmek mümkün görünmüyor. Ancak, şurası kesin ki o umutlarının gerçekleşmesine az bir zaman kala hayata gözlerini kapar.

[22] Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s. 16; Tanyu, *Ziya Gökalp'in Kronolojisi*, s. 155
[23] İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, s. 113,114

Cumhuriyetin Arifesi: Geçiş Döneminde Din ve Laiklik

Cumhuriyet Türkiyesi'nin arifesinde, yani Milli Mücadele yıllarında ve savaşın sıcak atmosferinde laikliği ve hatta laikliği çağrıştırabilecek fikirleri bulmak mümkün değildir. Gerçi başta Ziya Gökalp olmak üzere dönemin aydınlarında laiklik fikri vardır ve ayrıntılı olarak işlenmektedir. Ancak bu fikirlerin halkla, yaşanan hayatla bir ilgisi bulunmamaktadır; bir avuç düşünürün zihinsel faaliyeti olarak anlam kazanmıştır. Yaşanan hayatın fikrî lokomotifi olarak ifade edilebilecek bir tek güç vardır: İslam.

İslam, Milli Mücadele'nin hemen öncesinde ve yoğun olarak devam ettiği dönemde ülkenin geleceğine ilişkin farklı projelere sahip bütün gruplar tarafından Milli Mücadele'nin manevî gücü ve grupları birleştirici bir ideoloji olarak benimsenir. İslam, hemen bütün konuşma ve yazışmaların ekseninde ve tamamen olumlu anlamda yer alır. İslam'a yönelik bu bakış açısı nedeniyle de onun temsilcisi olan Halife'ye yönelik olumsuz bir tavır almaktan özenle kaçınılır. Her fırsatta Halife'ye bağlılık dile getirilir. Düşmanın baskısında olan padişahın temsil ettiği halifelik ve saltanat makamları öncelikle kurtarılması gerekilenler olarak sürekli gündemde tutulur. Sivas Kongresi'nin 11 Eylül tarihli Umumi Beyannamesi bunun önemli örneklerinden birisini teşkil eder. Beyannâmenin 2. maddesinde, "*Camia-i Osmaniye'nin tamamiyeti ve istiklâli millimizin temini ve makam-ı muallayı Hilafet ve Saltanatın masuniyeti için Kuvay-ı Milliye'yi amil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak, esası kat'idir*" denirken, 5. maddesinde ise "*Hükümet-i Osmaniye bir tazyiki harici karşısında bulunduğu takdirde, makamı Hilafet ve Saltanat'la vatan ve milletin masuniyet ve tamamiyetini kâfil her türlü tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur*"[24] denilir.

Sivas Kongresi Beyannamesinde yer alan hilafet ve saltanat ağırlıklı ifadeler, Ankara'da Meclis'in açılışını haber vermek üzere Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal tarafından, illere, sancaklara, Müdafayı Hukuk merkezlerine ve belediyelere gönderilen 21 Nisan 1920 tarihli yazıda daha da yoğun bir tarzda tekrarlanır. Milli Mücadele'yi yönlendiren ideolojinin dini boyutunu göstermesi bakımından söz konusu yazının 4. maddesi oldukça önemlidir:

"*Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde bu günden itibaren aynı şekilde Hatm-i Şerîfler indirilmesine ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak, cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek, hutbe okunurken,*

[24] Metnin orijinali için bkz: Atatürk, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 7, s.344, 345; Atatürk, *Nutuk*, C.I, s.431,432: Buraya sadeleştirilmiş hali alınmıştır. Sadeleştirilmiş metnin kaynağı olarak bkz: Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C.II, s. 112,113

Halifemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin mübarek adları anılırken, Padişah Efendimiz'in yüce varlıklarının, şanlı ülkesinin ve bütün tebaasının bir an önce kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce Hilâfet ve Saltanat makamı ile bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Millî Mücadele'nin önemini ve kutsallığını, milletin her bir ferdinin, kendi vekillerinden meydanâ gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatani görevleri yapmaya mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin vatan ve milletimizin kurtuluşu, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dînî ve vatanî merasim yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı vilâyetlerinin her tarafında, hükûmet konağına gelinerek Meclisin açılmasından dolayı resmî tebrikler yapılacaktır. Her tarafta cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerîf okunacaktır."[25]

Dönemin dine bakış tarzını göstermesi açısında Mustafa Kemal'in 7 Şubat 1923 günü Balıkesir Paşa Cami'indeki konuşması daha bir anlamlıdır. Paşa Camii minberinden şunları söyler:

"Peygamberimiz efendimiz hazretleri Cenab-ı Hak tarafından insanlara, dini hakikatleri bildirmeye memur ve resûl olmuştur. Kanun-u Esâsisi (Anayasası) Kur'an-ı azimüşşandaki nusûs'tur (ayetlerdir)... Arkadaşlar! Cenabı Peygamber çalışmalarında iki eve malik bulunuyordu. Biri, kendi evi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini Allah'ın evinde yapardı. Peygamberimizin isrine uyarak bu dakikada, milletimize, milletimizin hal ve istikbaline ait hususaları görüşmek maksadıyla bu dar-ı kutside Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Bu vesile ile büyük bir sevâba nail olacağımı ümit ediyorum."[26]

Mustafa Kemal, İkinci Meclis'in teşkili için alınan seçim kararını takiben yaptığı açıklamalardan birisinde ise şunu söyler:

"Yeryüzünde bir (Hilafet) makamı bulunmazsa, İslam alemi kendisini imamesiz bir tesbih gibi dağılmış, perişan görür"[27]

Hatta, Kâzım Karabekir'in yazdıklarından öğrendiğimize göre, Mustafa Kemal özellikle 1920-21 yıllarında dini motifleri konuşmalarında o kadar çok kullanır ki, sonunda Karabekir Paşa onu uyarmak zorunda kalır. Konuyla ilgili olarak bizzat Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'e şunları söylediğini belirtir:

---

[25] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. III, s.76,77; Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 119, 120

[26] Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 137

[27] Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 123;
Kazım Karabekir, Milli Mücadele yıllarındaki Mustafa Kemal'i şöyle tanımlamaktadır; *"Mustafa Kemal Paşa'nın bütün İstiklâl Harbi müddetince dindar görünüşü ve hele zaferden sonra muhtelif yerlerde İslamlığı ve Kuran'ı meth ve sena edişini herkes biliyordu"* (Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 293)

"Dünya işlerini camilere soktuğumuzun acısını çektiğimiz yetmez mi Paşam? Milli işlerimizi neden yine camilere sokuyoruz. Ve neden bilhassa siz, Başkumandan olduğunuz halde, dinle, hilafetle bir din adamı gibi, hattâ daha ileri giderek meşgul oluyorsunuz. Münevverlerimiz, haklı olarak bu gidişi iyi telâkki etmeyeceği gibi, bu yol da esasen tehlikelidir."[28].,

Mete Tunçay'ın döneme ilişkin bir tespiti, Cumhuriyeti kuran kadroların daha sonraları dini sadece vicdan konusu haline getirme sürecine girmeden önceki durumlarını özetlemesi açısından önemlidir:

"Birinci Büyük Millet Meclisi döneminde Atatürk ve arkadaşları dinin siyasal kurum olarak öneminden Abdülhamit döneminde bile eşi görülmemiş ölçüde yararlanmışlardır"[29].

Türkiye'nin Laikleştirilmesi Sorunu

Türkiye'de batılılaşma, ilk anından itibaren yönetici kesimin ve Batıdaki veya Türkiye'deki modern okullarında okumuş "*aydınların*" düşünceleriyle şekillenir ve yine onların uygulamalarıyla bireysel ve toplumsal hayatın çeşitli cephelerinde yer bulur. Batıcı seçkinler, toplumu batılılaştırma yönünde topyekûn bir değişime tâbi tutmalarına karşılık, halk ise kendilerine yabancılaşmış seçkinlere direnmeyi varlıklarının devamı olarak algılarlar. Bu ise pek tabiîdir ki, halk ile batıcı seçkinler arasında ayrılıklara ve daha da önemlisi çatışmalara yol açar. Batılılaşma sürecinin her aşamasında, "*halka rağmen halk için*" biçiminde formüle edilen söz konusu yaklaşımın "*halka rağmen*" kısmı çoğu zaman çatışmaların nedeni olarak açığa çıkar. Cumhuriyet seçkinlerinin sözlerine yansıyan ve uygulamalarında görülen batılılaştırma uygulamalarını Osmanlı dönemi uygulamalarından ayıran radikalliğin temelinde de "*halka rağmen*" zihniyetinin gerektirdiği sertlik ve eli çabuk tutma anlayışı yer alır. Sözlere "*vuruş*"[30] olarak yansıyan "*aniden değişim*", batılılaştırma uygulamalarını

[28] *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938*, s. 386

[29] Turan, "Atatürkçülük", s.631

[30] Taner Kışlalı "*tepeden inmeci*" görüşünü kesin bir dille reddeder. Ancak açıklamaları karşı çıktığı şeyin doğruluğunu ifade eder niteliktedir: "Kemalist devrimciliğe yönelik "bürokratik, tepeden inmeci" suçlamalarının hiç bir bilimsel yanı yoktur. Mustafa Kemal'in dayanmak zorunda bulunduğu toplumsal taban içinde en "ilerici" güç, asker-sivil bürokrasi idi. O günün Anadolu'sunda, bu kesimden daha ileri niteliklere sahip bir toplumsal sınıfın varlığını kim ileri sürebilir?... "Tepeden inmecilik" suçlamaları... saçmadır. Son çözümleme de "karşı-devrimci" bir tutumdur. Çünkü tepeden değil tabandan bir hareketin oluşması için yüzyıllarca geçmesini beklemek anlamını taşımaktadır... Tarihte "kansız devrim" yoktur. Olamaz da! Ama Türk Devrimi, Mustafa Kemal'in olağanüstü kişiliğinden ve "halkçı" niteliğini öne çıkarmasından dolayı, tarihin tanıdığı en kansız devrimdir... Atatürk'ün Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yürütürken dayandığı en büyük güç, kuşkusuz ki ordu idi. Ama ülkeyi "orduya dayanarak"

bir anda yaparak, bütün tepki ve çatışmaları birden aşma arzu ve planının gereği olarak açığa çıkar.[31] Fakat bundan gayeyi gerçekleştirme yönündeki uygulamaların plansız ve günübirlik kararlarla yürütüldüğü manâsı çıkarılmamalıdır. Konuyla ilgili bilgiler dikkate alındığı zaman anlaşılmaktadır ki, batıcı seçkinlerin idealleri doğrultusundaki uygulamaları plansız ve günü birlik kararlara dayanılarak gerçekleştirilmemiştir. Toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel kurum ve müesseseleri batılılaştırmanın belirli bir sistematiği oluşturulmuş ve buna göre uygulamalar gerçekleştirilmiştir. "*Sentez*"ler ise bu sistematiğin ürünü olarak açığa çıkar. Bilhassa XIX. yüzyılla birlikte gündeme gelmeye başlayan "*sentez*"lerde din-devlet ilişkisi ve ulusal özellikler merkezi bir konuma sahip olur. Bu sentezler, aynı zamanda kendi içinde zaman zaman sertleşen, önemli politik-ideolojik boyutları olan bir kültür savaşının da eksenini oluştururlar. Taha Parla'nın tasnifiyle Türkiye'deki batılılaştırma sürecinin son iki önemli sentezi şöyle ifade olunabilir:[32]

Gökalp Sentezi: 1. Batı (dayanışmacılık ideolojisi; bilim, fen ve teknoloji) + 2. Türklük (din ve kültür milliyetçiliği; değerler sistemi) + 3. İslamiyet (ahlâk sistemi olarak tasavvufi İslâm). Birincisi medeniyet, ikincisi ve üçüncüsü hars.

Kemalist Sentez: 1. Batı (dayanışmacılık ideolojisi; bilim, fen ve teknoloji; değerler sistemi) + 2. Türklük (dil ve kültür milliyetçiliği) + 3. İslâm (Yok).[33]

Bu sentezler içerisinde dinin konumuna bakılacak olursa; Cumhuriyet dönemi sentezinin, diğer konularda ve uygulamalarında selefi konumuna sahip olan Ziya Gökalp sentezinden ayrıldığı ve "*radikalliğinin*" asıl çehresinin bu noktada açığa çıktığı anlaşılır.

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı dönemi batılılaştırıcılığında, din toplumsal hayattan uzaklaştırıldıkça, dinin boşalttığı alanlar hemen laik esas ve uygulamalarla doldurulur. Ancak hemen hiçbir zaman dine açıkça cephe alınmaz ve dinin toplumsal etki alanının daraltılması ustaca gerçekleştirilen manevralarla sağlanır. Dînî unsurları ikinci dereceye atmak

yönetmedi. Kemalizmi, ordunun eğilimlerine göre biçimlendirmedi. Kafasındaki devrim için "ordunun desteği"ni sağladı, o kadar!" (Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 53-55,58)

[31] Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, s. 201

[32] Tarihin durdurulup sıfırdan başlatılabileceğine inanan aksiyoncu ve voluntarist Kemalist tarih anlayışına göre, gelenekteki beğenilmeyen blok çekilip atılabilir, öteki iki blok (eşdeğerli) bir Türk-Batı sentezi yapılabilir (Sembolizmi: Eti Bank) ve yeni devlet yeni toplum, yeni insan tek-partinin ve şeflerin rehberliğinde yaratılabilir (Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, s. 201).

[33] Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, s. 202

suretiyle de olsa muhafaza eden ve böylece düalist bir karakter sergileyen Tanzimat döneminin uygulamaları Ziya Gökalp'in eleştirilerine uğramış olsa bile, din Gökalp'te de milli yapının bir unsuru olarak varlığını sürdürür. Ancak Cumhuriyet seçkinleri bu noktada hem Osmanlı ve hem de Ziya Gökalp batılılaştırmacılığından ayrılarak dine karşı esasta hiçbir zaman terk edilmeyen radikal bir tavır takınırlar. Din, sadece devletten ve siyasetten uzak tutulmakla kalınmaz, aynı zamanda bir kültür ve eğitim politikası, ondan da öte bir politik-ideolojik tutum olarak genelde "*meşru*" kamu yaşamının sınırları dışına itilir.[34] Bu yöndeki gayretlerin nedeni incelendiği zaman, Cumhuriyet seçkinlerinin siyasal gelecekleri-nin büyük oranda etkili olduğu anlaşılıyor. Çünkü, Cumhuriyet seçkinleri, geçmiş dönemlerde yaşananlardan hareketle batılılaştırma politikalarının karşısına en güçlü muhalefet olarak din temsilcilerinin çıktığını biliyorlardı. Belki bunlar askerî önlemlerle aşılabilirdi. Ancak Cumhuriyeti kuran seçkinler için önemli ve tehlikeli muhalifler batıcı olmalarına rağmen Cumhuriyet seçkinlerine muhalif olmayı tercih eden Osmanlı tarzı batıcılarıydı. Onlar bir yönleriyle dine dayanıyor veya en azından dine radikal bir tavır almıyorlardı. Bu ise Cumhuriyet seçkinlerinin toplumu batılılaştırma yöntemiyle çatışmaya neden olmaktaydı. Batılılaşma sürecini uzun bir zamana yayarak evrimleşme modeline uygun şekilde gerçekleştirmeyi arzulayan ve dine "*saygı*" gösteren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri söz konusu kesimin temsilcisi olurlar[35]. Halbuki Cumhuriyet seçkinleri, toplumu sadece batılılaştırmak değil belki daha da fazlasıyla sürekli tek söz sahibi olarak kalmayı istiyorlardı. Bilhassa siyasal batılılaşma girişimlerinin sapmalara uğraması pahasına, çeşitli gerekçelerle meşrulaştırılmaya çalışılan otoriter bir sistemin kurulması bu arzunun tarihsel delili durumundadır. O halde "*muhalefeti*" tamamen yok edebilmenin yolu, dini tamamen saf dışı etmekten geçiyordu. Din elbette ki kalplerden sökülüp atılamazdı. Ancak hiç değilse sadece kalplerde hükmünü sürdüren ve hayata hiçbir zaman yansımayan bir inanç olarak kalabilirdi[36] Niyazi Berkes'in dediği gibi: "*laiklik bir din savaşının değil, bir siyasal ideolojinin ürünü olarak görülmüştü. Bu nedenle de Cumhuriyet seçkinlerinin uygulamalarında laiklik, dini değil siyasi nedenlere dayanan bir uygulama olarak açığa çıkacaktır.*"[37]

[34] Irmak, "Atatürkçülüğün İlkeleri- İnkılâpların Fikir Temelleri", s. 502

[35] Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 408; Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, s. 78-80; Özbudun, "Atatürk ve Laiklik", s. 431

[36] Berkes, "Atatürk ve Laikliğin İki Kaynağı", s. 166,167

[37] Bkz: Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 222; Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, s. 74,75

Laikleşmenin Düzeyleri

Binnaz Toprak'a göre, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki laikleşme sürecini dört ayrı düzeyde incelemek mümkündür. Bizim de katıldığımız bu düzeyler şu şekilde belirlenmektedir:

1-) ***Fonksiyonel düzeyde laikleşme***: Dinin fonksiyonel yapısında gerçekleştirilen daraltma ve buna bağlı olarak, bireysel ve toplumsal hayatta, dinden boşaltılan alanların dindışı unsurlarla doldurulması.

2-) ***Sembolik düzeyde laikleşme***: İslam'a ilişkin sembollerin yerini, ulusal kültüre ve sosyal hayata ilişkin sembollerin alması.

3-) ***Kurumsal düzeyde laikleşme***: Örgütsel yapılarda gerçekleştirilen düzenlemeler; İslam'ın örgütsel gücünü ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalar.

4-) ***Yasal düzeyde laikleşme***: Toplumun hukuki yapısında gerçekleştirilen düzenlemeler; Batı kökenli yasaların alınıp uygulanmaya konulması[38].

Fonksiyonel Düzeyde Laikleşme

Laikliğe bakış açısındaki dini ve ideolojik farklılıklar, Türkiye'deki "*resmi*" lakiklik anlayış ve uygulamalarını değerlendirme biçiminde herhangi bir etkiye sahip olmamıştır. Konuyla ilgilenen hemen herkes, laikliğin Türkiye'deki anlam ve uygulama biçiminin Batıdakine oranla önemli farklılıklara sahip olduğunu ifade kabul etmiştir. "*Memleketimizin tarihî gerçeklerine uygun bir laiklik anlayışı vardır*"[39] diyen İsmet Giritli, söz konusu yaygın görüşü ifade ederken, aynı zamanda farklılığın nedenini de kısaca açıklamış olur. Türkiye'nin modernleşme sürecinde kabul edilen ve uygulamaya konulan laikliğin, Batıdakinden farklı oluşunun eleştirilmesini yanlış bulan Giritli, bu görüşünün gerekçesini şöyle açıklar: "*Memleketimizde laiklik konusunda fikir yürütenlerin genellikle düştükleri hata; laikliği Türkiye gerçeklerinden soyutlamaları ve dogmatik (katı-değişmez) bir laiklik terimine körü körüne bağlı bulunmalarıdır. Oysa Türkiye'deki laiklik, Cumhuriyetimizin milliyetçilik, hakçılık ve devletçilik nitelikleri gibi, ülkemiz tarih ve gerçeklerine göre oluşmuştur. Bu itibarla bu nitelikleri, Batı taklitçisi terimler olarak veya yalnız sözlük anlamları ile tanımlamak doğru değildir.*"[40] Yine Giritli'nin açıklamalarıyla, Türkiye'deki laiklik uygulamaları, "*Atatürk laikliği" anlayışına uygun ve Türk toplumunun çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma hedefini tehlikeye atmamayı amaçlayan bir düzenleme[ler]dir.*"[41]

---

[38] Giritli, "Atatürkçü Laiklik Anlayışı", s. 477

[39] Giritli, "Atatürkçü Laiklik Anlayışı", s. 473

[40] Giritli, "Atatürkçü Laiklik Anlayışı", s. 474

[41] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*,C.I, s.211,212;
Bunların Meclis kürsüsünden yapılmış ve orada kalmış bir konuşma olmadığını, aksine, bir felsefeyi yansıttığını göstermesi açısından sonradan bu söze yüklenen işlev

Bu ise laikliği Türkiye şartlarında hem anlam ve hem de uygulanan biçimiyle farklı kılmaktadır. Giritli, bu konuda tarihsel bir referans da bulur. Bu, Türkiye'deki toplumsal dönüşümün, Batı'daki dönüşümden farklı olduğu eleştirilerine Mustafa Kemal'in verdiği cevap ve o cevapta anlam kazanan bakış açısıdır: "*Hiçbir şeye benzemiyormuşuz. Biz benzememekle ve benzetmemekle övünmeliyiz. Çünkü biz bize benzeriz*"[42]. İnönü'ye göre bu, "*ilmin sağduyunun gösterdiği ana prensipleri kendi memleketimizin ihtiyacına göre adapte ederiz*" anlamına gelen bir sözdür.[43]

Laikliğin Doğduğu Ortam ve İslâm

Türkiye'nin batılılaşma sürecinde anlam ifade eden söz konusu farklılıkla ilgili bu kısa açıklamanın nedeni, farklılığın tartışmasız kabul edildiğine ve bunun araştırmaya değer bir konu olduğuna dikkat çekmektir. Zira kanaatimiz odur ki, dün olduğu gibi bugünün Türkiye'sinde de bir çok toplumsal, yasal, idari, ekonomik problemin temel faktörü laikliktir. Daha doğru ifadeyle, laikliğin Batı toplumlarındaki ile Türkiye'deki tarihsel ve düşünsel dayanaklarının farklı oluşudur. Konuyu doğru değerlendirmek için, kısaca da olsa, öncelikle laikliğin Batı'daki tarihsel şartlarını hatırlamakta yarar vardır.

Batıda uzun bir süreçte gerçekleşen şey, dini otoritenin toplumsal hayattan uzaklaştırılmasından ibarettir. Bu süreçte, din adamları sınıfı, salt "*dînî*" olan bir rolü kabullenmişler, toplumsal alandaki tarihsel rollerini terketmek zorunda kalmışlardır. Gerçekleşen dönüşüm, dinin (Hıristiyanlığın) özüne büyük oranda uygundur. Çünkü, Hıristiyanlığın veya asas olarak İncil'in toplumsal yönü son derece zayıftır; "*Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya, Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeyi*" temel bir ilke olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla, laiklik, din adamları sınıfının tarihsel süreçte inşa ettikleri ve dini referansları zayıf olan bir anlayışı ve bu anlayışın toplumsal yapıdaki karşılıklarını iptal ederek, din adamlarını asıl sorumluluk alanlarına yöneltmenin ismi olarak anlam kazanır. Yeni süreçte din adamlarının

dikkat çekicidir: "Hatta din bile "gayri milli" olduğu, "uluslar arası" bir nizam ifade ettiği için yadırganıyordu. Uygarlığın, bütün ileri memleketler için müşterek vasıflarında bile şüpheli noktalar seziliyordu. Daha sonraları bu kompleks: "Biz bize benzeriz" şeklinde bir formülde buldu. Bu slogan, şenlik, bayram günlerinde büyük kırmızı bezler üzerine beyaz harflerle yazılır, sokaklara asılırdı. Bir gün Halk Partisi Genel Sekreteri [Saffet Arıkan] bizim bize benzeyişimizi daha elle tutulur bir şekilde şöyle anlattı: "Azizim! Türkiye bir yumurtaya benzer. Her şeyimiz bu yumurtanın içindedir. Bu içerideki şeylerin dışarıdakilerle hiçbir ilişkisi yoktur. İnkılâplarımız, davalarımız hep bu yumurtanın içinde". O bunları söylerken samimiydi ve şeflerinin inandığı bir insandı" (Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 459).

[42] İpekçi, "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor", s. 37

[43] Tunaya, Tarık Zafer, "İslâmcılık Akımı", s. 235

Din'e/Kitab'a da uygun olan sorumlulukları; daha çok vicdanî boyutta işleve sahip Hıristiyanlığı temsil etmek ve bireysel ahlâkı aşmayan bir yapıda işlerlikli kılmaktan ibarettir; günah çıkarmak, ayinleri yönetmek, kutsamak vs. gibi.

Ancak, Türkiye'de durum Batı'dakinden oldukça farklıdır. Farklılığın temelinde ise din vardır. Türkiye'deki insanların ekseriyetinin dini İslâm'dır; yaşayan kültürün referansı İslam'dır. İslâm ise Hıristiyanlık gibi toplumsal yönü zayıf bir din değil; tam aksine, hem bireye ve hem de topluma yönelik bir dindir. İslam, Hıristiyanlık'ta olduğu gibi sadece vicdana değil, bireye ve topluma yönelen ve bunları kontrolüne alıp yönetmeyi hedef edinmiş bir dindir. İslâm'ın temel ve değişmez olan bu özelliğini, Türkiye'de "*resmi söylem*"in temsilcisi olan şahsiyetlerin bizzat kendi ifadelerinde dahi bulmak mümkündür. Şu bir kaç örnek bununla ilgilidir:

"Diğer dinlerin sadece uhrevi olmalarına karşılık, İslâm fert ve toplum hayatlarını, en ince münasebetlerine kadar, düzenlemek gayesini güder. İslâm dini aynı zamanda dünyevidir, siyasal ve toplumsaldır."[44]

"Hıristiyan dini sadece ruhani ve manevi bir egemenlik iddia etmiş, dünya ile, yani maddi ve cismani egemenlik ile ilgisi olmadığını açıklamıştır. Oysa İslâm dini, dünya ve ahiret ile ilgili kuralların bütününü içine alır; din devlet birbirleri ile karışmış ve kaynaşmıştır."[45]

"İslâm'da dünya işleri imandan ayrılmaz."[46]

"İslâm, bireyin özel hayatından hukuk alanına, sosyal ve siyasal hayattan ekonomiye kadar uzanan hem "sosyal", hem "siyasal" nitelikte bir dindir... Bir yönüyle birey katında belirir ve bireylerin tek tek hayatlarını düzenler, onlara bir yaşama yolu çizer. Öbür yanı ile kolektif planda belirir, özellikle siyasal hayatta önemli roller oynayarak, siyasal iktidarı düzenler, yönlendirir ve ona meşruiyet tabanı sağlar."[47]

"Hıristiyanlık'ta dünya işlerini düzenleyen kurallar pek az, devlet hayatına ilişkin kurallar ise yok gibidir... Hıristiyanlığın kökenindeki [bu] özellikler de [laikleşme] sürecini kolaylaştırmıştır. Buna karşılık İslâmiyet'te

---

[44] Giritli, "Atatürk Cumhuriyetinin Laiklik İlkesi", s. 56

[45] Cengiz, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, s. 72

[46] Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, s. 35

[47] Özbudun, "Atatürk ve Laiklik", s. 431;
Ancak ne garip ve ilginçtir ki, Özbudun, İslâm'ın özelliklerini açıklayan bu ifadelerinin bir kaç sayfa sonrasında bizzat kendisinin de açıkladığı bu İslâmî esaslara sahip olanları "Fundementalist" olarak niteleyip, onların İslâm'ı açıklama ve anlayışlarının çizgi dışı olduğu kanaatini oluşturacak ifadeler kullanır: "*Küçük bir azınlığı oluşturan bazı köktenci (fundamentalist) İslâmcı akımlar; İslâmiyeti inanç ve ibadet hükümlerinin yanında, tüm sosyal ilişkileri, devlet ve hukuk düzenlerini de belirleyen bütüncül bir dünya görüşü olarak algılamakta halâ ısrarlıdırlar*" (Özbudun, "Atatürk ve Laiklik", s. 438).

din ve devlet birlikte doğmuştur. İslâm dini, inanç ve ibadete ilişkin kurallar kadar dünya işlerine ilişkin kurallar da koymuştur. İslâmiyet, şeriat adı altında, aile hukukundan miras hukukuna, ceza hukukundan usûl hukukuna, kişiler hukukundan borçlar hukukuna kadar geniş bir alanı kapsayan, ayrıntılı ve işlenmiş bir hukuk sistemi yaratmıştır."[48]

Hıristiyanlık-İslam farklılığı bağlamında bütün bu açıklamaları özetlemesi açısından, Bülent Tanör'ün tespitleri önemlidir. Tanör "*Laiklik, Batılı Hıristiyan toplumların bir ürünüydü*" dedikten sonra "*Farklı özellikler taşıyan İslam bağlamında durum nedir?*" diye sorar ve bu sorusuna şu cevabı verir: "*İslam, yalnız bir öte dünya dini değil, aynı zamanda ve öncelikle bu dünya dinidir. Din-dünya işleri ayrımını tanımaz; bu nedenle de hemen her alanı buyruk, kural ya da yasaklarla düzenlemiştir (hukuk, ahlâk, iktisat vb.). Bu yönüyle "bütüncül", hatta "totaliter"dir. Din ve hukuk iç içe olduğu gibi, temel kurallarda değiştirilmezlik ve hatta tartışılmazlık esastır. Öte yandan İslam, din ve devlet ayrılığı da tanımaz; daha başından itibaren adeta devletleşmiştir.*"[49]

İslâm'ın "*din ile devletin ayrılmasını imkânsız kılan*"[50] özelliği, laikliğin Türkiye'deki anlam ve uygulamalarını, Batı'daki anlam ve uygulamasından ayırıp farklı kılmıştır. Laiklik bir ilke olarak kabul edilince, bu zorunludur. Çünkü, Batı'daki anlam ve işleviyle laikliğin Türkiye'de uygulamaya konulması, Batı'da olmayan bir biçimde, Din-Laiklik çatışmasına neden olacağı açıktır. Din (İslam) toplumsal otorite olmaktan uzaklaşmayı kabul etmeyecek ve böylesi bir girişimi kendisine karşı bir tepki olarak değerlendirecek; laik otorite ise otoritesini Din (İslam)'le paylaşmaya yanaşmayacaktır. Zira otorite paylaşımı, dinin veya laikliğin kendisini inkâr etmesinden başka bir şey olmayacaktır.[51] Bu nedenle, laikliğin Türkiye'de uygulamaya konulmasını olmazsa-olmaz şart kabul etmiş sivil-asker bürokratlar, laikliği Türkiye şartlarına göre yeniden anlamlandırmak ve yapılandırmak zorunda kalmışlardır. Fakat anlaşıldığı kadarıyla bu uyarlama işi başarılı olamamıştır; çünkü Türkiye'de din-laiklik

48 Tanör, *Kuruluş Üzerine 10 Konferans*, s. 131,132

49 Giritli, "Atatürk Cumhuriyetinin Laiklik İlkesi", s. 56

50 Pratik olarak yaşanan bu çatışmayı dile getirmesi açısından bkz: Hafızoğulları, "Türk Hukuk Devrimi ve Laiklik", s. 668

51 Bu imkânsızlığın, son zamanlarda, toplumun laik, fakat bireylerin dindar/dine göre kalarak çözüleceğine ilişkin tezler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin daha çok dini referans aldığını söyleyen kesimlerden gelmesi ilginçtir. Bu noktada Cumhuriyet seçkinleri, bütün karşıtlıklarına rağmen, İslam gerçeğini daha doğru kavramışlardır. Çünkü, toplumun laik bireyin dindar olabileceği tezi, toplumun laik kılınmasıyla dinin toplumsal yönünün nasıl budanacağı, etkisizleştirileceğe sorusuna cevap verememektedir; bu ise tezin temelsizliğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

gerilimi/çatışması hiç bitmemiş, daha da önemlisi, dini toplumsal yaşamdan uzaklaştırmak amacında olan laiklik, sivil-asker bürokratların elinde yeni bir dine dönüşmüştür.

Türkiye'ye Özgü Bir Yöntem

Anlam ve yapısal özelliklerinden anlaşıldığına göre, İslâm ile Batı laikliğinin aynı toplumda bir arada bulunmaları mümkün görünmemektedir; özlerine aykırıdır.[52] Kur'an'ın insanlar tarafından okunduğu ve her ne şekilde olursa olsun okunanların kabul edildiği bir toplumda, laikliği tek ölçü kılan bir girişimin İslâm'ın varlığına rağmen gerçekleşmesini beklemek, bir diğer ifadeyle otorite ayrışmasının gerçekleşmesini ummak mümkün görünmemektedir.[53] Bu durumun, "*Muasır medeniyet seviyesi*"nde simgeleşen "*Batılılaşma*"yı varlıklarının yegâne gayesi olarak açıklamış Cumhuriyet seçkinleri için çözüm bekleyen büyük bir sorun olarak algılandığında kuşku yoktur: Din (İslam) tamamıyla reddedilemez çünkü Müslüman bir toplumda bunu yapmak mümkün değildir, laiklikten vazgeçilemez, çünkü varlıklarının gayesi olmuş hedefe ulaşmanın reddedilmesi veya terk edilmesi kendilerince mümkün olmayan bir şeydir. Bu durumda bir şeyler yapmak ve İslâm'a rağmen laikliği geçerli kılacak bir yöntem geliştirmek gerektiğini farkederler. Bu yöntemin ise, uygulamalardan anlaşıldığına göre, şu iki yoldan birisini tercih biçiminde gerçekleşmesi gerektiğine karar verirler:

1-) İslâm'ı yeniden tanımlamak,[54]

---

[52] Bkz: Toktamış Ateş'in 30,6,1994 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki makalesine.

[53] "Yalnız devleti değil, toplumu ve kişiyi de yeniden biçimlendirmeyi amaçlayan Türk laikliği, bu özelliğiyle köktenci (radikal), ve militan karakterlidir. İslam aynı zamanda bir devlet ve dünya diniydi ve bütüncüldü. Kemalist devlet de toplumu bütünüyle yeniden yapılandırmak istiyordu. Bu nedenle, din karşısındaki tutumu uzlaşmacı değil, devrimci Fransa benzeri çatışmacı oldu. Dini, devlet ve toplum katından vicdan ve mabetlere itmeyi, kişi ile tanrı arasında kutsal bir ilişkiye dönüştürmeyi (1928 Anayasa değişikliği gerekçesi) amaçlıyordu. Böylece, "dinin kişiselleştirilmesi" işlevini yüklendi" (Tanör, *Kuruluş Üzerine 10 Konferans*, s. 153, 154).

[54] Laikliğin Türkiye şartlarına uygun anlam ve biçime kavuşturulması çalışmaları, Türkiye'nin sahip olduğu ve Batı toplumlarından farklı özellikleri nedeniyle, dünden bugüne değişmeyen bir özellik olmuştur. Yapılan laiklik tanımlamaları, bazen öyle olmuştur ki, laikliğin aslıyla ilgisi kalmamıştır. Çünkü "özel *şartları*" gereği laikliğin Türkiye'ye "*uydurmak*" gerekmiştir. Aşağıdaki tanımlar bu konuda bazı örnekleri teşkil etmektedir:
"*Atatürk'ün Türk toplumu için öngördüğü laiklik, sadece dinin politika dışı tutulmasından, din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından ibaret değildir. Atatürkçü düşünceye göre, düşünce, bilim, sanat ve davranışlar laik bir anlayışla özgürleşmelidir. Atatürk'ün öngördüğü laiklik bu özgür yapıyı, kısaca aklın özgürlüğünü amaçlar*" (İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", s. 15).

2-) Laikliği Türkiye'nin özel şartlarına uygun hale getirmek.[55]

"Lâiklik, her şeyden önce, toplumun üyelerince benimsenmiş olan din veya dinlerden bağımsız bir doğal ahlâk sisteminin varlığını gerektirir. Böyle bir ahlâk sisteminin ilkelerini belirleyen, aşkın bir güç ya da toplum üstü bir otorite değil, onu uygulamaya kararlı bireyler topluluğudur. Kısaca lâiklik, teolojik ve metafizik mutlaklara karşıdır"(Ergil, "Atatürkçü Düşüncenin Temeli: Laiklik", s.250).

"[Laiklik] aklın iman karşısında özgürleştirilmesidir. Laik toplum düzeni, bütün din ve inançtan insanların, eşit koşullarla aynı kurallara uymak durumunda bulundukları, hiç kimseye dinsel ayrıcalık ve üstünlük tanımayan bir toplum düzenidir" (Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 29).

Murat Belge *"Laiklik, en temel öğelerine indirgediğinizde, bir otorite ayrışması demektir"* der. Fakat hemen arkasında bu teoriğin Türkiye'deki pratiğini de açıklar; *"Türkiye'de laiklik, Batıda zamanla kazandığı anlama uygun bir biçimde, bir otorite ayrışmasına tekabül eden bir ilke olmadı. Hatta, belki bir "ilke" dahi olamadı... "Bir ilke dahi olmadı" derken, Türkiye'de laikliği bizzat uygulayan kesimin, laiklikten önce, ciddi bir "otorite ayrışması" mantığına yabancılığı olgusuna dayanıyorum. Bu kesim, geleneksel monolitik otorite mirasını devralmıştı ve laikliği otoriteyi ayrıştırmaktan çok kendi otoritesini pekiştirmek amacıyla uyguluyordu"* (Belge, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, s.156-158).

"Laik devlet; devlet ve din işlerinin tamamen ayrıldığı, devletin, vatandaşların dini inanç ve ibadetlerine hiçbir şekilde müdahale etmediği, devlet yönetiminin de din kurallarına bağlı ve dini kuruluşların etkisinde olmadığı bir yönetim sistemidir" (Özbudun,*Laiklik (Panel)*, s. 243).

"Türk inkılabının en önemli temel taşı olan laiklik kavramı, dinin dünyevi işlere karıştırılmayarak toplum sorunlarının çözülmesinde akıl, bilim ve modernleşme prensiplerinin mürşit olması esasını kapsar. Bu suretle devlet işleri din kurallarından tamamı ile ayrılmış olur... Laik devlet dine bağlı bir devlet değildir; amma din düşmanı bir devlet de değildir. Asla vatandaşlarına dinsizlik propagandası yapmaz. Yalnız dinin inanç ve ibadete hasredilerek, dünya işlerinin dünyevi iktidarlar tarafından aklın ve bilimin ışığında düzenlenmesini gerektirmeyi amaçlar"(Kaynar, *Lâiklik (Panel)*, s. 234).

"Laiklik, sadece din ve devlet işlerinin ayrılması değil, düşünce özgürlüğünün güvence altına alınmasını da öngörmektedir. Bu özgürlüğün başında da, dinsel düşünce yani inanç özgürlüğü gelmektedir"(Bursalıoğlu, "Cumhuriyet-Lâiklik-Eğitim Üzerine", 379).

"Laik bir demokrasinin temeli, "düşünme" ve "düşündüklerini açıklama" özgürlüğüdür... Lâikliğin amacı, farklılıklara saygıyı yerleştirerek, insanları inançlarında özgür bırakmaktır."(Ateş, *Laiklik*, s.135, 251).

"Laik olduğunu söylemek, "ben kimsenin inanç ve düşüncelerine karışmıyorum; kimse de benim inanç ve düşüncelerime karışmasın, devlet bunu sağlasın" demektir. "Devlet benim din ve vicdan özgürlüğümü güvence altına alsın" demektir... "Ben laik değilim" demek, "Ben kendi inancımı sana zorla, ya da seni ikna ederek kabul ettireceğim ve eğer kabul etmezsen, seni toplumun dışına süreceğim demektir"(Ateş, Laiklik, s.24,25).

"Esasen lâiklik dinsizlik demek değildir. Lâikliğe göre herkes inancından ve ibadetinde hürdür. Bundan dolayı kimse kimseyi kınayamaz... Dileyen ibadetini huzur içinde yapmaya devam etmiştir."(Çubukçu, "Din ve Lâiklik", s. 303,304,305).

"Layiklik, bazı çevrelerin kasıtlı biçimde belirttiği gibi, dinsizlik değildir. Tam tersi, layiklik, din özgürlüğünü sağlar"(Mumcu, *Atatürkçülük'te Temel İlkeler*, s.134).

[55] Örnek olarak bkz: Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s.134,135; Özbudun, "Atatürk ve Laiklik", s. 431;

Bu konuda Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1999 yılında *"Türk Müslümanlığı"* inşa etme girişimi önemli bir örnektir. Demirel'in girişimi *"Cumhurbaşkanı Demirel, İslamiyet'le ilgili tartışmalara yön verecek önemli bir din projesi hazırlatıyor. Demirel proje*

Türkiye'nin batıcı kadrolarının ağırlıklı tercihleri birincisinden yana

ile "Cumhuriyet-Laiklik ve İslam'ın" bağdaştırılabilirliğini gerekçeleriyle ortaya koymayı tasarlıyor" açıklamasıyla kamuoyuna duyurulur (Hürriyet, 1 Kasım 1999). Haberde projenin ayrıntısı şöyle açıklanır: "Demirel, bu çalışması üzerinde yaptığımız sohbete, önce İslam Dini'nin dünyevi konulara ilişkin geniş hükümler getirdiğini hatırlatarak başlıyor: "*İslam, dünya ahvalini tanzim etmiştir. Bunu tanzim ederken bir kısım hususların devlet tarafından, bir takım hususların da kişiler tarafından yapılmasını öngörmüş ve neticede yanlış hareketlere cezalar getirmiştir. Cumhuriyetle birlikte ise bunların bir kısmını yeni kanunlarla tanzim etmek zarureti doğmuştur. Ancak böyle olması, İslam'ı, bir kişinin Müslüman olmasını değiştiren şeyler değildir. Zaten devir değişince ahkam da değişiyor.*" İşte bu noktada tartışma, İslamiyetin geleneksel yorumunu yapan çevrelerin, Kuran'ın, yani Allah'ın gönderdiği vahiylerin bir bütün oluşturduğu, bu bütünün bozulamayacağı, bu çerçevede pozitif hukuk öne sürülerek Kuran'daki bazı hükümlerin geçersizliğinin öne sürülemeyeceği yolundaki görüşleri üzerinde çıkıyor. Demirel, önce bu tartışmanın yalnızca İslam alemi değil, Hıristiyan aleminin de sorunu olduğunu hatırlatıyor: "*Gerçi, Hıristiyanlık dünyayı çok fazla tanzim etmemiştir, ama Avrupa'da yüzlerce savaş olmuştur. Din her şeyi idare edecektir, devlet dinin bir parçası olacaktır diyenler olmuştur. Hayır, din-devlet ayrı olacak diyenler olmuştur. Ve neticede dinin ayrı, devletin ayrı olacağı yere gelinmiştir. Örneğin, İngiltere'de din, yani Anglikan kilisesi neredeyse devletin bir parçasıdır. Keza Fransa'da bu iki alan kesin birbirinden ayrıdır.*" Demirel, tartışmayı Cumhuriyete getirdiğinde "*problematiği*" şöyle ifade ediyor: "*Problematik şu: Cumhuriyet Devrimi bir nizam getirmiştir. O günkü Meclis üyelerinin büyük bir kısmı, din uleması olanlar da dahil, bunu İslam'la bağdaştırmışlardır. Cumhuriyet, örneğin kadın hukuku ile ilgili yeni şeyler, örneğin monogomiyi, tek eşliliği getirmiştir. Ceza ve miras hukukunda bir takım şeyler getirmiştir. Ama unutulmaması gereken nokta şudur; Çağdaş kanunların ceza saydığı hususların tümü zaten dinin de yaptırıma bağladığı hususlardır.*" Cumhurbaşkanı, bir taraftan pozitif hukukun, bir taraftan da vahiy yoluyla gelmiş olan Kuran'daki hukuk kurallarının bir arada varolabilmesini mümkün görüyor mu? Demirel, "*Mümkün değildir*" dedikten sonra ekliyor: "*Tek hukukluluk dışında bir yol olamaz. Türkiye'nin tek hukukluluktan yana hiçbir zararı olmamıştır. Aksine 75 senedir bunlar yerleşmiştir. Çok hukukluluğu arzu etmenin yararı yoktur. Türkiye'de tek hukukluluktan dolayı bir şikayet yoktur. Yani birden fazla eş almak istiyorum gibi ihtiyaçlar yoktur. Benim inancıma göre, 'Allah birdir ve Muhammed onun resuludür' dedikten sonra mesele başlar. Ondan sonra ne kadar iyi hareket edebiliyorsanız o kadar iyi hareket edilebilmesi zannederim herkesi hoşnut edecektir.* " Demirel, Cumhuriyetle getirilen ve doğrudan Kuran'da düzenlenmiş konuların ilgi alanına giren ayetlerin sayısını "*230 dolayında*" veriyor: "*Bunlar doğrudan Kuran'ın ukubet (ceza) ve muamelat dediğimiz bölümlerine ilişkindir. Bunlarda belli yanlışlara belli cezalar getirilir ve mirastan evlenmeye kadar pek çok şey düzenlenir. Cumhuriyet gelen yasalar iman ve güzel ahlâka dokunmamış, sadece ukubette ve muamelatta değişiklikler getirmiştir. Yani bugünkü hukuk, Kuran'ın getirdiği 230-232 ayetin yerine başka kurallar koyuyor. Ama Kuran da onları cezasız bırakmamıştır. Arada sadece yöntem farklılığı vardır.*" Demirel, bu noktada "*Söz konusu 230 ayetin uygulanabilirliği nedir?*" sorusuna şu karşılığı veriyor: "*Bu ayetleri aynen uygulamak yok. Bunun yerine pozitif hukuk uygulanıyor. Devrim bunu derken 'ben dine aykırı bir şey yapmıyorum, ayrıca dinin müsaade ettiği bazı şeylere de müsaade etmiyorum' diyor. Yani bugün poligamiyi (çokeşlilik) savunamazsınız. Cumhuriyet, 'Dine dayanan çok hanımlılığa müsaade etmiyorum' diyor. Hiç kimse de çıkıp "niye böyle diyorsun, din buna müsaade ediyor" demiyor.*" Cumhurbaşkanı, "*Ortodoks*", yani kendi ifadesiyle '*katı*' din adamlarının Kuran'ın katı yorumu dışındaki yorumlarını kabul etmediklerine dikkat çekerek, şu karşı görüşü getiriyor: "*Zaman*

olur. İkincisi ise, arzulanan toplumsal dönüşümün birincisi ile tam istenildiği tarzda gerçekleştirilemediği alanlarda, destekleyici bir unsur olarak devreye sokarlar.

İslâm'ın Yeniden Tanımlanması

Bir din, ideoloji veya toplumsal sistem, referanslarını kendisi belirler. Kendisini oluşturan esasları kendi iradesi ile belirleyerek orijinalitesini sağlar. Dolayısıyla, İslâm'ın ne olduğunu, ne gibi özelliklere sahip bulunduğunu öğrenmenin yegâne yöntemi, İslâm'ın "*kaynağım*" dediği şeye yönelmekten geçer. Kur'an ise söz konusu kaynağı teşkil eder. Kur'an'a yönelip İslâm'ın özellikleri araştırıldığı zaman, yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz tespitlerde dile getirildiği üzere, toplumla iç içe, topluma rehberlik eden ve kendi hukuk, siyaset, ekonomi, bireysel ve toplumsal hayat, ahlâk... sistemini kurmuş bir dinle karşılaşılır. Gerçi bu durum bazı araştırmacılar tarafından, 6000'i aşkın ayet arasından sadece 50 civarında ayetin toplumsal nitelikli olduğu görüşüne dayanılarak yok sayılmaya çalışılmışsa da,[56] esasta, bir ayet dahi olsa bu durumun laikliğin öngördüğü otorite ayrışmasını imkânsız kılacağı açıktır. Örneğin, konuyla ilgili bütün ayetler yok sayılsa ve egemenliğin sadece Allah'a ait olduğunu ilan eden ayet[57] kalsa dahi, laikliğin gerektirdiği söz konusu otorite ayrışması imkânsızlaşır. Zira laiklik, hiçbir ilahî boyutu olmaksızın otoriteyi beşerileştirmektedir. İslâm ise otoriteyi tamamıyla ilahî temele oturtup, buna aykırı her yaklaşım ve görüşü reddetmektedir.[58] İşte bundan dolayı, laikliği bir ilke olarak benimsemiş ve laik bir toplumun inşasını amaç edinmiş Cumhuriyet önderlerinin ilk andan itibaren çetin bir problemle karşı karşıya kaldıklarını söylemekle bir tahminde bulunmuş olmuyor, tarihsel bir gerçeği ifade etmiş oluyoruz. Cumhuriyet önderlerinin ve sonraki cumhuriyet seçkinlerinin İslâm'ı yeniden tanımlamaya yönelik ifadeleri de bunun reddi mümkün olmayan delilleri olarak anlam kazanmaktadır. Sarıbay'ın konuya ilişkin tespitleri şöyledir: "*Kemalist kadro için Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra geleneksel bürokrasiyi tasfiye etmenin en etkin yolu olarak görülen laikleşmeyle güdülen ilk amaç, İslâm dininin ve*

değişmiştir. Zaman değişince, hüküm de değişmiştir. Bu mecelle kaidesidir. Sonra din, Müslüman olma şartlarını, diğer kurallara bağlamış değildir. Yani, din Kuran'ın bütün kurallarına uyulmasına ister, fakat bu kurallardan bir kısmına uyulmuyorsa -ki bunların bir kısmına modern hayatta uyulamıyorsa- din onu dinsizlik, yani İslam dışı saymıyor. Oradan günah doğuyorsa o günahı affetmek Allah'ın işi. Veya günah halinde telakki etmek yine Allah'ın işi."

[56] *Kur'an-ı Kerim*, Yusuf Sûresi 12/40

[57] Örnek olarak bkz: Maide Sûresi 5/44; Kehf Sûresi, 18/26

[58] Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, s. 72,73; Ayrıca bkz: Dursun, "Şeyhülislamlık'tan Diyanet İşleri Başkanlığı'na", s.22

temsilcilerinin siyasal, toplumsal ve kültürel alanlardaki yetkilerini ve güçlerini ortadan kaldırmak, bunu yalnızca inanç ve ibadet alanında bırakmak olmuştur. Böylece, İslâm'ı modern, Batılı bir ulus devletteki dinin rolüne indirgemek, ulemayı devletin kontrol silahlarından yoksun bırakmak, Kemalist kadro için siyasal gündemde çözüm aranan ilk sorun olarak belirmiştir."[59]

Bu tespitin dayanağı ise, bizzat Mustafa Kemal'in kendi ifadelerinde açığa çıkar: "*Dinî ve ahlâkî inkılap yapmadan önce hiçbir şey yapmak doğru değildir.*"[60] Bunu gerçekleştirme sürecine girildiği zaman ise, girilen sürecin bilincinde olan dönemin Adalet Bakanı Seyyit Bey şunu söyler: "*İslâm tarihinde çok büyük bir devrim yapıyoruz. Belki de dünyada bundan daha büyük bir devrim yoktur.*"[61]

Dine Tanınan Tek Mekan: Vicdan

İslam'ın yeniden tanımlanması süreciyle ilgili bir araştırmaya girildiğinde, ilk dikkati çeken özellik; İslâm'ın, Hıristiyanlık'ta olduğu gibi, sadece ruhanî boyutu ifade edecek ve insan ile Tanrı arasındaki ruhanî ilişkileri düzenleyecek bir din olarak tanımlanmaya çalışılmış olduğudur. Bu konuda Mustafa Kemal'in sözleri önemli bir örnektir; "*Bizim dinimiz en makul ve en tabiî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabiî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lâzımdır. Bizim dinimiz bunları tamamen uygundur*"[62]. Bu ifadede İslâm'ı tanımlamaya yönelik "*akla, fenne, ilme ve mantığa uygunluk*" özelliklerinin, İslâm'ın esas özelliği olmaktan ziyade, pozitivist felsefenin öngördüğü şartlar olması dikkat çekicidir.[63] Zaten söz konusu tanımda esas alınanın dinin kendisi değil, dine izafe edilen özellik olduğunu ise bir başka ifade de buluyoruz: "*Herhangi şey ki akla, mantığa, toplum çıkarına uygundur; biliniz ki, o, bizim dinimize de uygundur. Bir şey akıl ve mantığa, milletin çıkarına, İslam'ın çıkarına uygunsa, kimseye sormayın. O şey dînîdir. Eğer bizim dinimiz akıl ve mantıkla uyuşan bir din olmasaydı, en mükemmel din olmazdı, en son din olmazdı.*"[64] Bu tespiti takiben de asıl varılmak istenen manâ ifade edilir: "*Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz.*"[65] "*Milletimizin siyasî, sosyal hayatında, milletimizin*

[59] Karabekir, *Paşalar Kavgası*, s. 143
[60] Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. 19
[61] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 98
[62] "İslâmlığı yukarıda belirttiğimiz gibi, akla uygun bir din kabul edersek, o zaman devlet yaşamından çekilip sadece insanın vicdanında egemen olmasını benimseyeceğiz." (Mumcu, *Atatürkçülük'te Temel İlkeler*, s. 134)
[63] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s.131
[64] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.I, s.389
[65] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s.47

fikrî terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır"[66]. Halbuki İslâm, akla, fenne ve mantığa uygun olduğu esasına değil, onların üstünde olduğu esasına dayanır. Dolayısıyla bu tanımla, Cumhuriyet önderlerinin inançlarını oluşturan pozitivist felsefenin bazı özelliklerinin İslâmîleştirilerek meşrulaştırıldığını, bu meşrulaştırmaya dayanarak da dinin alanının daraltılmaya çalışıldığını görüyoruz. Bir başka örnekte de, İslâm'ın toplumsal alanını daraltmaya yönelik girişimi dile getiren ifadeler buluyoruz: "*Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile Kul arasındaki bağlılıktır.*"[67] Bu tanımda ise, Allah-Birey-Toplum-Evren arası ilişkileri düzenlemeyi hedefleyen İslâm'ı, bu ilişkiler yumağını tek boyutlu hale getirerek, toplum dışına alma arzusu açığa çıkar. Şu tanımda ise, daha önceki tanımlarla sadece Allah-kul ilişkisine indirgenen İslâm'ın, bu ilişki bağlamında sadece ruhani bir bağ teşkil etmesi gerektiği anlayışının hakim kılınmaya çalışıldığı görülür: "*Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dini yoktur. Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar ilmin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telakkisi vicdanî olduğundan Cumhuriyet din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı, milletimizin muasır telakkisinde başlıca muvaffakiyet âmili görür.*"[68] "*Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir.*"[69]

4 Nisan 1926'da yayınlanan ve 4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu'nun, zamanın Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un imzasını taşıyan gerekçesi, genel anlamda din ve özel anlamda İslâm'ı yeniden tanımlama gayret ve girişimlerinin ilginç bir diğer örneğini teşkil eder: "*Hayat yürür; ihtiyacat süratle değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mânâ ifade etmezler. Değişmemek dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, asrı hazır medeniyetin esasatından ve eski medeniyetle yeni medeniyetin en mühim farikalarından birisidir. Esaslarını dinlerden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları camiaları nazil oldukları iptidaî devirlere bağlarlar ve terakkiyata mâni belli başlı müessir ve âmiller sırasında bulunurlar... Türk milleti, muasır medeniyeti kendisine değil, kendisi muasır medeniyetin icabatına her ne bahaya olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir.*"[70] CHP Genel Sekreteri Recep Peker ise,

66 Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 193

67 İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, s. 56

68 *Atatürkçülük*, C.III, s. 236

69 Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. III, s. 255,256; Ayrıca bkz: Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s.139

70 Tarihler son derece önemlidir. Çünkü dini yeniden tanımlamasını tedrici bir süreç takip ettiği ve ancak 1930'lu yıllarda İslâm'ı vicdan konusu olarak ele alan ve vicdanla,

Cumhuriyet kadroların önde gelen bir üyesi olarak, 16 Ekim 1931 tarihinde[71] dini yeniden tanımlama anlamına gelecek tarzda şu ifadeleri sarf eder. "*Bugün Türkiye'de dini görüş vatandaşları fert olarak ilgilendiren vicdani ve şahsi bir meseledir.*"[72] CHP'nin 14 Mayıs 1931'deki üçüncü kongresinde laiklik ilkesi programa alınca, dini sadece bir vicdan işi olduğu ilan edilir. "*Tamamıyla Atatürk'ün düşüncesine uygun olarak*" İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 5 Şubat 1937'de, Halk Partisi'nin altı ilkesinin anayasaya konulması vesilesiyle yaptığı konuşmada, İslâm'a öngörülen sınırı net bir şekilde açıklar; "*Dinler vicdanlarda ve mabetlerde kalmalı, maddi hayatın ve dünyanın işlerine karışmamalıdır.*"[73] Bu yaklaşım Cumhuriyet Türkiye'sinde "*resmi ideolojinin*" bir gereği olacak ve CHP dışı bir çok parti programında da aynen görülür. Bu konuda 1931 yılında kurulan "*Lâyik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası*"nın programı dikkate alınabilir: "*Türkiye layik bir cumhuriyettir. Dünya işleri din işlerinden ayrılmıştır. Dünya işleri, asrın devlet usûlüne müsteniden Türk milletinin bilgisinden çıkarılan kanunlarla idare olunur. Din işleri, fertlerin akıllarına terkedilmiştir.*"[74]

Cumhuriyeti kuran sivil ve asker bürokratlar tarafından laikliğin hakim kılınmasının hedeflendiği dikkate alınırsa, hedeflenenin gerçekleşmesi için İslâm'ı böylesi "*vicdan konusu*" olarak tanımlamak zorunluydu. Zira laikliğin varlığı, ancak İslam'ın "*bir kişisel vicdan sorunu*"[75] olmasıyla mümkün olabilirdi. İslam dininin Hıristiyanlık'tan önemli farklara sahip olması, Türkiye'de laikliğin önemini daha da artırmış ve farklı özelliklere sahip olmasını sağlamıştır. Bunu Giritli şöyle açıklar: "*Hıristiyanlık sadece ruhani ve manevi bir egemenlik iddia etmiş, dünya ile, yani maddi ve cismani egemenlik ile ilgisi olmadığını açıklamıştır. Oysa İslam dini, dünya ve ahiret ile ilgili kuralların bütününü içine alır; din devlet birbirleri ile karışmış ve kaynaşmıştır... Bu nedenle ülkemizde laikliğin yerleşmesi, Batı ülkelerinde olduğu gibi din ve dünya ilişkilerinin düzenlenmesinden ziyade, dünya müesseseleri ve münasebetlerini onlarla karışıp kaynaşmış olan dinden sıyırma ve kurtarma çabasıdır.*"[76] Söz konusu zihniyeti resmeden bir örnek olarak, Necat Tüzün'ün "*Atatürk İnkılaplarında Laiklik*" isimli makalesi önemli bir örnektir: Tüzün, dini tanımlarken, üyesi olduğu toplumun dini olan İslâm'ı doğrudan dikkate almak yerine, Batı kaynaklarına yönelmeyi tercih eder ve oradan hareketle de İslâm'ı da tanımlamaya ça-

ibadethaneyle sınırlayan tanımlamalara rastlandığı anlaşılmaktadır.

71 Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, s.96

72 Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, s. 97

73 *Yarın*, 22 Haziran 1931

74 Feyzioğlu, "Laiklik (Panel)", s. 223

75 Giritli, "Atatürk Cumhuriyetinin Laiklik İlkesi", 56,57

76 Tüzün, "Atarürk İnkılaplarında Laiklik", s. 27,28

lışır. Bu aynı zamanda, Tüzün'ün bu makalesinin konusu olduğu üzere, Mustafa Kemal'in İslâm tanımının kaynağına da işarettir: "*Din, insanı Tanrıya yaklaştıran inanç ve ibadettir. (Fr. Religion). Robert lugatinde din; "İnsan ruhunu Tanrıya yaklaştırma amacını güden ibadet" olarak, Larousse'de; "İnsanların Allah'a ibadeti, Allah'a karşı mükellefiyetlerini ifade eder" diye tanımlanmıştır. Ansiklopedik Hukuk Sözlüğünde ise din; "Kutsal varlıklara bağlılık ve inanç" olarak tanımlanmıştır.*"[77]

Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp gibi şahsiyetlerde daha geçmişe uzanan "*dini yeniden tanımlama*" sürecinin Cumhuriyet döneminde geldiği son noktayı göstermesi açısından Giritli'nin bir başka açıklaması ise önemli olduğu kadar ilginçtir de. Gelinen son noktada, İslâm'ın laikliğe engel olan boyutunu dile getirmenin ve savunmanın Fundamentalist tavır olarak ifade edilip (suçlanıp) reddedilmesine karşılık, İslam geriye kalan (daha doğru bir ifadeyle oluşturulan) boyutuyla laikliğin dayanağı ve gereği olarak takdim edilir: "*Sorunun önemli nedeni Köktenci-Fundamentalist akımların konuya sadece ferdî inanç ve ibadet hürriyeti açısından bakmayı reddetmelerindendir. Bu akım taraftarlarına göre; İslâmiyette din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaz. İslâmiyet şeriat demektir. Bir Müslüman'ın görevi sadece kişi olarak dini inanışının gereklerini yerine getirmek değil, aynı zamanda şeriat devletinin kurulmasına da çalışmaktır. Böyle bir anlayışın ise Anayasamıza aykırı olduğuna kuşku yoktur... Kaldı ki, bu köktenci görüşün Hazreti Muhammed'in öğretisine ve mahiyetine aykırı olduğu da söylenebilir.*"[78]

Giritli'nin ifadelerinde anlam bulan düşüncenin Cumhuriyetin kurucusu kadrolara kadar uzanan geleneksel bir çizgisi vardır. Falih Rıfkı Atay'ın açıklaması hem bunun örneğidir, hem de gerçekleştirilen değişimin mahiyetini ifade eder niteliktedir: "*Kemalizm, aslında büyük ve esaslı bir din reformudur... İslâm'da bütün şer'î meseleler iki büyük bölüme ayrılmıştır: Birinci bölüm ahireti ilgilendirir ki ibadetlerdir: Oruç, namaz, hac, zekat. İkinci bölüm, dünyayı ilgilendirir ki, bunlar da nikah ve aileye ait hükümlerle muamelât denen mal, borç, dava ilişkileri ve ukubât denen ceza hükümleridir... Kemalizm, ibadetler dışındaki bütün ayet hükümlerini kaldırmıştır.*"[79]

Türkiye'nin "*laikleştirilme serüvenini*" Ergun Özbudun şöyle özetler: "*İslâmiyetin Hıristiyanlığın aksine, hem bir din hem bir devlet düzeni olarak doğmuş ve sosyal hayatın geniş bir bölümünü düzenlemiş olması dolayısıyla İslâm dünyasında devlet ve hukuk düzenini din kurallarından ayırma çabası daima direnişle karşılaşmış, İslâmiyette din ve devletin birbirinden ayrılamayacağı iddia edilmiştir. Bu çelişkinin tek çözümü, dinin kişinin vicdan alanına*

[77] Giritli, "Atatürkçü Laiklik Anlayışı", s. 476
[78] Atay, *Çankaya*, s.393
[79] Özbudun, "Atatürk ve Laiklik", s. 431

ilişkin olduğunu, inanç ve ibadet konularını kapsadığını; dünya işlerinin ise dünyevî iktidarlar tarafından, din kurallarına göre değil toplumun değişen ihtiyaçlarından kaynaklanan akılcı kurallara göre yürütüleceğini kabul etmektir. İşte Atatürkçü laikliğin Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu budur."[80]

Bütün bunlar sonucunda anlaşılan odur ki, İslam'ın hayatla olan bütün bağları koparılmaya çalışılmıştır. Burada önemli olan, gerçekleştirilen değişimin meşruiyetinin de İslam ile sağlanmış olmasıdır. Çünkü, süreç boyunca, İslam'a hizmet edildiği düşüncesi başarılı şekilde sürekli vurgulanmıştır: "*Atatürkçü ideolojisi, dini inanç ve ibadeti, günlük yaşamı düzenleyen yasal ve kurumsal düzenlemelerin dışında tutarak olur olmaz nedenlerle dini inanç ve kurumların tartışılmasını ve zedelenmesini önlemiştir. Din, Allah ile kul arasında bir ilişkidir ve dini kural ve geleneklere göre düzenlenir. Dinin; kanun yapma ve uygulama sistemi, eğitim ve yargı sistemi, giyim kuşam tarzı gibi konularda doğrudan düzenleme fonksiyonu yoktur.*"[81]

Laikliğin Türkiye'deki serüveninin kapsamı ve niteliği, konuyla ilgilenenlerin açıklamalarından hareketle kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Konunun ideolojik veya dini gerekçelerle "*eğilip-bükülecek*" bir yönü yoktur; herşey açıktır. Bu açıdan, 1930 yılında devrimci kadronun üyeleri arasında gerçekleşen bir konuşmada dile getirilen bir düşünce bile, laikliğin Türkiye serüvenini özetlemesi ve girilen sürecin niteliğini göstermesi açısından tek başına yeterli sayılabilir. Konuşma, Mustafa Kemal ile danışmanları arasında gerçekleşir. Konuşmayı, ekonomi danışmanı Ahmet Hamdi Başar naklediyor:

"Lâyıklık dinsizlik midir? Yoksa sadece dinin dünya işlerine karışmaması mıdır? İkincisi olduğunda ittifak edildi... Gazi benim fikrimi sordu: "Dinin" dedim. "Dünya işlerine karışmaması Hıristiyanlık için bahse mevzu olur. Çünkü Hıristiyanlık dünya işlerine karışmayan bir dindi. Esasında böyle olduğu halde sonraları papazlar hakimiyeti ve idareyi ellerine aldılar... "Kayserin hakkını Kaysere, Papanın hakkını Papaya" veren bir işbölümü yapılmak suretiyle, dünya işleri dinin nüfuzundan kurtuldu. Dikkat edilirse lâyıklık Avrupa'da dinsizlik doğurmadı. Kiliseler ve umumiyetle din müessesesi hürmet görerek yaşadı. Bugün lâyık olan Avrupa ve Amerika halkı tamamen dindar sayılır. Halbuki Hıristiyanlık'tan sonra doğan ve esasında çok mütekamil bir din olan İslamlıkta din ile dünyanın ayrılması yoktur... Bizce lâyıklık tabirinden anlayacağımız mâna, din ile dünyayı ayırmak değil, dinin ayrı bir sınıf elinde olarak dogmalaşmış esaslara bürünerek dünya işlerini tahakkümü altında bulundurmasının

[80] Savaş, "Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler", s. 338

[81] Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 27

önüne geçmektir... Fakat eğer din ile dünyayı ayıracağız dersek İslamlıktan uzaklaşmış, dinsizlik yapmış oluruz. Hıristiyanlık dünya işlerinden uzak olarak yaşayabilir; İslamlık ise yaşayamaz."[82]

Sembolik Düzeyde Laikleşme

Festen Şapkaya

Cumhuriyet seçkinlerinin sembolik düzeydeki laikleşme ile gerçekleştirdiklerinin iki temel amacı vardı;

1-) Avrupa(lı)yla ortak özellikler taşımak.

2-) Geleneksel olan her şeyden kopmak.

Bu iki amaç Cumhuriyet seçkinlerinde birleşir ve geleneksel bütün özelliklerden arınarak Avrupaî bir görünüme bürünme çabasına dönüşür. Şapka devrimi kanunu (28 Kasım 1925), sürecin en önemli aşamalarından birisini teşkil eder. Şapka ile gerçekleştirilmeye çalışılan sadece bir görünüm değişikliği değil, yeni bir kültür ve yeni bir insan tipi oluşturmaktır. Şapka, "*toplumdaki egemen insan tipini*"[83] değiştirmenin ve yenisini inşa etmenin "*simgesi*"[84] olarak anlam kazanır. Heper'in şapka devrimiyle ilgili tespiti kapsamlı ve temel nedeni ifade eder niteliktedir: "*Dinin somut izlerini ortadan kaldırmak ve kişiyi değişiklik fikrine alıştırmak için Şapka Kanunu çıkarılmış ve fes giymek yasaklanmıştır.*"[85]

Cumhuriyeti kuran kadrolar milli bir unsur olan fesin yerine şapkayı getirme noktasında oldukça kararlı davranır ve kararlarını titizlikle uygulamaya koyarlar. Şapkanın giyilmesinin zorunlu kılınması ise halk düzeyinde birçok tepkilere neden olur. Şapkaya itiraz eden halk ile devrimci seçkinler karşı karşıya gelir; süreç halk kesiminden bir çok kişinin idam sehpasına sürüklenmesiyle sonuçlanır. Süreç içerisinde devrimci seçkinlerin halkın şapkaya karşı çıkışını değerlendirişi çok basit ve tekdüzedir: "*Cahil halk bir asır önce gavur giysisi diye reddettiği fesi korumak için tepkide bulunmuş ve cehaletinin cezasını çekmiştir.*" Acaba öyle mi? Bu, cevabı araştırılmaya oldukça değer bir sorudur ve kısaca da olsa cevabını araştırmakta yarar var.

Osmanlıda, ilk zamanlar, bütün erkeklerin başlarını bir başlık ile örtmelerinin dışında, başlığın tipi konusunda çok belirgin ve değişmez kurallar yoktu. Erkeklerin başlıkları zamanla şekil ve renk değişimine uğrar ve sonuçta çok farklı başlıklar giyinilmeye başlanır. Ancak bu çeşitlilik sistemsiz bir tarzda oluşmaz. Başlıkların şekilleri ve renkleri, kişilerin dinlerini, mesleklerini, sosyal statülerini ve hatta medeni durumlarını belirtir

[82] Dönmezer, "Toplumsal Değişme ve Atatürk İnkılapları", s. 528

[83] Mumcu, "Cumhuriyetin ilk Dönemlerinden Laiklik", s. 521

[84] Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, s.92

[85] Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s. 87, 88

mesajlar taşır. Başlık, dini, kültürel, ekonomik, idari kimlikleri, statüleri ifade eden bir sembol haline gelir. Hatta bu durum ölüm sonrasına da yansır; mezar taşları kişinin kimliğini ifade edecek başlıklar biçiminde yontulur ve işlenir. Osmanlı döneminden kalma mezar taşlarında bunu görmek mümkündür. Osmanlıdaki bir kimlik sembolü olan başlığın en önemli tarafını ise dini simgelemesi oluşturur.

Zaman içerisinde gerçekleşen oluşum ve değişimlerle, Osmanlı toplumsal sisteminin olgunluk döneminden itibaren, her din mensubunun başlığı farklı bir biçime ve renge bürünür. Bir din mensubunun diğer din mensubunun başlığını giymesi hoş karşılanmaz ve hatta cezayı gerektiren bir suç olarak kabul edilir. Bunun nedeni, başlığın inanç sembolü olarak algılanması değildir. Durumun yasal boyutu asıl belirleyici faktördür. Çünkü, Osmanlı çok hukuklu bir yapıya sahipti. Osmanlının çok dinli ve kültürlü bir devlet yapısına sahip olması, çok hukuklu bir niteliğe de sahip olmasını gerektirmişti. Her din mesubu, işlerini kendi hukukuna göre yürütüyor ve sorunlarının çözümü de kendi topluluğunun hukukuna göre gerçekleştiriliyordu. Dolayısıyla, bireyin yasal, siyasal, kültürel, ekonomik hak ve sorumlulukları dinine göre belirleniyordu. Din, bireyin toplumsal konumu açısından temel kriterdi. Bireyler toplumsal konumlarını birşeyle belirtme ihtiyacı hissetmişler ve bu ise şapka olmuştur. Osmanlı'da başlığın biçiminin ve renginin önemsenmesinin temel nedeni budur. Biçimsel ayrışma, toplumsal yapının getirdiği bir durum olarak açığa çıkmıştır.

Osmanlı toplumunda başlığın biçimi ve rengi sadece Müslümanlar için değil, Gayri Müslimler için de son derece önemli idi. Her kesimin hak ve sorumlulukları farklıydı ve topluluklar bunu kabullenmiş durumda idiler. Böyle olduğu için de, batılılaşma sürecinin ilk batılılaştırıcı şahsiyetlerinden II. Mahmud, 1829 yılında fes giymeyi kanuni bir zorunluluk olarak her dinden, kültürden tüm Osmanlı erkeklerine dayattığı zaman büyük tepki görmüştür. Fes ile her türlü toplumsal, dini, ekonomik, siyasi ve kültürel farklılıkların silinmesi hem Müslümanların ve hem de Gayri Müslimlerin tepkisine yol açmıştır. Hiç kimse gelenekselleşmiş hak ve sorumluluklarından ve bunların sembolünden sıyrılmak istememiştir.

Fes, XIX. yüzyıl başlarına kadar Kuzey Afrika'daki bazı insanlar (Fas bölgesi) ve Akdeniz'deki gemicilerin kullandıkları bir başlıktı. Bu başlığın giyilmesinin Sultan tarafından tüm Osmanlı erkeklerine zorunlu kılınması ve hatta değişimi bir anda gerçekleştirmek için Tunus'a 50.000 adet fes sipariş edilmesi, arzulanan değişimdeki kararlılığı göstermesi açısından önemlidir. Karar daha ilk anda büyük bir tepkiyle karşılanır. Arnavutluk, Makedonya, Bosna ve Bağdat'ta isyanlar patlak verir. Hatta bizzat Sultan'ın

karşısına çıkıp "*Gavur padişah*" diyerek durumu protesto edenler görülür.[86] Tepkiler elbetteki sadece Müslümanlardan gelmez. Gayri Müslimler de sert tepki verirler. Bu nedenledir ki, Sultan Mahmud'un emri bir çok bölgede uygulamaya geçirilemez. Örneğin Müslüman Araplar, Dürziler, Lazlar ve Kürtler merkezden uzak bölgelerde yaşadıkları ve devlet otoritesini yoğun hissetmedikleri için başlıklarını fesle değiştirmeyi kabul etmez ve alışageldikleri başlıklarını giymeye devam ederler.

Ancak, sonuçta, II. Mahmud'un arzusu büyük oranda gerçekleşir ve fes, XIX. yüzyıl sonları itibarıyla özellikle büyük Osmanlı vilayetlerindeki ve bilhassa da İstanbul'daki tüm Müslüman erkeklerin başlığına dönüşür: tek tip ve tek renk bir başlık. Burada "*tüm Müslüman erkeklerin*" ifadesini özellikle belirtiyoruz, çünkü her ne kadar bilhassa İstanbul'da Gayri Müslim erkekleri de fes giymişlerse de bu oran çok yüksek değildir. Fes kısa sürede Müslüman kimliğini sembolize edecek şekilde yaygınlık kazanmış ve böylelikle başlığın dinsel simge olma özeliği fese geçmiştir. Bundan dolayıdır ki, kanun zoruyla giymek zorunda kalsalar bile, Gayri Müslimler fesi ilk fırsatta başlarından çıkarıp atmayı arzulamışlar ve fırsatını bulunca da bunu yapmışlardır: "1908 ihtilâline kadar fes, sultanın tüm tebaasıyla, onu kullanmayan ve bu nedenle kötü görülen Müslüman olmayan halk arasında bir ayrım işareti oldu... 1913'te, Yunanlı gruplar, Selanik'i işgal ettikleri sırada, artık mü'minlerin öncüsünün tebaası olmaktan çıktıklarından feslerini değirmenlerin üzerinden atıverdiler."[87]

XX. yüzyılın başları itibarıyla, özellikle Müslümanlar açısından, fese yönelik bir tepkinin nedeni kalmamıştı. Çünkü, Müslüman erkekleri açısından fes, Müslüman olmayı simgeleyen bir başlığa dönüşmüş durumdaydı. Ve din ayrımını kaldıran, insanların dinlerini ifade etmekten uzak olan başka başlıklara karşı, tipi her ne olursa olsun, tepkide bulunabilir; feste ısrar edebilirlerdi. İşte şapka devrimi bu şartlarda gerçekleştirilir ve batıcı seçkinlerin bir asır önce fese tepki göstererek giymek istemeyen insanların bu sefer fesi terk etmemek için tepki göstermelerini gülünç, aşağılayıcı bulan anlayış ve yaklaşımları söz konusu nedenden dolayı sosyal gerçeklerle bağdaşmaz. Bir de şapkanın özel durumu düşünülünce, Müslüman halkın tepkisini ve özellikle de ulema sınıfının tepkisini anlamak daha da kolaylaşır. Şöyle ki; II. Mahmud'un başlık devrimi ulema sınıfını kapsamıyordu. Halbuki Cumhuriyet döneminin başlık devrimi ulema ayrımını da kaldırıyordu.

Halkın tepki gösterip kabul etmemesi için bir çok nedene sahip olan şapkanın, geleneksel değerlerle ve hatta geleneksel hukukla çatışan önemli

[86] Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s. 91, 92
[87] Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s. 189

bir özelliği de vardı. İslam hukuku gereği Müslüman kadının Gayri Müslimle evlenememesi şartı şapka devriminin etkilediği en önemli alanlardan birisini oluşturmuştur. Şapka devrimi ile din farklılığını önceleyen konularda toplumsal kontrol sıfırlanmıştır: "Son zamanlara kadar İstanbul'da, başında şapka bulunan bir kişi bir Türk kadını ile sokakta gezmeyi aklından bile geçiremezdi... Cumhuriyet sayesinde şapkanın kabulü ile bu ülkede yaşayanlar arasında kimin Hıristiyan, kimin Yahudi, ya da Müslüman oluşunu ayırt etmeye imkân bulunmamasında herhangi bir sorun kalmamıştır."[88]

Tüm bunlara ek olarak, halkın şapkaya tepkisinin çok büyük önem ifade eden bir diğer nedeni ise, bizzat şapkanın biçiminden kaynaklanıyordu. "İslam'da, ister sivil olsun, ister asker kesiminden olsun, baş giysilerinde kenar çıkıntısı bulunmazdı. Zira bu çıkıntı, mümine namaz kılarken alnının yere dokunmasına engel oluyordu."[89] Bir başka söyleyişle şapka, namaz kılmamanın, yani Müslüman olmamanın işareti olarak algılanmaya müsait bir başlıktı. Dolayısıyla, feste olduğu gibi, İslamî hassasiyetleri olan halkın zamanla alışabileceği bir başlık değildi. Esasında anlaşılan odur ki, devrimci kadro da şapkayı kenar çıkıntısı nedeniyle özellikle seçmiştir. Şapkadaki kenarlığın bu ayrıcalıklı ve önemli özelliği nedeniyledir ki, Mustafa Kemal, Şapka devrimini gerçekleştirmek için gittiği Kastamonu da şapkanın kenarından özellikle bahsetmiş ve "*bundan böyle, güneşliği olan bir baş giysisi, açıkçası şapka takacağız*"[90] demek suretiyle, şapkanın seçimi ile giysilerdeki dini etki ve görünümlerin silinmesinin hedeflendiğinin açık işaretini vermiştir.

Cumhuriyet kuran kadrolar, sembolik düzeyde gerçekleştirilen laikleşme konusunda o kadar titizlerdi ki, görünüm olarak geleneksel kimliği yansıtacak en ufak işarete dahi müsamaha göstermemişlerdir. Şapka devriminin kararı aşamasında Ankara Valisinin "*Türklüğü*" simgelemek için şapkaya ufak bir ayyıldız konulması teklifi anında reddedilerek, bu reddetmenin gerekçesi açıkça ifade edilmiştir; "*Biz bunları (Avrupalı'dan bir) farkımız olmasın diye yapıyoruz.*"[91] Çünkü bir kez karar verilmişti ve karar çok açık ve netti; "*Çağdaş medeniyeti almak ve benimsemek maksadıyla yürüyen Türk milleti, çağdaş medeniyeti kendisine uydurmak değil, kendisi*

[88] Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s. 93

[89] Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s. 96

[90] İnönü, *Hatıralar*, C. II, s. 209;
Yakup Kadri, o günün anlayışını Ankara isimli romanının kahramanlarından birisi olan Hakkı Beyin şahsında şöyle anlatır: "Eski Milli Mücadelecilerden bazıları gibi Hakkı Bey için de kıyafet değişiminden sonra milli dava adeta böyle bir mondenlik [şıklık] iddiası şekline girmişti. Bir Avrupalı gibi giyinip süslenmek, bir Avrupalı gibi dans etmek, bir Avrupalı gibi yaşayıp eğlenmek... (Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 112).

[91] Medeni Kanunun gerekçesinden. Bkz: Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. III, s. 257

çağdaş medeniyete uymak zaruretindedir. Hulâsa örf ve âdete, göreneklere mutlaka bağlı kalmak davası, insanlığı, iptidaî vaziyetinden bir adım ileri götürmez."[92] Ancak elbette ki bunu geleneksel etkileri yoğun olarak yaşayan halka izah etmek zordu. Şapka devrimini başlatmak için pilot bölge seçilen Kastamonu'da karşılaşılan ve yaşanan bir durum halkta değiştirileceklerin boyutunu göstermesi açısından önemlidir: Kastamonulular hiç görmedikleri ancak sürekli hikayelerini anlatıp dinledikleri "*Milli Kahramanlarının*" ne tip bir kişi olduğunu bilmiyorlardı. Fakat hayallerinde canlandırıyorlardı ve hayallerindeki tipi de bir duvara resmetmişlerdi. Tipi hayal edilen "*Milli Kahraman*" palabıyıklı, elinde kılıç tutan bir savaşçı idi. Ancak şapka devrimi nedeniyle karşılaştıkları zaman görürler ki hayallerinin milli kahramanı "*gâvur kılığı*"[93] ve görünümü içindedir; bıyıksız, başında fötr şapka bulunan ve Avrupaî bir elbise giyinmiş birisidir.[94]

Sembolik düzeyde laikleşmenin bir gereği olarak devreye sokulan Şapka Devrimi'nin Kastamonu'dan başlatılması da bir plan dahilinde gerçeleşir. Mustafa Kemal şapka giymeyi Kastamonu'dan başlatmayı planlar. Çünkü eğer düşündüğü olursa; Anadolu'nun bu mutaassıp şehrinde görünümünü halka kabul ettirebilirse, diğer bölgelerde kabul ettirmek çok daha kolay olacaktır.[95] Bunun için şapka devrimini İzmir'den başlatma tekliflerine, İzmirlilerin şapkaya alışık olduklarını, dolayısıyla orada şapka giymenin pek anlam ifade etmeyeceğini; dikkatlerin daha çok giysileri ve şapkası üzerinde yoğunlaşacağına inandığı bu Anadolu şehrini seçtiğini belirtir[96]. Zira, gerçekleştirilen "*başlık değil baş davasıdır.*"[97] Heper'in

[92] Kınross, *Atatürk*, s. 482

[93] Esasen bu durumun bir başka açıdan benzeri İzmir'in yunan işgalinden kurtarılışı sonrasında yaşanır. Maiyetiyle birlikte İzmir'e gelen Mustafa Kemal, İzmir'e girmeden Belkahve'de mola verir. Mola verdikleri yerdeki kahvehane sahibi misafirlerine ikram etmek için hareket geçer. Fakat asıl amacı sürekli ismini duyduğu "*milli kahramanı*" görmektir. Mustafa Kemal'i görünce ve özellikle konuşmasını duyunca şaşırır, çünkü o sert sesli iri yarı birisiyle karşılaşacağını düşünmektedir. Şaşkınlığını belli etmeden ne arzu ettiklerini sorar. Mustafa Kemal kahve ister ancak kahvesi şekerli olmalıdır. Bu istek karşısında kahveci dayanamaz; "Olmadı Paşam!" der, "Sesin tamam ama kahveyi şekerli içmen olmadı!" Çünkü kahvecinin "milli kahramanı" acı kahve içecek birisidir; şekerli/tatlı kahve içmek kadınlara, çocuklara özgü bir şeydir.

[94] Kastamonu'dan başlatılan devrimin halka kabulünde izlenen yöntem de ilginçtir. gerçekleştirilen değişimin mahiyetini anlayamayacağı veya tepki göstereceği düşünülen halka, giyilen Avrupaî kıyafetlerin ne kadar tasarruflu olduğu açıklanır. Bu amaçla topluluğun içindeki bir terziye şalvar ve çakşır giymiş birisi gösterilerek kendisinin giydiklerinin mi yoksa o adamın giydiklerinin mi daha ucuza malolduğu sorulur. Cevap bellidir. Cevap alınınca halka sonuç bildirilir; "*Ya! Gördünüz mü? Bu adamın sırtındaki gibi bir elbise yerine kendinize iki kostüm yaptırabilirsiniz*" (Kınross, *Atatürk*, s. 483).

[95] Kınross, *Atatürk*, s. 481.482; Atay, *Çankaya*, s. 434

[96] Atay, *Çankaya*, s. 432

[97] Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri*, s.161; "Şapka bir başlık taklidi değil, tefekkür inkılabının bir sembolü idi" (Atay, Çankaya, s. 435)

de belirttiği gibi, "İslam'ın sembolü durumuna gelmiş "fes", Türk halkının başından atılmalıydı... Bütün sorun, dinsel hayatın simgelerini günlük yaşayıştan uzaklaştırmak [tan ibaretti]."[98]

Şapka başta olmak üzere Avrupaî kıyafetleri giyilmesi her ne kadar aniden gerçekleştirilirse de, bunun yasal bir konu haline gelmesi tedrici bir süreçte gerçekleşir. Mustafa Kemal'in Kastamonu çıkartması sembolik düzeydeki laikleşmenin ilk ve önemli adımını oluşturur. Şapka giymekle ilgili hukuki bir zorlamaya gidilmez. Mustafa Kemal, 31 Ağustos 1925'te İskilip'ten gelen heyete giysi inkılabında bir zorlama söz konusu olmadığından bahseder. Milletin bunu kendi iradesi ile karar vermesi gerektiği belirtilir. Hatta "*kılığın uygar bir şekle sokulması için kanun gerekli değildir*"[99] der. 10 Ekim'de Akhisar Türk Ocağı'ndaki konuşmada şapka giyip giymemenin tartışma konusu dahi yapılamayacak kadar önemli olduğuna değinir. Şapkanın medeniyetin şartı olduğunu belirtir[100]. Hemen takip eden günlerde bu konuda bir yasa hazırlanması talimatı verir. 25 Kasım'da yasa teklifini görüşülmesine geçilir ve yasa kabul edilir. Arkasından da şapka İstiklâl Mahkemelerinin en önemli dava konusu haline gelir. Yurdun dört bir yanında yeni yasanın uygulanması için gerekli bütün önlemler alınır. Şapka giyenlerin şapka giymeyenlere karşı saldırıları günlük alışılagelmiş olaylara dönüşür; "*Birçok fırsatlarla sokakta, vapurda, gösteri salonlarında "şapka"lar "fes"e hücum etti. Fes daima yenildi, yani parçalandı, ayak altına alındı ya da denize atıldı... Hemen yürürlüğe giren bu kanuna aykırı her türlü davranış için tedbirler alındı. İstanbul'da komiserler kendilerine bağlı memurlarla birlikte İstanbul'u Galata'ya bağlayan büyük köprünün başını ve şehrin başlıca yollarını tuttular. Fes ya da kalpak giyinmiş olan herkesi tutuklayarak, başlıklarını ellerinden alıyorlar ve karşılaştıkları sarıklıların ise ellerindeki belgeler kontrolden geçiriliyordu [Müftü, İmam olup olmadığını anlamak için]. En küçük karşı koyma, suçlunun tutuklanmasına neden oluyordu...*"[101]

İletişim imkânların çok kısıtlı olduğu bir devirde Anadolu köylüsünün tamamı ile Anadolu illerinin büyük çoğunluğunu teşkil eden kitleler, Cumhuriyeti kuran kadroların birkaç yıldır gerçekleştirdiklerinden büyük oranda haberdar ol(a)mazlar. Siyasal yapıdaki, hukuki alandaki değişiklikler Anadolu insanının hayatındaki etkileri kısa sürede gözlenir hale gelmez. Bu ise öngörülen toplumsal değişim projesini kolaylaştırır; toplumsal yapıya, siyasete müdahaleler Meclis ve basın haricinde toplumsal

98 Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. 145

99 Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s.234,235

100 Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s.99, 100,105

101 Bkz: Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, s. 353, 364

bir tepkiyle karşılaşmaz. Meclis ve basın ise İstiklâl Mahkemeleri marifetiyle susturulur ve sesini çıkaramaz hale getirilir. Bu arada halka yönelik bir propoganda konusu olarak Mustafa Kemal'in *"Gavuru denize döken komutan"* imajı sürekli ve başarılı bir şekilde işlenir;[102] halkın değişiklikleri

[102] O günlerde İstiklâl Mahkemesinde yargılanan Şevket Süreyya, şapka ile ilgili bir hatırasını anlatır ve yaşanan süreci tahlil eder:
"Biz mahkeme binasına girince evvelâ alt kat sahanlığında veya odaların aralığında bir yerlerde oturtulduk. Yukarıda bir takım hareketler oluyordu. İnenler, çıkanlar, getirilenler, götürülenler vardı. Fakat bir aralık yukarda kopan bir gürültü, bütün hareketleri durdurdu. İri yarı, pehlivan yapılı bir mahkeme üyesi, merdivenin başında bağırıyor, tepiniyordu. Başında kocaman bir kalpağı vardı. Hasır şapkalı bir gencin yakasına yapışmış, tartaklayıp duruyordu: "Nedir bu kepazelik? Bu şapka da ne oluyor? Babanda mı şapka giyerdi? Anandan mı şapkalı doğdun?" Sonra sözler, muameleler daha da sertleşti. Arkasından kuvvetli bir tekme yiyen genç merdivenlerden aşağı tekerlendi. Çantası bir tarafa, şapkası bir tarafa gitti. Fakat heybetli üye halâ hıncını alamıyordu. Basamakların başında boyuna bir takım küfürler, ağır tabirler savuruyordu. Şapkasını, çantasını güçbela toparlayan genç kendisini sokağa attı. Artık bu tabirleri işitmeyecek kadar uzaklaşmıştı. Bu genç bir gazeteci idi (Hikmet Şevki). Şapka giymenin henüz kanunlaşmadığı, fakat bazı atılganların şapka giyebildiği günlerdi. Bu genç gazeteci de başına hasır bir şapka geçirmiş ve mahkeme binasına haber derlemek için şapkayla gelmişti... Aradan bir zaman geçti. Gene mahkemeye çağırıldık. Mahkemeye çağırıldığımız gün aynı yol nizamı tertiplendi. İstiklal Mahkemesinin iki katlı kerpiç binasına girdiğimiz zaman, evvelâ gene aynı sahanlıkta, aynı tahta sıralara oturtulduk. Yukarıda gene aynı hareketler, getirilenler, götürülenler vardı. Bir aralık üst sahanlığın başında aynı iri yapılı üye göründü. Fakat şimdi başında bir hasır şapka vardı. Mahkeme salonundan çıkarılan bir hükümlü grubunun merdivenlerden indirilmesine nezaret ediyor, bir sıra emirler veriyordu. Hükümlüler arasında sarıklı bir müderris göze çarpıyordu. Müderrisin [Fatih Müderrislerinden Atıf Hoca] başında fes ve sarık vardı. Cüppeli ve kıyafeti temizdi. Suçu o sıralarda yayınlanan Şapka Kanununa muhalefet etmekti. Fakat bu suç bir takım ithamlarla da karışınca mahkemede en ağır hükmü yemişti. Artık son saatlerini yaşıyordu" (Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, 399,400,404).
Falih Rıfkı, Şevket Süreyya'nın bu anlattığı olayın doğruluğuna şahitlik yapar ve şunları yazar: "İlk havadisi [Şapka Devriminin başlatıldığını] duyar duymaz başına şapka giyerek İstiklâl Mahkemesine geldiği için "Vakit" muhabirini huzurundan kovan ve hapsettirmeğe kalkışan rahmetli Afyon Milletvekili Ali Bey de, şapkası ile [Mustafa Kemal'i] karşılayanlar arasında idi" (Atay, *Çankaya*, s. 434).
Şevket Süreyya'nın ve Atay'ın yaşananlardaki çarpıklıkları ortaya koyan bu açıklamaları, Şevket Süreyya'nın kendi şahsında açığa çıkan bir başka çarpıklık biçiminde devam eder. Fatih Müderrislerinden Atıf Hocanın Şapka Kanunu'na muhalefetten idamla cezalandırıldığı duruşmadan sonra, kendi duruşmaları için mahkeme salonuna giren Şevket Süreyya'nın yaşadıkları şunlardır: "Bizim mahkememiz sırasında da önce her şey iyi gidiyordu. Başkan [Ali Çetinkaya] sakindi, her zaman hiddetli aza sağında oturuyordu. Savcı, daracık mahkeme odasının bir köşesine şöylece ilişmişti. Başkan suallerini soruyordu. Fakat cevaplarım arasında ben, bir miladî tarih kullanınca birden iş değişti. Başkanın yüzü karıştı. Kaşları çatıldı. Başı kıpkırmızı oldu. Hiddetinden titriyordu. "1923 ne demek?" diye bağıdı. 1923 de ne oluyormuş? Babalarımız da bu tarihi mi kullanırdı? Bizim tarihimize ne olmuş ki? Bunları nereden çıkarıyorsunuz? Sonra daha bir çok şeyler söyledi. Başkanın gazaba geldiğini görünce, sağındaki aza

kabullenmesi sağlanmaya çalışılır. Planlanan da gerçekleşir ve halk gerçekleştirilen yasal, siyasi değişikliklere büyük oranda muhalif olmaz ve hatta tamamıyla denecek düzeyde sessiz kalır. Bu durum şapka devrimine kadar devam eder. Şapka devrimiyle durum değişir; halk tepki verir. Çünkü, halk ilk defa olmak üzere gerçekleşen değişimi bizzat kendi üzerinde görür. İşte o zaman şaşırır ve öfkelenir. Öfkesi çok çabuk tepkiye dönüşür. Emniyet kuvvetleri ve Mahkemeler öfkeyi bastırmak için var güçleriyle çalışmaya başlarlar.[103] Şapka aleyhinde olanlar veya her ne gerekçeyle olursa olsun şapka giymeyenler mahkemeye sevk edilirler. Birçok kimse sürgün veya on-onbeş yıla varan hapis cezalarına çarptırılır. Hatta idama kadar varan cezalar verilir. Rize'de sekiz,[104] Maraş'ta yedi,[105] Erzurum'da önce üç[106] daha sonra hapis cezasına çarptırılan İskilipli Atıf Hoca'nın cezasının idama dönüştürülmesiyle dört kişi idam edilir.[107] Şapkaya karşı en sert tepkinin görüldüğü bir il olması nedeniyle "*Rize halkını sindirmek*" için "*Hamidiye kruvazörü şehir karşısında demir atar.*"[108] Gelen tepkiler düşünülenin üstündedir. Halkın ancak silah zoruyla kontrol altında tutulabileceği anlaşılır.[109] Hatta, Özkaya'ya göre, halk bu tür olayları bir türlü kabullenemediğini ve bu tür hareketleri benimsemediğini

hemen vaziyetini değiştirdi. Kürsüye abandı. Hatta dirsekleri üzerine kalkar gibi oldu. Kendine hemen oracıkta bir iş düşüp düşmediğini sorar gibi başkanın yüzüne bakıyordu. Fakat o sıra sağanak böyle geçti. Bir zaman sonra da Türkiye'de miladi tarih kabul edildi. Ve eski tarihi kullanmak yasak oldu. Fakat asıl gürültü, celsenin sonunda alevlendi: Başkanın suallerine cevap veriyordum. Bu cevaplarım arasında bir de "inkılap" kelimesi geçti. Bu sefer başkan hakikaten kızdı. Kan yüzüne öylesine hücum etti ki, ağzından kelimeler zorlukla ve insicamsız çıkıyordu: "İnkılap mı? Ne demek mugalâta? İnkılap bitti! Bu memleket inkılabını bitirdi! Artık yapacak inkılap yok! Ne demek inkılap? Hepsi hayal, hepsi saçma..." Başkanın kızdığını gören aza yerinde duramıyordu. Yapılacak işlerin hemen oracıkta niçin yapılmadığına bu lafların neye uzatıldığına şaşıyor gibi bir hali vardı" (Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 405,406).

[103] Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. s. 156-157

[104] *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Kanûn-u sâni 1926

[105] *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Şubat 1926

[106] *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Şubat 1926

[107] Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s.107

[108] İstiklâl Mahkemesinde yargılanan ve 1925-26 yıllarında hapis yatan Şevket Süreyya'nın o döneme ilişkin tespitleri şöyledir: "Normal ölçülere göre mütalaa edildiği zaman, bu adamların çoğu elbette ki ölümü hak eden birer suçlu değildiler. Bunlar, birer suçlu olmaktan ziyade, yerleşmek kaygısında olan bir inkılabın, zaruri ve temsili birer kurbanıydılar... Hücrelerin, odaların sakinleri boyuna değişiyordu. Memleketin, toplum tabakalarının bütün davaları bu koridordan bir sel gibi akıp gidiyordu. İktidar ve siyaset düşkünlerinin, eski nazırların, sabık kahraman ve şimdiki hainlerin, irtica veya saltanat davası güdenlerin, şeyhlerin, mütegallibenin, beylerin ve eşkıyanın bütün zaaflarıyla teşhir edilerek bu geçitten kafile kafile akışlarını görmek, insanda garip düşünceler uyandırıyordu." (Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 411, 413).

[109] Özkaya, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar II", s. 536

Ankara'ya gönderdiği telgraflarla da dile getirir.[110] Fakat ne olursa olsun batıcı seçkinler son derece kararlıdırlar ve güç kendilerindedir. Konunun üzerinde titizlikle dururlar. Halka ise, istese de istemese de itaat etmek düşer. İnsanlar şapka bulabilmek için şapka dükkanlarının önünde günlerce kuyruklarda beklemek zorunda kalırlar.[111] Hatta öyleki, erkek şapkası bulamadığı için süslü kadın şapkası veya deniz mevsimi için yapılmış beyaz bezden şapkalar[112] giymek zorunda kalanlar görülür. Yoksa kanunun çelik pençesi üzerlerindedir.

Kadının Statüsünde Gerçekleştirilen Değişim

Mustafa Kemal, "*manâyı anlayamadığı için şekli her zaman manâya tercih eden cahil*"[113] halkın dünyasını şeklen dahi değiştirmenin ne kadar zor olduğunu elbette ki biliyordu.[114] Değişiklik özellikle kadın ve aile gibi konularla ilgili olunca zorluğun bir o kadar artacağının farkındaydı. Çünkü aile veya kadına müdahalenin en üst düzeydeki değerlerden olan "*namus*"a müdahale olarak algılanacağını biliyordu. Bu nedenle de "*Takrir-i Sükûn Kanunu'nun desteğine dayanan [bu] büyük reformcu bile, çarşafa karşı kanun çıkarmaya cesaret edeme(z)*"[115]. Kadının görünümünü değiştirmeye yönelik girişimleri "*vuruş*" hızıyla yapmaktansa, zamana yayarak yavaş yavaş gerçekleştirmeyi (devrimci yaklaşımı değil evrimci yaklaşımı) daha uygun bulur[116]. İşe ufak girişimlerle başlanır. Çarşaf, kadına ilişkin muhatap alınan ve değiştirilmesi planlanan ilk alanı teşkil eder. Çarşafı kaldırmaya yönelik girişimlerin ne tür tepkiyle karşılaşılacağını anlamak için önce pilot bölgeler seçilir. İlk uygulama Trabzon'da gerçekleştirilir. Trabzon belediyesi kent merkezinde çarşaf giyimini yasaklar. Bu yasağın kayda değer bir tepkiyle karşılaşmaması üzerine, mahalli idarelerin kararı biçiminde olmak üzere ve alanı gittikçe genişletilecek şekilde bölgesel yasaklamalara gidilir. Bir süre sonra yasak daha net şekilde ilan edilir ve çarşaf giymek bazı şehirlerde polis müdahalesini gerektirecek bir suç olarak görülmeye başlanır[117]. Bu arada yeri geldikçe "*tesettür*"ün kadın

[110] Bkz: Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s. 100-106

[111] Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s.105

[112] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C. II, s. 43,45, 154, 211

[113] Göksel, "Atatürk ve Kadın Hakları", s. 221

[114] Gönülal, "Atatürk İnkılabının Gerekçesi", s.903

[115] İnan, "Çağdaşlaşmada Kadın Hakları", s. 331,332; Göksel, "Atatürk ve Kadın Hakları", s. 231

[116] Özkaya, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar II", s. 533; Doğramacı, "Cumhuriyet Döneminde Türk Kadını", s. 115

[117] Özkaya, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar II", s. 537; Örnek olarak bkz: Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s.151-157; Cumhur, "Türk Kadınıyla İlgili Sorunlar", s. 719-731; Lewis,*Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 68

gururunu ne kadar rencide edici olduğuna dair konuşmalar yapılır[118]. Yıllar öncesine dayanan "*tesettürü*" kaldırma arzusu[119] iyi ayarlanmış bir tedricilikle gerçekleştirilir. Kötü ahlâklı kadınların çarşaf gibi kapalı giysileri kendilerini gizlemenin aracı olarak kullandıklarından bahsedilir[120]. Yurt gezilerinde Avrupaî görünüme sahip kadınlar bilhassa gezi heyetine dahil edilirler. İstanbul'daki halk plajları kadınlara da açılır ve plaja gitmeye yönelik teşvikler uygulanır. Bunlar vasıtasıyla halkın tepki göstereceği şeyi görerek alışması sağlanmaya çalışılır. Denizde yüzerken resimleri çekilenler "*asrîleşen Türkiye'nin*" yeni çehresi olarak basın aracılığıyla halka duyurulup, gösterilir. Kadınların tiyatrolarda rol alması sağlanır[121]. Bunlarla da kalınmaz, model şahsiyetler yetiştirilir. Bu amaç doğrultusunda olmak üzere, Mustafa Kemal bazı kız çocuklarını evlat edinir ve onları arzuladığı tarzda eğitir. Erkeklerle bir arada ve erkeklerden farksız olacak şekilde onları topluma dahil eder. Birisi (Afet İnan) Avrupa'ya eğitime gönderilir ve genç yaşında Ankara Üniversitesi'nde tarih profesörü yapılır. Bir başkası (Sabiha Gökçen) ise bir pilot olarak yetiştirilir. Hatta Dersim isyanında kullandığı uçağıyla isyancıların üzerine bomba yağdırarak aldığı eğitimin hakkını verir.[122] Ayrıca, Avrupa'ya ne kadar modern olunduğunu göstermek için[123] Meclise kadın milletvekilleri seçtirilir.

Cumhuriyet seçkinleri açısından kadının görünümünü ve statüsünü değiştirmenin özel bir önemi vardı. Bu, tüm diğer devrimlerin başarısının teminatıydı. Eğer bu alanda başarılı olunursa diğerlerini başarmanın hiç de zor olmayacağına inanılıyordu.[124] Zira hiçbir konu halk açısında bu kadar önem arz etmiyordu. Ancak kadının görünümünü ve statüsünü değiştirmede ani vuruşlar gerçekleştirilmese de, ara sıra sarsıcı girişimlerde bulunmaktan da çekinilmez. 2 Eylül 1929'da *Cumhuriyet* gazetesinin düzenlediği bir "*Miss Turkey*" yarışması,, bu yönde atılan en önemli adımlardan birisini oluşturur. Girişimin arkasında Mustafa Kemal vardır[125]. *Cumhuriyet*'te, yarışmayla ilgili ilk duyuru 4 Şubat 1929 tarihinde yapılır: "*Bütün dünyada güzel kadınlar seçilir ve memleketlerinin güzelik kraliçesi intihap edilirken [seçilirken], bizim böyle bir kraliçemiz*

[118] Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. 141, 142

[119] Özkaya, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar II", s. 533

[120] Bkz: Özakman, Turgut, "Türk Tiyatrosu ve Atatürk", s. 1053-1062

[121] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 126; Doğramacı, "Atatürk ve Kadın", s. 105; Göksel, "Atatürk ve Kadın Hakları", s. 231, 232

[122] Cumhur, "Türk Kadınıyla İlgili Sorunlar", s. 729; Hüner, "Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", s. 169

[123] Hüner, "Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", s. 167

[124] Göksel, "Atatürk ve Kadın Hakları", s. 232

[125] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 126

niçin olmasın? Türkiye'nin en güzel kadını acaba kimdir?" İki gün sonra gerçek niyet açıklanır: "*Türkiye'nin güzellik kraliçesini bulmaya karar verdik...*" 16-25 yaş arasındaki "*hanımlar*" arasında "*Mühim ve ciddi*" bir müsabaka yapılacaktır. Bir hafta sonra gazetenin sahibi ve başyazarı Yunus Nadi sütununu bu konuya ayırır. Güzellerin mayo ile jüri önüne çıkacaklarını bildirip, bunun ise "*gayri ahlâkî*" olduğunu söyleyenleri sert bir dille eleştirir. Yarışmacılarla ilgili ilk fotoğraf 7 Mart tarihinde yayınlanır. 125 yarışmacının fotoğraflarının yayınlanışı 21 Haziran 1929 tarihinde tamamlanır. Sıra okuyucuların oy vermesine gelir. 1 Ağustos'ta açıklanan sonuçlara göre, 1121 oyla Muallâ Suzan birinci seçilir. Feriha Tevfik ise 721 oyla 11. sırada yer alır. Gazete 400'ün üzerinde oy alan 48 yarışmacının büyük jüri önüne çıkmasına karar verir. 2 Eylül günü güzeller büyük jüri önüne çıkarlar. Jüride yer alan isimler arasında Abdülhak Hamit Tarhan, Halid Ziya Uşaklıgil, Cenab Şehabettin, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Peyami Safa, İbrahim Çallı, Namık İsmail, Nazmi Ziya Güran, Mesut Cemil Tel, Muhiddin Sadak, Vasfi Rıza Zobu, Bedia Muvahhit gibi dönemin yazar, ressam, müzisyen ve tiyatroculari vardır. Yarışma *Cumhuriyet* gazetesinin üst katında yapılır. *Cumhuriyet*'e göre "*Orta boylu, kıvırcık lepiska saçlı, altın gözlü, beyaz tenli, zarif endamlı, beyaz krep satenden bir elbise giymiş olan*" Feriha Tevfik birinci seçilir. İkincilik Semine Nihat'a, üçüncülük ise Matmazel Araksi'ye verilir.

Yarışmanın hedeflenen amacı hiçbir zaman açıkça ifade edilmez. Fakat bu amaç hemen herkes tarafından açıkça bilinir. Buna göre basının yoğun desteği altında bir Müslüman kızının topluluk önünde açılması ve o zamana kadar büyük bir titizlikle saklanıp başkalarına gösterilmekten çekinilen vücuduyla bir topluluğun önünde "*arz-ı endam*" etmesi sağlanır. Böylelikle iki amaç birden gerçekleştirilir:

1-) "Güzellik yarışmaları ticari değil siyasal bir olaydı. Yenilik getirmenin, Avrupa'ya ve uygar dünyaya benzemenin bir başka yoluydu."[126]

2-) "Güzellik yarışmaları kısmen de kent alt orta sınıfının iffet taslamasını zayıflatmak ve bu sınıftan kadınlar arasında bir güven duygusu yaratma(ya)"[127] yarıyor, böylelikle gelenekle olan bütün bağlar koparılıyordu.

Elbette ki girişilen eylem tepkisiz kalmaz. Fakat tepkiler Kemalist kadroya veya sisteme değil, yarışmayı düzenleyen Cumhuriyet gazetesine yöneliktir. Zaten bu baştan itibaren ayarlanmış bir durumdur. Devrimci kadro, tepkilerin yönünü başka yöne kanalize etmeyi başarıyla planlar

[126] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 127

[127] Cumhur, "Türk Kadınıyla İlgili Sorunlar", s. 725.726; Hüner, "Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", s. 170

ve uygular: tepkinin rejime değil, bir gazeteye yönelmesi istenir. Bu nedenle yarışmayı *Cumhuriyet* gazetesi düzenler. Fakat, *Cumhuriyet* gazetesi de desteksiz bırakılmaz. Devletin desteğini alan gazete, eleştirilere sert şekilde cevaplar verme cesaretini kendisinde kolaylıkla bulur. Böylelikle kadının statüsünü ve görünümünü değiştirmeye yönelik ilk büyük girişim başarıyla sonuçlandırılmış olur.

Cumhuriyet gazetesi 1930'da ikinci yarışmayı düzenler, ama ilgi umulanın çok altındadır. 28 Temmuz 1930 tarihli gazetede çıkan '*Güzellere*' başlıklı ilan da şöyle yazar: "*Güzellik müsabakasına iştirak için gelen resimler, kâfi miktarda olmadığından resim gönderme müddetini teşrinievvel nihayetine kadar temdit ettik. Güzeller; Beyoğlu'nda Foto Süreyya ve Foto Femina'ya giderek bizim hesabımıza resimlerinizi çektiriniz*" Katılım umulan sayıya yaklaşır ve yarışma sonunda Mübeccel Namık ikinci Türkiye güzeli olarak kraliçelik tacını takar. 16 Kanunisani 1930 tarihli Resimli *Uyanış Dergisi*'nde haber şöyle verilir: "*Bu hafta Cumhuriyet gazetesinin teşebbüsü ile ikinci defa olarak bir Türkiye güzellik kraliçeliği daha intihap olundu. Bu yeni kraliçe Mübeccel Namık Hanım'dır, kendisi yeşil gözlü, uzun boylu ve çok mütenasip endamlıdır. Türkuvaz Salonu'nda toplanan hakem heyeti tarafından ittifaka yakın bir ekseriyetle intihap olunmuştur. İkinciliği geçen senenin kraliçesi Feriha Tevfik ve üçüncülüğü Nüzhet İhsan Hanımlar kazanmışlardır*". O günün gazetelerine yansıyan biçimiyle juri üyelerinin yarışmalarla ilgili görüşleri, o günün şartlarında alışılmadık niteliktedir: Hüseyin Rahmi, "*Birer birer alınırsa hepsi güzel, fakat bolluk içinde seçmek müşkül oluyor*"; Halit Ziya, "*Bayıldım*" "; Ahmet İhsan, "*Rüya görüyorum sanıyorum*"; Abdülhak Hamit, "*Cennete girdim sanıyorum*"; Kontes Soranzo, "*Cennetten çıktım sanıyorum*"; Hüseyin Cahit, "*Hayranım*"; Şuküfe Nihal, "*Gayet güç, cevap veremeyeceğim kadar güç*"; İsmail Müştak "*Hepsinin müştakıyım*"; Yunus Nadi, "*Ben bu işin muvaffakiyetinden çok memnunum*" der.

İki deneyimden sonra güzellik yarışmaları *Cumhuriyet* gazetesinin işi haline gelir. 1931 senesinin kraliçesi Naşide Saffet'dir, Saniha ikinci, Selma'da üçüncü güzel seçilir. Türkiye'nin büyük bir heyecanla beklediği yarışmalarda hiçbir "*güzel*" dereceye giremez ve Türk kızlarının güzelliği dünyaya ispatlanamaz! 15 Haziran 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin başlığı "*Dünya, Türkiye güzelini bekliyor*"dur. Gazete bu tarihten 2 Temmuza kadar, 16-25 yaş arası "*evlenmemiş*", "*namuslu*" kızları yarışmaya davet eden haberler yayınlar. Kraliçe seçilecek güzele tam 500 Türk Lirası mükafat verilecektir. "*Hafi ve balo kıyafetiyle*" yapılacak seçmelerde kazanamayanların "*İzzet-i nefislerinin rencide edilmemesi için isimlerinin*

ilan edilmeyeceği" açıklanmasına rağmen, sadece yedi genç kız yarışmaya müracaat eder. Bunların arasında amcası besteci Sabahattin Muhlis Bey'in ısrarlarını kıramadığı için son anda yarışmaya katılan, tüccar Halis Bey'in 17 yaşındaki kızı Keriman Halis Türkiye Güzellik Kraliçesi seçilir. Belçika'nın Spa şehrinde düzenlenen Dünya Güzellik Yarışması'na katılır ve kraliçe seçilir. Bu sonuç şu açıdan ilginçtir: Dünya güzeli seçilen Türk kızı Keriman Halis, son Şeyhülislam'ın torunu olarak takdim edilmiştir. Bu açıdan, Batı-Hıristiyan dünyasında mayo giyerek güzellik yarışmasına katılmış ilk Müslüman kızın Dünya güzellik kraliçesi seçilişi oldukça anlamlıydı. Mustafa Kemal, Türk kadınları adına ispatladığı "*maddi ve manevi güzelliği nedeniyle*" Keriman Halis'i kutlar.[128] 3 Ağustos günü *Cumhuriyet* gazetesine verdiği özel demecinde şunları söyler: "*Türk ırkının necip güzelliğinin daima mahfuz olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz. Fakat Keriman Ece, hepimiz işittiğimiz gibi söylemiştir ki, o, bütün Türk kızlarının en güzeli olduğu iddiasında değildir. Bu güzel Türk kızımız, ırkının kendi mevcudiyetinde tabii olarak tecelli ettirdiği güzelliğini dünyaya, dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıttırmış olmakla elbette kendini memnun ve bahtiyar addetmekte haklıdır. Türk milleti, bu güzel çocuğunu şüphesiz samimiyetle tebrik eder. Cumhuriyet gazetesi bu meselede Türk ırkının diğer dünya milletleri içinde mümtaz olan asil güzelliğini göstermek teşebbüsünü takip etmiş ve bunu dünya nazarında muvaffakiyetle intaç eylemiştir. Ondan dolayı bittabi bu vesile ile de takdir ve tebriklerimize hak kazanmıştır. Şunu da ilave edeyim ki, Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihi olarak bildiğim için, Türk kızlarından birinin Dünya Güzeli intihap edilmiş olmasını çok tabii buldum. Fakat Türk gençlerine bu münasebetle şunu da hatırlatmayı lüzumlu görürüm: İftihar ettiğimiz tabii güzelliğinizi fenni tarzda muhafaza etmesini biliniz ve bu yolda uyanık bir tekâmülün mütemâdi tahakkukunu ihmâl etmeyiniz. Bununla beraber asıl uğraşmaya mecbur olduğunuz şey analarınızın ve atalarınızın oldukları gibi yüksek kültürde, yüksek fazilette birinciliği tutmaktır*". Bu "*başarı*" Feroz Ahmad'a göre,[129] Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünün onaylandığına yönelik anlam yüklü bir mesajdır. Türkiye aynı mesajı, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne katılıp Kore'ye asker gönderdiği zaman tekrar alır ve 1952'de Günseli Başar "*Dünya Güzeli*" seçilir.

[128] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 127

[129] Abdullah Cevdet'in görüşleri için bkz: Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, s. 33-35; Ayrıca bkz: Cumhur, "Türk Kadınıyla İlgili Sorunlar", s. 725.726; Avcı, "Atatürk, Din ve Laiklik", s. 483-485

Kadının statüsünde gerçekleştirilen değişiklik sadece güzellik yarışmalarıyla sağlanmaz. "*Güzel bacak*" yarışmaları da süreç içerisinde önemli bir yere sahip olur. Başta Cumhuriyet olmak üzere diğer bazı gazetelerin büyük övgülerle kamuoyuna duyurdukları "*güzel bacak*" yarışmaları bir çok defa düzenlenir. İlk "*güzel bacak*" yarışması 4 Eylül 1925'te yapılır. 6 Eylül tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin bildirdiğine göre, bu yarışmaya dört bayan katılır. Bütün bunları takiben, XIX. yüzyılın sonlarında Abdullah Cevdet'in ifadelerinde cılız bir ses olarak açığa çıkan düşünceler[130] Mustafa Kemal'in teşvik ve desteğiyle uygulanmaya konulmuş ve yeni bir Türk kadını modeli "*yaratılmış*"[131] olur.

Günlük Hayatın Değiştirilmesi

Laikleşmenin sembolik düzeyde gerçekleştirilmesinde ve toplumun geleneksel değerlerinden koparak modern bir yaşantı biçimine alıştırılmasında baloların önemli bir yeri vardır. Balolar aracılığıyla, laikleşmenin sembolik düzeydeki gücü daha da artırılır. Kılık-kıyafet devrimi ve kadının görünüm ve statüsünü değiştirmekle laik görünümlü bireylerin inşa edilmesine karşılık, bireylerin yaşantı ve düşüncelerinde geleneksel değerleri silip modern değerleri geçerli kılma işlevi balolarla daha üst düzeyde gerçekleştirilir. Gerçi balolar, bir yan etki olarak, fazla değil birkaç yıl sonra, halkla asker-sivil bürokrasinin teşkil ettiği Cumhuriyet kadroları arasında bağı koparacak, iki ayrı dünyanın oluşmasına neden olur. Hatta zamanın Parti Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın sözlerine yansıyan biçimiyle Cumhuriyet kadroları, kendilerinden beş kilometre ötedeki sefaletten uzak bir şekilde "*bir mamure içerisinde*"[132] yaşayan ve ülke gerçeklerinden haberleri dahi olmayanlar konumuna gelirler. Ancak, kabul etmek gerekir ki, bunlar balolarla gerçekleştirilmeye çalışılan değişimin sadece yan etkileridir. Asıl ve istenen etki ise daha başka düzeyde gerçekleşir; kadın ve erkek cinslerinin statülerini belirleyen geleneksel değerler işlevsiz kılınarak, bu değerlerin karşıtları gıpta edilen ve arzulanan değerler haline getirilir. Böylelikle günlük hayata yeni bir şekil verilirmiş; model bir hayat tarzı inşa edilmiş olur.

[130] Giritli, "Harf İnkılabı ve Atatürk", s. 35

[131] *Ülkü*, c.IX, S. 49, Mart 1937, s. 4,5

[132] Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, s. 108; "Atatürk dönemi inkılaplara karşı çıkan direnişçilere karşı güç ve ikna metodlarını aynı zamanda kullanıyordu. Bir yandan İstiklâl Mahkemeleri işletilirken, diğer yandan da eğitime en üst düzeyde önem veriliyordu."(Dönmezer, "Toplumsal Değişme ve Atatürk İnkılapları", s.26). "Gerektiğinde baskıya başvurmak hususunda hiçbir tereddüt gösterilmemiş, idare-i maslahatçılık yapılmamış, kararlı, tâviz vermeyen bir tutum içinde bulunulmuştur" (Dönmezer, "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri", s. 536)

Elbetteki bütün bunlar kolay gerçekleşmez. Herşey, Takrir-i Sükûn döneminde, "*Cumhuriyet terörünün en önemli araçlarından biri olan*"[133] İstiklâl Mahkemeleri'nin desteği ile gerçekleştirilir[134]. Bu sırada, daha önce ayrıntılı şekilde anlatıldığı üzere, uygulamaların diğer yüzlerini anlatacak muhalif basın tamamıyla susturulmuştur. Sesi çıkan, sadece iktidarın sesi durumundaki güdümlü gazete ve dergilerdir. İşte bu gazete ve dergiler, balolarda sembolleşen hayat tarzının boy boy reklamını yapacak, baloları büyük bir övgüyle halka takdim ederler. Ancak ne var ki, iktidarın sesi olan gazete ve dergilerin "*Gazi Hazretlerinin Orman Çiftliğinde dün akşam verdikleri, büyük, muhteşem balo, kadın ve erkek çok seçkin ve kalabalık bir davetli kitlesinin huzuru ile, sabahlara kadar büyük bir neşe içinde geçmiştir. Müstesna bir müzik, danslar, eğlenceler vs...*" tarzında verdiği haberlerin gerçek yönünü hiçte bu anlatılanlar oluşturmaz. Bu ilk balolardaki "*havayı*", konuya ilişkin ayrıntılı bilgi veren Şevket Süreyya'dan hareketle tespit etme imkânına sahibiz. Şevket Süreyya'nın konuya ilişkin anlattıklarını özetleyecek olursak,[135] Herkes baloya yabancı olduğu için, biraz emrivaki ile düzenlenen balolar oldukça sönük geçer; "*duvar diplerine sandalyeler dizilmiş, herkesin sus pus sıralanıp oturduğu, sessiz, hareketsiz, hatta kadınsız bir mevlit toplantısı*"[136] gibi gerçekleştirilen bu balolar, daha sonra Orman Çiftliği'nin istasyon binasında düzenlenmeye başlanır.

[133] Bilhassa Şapka Devrimi'ne fiili tepkiler olur. Bunlar, İstiklâl Mahkemeleri çalıştırılarak önlenir. Bazı muhalifler idam edilerek susturulur (Bkz: Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, s.109). Devrimlerin önderi de devrimlerin gerçekleşmesinde Takrir-i Sükûn kanununun yürürlükte olmasının işleri kolaylaştırdığını ifade ederler. (Bkz: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 269.270)

[134] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III s. 260-262

[135] O günlerin ve o ortamların şahitlerinden birisi de Yakup Kadri'dir: "O zaman, herkes, daha nasıl oturup kalkacağını, nasıl gezineceğini, nasıl dans edeceğini, gözlerini, ellerini, başını nasıl idare edeceğini hiç bilmezdi. Duvar kenarlarında küme küme hareketsiz hanımlara, kapı eşiklerinde manken gibi dimdik duran beylere ve büfe başlarında hiç konuşmaksızın, mütemadiyen içip çakıştıran toy ve mahcup gençlere rast gelinirdi. Dansa başlamak isteyen bazı heveslilerin, meydanda dönen çiftlerin çoğalmasını beklediği görülürdü. Herkes, birbirini "Haydi bakalım, haydi bakalım" diye teşvik ederdi" (Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 105).

[136] Falih Rıfkı Atay takip eden günleri şöyle anlatır: "Halâ gözümün önündedir. Salonun bir tarafında kadınlar, bir tarafında da erkekler toplu olarak oturmuşlardı. Ayakta yalnız birkaç uyanık hanım vardı. Kadınlar büfeye gidip bir şey yemek için bile kımıldamıyorlardı. Hiç kimse kimseye ailece takdim edilmiyordu. Kadınlar erkeklerin göz hapsinde idiler. Mustafa Kemal bize: "Çocuklar, ayaktaki hanımlara itibar ediniz. İkram ediniz. Oturanları kıskandıralım. Yavaş yavaş hepsi kalkar" diyordu. Yavaş yavaş hepsi, fakat o akşam değil, bir iki yıl içinde yerlerinden kalktılar ve topluluğa karıştılar... Kadın hürriyeti ile Ankara bozkırının katı ve sert yüzü güldü. Ağır ağır yerleşen ecnebi elçilikler, şehir hayatının gelişmesine yardım ettiler. Davetlerde kadın sayısı gittikçe arttı. " (Atay, *Çankaya*, s. 411, 412)

Yolu olmayan istasyona trenle gidilir ve davetliler arasında sadece üç kadın vardır. Onlar da "*devrimin kurbanı*" olmaktan şikayetçi olan Yakup Kadri, Falif Rıfkı ve Ruşen Eşref'in eşleridir. Milletvekillerinin, yaverlerin hiçbirisi eşlerini balolara getirmezler.[137] Hatta, bir keresinde Mustafa Kemal'in, yakın arkadaşı ve akrabası Fuat Bulca'ya "*Nerede Hanımefendi*?" sorusu Bulca'yı kızdırır ve eli gayri ihtiyarî belindeki tabancasına gider. Çünkü, geleneksel değerler olanca gücüyle geçerliliğini korumaktadır ve balolarla değiştirilmesi arzulananlar bu değerlerdir. Balolarda dans edilecek kadın sıkıntısı çekildiği için, daha sonraları Ankara'nın Resko barından birkaç kadın getirilmeye başlanır. Ancak "*devrimin üç kurbanı*" o kadınlarla özdeşmeyi gururlarına yediremedikleri için itiraz etmeleri üzerine, o kadınların getirilmesine son verilir. Böylelikle bu ilk balolarda davetliler sırayla ancak üç kadınla dans edebilirler.

Burada, günlük hayatın değiştirilmesi kapsamında olmak üzere müziğin önemini belirtmeden geçmek eksiklik olur. Müzik, bir şeyleri değiştirmekten ziyade, değişenleri göstermesi açısından önemli bir göstergedir. Dolayısıyla, Cumhuriyetin ilk yıllarında dinlenen müzik türü, gelinen aşamayı ve arzulanan değişimin işaretini vermesi açısından önemlidir. O günlere kadar elit tabakanın özel günlerde dinlediği müzik genellikle Klasik Türk Müziğidir. Bu müzik ise geleneksel değerlerle yoğrulmuş durumdadır. Görünüm ve yaşantıyla Avrupaî olanların müzik zevkini en azından görünüm olarak karşılamaz. Bu nedenle Klasik Türk Müziği devletin kültür politikasından; radyodan, eğitimden çıkarılır.[138] Onun yerine hem

[137] Mustafa Kemal, 1 Kasım 1934 yılında, TBMM'nin dördüncü dönem dördüncü toplanma yılını açış konuşmasında müzikle ilgili olarak şunları söyler: "Arkadaşlar! Güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bu ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak; bu düzeyde, Türk musikisi yükselebilir, evrensel musiki de yerini alabilir. Kültür İşleri Bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim." (Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.I, s. 396)

[138] Güngör, *Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, s. 112; Ayrıca bkz: Aktar, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, s. 50,51;
"1934 yılında Atatürk, Mecliste Türk müziğini yeren ve ondan "bugün dinletmeye yeltenilen" diye söz eden bir açış konuşması yapmış, derhal radyolardan Türk müziği yayınları tümden kaldırılmıştır. Yalnızca Batı müziği çalınmaya başlanmıştır. Bunun arkasından "müzik devrimi" başlatılmıştır. Cemal Reşit Rey'in anlattığına göre, sekiz müzisyen Ankara'ya toplanmış ve maarif vekili kendilerine: "Ey, hadi bakalım, musiki inkılabı yapacakmışsınız, bunu nasıl yapacağız?" demiştir. Dört saat süren toplantı sırasında bakan sık sık telefondan çağırılmakta, son telefondan sonra da

radyoda, hem okullarda, hem de resmi eğlencelerde Batı müziği çalınır ve söylenir. Devlet Konservatuarı, Devlet Opera ve Orkestrası, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası gibi kuruluşlar vasıtasıyla Batı müziği devlet himayesi ve teşviki ile yaygınlaştırılır. Türk müziğinin kısa bir zaman sonra radyoya tekrar konulması, ancak, Atatürk'ün şahsi zevki dolayısıyla verdiği bir emirle mümkün olabilir.[139]

Alfabenin Değiştirilmesi

"*Türkiye'de yeni düzen... geniş bir "kültür devrimi" aracılığıyla, hemen her alanda adeta "sıfır" noktasında yeniden işe başlamak istenen bir dönüşüm sürecine yöneli[r].*"[140] Ve alfabenin değiştirilmesi bu açıdan büyük bir önem taşır. Alfabenin değiştirilmesi, sembolik düzeyde Batılı olabilmenin yanı sıra,[141] geleneksel değerlerle olan tüm bağları koparmak açısından da önemli bir işlevi gerçekleştirir.

Şapka ve kılık-kıyafet devriminde olduğu gibi, alfabe devriminin de somut gerekçelerini halka anlatmak zordu. Anlatılsa dahi, halkın anlayacağı şüpheliydi. Bu nedenle daha farklı bir gerekçe bulunur. O günün şartları içerisinde okuma yazma oranının oldukça düşük olmasının nedeni olarak Arap harfleri gösterilir. O halde bu "*zor alfabe*" terk edilmeli ve bunun yerine Latin alfabesine geçilmelidir. Zira onu yazmak da okumak

toplantıdakilere heyecanla "Paşa, Çankaya'dan birkaçtır telefon ettiriyor. Musiki inkılabı ne yoldadır, diye soruyor demektedir.

Musiki devriminden anlaşılan şey, öteki devrimler gibi, Batının o konuyla ilgili yerinin alınıp Türkiye'de tepeden inme olarak uygulanmasıdır. Eğer, örneğin, "türküler çok sesli çalınacak" ya da -sonradan kimi bestecilerimizin bir ölçüde yapacakları gibi- "melodilerimiz kullanılarak batılı ölçülerde beste yapılacak" denmiş olsa, herhalde halkın tepkisi farklı olacaktır. Fakat bu durumda kaçınılmaz sonuç oluşmuş, halk bir yandan Arap istasyonlarına dadanırken, bir yandan da Ankara'da Vehbi Koç'un yeni açılan mağazasına gelen köylüler "Bana bir radyo ver, eme içinde Nesip Aşkın olmasın" [Necip Aşkın, o dönemde Ankara Radyosunda batı müziği açalan sanatçıdır] demeye başlamışlardır" (Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 270,271)

139 Gevgilili, *Türkiye'de Sivilleşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, s. 117

140 Giritli, "Harf İnkılabı ve Atatürk", s. 31

141 Giritli, "Harf İnkılabı ve Atatürk", s. 32,33,35; Özkaya, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar II", s. 508;

Mikusch, söz konusu gerekçeyi iyice abartır. Ona göre Cumhuriyetin ilk yıllarında halkın %90'nın okuma-yazma bilememesinin nedeni Arap harflerinin okuma ve yazmasını öğrenmenin çok zor olmasıydı. Hatta 5, 6 yılda öğrenilemiyordu. (Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, s. 367). Halbuki o dönemde okuma yazma oranının Arap alfabesiyle hiç ilgisi olmadığı, bilhassa neredeyse yüzyıldır ardı arkası kesilmeyen savaşların bütün eğitim politikalarını felç ettiği unutulmaktadır. Ayrıca, Arap harflerinden teşkil eden Osmanlıca okuma ve yazmasını öğrenenler çok iyi bilirler ki, profesyonel düzeyde olmamak şartıyla bu öğrenme işi en fazla bir-iki ay içerisinde başarıyla tamamlanmaktadır. Bunun en güzel şahidi bir yaz tatilinde Kur'an okumasını öğrenen çocuklardır.

da kolaydır.[142] Ancak bu gerekçe elbette ki gerçeklerle bağdaşmaz. İsmet İnönü'nün de belirttiği gibi "*harf inkılabı bir okuma yazma kolaylığına bağlanamaz.*"[143] Alfabenin zorluğu konusu, esas itibarıyla, Enver Paşa'nın üzerinde durduğu ve gerçekleştirmeyi arzuladığı alfabe reformunun gerekçesidir. Cumhuriyet kadrolarının alfabeyi değiştirmekle arzuladıkları şeyin ise Enver Paşa'nın düşünce ve idealiyle hiç ilgisi yoktu. Amaç, "*kültür değişmesini kolaylaştırmak*" ve "*Arap kültüründen kopmak*"tan ibaretti.[144] Böylelikle topluma kazandırılmak istenen yeni kimliğin yerleşmesini kolaylaştırmak açısından kültürel değerlerini bilmeyen, gelenekle bağları kopuk "*unutkan bir toplum*" "*yaratmak*" mümkün olabilecekti.[145]

Alfabe devrimiyle gerçekleştirilen şey laiklikle doğrudan ilgilidir; çünkü, terk edilen alfabenin "*dinsel*" bir karakteri vardı.[146] O alfabenin atılmasıyla, dinin topluma sinmiş cephelerinden birisi daha laiklik adına

142 İnönü, *Hatıralar*, C.II, s.223;
Falih Rıfkı, her ne kadar alfabenin değiştirilmesini zorluk-kolaylık gerekçesiyle açıklama eğiliminde bulunursa da sonunda asıl gerekçeyi ifade eder: "Latin yazısı ile bir köy çocuğu bir hafta içinde, üniversiteden çıkma gençlerin bile yanlışsız içinden çıkamadıkları metinleri doğru okuyacaktı. Batı yazı alemine girecek ve onun bütün kolaylıklarından faydalanacaktık. En ehemmiyetlisi Türk kafasını, köklerine kadar, Arap kaynaklarından sökecek ve milli kılacaktık" (Atay, *Çankaya*, s. 439)

143 İnönü, *Hatıralar*, C.II, s.223;
"Harf devriminin tek amacı ve hatta en önemli amacı okuma yazmanın yaygınlaşmasını sağlamak değildir. Okur-yazar oranının düşük oluşunun yegâne sebebi alfabenin öğrenilmesinin zor olduğu değildi. Uzun yıllar devlet eğitim sorununa eğilmemiş, kütlesel eğitime önem vermemişti; vermiş olsaydı, oran şüphesiz ki daha yüksek olurdu. Devrimin temel gayelerinden biri yeni nesillere geçmişin kapılarını kapamak, Arap-İslam dünyası ile bağları koparmak ve dinin toplum üzerindeki etkisini zayıflatmaktı. Milliyetçiler [Cumhuriyet kadrosu] yeni bir toplum yaratmak isteğindeydiler. Toplumun geçmişi ile bağları ne kadar kuvvetli olursa, toplumu değiştirmek o kadar güç olurdu. Yeni nesiller, eski yazıyı öğrenemeyecekler, yeni yazı ile çıkan eserlerin muhtevasını ise milliyetçiler denetleyeceklerdi. Türk yazısı ile Arap yazısı başka olduğundan, Araplarla kültür bağı ve ilişkiler zayıflayacak ve Türkiye Batıya yönelecekti. Din eserleri eski yazıyla yazılmış olduğundan okunmayacak, dinin toplum üzerindeki etkisi azalacaktı. Alfabe devrimine karşı olanlar da devrimin ana gayesini sezerek, karşı koymalarını din esasına dayandırmışlardı" (Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, s. 91).

144 Sayarı, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", s. 176;
Mikusch ise söz konusu gayeyi "*Geçmişle bağların bıçak gibi kesilmesi*" ifadeleriyle tanımlar. (Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, s. 368

145 Mumcu, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik", s. 524

146 "Alfabe devriminin kısa süre içinde başarılabilmesini kolaylaştıran iki faktör vardır. İlk olarak, okuma yazma oranının düşük olması dolayısıyla değişiklik büyük halk kitlelerini ilgilendirmemiş, yaygın bir tepki ile karşılaşmamıştır. İkinci olarak, milliyetçi aydınların ekserisinin bir veya birden fazla Avrupa diline yabancı olmamaları, onların yeni harfleri öğrenmelerini kolaylaştırmış ve bir direnme nedenin zayıflatmıştır" (Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, s. 91)

fethedilmiş olur.[147] Bu aşamada, İnönü'nün ifadeleri asıl gayenin ne olduğunu göstermesi açısından önemlidir: "*Harf inkılabı Atatürk inkılaplarının en ilerisinde olanıdır*" Çünkü "*Harf inkılabı yalnız milleti okuyup yazdırır hâle getirmek için vasıta kolaylığı değildir. Aynı zamanda kültür istikametidir. En mühim olan yeri orasıdır. Bunun için tesirleri iyi olmuştur ve neticeleri daha büyük olacaktır.*"[148]

Laik Toplum/Kent

Cumhuriyet seçkinleri, dini yeniden anlamlandırma sürecinin ilk yıllarında, sadece teorik tanımlamalarla yetinmeyerek, aynı zamanda pratiğe de yönelirler. Buraya kadar anlattıklarımızın çoğu bunun somut delilleridir. Dini reformist/modern yaklaşımla yeniden tanımlamaların sonucunda laik uygulamaları hakim kılma yöntemi titizlikle uygulanır. Başkent konusu da bunlardan bir diğeri olur. Ankara'nın başkent ilan edilmesi, çoğu zaman jeo-stratejik gerekçelere dayandırılmakla birlikte, temelde batılılaşma gerekçelerinin gerektirdiği bir değişikliğin sonucudur.[149]

Milli Mücadele'nin sona erdiği günlerde "*gelenekçi*" unsurların genel eğilimi İstanbul'un başkent olarak kalmasından yanaydı. Onların bu isteğinin arkasında İstanbul'un uzun bir sürede sahip olduğu "*manevi hava*" vardı. Ancak, Cumhuriyet kadrolarının planı daha başkadır ve geçmişten, laik olmayan geçmişten tamamıyla kopmak istedikleri için Ankara'yı başkent olarak seçerler. Seçimin laiklikle ilgisini görmek için Cumhuriyet'in ilanından 16 gün önce, 13 Ekim 1923'te Meclis'te gerçekleşen tartışmalara bakmak yeterlidir. Cumhuriyet kadrolarının görüşünü yansıtması açısından Celal Nuri (İleri) şunları söyler: "*İstanbul Osmanlı İmparatorluğu'nun, çeşitli din ve etnik kimliklere mensup halkların oluşturdukları çok uluslu bir devletin başkentiydi. Öte yandan Ankara, bir ulusal devletin, gelişmekte olan genç bir devletin başkenti olarak farklı bir anlam taşıyacaktır.*"[150]

Cumhuriyetçilerin istek ve iradeleri doğrultusunda Ankara başkent olarak kabul edilir. Ankara'nın önemi ise; tarihten gelen bir birikime sahip olmaması nedeniyle, hiç zorlanılmadan istenildiği gibi laik biçimlemeye tâbi tutulabilecek yapıda olmasındadır. Arzulanan şekillendirme kısa sürede başarılır. Bu yeni "*Türk başkenti 1930'larda, çağdaşları tarafından, eski kentteki Hacı Bayram Camii dışında "minerasiz kent" olarak betimleni[r]. Gerçekten de kentte anılmaya değer tek bir cami yoktu. 27 yıl süren CHP yönetimi yönetimi sırasında tek bir büyük cami inşa edilme[z].*

[147] İpekçi, "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor", s. 44
[148] Bkz: Baycan, "Ankara'nın Başkent Oluşu" makalesi.
[149] Aydın, "Proclamation of Ankara as the Nation's Capital", s.35-50
[150] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.132,133

Kentin modern kesimindeki Maltepe Camisi, 1950'lerde, CHP'nin seçim yenilgisinden sonra inşa edil[ir]. Ancak caminin Ankara'nın profiline hâkim olmasına izin verilme[z]. Bu şeref, bir tepenin üzerine inşa edilen ve Demokratlar iktidardayken tamamlanan bir laik tapınağa, Atatürk'ün Anıtkabire bahşedil[ir]."[151] Ankara laik dünya merkezinin kalbi, laik düşüncenin merkezi kılındığı içindir ki o yıllarda nüfusun % 80'ninden fazlasını oluşturan köylülerin uzun yıllar geleneksel kıyafetleriyle Ankara'ya girmelerine izin verilmez.[152]

Kurumsal Laikleşme: Laik "Dinî" Kurum:

Diyanet İşleri Başkanlığı

3 Mart 1924'te TBMM'de kabul edilen 429, 430 ve 431 sayılı üç ayrı kanunla Türkiye'nin batılılaşma sürecinin yeni ve önemli bir dönemine "*resmen*" geçilmiş olur. Bu üç kanun, Osmanlı siyasî, idarî yapısında ûlemanın elinde bulunan bütün kamusal faaliyetleri, ûlemanın temsil ettiği dinin kontrolünden alarak sivil bürokrasinin tekeline verir. 429 sayılı kanunla, Şer'iye ve Evkaf Vekaleti kaldırılıp "*Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilindeki bil cümle cevami ve mesacidi şerifenin idaresine imam, hatip, müezzin, kayyım ve sair müstahdemlerin tayin ve azillerine*" memur bir Diyanet İşleri Reisliği kurulur. Toplam altı maddeden oluşan bu kanunun birinci maddesi, Diyanet İşleri Reisliği'nin kuruluş amacını itikat ve ibadet işleriyle sınırlar. Buna göre, Diyanet İşleri Reisliği hiçbir şekilde kamu alanına müdahale edemeyecektir. Bu durum kanunda açıkça ifade edilir; "*Türkiye Cumhuriyeti'nde muamelat-ı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup din-i mübin-i İslam'ın bundan maâdâ itakadat ve ibadat için Cumhuriyet'in mukarrında bir (Diyanet İşleri Reisliği) makamı tesis edilmiştir*". 430 sayılı kanun ile, Türkiye'deki tüm eğitim ve öğretim kurumları Maarif Vekaleti (Milli Eğitim Bakanlığı) çatısı altında birleştirilir. Bu kanun görünüşte eğitime bir bütünlük verme amacı taşısa da esasta durum daha farklıdır: "*Dinin devlet işlerinden ayrılması, daha doğru deyimle dinî otoritelerin devlet otoritesinden ayrılmasına paralel olarak öğretiminde laikleştirilmesi bu kanunla sağlan[r]*"[153]. Yine aynı gün çıkarılan 431 sayılı kanun ise, Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmaniye'nin Türkiye Cumhuriyeti Memalik-i Hariciyesine Çıkarılmasına Dair Kanun'dur.

[151] Doğan, *Tarih ve Toplum*, s. 175

[152] Eroğlu, "Modern Eğitimin İlkesi Olarak Eğitim Birliği ve Yanlış Uygulamalar", s. 35; Ayrıca bkz: Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", s. 203

[153] Dursun, "Laikliğin Türkiye'deki İşleyişi", s. 101

Bu üç kanun bir bütünün değişik unsurlarını ifade eder. Üç kanunla birlikte din üzerinde kontrol ve velayet kurulur[154] ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın laiklik anlayışını esas alınacak olunursa, devletin otoritesi yoluyla bizzat dinin kendisi de "*laikleştirilmiş*" olur.[155] İşte bu, Batıda gerçekleşen reform ve laikleşme çabalarının Türkiye'deki karşılığını ifade eder.

Gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle, bir Müslümanın yaşamında total bir anlamı olan din, yasayla parçalanarak Devlet ile Diyanet arasında paylaştırılır. Dinin ahkâm hükümleri yerine geçecek olan yasaları yapma ve uygulama görevi Devlet'e, itikad ve ibadet işlerini düzenleme görevi Diyanet'e verilir. "*Doğrusu bu Tanrı ile Sezar'ın egemenlik paylaşımıdır. İşin öteki yanı, İslam'da olmayan örgütlü bir din adamları sınıfının ve Kilise'nin ortaya çıkarılmasıdır.*"[156] Bu yorumu teyit etmesi açısından, uzun yıllar Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış olan Tayyar Altıkulaç'ın açıklaması önemlidir: "*1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kurulurken bu müessesenin bir önceki devrede mevcut olan Şeyhülislamlığın devamı gibi düşünülmediği kesin. Çünkü yeni bir rejim gündeme gelmiştir. Devlet yönetiminde laiklik temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Bu bünyeye uygun bir dini idare, diyanet modeli düşünülmüş ve bu düşünceden hareketle Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Tabiî araya laiklik girince Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, İslam'ın ancak muayyen konularıyla ilgilenmesi; özellikle de muamelat konularıyla ilgilenmemesi ve bunların yasama organına bırakılması gibi temel bir ayırım ortaya çıkmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, Diyanet İşleri Başkanlığı yeni kurulan devletin bünyesine uygun bir statüyle kurulmuştur*"[157].

[154] Canatan, "Türkiye'de Laiklik", s.36

[155] Canatan, "Türkiye'de Laiklik", s. 37; Ayrıca bkz: Dursun, "Şeyhülislamlık'tan Diyanet İşleri Başkanlığı'na", s. 22

[156] "Din Devlet İlişkileri Bağlamında Diyanet, (Açık Oturum)", s. 6

[157] "Türk laikliğinin bir özelliği de, din- devlet ayrılığını "iki taraflı karışmazlık" olarak algılamamasıdır. Burada din ve devlet iki ayrı özerk alan değildir. Din devlet işlerine karışamaz ama devlet din işlerine karışabilir, bunları düzenleyebilir ve denetleyebilir (Diyanet İşleri Başkanlığı). Bütün bunlar şu demektir: Dinin devlet katındaki derecesi sürekli düşmekte ya da düşürülmektedir. Klasik Osmanlı'da şeyhülislam, halife-sultan ve sadrazamdan sonra en üst makamdı. 19. yüzyıl ortalarına kadar eğitim, adliye ve vakıflar ona bağlıydı; belediye hizmetleri de ilmiye mensubu kadılarca yürütülürdü. 1920-24 arasında Şeriye ve Evkaf Vekaleti, şeyhülislamlığa oranla daha sınırlı yetkiliydi; ama yine bir bakanlıktı, dinsel hizmetler, medrese ve vakıflar konusunda birinci derecede söz sahibiydi. Heyeti Vekile listelerinde adı başvekilden hemen sonra zikredilirdi. TBMM'de de, hukuki düzenlemelerde etkili Şer'iye Encümeni vardı. 1924'ten sonraysa, Hilafet ile Şer'iye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış, medreseler önce MEB'na bağlanmış sonra da kapatılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı başbakanlığa bağlı sıradan bir kamu kuruluşudur. Medreseler elinden alındığı gibi, vakıflar bir genel müdürlüğe bağlandığından DİB'nın mali gücü de yoktur. Üstelik "muamelat" (hukuk) TBMM'ne aittir; DİB sadece "itikat ve ibadet"le ilgilidir, camileri yönetir, vaaz ve hutbe düzenler, başkanları sık sık değişir, fetva veremez, ancak sorulara

Türkiye laikliğinin Batı'dakinden farklı yönlerinden en önemlisini Diyanet İşleri Başkanlığı teşkil eder. Laikliğin Batı toplumlarında uygulanan biçimin ifade eden "*otoritenin ayrışması*", laik devletin din işlerine, dinin ise laik devletin işlerine karışmamasını gerektirir. Fakat, laikliğin Türkiye'ye uyarlanmasının getirdiği temel bir farlılık olarak devlet "laik"liğine rağmen dinle ilişkisini kesmez, Diyanet İşleri Başkanlığı ise bunun kurumsal karşılı olur[158].

Batı'daki anlam ve işlevi dikkate alınarak düşünüldüğünde, laik bir devlette "*resmî dinî*" bir kurumun bulunması son derece ilginçtir. Fakat elbette ki bunun Türkiye'deki laik devlet açısından "*haklı*" bir gerekçesi vardır. Seküler ve laik ayrımı yapan ve Türkiye'yi seküler değil laik bulan Toktamış Ateş'e göre bu gerekçe şudur; "*Seküler devletin din konusundaki bu mutlak tarafsızlığına ve ilgisizliğine karşılık; laik devlet din kurumu karşısında ilgisiz değildir. Seküler devletin "din" diye bir sorunu yoktur. Çünkü halkın egemenliği yerine dinin ve Tanrı'nın egemenliğini getirmeye çalışan ciddi bir tehdit altında değildir. Tehdit olasılığı olmayınca, önlem gereği de ortadan kalkmaktadır. Buna karşılık laik devlet, laik düzenini korumak için dini sürekli, denetlemek zorundadır*"[159]. Taha Parla ise Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde dinin siyasetteki yerinin "*bir toplumsal ahlâk sistemi ve ideolojik manipülasyon aracı olarak büyütülmüş ve meşrulaştırılmış*"[160] olduğunu belirtirken, resmi dini kurumun işlevine de dikkati çekmiş olur. Levet Köker, Kemalizm'in öngördüğü laikliğin Türkiye şartlarına uygun olarak "*din ve devlet işlerinin ayrılmasının ötesine geçerek, "dini denetim altına almak" biçiminde beliren laiklik politikasına*" uygun olduğunu ve bunun sonucu olarak da "*pozitivist anlayış doğrultusunda, din adamlarının bir "layisizm"e dönüştüğünü kabul etmek gerektiğini*" belirtir.[161] Toprak, Türkiye'deki Diyanet gibi bir kuruma ihtiyaç hissedilmesini, dinin kontrol edilmesi ihtiyacına bağlar. Bu tespitinin haklılık gerekçesi olarak da İslam'ın Hıristiyanlık'tan farklı olan özelliğine dikkat çeker: "*Her ne kadar çelişkili görünse de, İslâmiyette dini devletten ayırmanın olanaksızlığı dinin devlet bürokrasisine bağlanarak kontrol altına alınmasıyla sonuçlandı.*"[162] Özay ise, Diyanet Kurumu bağlamında Cumhuriyet elitlerinin dine bakış tarzlarını ve söz konusu kurumu oluştururken amaçlarının ne olduğunu şu şekilde açıklar: "*Din olgusu karşısında, Cumhuriyet kurucuları seçenekleri*

cevap verebilir, adeta "devletin din işlerine bakar" (Tanör, *Kuruluş Üzerine 10 Konferans*, s. 156).

[158] Ateş, *Laiklik*, s.30

[159] Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, s. 219

[160] Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, s. 224

[161] Toprak, "Dinci Sağ", s. 240

[162] Özay, *Devlet, İdari Rejim ve Yargısal Koruma*, s. 28

pek fazla olmayan bir konumdaydılar. Ya bu olgu hiç yokmuş gibi davranacaklar, ya da yönelmekte bulundukları laik devlet modeline en az ters düşebilecek bir çözüm arayacaklardı. Din olgusunu "yok" farz edemeyecek kadar basiret ve ileri görüş sahibi olan Cumhuriyet kurucuları idare içinde bulunmakla beraber mümkün olduğunca bağımsız ve etkilenmelerden uzak kalabilecek bir yapıda olmasına özen gösterdikleri "Diyanet İşleri Başkanlığı"nı kurmuşlardı[r]"[163]. Tarhanlı ise, bu kurumun topluma rejimin müsaade ettiği sınırlar içerisinde kamu hizmeti sunmasının yanı sıra, aynı zamanda dînî nitelikli hizmet sunan kadronun kontrolüne de imkân sağlamak amacıyla tesis edildiğine dikkat çeker.[164] Feyzioğlu'nun açıklamaları, Tarhanlı'nın birinci derecede dikkat çektiği konunun önemli olmadığını ifade eder niteliktedir. Feyzioğlu'na göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasında dinin siyasete ve devlet işlerine karışmasını önleme gayreti güdülmüştür.[165] Bülent Tanör, "*Türk laikliği*"nin "*iki taraflı karışmazlık*" ilkesine göre inşa edilmediğini, bu nedenle din ile devletin birbirlerinden özerk alanlar olmadığını, dinin devlet işlerine karışmamasına rağmen, devletin din işlerine karıştığını belirtir ve Diyanet İşleri'ni bu ilişkinin oluşturduğu bir kurum olarak niteler.[166] Nihat Erim, Diyanet'e harcanan paraların laiklik ilkesiyle bağdaşmadığı yönündeki eleştirileri cevaplarken, Cumhuriyet seçkinlerinin Diyanet kurumunu kurarken asıl gayelerinin ne olduğunu da kendince açıklamış olur: "*Devlet kasasından din görevleri için harcanan paralar, "devlet işlerine din karışsın" diye değil, tam tersine, "din, devlet işlerine karışmasın" diye harcanır... Dinin bir "vicdan" bir "iç inanç" konusu olarak kalması, laik devlet gücünün sağlayacağı böyle bir denetim yoluyla gerçekleşir*"[167]. Bekir Özgen'in yaptığı anket çalışması ise, Türkiye'de din devlet ilişkisinin anketin yapıldığı öğretmen grubu tarafından nasıl anlaşıldığıyla ilgili önemli bulgulara ulaşma imkanı sağlar. Buna göre "*Türkiye'de din ve devlet işleri, ne ölçüde ayrı tutulabilmektedir?*" biçimindeki anket sorusuna, deneklerin % 83,60'ı "*Hiç*" ya da "*Az*" diye yanıt vermişlerdir.[168] Özgen, bu oranları dinin devlet işlerine karışması olarak değerlendirme eğiliminde ise de, esasında konjöktürel olarak bunun diğer yönüyle anlaşılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

[163] Tarhanlı, *Müslüman Toplum, Laik Devlet*, s. 167

[164] Feyzioğlu, "Secularizm: Cornerstone of the Turkısh Revolution", s. 188,216

[165] Tanör, *Kuruluş Üzerine 10 Konferans*, s. 156

[166] Soysal, M. "Laiklik Nasıl Yıkılır?", Milliyet 31 Mayıs 1975

[167] Özgen, Düşünce Özgürlüğü *ve Laiklik*, s. 173

[168] Diyanet İşleri Eski Başkanlarından M. Said Yazıcıoğlu'da bu konuya dikkati çekerek Diyanet Kurumunun gerçek anlamda dini temsil edemeyecek yapıda olduğunu belirtir. Bkz: Yazıcıoğlu, "Ne Verilmiştir Ne İstenmektedir", s. 16

Bugün din ve devlet ilişkilerini somut anlamda tanımlayan Anayasa maddesi 136. maddedir. Bu madde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsünü belirlemektedir; "*Genel İdare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir*". Bu maddeden de anlaşıldığı üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasında ve faaliyette bulunmasına kanunî bir zemin hazırlanmasındaki amaç; Cumhuriyeti kuran kadrônun sıklıkla ifade ettiği üzere halkı "*gerici-yobaz-cahil*" hocalardan kurtararak dini doğru şekilde temsil etmek ve öğretmek amacını gerçekleştirmek değildir. Zaten eğitim ve öğretimin dinle ilgili kısmı dahi Diyanet İşleri Başkanlığı'na değil, laik bir kurum olan Milli Eğitim Bakanlığı'na aittir. Dolayısıyla 136. maddede açıkça belirtildiği üzere, laiklik esas alınarak ve her türlü siyasî görüş ve düşüncenin dışında kalarak milletçe dayanışma ve bütünleşme yerine getirilecektir. Bu dayanışma ve bütünleşmenin ise sistemin öngördüğü dayanışma ve bütünleşme olduğu açıktır.[169] Bu durum 633 sayılı ve 1965 tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Kanunu'nda "*ahlâk esaslarıyla ilgili işleri yürütmek*" bahsinde ifade olunun özelliğe tekabül eder. Çünkü, toplumsal yönü itibarıyla düşünüldüğünde; ahlâkın Diyanet'in sorumluluğuna verilmesi, esas olarak dinî temelli ahlâkın etkin kılınmasını arzulamak ve gerçekleştirmek amacından değil, ahlâkın her an dine meyledebilecek yönlerini bu kurum aracılığıyla kontrol altında tutmak amacının gereği olarak gündeme geldiği anlaşılır. Yoksa, en dînî olabilecek konuda dahi, rejim gerektiği zaman fetvayı Diyanet Kurumu'na sormadan kendisi verebilmiştir. Örneğin; kullananların esas amacının farklı olduğu iddia edilse bile görünen ve açıktan söylenen amacın dînî olduğu bilinen "*başörtüsü*" konusundaki Danıştay'ın "*fetva*"sı şudur: "*Kendi toplumsal çevrelerinin baskısına veya gelenek ve göreneklerine boyun eğmeyecek ölçüde eğitim gören bazı kızlarımızın ve kadınlarımızın sırf laik Cumhuriyet ilkelerine karşı çıkarak dine dayalı bir devlet düzenini benimsediklerini belirtmek amacıyla başlarını örttükleri bilinmektedir... Bu nedenle Yüksek Öğrenim görmek üzere okula geldiği sırada dahi baş örtüsünü çıkarmamakta direnecek ölçüde laik devlet ilkelerine karşı bir tutum içinde bulunan davacının okula alınmamasında yasalara aykırılık yoktur*"[170].

[169] Danıştay'ın 8. Dairesinin bu kararıyla ilgili olarak bkz: E. 1983/207, K. 1984/330, T. 23 Şubat 1984 (Danıştay Dergisi 56.57, s. 317.318)

[170] Ayrıntılı bilgi için bkz: Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s. 43-49;
Tanör'ün "Tek Parti" yılları bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı için söylediklerinin bir-iki küçük istisna dışında aynen bugün de geçerli olduğu anlaşılıyor: "Diyanet İşleri Başkanlığı *teknik bir kamu hizmeti* kuruluşu olarak çalışıyor, rejimin talepleri doğrultusunda dinin kişiselleşmesine katkıda bulunuyordu. Yetkileri sınırlıydı,

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın rejimce tanımlanmış biçimiyle olan "*din işleri*" dışında hiçbir şekilde müdahale veya görüş bildirme yetkisi olmadığı gibi, hatta yine rejimce çizilen sınırlar içerisinde dahi olsa "*din işlerinde*" de tam yetkili olmadığı, siyasal sistemin her zaman ve her alana müdahale eder olduğuyla ilgili tarihî örnekler pek çoktur. Bunlardan en tipik olan Ezan ve Kamet gibi laik rejimin de tanımladığı anlamda tamamıyla dînî olan bir konuya Diyanet'in ancak sessiz gerçekleşebilen muhalefetine rağmen müdahale edilmiş olmasıdır.[171]

Kurumsal Laikliğin Aşamaları

"*Türkiye Anayasası'nın 1928'den bari tam layik bir anayasa olmasına ve hükümet adamlarımızın, sırası geldikçe, Türkiye'de layiklik tesis etmiş olmakla öğünmelerine rağmen Türkiye henüz Garp hukukundaki mânası ve şekliyle layikliği tat[ma]mıştır. Garp hukukunda layiklik, devletin din ve mâbed işlerine müdahalesini maskelemeğe yarayan bir paravan değildir; fakat din ve vicdan hürriyetinin en sağlam bir teminatıdır. Bizde ise, layikliğin zıddına olarak, Diyanet bütün teşkilatı ve personeliyle hükümet adamlarının emri altına girmiş ve din işleri sımsıkı devlete bağlanmıştır*"[172] diyen Ali Fuat Başgil'in, Türkiye laikliğinin özelliklerini özetleyen ve esaslarını dile getiren açıklamalarını dikkate almamak konumuz açısından eksiklik olacaktır. Başgil'e göre laikliğin Türkiye'de Batı'daki standartlarından farklı boyutta oluşup gelişmesinin üç önemli aşaması vardır.

1- Dine bağlı devlet

2- Yarı dînî devlet

3- Devlete bağlı din

Başgil, bu aşamaların özellikleri itibarıyla Tanzimat öncesi devrin birinci gruba dahil olduğunu, Tanzimat'la girilen dönemin ise ikinci dönemi teşkil ettiğini ve 1924 yılında Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulmasına kadar devam ettiğini belirtir. Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulmasını takip eden dönemi ise üçüncü aşamaya dahil eder. Başgil'in asıl önemli iddiası; ilk iki devrin Batı standartlarında bir laikliğe doğru gidişi teşkil etmesine karşılık, üçüncü aşamanın laiklikten sapma biçiminde gerçekleştiğidir[173]:

---

ruhani bir otoritesi yoktu, İslami kurallar öneremez, teolojik araştırma yapamazdı, dinsel mülk (vakıf) sahibi değildi. Kısaca DİB, laikleştirme politikasına dinsel meşruluk kazandırma görevi yüklenmişti. Bütçesi ve atamalarıyla tam bir devlet dairesiydi. Devlet, dinin siyasal ve toplumsal alana karışması olasılığına karşı DİB'nı kullanmaktaydı" (Tanör, *Kuruluş Üzerine 10 Konferans*, s. 1589

[171] Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 178

[172] Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 189, 196

[173] Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 190, 191

"Şer'iye Vekâletini ilga eden 429 sayılı kanun, birinci maddesiyle devleti dinin vesayetinden kurtarmış, içtimaî münasebetler hayatının icra ve teşri sahalarında ona mutlak bir karar ve hareket selâhiyeti temin etmek suretiyle devlete tam bir istiklâl kazandırmıştır. Fakat, buna mukabil, mabede de, itikat umûrunda, ahlâk ve ibadete bağlı amel hususunda olsun, bir karar ve hareket selahiyeti tanımak ve onu kendi sahasında muhtar (=autonome) kılmak lâzım gelirdi. Layiklik prensibinin mantığı bunu emrederdi. İşte Şer'iye Vekâletini ilga eden kanun bunu yapmamış ve layiklik yolunun yarısında duraklamıştır. Hattâ, dikkat edersek, duraklamakla kalmamış, kendisinden dört ay kadar evvel 29/30 Birinci Teşrin 1923'te yapılıp Cumhuriyeti resmileştiren 364 sayılı Anayasa mahiyetindeki kanunun ikinci maddesiyle bir nevî tenakuza düşmüştür. Çünkü bu ikinci madde de İkinci Büyük Millet Meclisi, Türkiye Devleti'nin dininin din-i İslam olduğunu ilan etmiştir. Resmen bir âmme dini kabul eden devlet, karar ve hareketlerinde tabiatıyla onun ahkâmına riayete söz veriyor demektir. Halbuki, Şer'iye Vekâletini ilga eden 429 sayılı kanunla, aynı devlet, bu ahkâmı bir tarafa bıraktığını söylemektedir. Buna benzer daha derin bir tenakuz, Şer'iye Vekâletini ilga eden 429 sayılı kanundan takriben bir buçuk ay sonra yine İkinci Büyük Millet Meclisi tarafından kabul olunan 20 Nisan 1924 tarihli "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu"nda görülmektedir. Bu kanun 1924 Anayasamızın tadil edilmezden evvelki şeklidir. Bunun ikinci maddesinde "Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslamdır." denilmekte ve 26. maddesinde Büyük Millet Meclisi'nin teşrî selahiyetleri arasında "Ahkâm-ı Şer'iye'nin tenfizi" gösterilmekte idi. Hülasâ eder ve bütün bu tereddüt ve tenakkuzlar içindeki hükümleri yan yana getirirsek, ortaya şöyle bir şema çıkar:

1-Türkiye Devleti'nin dini vardır. (29/30 Birinci Teşrin 1923 tarihli ve 364 sayılı kanun)

2-Türkiye Devleti'nin dini yoktur. (3 Mart 1924 tarihli ve 429 sayılı kanun)

3-Türkiye Devleti'nin dini vardır ve bu dinin ahkâmını tenfiz etmek devletin vazifesidir. (20 Nisan 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu)"[174]

Yasal Laikleşme

Ziya Gökalp, 1918 yılında modern bir devletin temellerinin hazırlanması gerektiğine dikkatleri çekerken, bu temelin en önemli unsurunun ne olduğunu "*Türkçülüğün Esasları*" adlı ünlü kitabında açıklar. Ona göre, Türk milliyetçiliğinin ilk amacı "*asrî*" bir hukuk meydana getirmektir[175].

[174] Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.174

[175] Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s. 22

Bu amaç doğrultusunda olmak üzere, Batı Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtulmasını takiben Mustafa Kemal'den zihinsel dönüşümü sağlaması için ricada bulunur[176]. İsteği, topyekün nitelikte bir değişimin arzularını yansıtmaktadır. Onun bu "*ülküsü*" ise Cumhuriyet kadrolarının uygulamalarıyla gerçeklik kazanır[177]. Laikleşme sürecinin diğer düzeylerine bağlı olarak gerçekleştirilen yasal laikleşme ise bu sürecin en önemli unsurunu teşkil eder. Bu sürecin Lozan görüşmeleri sırasında Türk heyetinin Batılı devlet temsilcilerine ülkede laik hukuk sisteminin geçerli kılınacağı sözüne bağlı olarak gerçekleştirildiği ise hatırda tutulması gereken bir diğer önemli noktadır[178].

Şer'îye mahkemelerinin yetkileri Tanzimat'la birlikte daraltılmaya başlanır. Özellikle karma ticaret mahkemelerinin ve nizamiye mahkemelerinin kurulması, şer'îye mahkemelerinin aleyhine olan bir değişim sağlar. Bu çerçevede olmak üzere, Medeni Kanun hazırlanması çalışmaları da Tanzimat'la başlayan sürecin tabiî uzantısı olarak açığa çıkar. Meclis-i Mebusan'ın 22 Mayıs 1916'da medeni, aile ve ticaret hukuku için ayrı ayrı taslak hazırlamaları amacıyla üç komisyon oluşturması şer'i kanunlara karşı tutumun önemli bir çıkışı olur. Bu komisyonlardan sadece aile hukukuyla ilgili taslak hazırlayacak komisyonun çalışmaları sonuçlanır ve daha çok evlenme-boşanma konusunu esas olan taslakla 18 ay yürürlükte kalabilen "*Hukuk-u Aile Kararnamesi*" 25 Ekim 1917 tarihinde yürürlüğe girer. Bu kararnamenin en önemli tarafı "*şeriata karşı dikkate değer bir hücum*"[179] olmasıdır. Fakat bu, hiçbir zaman şer'i hukuka tamamıyla karşı çıkış biçimde gerçekleşmez. Mecelle'nin tadili görünümüne sahip bir çalışma yürütülür. Çok eşlilik ve boşanma konusunda şer'i hukukun yapısında bazı değişikliklere gidilir. Gerçekleştirilen şey daha sonrakilere göre çok küçüktür, ancak başlangıç olarak büyük ve önemlidir.

Milli Kurtuluş savaşının bitimi yıllarında eski kanunları "*tâdil*" ederek zamanın ihtiyaçlarına uygun hale getirme konusu gündeme gelir. Yıllardır

[176] "Ziya Gökalp'in kuramlaştırdığı laiklik, Kemalistler tarafından daha da ileri götürülerek uygulamaya konmuştur"(Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, s. 218).

[177] İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", s. 619; Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s. 179, 180;
Lozan'a giden heyette yer alan başkan yardımcısı olan Rıza Nur, Hatıralarında Batılı Devlet adamlarına söz konusu güvenceyi kendisinin verdiğini açıklar: "İlk ben bu kelimeyi [laik] Lozan'da celselerde telaffuz ettim. "*Türkiye laik oldu, din ve hükümet ayrıldı. Sulh olur olmaz Kanun-u Medeniyi alacağız*" dedim" (Nur, *Lozan Hatırları*, s. 205). Halil İnalcık ise Rıza Nur'un verdiği sözün Heyet üyelerinden Münir Bey tarafından da tekrarlandığını açıklar. (İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", s. 619)

[178] Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s. 23

[179] *Adliye Ceridesi*, (1339) s. 462

süren savaşlar yasal düzenlemelere imkân vermemiş, yeni problemlerin hukukî çerçevesi çizilememiştir. Bu nedenle, 1923 yılı başlarında iki komisyon kurulur. Bunlar, Kanun-u Medeni Komisyonu ve Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'dur. Komisyonların kuruluş amacını ifade eden ve çalışmalarını başlatan "*Tâdili kavanin için muktazi lâyihalara ihzara memur komisyonların usûlü mesaisine ve Vekâletle münasebetine ve rüesa ve azâsına ita olunacak mebaliğe dair talimâtname*"[180] yayınlanır. "*Talimatnâme*"nin maddeleri komisyonların kuruluş gayesini ve çalışma usûlünü göstermesi açısında önemlidir. Buna göre Medeni Kanun Komisyonu, 1916 (1332)'da teşkil eden Mecelle ve Ahkam-ı Şahsiye komisyonlarının devamı niteliğinde olacaktır. "*Ahkâm vaz'ederken birinci derecede ahkâm-ı fıkhıye ve hukukiyemize istinat*" edilecek, ikinci derecede de "*mileli sairece kabul ve tatbik edilmiş olan esasattan istifade olunacak*"tır. Bu sonuncu sırada belirtilen ve kanun vaz'ında ikinci derecede kaynak olması istenen "*mileli sairece kabul ve tatbik edilmiş esasat*", Osmanlı dönemi ve özellikle de 1916 tarihli komisyonların özelliğinin aynen devamı olarak değerlendirilebilir olmakla birlikte, açıkça belirtilmiş olması önemli bir safhayı teşkil eder. Ancak, yasal alanındaki bu girişimler hâlâ "*radikal değildir.*"[181] Komisyon çalışmaları sırasında, o günlerde bir kısım aydınlar arasında yaygınlık kazanan, Batı kanunlarının aynen alınması yönünde görüşler gündeme gelip ve tartışılmışsa da, komisyonlarda "*talimatnâme*"de de birinci sırada kaynak olarak ifade olunan fıkhî esaslara yönelme yönündeki eğilim ağırlıklı olarak temsil edilir[182]

İlk defa, Tanzimat dönemi paşalarından Âlî Paşa tarafından gündeme getirilen, Batı'nın kanunlarını olduğu gibi alma düşüncesi, Fransız Medeni Kanunu'nun tercüme edilmesi ve 1892 yılında yayınlanması ile önemli bir aşamaya erişmişti. Meşrutiyet yıllarında Batı'ya hukuk eğitimi için giden öğrenciler sürecin diğer önemli aşamasını teşkil ederler. Bu arada da, girilen sürecin gereğine uygun olarak, Alman Medeni Kanunu ile Fransız hukukçularından Planiol'ün Fransız Medeni kanunu ile ilgili kitabı tercüme edilerek yayınlanır (1918). Hemen bunu takiben Dr Nezaret Haçeryan tarafından İsviçre Medeni Kanunu tercüme edilir ve yayınlanır. Yukarıda söz konusu ettiğimiz Kanun-u Medeni Komisyonu ile Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun çalışmaları böylesi bir ortam içerisinde yürütülür. Ancak komisyonların çalışmasından kayda değer bir sonuç çıkmaz. Velidedeoğlu'nun bildirdiğine göre[183] "*mazinin hataâlûd yollarından*

[180] Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, C.I, Cüz.I, s.71

[181] Bu konuda bkz: Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, C.I, Cüz.I, s.71-74

[182] Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, C.I, Cüz.I, s. 75

[183] Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, C.I, Cüz.I, s. 76

sıyrılarak bila istisna bütün kanunlarımızın istinadgâhı ilmîlerini münhasıran garp hukukunda aramak suretiyle ilmi bir vahdet-i adlî temin etmek âcil bir zarurettir" görüşleri bazı kesimler tarafından açıkça ifade ediliyor ve bu doğrultuda yayınlar gerçekleştiriliyor olmasına rağmen, "*zaman tam mânasıla olgunlaşmamıştır*". Hilafet'in ve Şer'iye mahkemelerinin bulunduğu bir ortamda bu düşünceleri gerçekleştirmenin mümkün olamayacağı anlaşılır. Bu nedenle de söz konusu düşünceleri gerçekleştirme, engelleri tasfiye ettikten sonraya ertelenir. 19 Mayıs 1924 tarihinde "*Tâdili Kavanin Komisyonlarının suret ve tarzı faaliyetine dair*" başlığını taşıyan bir "*Talimatnâme*" ile yeni komisyon teşkil edilir. Komisyonun kuruluş amacını ve çalışma sistemini belirleyen "*Talimatnâme*"*de* önemli ve öncekilerden farklı noktayı, "*Ahkâm-ı Fıkhıye*"den hiç söz edilmemesi oluşturur. Adliye Vekâleti'nin komisyondan beklediği iş, "*Talimatnâme*"nin sonunda açıkça belirtilir. Bu aynı zamanda gelinen aşamayı da gösterir; "*Komisyonlardan Vekâletin beklediği gaye, tedvin edilecek kavaninin tamamen asrî bir devlet mefhumat ve esasatı âliyesiyle azamî bir tetabuka haiz olması ve memleketin ihtiyacatı nazardan dûr tutulmamasıdır.*"[184] Kısacası, komisyondan istenilen şey; "*çok acele hazırlanacak modern kanunlardır.*"[185] Komisyon belirlenen gaye doğrultusunda çalışmalarını hızla yürütür. Safha safha varılan sonuçlar "*Adliye Ceridesi*"nde yayınlanır. Fakat, Adliye Vekâleti bu çalışmaları da yeterli bulmaz. Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, komisyonda yaptığı bir konuşma sonrasında komisyonları fesheder ve Hükümetin, İsviçre Medeni Kanununu bazı küçük değişikliklerle tercüme edilerek alınmasına karar verdiğini bildirir. Bu, yasal düzeyde gerçekleştirilen laikleşmenin en önemli safhasını teşkil edecek bir karardır. Çünkü o güne kadar -Osmanlı'dan beri- Batı kanunları önemli değişikliklerle alınıp yürürlüğe konulmasına karşılık; ilk defa olmak üzere, hemen hemen hiç bir değişikliğe gitmeden bir Batı kanunu olduğu gibi alınarak yürürlüğe koyma kararına varılmış olur.

26 kişiden teşkil eden bir tercüme komisyonu, sıkı bir çalışmayla İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkçe'ye çevirir. Yapılan tercüme, Büyük Millet Meclisi'ne sunulur. Meclis Adliye Encümeni'nce onaylanan kanun, Meclis genel kuruluna sunulur. Kanunun madde madde görüşülmesi gerektiği dile getiren milletvekilleri çıkarsa da toptan kabulüne yönelik görüşün çoğunluğun görüşü olması nedeniyle, toptan kabulüne yönelik oylamaya gidilir ve kabul edilir (17 Şubat 1926). Yine aynı tercüme heyeti tarafından İsviçre Borçlar Kanunu da tercüme edilerek 22 Nisan 1926'da

[184] Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, C.I, Cüz.I, s. 76
[185] Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, s. 184

Meclis'ce onaylanır. Böylelikle sadece hukuk sisteminde köklü bir değişiklik değil, Adalet Bakanı Mahmud Esad Bozkurt'un da Meclisteki oylama sırasında açıkça ifade ettiği gibi, bütün bir İslami geçmişten kopmanın onaylanması, bir din/medeniyet dairesinden tamamıyla çıkılması gerçekleştirilir. Meclisteki konuşmasında Mahmud Esad Bozkurt şunları söyler: "*Baylar, bu yeni kanunu kabul etmek için elleriniz kalktığı vakit, geçmiş onüç yüzyılın akımı duracak ve Türk Milletinin önünde yeni, bereketli, uygar bir hayat yolu açılacak.*"[186]

4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren yeni Medeni Kanun, İsviçre'de uygulanan aslından pek az noktada ayrılır. Ayrılık noktalarını da "*eskiden kopuş*" kararlılığının gerektirdiği değişiklikler oluşturur. Bunlardan birinci maddenin dikkate alınması konunun nasıl ele alındığını göstermesi açısında önemlidir. Birinci madde, kanun ve gelenekte yeri olmayan durumlarda yargıca, kendinin koyacağı kurala göre yargılama yetkisini verir. Bunda, İsviçreli yargıç "*herkesçe kabul edilmiş öğreti ve geleneği*"[187] izlerken, Türkiye'deki "*bilimsel araştırmaları ve yargıçların vermiş oldukları kararları*" değerlendirmek zorundadır. Burada açıkça, eski hukuka herhangi bir dönüşü önceden önlemek için, "*gelenek*" deyiminden kaçınıldığı görülmektedir. Bu kanunun şer'i hukukla olan en kesin ayrılığını ise, Müslüman olmayan bir erkeğin Müslüman bir kadınla nikâhının tamamıyla hükümsüz sayılmasına dair kayıtların kalkmasıyla, 18 yaşını tamamlamış kişilerin istedikleri dini seçmekte serbest olma haklarının kabulü oluşturur.

Burada şöyle bir soru sorulabilir; "*Medeni Kanunun nereden ve nasıl alınacağı ile ilgili kararın oluşmasında ve uygulanmasında aceleciliğin etkisi olmuş mudur?*" Velidedeoğlu'na göre "*olmuştur*"; "*Şurası bir hakikattır ki, MK [Medeni Kanun] acele hazırlandığı cihetle memleketimizin bünyesi bakımından kâfi derecede incelenemedi; gerçi çabuk alınmasında içtimaî menfaat ve siyasi zaruretler vardı, denebilir. Fakat bugün tâdilinde bu gibi acil zaruretler yoktur. Bu itibarla fikrimizce MK.un esasını tâdilinde asla isticâl olunmamak lâzımdır*"[188]. "*Acaba İsviçre Kanunlarına yönelik teveccühün belirli bir nedeni var mıdır?*" Bu sorunun kesin bir cevabını vermek mümkün görünmüyor. Ancak konuyla ilgili bazı yorumlar mevcut. Mumcu'nun yorumu, genel kabul görmüş yorumun bir örneğini teşkil etmektedir. Mumcu'ya göre İsviçre kanunları pratik özelliği ön plana çıkan bir yapıya sahipti. Çünkü "*pratik zekalı İsviçrelilerin hazırladıkları*"[189]

[186] Bkz: *Kanunu Medenî Şerhi*, C.I, s. 8-12

[187] Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, C.I, Cüz.I, s.89; Velidedeoğlu bu konuda Sıddık Sami Onar'la aynı görüşü dile getirdiğini belirtir.

[188] Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri*, s. 142

[189] Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, C.I, Cüz.I, s. 87

kanunlardı. Velidedeoğlu ise diğer Batı ülkelerinin kanunlarına oranla İsviçre Medeni Kanunu'nun "*daha yeni, sosyal ve halkçı ve daha kolay anlaşılır*" olduğunu belirttikten sonra, İstanbul'da beş yıl adlî müşavirlikte bulunmuş olan Sauser-Hall'ın söz konusu soruya cevap olabilecek açıklamalarına dikkat çeker; "*a) İsviçrede okuyan hukukçuların Türkiye'de idare başına geçmesi; b) İsviçre Medeni Kanununun basit ve açık oluşu ve Türkiye'de Fransızca bilenler çok olduğu için, tercümenin daha kolay çabucak yapılmasına imkân bulunuşu; c) Bu kanunda kadın-erkek müsavatına dayanan aile hukukunun güzel tanzim edilmiş olması.*"[190]

Medeni Kanun ve Borçlar Kanununu takiben diğer kanunlar da Batıdan tercüme yoluyla alınır. Ancak, diğer kanunlarda kaynak durumundaki ülkeler farklıdır: 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren Ceza Kanunu, 1889 İtalyan Ceza Kanunu örneğine uygun olarak hazırlanır. Bu yeni Ceza Kanunu ile yine kendi türünde olan ve uygulamada bulunan ceza kanununu iptal etmiş olur. Çünkü Tanzimat'ın ilanından sonra ilk olarak 1840 yılında Batı'dakilere uygun bir Ceza Kanunu uygulamaya konulur. Bu, 1858 yılında "*Kanun-ı Cedid*" adıyla kabul edilen Ceza Kanunu'na kadar uygulamada kalır. Son olarak 1879 yılında Fransız Ceza Yargılama Usûlü Kanunu'ndan kopya edilen kanunla işlevini tamamlar. 1926'da yürürlüğe giren Kanun ise bu 1979 tarihli kanunu feshetmiş olur. Yine aynı yıl İsviçre örneğine uygun olarak kabul edilen Ticaret Kanunu (deniz ticareti ile ilgili hükümler ise Alman Deniz Ticaret Kanunu'na uygun olarak hazırlanır) ilk olarak 1850 tarihinde tercüme yoluyla alınan Fransız Ticaret Kanunu ve 1861 tarihinde kabul edilen Fransız Ticaret Yargılama Usûlü Kanunu ve 1863'te kabul edilen Fransız kanunlarına dayanılarak hazırlanmış olan Deniz Ticaret Kanununu yenilemiş olur. 1927'de yürürlüğe giren Hukuk Muhakemeleri Usûlü Kanunu, İsviçre'nin NeuChatel Kantonu'nda 1925 yılında benimsenen aynı adlı kanunun bazı değişikliklerle aktarılmış biçimini oluşturur. 1929 yılında yürürlüğe giren Ceza Muhakemeleri Usûlü Kanunu 1877 tarihli Alman örneğinden aktarılır. Bütün bunlar ise birer "*hukukî aşılama*"[191] olarak değerlendirilir. Bu ve diğer bir çok konuda Cumhuriyet kadrolarının fikrî önderi Ziya Gökalp'in "*Milli hukukun bütün dallarını dinsel etkilerden ve din adamlarının tahakkümünden tamamıyle kurtarmak*"[192] ideali büyük oranda gerçekleştirilmiş olur.

---

[190] Doğu, "Atatürkçü Düşüncenin Temeli: Laiklik", s. 258
[191] Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.127
[192] Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.127

Güdümlü Muhalefet: Serbest Fırka Denemesi

> Polislerin halk üzerine ateş açması bir faciaya yol açtı. 14 Yaşında bir mektepli çocuk öldürüldü. Bu hâl galeyanı büsbütün artırdı. Binlerce kişilik halk dalgaları önünde ve kucağında ölen çocuğunu taşıyan ihtiyar bir baba, oğlunun cesedini Fethi Bey'in ayaklarına bıraktı ve "İşte size bir kurban! Başkalarını da veririz!" diye haykırdı ve inledi: "kurtar, kurtar bizi!" Bu hazin bir manzaraydı. Ama kim, kimden kurtarılacaktı? İzmir'in düşmandan kurtarılışı ise henüz sekiz yıl olmuştu. Kurtaran da milletin başındaydı. O halde ya bu galeyan? Ya bu kurban? Hülasa anlaşılıyordu ki, hükümet halkı galiba biraz ihmâl etmişti...
>
> *Ş. Süreyya Aydemir*

Cumhuriyeti kuran sivil ve asker seçkinler, planladıkları bireysel ve toplumsal değişimi on yılı aşmayan bir süre içerisinde büyük oranda gerçekleştirirler. Türkiye peş peşe gelen devrimlerle kılık ve kıyafetinden siyasal sistemine, alfabesinden hukukuna uzanan tüm alanlarda hızlı bir değişim süreci yaşar. Fakat bütün bu devrimler, Osmanlı dönemi batılılaşma sürecinde olduğu gibi, halktan gelen bir istek doğrultusunda değil, halkın isteksizliğine ve hatta tepkisine rağmen, "*halka rağmen halk için*" formülasyonunda anlam kazanan bir yaklaşıma uygun şekilde gerçekleştirilir. Takrir-i Sükûn kanunuyla kıskaca alınan toplum, oradan oraya koşturan İstiklâl Mahkemeleri'nin de marifetiyle,[1] çok uzun yıllara ve hatta belki de yüzyıla uzayacak bir değişimi, 8-10 yıl içerisinde yaşar.

Devrimin sivil ve asker liderleri, devrimlere karşı halkta gözlenen isteksizlik ve tepkileri, halkın kendi menfaatine olan şeyleri bilemeyecek kadar cahil oluşuyla açıklayıp, planladıkları devrim sürecini ısrarla ve ve yoğun bir şekilde devam ettirirler. Toplumsal değişimde "*jakoben*" yaklaşımı

[1] İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Çetinkaya 22 Aralık 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesine verdiği beyanatta; "*Bir aydır, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Rize, Giresun havalisini devrettik*" der.

benimsemiş seçkinler düşünmektedirler ki; halk nasıl olsa zamanı gelince gerçekleri anlayacak, bütün gerçekleştirilenlerin kendi yararına şeyler olduğunu görecek ve böylelikle toplumsal değişimi gerçekleştirenlere karşı müteşekkir olacaktır. Aynen, iğne olmaktan veya diş çektirmekten korkan bir hastanın, tedavi sonrasında doktora teşekkür etmesi gibi. Bu örnek, hasta korkuyor, tedaviyi istemiyor diye doktorun işini sürdürmekten vazgeçmemesi gerektiğini göstermesi açısından da önemli bulunur ve yapılanlara meşruiyet sağlaması için sık sık ifade edilir.

İdealler ve Gerçekler: 1930'un Türkiyesi

Ancak, tarihler 1930'u gösterdiğinde, durum hiçte sivil ve asker seçkinlerin düşündüğü gibi değildir. O günlerin bir tanığı olan Şevket Süreyya'nın tespitleri, halkın o yıllardaki durumunu ifade etmesi açısından son derece önemlidir: "*1930 sıralarında CHP halktan kopmuştu. Halkın dışında, dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan mahallî fakat dar bir taşralı taraftarlardan ibaretti. Parti'yi vilayetlerde yüksek kademelerde temsil eden "mutemetler" (inanılanlar) aşırı tahakküm ve menfaat yollarına pek sapmamakla beraber, ne merkezin, ne de halkın benimsediği insanlardı. Parti genel başkanı olan İsmet Paşa ise, bütün partiye ve teşkilatına, sadece emir ve kumanda bekleyen, disiplinli, hatta ürkek havasını yayıyordu. Merkezde veya taşralarda partili olmak demek, gelecekten bir şey, bir menfaat veya kariyer bekleyen insan demek olmuştu. Hülâsa inkılâp partisi, bir klik haline gelmişti. Kapalı dar bir klik... Halk ise tedirgindi. Bilhassa ihracat malları yetiştiren uyanık bölgelerde: Karadeniz, Ege, Akdeniz mıntıkalarında iktisadî buhran bütün şiddetiyle hükmünü sürdürüyordu... Orta ve Doğu Anadolu'nun yalnız hububat ve hayvancılık yapan köylü ve şehirli halkı ise, gerçi uysal, sessiz, ama bitkindi... Fakat halk homurdanıyordu. İktisadî buhran, vilayetlerde tam bir çaresizlik havası yaratmıştı.*"[2]

Şevket Süreyya'nın tanıklığı önemli olmakla birlikte, topluma daha çok ekonomi penceresinden bakan birisinin tespitleri olarak anlam kazanır. Halbuki birde ve belki de daha çok siyasi, yasal, sosyal hayatı kapsayan, kişi onur ve inançlarını etkileyen olumsuzluklar vardı. Zira, Ankara yönetimi bir dizi devlet aygıtının yardımıyla, savunduğu dünya görüşünü, dokunulmazlık zırhına büründürerek, bir "*resmi ideolojiye*"[3]

[2] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s. 386,387; Şevket Süreyya'nın bizzat tanık olduğu bu özelliklerin bir başka tanığı da 1930 yılında Mustafa Kemal'in yaklaşık üç ay süren Türkiye gezisine eşlik edenlerden ekonomi danışmanı Ahmet Hamdi Başar'dır. Her iki tanığın da tespitleri birbiriyle tamamıyla örtüşür. Bkz: Başar, *Atatürkle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 24-45

[3] Gevgilili, *Türkiye'de Sivilleşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, s. 125

dönüştürmeye başlamış ve bu şekliyle de toplumun bütün değerlerini, hayat tarzının bütün temel dayanaklarını yerle bir etmişti. Halkın iradesini ifade eden "*Cumhuriyet kelimesi yalnız dudaklarda kalmış ve kalplere girmemişti.*"[4] Bizzat iktidar partisinin milletvekilleri dahi düşüncelerini açıklayamamaktan, baskı altında olmaktan yakınır olmuşlardı.[5] Doğu İsyanı gerekçe gösterilerek çıkarılan "Takrir-i Sükûn yasası gelenekçi, liberal ya da ileri ayrımını yapmaksızın, Resmi ideolojinin dışındaki tüm siyasal örgütlenişle birlikte, direnen basını ve yığınsal iletişim kanallarını da kapatmış[tı]"[6]. Devrimlerin gerçekleştirilmesi ve başarıya ulaştırılması için ülkede uygulanan yönetim biçimi, daha başka bir deyişle de özgürlüklerin kısıtlanmış olması, devrimlere karşı yöneltilecek eleştirileri engellemiş, ne var ki bununla birlikte halkın sorunlarının dile getirilmesini ve hatta yapılan bazı yolsuzlukların açığa çıkarılmasını da önlemişti[7]. Toplum, "*Tek Parti cenderesine*"[8] alınmış bir haldeydi, sessizdi, kinle doluydu; kinini ise ilk bulduğu fırsatta açığa vuracak durumdaydı. Ancak ne var ki, ne Çankaya ve ne de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mensupları sıfatıyla Türkiye'nin işlerini ellerinde tutanlar bu olup biteni görecek veya değerlendirecek konumda değillerdi. Bilhassa da Çankaya'nın, ülkede olup-bitenler konusunda doğru haber alması mümkün görünmüyordu. Yakup Kadri'nin ifadesiyle "*beylik bir kaside edebiyatı*"[9] biçiminde sunulan "*resmi ideoloji*" gerçekleri gizleyen bir perde idi ve o perdenin arkasını Çankaya'dan görmek mümkün değildi. Çankaya'dan görünen şey; "*kaside edebiyatı*" yapanların tasvir ettiği ve her şeyin iyi, güzel olduğu bir dünya idi.[10]

Cumhuriyetin ilanından on yıl sonra "*on yılda yeni baştan yaratılan bir Türkiye*"den söz edilmişti. Fakat bu "*yeniden yaratım*", zannedildiğinin aksine, toplumun beklentilerine cevap verememişti. Ekonomik yapının değiştirildiği ve düzeltildiği söylenmişti. Ancak, insanlar hâlâ ekonomik nimetler içerisinde değillerdi. Yasalar değiştirilmişti, ancak insanlar hâlâ yasal bir güvenlik duygusuna kavuşamamışlardı. Takrir-i Sükûn yaşanan gerçeğin teorik, İstiklâl Mahkemeleri ise pratik yüzünü teşkil ediyordu. Toplumda bir denge oluşturulduğu ve toplumun bütünüyle eşitlendiği

4 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 411

5 Bu konunun örnekleri için bkz: Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 440, 441,443,449

6 Gevgilili, *Türkiye'de Sivilleşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, s. 125

7 Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, s. 24

8 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 410

9 Karaosmanoğlu, *Panorama*, s. 104

10 "Gazi... zannediyordu ki memlekette bunca hizmet etmiş, memleketi esaretten kurtarmış, istiklâlini temin etmiş olan fırka halk nazarında eskisi gibi aziz ve kıymetlidir!" (Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 49)

söyleniyordu; ancak toplumda hâlâ "*ağalar*", "*beyler*", "*paşalar*" halkı sömürmeye devam ediyorlardı. Zira, bu kesim Cumhuriyet kadrolarının en önemli destek gördüğü kesimi teşkil ediyordu.[11] Baskı yönetimi olarak tanımlanıp insanları kul yapmakla suçlanan saltanat idaresinin yerine özgürlükleri ve bireysel iradeyi geçekleştirmek için ilan olunan Cumhuriyet idaresi bir türlü özgürlük rejimi olarak gerçekleşmemişti.[12] Mustafa Kemal'in bizzat kendisi dahi şunları demekten kendisini alamıyordu: "*Ben Cumhuriyet'i tesis ettim. Fakat bugün* [1930'lar kastediliyor] *idare şekli Cumhuriyet midir, diktatörlük müdür, şahsi hükümet midir, belli değil.*"[13]

[11] "Türkiye Cumhuriyetinde, tek-parti yönetiminin bir "koalisyon" manzarası gösterdiği birçok araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur. Bu koalisyonun öğeleri, asker-sivil bürokratlar, eşraf ve tüccar ile büyük toprak sahiplerinden oluşmaktadır." (Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, s 204,205)

[12] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 411

[13] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 443;
Konuyla ilgili olarak, Yakup Kadri o günlerin Ankara'sındaki üst bürokratların durumlarını şöyle resmeder:
"Ya Karpiç'in içki sofraları, ya Anadolu kulübünün oyun masaları etrafında toplanıp eğleneceklerdir. Eğlenecekler mi? Hiç denilemez. Zira, umumiyetle yüzlerinde öyle bir üzüntü, hal ve tavırlarında öyle bir tedirginlik göze çarpmaktadır ki, bunların ferah bir gönülle yiyip içeceklerine, gülüp oynayacaklarına ihtimal vermek mümkün değildir. Hepsinin kulağı kirişte, bir yerden pek ehemmiyetli bir haber bekliyor gibidirler. İkide bir sırayla kalkıp telefon başına giderler: "Alo,alo; Hanım! Beni arayan oldu mu? Olmadı demek! Eğer olursa ben arkadaşlarla Karpiç'teyim, oradadır dersin... sekiz buçuk, dokuza kadar. Yok, yok fazla gecikmem.", "Alo, alo; kimsin? Ha, Ayşe, kızım Ayşe, beni arayıp soran oldu mu? -Sen belki işitmedin. Bir de hanıma sor. Evde yok mu? Pekâlâ; iyi dinle: Arayan olursa kulüptedir dersin. Anadolu Kulübü. Unutma sakın: Anadolu kulübü!"
Vakit vakit garsonlardan biri, onlara doğru yaklaşır veya gözleriyle aralarından birini araştırır gibi oldu mu, hepsinin başı telaşla ondan yana çevrilir. Kimi gözleriyle, kimi kendini tutamayıp yüksek sesle sorar: "Telefon mu? Beni mi çağırıyorlar?"
Garson, bazen cevap bile vermez; bazen de, masanın başında oturanlardan bir tanesine sokulup kulağına bir şey fısıldar. Bu zat, elindeki kadehi ya da iskambil kağıtlarını hafif bir titreyişle önüne bırakarak ve ayakları birbirine dolanarak hemen telefona koşar. Bir dakika sonra gözlerinde boş yere gizlemeye çalıştığı bir sevinç parıltısıyla arkadaşlarının yanına döner; tıpkı garsonun biraz önce kendisine yaptığı gibi, onlara doğru eğilip yavaşçacık: "Beni Köşk'ten çağırıyorlar! Müsadenizle!" der. Bunun üzerine, öbürleri melûl melûl birbirlerinin yüzüne bakakalırlar.
Bunlar için artık bütün akşam, içilen rakı bir zehir, oynanan oyun bir işkence olacaktır. Hepsinin içini bir kurt kemirmeye başlayacaktır: "Acaba neden çağırılmadık? –Acaba bir yanlışlık mı oldu?- Acaba hizmetçi kız, Anadolu Kulübü yerine Anadolu Oteli mi dedi?- Acaba, acaba, acaba..."
Hele bunlardan bazısı, birkaç günden ya da bir haftadan beri hiç çağırılmamakta ise, eza daha büyük, daha derin, daha devamlı bir ıstırap halini alır. Geceleri göze uyku girmez. Gündüzleri ne yapılıp ne edileceği bilinmez. Allah esirgesin, bir de bu çağırılmamak felaketi, iki aya, üç aya dayandı mı, o felaketzededen artık hiç hayır kalmaz. O felaketzede, bir karasevdaya tutulmuş gibi sararıp solmaya, eriyip bitmeye başlar ve

Değişen sadece zaman ve şahıslardı. Bunu ise o günlerin devrimci kadrosuna mensup şahsiyetlerin kendi ifadelerinden bile kolaylıkla tespit edebiliyoruz. Şevket Süreyya bunlardan birisidir ve bazı tespitlerini yukarıya aldık. Ondan daha da önemlisi Falih Rıfkı Atay'dır. O, devrimci kadronun merkezinde bulunan bir şahsiyetti; aynen Ahmet Hamdi Başar gibi. Önce, Falih Rıfkı'nın temsilcisi olduğu seçkinlerin otokritiği sayılabilecek tespitlerini okuyalım: "*Bir gün Ankara Adliyesinin koridorları köylü ve kasabalı, kadın erkek, bir yığın halk ile dolu idi. Niçin toplandıklarını sordum: "Hapis olacaklar" cevabını aldım. Ağalar yüzde iki yüz bin bu kimseleri borca boğmuşlar, şüphesiz sermayelerini ve üstünü almışlar, ihtikâr payının bir kısmını da koparmak için hapse yollamışlardır. Bir iki asır evvel olsaydı kendi samanlıklarına kapayacaklardı. Şimdi o zahmetleri de yoktur... Bir adam niçin ödemez? Ya parasız olduğu için, ya parası olup da batakçı olduğu için... Bugün üstünde çalışılacak iş, ancak kanunun bu ikinci sınıfı cezalandırıp cezalandırmadığını, bu çeşit adamları nasıl takip ettiğini gösterir maddelerdir. Bir gün "Medeni olduğumuz için vazgeçeceğimiz" bir maddeyi, bugün kanuna koymak için bulacağımız mazeret ne olabilir? Medeni olmadığımız mı?*"[14]

Serbest Fırka denemesinden sonra, 1930 yılında, Mustafa Kemal'le birlikte Anadolu'nun büyük bir kısmını kapsayan bir tren gezisine çıkarak, toplumun problemlerini bizzat yerinde gören Ahmet Hamdi Başar'ın tespitleri ise şöyledir: "*Vakıa şimdiye kadar bir çok işler yapılmış; Şapka giyilmiş, tekke ve medrese kalkmış, Lâtin harfleri ve Garp muaşeret âdabı ve saire kabul olunmuş: Ankara'nın imarına başlanmış; işte şu üzerinde ilerlediğimiz raylar döşenerek memleketi demir ağlarla örme programının ilk maddeleri tatbik olunmuş... Fakat, işte, görülüyor ki, bütün bu yapılanlar halkın ıstırabını gidermiş, memleketin davâlarını halletmiş değildir. Vergi eskiden olduğu gibi yine mükellefe dehşet vermektedir. Köylü, sırtında giyecek ve boğazına sokacak bir şey bulamıyor. Memleketi kalkınmaya götürecek manivela henüz hareket etmemiş duruyor. Acaba daha ne yapmalı? Yapılanlar eksik ve yanlış mıydı?... Köylüyü kurtarmak, onu efendi haline getirmek sırf temennilerden, hayallerden öteye geçmediğini ve sosyal davalar ve münasebetler edebi ve hissi görüşler altında mütalaa olunduğu ve hükümetçe de "yasak" çerçevesinde kaldığı müddetçe, memleketin bu derin derdine çare bulunacağına inanmak çok güçtür.*"[15]

akıbet, içi boşalmış bir torbadan ya da bir hayaletten fark edilmez olur. Ankara'nın, İstanbul'un bütün zevk ve safa kaynakları onun ateşini söndürmeye kâfi gelmez. Ne şeref, ne ikbâl, ne itibar içindeki boşluğu dolduramaz. Ev bark isteği, çoluk çocuk mürüvveti, hiçbir şey, hiçbir kimse onu avutamaz" (Karaosmanoğlu, *Panorama*, s. 40,41)

[14] *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Kanunuevvel 1930

[15] Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, s. 30,31, 44,

Şu ifadeler ise, güdümlü muhalefet tecrübesinden sonra Anadolu'yu gezerek toplumun gerçekleriyle yüz yüze gelmek isteyen "*Ebedî Şef*"in gördükleri, duydukları ve yaşadıklarını yakınlarından birisine itirafı olacaktır; "*Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddî manevî perişanlık içinde.*"[16]

Modern Çağda Bir Lâle Devri

Cumhuriyet bürokratları sadece siyasî kararları uygulamakla yetinmemişler, siyasî kararların alınmasını sağlayan tüm yetkileri de ellerine almışlardı. Tamamıyla halkın olduğunu söyledikleri ve söylemekten büyük bir zevk duydukları otoriteyi, "*halk adına ve halka rağmen*" ellerine alıp, derin bir "*iman*" ile kabullendikleri laik/pozitivist felsefeyi ve buna dayanan hayat tarzını topluma dayatarak bir dönüşüm sağlamaya çalışmışlardı. Görünüşte bu dönüşüm de sağlanmıştı. Artık insanlar şapka giyiyor, Latin harflerinden oluşan Türkçe'yi okuyor ve yazıyorlar, Batı kanunlarına göre yönetiliyor ve yargılanıyorlar, padişaha değil Cumhuriyet seçkinlerine boyun eğiyorlar... fakat ne var ki mutlu olamıyorlardı. Seçkinlerin halk adına gerçekleştirdikleri, halkı memnun etmeye yetmemişti.

Ülkede tüm bunlar olup-biterken acaba "*seçkinler*" ne durumdaydı. Bu sorunun cevabı olabilecek bazı tespitlere Falih Rıfkı'da rastlıyoruz; "*Bir gün, mütarekede küçük bir alacağı için bir tanıdığını denize atmakla tehdit eden küçük maaşlının Floryada'ki evi önünde otomobili, denizde de kotrası duruyordu.*"[17] Dönemin tek ve devrimlerin partisi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Genel Sekreteri ve aynı zaman da İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya ise "*seçkinler*"le halk arasındaki kopukluğu bizzat kendisi gibi "*seçkinler*"e şöyle açıklar; "*Anadolu ortasında bir mâmure içinde bulunuyoruz. Fakat bundan beş kilometre uzakta kendi ırkımızdan, kanımızdan -tertemiz bir cevher gibi- olan Türk çocuklarının ne halde olduğunu görürsünüz... vatandaşlarımızın köylerdeki hali, maddî hayatı bizim hayatımızın ve bilgilerimizin çok dünündadır...*"[18] Fakat bu sözler gereken yankıyı bulamaz. Çünkü, sivil ve asker seçkinler, Ankara'da inşa ettikleri bir dünyaya kapanmış durumdadırlar. Kapandıkları dünyadan dışarısını, hemen birkaç kilometre ötedeki sefaleti göremeyecek haldedirler.[19] Gerçi sayıları birkaçı

---

[16] Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, s.405

[17] Atay, *Çankaya*, s.457

[18] *Ülkü*, C.XIX, sayı 49, Mart 1937, s. 4,5; Halkevlerinin 5. açılış yıldönümünde Halkevindeki söylevinden.

[19] Yakup Kadri'nin "*içeriden*" yazdıkları, yaşananları resmetmesi açısından, son derece büyük önem ifade eder. Yakup Kadri, "*Ankara*" ve "*Panorama*" isimli kitaplarında

geçmeyen bazı şahsiyetler gerçekleri görürler, belki de sadece hissederler;

1920'lerin son yılları ile 1930'ları anlatır. Bu nedenle, söz konusu dönemi yaşayan ve yaşadıklarını roman diliyle anlatan birisi olarak, o yılları anlamamızda büyük kolaylıklar sağlar:

"Bu kış, Noel ve yılbaşı balolarına, Ankara'da, her seneden daha zevkli bir hazırlanış vardı. Çünkü, bu eğlenceler, henüz açılmış olan Ankara Palas'ın büyük hall ve salonlarında yapılacaktı. Buranın bin kişiden fazla davetli alabileceği söyleniyordu. Onun için, birçok ailelerin daha iki ay evvelinden İstanbul terzilerine taşındıkları görülmeye başladı. Gerek Kaligurisi'de, gerek Fegara'da en son Paris modelleri Ankaralı hanımlar tarafından kapışılıyordu. Beyler, fraklarını ya daralmış ya eskimiş bularak yeniden gece esvapları ısmarlıyorlardı. İlk yıllar, bir kuyruklu ceketle bir silindir şapkayı kâfi sananlar, şimdi, klak ve makferlan peşinde koşuyorlardı. Yazık ki, bu artikllerin [eşyaların] bir kısmını stoklar tükenmiş olduğu için bulmak kâbil olmuyor ve Beyoğlu'nun belli başlı mağazaları vasıtasıyla Avrupa'ya ısmarlamak lazım geliyordu. Bu sırada dans ıskarpinlerinin fiatı üç dört misline fırladı. Gerçi, yeni çıkan Adabı Muaşeret kitabında maskaratsız olmak şartiyle bağlı rugan iskarpinlere mesağ [izin] vardı. Lakin, zarafetin en ileri şartlarını yerine getirmek asriliğin imal götürmez bir şiarı telakki oluyordu...

Saat ondan itibaren Ankara Palas'ın önü helecanlı bir canlılıkla harekete gelmeye başladı. Polislerin beyaz eldivenli elleri, kuru soğuğa rağmen, kimbilir daha ne vakitten beri otelin kapısında birikmiş olan meraklı halk kümelerini zorlukla açabiliyordu. İçleri birer mağaza cemekânı gibi aydınlatılmış hususi arabalar ve şık kira otomobilleri, buraya, şehrin dört köşesinden, durmaksızın insan taşıyordu. Bu insanlar, arabaları, tam yaya kaldırımının önüne yanaşınca, bir iki dakika süren tereddütten sonra ayaklarını basamaklara uzatıyorlar, ağır ağır yere inerek, Ankara Palas'ın mermer merdivenlerine doğru ilerliyorlar ve kâh çiftler, kâh üçer dörder, kadınlı erkekli gruplar halinde bir müddet dış vestibülün ortasında birikiyorlardı.

Bunları ağırlaştırılmış birer sinema şeridi gibi seyre dalan yerliden ve köylüden mürekkep sokak kalabalığı için, hiç şüphesiz balo denilen şey burada başlıyor ve burada bitiyordu. Çünkü, bu kalabalık, otomobillerden inip, merdivenlerden çıkan bu insanların içeriye girdikten sonra vestiyere yanaşıp palto ve şapkalarını nasıl bıraktıklarını ve oradan dans salonuna nasıl girdiklerini, artık, göremiyorlardı...

Murat Beyin evi [Ankara'da yeni inşa edilmekte olan zengin muhitteki evlerden] biriydi. Murat Bey durmadan odaların şeklini ve rengini değiştiriyor, mobilyalarını yeniliyordu. Dülgerler, doğramacılar, kaplamacılar evin içinde bir lahza eksik olmuyordu. Tam her şey bitip, artık, Murat Bey büsbütün yerleşir gibi olurken, İstanbul'dan bir misafir veya Berlin'den bir mühendis geliyor "Bunu böyle yapsaydınız daha iyi olurdu. Şu şekil buraya hiç uymamış" diyor ve bu söz, bütün ev halkı için, haftalarca yeni bir tedirginliğe yol açıyordu. Lâkin, Murat Beyin banyosu bütün dillere destandı. Yatak odasının yanı başında bir büyük salon genişliğinde olan bu banyo yerden tavana kadar mavi çinilerle kaplı idi. Teknesi, aynı renge çalar somaki mermerdendi. Aynı mermerden lavabonun bizote [oymalı, kenarı süslü] aynaları öyle bir teknikle yapılmıştı ki, banyosunun neresine gitseniz, hep kendinizi onun içinde seyretmeniz mümkündü. Murat Bey, her sabah bu aynaların içinde, göbeğinin kaç santimetre indiğini gözleriyle ölçebiliyordu. Berlin'den getirttiği türlü türlü friksiyon ve masaj aletlerinin ve daha bir sürü hidroterapik icatların birini bırakıp birini alıyor, bu suretle, çok defa öğleye kadar banyoda kapanıp kaldığı oluyordu...

[Balodan ayrılan] Neşet Sabit... Havuzbaşı'na gelince başını çevirip Selma Hanımın evine baktı. Bütün pencerelerinden elektrik aydınlıkları aksediyordu. Kapısının önünde

ancak onlar da "*kaside edebiyatına dönüştürülen*" resmi ideolojiye muhalif

sıra sıra otomobiller duruyordu. Neşet Sabit, omuzlarını silkti ve paltosunun yakasını kaldırıp *gündüz gibi aydınlık ve çöl gibi tenha caddeyi tutturdu* [altını ben çizdim]...

Neşet Sabit, içinden Milli Mücadele devrindeki sade, samimi ve şiddetli şahsî, karakterli hayatı hasretle andı. Hiç şüphesiz, o anormal devir devam edemezdi. Fakat, onu canlandıran ruh bu devrin yaşama prensibine de hakim olacaktı. Türk kadınları, çarşaf ve peçelerini işe gitmek, çalışmak için daha kolaylık olur diye çıkarıp atacaklardı. *Onlar için cemiyet hayatına atılmanın manası yalnız bu çeşit salon cemiyetlerine karışmak olmayacaktı. Evet, Türk kadını, hürriyetini dans etmek, tırnaklarını boyamak ve Rue de la Paix'nin kanunlarına esir bir süslü kukla olmak için değil, yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve kalkınışında kendisine düşen ciddi ve ağır vazifeyi görmek için isteyecekti, kullanacaktı. Ve Türk erkekleri, garplılaşma hareketini, Tanzimat beyinin garpperestliğiyle, alafrangalığıyla bir ayarda tutmayacaktı.*

Milliyetçi Türk garpçısı için garpçılığın en karakteristik vasfı garpçılığa Türk üslûbunu, Türk damgasını vurmaktır. Şapka bize hakim değil, biz şapkaya hakim olmalıydık. Garplılaşma, muayyen bir hayat prensibidir. Bu prensip, ancak, milli isteğin, milli kültürün ve nihayet milli ahlâkın hizmetçisi, emireri olmak şartıyladır ki, yaratıcı ve kurucu rolünü ifa edebilirdi. *Garplılık namına Garbın "Vice"lerini almakta, yarın öbür gün Garp medeniyetinin yıkılıp çökmesine sebep olacak unsurları bu taze, arı vatan topraklarına taşımakta ve aşılamakta ne manâ vardı? Biz Garp namına Garpta hüküm süren çürümüş bir sınıfın istiklâk ve istihsal [tüketim ve üretim] şartlarını kendimize tatbikle uğraşmaktayız. Tıpkı, tehlikeli bir ilacı kendi kanına aşılayan bir ilim fedaisi gibi.* Fakat, bu korkunç tehlikenin sonunda bari bir büyük hakikat aân [belli, açık] olsa. Hayır. Bu korkunç tehlike, Selma Hanımın evindeki lüks kadar, bu caddenin ortasındaki lambalar kadar faydasız ve beyhudedir. Neşet Sabit, böyle düşünerek, Türk Ocağı'nın köşesinden, eski Ankara mahallesine varmıştı. *Bu noktadan itibaren her şey bundan elli yıl evveline dönüyordu.* Elli yıl mı? Heyhat, burada, artık, zaman donmuş, taş kesilmiştir. Ve onu, artık, muayyen bir zaman ölçüsüyle ölçmenin imkânı kalmamıştır. Çünkü buradaki eskilik, artık daha ziyade eskimeyecektir. Buradaki mazi, artık, daha ziyade mazi olmayacaktır.

Genç adam önüne rastgelen ilk sokağa sapmazdan evvel, dönüp arkasına baktı. Aşağıdaki caddenin elektrik aydınlıkları, buraya kadar aksediyordu. Neşet Sabit, hatırladı ki, İstiklâl Harbi esnasında da evine geç döndüğü akşamlar, Çıkrıkçılar yokuşunun başından istasyonun bir avuç elektrik aydınlığına böyle dönüp uzaktan bakardı. Fakat, o bakışla bu bakış arasında, şimdi ufak bir fark vardı. *Eskiden, Neşet Sabit, istasyonun lambalarını, alelâde medeniyet hasretiyle seyrederdi. Şimdi ise, bunlara, bir fukaranın bir zengin malına bakışı gibi bakıyordu. "Şimdi, ben, bu karalık sokaklarda, ayağımı taştan yaşa çarparak yürürken Selma Hanımın salonunda dans edenlerin ayakları ayna gibi parlayan parkelerin üstünde akisler yapıyor ve aşağıdaki büyük caddenin iki yüz elli woltluk ampulleri sabaha kadar hiç kimsenin yolunu aydınlatmamak için yanacak. Garp medeniyetinin ne acayip, ne akıl almaz bir taksimi!"* dedi. İçinden acı acı güldü. Biraz sonra yorgun argın ve hava ıslaksa paçaları çamurlara bulanmış, kuru ise toza ve gübreye batmış olarak oturduğu eve varacak, kapısını bir kocaman paslı anahtarla açacak; kavrulmuş soğan ve çirkef suyu kokan bir karanlık avludan geçecek; başını, ayağını oraya buraya çarparak yattığı odaya çıkacak ve uzun bir müddet el yordamıyle kibriti, lambayı bulup nihayet, kirli bir ışığın bulanık aydınlığında kendisine mukadder olan şüpheli bir rahata kavuşacaktı.

Oturduğu mahallede, henüz hiçbir evin ne elektriği, ne suyu vardı. Elektrik çok pahalıya mal oluyor, yanaşılmaz bir lüks telakki ediliyordu. Suya gelince, onun tesisatı henüz bitmemişti. Hele yaz geldi mi aylarca bir damla su bulmak kabil olmuyordu.

Zavallı, Ankara halkı, muhasaraya uğramış bir şehirde gibi yarı ıslak çeşme ve kuyuların başında birbiriyle kavga ediyordu. Bir gün; tahminen bir haftadan beri yüzünü yıkamamış bir adam, caddenin ortasındaki çimenleri sulayan belediye amelesinin elinden çılgın bir jestle hortumunu kapmış ve çıplak başına götürmüştü. Bir başka gün, gece yarısından sonra Maliye'nin havuzundan zorla su almaya gelen bütün bir aile görülmüştü.

Neşet Sabit, şimdi artık eski Ankara kasabasının tam göbeğinde yürüyordu. Derken, bir sokak başından, kadınlı erkekli bir küme insan, ellerinden mumlu ve yağlı fenerlerle önüne çıkıverdiler. Kadınların hemen hepsinin ayakları nalınlı be başları peştemallı idi. Hiç konuşmadan, kafaları önlerine eğilmiş ve birbirlerine sokulmuş olarak yürüyorlardı. Erkekler ayrı bir küme halinde idi ve o kadar acele yürüyorlardı ki, bir elleriyle fenerlerini, diğer elleriyle başörtülerinin çene altından çaprazlaştığı noktayı tutan kadınlar, derme çatma ayakkabılariyle onlara zor yetişebiliyorlardı.

Neşet Sabit, yandan geri edip bir müddet bunların arkasından yürüdü. Fenerli insan kümesi, büyük bir ayak takırtısı ile iki üç yüz adım ilerledikten sonra büyükçe bir dükkana benzeyen bir binanın önünde duruverdi. Genç adam, çok defa bunun önünden geçtiği halde, neresi olduğunu bilmiyordu. Durdu, baktı. İki üç basamak bir taş merdivenden çıkıp yarı açık duran bir tahta kapıdan içeriye dalıyorlardı. Bu kapının aralığından içerisinin bir mescitte gibi tavandan sarkıtılmış kandillerle aydınlanmış olduğu ve bu aydınlıkta yeni aptes almış birtakım insanların mendilleriyle yüzlerini sildiği ve sıvanmış yenlerini indirdiği görülüyordu. Neşet Sabit, yaklaştı. Kapının eşiğinde on iki, on üç yaşlarında bir çocuk duruyordu. Ona sordu: "Burada ne var?", "Mevlût var, Yassı namazından sonra." Ve Neşet Sabit, bu cevabı alıp uzaklaşırken çocuk arkasından bağırdı: "İstersen sen de buyur amca. Sonra şerbet dağıtacaklar, hani..."

Bir şehir içindeki, hatta bir şehrin iki yakın mahallesi arasındaki bu kesin hayat tarzını kendi nefsinde iyice hissetmek için, Neşet Sabit, bu meclise girip mevlût ayinine iştirak etmek istedi. *Selma Hanımın evindeki wiskili, danslı çay ziyafetini bu şerbetli mevlûtten, ancak, iki üç kilometrelik bir mesafe* ayırıyordu. *Genç adam, yarım saat evvel "aksayı Garp"ta [Uzakbatı] idi. Şimdi, tam Asya'nın, bir ortaçağ Asyasının göbeğindedir. Bu kadar ivicaçlı [eğri büğrü, engebeli] bir cemiyet içinde doğru yolu nasıl bulmalı?"* (Karaosmanoğlu, *Ankara*, S. 115, 116, 134,135, 140-145)

Yakup Kadri dönemin uygulamalarına, ve bu uygulamaların getirdiği çarpıklıklara yönelik ince eleştirilerini kitap boyunca sürdürür. Önünde yerli Ankaralıların ve köylülerin merakla ve içeri girenleri seyretmek için toplandıkları Ankara Palas'taki baloya katılanlardan birisinin ağzından şu eleştiriyi yapar:

"Demin, otelin merdivenlerin çıkarken tuhaf bir başdönmesi hissettim. Bana öyle geldi ki, ayağımı bastığım her basamak, halkla benim aramdaki uçurumu bir parça daha derinleştiriyor. Ters yüzü geri dönüp arkamda bıraktığım bu uçuruma atılmak istedim; ta ki onlara karışayım ve içinde bulunduğumuz bu sunî alemi, onların arasından, onların gözüyle uzaktan seyredeyim diye..." (Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 119).

Yakup Kadri'nin Ankara'nın kenar mahallelerinden birisinde oturan ve toplumsal yozlaşmayı acıyarak seyreden, ancak yozlaşan kesimde de tanıdıkları olan ve onlarla ara-sıra görüşüp konuşan kahramanı Neşet Sabit'in şahsında yaptığı, kendilerinden birkaç yüz metre uzağındaki toplumdan habersiz yaşayan kesime ve anlayışlarına yönelttiği eleştiri son derece önemlidir:

"Genç kadın: "Ankara'nın içi halâ o eski zamanlardaki gibi mi?" diye sordu.

"Aynen... Sizin oturduğunuz Tacettin mahallesinde de değişmiş bir şey yok. Onun için, ben, hayatımda hiçbir şeyin değişmemiş olmasından sıkılıyorum. Milli Mücadele devrindeki mahrumiyetlerimizden bir şikayetiniz olur muydu? Bilâkis... herkesle

beraber mihnet çekmekten bir zevk birle duyardık değil mi? İşte, aynı hal benim için devam edip gidiyor demektir. Çünkü, dediğim gibi, benim muhitimde Milli Mücadele şartları halâ hâkimdir."

"Hep muvazene meselesi... Mutlaka muhite uymak ve saadeti muhite uymakta bulmak! Öyle ise, siz, hiç inkılapçı değilsiniz?"

"Bilmem; belki de, sizin anladığınız tarzda bir inkılapçı değilim. Ben, inkılabı hiçbir zaman, hayatın dış şekillerini değiştirmek manasına almadım. Hele, bir konfor ihtiyacı, bir konfora eriş cehti manasına hiç almıyorum. Şüphesiz, içimizde yeni bir hayat hamlesiyle çatlayan şey yeni bir şekle vücut verir, yeni bir kabuk bağlar. Fakat, bu safhada artık inkılaptan bahsedilemez. Burada, artık, muayyen bir çeşit hayatın kalıplanışı vardır. Biz, sanki, inkılabımızın böyle bir safhasına mı geldik sanıyorsunuz? Yok canım, bu gördüğümüz şeyler, bu balo, bu otel, sizin Yenişehir evleriniz, bunlar hep birer hayat kalıbıdır ama bizim kendi inkılabımızın ateşinden dökülmüş kalıplar değil. Bizim ruhumuzdaki yeni hayat prensibinin, yeni hayat özünün tomurcuğu da çatlamadı. Çatlamış olsaydı, memleketteki hayat şartlarının yalnız küçük bir ekalliyet lehine değil bütün millet için değişmiş olması lazım gelirdi."

"Bu ekalliyet biz miyiz?"

"Evet, sizsiniz"

"Doğrusu dışyüzünüzden bu kadar sekter bir anarşist olduğunuz hiç anlaşılmıyor"

"Anarşist mi? Amma yaptınız ha... Anarşist ben miyim? Hayır, hanımefendi; anarşistin en âlâsı sizlersiniz. Sizin muhitinizdeki insanlardır. Çünkü, cemiyet harici ve cemiyete rağmen yaşayan müfrit ferdiyetilersiniz. Ben ise cemiyetin içinde kaybolmuş bir adamım" (Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 129,130).

Neşet Sabit: "Bütün lüksünüz, bütün danslarınız, çaylarınız, kahkahalarınız ruhunuzun sefaletini örtemiyor" dedi. "Bazı siz gülerken, ben, hıçkırdığınızı hissediyorum" Genç kadın, hiçbir şey söylemeyerek başını önüne eğdi" (Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 162).

Yakup Kadri'nin sorunların kaynağını işaretleyen tespitlerinin yanı sıra, yaşanan çarpıklıklardan hareketle getirdiği "sistem" eleştirisi de son derece önemlidir:

"[Bugün] herkes şapka giyiyor, sakal ve bıyıklar tıraş edilmiştir, kadınlar peçelerini sıyırmışlardır; soirée'ler soirée'leri [suvare], balolar baloları takip ediyor, okullarda kızlar oğlanlarla bir sırada ders okuyor, spor meydanlarında yarı giyimli yarı çıplak birbirleriyle boy ölçüşüyorlar; yerde otomobil, havada uçak kullanmasını biliyor ve paraşütle atlayan kahraman gençler arasında artık hiçbir cins farkı kalmamıştır. On yıl içinde, bozkırın ortasında, bin yıllık İstanbul şehrinden daha mükemmel, daha medeni binaları, caddeleri ve meydanlarıyla bir devlet merkezi kurulmuştur. Yüzlerce, binlerce kilometrelik demiryolları, bir vücuttaki şahdamarları halinde dağınık vatan parçalarını birbirine bağlamak üzere doğuya, batıya, dal budak salıyor. Evet, bunların hepsi gerçektir. Fakat birer tarihi vakıa olarak bunların kıymeti nedir? Festen şapkaya geçmenin, kavuğu atıp fesi giymekten daha büyük bir ehemmiyeti mi vardır? Tanzimatçı dedelerimiz de tepeden tırnağa kıyafet değiştirmişlerdi; sakal ve bıyıklarını o devrin Avrupa modasına göre kesip taramışlardı. Dazlak kafalarının saçların enselerine kadar uzatmışlardı. Garp sisteminde okullar, kışlalar, hastaneler açmışlardı; tersaneler, tezgâhlar, kızlarına okuyup yazma öğretmişler, musiki dersi verdirmişlerdi.... Halil Ramız [Yakup Kadri'nin 1930'un Türkiye'sini gözüyle gördüğü kahramanı] yüzyıllardan beri saban yüzü görmemiş uçsuz bucaksız kıraç topraklarıyla, birer termit yuvasını andıran köyleri, kasabalarıyla, sönmüş volkanların korkunç ıssızlığını taşıyan çıplak dağlarıyla, tuzlu gölleri, çamur renginde boğum boğum ırmaklarıyla Orta Anadolu'nun kasvetli levhasını kuşbakışı bir manzara halinde görür gibi oluyordu. Halil Ramiz, kendisi bu ülkeden olduğu –ve her yıl seçim bölgesini adım

görünme tedirginliğiyle gerçekleri çoğu zaman dile getiremezler[20]. Yakup Kadri bunlardan birisidir. "*Heyhat! Dünkü kahraman inkılap önderleri bile bugün ipekli ropdöşambrlarına bürünmüş, fağfur banyolu kaşanelerinden dışarıya başlarını uzatmak istemez oldular*"[21] sözleriyle içinde bulunduğu seçkinlerin durumunu özetleyen Yakup Kadri, bu seçkinlerin dünyasını şöyle tasvir eder: "*Bu saatte hükümet dairelerinden veya boşalan başka devlet müesseselerinden ileri sınıf memurlar küme küme, Taşhan'ın otobüs duraklarına doğru seğirtirler. Bunların kimi, Bahçelievler'de oturur; bazısı da Kavaklıdere'de, Güven'de, Küçük ve Büyükesat'ta köşkleri vardır. Bunların hepsi de pırıl pırıl asrî mobilyalarla döşeli yepyeni evlerdir. Kilerler, balık yumurtasından taze havyara kadar en nadide mezelik erzaklarla tıklım tıklımdır. Bir Altınbaş rakı şişesi buzdolabında buğulanmaktadır. Salonda bayanlar, şimdiden "vidolu" bezik oyununa başlamışlardır*".[22] Ankara'dakiler böyledir de, peki taşradaki "*seçkinler*" ne haldedir? Yakup Kadri'nin tanıklığıyla öğreniyoruz ki, onların durumu da Ankara'dakilerden farklı değildir: "*"Lüküs Vali" güya memlekette halledilmesi gereken başka bir mesele yokmuş gibi, yol paralarını vererek getirttiği birtakım yabancı ustabaşılara, bezgicilere oturduğu binaya lüzumsuz yere birtakım süsler yaptırmakla ve Avrupa'dan mobilyalar getirtmekle meşguldür*"[23].

Halk açlık, yokluk, sefalet içinde iken, Cumhuriyet seçkinlerinin durumu bu idi. Daha da kötüsü, seçkinlerin bir çoğu, yaşadıkları dünyanın dışını göremedikleri için, halkı da kendileri gibi zannediyorlardı. Bu nedenle de halka bahşettikleri nimetler nedeniyle hiç zorlanmadan

---

adım gezip dolaştığı için- bu topraklar ne tüyler ürpertici bir facia sahnesidir, bu köyler, bu kasabalar nasıl bir taaffün [pis koku, leş kokusu] yuvasıdır, pek yakından bilirdi ve burada dolaşan şişkin karınlı, incecik bacaklı çocuklar, sıtmadan dudakları bembeyaz genç kızlar, trahomlu delikanlılar, bostan korkuluklarını andıran ihtiyarlar kalabalığı arasına karışmak için bir dakika gözlerin kapayıp murakabeye dalması ona yeter gelirdi. Bazen muhayyilesini zorlayıp, bu kadar uzaklara gitmesine de hacet kalmazdı. Zira, Kalaba köyü işte şuracıktadır; zira Sincan köyü beş on adım daha ötededir. Ankara'nın arka mahallelerindeki hayat ise oradakinden pek farklı değildir" (Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.44,45)

[20] "Anadolu'nun herhangi bir yerinde bir "*lüküs vali*" veya bir CHP İl Başkanı halka zulmeder de halk bundan şikayet ederse, bu klik hemen bir "*istihbarat teşkilatı*" görevini yüklenir ve şikayet edenlerin "*İnkılâp düşmanı*" olduğunu "*ihbar*" ederdi". (Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu*, s. 42)

[21] Karaosmanoğlu, *Panorama*, s. 33;
"O sıralarda bence bu hadiselerin en önemlisini teşkil eden dünkü Milli Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve bir menfaat şirketi karakterini taşımaya başlamasıydı. Bunlardan kimi arsa spekülasyonları, kimi idare meclisi azâlıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de türlü türlü şekillerde komisyonculuk peşine düşmüş bulunuyordu" (Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 86).

[22] Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.39

[23] Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.53

övünüyorlardı. Üstelik bir Bakan Meclis kürsüsünden şunları söyleyebiliyordu: "*Ordumuzu kuş sütüyle besliyoruz, Cumhurbaşkanı'nın sofrasında ne yeniyorsa, köydeki sığırtmaç da onu yiyor. Bu bize Cumhuriyet'in sağladığı bir nimettir. Bunu tarihe karşı görev olarak söylemeliyim*"[24].

Kısacası, 1930'larda, halk yoksullukla, yıllarca süren savaşların bıraktığı yaraların acılarıyla uğraşırken; toplumu çağdaşlaştırmakla övünen devrimci kadro, XX. yüzyılda yeni bir Lâle Devri oluşturma çabası içerisinde birbirleriyle yarışmaktaydılar. Küçükömer tespitiyle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen kesintisiz sürecin gereğine uygun bir durumu yansıtıyordu bütün bu yaşananlar:

"Bu defa kaplumbağaların mum taşıdığı lâle bahçeleri yerine, saraylar, elçilik binaları seçiliyordu. İstanbul'da elçiliklerde verilen balolarda, bürokratlar batılı dostları ve levantenlerle beraber eğlenirken işsizlik artıyor ve yerli üretim güçlerinin yok olması son derece süratle devam ediyordu. Bu baloların benzerlerini, hatta devamı daha sonra C. H. Fırkası döneminde, tüketim mallarının kıtlığının yarattığı koşullar altında, Anadolu kasabalarında, halkın nefreti altında verilen cumhuriyet balolarında görmek mümkündür"[25].

Turan Güneş ise, 1930'lu yılların devrimci kadroları ile halkın durumunu değerlendirdiği "*CHP Halktan Nasıl Uzaklaştı?*" başlıklı yazısında, "*balo*"lara değinerek, balolarda oluşan dünyanın mensuplarını şöyle açıklar: "*Batılılaşma ameliyesine en yakın zümreler, CHP'nin kurulduğu senelerde, mahallî eşraf ve memurlardı. Atatürk, inkılâbını yaymak için, devlet teşkilatı olarak memurları, parti teşkilatı olarak da mahalli eşrafı kullanmıştır. Bir kere, Cumhuriyet'in kuruluş senelerinde Türkiye'nin nispeten aydın zümresini bunlar teşkil ediyorlardı. İkincisi, memurlar, devlet makinasının çarkları olarak, tabiatıyla devlet icraatına bağlıydılar; eşraf da devletle ve bineanaleyh iktidarda bulunanlarla en sıkı teması bulunan zümre teşkil ediyordu*"[26].

Güdümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası

Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey, 1930 yılının 22 Temmuz'unda, iznini geçirmek üzere İstanbul'a gelir. Mustafa Kemal'in Yalova'da olduğunu duyunca, saygılarını sunmak için hemen ertesi gün Yalova'ya gider.

[24] Barutçu, *Siyasî Anılar*, s. 261, 262;
Bu sözler Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen'e aittir. İlginçtir bu sözler ülke şartlarının gittikçe daha da zorlaştığı ve Türkiye'de açlıktan ölen insanların olduğu 1940'lı yıllarda söylenecektir.Anlaşılıyor ki, geçen onca yıllara rağmen sivil ve asker bürokratlar hala ülke şartlarından habersizdirler

[25] Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s. 67

[26] *Yön*, 20 Aralık 1961, sayı 1 s.14

Kendisinden bir müddet Yalova'da kalması istenir. Sekiz gün Yalova'da kalır, sonra Mustafa Kemal'le birlikte İstanbul'a geçer ve bir gün daha birlikte olurlar. İki eski dostun beraberliği gibi görünen bu günler Türk siyasi yaşamında yeni bir perdenin açılışına gebedir. Mustafa Kemal, Yalova'daki ilk beş gün, Fethi Bey'den Fransa hatıralarını dinler ve Türkiye'nin siyasi durumuyla ilgili düşüncelerini öğrenir. Altıncı gün ise, Fethi Bey'e Türkiye'nin siyasi hayatında başlatılacak yeni süreçte rol almasını teklif eder: "*Memlekette muhalif bir fırka kurmak lazımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Meclisteki münakaşa daha serbest olur. Meselâ siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz, bildiklerinizi Meclisteki serbestçe söylersiniz. Bu suretle uygulamada görülen bir çok hatanın da önünü almak mümkün olur*"[27].

Fethi Bey kendisine biçilen rolü Yalova'da öğrenmiş olmakla birlikte, ikinci bir partinin inşa edilmesi düşüncesi başta Mustafa Kemal olmak üzere iktidar kadrosunun çoktandır düşüncesinde yer alan bir konudur[28]. Konu daha önce bir çok kez düşünülüp, konuşulmuş ve ikinci partinin kurulmasının uygun olduğuna karar verildikten sonra Fethi Bey'e bildirilmiştir. Yeni partiyle ilgili düşüncelerden Fethi Bey hariç bir çok kimsenin haberi vardır. Bunlardan birisi Mustafa Kemal'in akrabası da olan Rize Milletvekili Fuat (Bulca) Bey'dir. Fethi Bey, Yalova'ya geldiği ilk gün, bir muhalefet partisi kurulmasının kararlaştırıldığının ve kendisinin de bu partinin başkanı olarak düşünüldüğünün haberini Fuat Bey'den alır[29]. Asım Us ise Haziran ayında, Fethi Bey'in Fransa'da bulunduğu sırada, muhalefet partisi düşüncesinin iktidar kadrosu arasında konuşulduğunu ve "*gelecek seçim*"e muhalefet partisiyle girmenin uygun bulunduğundan bahsedildiğini belirtir[30]. *Cumhuriyet* gazetesinin 13 Ağustos 1930 tarihli sayısında yer alan "*Yeni fırkanın teessüsü evvelden malûm muydu?*" başlıklı yazı da, önceden konunun düşünülüp kararlaştırıldığının bir başka delilidir.

"*Acaba neden siyaset arenasında ikinci bir partinin varlığına ihtiyaç hissedilmişti?*" Bu sorunun cevabını kesin olarak verebilmek pek mümkün görünmüyor. Belki bir değil birkaç nedenden bahsetmek gerekiyor. Bunlardan birisi doğru olabileceği gibi, farklı düzeylerde olmak üzere hepsi de doğru olabilir. Mevcut bilgilerden ve dönemin şartlarından hareketle anlaşıldığına göre, yeni partinin kurulması gerektiğine karar verilmesinin başlıca nedenlerini şunlar oluşturur:

---

[27] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 388

[28] "Partinin kuruluşu önceden gizli olarak tasarlanmış ama halka gerçek bir muhalefet partisi gibi gösterilmiştir" (Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 73)

[29] "Sana bir muhalif fırka teşkili teklif olunacaktır. Sakın bu teklife kapılma. Sana yazık olur" Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 378

[30] Us, *Hatıra Notları*, s. 13,14

Öncelikle şunu ifade etmek gerekiyor ki, yeni parti kurulması fikrinin Mustafa Kemal'in düşünce veya amaçlarıyla birinci dereceden ilgili olduğu kesindir. Zira muhalefet partisinin teorisyeni de, mimarı da, isim babası da Mustafa Kemal'in bizzat kendisidir[31]. Bu nedenle yeni parti düşüncesinin şekillenme nedenini daha çok Mustafa Kemal'e bağlı olarak ele almak gerekmektedir. Bazı tanıkların ve araştırmacıların kanaatine göre[32], Mustafa Kemal'in muhalefet partisine ihtiyaç hissetmesinin öncelikli nedeni "*toplumun siyasal eğilimlerini saptamak*" arzusudur. Bu araştırmacılardan Mikusch, ülkede sessiz sedasız büyüyen muhalefeti legal hale getirerek gerilime azaltacak bir vana oluşturmanın amaçlandığını belirtir[33]. Mikusch'unki ile aynı doğrultuda olmak üzere Karpat'da "*Muhalif bir partinin kurulmasından maksat, birikmiş hoşnutsuzlukların giderilmesini sağlamak ve hükümeti, hem kusurlarını düzeltmeye hem de ekonomik vaziyete yeni çareler aramaya sevk edecek bir kontrol sistemi yaratmaktan ibarettir*" tespitinde bulunur[34]. Tunçay ise, Mustafa Kemal'in şahsında, muhalefet partisine ihtiyaç hissedilmesinin öncelikli nedeninin "*dış dünyaya kendimizi beğendirmek*"[35] olabileceğini ifade eder. Çünkü "*Ebedî Şef*" muhalif bir partinin Türkiye'nin modern ülkeler açısından değerini yükselteceğine inanmaktadır. Bunu gerekli bulmaktadır, zira Meclis Reisi Kâzım Paşa (Özalp) Viyana'ya yaptığı seyahatte gazetecilerin Türkiye'deki rejime ilişkin sorularından rahatsızlık duymuş ve ülkeye dönüşünde bundan söz etmiştir. Bu da göstermektedir ki, Türkiye'nin Batı'da çok fazla itibarı yoktur[36]. Halbuki o günlerde, her zaman olduğu gibi, Batı'nın gözünde itibarlı olmaya büyük önem veriliyor ve İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmak isteniyordu. Bu ülkeler ise çok partili sistemi önemsemekteydiler. Bütün bu nedenlerin yanı sıra, yeni parti ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın iç denetimini sağlamanın da arzulandığı ileri sürülmüştür[37]. Ayrıca, başta İsmet İnönü olmak üzere Cumhuriyet Halk Fırkası'nın diğer

31 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 406, 416,417,419; Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s. 388;
Ağaoğlu'nun Recep Bey'den (Peker) öğrendiğine göre, Esasında fırkaya "Serbest" adını veren Peker'in kendisidir. Recep Bey, fırkaya "Serbest ve Liberal" adının verilmesini önermiş, bu öneri de Gazi'nin hoşuna gitmiştir. (Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.41)

32 Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s.401; Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.88; Fethi Okyar'ın Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş aşamasıyla ilgili günleri kapsayan hatıraları bu görüşü destekler mahiyettedir; bkz: Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 378, 379, 388, 396, 449, 488

33 Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, s. 375

34 Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 73

35 Tunçay, T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması, s. 245

36 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 395-397

37 Tunçay, T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması, s. 247

bazı önde gelenlerine karşı muhalif bir parti ile bir güç gösterisi yapmanın arzulandığından da söz edilmiştir[38].

Muhalefet partisine ihtiyaç hissedilmesini Mustafa Kemal'in kişisel düşünce ve arzularına bağlayan görüşlerin yanı sıra, konuyu daha genel bir bakış açısıyla değerlendirip tüm sivil ve asker seçkinlerin genel arzularının bir ürünü olarak ifade edenler de mevcuttur. Bunlardan birisi olan Keyder'e göre, halkın Tek Parti yönetimine karşı duyduğu hoşnutsuzluğun farkında olan iktidardaki bürokrat kanat, gerçekten liberal bir muhalefete izin vererek halkın menfî duygularını istediği yere kanalize etmeyi düşünür[39]. Ancak, bu yeni girişim iktisadî değil, siyasî olacaktır. Siyasî yönden bir sondajla halkın duygularının daha iyi kanalize edileceği düşünülür. Bunun için de yeni ve ılımlı muhalefet yapan bir parti ise yegâne çözüm olarak görülür. Yani "*bir vesayet partisi... Yani ip uçları elde tutulan, kontrol, hatta yönetim altında bir parti*"[40]. Zira, Türkiye'nin tek partisinin mensupları olan devrimci kadrolar, iki partili sistemin siyasal gerilimi yatıştıracağı ve acil ihtiyaç duyulan mali ve ekonomik reformları kolaylaştıracak bir konsensus yaratacağını ummaktadırlar[41].

Muhalefet partisinin kurulmasına yönelik kararda asıl etkili olan neden her ne olursa olsun, şurası açık ki, Türkiye'nin yönetimini muhalifsiz bir şekilde üstlenmiş olan Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticileri[42], halktaki gerilimi tespit ve kontrol edebilmek için ikinci bir partinin kurulması özlemini taşırlar[43]. Fakat bu, demokratik bir sistemin gerektirdiği gerçek

38 Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, s. 8

39 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 171; Bu tespit bir kesim dikkate alındığı zaman doğru görünüyor. Ancak en üst statülerde bulunanlar için durumun mahiyeti daha başka idi.

40 Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, S.386, 387

41 Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.s. 88

42 "Halk Fırkası, kendi varlığında memlekette senelerdir belli hayat nizamı yaratmıştı. İdare eden kadro, sadece devlet bürokrasisi değil, hakim sınıf, hattâ burjuvazi, bu fırkanın çatısı altında idi." (Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. s. 490)

43 Fırkanın kuruluş hazırlıklarının yapıldığı ilk günlerde Fethi Bey sık sık Mustafa Kemal'le bir araya gelir. Bir defasında Ahmet Ağaoğlu'nun fırkanın programı hakkında görüşüp-görüşmediklerini sorduğunda şunları söyler: "Görüştük! Cumhuriyet Halk Fırkasından esaslı bir farkı olmayacak. Zaten iki fırkanın da yüksek idare ve nezareti kendi [M. Kemal'in] elinde olacaktır. Cumhuriyet Halk Fırkasından ayrılmamakla beraber benim fırkamın da taraftarı olacak, seçimlerde her iki fırkanın namzetlerini tayin edecektir. Anlaşılıyor ki tek fırkanın doğurmuş olduğu murakebesizlikten, idaresizlikten bıkmış!" (Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 28).

Serbest Fırkanın kuruluş çalışmaları sırasında Mustafa Kemal, Ahmet Ağaoğlu ve Fethi Okyar arasında şöyle bir konuşma geçer: "Gazi yüzünü bana çevirerek "Profesör bey! Sen ne dersin?" dedi. Ben öteden beri hiç olmazsa iki fırkanın varolmasını isterdim... Fakat fırkaların böylece danışıklı yaratılmasına misal görmemiştim. Onun için tereddütler içindeydim.. "Bu biraz fazla sun'îdir" dedim. Gazi kaşlarını çattı: "Ne

bir muhalefet değil, güdümlü bir muhalefet olmalıdır.[44] Bu nedenledir ki, iktidar partisi çevrelerinde oluşan muhalefete izin verme eğiliminden cesaret alan bazı şahısların kurmayı istedikleri partilere sıcak bakılmaz. "*Cumhuriyet Fırkası*", "*Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi*", "*Sosyal Demokrat Fırka*" isimlerini taşıyan girişimler sonuçsuz bırakılırlar.[45] Şevket Süreyya'nın açıklamaları, arzulanan ve arzular doğrultusunda kurulmasına müsaade edilen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın konumunu ifade etmesi açısından önemlidir: Ona göre Türkiye'nin siyasal tarihini araştırırken Serbest Fırka'ya değinmenin pek önemi yoktur. Çünkü bu parti, "*Mecliste veya halk içinde, toplum yapısından gelen normal bir gelişmenin ve buna dayanan siyasî bir gruplaşmanın eseri değildir. Serbest Fırka teşkilatı şartları bakımından tamamen sunî, köksüz bir teşekküldü ve aslında bir fırka değildi. Gazi'nin düşünce ve teşebbüsünden doğdu. Yani Serbest Fırka'nın kurulmasını kendi başına Gazi düşündü. Gazi istedi ve ortaya bir kaç şahsiyetle birkaç figüran atarak fırkayı o kurdu ve tabiî o yönetmek istedi*"[46].

Yalova'daki görüşmeler sırasında ikinci ve muhalif bir partinin kurulması karara bağlanır. Ancak, muhalefet partisiyle ilgili olarak ilk problem, bu partinin siyasî eğiliminin ne olacağı konusunda açığa çıkar. Kendi güdümlerinde muhalefet arzulayan iktidar mensupları, muhaliflerine siyasi bir çizgi bulmakta zorlanırlar. Bu problem Fethi Bey'e teklif götürmeden önce de zihinleri uzun bir süre meşgul eder. Ağaoğlu'nun bildirdiğine

demek istiyorsun?... Bana, senin karıştırıcı adam olduğunu söylerlerdi. Ben inanmazdım. Hakikaten sen karıştırıcısın!" Fethi Bey söze karıştı ve "Paşam, Ahmet Beyin fikirleri doğrudur" dedi... "Paşam" dedim "bana hitap ederek beni şereflendiriyorsunuz! Benim de prensibim size karşı düşündüklerimi olduğu gibi söylemektir. Fakat bu da sizi sinirlendiriyor. Şimdi ben ne yapayım?" "Sinirlenmeyeceğim, düşündüklerini söyle" "Pekalâ! Fırka kurmanın gayet tabiî ve hazır bir yolu vardı. Zatı devletlerince de malûmdur ki bizim fırkamızda [Halk Fırkası] bugün dahi birbiriyle anlaşamamış, uyuşamamış ve ilk fırsatta çarpışmağa hazır iki unsur vardır: Terakkiperverler, İlericiler, Muhafazakârlar ve Gericiler! Bunlar bugün aynı fırkanın bayrağı altında toplanmışlar, yan yana oturuyorlar. Fırka ve Mecliste bunlara serbest düşünmek, serbest söylemek ve serbest hareket imkânı verilirse fırka kendi kendine iki cepheye ayrılır ve bu cepheler gitgide iki fırka halini alırdı" Gazi kahkaha ile güldü: "Bu fikir profesör beyin başına gelmiş de kimsenin aklına gelmemiştir! Hayır! İlk düşüncemiz bu oldu. Fakat o bırakmadı!" diyerek İsmet Paşa'yı işaret etti" (Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*;35-37).

[44] Serbest Cumhuriyetçi Fırkasının kuruluş hazırlıklarının yapıldığı ve halkın bu yeni partiye akın-akın meylettiği günlerde, durumdan rahatsız olan bazı Cumhuriyet Halk Fırkası "mutemetleri" gerçeği basın yoluyla açıklamak ve belki de gözdağı vermek isterler. Bu konuda İzmir Mutemeti Salih Bey'in "*yeni partinin sadece danışıklı döğüş*" olduğunu açıklaması anlamlıdır. Fethi Bey'e göre bu açıklamaların arkasında daha üst kademelerde kimseler vardı. (Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 490, 491)

[45] Bkz: 24-28 Kasım ve 2-31 Aralık 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi

[46] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s.388

göre, bir gün Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'dan ikinci parti kurulacağını işitir. Fakat Şükrü Kaya'nın bazı tereddüt ve sıkıntıları vardır. Ağaoğlu, Şükrü Kaya'dan tereddüt ve sıkıntılarının nedenini sorar. Şükrü Bey, ülkede muhafazakârların çokluk olduğunu ve bunların kontrol edilemeyeceğini, bu nedenle de muhalif partinin sosyalist eğilimli olmasını arzuladığını bildirir.[47] Liberal ideolojiye taraftar ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın solunda yer alan bir partinin kurulmasına karar verilir.[48]

Mustafa Kemal, Yalova'da Fethi Bey'i dinler ve sonra kendi düşüncelerini açıklar. Ancak, söyledikleri, muhalif partinin kurulmasıyla ilgili bütün düşünceleri değil, daha çok ve hatta sadece Türkiye'ye demokrat görünüm kazandırmayla ilgili düşünceleridir.[49] Yeni partinin siyasal yelpazedeki yeri Mustafa Kemal ile Fethi Bey arasındaki ikili görüşmelerde konuşulup kararlaştırılır. Partinin adı "*Serbest Cumhuriyet Fırkası*" olacak ve "*Serbest*" isminin çağrıştırdığı anlama uygun olarak liberal düşünceleri dile getirecektir. Partinin örgütlenmesi için gerekli malî kaynak da Mustafa Kemal tarafından karşılanacaktır. Ayrıca yeter sayıda milletvekili Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa ettirilerek Serbest Cumhuriyet Fırkası'na transfer edilecektir.[50] Bütün bunlara rağmen, ilginçtir, Fethi Bey bir teminat ister. Muhalifi olacağı İsmet İnönü'den[51] ve/veya Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan çekinmektedir.[52] Onun bu çekinceleri karşısında

[47] Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*; 27;
O sıralarda İsmet İnönü'nün de muhalif bir partinin gerekliliği görüşüne sahip olduğunu Asım Us'dan öğreniyoruz. Asım Us'un naklettiğine göre, şu sözler muhalif partinin bir ihtiyaca dönüştüğünü fark eden İsmet İnönü'ye aittir; "Gelecek seçimde bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal şekilde idare için bu lazım. Bunu biz yapamazsak kimse yapamaz....Nasıl ki, garp memleketleri münakaşa ve mücadeleye alışmış ise biz de alışacağız. Ancak şimdilik fırka meselesinden söz etmeyi uygun bulmam. Daha bir buçuk sene var. Bir sonra görüşülebilir. Fethi Bey ile aramızda telakki (görüş) farkı vardır. Onun başka bir fırka başına geçmesini düşündük, fakat bilmiyoruz kabul eder mi?" (Us, *Hatıra Notları*, s.13.14)

[48] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 400

[49] "Gazi, Fethi Bey'i parti kurmaya razı etmek için ona, "*bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır. Fakat içeride ve dışarıda bize diktatör nazarıyla bakıyorlar.... Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir.*" demiştir." (Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 392.393)

[50] Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 28,29; Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 495

[51] Fethi Bey, hatıralarında sürekli buna değinir. Şunları örnek olarak zikredebiliriz; "*İtiraf edeyim ki, İsmet Paşa'nın samimiyetine asla itimat edemiyordum*"(Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 388), "*İsmet Paşaya o kadar az itimadım vardı ki...*" (s. 402), "*İsmet Paşa'nın suret-i hakdan görünerek bir entrika ile aleyhimde manevra çevirmesi ihtimali zihnimi mütemadiyen işgal ediyordu*" (s. 408), "*Beni rahatsız eden cihet, yukarıda da söylediğim gibi, İsmet Paşa'nın samimiyetsizliği ve bu yüksek mefkûreyi tahakkuk edebilme imkânlarından mahrum bırakması için her çâreye başvurması ihtimali idi*" (s. 410)

[52] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 456

Mustafa Kemal hem güvence verir ve hem de muhalif olarak nasıl bir konumda olacağının altını çizer: *"En çok kavgalı gibi olduğunuz geceler, sizi sofranda birleştireceğim. O zaman tekrar, ayrı ayrı her birinize soracağım: "Sen ne dedin ve sen ne için dedin? Senin cevabın ne idi ve neye dayanıyordu?" Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için pek yüksek bir zevk olacaktır."*[53] Fethi Bey sözlü güvenceyi yeterli bulmaz ve yazılı güvence ister. Yazılı güvence basın aracılığıyla verilir. Anlaşma gereği, Fethi Bey'in parti kurmak için izin isteyen bir mektup yazarak basında yayınlatacak, Mustafa Kemal de bu mektuba olumlu cevap vermek suretiyle partiyi ve mensuplarını koruması altına aldığının teminatını verecektir.

Fethi Bey, 9 Ağustos 1930 tarihli gazetelerde yer alan *"Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine"* hitabıyla başlayan açık mektubunda Mustafa Kemal'e yeni bir fırka kurmak istediğinden söz eder: *"Paris'te bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimiz ahvalini takip ve tetkik ettim. Hemen her sene mezuniyet alarak vatanımda geçirdiğim kısa müddetler esnasında müşahedelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi tahkik etmekten hâli kalmadım... Memleketimiz, Lozan andlaşmasından beri her türlü kapitülasyon kuyudatından âzade olarak geçirdiği sulh devresinde köylülerimizin şükrana layık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için iftihara şayan gayretlerine rağmen hâsıl olan netice memnuniyet verici olmaktan pek uzaktır kanaatindeyim... [Bunun sebebini] Büyük Millet Meclisinin bir fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum. Filvaki, fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten sakınmaları sebebiyle Millet Meclisinde serbest münakaşa azalmış ve hükümet gayri mesul denecek bir halde kalmıştır... Cumhuriyet aşıkı olmak sıfatıyla... tam ve hakiki cumhuriyetçi ve bütün manasiyle laik ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkasının mali ve iktisadi ve dahili ve harici siyasetlerinin birçok noktalarına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusundayım... Cevabı devletlerini bekler ve en derin muhabbeti kalbiyemle beraber hürmet ve tazimlerimi takdim ederim efendim."*[54]

Mustafa Kemal'de 12 Ağustos 1930 tarihli yine basında yayınlanan açık yanıtı ile, Ali Fethi Bey'e bu girişimi için izin/teminat verir[55]: *"Azizim*

[53] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s.390; Kandemir, *Serbest Fırka*, s. 65

[54] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.428-430; Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.31-33; Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası* Olayı, s. 249-251

[55] "Akşam saat ona doğru kızım Tezer'le Saraya gittik, aşağıda salonda birkaç hanım ve beylerin beklediklerini gördük!...Yukarıda hususi bir odada, Gazi, İsmet Paşa ve Fethi Beyler müzakere ediyorlardı. Saat tam 12'ye kadar bekledik. Nihayet Gazi ile Fethi Bey indiler ve sofra başına oturdular. Fakat İsmet Paşa yoktu. Gazi, İsmet Paşayı sordu. "Hava alıyor" dediler. Bir müddet sonra Gazi "İsmet'i çağırınız" diye emir verdi. Birisi gitti, fakat avdet ederek, "Ağaçlar arasında dolaşıyor, hava alıyor" dedi.

Fethi Beyefendi... Büyük Millet Meclisinde ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşasını ve iyiniyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak, milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir... Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Binaenaleyh Büyük Meclis'te aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi takip için siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telakki ederim. Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun bana verdiği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve olmıyan fırkalara karşı adilâne ve tarafsız ifa edeciğime ve laik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim."[56]

Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930'da siyaset sahnesinde yerini alır. Takip eden günlerde, önceden kararlaştırılanların yerine getirilmesine geçilir. Mustafa Kemal yeni fırkaya oldukça önemli miktarda para verir[57]. Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılacak milletvekili sayısı ise pazarlıkla belirlenir. Fethi Bey'in belirttiğine göre Mustafa Kemal, başlangıç için 40-50 kişi vereceğini söyler "*şimdilik onlarla işe başlarsınız*" der. Fethi Bey ise o günkü milletvekili sayısının üçte biri olan 120 milletvekili ister, fakat İsmet İnönü'nün tepkisiyle karşılaşır. Sonunda yetmiş kişide karar kılınır[58]. Ayrıca, anlaşma gereği, seçimler sırasında milletvekili adaylarını Mustafa Kemal belirleyecek ve bu adaylar seçilecektir[59].

Parti kurulur, fakat henüz programı yoktur. Bu nedenle gazeteciler Fethi Bey'den partisinin siyasi eğilimini ve programını sorarlar. Fethi Bey

Gazi etrafa bir göz kırptı, dudaklarını müstehziane büktü. Nihayet İsmet Paşa geldi. Rengi kızarmış, yüzünün çizgileri büsbütün kırışmış, çok müteessir görünüyordu. Gazi yine kendisine mahsus bir eda ile etrafa göz kıpırdatmaları salıverdi ve "sinirlidir" dedi. Ötekiler gülümsediler. Fakat Gazi'nin yanında sinirlerine hakim olmayı bilen ve bütün mahareti Gazi'nin en ufak heves ve keyiflerine bile sessiz sedasız itaat etmek olan İsmet de kendisine mahsus tebessümle oturdu. Gazi, İsmet Paşaya hitaben, "Yazdıklarımızı okuyunuz!" dedi. Başvekil derhal ceketinin cebinden bir kağıt çıkardı. Bu Fethi Bey tarafından Gazi'ye yazılan mektuptu... Gazi, "Şimdi de benim cevabımı okuyunuz!" dedi. İsmet Paşa cebinden ikinci bir kağıt çıkardı... Dikkat ettim, iki kağıt da İsmet Paşa'nın eli ile yazılmıştı. Anlaşıldı, bu üç zat saatlerden beri bu mektupları tertip etmekle uğraşıyorlarmış" (Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 30,31).

[56] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.436,437; Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.33-35; Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası* Olayı, s. 251,252

[57] Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 29; Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 416

[58] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 417, 418

[59] Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.28

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş amacını şöyle açıklar: "*Teşkil edeceğim yeni fırkanın çehresi tam bir laiklik ve samimi Cumhuriyetçiliktir. Neşredeceğim program şimdiye kadar emsali çok söylenen, fakat hep temenniler sahasında kalıp da maalesef tatbikat sahasına girmeyen uzun vaidler ve nazariyelerle dolu değildir. Bugün milletin en çok ıstırap çektiği sıkıntılara çare bulmak, fikrimce neye bağlı ise onları ihtiva edecektir. Her şeyden evvel iktisadî ve mali buhranı bugünkü müzmin halden kurtararak ve memleket dahilinde iktisadî faaliyetlere yol açmak için düşündüğüm tedbirleri arz edeceğim. En başta kalem ve fikir hürriyeti programımızda yer alacaktır*"[60]. Partinin programı daha sonra Ahmet Ağaoğlu tarafından hazırlanır. Buna göre Serbest Cumhuriyet Fırkası "*cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedîleşmesi gayedir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunundaki hürriyet ve masuniyet haklarını bilâistisna herkes için meri tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır*"[61].

İktidarın Yanılgısı

Vakit gazetesinin 8 Ağustos 1930 tarihli sayısında manşetten duyurduğu yeni bir parti kurulacağı haberiyle tüm Türkiye dikkat kesilir. 12 Ağustos'ta Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulur ve vakit geçirmeden il ve ilçelerde teşkilatını kurmaya başlar. Ancak, bütün bunlar olurken, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı düşünen ve kurulmasına karar verenlerin büyük bir yanlışlık içerisinde oldukları, hiçte uzun sayılmayacak bir süre içerisinde anlaşılır. Şok dalgaları peş peşe gelir. İlk şok, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu takip eden birkaç gün içerisinde yaşanır. Türkiye'nin sivil ve asker seçkinleri şaşkınlık içerinde kalırlar. Çünkü, Serbest Fırkanın kurucu lideri olan Fethi Bey, Yalova'da Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenleriyle birlikteyken, Yalova PTT'sini ek hizmet birimi oluşturmaya sevk edecek bir olay yaşanır. Türkiye'nin her bir yanından olmak üzere Fethi Bey'e, tahminlerin ötesinde çok sayıda tebrik mektubu, kart ve telgraf gelir. Neredeyse her bir yerleşim merkezinden, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kendi bölgelerinde teşkilatlandırma görevini üstlenmeyi arzulayanların istekleri ulaşır. Bütün Türkiye hareket halindedir; her bir yanı umut havası sarar[62]. Öyle ki, Serbest Cumhuriyet

[60] Kandemir, *Serbest Fırka*, s. 55

[61] Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 229; Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası* Olayı, s. 253; Kandemir, *Serbest Fırka*, s. 72,73

[62] Ülkeyi saran umut havası, herkeste bir şekilde kendini açığa vurur. Konyalı halk ozanı Aşık Mehmet Yakıcı, olanca basitliğine rağmen, yazdığı bir şiirle halkın umudunu dile getirirken aynı zamanda 1930'un Türkiye'sinin halk gözüyle görünümünü de resmeder. "*Şikayetnâme*" isimli şiir şöyledir (Gençosman, K. Zeki, *Türk Destanları*, S. 482,483):

Fırkası'nın kuruluşunu takip eden ilk 13 gün içinde Partiye 130 bin kişi kaydolur[63]. Bu, o günün şartları dikkate alınırsa, olağanüstü bir oranı ifade eder. İkinci ve en sarsıcı şok ise Serbest Fırka'nın İzmir mitingi ve takip eden toplantılar dolayısıyla yaşanır.

Fethi Bey, Mustafa Kemal'den izin alarak İzmir'e gitmeyi ve parti teşkilatını ziyaret edip, propoganda faaliyetlerine oradan başlamayı arzular. İzin verilir. Ancak o günlerde Mustafa Kemal, halkın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na olan ilgisinin Cumhuriyet Halk Fırkası idaresinin bazı başarısız uygulamalarına bağlamakta, Fethi Bey'in, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın politikasına muhalif bir politika takip etmekle devrimler ve liderini can-ı gönülden benimsemiş halkın tepkisini çekeceğine inanmaktadır[64]. Hatta

ŞİKAYETNÂME

Şikayetnâme yazdım huzura
Bizim halimizi bilsin Fethi Bey
Dokunmasın bir şey kalbe fütura
Bizim halimizi bilsin Fethi Bey

Yaşasın Fethi Bey, kurdu bir fırka
İyi namı gitti garp ile şarka
Ne altta sergi var, ne dal'da hırka
Perişan halimizi bilsin Fethi Bey

Tevazu kalmadı düzen bozuldu
İcar nisbetinde evler yazıldı
Fakir, fukaranın bağrı ezildi
Pek yaman haldeyim bilsin Fethi Bey

Rençber idi insanların yararı,
Dört seneden beri etti zararı
Her tahsildarda var, haciz kararı
Canımız yanıyor bilsin Fethi Bey

Sabahtan tahsildar dizilir bir saf,
Ne tüccar kalmıştır ve ne de esnaf
Her gelen tahsildar etmiyor insaf
Malımız hacizde bilsin Fethi Bey

Hep zengin ağalar çıktılar hiçe
Tahsildarlar kıvrar hem gündüz hem gece
Yol parası aldı altımdan keçe
Böyle bir haldeyim bilsin Fethi Bey

Eska'yı [Sulama idaresi] açtılar yeni daire
Bu derdimize olmadı çare
Bir dönüm ekine üç lira pare
Onu da bulamam bilsin Fethi Bey

Düşünceler arttı, derdime daldım,
Ziraat Bankasından yüz lira aldım,
Bunu veremeyüp mükedder kaldım,
Kederli olduğumu bilsin Fethi Bey

Esnafın yarısı dükkândan kalktı,
Buğdaycı, tiftikçi büsbütün battı,
Koyun tüccarları bütün top attı
Bundan da haberin olsun Fethi Bey

Maaş alanlarda fantezi çoktur
Parayı kazanan avukar, doktor
Fukara rençbere hiç bakan yoktur
Bunların halini sorsun Fethi Bey

Okuyup mektubum ele alaydı,
Fethi Bey derdime çare bulaydı,
Olursa bir imdat senden olaydı
Ne yapsın dünyaya gayrı Fethi Bey.

Fethi Bey de sözlerime bakaydı
Gazyağı da ucuzlayıp akaydı
Şeker, kibrit inhisarı kalkaydı
Millet size duacıdır Fethi Bey

Çalıştım, çiftime yapmadım hile
Yüzelli dönümden çıktı on kile
Benim tohumluğa yetmiyor bile
Bankaya ne verem yetiş Fethi Bey

Aşık Mehmet senin sözlerin hakdır
Kimse kıymetini etmiyor takdir
Vergiye verecek on param yoktur
Ne satup vereyim bilmem Fethi Bey

63 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s.171

64 Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 57; Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s. 19;

inancına göre, belki de Serbest Fırka önemli bir görevi yerine getirecek ve halkın devrimlere daha da bağlanmasını sağlayacaktır. Mahmut Esat (Bozkurt)'un özel olarak çektiği telgrafta Fethi Bey'in İzmir'e gelmemesini, gelirse tepkilere neden olup zarar görebileceğini belirtmesi[65], Fethi Bey'in tepki göreceğine yönelik kanaatleri iyice kuvvetlendirir. Bundan dolayı Mustafa Kemal, Fethi Bey'den İzmir'e gitmesini, ancak dikkatli olmasını ister. Bu arada başta İzmir valisi olmak üzere emniyet görevlilerine Fethi Bey'e yardımcı olmaları emrini verir.

Fethi Bey deniz yoluyla İzmir'e gider. Yolculuk büyük bir tedirginlik ve korku içerisinde devam eder. Başta Fethi Bey olmak üzere Serbest Fırka ileri gelenleri, muhalefeti temsil etmeleri nedeniyle, halkın kendilerine düşman kesileceğini düşünmekte ve karşılaşacakları tepki nedeniyle ne yapacaklarını kararlaştırmaya çalışmaktadırlar. İzmir'e yaklaştıkça korkuları iyice artar. Yolculuğun bu son anlarını Serbest Fırka Genel Sekreteri Ahmet Ağaoğlu şöyle anlatıyor: "*Vapur ilerliyordu. Uzaktan şehir gözükmeğe başladı. Dürbünlerle baktık. Bütün sahil halkla dolmuştu! Acaba Mahmut Esat Beyin haberi doğru olmasın? Doğrusu ikimiz de [Fethi Bey ve Ahmet Ağaoğlu] söylemeksizin içimizden endişeye düştük. Vapur yaklaşıyor, şehir tarafından yüzlerce kayık ayrılarak vapura doğru geliyor! Hayır mı, şer mi? Biz kafalarımızda bu sualler ile meşgul iken bize doğru gelen kayık kafilesinden muazzam bir "hurra!", "Yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey!" nidaları yükseldi. Müsterih olduk. Şimdi emniyetle şehri seyrediyorduk*"[66]. Aynı anları Fethi Bey ise şöyle anlatır: "*Liman, küçük vasıtalarla, ana-baba günü, mahşer numunesi halinde idi. Bütün şehir, çevresi ile beraber ayağa kalkmıştı*"[67].

Serbest Fırka'nın lideri, yaklaşık 50 bin kişilik bir kitle tarafından büyük bir coşkuyla karşılanır. "*Fethi Bey, Halkın kucaklamaları arasında baygınlıklar geçirdi. Ama cereyana kimse hakim olamıyordu. Rıhtımla şose arasındaki 20-30 metrelik mesafe ancak yarım saatte sökülebildi. Bu sefer de, güç belâ girilen bir otomobil yürüyemiyordu. Araba havada gibiydi. Ama durduğu yerden bir adım ilerleyemiyordu. "yüzbin başlı dev" garip bir hiddetle hareketteydi*"[68].

Fethi Bey dinlenmek için otele gider; program ertesi gün başlayacaktır. Ertesi gün kalabalık daha da artar. Halk ile polis arasında gerçekleşen itiş-kakış sırasında 12-14 yaşlarında bir çocuk ölür. Bu üzücü olayı takiben hiç beklenmedik bir olay yaşanır. Yaslı baba, ölen çocuğunu kucağına alıp Fethi Bey'in ayakları dibine bırakır: Bu sırada dudaklarından dökülen sözler halkın durumuna ayna olur niteliktedir: "*İşte size bir kurban!*

65 Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s. 396

66 Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 57,58

67 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 498

68 Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s. 397; Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 58,59

Başkalarını da veririz! Kurtar bizi kurtar". Herkes üzüntüden ağlamakta, fakat öfkeden de patlamak üzeredir. "*Bu hazin bir manzaraydı. Ama kim, kimden kurtarılacaktı? İzmir'in düşmandan kurtarılışı ise henüz sekiz yıl olmuştu. Kurtaran da milletin başındaydı. O halde ya bu galeyan? Ya bu kurban? Hulâsa anlaşılıyordu ki, hükümet halkı galiba biraz ihmâl etmişti*"[69].

Fethi Bey halka bir konuşma yapar. Niyeti, devrimlerle gerçekleştirilen toplumsal dönüşümün bekçisi olduklarını ilan etmektir. Bu niyetle başındaki şapkasını göstererek "*Bizim bunları çıkaracağımızı...*"der demez, bütün dinleyiciler, binlerce kişi başından şapkasını çıkarıp ayağının altına atar. Fethi Bey'in cümlesi henüz tamamlanmamıştır; halbuki o, "*Bizim şapkayı çıkaracağımızı söylüyorlar, bu bir iftiradır, inkılaplarla aynı fikirdeyiz*" diyecektir[70].

İzmir'de gerçekleşenler, devrimci kadro için tam anlamıyla bir hayal kırıklığı olur[71]. Ahmet Ağaoğlu şahidi olduğu gelişmeleri değerlendirirken, yaşananların özeti olmak üzere şöylesi bir tespitte bulunur: "*Biz, ince bir psikolog olup, Gazi'nin yüzünden içindekileri anlamağa muktedir adamlar olsaydık, yeni fırkanın muvaffakiyetlerinden Gazi'nin son derece müteessir olduğunu kolaylıkla sezebilirdik. Fakat diğer taraftan Gazi hakikaten bir fırkayı samimi olarak kurmak istedi ise, kendi hesaplarında aldanmış olduğunu kabul etmek lazım gelir. O, halkın bu derece yeni fırkaya akın edeceğini asla düşünmemişti*"[72]. O günlerde devrimci kadroda hakim olan havayı ifade etmesi açısından "*İkinci Adam*"ın anlattıkları da önemlidir; "*Köşkten çıkarken Atatürk otomobile kadar geldi. "Yahu hiç aldırmıyorsun" dedi. "Ne var dedim" "Yanıyoruz", dedi. "Yok canım" dedim. "Mübalağa ediyorsunuz" dedim. Böyle ayrıldım. Atatürk bu haldeydi. Sonra bir gün gene sabahleyin gittim. Yeni uyanmıştı. Oturduk, konuşmaya başladık. "Bana bak karışmıyorsun, ama bir şey söyleyeyim sana" dedi. "Yeniden başlayacağız bilesin, her şey bitti, yeniden başlayacağız biz bu işe" dedi. "Gözün tutuyor mu, var mısın, yeniden başlayacağız" dedi*"[73].

---

[69] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s. 397, 398; İzmir'deki bu olaylar için ayrıca bkz: İnönü, *Hatıralar*, C.II, s. 229; Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 496-500; Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 57-68; Yetkin, *Tek Parti Yönetimi*, s. 19

[70] İnönü, *Hatıralar*, C.II, s. 228

[71] "Gazi... halkın bu derece Yeni Fırkaya akın edeceğini asla düşünmemişti. Şimdi ise hadiseler aksini ispat ederken Gazi en hassas yerinden vurulmuş gibi oldu. Nasıl oluyor da daha dün memleketi kurtarmış, kendisine istikbâl temin eylemiş olan bir fırkaya karşı ham de başında Gazi durup dururken, bu derece vefasızlık gösteriliyor ve terk ediliyor?! Bu hadise Gazi'nin izzeti nefsine dokunmuştu, hem de derinden dokunmuştu. İzmir'de olanları işittiği zaman dayanamayarak kükremiş ve taşmış olduğunu sonradan işittim" (Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 78)

[72] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s. 399, 400; Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 77

[73] İnönü, *Hatıralar*, C.II, s. 229

Yaşananlar basit bir durum değildir. "*Halka rağmen halk için*" yapılan devrimlerin tutmadığı, halkın, kendisini kurtarandan kurtulmak için kurbanlar vermeye hazır hale geldiği anlaşılmıştır. Çağlar Keyder'in tespitine göre "1950 hareketi gibi, Serbest Fırka da hükümetin militan laisizmi karşısında duyulan hoşnutsuzluğun ifade edilmesine imkân ver[miştir]"[74]. Peki bu yanılgıya nasıl düşülmüştü? Halkın durumu neden anlaşılamamış ve güdümlü muhalif bir partinin bile gizliden gizliye büyüyen bir kinin sığınağı olabileceği neden görülmemişti? Ağaoğlu Ahmed'e göre bunun nedeni Mustafa Kemal'in çevresindeki kişilerdir; Ona göre Mustafa Kemal, "*Başında bulunduğu fırkanın memleketteki vaziyetinden tamamen habersizdi. Aldanan, iğfal edilen ve istismar edilen odur! Etrafında kendisine, içinden, gıllügışsız bağlı kaç adam vardı? O doğru malûmat alamıyordu. O zannediyordu ki memlekete bunca hizmet etmiş, memleketi esaretten kurtarmış, istiklâlini temin etmiş olan fırka, halk nazarında eskisi gibi aziz ve kıymetlidir.*"[75]

İktidarın Tepkisi

İktidarın seçkinleri Serbest Fırka'nın bir anda bütün bir Türkiye'de kabul görmesini şaşkınlık içerisinde izlerler. İzmir mitinginin ertesinde vaziyeti anlamak için Mustafa Kemal tarafından görevlendirilen Kazım (Özalp) Paşa'nın raporu, yaşanan paniğin bir tezahürü olarak anlam kazanır: "*Fethi Bey'in İzmir'e gelişiyle Halk Fırkası erimiştir. Ve Fethi Bey seyahatine İzmir'den Balıkesir'e doğru devam ederken her geçtiği yerde Halk Fırkası'nı söndüre söndüre git[miştir]*"[76]. Halk düzeyinde gerçekleşen bu gelişmelerin yanı sıra, bilhassa Halk Fırkası ileri gelenlerinin kabul edemedikleri bir başka durum daha vardır. O güne kadar hiç muhalifleri olmadan Türkiye'yi istedikleri gibi yöneten bu insanlar, güdümlü bir muhalefet dahi olsa Fethi Bey'in politik eleştirilerini kabullenemezler. En basit şekliyle bile olsa eleştirilere hoşgörü gösteremezler. Gerçekleşen eleştirilerin çok partili sistemi öngören modern siyasetin bir parçası olduğunu dikkate alamazlar. Fethi Bey'in şu sözleri o günün havasını yansıtması açısından önemlidir: "*Benim, artık alışılması şart doz içinde ve en hâlis niyetlerle yaptığım bu ilk tenkitler bile, Halk Fırkası hükümet çevrelerinde büyük bir teessür, hatta taşkınlık yaratmıştı. Buna hem hayret ettim, hem de çok üzüldüm, hattâ ümitsizlendim*"[77]. Daha da ilginç olanı, bir gazetecinin "*İktidar mevkiine geçmek arzusunda mısınız?*" sorusuna siyasî bir partinin başkanı sıfatıyla "*Elbette*" diyen Fethi Bey'in bu cevabı "*Devlet partisi*" haline dönüşmüş olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nda kıyametleri

[74] Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s.171

[75] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s. 396; Bu kanaati teyit etmesi açısından ayrıca bkz: Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 519, 520

[76] Özalp, Kazım, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Milliyet*, 3 Kasım 1963.

[77] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 479

koparır. Bu arzu hiçbir şekilde kabullenilemez. Konu Mecliste tartışma konusu haline gelir ve Serbest Cumhuriyet Fırkası başkan ve üyelerine karşı sert bir tavır takınılır[78].

Mahalli seçimler siyasal gerilimi, daha doğrusu iktidar partisinin tedirginlik ve öfkesini daha da artırır. Serbest Cumhuriyet Fırkası, henüz Türkiye genelinde tam teşkilatlanamamasına rağmen seçimlere katılır. Fakat, yoğun bir şekilde iktidar partisine üye olan yerel idarecilerin ve memurların tepkileriyle ve engellemeleriyle karşılaşır[79]. Serbest Cumhuriyet Fırkası adayları "*sudan bahanelerle tevkif edilirler*", "*baskı altına alınırlar*"[80]. CHF'lılar gelenekleşmiş "*irtica*" suçlamasıyla kitlelerin Serbest Fırka'ya akışını engellemeye çalışırlar. Fethi Bey dayanamayıp, irticanın anlamının çarpıtıldığını, asıl irticanın iktidar partisi mensuplarının yaptığı şey olduğunu Millet Meclisi'nin kürsüsünden söylemekten kendisini alamaz[81].

Seçimler son derece gergin şartlarda gerçekleşir. Cumhuriyet Halk Fırkası mensubu yerel yöneticilerin bütün engellemelerine rağmen, halkın Serbest Fırka adaylarına ilgisi büyük olur. Bunun üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimi gelenekselleşmeye başlayan seçim hilelerinden birisini daha devreye sokar. Serbest Fırka adaylarının kazandığı yerler noterlerle tespit edilmesine rağmen, mazbatalar Cumhuriyet Halk Fırkası adaylarına verilir[82]. Bu nedenledir ki, Serbest Fırka yönetimi seçim sonuçlarının gerçeği yansıttığını hiçbir zaman kabullenmez. Hatta Fethi Bey yıllar sonra bile "*aslında seçimleri biz kazanmıştık*"[83] iddiasını devam ettirir.

---

78 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 475, 507; Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.85

79 "Belediye seçimleri her yerde devam ediyor. Her tarafta polis, jandarma ve bazen de yalnız jandarma işe karışıyor. Dahiliye Vekilinin buyruğu kat'idir: "*Her ne pahasına olursa olsun Halk Fırkası kazanacaktır!*" (Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.91).

80 Hasan Rıza Soyak'ın belirttiğine göre 1930 seçimlerinde Atatürk kendisine "Hangi fırka kazanıyor?" diye sormuş, "Tabiî bizim fırka Paşam!" diye cevap verince gülmüş ve şunları söylemiştir: "Hayır efendim, hiç te öyle değil! Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim, kazanan idare fırkasıdır çocuk!..Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler..bunu bilesin."(Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 271).

81 TBMM ZC. C.XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 1, s. 22, 23

82 Dahiliye vekili, 15 Kanunuevvel (Aralık) 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 502 belediyeden 22'sini kazandığını açıklar. (Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 122); "Nihayet teşrinievvelin (Ekim) 22'sinde intihaplar [seçim] bitti. Her yerden tabiatiyle Halk Fırkası kazandı. Fakat, her tarafta da halk intihabı protesto etti. Adliyeye müracaat eyledi. Edirneliler, onbin imzalı bir protestoname hazırladılar. Ben de Son Posta'da "Bu mudur Milli İrade?" başlıklı bir makale yazdım ve bu makalede Halk Fırkası'nın memleketin her tarafında manen kaybetmiş olduğunu, onun kazandığı ekseriyetin halktan gelmeyip, polis ve jandarma ile bunların hakikî reyler yerine sahte reyler komalarından ileri geldiğini yazdım" (Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.93).

83 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. s.

Fethi Bey, partisinin seçimler sırasında yaşadığı sıkıntıları, engellemeleri ve seçim hilelerini Mustafa Kemal'e şikayet eder. Fakat aradığı hakemliği bulamaz[84]. Bunun üzerine Meclis'te yaptığı konuşmayla özellikle içişleri balanı Şükrü Kaya'nın dikkatini konuya çeker ve yürütülen olumsuz davranışların, hilelerin engellenmesi için harekete geçilmesini ister. Görevinin gereklerini yerine getirmesi için kendisine yapılan davet üzerine bir konuşma yapan Şükrü Kaya, olaylara müdahale etmek yerine gerçekleşenleri onayladığı anlamına gelen sözler sarf eder; "*gericilerin, saltanatçıların ve adî suçluların Serbest Fırkada yuvalandıklarını*", bu kimselerin "*yıkıcı propagandalar*" yaptıklarını ve "*31 Mart hadiseleri göz önünde iken bir dahiliye vekilinin hadisata seyirci kalması kadar büyük gaflet olama[yacağını]*"[85] belirterek yaşananlar karşısındaki konumunu dile getirir.

Seçimlerin hangi şartta gerçekleştiğini göstermesi açısından yabancı bir gözlemcinin Trakya bölgesindeki seçimlerle ilgili raporu önemlidir:

"Trakya'nın öteki şehirlerinde olduğu gibi Edirne'de de 17 gün süren bu seçimler özgür olmamıştır. Örneğin, muhalefet partisinin kırmızı oy pusulalarını taşıyan seçmenlerin oylarını kullanmalarına, adlarının kütükte yazılı olmadığı gerekçesiyle izin verilmemiştir. Suçlu ve cezaevi kaçkını tipinde adamlardan oluşan çeteler, Yıldırım, Kayık, Kirişhan ve Karaağaç bölgelerini geceleri dehşete salmışlardır. Kargaşalıklar baş gösterdiği haber verilmiştir. Seçimler sırasında, muhalefet partisinin adayları ve etkili üyeleri, geceleyin evlerinden çıkamamışlardır. Edirne'de seçim, belediye binasının önünde, polis müdürü ile yardımcısının gözü önünde yapılmıştır. İlk kez, bu seçime kadınlar da katılmıştır...

Seçim özgür koşullarda yapılsaydı ve oy kullanmada yolsuzluklar olmasaydı, Edirne'de ve Trakya'nın her yerinde SCF kazanırdı.

Köylüler olsun, Edirne ve Trakya şehirlileri olsun, İsmet Paşa hükümetinden memnun değildirler ve bu idarenin Trakya için hemen hiçbir şey yapmamasından ötürü, değişmesini istemektedirler. Trakya'nın her yerinde sokak ve yollar yok gibidir, şehir ve kasabalar yüzüstü bırakılmıştır. Ekonomik planda ve sağlık konularında hiçbir şey yapılmamıştır. Yoksulluk içinde yaşayan kırsal nüfusla ilgilenilmemektedir. Vergiler çok yüksektir ve yöneticiler vergilerin ödenmemesini umursamamakta, vergi vermeyenlerin ellerinde ne kaldıysa alıp onları hapse atmaktadırlar. Trakya halkı hükümetin değişmesini istemekte ve ülkenin bu kesiminde yeni hükümetin herşeyi düzelteceği umulmaktadır"[86].

---

84 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. s.511-517

85 TBMM ZC. C. XX-XXI, 3. devre, 3. içtima, inikat 84, 1. celse, s. 39

86 Bulgaristan Başkonsolosu'nun Sofya'daki Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bu rapor için bkz: Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 271,272

Muhalefet partisinin kontrollerinde tutamayacaklarını anlayan üst bürokratlar büyük bir gerilim içerisindeyken, Mustafa Kemal, *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Yunus Nadi'ye kendisine hitabeden yayınlayacağı bir mektup dikte ettirir[87]. 9 Eylül günü *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan ve Mustafa Kemal'i duruma müdahale etmeye çağıran yazıya, Mustafa Kemal, ertesi gün, kendisinin Cumhuriyet Halk Fırkası ile bağını vurgulayan bir cevap verir[88]. Mustafa Kemal'in iktidar partisini tutacağını ifade eden açıklaması Serbest Cumhuriyet Fırkası için sonun ilanından başka bir anlama gelmez. Mustafa Kemal'e rağmen siyaset yapılamayacağı bilinmektedir. Bu durumda Serbest Fırka'nın kendisini feshetmesinden başka çare yoktur. Ve 12 Ağustos'ta başlayan ve 17 Kasım'a kadar devam eden 99 günlük bir siyasî hayat sona erer[89]. Kongar'ın değerlendirmesiyle; "*devletçi-seçkinler*"in güdümlü demokrasi yoluyla "*gelenekçi-liberal*" düşünceleri denetleme çabasının ürünü olan Serbest Cumhuriyet Fırkası, "*devletçi-seçkinler*"in güdümlü bir muhalefeti bile kabul edememesinin kurbanı olmaktan kurtulamaz[90].

Devlet Partisine Muhalif Olmak

Gerek Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın büyük bir ürkeklikle siyaset meydanında boy gösterdiği ve gerekse Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın

87 "Nihayet Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi Beyin Gazi'ye hitaben yazmış olduğu açık mektup çıktı. Bu mektupta Nadi Bey, Gazi'ye meydan okuyordu. Serbest Fırkaya karşı vaziyet almadığı için Halk Fırkasının kendi başının çaresini kendisi arayacağını söylüyordu... Bu cesareti Yunus Nadi nereden alıyordu? Gazi'yi bilenler için bu suale tek bir cevap vardı: Gazi'den! Filhakika, mektubun çıktığı günden önceki gece, Gazi'nin huzurunda toplanmış olan Fırka reisleri ve kodamanları, hal ve vaziyeti uzun uzadıya mütalea ettikten sonra, Gazi'nin kendi teklifi ile, ertesi günü çıkacak olan bütün fırka gazetelerinde Gazi'ye hitaben... bir mektubun neşrolunmasını karar altına almışlardı" (Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.74).

88 Nadi, *Perde Aralığından*, s.48.-51; Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 502. 503

89 Fesih kararının Mustafa Kemal'e bildirilmesini Fethi Böy şöyle anlatır; "Gazi'nin yanında İsmet Paşa vardı. Bu bulunmanın sadece tesadüf olmadığını söylemek isterim. Bizim hazırladığımız fesih beyânnamesi, Nuri Bey'in el yazısı idi ve şöyleydi: "Tebellür eden (beliren) son vaziyete göre fırkamız, Büyük Gazi Hazretleri'ne karşı siyasî sahnede mücadele edecek bir mevkiiye getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi hazretlerinin teşvik, ısrar ve tasvibleriyle vücuda gelmiş ve büyük reisimizin her iki fırkaya karşı eşit yardım muamelesine mazhar olacağı teminatını almıştı..." İlk itiraz İsmet Paşa'dan geldi: "Gazi'nin ısrar, teşvik ve tasviblerinin konulmasına lüzum var mı?" dedi. Hemen şu cevabı verdim: "Hepsi doğrudur ve yerinde kullanılmıştır. Hakikat budur." Gazi bir hal sureti bulmak istedi: "Israr kelimesine kesinlikle lüzum var mı?" "Israr tabiri de yerindedir. Hatırlarsınız ki çok ısrar ettiniz. Fakat madem ki arzu buyuruluyor bu kelimeyi çıkaralım, fakat teşvik ve tasvib muhakkak kalmalıdır." İsmet Paşa, yardım kelimesinin de, muhtelif tefsirlere sebep olacağından bahsetti. Kelimeler üzerinde durmak istemiyordum. Gazi'ye baktım, susuyordu, onu da kabul ettim"(Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 528,529).

90 Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s. 177

kapat(tır)ılıp siyasî meydan sadece Cumhuriyet Halk Fırkası'na bırakıldığı günlerde, Türkiye'nin zengin, huzurlu, güçlü, gelişmiş olmasını zorlaştıran bütün engelleri görmek mümkündür. Türkiye'nin önüne "*Batılı olma*" hedefini koyan ve bu uğurda gerektiğinde hiç çekinmeden kan akıtan kadro, esasında bu hedefi ulaşılmaz bir motivasyon aracı olarak kullandıklarının işaretlerini olanca açıklığıyla gözler önüne sererler. "*Batılı olacağız*" derler, ama batılı gibi olmamak için en ustaca oyunları sahneye sürmekte bir an tereddüt etmezler. "*İrtica*" söylemi ise, gelenekselleşir ve yürürlüğe koydukları her türlü davranışlarını veya planladıkları girişimleri meşrulaştıran bir araç olur. Gerektiğinde ufacık bir işareti, bireysel bir davranışı tüm topluma mal etmekten çekinmezler. Akhisar'da karşılaşılan bireysel bir durumun "*rejim*" sorununa dönüştürülmesi ise bunun örneklerinden birisini oluşturur.

Fethi Bey, İzmir'den ayrıldıktan sonra Akhisar'a gittiği zaman, karşılayanların arasında Arap harfleriyle "*Lailahe illallah*" yazılı bezi tutan birisi de vardır. İktidar çevresi muhalefete saldırmak ve mahkûm etmek için aradığı fırsat bulur. "*İrticanın baş kaldırdığı*" ilan edilir ve bu durum insanların daraltılmış haklarını daha da daraltacak girişimlerin gerekçesi olarak kullanılmaya başlanır. Basın, bu konuda üzerine düşeni "*hakkıyla*" yerine getirir. Yakup Kadri "*İnkılap*" gazetesinde "*Zavallı Fethi Bey, bütün mânasıyla devlet otoritesi, milli asayiş ve vatan birliği aleyhine bir küçük ihtilâl hareketlerinin bayrağı olmuştur*" diye yazarken hedefi ustaca işaretler. Falih Rıfkı ise "*Hakimiyet-i Milliye*"de "*Cumhuriyetçiler aklınızı başınıza alınız. Bunlar şeriat istiyorlar, şeriat!*" bağırtısını koyuverir[91].

Fethi Bey, partisine ve kendisine yöneltilen bütün suçlamaları Meclis kürsüsünden reddedip, durumu izah eder (15 Ekim 1930). Fırka olarak hedeflerini bir kez daha açıklar. İrtica suçlamasını kesinlikle kabullenmediklerini söyler. Halkın sesini yükseltmesinin "*irtica*" ile hiçbir ilgisi olmadığını belirtir: "*Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşekkülünden evvel bütün memleket halkının hükümetten memnun olduğunu ve şurada burada işitilen şikayetlerin menfaatleri tatmin edilmemiş kimselerin veya ecnebi propagandasına kapılmış olan safdillerin kopardıkları yaygaralardan ibaret olduğunu işitiyorduk. O zamanlar hükümetten memnun olan bu halk belediye intihaplarında neden birdenbire mürteci oluverdi? Hakikat bu kadar az bir zamanda bu kadar zıt iki yüz nasıl gösterilebilir? Bu irtica denen hareket nasıl meydana geldi? Halk laik kanunları istemiyoruz, halifeyi istiyoruz mu dedi? Hayır efendiler, bin kere hayır! İrtica o demektir. Başka ne demektir? İrtica diye tefsir olunan bu hareket halkın reyini serbestçe ve istediği taraf lehine kullanmak istemesinden başka bir surette tecelli etmemiştir. Halkın reyini Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın belediye namzetlerine vermek istemesi irtica*

[91] Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, s.148l

suretiyle tefsir edenler, halkın reyini de inhisar altına almak isteyenlerdir"[92]. Fethi Bey, "*hınca hınç dolu bir mecliste*" bu konuşmayı yaparken "*manzara tamamen Terakkiperverlerin siga'ya çekilmesini andırır*"[93]. "*Serbest Fırka'nın memlekette anarşi çıkardığı*", "*komünizm propagandası yaptığı*", "*hilafeti, saltanatı, tekke ve medreseyi, fesi, Arap harflerini geri getirmek isteyenlerden kurulu bir fırka olduğu*" sataşmaları arasında konuşmasını sürdürür. Bu sataşmalardaki iddiaların delillerine dikkat çeker: "*Birisi yoldan geçerken bir arabacıdan*", "*bir kadından*", "*bir meczuptan*", " *bir tekke şeyhinden işitilenler*"le suçlandıklarını belirtir[94].

Fethi Bey, 15 Kasım tarihli Meclis konuşmasında sadece yaşanan sorunlara değinmekle ve suçlamaları reddedip, soruları cevaplamakla kalmaz; sorunun kaynağına da dikkat çeker. Son derece önemli bir "*rejim*" eleştirisi yapar:"...*Cumhuriyette bütün otoritelerin menşei intihap tarikıyle [seçim yoluyla] millet olduğundan intihap serbesttir; Cumhuriyetin ruhu ve milli hakimiyetin esasıdır. İntihabın serbestisi ihlâl edilirse Cumhuriyetin temelleri sarsılmış olur. Maalesef bu son belediye intihabında Dahiliye memurları -bittabi hafi celi- aldıkları talimat dairesinde harekete mecbur olduklarından bu manzara hasıl olmuştur. Yani hükümet kuvvetleri kanuna ve milli hakimiyete karşı kullanılmış ve halkın bir Cumhuriyette en mukaddes olan rey hakkını iptal için cebir ve tazyik yapılmıştır. Böyle bir manzaranın husûlü Türk Cumhuriyeti tarihinde esefle karşılanacaktır. Cumhuriyet icabatına karşı hakiki bir irtica manzarası veren bu hareketin bir daha tekerrür etmesine mani olmak için Cumhuriyeti samimi surette sevenlerin müttehit olacağını ümit etmek isterim*"[95].

Osman Okyar'ın anlattığına göre, babası Fethi Okyar, Serbest Fırka'yı feshetmek zorunda kalınca çok üzülür. Kalbi bu üzüntüye dayanamaz ve hastalanır. Hatta tedavi için Viyana'ya gitmek zorunda kalır. Ancak Fethi Bey'in sıkıntıları bununla bitmez. Partisinin kapatılmasına alışamadan daha başka zorluklar yaşamaya başlar. "*Kendi safına katılan birçok tanınmış veya bu vesile ile tanınan kimseler; Serbest Fırka kapatıldıktan sonra açıkta kal[ırlar], âdeta damgalan[ır], işlerinden güçlerinden ol[urlar].*"[96]. İktidar mensupları Serbst Fırka üyelerine olumsuz tavırlar takınmaktan ve işlerini zorlaştırmaktan bir an geri durmazlar. Başbakan İsmet İnönü, yıllar sonra, Serbest Fırka mensuplarına karşı olumsuz tavır sergilenmediğini ifade ederek bir savunma yaparken dahi, söylediğini yalanlayacak ifadelere yer verir. "*Serbest Fırka kapandı. Bu kadar hadiseden, Serbest*

[92] Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 107
[93] Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 108
[94] Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 110
[95] TBMM ZC. C. XXII, 3. devre, 4. içtima, inikat 5, 1. celse, s. 18
[96] Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. XIV

Fırka'yı kurmuş olanların birçoğu ile eski arkadaşlığımızı muhafaza ettik. Bunlar tekrar Halk Partisi'ne girdiler. Vazifeler aldılar. Hiçbir şey olmamış gibi (altını ben çizdim) münasebetlerimiz devam etti"[97].

Yaşanan zorluklar, iyi niyetlerle başlayan yeni parti kurma girişiminin zamanla olayların zorlamasıyla varıp dayandığı olumsuz bir noktayı mı temsil ediyordu? Mevcut bilgiler, sonuçta yaşanacakların daha işin başında birileri tarafından bilindiğini, belki de sonucun başta planlandığını gösterir niteliktedir. Fethi Bey'in anlattığına göre, henüz bir parti kurma teklifiyle karşılaşmadan birkaç gün önce Rize mebusu Fuad Bey kendisine şunları söyler; "*Sana bir muhalif fırka teşkili teklif olunacaktır. Sakın bu teklife kapılma... Sana yazık olur*"[98]. Mustafa Kemal'in ısrarla her iki parti karşısında da tarafsız kalacağını belirttiği günlerin birisinde, Meclis Başkanı Kazım Karabekir, Fethi Bey'in de bulunduğu bir sırada Mustafa Kemal'e şöyle bir soru yöneltme ihtiyacı hisseder; "*Siz elbette tarafsız kalacaksınız değil mi Gazi hazretleri?*"[99]. Samet Ağaoğlu'nun naklettiği ve annesi ile babası arasında geçen bir konuşma, yaşanacakların daha işin başındayken politikanın dışında, evinde oturan bir kadın tarafından dahi sezilecek kadar açık olduğunu gösteriyor: "*Atatürk babamı Serbest Cumhuriyet Fırkasına soktuktan sonra İstanbul'a gelen annem babama, "Ahmet" dedi "ben bu işin sonunu iyi görmüyorum". "Neden Sitare?" "Gazi sizleri denemek istiyor, belki de bu bir oyundur!" Babam kızdı: "Sen ne söylüyorsun kadın? Gazi söz verdi. Onun gibi bir adam söz verdikten sonra kim bu işi bozabilir?" "Böyle bir ikinci fırka bir çoklarının işine gelmez! Onlar bozarlar". Babam güldü ve anneme "sen delisin!" diyerek sözü kesti*"[100]. Konuyla ilgili olarak şu bilgi de önemlidir: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş aşamasında verilen sözler gereği Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan 70 milletvekili Serbest Cumhuriyet Fırkası'na transfer olacaktır. Ancak Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekillerinden hiç kimse buna yanaşmaz. Bu nedenle bizzat Mustafa Kemal bazı şahısları ismen belirterek Serbest Cumhuriyet Fırkası'na geçmelerini ister ve bu geçişi sağlar. Ancak yine de bir isteksizlik vardır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'na geçmesi istenenlerden birisi de Ankara milletvekillerinden Talat Bey'dir. Kendisine parti değiştirme teklifi geldiğinde Talat Bey'in ağzından dökülen ilk sözler şunlar olur; "*Paşam... Beni feda mı ediyorsunuz?*"[101]. Parti değiştirmesi teklif edilenlerden bir diğeri ise Reşit Galip'tir. Reşit Galip "*Gazi'nin ayaklarına kapanarak affolunmasını istirham*"[102] eder. Bütün teşvik ve isteklere rağmen Serbest Fırka'ya ancak 13 milletvekili geçer.

---

97 İnönü,*Hatıralar*, C.II,s.232

98 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 378

99 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 409

100 Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 25

101 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 449

102 Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 42

Belki de bütün bunlar bireysel tutumların yol açtığı bazı sözler ve tavırlardı. Ancak şurası ilginçtir ki, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyette olduğu ve özellikle de kapatılmasını takip eden günlerde yaşananlar Talat Bey'in ve diğerlerinin sözlerini, korkularını ve şüphelerini haklı çıkarır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'na geçenler veya siyasete Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda başlayanlar öncelikle yoğun bir şekilde suçlamaların, psikolojik baskıların muhatabı olurlar. Bu konuda özellikle basın önemli bir görev üstlenir. İktidar yanlısı basın, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra gerçekleştirilen hukuk dışı uygulamalara meşruluk zemini temin etme gayretini de titizlikle yerine getirir. Tek Parti idaresinin gerekliliği, çok partili siyasal yaşamın gereksizliği ve sakıncaları dile getirilen temel konulardan olur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nin İzlerini Silme Süreci

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın "*Hürriyet namına devlet otoritesini feda edemeyiz*"[103] sözüne yansıyan bir anlayışla Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasını takip eden günlerde, iktidar için sıra yaşanmış acı hatıranın izlerini silmeye gelir. Hedefte, muhalefete destek veren basın, Serbest Fırka'ya geç(iril)en bazı milletvekilleri ve seçimler sonucunda Belediye başkanlıklarını kazanan Serbest Fırka mensupları vardır. Öncelikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemiş olan basına yönelik kararlar uygulamaya konulur. 14 Eylül 1930'da *Yeni Asır* gazetesi yazarlarından Bahzat Arif ve yazı işleri müdürü Abdullah Abidin, *Hizmet* gazetesi başyazarı Zeynel Besim ve yazı işleri müdürü Bedri Beyler birşeyler bahane edilerek tutuklanırlar[104]. İktidar yanlısı basın aracılığıyla aşağılama ve karalama ise yürütülen bir diğer faaliyeti teşkil eder.

Serbest Fırka'nın kapatılması, devlet partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası içinde tek partili "*otoriter rejim*"i bütün temelleriyle kurma faaliyetlerini –yukarıda verdiğimiz bazı örneklerden de anlaşılacağı üzere– hızlandırır. İktidar yanlısı yazarlar "*otoriter rejim*"in fikri temellerini oluşturmaya çalışırlar. Bu arada geçmişin "*intikamı*" da alınır: Sözgelimi Falih Rıfkı (Atay) bazı meslektaşları için şunları yazar: "*Bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi, bir kelime ile alçaktırlar. Balkanlardan Amerika'nın öbür ucuna kadar böyle mahlûklar, casus ve baba katili gibi iğrenç mücrimlerle bir sıraya konur ve şahsi hürriyetleri bile kendi ellerine teslim edilmez. Biz ise gazete denilen müesseseyi teslim etmişiz*"[105]. Yine o günlerde *Vakit* gazetesinin başyazarı Mehmet Asım (Us) şunları yazar: "*Bugün B.M. Meclisinin % 95 azası C.H.Fırkasına mensup olduğuna nazaran bu fırkayı çürütmek*

[103] Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.115

[104] *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinisani 1930)

[105] Ediboğlu, *Falih Rıfkı Atay Konuşuyor*, s.81

aynı zamanda M. Meclisi âzalarını çürütmek demektir. Hatta C.H.Fırkasının manevi şahsiyetini lekelemek onların nazarında M. Meclisini lekelemekten daha müessirdir"[106]. Basında bunlar olurken, Hükümet ise yeni Matbuat Kanunu tasarısını hazırlar.Tasarının mahiyeti ise iktidar yanlısı basının tutumundan kolaylıkla anlaşılır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası adayı olarak girdiği mahalli seçimlerde belediye başkanı seçilenlere gelince: Serbest Cumhuriyet Fırkası adaylarından belediye başkanlığını kazananlar Cumhuriyet Halk Fırkası'nı çok rahatsız eder. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yöneticileri bütün çalışma, engelleme ve zorlamalara rağmen bazı seçim bölgelerinde galip çıkamamanın sıkıntısını yoğun bir şekilde yaşamanın etkisiyle, hiç vakit kaybetmeden peş peşe soruşturmaları açarlar. "*Mülkiye Teftiş Heyeti*" seçimlerin geçersiz sayılması ve yenilenmesi gerektiği görüşünü İçişleri Bakanlığına iletir[107]. Ayrıca "*Devlet Şurası Umumî Heyeti*" Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kazanmış olduğu on iki seçim çevresinde yapılan seçimlerin yasalara uygun olmadığı sonucuna varır; sonuçların geçersiz sayılmasına ve yenilenmesine karar verir[108]. Böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası adayının kazandığı resmen ilan edilen yerlerdeki belediye başkanlarının bağımsız olarak dahi görevde kalmalarına razı olunmaz.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın izlerini silme çalışmaları bununla da kalmaz. Serbest Cumhuriyet Fırkası adayı olarak Kuşadası'nda seçimi kazanmış olan belediye başkanı daha önceleri yaptığı bir konuşmada Cumhurbaşkanı'na yakışıksız sözler sarf ettiği gerekçesiyle tutuklanır[109]. Seçim kampanyası sırasında işlediği öne sürülen çeşitli suçlardan dolayı bazı Serbest Cumhuriyet Fırkası üyeleri için soruşturmalar sürdürülürken[110], başka suçlardan dolayı tutuklananlar ile Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında ilgi kurularak partiye yönelik yoğun bir yıpratma kampanyası başlatılır.

Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na geç(iril)miş milletvekillerine karşı da yıpratıcı bir politika izlenir. Bunlardan İstanbul Milletvekili Haydar Bey'in (Ali Haydar Yuluğ) devamsızlık nedeniyle milletvekilliği feshedilir[111]. Bir başka İstanbul Milletvekili Süreyya (İlmen) Paşa'nın istediği izin, Meclis Başkanlığınca verilmez, gönderdiği rapor da geçersiz sayılır. Bunun üzerine Süreyya Paşa milletvekilliğinden çekilir. Ayrıca daha önceden hak etmiş olduğu ödenek de kendisinden

[106] *Vakit*, 14 temmuz 1931
[107] *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Kânunuevvel 1930
[108] *Cumhuriyet*, 28 Teşrinisani 1930
[109] *Vakit*, 3 Kanunusani 1931
[110] *Vakit*, 10 Kanunusani 1931
[111] *Vakit*, 17 Kanunusani 1931

geri alınır[112]. Fethi Bey (Okyar) ile Ağaoğlu Ahmet Bey ise 1931 milletvekili seçimlerinde aday gösterilmediği gibi, Ağaoğlu Ahmet Bey bir süre sonra İstanbul Darülfünunu'ndaki görevinden uzaklaştırılır.

Bütün bu ve benzerleri olaylar, üzerinde özellikle ve ayrıntılı olarak durmayı gerektirecek ve Batı'ya mensup olmayı hedeflediğini söyleyen bir siyasi kadronun, modern siyasetin gerektirdiği muhalefet anlayışına uzaklığını gösterecek önemli olaylardır. Ancak elbette ki bu konuların derinliğine ele alınması bu araştırmanın amacını aşar. Bu nedenle konuyu bir hatıra ile bitirmek uygun olacaktır. Hatıranın sahibi Serbest Fırka denemesinden sonra Mustafa Kamal'le birlikte Anadolu'yu gezen ekonomi danışmanı Ahmet Hamdi Başar'dır. Başar'ın anlattıklarından, güdümlü muhalefet girişiminin Samsun'daki seçimi kazanan Serbest Cumhuriyet Fırkası adayının şahsında nasıl sonuçlandırıldığını görme imkânı elde edilmektedir:

"Sivas'tan Tokat'a, oradan da Turhal'a kadar otomobille gittik. Yolda, galiba Amasya'da, Samsun valisi (merhum) Kâzım Paşa, Gazi'yi karşıladı. Kâzım Paşa Gazi'nin yakın arkadaşlarından. Çanakkale'de Gazi kolordu kumandanı iken, o da kurmay başkanı imiş. Atatürk'ün yakın maiyeti arasında açık bir telaş var. Meğer Kâzım Paşa'ya Gazi son zamanlarda çok kızmış. Çünkü Samsun'da Belediye seçimini Serbest Fırka kazanmış...

Samsun'a geldiğimiz zaman başka yerde görmediğimiz bir manzara karşısında kaldık: gece her tarafta fevkalâde inzibatî tedbirler alınmıştı. İstasyondan itibaren bütün yollar süngülü askerler tarafından tutulmuştu. Halk asker kordonlarının arkasına sinmişti. Bu suretle askerlerden ve polisten mâda hiç kimseyi görmeden, adeta bir düşman şehrine henüz giren bir kumandan gibi Gazi ve bizler otomobillerle, Gazi'nin misafir edileceği konağa geldik... Saat aşağı yukarı onu bulmuştu. Sofraya oturmak üzere seyahate iştirak edenlerden mâda yalnız Vali Kâzım Paşa hazır bulunuyordu. Gazi sordu: "Belediye Reisi nerede? Nasıl olur? Şehirlerine misafir geldik."

Derhal Belediye Reisi bulundu. Reisi beklediğimizden on beş dakika sonra sofraya oturduk. Belediye Reisi, orta yaşlı, kendi halinde bir adam. Samsun'da avukatmış. İntihapta Belediye Reisi olmuş. Halk Fırkası namzetleri ise o kadar az rey almışlar ki, bu zat âdeta ittifakla seçilmiş. Gazi sofrada reisi soluna aldı. Kadehini reise doğru kaldırarak:

"İçelim" dedi.

Reis, önündeki su bardağını kaldırınca:

"Ne o reis beyefendi; yoksa rakı, günah diye içilmiyor mu?"

[112] İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, s. 75

"Hayır Efendim, yemek yemiş bulundum da!"

"Ya, demek bizim geleneğimizi bilmiyorsunuz, öyle mi?"

"Yok efendim, teşrifi devletinize bütün halkla beraber bende muntazırdım."

"Şu halde, beraber yemek yiyeceğimizi düşünebilirdiniz."

"Evet efendim; bendeniz de o şerefe nail olmak ümidindeydim. Fakat çağrılmadım."

Gazi, Valinin yüzüne baktı. Vali önüne bakmağı, lafa karışmamağı tercih ediyordu. Gazi, Valiye sordu:

"Vali beyefendi, niçin geleceğimizi ve bu akşam beraber yemek yiyeceğimizi Reis beyefendiye haber vermediniz?"

Halbuki Vali Kâzım Paşa, Amasya'ya kadar karşılamağa gelmiş ve bütün düşündüğü ise Gazi'nin çarpışmalarla bitmiş bir intihap ertesinde geleceği Samsun'da inzibatî tedbirler almağı temin etmeğe münhasır kalmış! Verilecek cevap yok. Sofra devam ediyor. Belediye Reisi ara sıra mezelerden alıyor; kemali edeple oturuyor...

Gazi sonunda Belediye Reisine döndü ve: "Şimdi, Reis beyefendi; zatıâliniz de artık feshedilmiş olan bir fırkanın Belediye Reisi olarak vazifenizde devam etmek istemezsiniz; değil mi? İstifa ediniz; yeniden intihap yapılsın; belki yine zatıâliniz seçilirsiniz" emrini verdi. Emir kat'i idi. Belediye Reisine "emir buyurursunuz" demekten başka söz kalmamıştı. Fakat Reis öyle yapmadı: "Paşam; bendeniz Serbest Fırkayı tanımıyorum ve reisliğe de o fırkanın namzedi olarak seçildiğimi kabul etmiyorum. Bu intihap, halkın şahsıma karşı bir itimadı şeklinde tecelli etmiştir. Mesele sırf seçimin serbest olmasından ibarettir. Eğer bu vaziyette istifa edersem halkın bu teveccüh ve itimadına karşı küfranı nimette bulunmuş olurum. Fakat bendenizin bu işte kalması arzu buyurulmuyorsa, hükümetin elinde kuvvet vardır, Şûrayı Devlet vardır, intihabı fesheder. Bendeniz de o zaman halka karşı mahcup vaziyette kalmam." Bu beklenmedik cevap Gazi'yi sinirlendirmedi. Deminki kadar sakin bir sesle: "Düşündüğünüz doğru. Arzu ettiğiniz gibi olsun" dedi. Sofrada mevzu eski hatıralara, günlük meselelere doğru yayılıyor. Kadehler biraz daha sık içiliyor. Bu zahiri sûkunete rağmen, yakında bir fırtına kopacağı hissediliyor. Bunu Belediye Reisi de hissetmiş olacak ki, biraz sonra, yarın görecek mühim işleri olduğu bahanesile, Gazi'den müsaade istiyor; ve "buyurunuz" emrini alınca kemali hürmetle eğilerek sofradan kalkıp gidiyor. Bir dakika nefes bile almadan korkarak sustuk. Sonra Gazi'nin sesi gürledi: "Vali Paşa hazretleri; Belediye Reisi diye seçtiğiniz bu adamın yaptıklarını gördünüz mü? Her şeyden evvel terbiyesiz. Şehirlerine misafir geliyoruz; soframıza

yemek yiyerek geliyor. İçki ikram ediyoruz, içmiyor; sonra da bir Reisicümhur sofrasında biz kalkmadan sofradan kalkıp defolup gidiyor. Reisinizin hareketlerini beğendiniz mi?" Kâzım Paşa'nın haşlanması ve bahsin devamı sabaha kadar sürdü."[113]

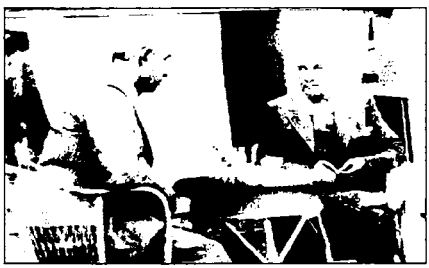
Sonuçta, Vali görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle görevden alınır ve Samsun'daki seçim iptal edilir[114].

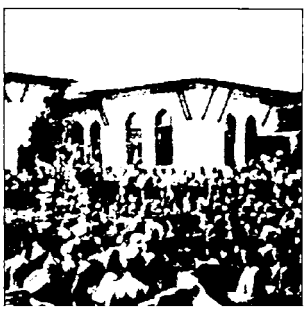
[113] Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, s. 36-39; Ayrıca bkz: Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.III, s.404,405

[114] *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Teşrinisani 1930

1920 - 1940

I. Meşrutiyet döneminde Kasımpaşa'da birinci seçmen seçimi, (1876)

II. Meşrutiyet'te Seçimler 1908

31 Mart Vak'ası (1909)

Sofya Ateşesi M. Kemal

Sultan Vahdettin

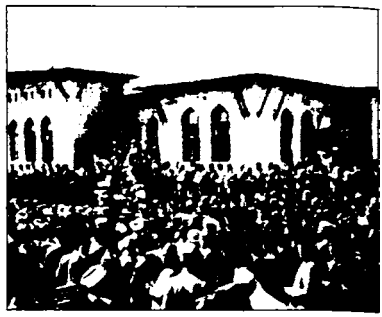

Refet (Bele) Paşa

Fevzi Çakmak

1. Meclis dua ile açılıyor

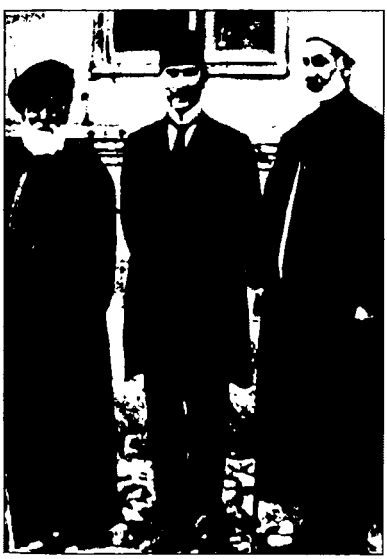
TBMM'de M. Kemal. Başkan seçildikten sonra

1923 Cumhuriyet ilan edilmeden önceki günlerde İcra vekilleri heyeti

Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi icra vekilleri heyetinin önünde dua ediyor

Sivas Kongresi`nde Sivas Kadısı Hasbi
ve Erzincanlı Şeyh Fevzi Efendi

Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, Cevad (Çobanlı) Paşa

M. Kemal, İsmet İnönü ve Albay Refet Bey 30 Ekim 1920 günü at yarışlarını izliyor

26 Ağustos 1922 Büyük Taarruz

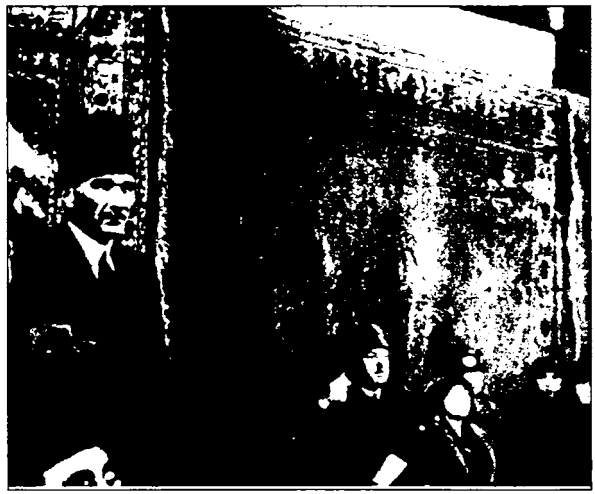
1922 Büyük Taarruz Sonrası İzmir'e Giderken

1922 Büyük Taarruz Sonrası Ankara

Lozan Görüşmeleri

Izmir İktisat Kongresi

Yeni alfabenin tanıtılması 1924

2 Kasım 1925 M. Kemal Şapka Devrimi'ni açıkladığı Kastamonu konuşmasında

M. Kemal Şapka Devrimi'nden sonra 1925

Fevzi Çakmak eşi ve kızıyla Karlsbad'da 1927

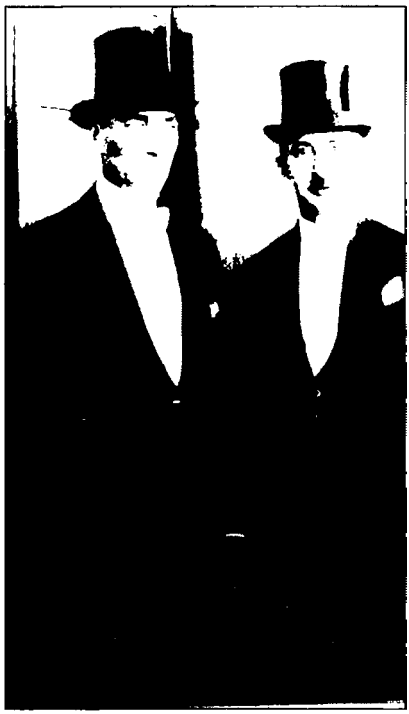
1927

M. Kemal Orman Çiftliğinin açılış töreninde

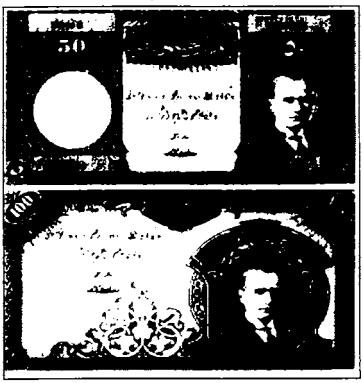
Cumhurbaşkanı M. Kemal

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı
Mustafa Kemal
Başbakan İsmet İnönü'yle (1927)

Afgan Kralı Amanullah 1928

Cumhuriyet dönemi ilk banknot

Arifiye Köy Enstitüsü'nün öğrencileri

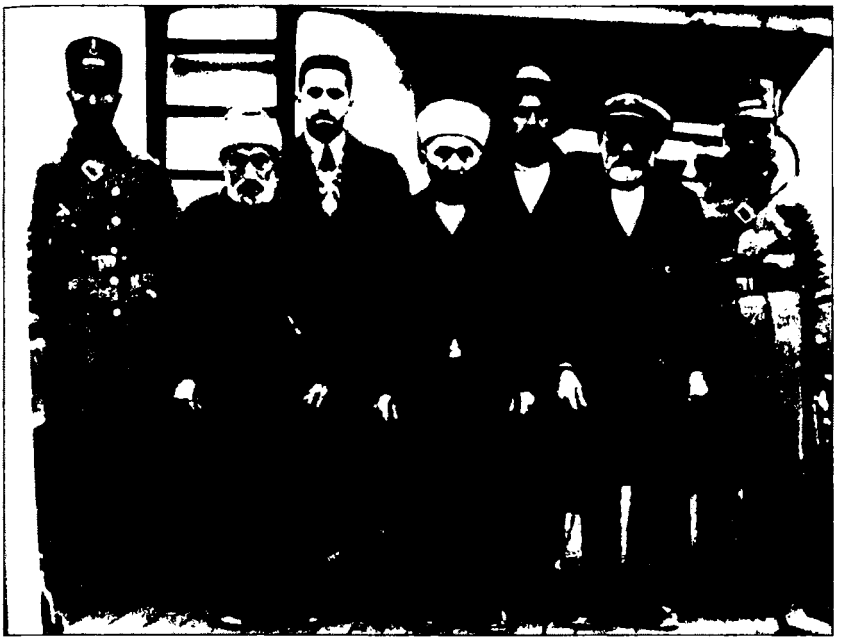
1929 Millet Mektepleri

1923 Cumhuriyet`in ilanı

28 Ağustos 1931 Yunan Başbakanı Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti

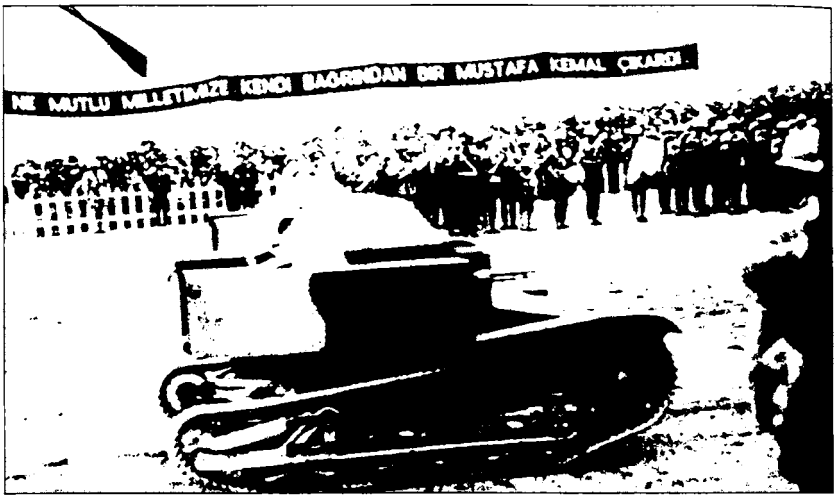
Menemen olayı sanıkları - 1930

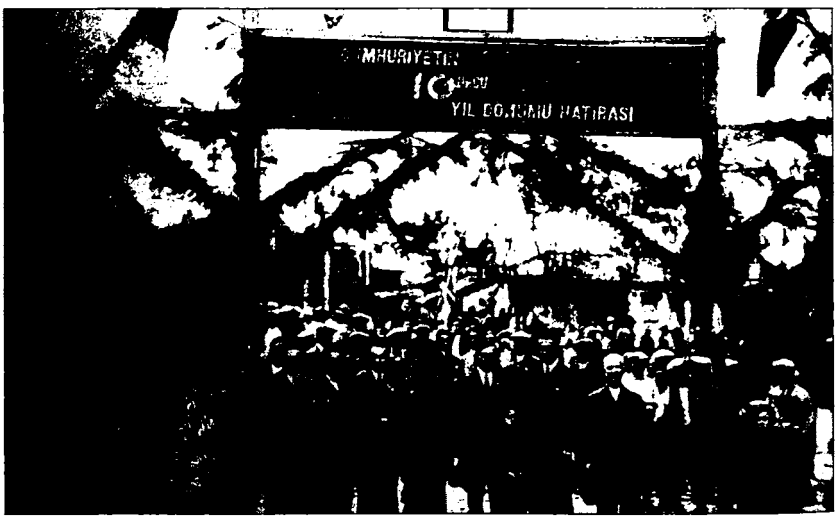

22 Ocak 1932 İstanbul Yerebatan Camii'nde Türkçe ezan
ve Kur'an okunuş töreni

29 Ekim 1933 10. yıl Cumhuriyet Bayramı kutlamaları

M. Kemal Rus Mareşali Voroşilof ile (29 Ekim 1933)

29 Ekim 1933 10. yıl Cumhuriyet Bayramı kutlamaları

Güzel bacak yarışması

M. Kemal manevi kızının düğününde

Bir dans kursu

Maskeli Balo

Türkiye güzeli Naşide Saffet 1931

Güzellik Kraliçeliği
milli bir vazifedir!

Eğer 931 Kraliçesi güzel olmazsa
kabahat münevver Türk güzellerindir

güzeller okuyu-
nuz!

Güzeller, bilhassa münevver Türk kızla-
rı, Türkiye Sen Kral-
çesi Hüdadat Şakir H
ile münasebata intibala-
rını okuyunuz. Size de
Paris'te, Nis'te, Şili'de
büyük milli bir vazife
düştüğünü sanıyoruz.
Bütün sevahatlerinizde
ve münasebatlar esna-
sında ailenizden bir
kaç size refakat ede-
cektir. İstiyoruz ki bu
seyahat ve münasebata-
rında münevver Türk
kadınlığı güzelliği, ze-
kafeti ve inceliği ile

Cumhuriyet — 17 — Mel L. N.

1931 yılında Cumhuriyet gazetesi kupürü

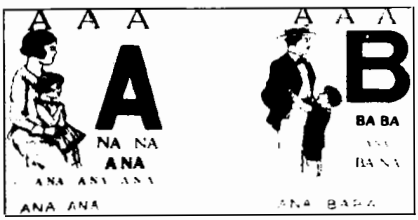
(1932) Dünya Güzeli Keriman Halis

12 Temmuz 1932 T.D.Kurumu'nun kuruluşu

Dil Anketi

2 numaralı liste

Ankara 12 (A. A.) — T. D. T. Cemiyetinden:

Karşılıkları aranacak arapça ve farsça kelimelerin 2 numaralı listesi şudur:

1 — *Bahil*
2 — *Bahis - Bahs*
3 — *Bahasız*
4 — *Baht*
5 — *Bais*
6 — *Bakı - Bakadan*
7 — *Bakire*
8 — *Balig*
9 — *Batıl*
10 — *Becayiş*
11 — *Bedbin*
12 — *Bedel*
13 — *Beden*
14 — *Bedevi*
15 — *Bedi - Bedaetten*
16 — *Bedihi*
17 — *Beis.*

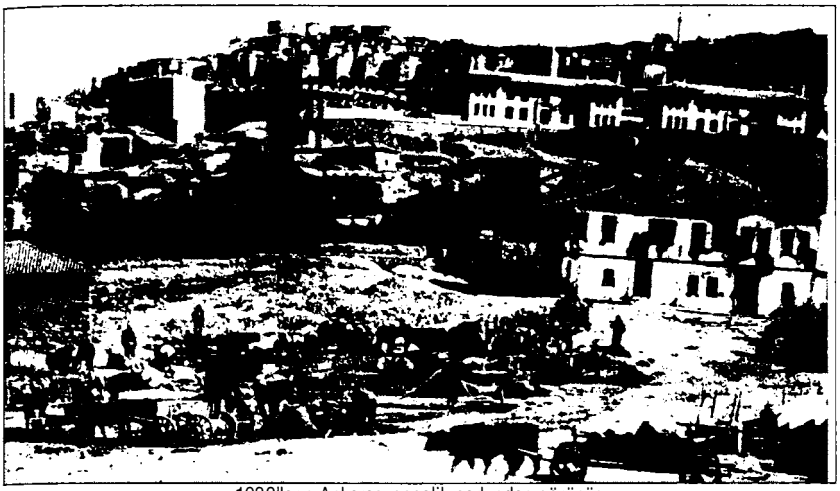
Listelerde çıkan kelimelerden manaları birden fazla olanların her manası için ayrı ayrı karşılıklar ileri sürülebi-

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan dil anketi, 11 Mart 1933

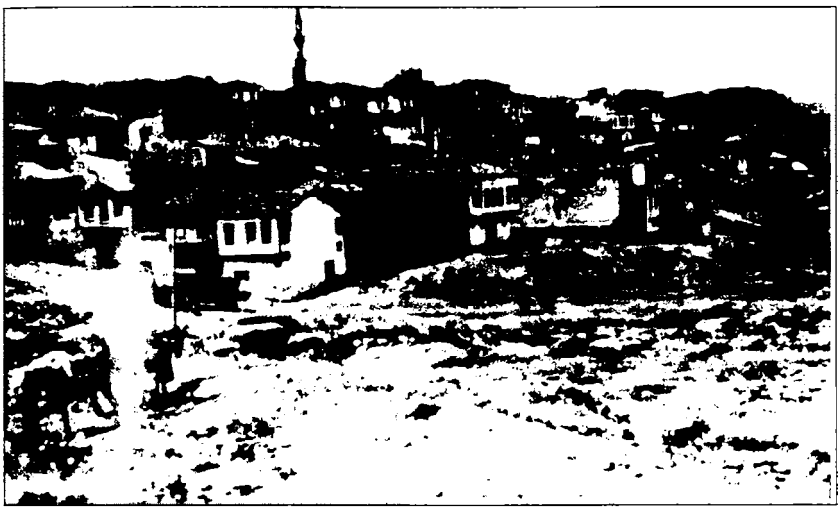

23 Nisan 1935 Safranbolu'da bayram

1930'ların Ankarası gençlik parkından görünüş

1930'larda Ankara

1930'larda Ankara
istasyondan bir görünùm

M. Kemal-Şükrü Kaya

M. Kemal, Fevzi Çakmak'ın kızının düğün töreninde (1 Mart 1930)

İsmet İnönü-Mustafa Kemal

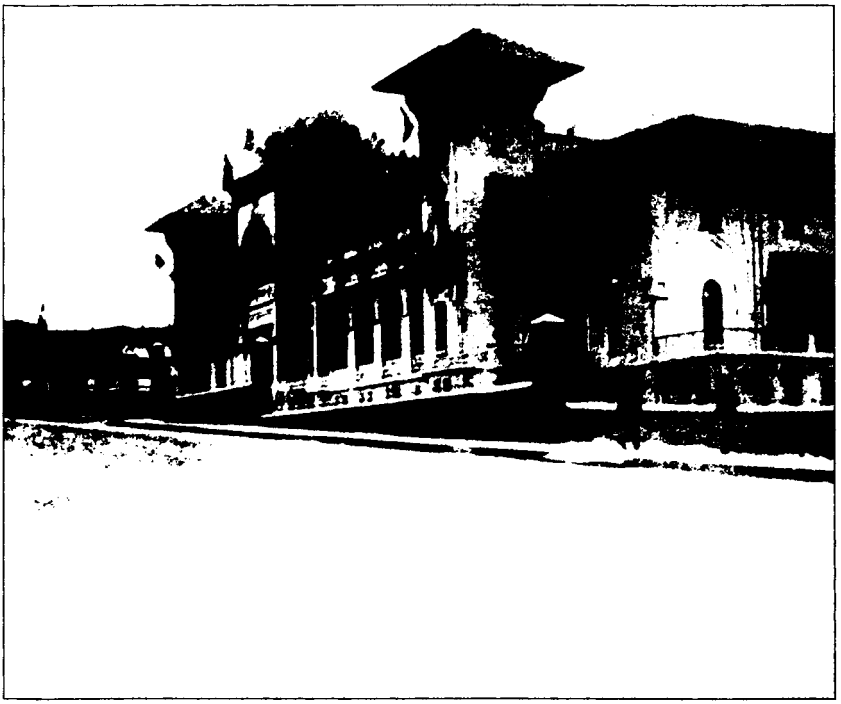
İsmet İnönü-Mustafa Kemal-Şükrü Kaya

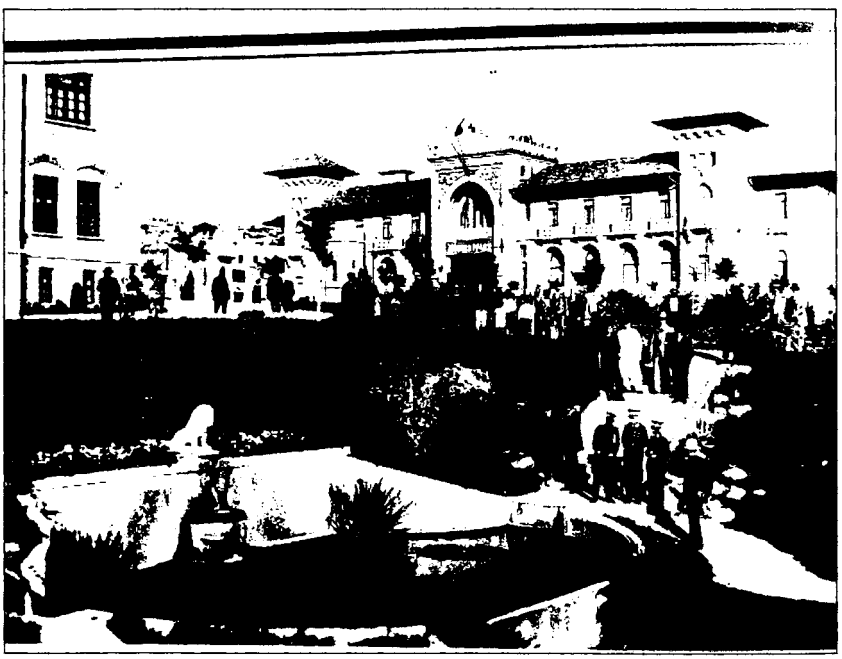

1937 CHP'nin Altı Ok'u
Anayasa hükmü oldu

M. Kemal ve Başbakan
Celal Bayar Afyon'da
(20 Kasım 1937)

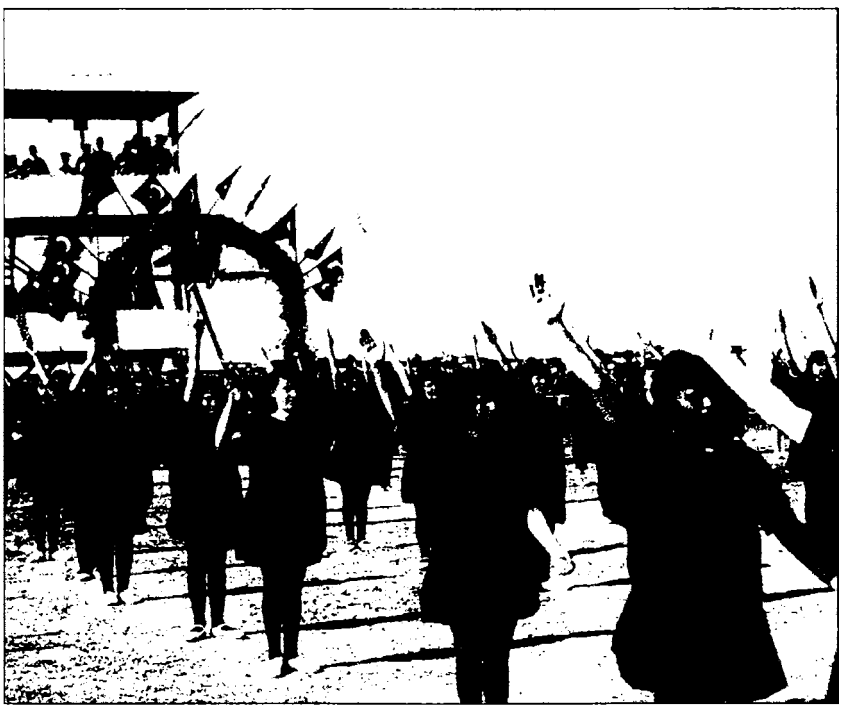

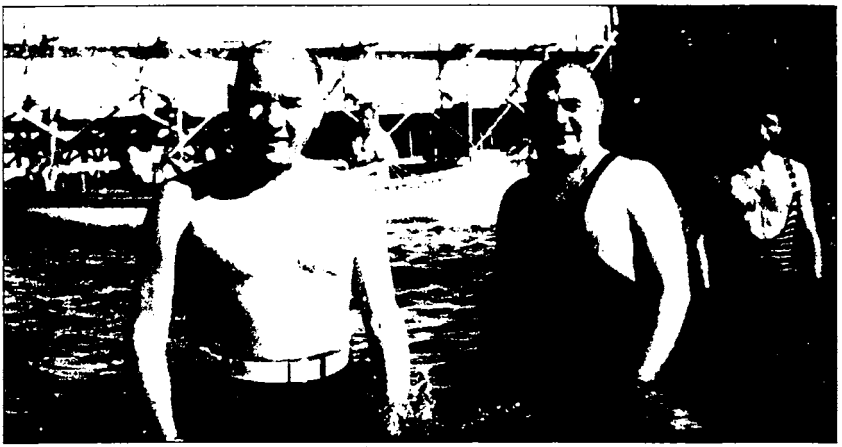
Ankara Palas

Mustafa Kemal Serbest Fırka denemesi sonrasında Anadolu'da

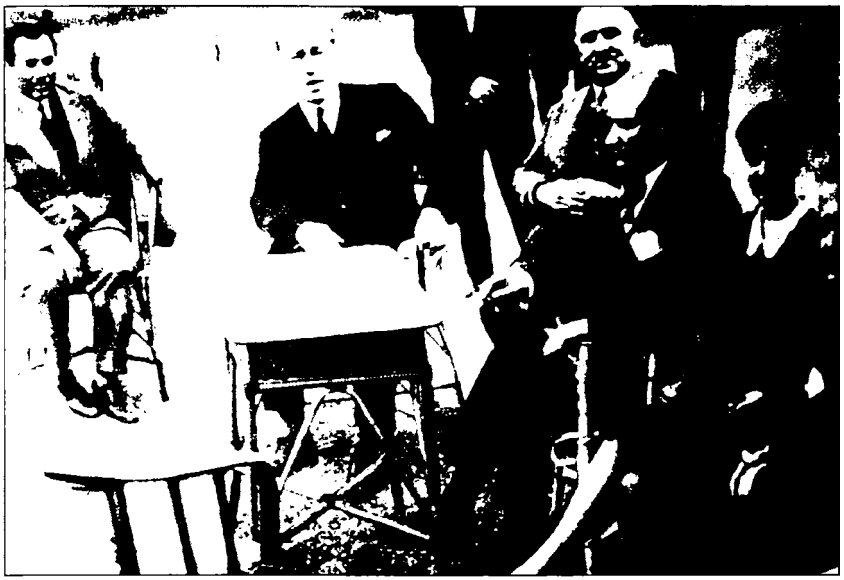

Konya Kız Muallim Mektebi 19 Mayıs 1935 (İdman Bayramı)

M. Kemal Yalova'da Fethi Okyar'la

Mahmut Esat Bozkurt

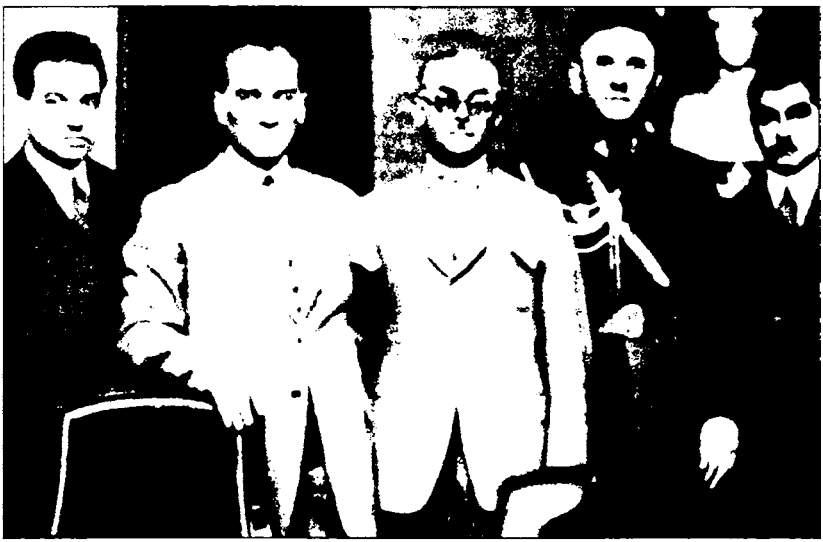
M. Kemal-Fevzi Çakmak

Tarih Kurultayı

Çamlıca'da dans 1938

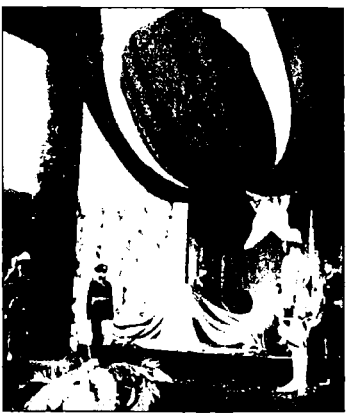
M. Kemal-Celal Bayar

İsmet İnönü-M. Kemal

Ölümü 1938

Tek Parti Dönemi

> Ben Cumhuriyeti tesis ettim. Fakat bugün idare şekli Cumhuriyet midir, diktatörlük müdür, şahsi hükümet midir, belli değil.
>
> *M. Kemal Atatürk*

> Egemen bir parti vardı, partinin üstünde İsmet Paşa *'Tanrının bir parçası'* idi. Halk, İnönü'nün yüzünü göremezdi. İnönü yerine, egemen CHP'nin elleri dilediği zaman halkı okşar, yerine göre sıkardı... İnönü adı korku verirdi... Demokrat parti hareketi ortaya çıkıncaya değin, *'Paşa'* herkes adına düşünen, milletine doğru yolu gösteren, hemen her konuda uygulamaya geçilmesi gerekli buyrukları veren *'tek'* insandı.
>
> *Cüneyt Arcayürek*

Serbest Fırka'nın kapatılmasından başlayıp, Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar devam eden 16 yıllık dönem (1930-1946) Türkiye tarihinde ayrıcalıklı bir niteliğe sahiptir. Genellikle "*Tek Parti Dönemi*" ismiyle anılan bu dönemi, öncesindeki veya sonrasındaki dönemlerden ayıran en önemli özellik, bir partinin bulunması ve bu partinin muhalif partiler olmaksızın iktidarı her durumda elinde tutmasıdır. Fakat, bu özellik, söz konusu dönemi ayrıcalıklı kılan tek özellik değildir. Eğer dönemin ayırıcı tek özelliği siyasal yapıda tek partinin bulunması olsaydı, o zaman bu döneme 1920'li yılları da katmak gerekirdi. Çünkü, 1920'li yıllar da, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Fırka'ya rağmen, çok partili bir siyasal sistemin yürürlükte bulunduğu dönem olarak nitelenemez. Zira, her iki partinin de siyaset meydanında yer alış süreleri yok denecek kadar kısa ve siyasete katkıları da yine aynı şekilde yok denecek kadar azdır. Bundan dolayı, 1930-1946 yılları arasındaki dönemi "*Tek Parti Dönemi*" olarak isimlendirmenin ve nitelemenin sebeplerini daha başka yerlerde aramak gerekmektedir. Bilhassa da, sadece muhalif bir partinin değil, aynı zamanda her türlü siyasî, kültürel muhalif yapılaşmalara da müsaade etmeyerek, her doz ve yöndeki muhalif sesin yok edilmesinin

sistemin bir gereği olarak "*meşru*" telakki edilmesinde ve buna yönelik uygulamalarda aramak gerekmektedir. 1925'den 1929'a kadar devam eden ve Takrir-i Sükûn kanunlarının yürürlükte olduğu dönemde muhalefetin her çeşidinin yasaklanması, bu dönemin "*olağanüstü*" şartlarına bağlı olarak açıklanmasına karşılık, "*Tek Parti Dönemi*"ndeki tek seslilik çeşitli ideolojik gerekçelerle "*olağan*" nitelenmiş ve bu doğrultuda değerlendirilmiştir[1]. Sonuçta da, Türkiye tarihinin yakın zamanlarında totaliter sistemin yürürlükte olduğu bir dönem varolmuştur.

Totaliter Sistemin İnşası

Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası içinde tek partili "*totaliter rejim*"i bütün temelleriyle kurma çalışmaları başlar[2]. Serbest Fırka tecrübesi, Cumhuriyet kadrolarına totaliter bir sistemin temellerini atmanın fırsatını sağlar[3]. İktidar Partisi'nin ideologları

1 Çetin Yetkin, 1930-1946 arası Tek Parti Dönemi ile 1923-1930 arası dönem arasındaki farkı, "herşeyden önce 1930 öncesi dönemde ne "Devletçilik", ne siyasal bir sistem olarak "tek parti" ve ne de "milli şef" kurumlarının izlerine rastlayamayız." diyerek açıklar (Yetkin, *Tek Parti Yönetimi*, s.17).

2 Bizzat dönemin önde gelen isimlerine ve hatta CHP'lilerine göre Tek Parti döneminin genel niteliği "*Totaliter*" yapılı olmasıdır. Örnek olarak bkz: Irmak, "Avrupa Savaşının Bitmesi ve Memleketimiz", s.3; Ağaoğlu, *İki Parti Arasındaki Farklar*, s. 22; Nadi, *Perde Aralığından*, s.178; Ayrıca bkz: Burçak, Dem*okrasiye Geçiş*, s. 41,42

3 Fahir Giritlioğlu, Mustafa Kemal'in "*otoritesi azami hadde ulaşmasına rağmen; hukuki anlamda kendisine diktatör dedirtme*"diğini belirtirken (Giritlioğlu, *Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Patisinin Mevkii*, s. 57), Bület Daver ise, dönemin uygulamada "*otoriter hatta diktatoryal bir yönetim olduğunu*", Mustafa Kemal'in komünist ve faşist diktatörlüğü reddetmekle birlikte kendine has bir otoriter rejim (cumhuriyetçi diktatörlük) uygulamaya çalıştığını ileri sürer (Daver, "Atatürk ve Sosyopolitik Sistem Görüşü", s. 253,354). Munci Kapani Atatürk dönemindeki idarenin otoriter olduğunu, fakat diktatörlük olmadığını belirtir (Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 104). Kinross'a göre, Mustafa Kemal halkın desteği ile milli Mücadeleyi kazandıktan sonra muhaliflerini ortadan kaldırmış ve sonra diktatörlüğe kaymıştır. Kinross, Mustafa Kemal'in diktatörlüğe kayma sebebi olarak da, halktan çekinmesini ifade eder. Kinross bu aşamada bir orijinal durum olarak, Mustafa Kemal'in diktatör olarak iktidarı ele geçirmediğini, iktidarı ele geçirdikten sonra diktatörleştiğini söyler (Kinross, *Atatürk*, s. 657). Philips Price ise Mustafa Kemal'in zamanla "*tiranlaştığını*" bunu ise Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında gerçekleştirdiğini belirtikten sonra bunun ise halkın gidişatını "*doğru bir çizgiye*" oturtmak için bir süreliğine de olsa gerekli olabileceğini, ancak şahsi öç alma hareketlerine girişmenin yanlış olduğunu belirtir (Price, *History of Turkey*, s. 134). R.D. Robinson, Mustafa Kemal'in modern totaliter bir yapıya sahip olmamasına karşın, siyasi alanda bir diktatör özelliği arz ettiğini belirtir (Robinson, *The First Turkish Republic*, s. 87,88). H. N. Howard ise, kültürel, dini ve yasal reformların gelişerek devam ettiği bir aşamada, 1925 yılından itibaren, Türkiye'de Mustafa Kemal'in "*demir yumruğu altında*" bir diktatörlük görünü arzettiğini belirtir (Howard, The Partition of Turkey, s. 336). Glasneck ise Türkiye'de inşa edilen otoriter yapının esasında Mustafa Kemal'in kendisinin değil, çevresindeki liderler grubunun

totaliter bir rejimin inşasını gerçekleştirebilmek için, Serbest Fırka denemesini oldukça büyük bir başarıyla kullanırlar. İlk zamanlar Serbest Fırka mensuplarının şahsında açığa çıkan tepki ve eleştirilerin alanını gittikçe genişleterek, sonunda totaliter bir sistemi inşa etmeyi başarırlar.

Totaliter sistemin inşasında basına büyük görev düşer. İktidar yanlısı basın, Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra gerçekleştirilen hukuk dışı uygulamalara meşruluk zemini hazırlamada büyük çaba sarf eder. Bu arada, tek parti idaresinin "*gerekliliğini*", çok partili siyasetin "*sakıncalarını*" dile getirmeyi adeta asli görevleri telakki ederler. Sözgelimi, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi bu işte liderliğini kimseye kaptırmaz. *Hâkimiyet-i Milliye* yazarlarından Zeki Mesut (Alsan) bir yazısında, devlet yönetiminde uygulamaların doğru gitmesi ve yanlışlıkların önüne geçebilmek için gereken eleştiri ve denetimin sağlanması için muhalefet

uygulamalarıyla inşa edildiğini belirtir (Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Düşünce*, s. 227). Klaus Kreiser, Mustaf Kemal'in Türkiye için Batı'daki Doğu imajını sildiğini, onun çağdaş diktatörler arasında yer aldığını, ancak kendisine has bir kişiliğe sahip olduğunu belirtir (Kreiser, "Modern Avrupa Tarihi İçinde Atatürk", s. 534,536).

Tüm bu tespitleri, gerekçeleriyle açıklaması açısından, Bülent Tanör "*gerçek şu ki, Kemalist rejim demokratik değil, otoriter karakterdeydi*" tespitinde bulunduktan sonra, bu tespitinin gerekçelerini şöyle açıklar: "Tek Partili sistem bu yönde karşımıza çıkan ilk önemli olgudur... Parti-devlet kaynaşması, özellikle 1935 sonrasının tipik özelliklerindendir... Şeflik sistemi de rejimin otoriter niteliğinin bir göstergesidir... Lider, partiye ve TBMM'ne de hakim olduğundan, hükümet gerçekte yasama meclisinden çok Şef'e bağlı ve ona karşı sorumludur... Tek partili meclis, parti yönetiminin ve başkanının otoritesi altında çalışan, disiplinli ve uyumlu bir kuruldur. TBMM aslında CHP meclis grubu demektir. Bu kurulun esas işlevi de, hükümetin ve gerisindeki liderin kararlarını onaylamaktır... yargı organı da gerçek anlamda bağımsız ve güvenceli değildir (özellikle İstiklâl ve sıkıyönetim mahkemeleri). İdari yargının yürütme ve idare üzerinde etkili bir denetiminden söz edilemez. Anayasa yargısı zaten yoktur. Bu nedenlerle, yargının ayrı ve dengeleyici bir güç olması söz konusu değildir; esas işlevi rejimi ve inkılapları korumaktır. Hak ve özgürlükler dünyasında da rejimin otoriterliği kolayca yakalanabilir. Kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği, polis ve sıkıyönetim uygulamalarından, Sıkıyönetim ve İstiklâl Mahkemelerinde zarar görmüştür. İskan Kanunları ile (1934,1935) "düşünce suçları" (TCK ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu), dinsel özgürlüklere müdahaleler (hac izni verilmemesi, dinsel konularda yayın engellemeleri vb.) sendika ve grev yasakları, basın suçları ve cezaları ("memleketin umumi siyasetine dokunacak" yayın yasağı (1931 Matbuat Kanunu), dernek ve parti kurmanın fiilen (1938 öncesi) "izin sistemi"ne bağlanması, toplantı ve gösteri yasakları, hak ve özgürlüklerin durumu hakkında yeterli bilgi verir. Sosyo-kültürel yaşam denetim ve gözetim altındadır. Basın dünyası sansür, otosansür, kapatma ve mahkumiyet çitleriyle çevrilidir. Sivil toplum canlılığının odakları sayılan dernek faaliyetleri kısıtlıdır... Sosyal sorun (emek-sermaye ilişkileri) karşısında aldığı tavır açısından da rejim otoriter ve muhafazakârdı. Toplumun sınıflardan değil, meslek gruplarından oluştuğunu varsayıyor, sınıf örgütlenmesini ve mücadelesini bastırıyor, meslek grupları arasında çıkar birliğini veri kabul ediyordu. Bu gerekçeyledir ki emeğin bağımsız ve sendikal örgütlenmesi mümkün değildi" (Tanör, *Kuruluş Üzerine 10 Konferans*, s. 169-173).

partisinin varlığının gerekli olmadığını dile getirir. Ona göre, eğer muhakkak bir muhalif parti olacaksa bu partinin de muhakkak devrim ilkelerine sadakatle bağlı bir parti olması gerektiğini belirtir. Bu görüşlerini takiben asıl düşüncesini, iktidarı teşvik etmek istediği totaliter sistemi işaretleyen düşüncesini dile getirir; "*Memlekette diğer bir fırkanın vücuduna kanunî imkân bırakmayan faşizm de tenkit ve murakabe keyfiyetini kendi içinde temin etmektedir...*"[4] Yine Zeki Mesut'a göre "*Bir milletin en büyük kuvvet kaynağı vatandaşlar arasındaki birlik ve karşılıklı sevgidir. Bu birlik ve sevgi milli hayatın hemen her safhasında kendisini göstermelidir. Beynelmilel hayat mücadelesinde muvaffakiyetin ilk şartı, hiç şüphesiz kuvvetli olmaktır. Milletlerin en büyük kuvvet âmili ise bünyelerindeki tecanüs, fertleri arasındaki tesanüt ve mefkûrelerindeki birliktir. Diğeri ile didişen, birbirini düşman telakki eden vatandaşlar, asıl millet düşmanlarının bilerek veya bilmeyerek emellerine hizmet etmiş olurlar*"[5] *Vakit* başyazarı Mehmet Asım (Us) ise, CHF ile TBMM'ni aynılaştırır; CHF'nı eleştirmenin hiçbir şekilde doğru olmayacağını, zira onu eleştirmenin TBMM'ni eleştirmek olacağını yazar[6]. Siirt milletvekili Mahmut (Soydan) ise, *Hâkimiyeti Milliye*'deki yazılarında, Yugoslavya gibi o zamanlar diktatörlükle yönetilen bazı Avrupa ülkelerine dikkat çeker ve bu ülkedeki "*diktatörlüğün*" ne kadar olumlu özelliklere sahip olduğunu anlatır[7]. *Vakit* yazarı Sadri Ethem, siyasal partiler için sayı ve çoğunluğun ikinci plânda düşünülmesi gereken şeyler olduğunu ve SCF'nın katıldığı son belediye seçimlerinin "*opportunistler, iş adamları, yarı müminler*"den korkulması gerektiğini ortaya koyduğunu açıkladıktan sonra yazısını şöyle bitirir: "*Türk İnkılâbının ve inkılâp fırkasının elini uzatacağı bir insan var: İdealist; kullanacağı bir silah var; inkılâpçı terbiye*"[8].

Serbest Fırka denemesinin yanı sıra, totaliter rejimin inşasında Menemen olayının kanlı yüzü, arzulanan gayenin bir an önce gerçekleşmesi için daha da önemli imkânlar sunar. Rejim, Menemen olayıyla sertleşmenin "*meşru*" gerekçesini elde etmiş olur. Bu konuda Mehmet Asım (Us) şöyle yazar: "*Serbest Fırka tecrübesi ile Menemen hadisesi şunu gösterdi ki bu aziz emanetin (Cumhuriyetin) muhafaza vazifesi karşısında Türk gençliğine daha uzun bir zaman Cumhuriyet Halk Fırkası'nın rehberlik etmesi lâzımdır*"[9]. Açıktır ki, Mehmet Asım'ın yazısında dile getirdiği arzunun

4. *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanunuevvel 1930
5. *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrinisani 1930
6. *Vakit*, 14 Temmuz 1931
7. *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Kanunuevvel 1930
8. *Vakit*, 22 Teşrinisani 1930
9. *Vakit*, 13 Nisan 1931

açılımı totaliter sistemin zorunluluğu ve aciliyetidir. Yine aynı şekilde Yunus Nadi de devrimlerle ulusal toplum haline gelindiğine göre ayrı ayrı kuruluşlarda toplanmanın ulusal bütünlüğe aykırı olacağını yazar[10].

Basın öncülüğünde totaliter bir sistemin düşüncel temelleri inşa edilirken, muhtemel bir muhalif siyasal oluşumun açığa çıkmasını önleyecek tedbirler de alınır. Konu dahilinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın veya Serbest Fırka'nın yeniden canlandırılmasına yönelik muhtemel girişimlere karşı oluşturulan vazgeçirici/sindirici hava dikkat çekicidir. Örneğin *Vakit* gazetesinde "*Terakkiperverlik dirilebilir mi?*" başlıklı bir yazıda "*Vatana mazarrat getirdiği kanaatiyle hükümetçe kapatılan bu fırkaya hayat vermeğe imkân yoktur*" denilerek Refet Paşa'nın böyle bir girişimi olmadığı açıkladığı belirtilir[11]. *Cumhuriyet* gazetesindeki bir yazı da aynı mahiyetedir. Yunus Nadi, "*Serbest Fırka siyaset sahnesine avdet edecek mi?*" başlıklı yazısında, yetkili bir kişiden edindiği bilgiye göre bunun imkansız olduğunu yazar[12]. Ancak bunların basın içinden seçilmiş iki küçük örnek olduğu zannedilmemelidir. Konu doğrultusunda o günün gazeteleri incelendiğinde, sık sık SCF'nın şurada burada yeniden kurulmak istendiğine dair bir haber çıktığı ve hemen arkasından da bu haberin Fethi Bey tarafından tekzip edildiği haberlerinin yer aldığı görülür. Esasında bütün her iki fırkayı da doğmadan yok etmeye yönelik bir oyundur. Başta Fethi Bey olmak üzere eski muhalif siyasilerin ağzından yayınlanan ifadeler ise genellikle ilgili şahsa sanki siyasi bir girişim varmış gibi sorulan soruya karşı alınan cevaplardır.

Totaliter Sistem İçin Model Arayışları

Model arayışı, Türkiye'nin batılılaşma sürecinin temel ve değişmez özellikleri arasında yer alır. "*Uygarlığı*" sadece Batı'nın şahsında tanıyan Türkiye'nin elitleri, her ne kadar zaman zaman modellerinde değişmeler olsa bile, sonuç itibarıyla batılılaşma sürecinin her döneminde bir Batı ülke ve toplumunu kendileri için ideal bir model olarak kabul eder ve onun gibi olma gayreti içerisinde bulunurlar. Bu durumu, bilhassa siyasal sistemin özelliğinin ne ve nasıl olacağına ilişkin soruların daha yoğun olarak gündeme geldiği 1930'lu yıllarda olanca açıklığıyla görmek mümkündür. 1920'li yıllarda oldukça önemli bir değişim süreci yaşamış ve bunu teorik planda sırf batılılaşma gayesi doğrultusunda gerçekleştirmiş olan Türkiye, 1930'lu yıllarda batılılaştırıcıların "*halka rağmen*"ci

[10] *Cumhuriyet*, 28 Mart 1931
[11] *Vakit*, 21 Teşrinisani 1930
[12] *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1931

zihniyetlerinin siyasal sisteme yansıyan yüzüyle tanışır. Sivil ve asker seçkinler, hep aşağılayıp, eleştirdikleri "*geçmiş*"in otoriterliğinden daha katı sistemi batılılaşma adına gerçekleştirirler. Arzulara uygun model bulmakta ise hiç zorlanmazlar.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'na göre SCF, CHF için acı fakat önemli bir tecrübe olur. Bu denemeyle anlaşılır ki, CHF'nın "*bazı parlâmentocu Avrupa milletlerinde emsalini gördüğümüz fırkalar*"dan olmaması ve "*henüz kapanmamış olan inkılâp devresinin*" örgütü olarak gelişmesini sürdürmesi gereklidir [13]. Yaşanan tecrübe açısından Sovyetler Birliği, Türkiye için model olmaya uygundur. "*Emperyalist âlem*" olan Batının, bu ülkenin rejimini "*birtakım boş yaygaralarla, çığlıklarla bozmak*" istemesi Türkiye'yi yanıltmamalıdır [14].

CHF'nın ünlü "*kalem*"lerinden Falih Rıfkı (Atay)'a göre; "*İnkılap fırkasını komünist ve faşist, yani eski nizamdan yeni bir nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek alarak [yeniden] kurmak*" gerekmektedir[15]. O, bu teklifiyle doğrudan doğruya ve açıkça komünist veya faşist partilerin yönetim biçimlerinin Türkiye'de uygulanmasını ister. İlk önceleri, Sovyetler Birliği'ndeki uygulamayı bazı sınırlandırmalarla ve "*bizim fırkamız devlet idaresine karşı komünist fırkasının vaziyetini alamaz. Bu büsbütün başka ve bizim için aykırıdır. Fakat halk yığınlarına karşı komşu fırkanın inkılâpçı metotlarından istifade edilebilir*"[16] diyerek görüşünü açıklayan Falih Rıfkı, Rusya ve İtalya'ya yaptığı geziden sonra görüşlerinde değişikliğe gider; "*Rusya'dan ben bir ders getiriyorum... Rusya'dan komünist değil fakat şuurlu olarak geliyorum: Türkiye'nin iktisat ve inşa planını yapmak, İnkılâp Fırkası'nı komünist ve faşist, yani eski nizamdan yeni bir nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek olarak kurmak. Bürokrasi yerine ihtilâlci metotlar almak, hiç durmaksızın büyük yığının terbiyesine geçmek [gereklidir]*"[17]. Falih Rıfkı, İtalyan faşizminin anti-demokratik tutumunu ve totaliter uygulamalarını ise şu sözlerle över: "*Roma'nın yeni mahallelerinde liberalizm ve demokrasiye aykırı birçok şeyler görülse de 1921 anarşisinden, fakirliğinden, gevezeliğinden, başıboşluğundan hiç bir eser görmedim. Demokrasinin arkasından Ostiya'nın sivrisineği, Roma kırının batağı, İtalyan ahlâkının inzibatsızlığı, İtalyan sokağının pisliği ve İtalyan milliyetperverinin eğilmiş başı yukarı kalktı*"[18].

[13] *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinisani 1930
[14] *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Kânunuevvel 1930
[15] Atay, *Yeni Rusya*, s. 172
[16] *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Teşrinisani 1930
[17] Atay, *Yeni Rusya*, s. 170,172
[18] Atay, *Moskova-Roma*, s. 108,109

Totaliter sistemin ideologlarından Yunus Nadi (Abalıoğlu), Türkiye'nin en önemli ihtiyacının disiplin olduğunu belirtir. Bunu sağlayacak olan ise sadece CHF'dır. CHF'nın temsil ettiği "*Parti Devleti*" ulusun geleceğinin belirlenmesinde ve yönetimde tek güç olmalıdır[19]. Yunus Nadi, başka bir yazısında ise İtalyanları yüzyılın en ileri toplumu durumuna yükselten faşizmin, Türk devrimini gittikçe artarak övmesinin ve beğenmesinin Türkiye'ye güç verdiğini ileri sürer[20]. Bir başka yazısında ise İsmet Paşa ile Mussolini'yi karşılaştırır ve şunları yazar: "*Duçe, İtalyan milletinin aynı zamanda ileri atılmış yüksek bir fikri ve tecelli ettiren ifadesidir. Faşizm Mussolini'nin şahsında tıpkı ok gibi fırlayan bir fikrin bükülmez bir kol ile tatbikat safhasına geçirilmiş şeklidir*"[21].

Elbette ki, Türkiye'nin batılılaştırıcı ideologları tarafından lider modeli olarak övülen tek kişi Mussolini değildir. Bu övgülerden Hitler'de payını alır ve model şahsiyet olarak takdim edilir. Hitler'i "*Almanya'nın kalkınması*" sağlayan kişi olarak öven *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarından M. Nermi'nin bir yazısı[22] türünün örneklerinden birisi olarak ifade edilebilir. Kazım Nami Duru ise totaliter sistemin "*mükemmelliğini*" bir başka açıdan ele alır: "*Bugünkü devletler Ispartalılar kadar bile devletçi olamıyorlar. Halbuki devletçilik ilk çağın değil, asıl bugünün toplu yaşama yoludur. Bugünkü insanların kafaları, ilmin aydınlattığı telakkilerden çok geridir. Ferdin ancak devlet birliği içinde bütün inkışafını alabileceğini bilenler çok azdır... Çocuk devletindir. Buna inanmak lâzımdır. Çocuğun yetiştirilmesini doğumundan itibaren devlet bakımına, devlet kontrolüne bırakmak lazımdır*"[23]. Selim Sırrı (Tarcan) ise, "*İtalya'da Halk ve Gençlik Teşkilatı*" başlıklı bir yazısında, faşist gençlik örgütlerini över; bu örgütleri Türkiye için birer model olarak gösterir. En ilginç olanı da, İtalyan faşistlerinin uluslararası kardeşlik duygularını geliştirdiği için izciliğe karşı olduklarını belirtip, bunu onaylayarak sözlerini tamamlamasıdır[24].

Şef ve Şeflik Sistemi

Milli Mücadele'nin ünlü komutanı Kazım Karabekir, padişah otoritesini yok ederek millet iradesinin geçerli olduğu Cumhuriyet sistemini inşa ettiği iddiasını taşıyan iktidar kadrosunun bu iddiasını eleştirir. İddia ile gerçeklerin örtüşmediğini açıklar. Bunu ise dikkatleri uygulamadaki

[19] *Cumhuriyet*, 3 Teşrinisani 1931
[20] *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1932
[21] *Cumhuriyet*, 3 Haziren 1932
[22] *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1932
[23] *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1932
[24] *Ülkü*, C.1, Sayı 3, Nisan 1933, s.241,242

totaliterliğe çekerek ifade eder. Ona göre totaliter sistemin inşası Meclis'in ikinci döneminde başlar. Karabekir Paşa, seçim kararı alınarak İkinci Dönem Meclisi'nin teşkili için seçim hazırlıklarına başlanmasından itibaren, çoğunluğu Milli Mücadele ile hiç ilgisi bulunmayan kişilerin Mustafa Kemal'in çevresini sardığını ve bunların çoğunluğunun İkinci Dönem'de milletvekili seçildiğini açıklar. Yine açıklamalarına göre, bu kişiler, Mustafa Kemal'i övüp-yüceltmekte çok aşırıya gittikleri gibi, Milli Mücadele'yi başlatan ve yöneten diğer bütün insanları görmezlikten gelme ve değerlerini düşürme anlayışını hakim kılarlar; "*Mustafa Kemal Paşa'dan başka ortada kimse bırakılmadı: "O kurtardı ve O kurtaracak" teranesi, hazıra konmak isteyen dalkavukların dillerinde destan oldu. Artık her akşam âleminde onun yüzüne karşı methiye yarışı aldı yürüdü*"[25].

Kazım Karabekir'in dikkat çektiği üzere, kişisel çıkarlarını sağlama almak isteyenlerin savundukları düşünce ve uygulamalar totaliter bir sistemin inşasına yönelik süreci inşa eder. "*Şef*" sürecin temel kavramı olur. "*Şef*" kavramında odaklanan bu yeni anlayışın esas itibarıyla Mustafa Kemal'in şahsıyla ilgili olmayıp, şefperestlerin kişilikleriyle ilgili olduğunu ise, Mustafa Kemal'den sonra da hiç gecikmeden İsmet İnönü'yü "*Milli Şef*" ilan etmelerinden anlamak mümkündür. Şevket Süreyya 1924'ten itibaren yavaş yavaş gelişen ve 1930'larda "*resmî*"leşip, 1940'larda doruk noktasına erişen bu anlayışın mahiyetini ve "*resmi*"leşmesini sağlayan "*meşruluk*" dayanaklarını şöyle açıklar: "*Normal bir demokraside Devlet Başkanı'nın vazife ve hizmet sınırlarını kanunlar ve şekiller tayin eder. Bu*

[25] Kazım, *Paşalar Kavgası*, s. 169;
Kendisi de Cumhuriyetin ilk yıllarında ordu mensubu olan N. Nazif'in konuyla ilgili tespitleri şöyledir: "Bütün İttihatçılık devri "Niyaziler, Enverler yaşasın!..." yaygarası içinde geçmişti... İstiklâl savaşında ve Cumhuriyetin ilk merhalesinde de böyle oldu. Halka bir Mustafa Kemal duyuruldu... Bir de İsmet, bir de Çakmak... İlk ağızda biraz adları geçmiş olan Kâzım Karabekir, Rauf, Refet gibiler ne yapıldı, yapıldı unutturuldu... Başka memleketlerde olsa heykelleri dikilip operaları oynanacak nice halk kahramanlarının hepsi halka meçhul kaldı. Birinci Meclis'in bütün fedakâr şöhretleri zabıt ceridelerine gömüldü. Halbuki bir Kâzım Karabekir istemeseydi, Mustafa Kemal Erzurum'da kalamazdı ve Dursunzâde Cevad adlı bir genç istemeseydi Erzurum Kongresine giremezdi meselâ... Bir Kâzım Özalp az işler mi başarmıştır?... Kim biliyor? Üç-beş kişi... Söylenince kim inanıyor? Hiç kimse... Bir Fuad Cebesoy Paşa'nın, Fahretin Paşa'nın kaç okula resmi konmuştur? Hiç bir okula... Sivas Valisi Reşit Paşa istemeseydi, Sivas Kongresini pekâlâ dağıtabilirdi. Mustafa Kemal ordu kumandanlığından istifa etmemiş olsaydı dahi gene valinin izni olmadan bir okul binasına yerleşebilir miydi? Ve vali, o beş-on kişilik toplantıyı azametli bir tehdit halinde merkeze aksettirmeseydi de hakikatı bildirseydi. Sivas kongresi ve orada seçildiği duyurulan heyet-i temsiliye bir milli kudret halini alabilir miydi? Alamazdı tabiî... Ama kim biliyor bunu? Üç-beş kişi. Söylenince kim inanıyor? Hiç kimse." (Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, s. 328, 329).

sınırlar ve şekiller içinde bir devlet başkanı, ne bir milli kahraman, ne de bir Milli Şef'tir. O sadece, kanunların ve şekillerin emrinde bir reisicumhurdur. Fakat bir ülke, eğer bir inkılâp geçirmiş ve bu inkılâp eğer henüz son sözünü söylememişse, o ülkede Kahramanlar Devri sona ermemiş demektir. O zaman ve bu şartlar içinde, o inkılâbın tarlasını hazırlayan, tohumlarını saçan ve bu tohumların ilk mahsullerini devşiren bir Milli Şef, sadece bir reisicumhur değil, bir Önder'dir. Yahut bizim milli kurtuluş mücadelemizde olduğu gibi, bir Tek Adam'dır. Böyle bir Tek Adam'ın yerini alan İkinci Adam'a ise, tarihin yüklediği büyük bir vazife ve sorumluluk vardır: Başlanılan inkılapları devam ettirmek ve onları ikmal etmek"[26].

Esasen, 1938 yılına kadar, başta Mustafa Kemal olmak üzere, aralarında Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'nün de bulunduğu bir çok "*ileri gelen*"e "*şef*" denilmiştir. Ancak bu sıfat 1938'den sonra sadece İnönü için kullanılır. Bu iki dönem arasındaki farklılık "*şef*" kabul edilen kişilerin değişmesi veya sayıları oluşturmaz. Farklılığın temelinde "*şef*" ünvanının kullanılış gayesindeki farklılık vardır. "*Şef*", 1938'e kadar daha çok devlet büyükleri için kullanılan bir saygı ifadesi olmasına karşılık, 1938'den sonra totaliter bir siyasal sistemin gereğine uygun olarak kullanılır. Bundan dolayıdır ki, Nadir Nadi, önceki dönemi kastederek "*şef birden fazla olunca şeflik bir sistem olmaktan çıkıyor, anlamını yitiriyor*"[27] yakınmasında bulunur. Ancak "*şeflik*" sistemine gidişin düşünsel temellerinin önceki dönemde büyük oranda inşa olunduğu da bir gerçektir.

Şefliğin, tercih edilen siyasal sistemin gereği olarak kullanılmasında *Kadro* ekibinin önemli bir katkısı vardır. *Kadro* dergisi etrafında toplanan ekip, "*Kemalist ideolojiyi*" inşa ederlerken, Şefliği de ideolojik bir temele kavuşturur. *Kadro* ekibinin dışında olmakla birlikte, uzun yıllar CHF umum katipliği yapan Recep Peker de, "*şef*" ve "*şeflik*" sisteminin inşasında önemli katkısı bulunanlardan birisi olmuştur. Peker, *Ülkü* dergisindeki bir yazısında "*milli şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak sevdasındayız*" diyerek mensubu olduğu kadronun idealini ifade ederken, konuya ilişkin düşüncelerini ayrıntılı şekilde "*İnkılap Tarihi Ders Notları*"nda dile getirir. Notlarının "*şef*" ve "*şeflik*" bölümünde şunları yazar: "*Siyasal Parti hayatında bilhassa üzerinde durulmaya layık başlıca unsur, şeftir. Şef bir siyasal partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapış kuvvetini ve şerefini temsil eder. Şef, kendi ruhunda beslediği heyecan ve hararetle partisini ve muhitini ısıtır, aydınlatır. Bütün efradını, kendine ve birbirine içten gelen bağlarla sararak, doğruladığı*

[26] Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, s.51
[27] Nadi, *Perde Aralığından*, s. 15

amaca iletir... Fakat, şef nüfuzu olmaksızın hiçbir toplulukta dirlik, düzenlik ve güler yüzlülük olmaz... Biz, şefi anlamak yolunda en bahtiyar milletiz. Ulusça içinde piştiğimiz büyük hadiseler, şef kıymetini ölçmek ve anlamak hususunda birçok milletlerden ve birçok nesillerin görmediği örneklerle doludur... Bugünkü yaşayışta ulusça üstün olmak gerektir. Ulusça üstün olmak için, kafası ve yüreği işleyen insanların bir büyük ve ana inanışta birleşmiş ve beraber olmaları ve yüce bir şefin ışığı etrafında birleşmiş olmaları ve sarılmaları şarttır. Bizim bugünkü anlayışımız, şef tanıyışımız ve gidişimiz bu sözlerde şekillenir"[28].

"*Şeflik*", sadece Türkiye'de özgü bir sistem değildir; bir çok ülkede uygulanmış ve bazılarında da hâlâ uygulanmaya devam etmektedir. Bu nedenle, Türkiye'deki "*şeflik*" sistemi dünyadaki genel ölçütlerinin dışında değerlendirilemez. Dolayısıyla konuyu genel ölçütleri dahilinde tespit etmek, Türkiye'deki biçimini doğru değerlendirmede önemli imkânlar sağlayacaktır. Bu açıdan dikkate alınacak ilk kavram nasyonal sosyalizmdir.

Nasyonal Sosyalist sistemin ideologlarında Ernest Rudolf Huber, nasyonal sosyalist sistemin odağında yer alan üç temel unsura değinir. Ona göre, nasyonal sosyalist devletin üç temel ögesi vardır: "*Ulus, Führer, ve Parti*"[29]. Bunların en önemlisi ise Führer'dir. Führer, Parti'nin de, Ulus'un da temelini teşkil eder. Onların adeta omurgası konumundadır. Davit Spitz'in açıklamasıyla Führer "*milletin ilâhi kaderini tahakkuk ettirmeğe memur bir peygamberdir. Devlet ve Millet birliğinin, Cermen tasavvurunda devlet ve halk ruhunun, mistik cevheridir. Milletin ne istediğini milletten iyi bilen liderdir. Nazi müdafii Wilhelm Stapel'in dediği gibi, "onu lider yapan da budur." Papa nasıl iman ve ahlâka taallûk eden meselelerde hatadan münezzeh ise, Goering'e göre, aynı şekilde "Lider her türlü siyasî ve halkın milli ve sosyal menfaatlerine taallûk eden diğer işlerde hata edemez." İtalyan telakkisine göre, liderin hatadan münezzeh olması Allah olduğu için değil, fakat hemen hemen bir Allah kadar büyük olduğu içindir. Bir faşist ortaokul ders kitabından alınan pasaj buna delildir: "Dini dogmalar münakaşa edilemez, çünkü bunlar Allah tarafından vahyedilmiş olan hakikatlerdir. Faşist prensipler münakaşa edilemez, çünkü bunlar bir dahinin zihninden çıkmıştır: Benito Mussolini'nin."... Fakat asıl Baldur von Schirach tarafından Hitler gençliği için yazılmış olan meşhur dua gibi bildirilerdir ki, bu ayniyet açık ve tam şeklini almaktadır: "Adolf Hitler, sana inanıyoruz. Sensiz yalnız kalırdık. Senin sayende bir milletiz. Bize, gençliğimizin büyük manevi değerini, arkadaşlığı sen verdin..."*"[30]

---

[28] Peker, *İnkılap Dersleri*, s. 63,64

[29] Ülman, "Alman Nasyonal Sosyalist Partisi", s.162

[30] Spitz, *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*, s. 250, 251

Karatepe'nin "*1924 Anayasasına aykırı bir uygulama*"[31] olarak nitelediği ve 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu zaman kabul edilen "*Şef*" sıfatı ve "*Şeflik*" anlayışı Çetin Yetkin'e göre "*faşist ve nasyonal sosyalist kuramlardan esinlenerek ortaya atılmıştır*"[32]. Şef, nasyonal sosyalizmde kilit terimlerden birisi olan Führer'in karşılığı idi ve aynı işlevi gerçekleştirmek için gündeme getirilir[33]. Zaten "*Tek Parti*" idaresi ve "*Parti*" ile "*Devlet*"in aynılaşması da söz konusu etkilenmenin diğer unsurlarını teşkil eder. "*Almanya'da 1 Aralık 1933'de çıkarılan "Parti ve Devlet Birliği" yasasıyla Parti ve Devlet birleştirilmiş ve parti devleti sistemi geçerli kılınmıştı. Bu yeni oluşumla, bir parti devletinin başında bulunan Führer, ulusun iradesini ve isteklerini ifade edebilecek tek kişi kabul edilmiş oluyordu. Bazı Batı'lı siyasal bilimci ve düşünürlerin "totaliter liderlik" olarak tanımladığı "Şeflik", "kuvvetli mantıkî terimlerle kalıplanmış mantık ötesi heyecanlandırıcı cazibe üzerine" kurulur. Bu liderliğin önemli bir özelliği, "güden (lider) ile güdülenlerin mythsel (daha doğrusu büyüsel) bir şekilde benliklerini birleştirmeleri" dir. Bu "totaliter lider", halkla, "bir çeşit dinsel birlik halinde"dir.*"[34]

"*Totaliter lider*" kavramının özelliklerini en açık biçimiyle "*Şeflik*" sisteminin inşası sırasında, inşa olunmaya çalışılan siyasal sistemin savunucularında görmek mümkün olmaktadır. 1924 yılı ve sonrası için Kazım

[31] Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, s. 184;
İnönü döneminde CHP Genel Sekreterliği görevini üstlenmiş olan Memduh Şevket Esendal, "şef" sisteminin anayasayla ilgisini şöyle açıklar: "Bazı memleketlerin Anayasası yazılmış, bazılarınki ise yazılmamıştır. Türkiye'ye gelince, bizim iki anayasamız vardır. Bunlardan yazılmış olanı, Teşkilatı Esasiye Kanunu'dur [1924 Anayasası]. Yazılmamış olanı ise şimdiki fiili durumumuz yani "şef sistemi" dir. Bu sistem kuvvetini CHP'den alır" (Akandere, *Milli Şef Devri*, s. 66).

[32] Yetkin, *Tek Parti Yönetimi*, s. 173

[33] Yetkin, *Tek Parti Yönetimi*, s. 167, 168; Ünal, *Türkiye'de Demokrasi'nin Doğuşu*, s. 171

[34] Friedrich, *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*, s.27,29;
Cahit Tanyol, Mustafa Kemal'in zamanla bir inanç konusu haline getirildiğini açıklarken, C. Friedrich- Z. Brzesınski'nin görüşlerinin pratiğe yansımış halini ifade ediyor gibidir: "Washington İrwing'in, Shakespeare hakkında bir sözü var, onu bir İtalyan azize benzeterek "Tapınanları türbesine o kadar çok mum getirmişlerdir ki, dumandan tanınmaz hale gelmiş put..."der. Bu söz Atatürk için de söylenebilir... Çünkü bir azizin türbesine getirilen mumlar, azizle hayranları arasında özel ve içten bir bağlantı kurar. Halbuki Mustafa Kemal'in çevresinde yaratılan "tabu" katılaşmış, karanlık bir duvar gibi onunla Türk toplumunu birbirinden ayırmıştır." (Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s. 28) Cahit Tanyol'un belirttiği "tabulaştırmanın ise daha Mustafa Kemal sağken başlatıldığının önemli bir delili ve örneği olarak 1938 yılında yayınlanan ve öğrencilerin Atatürk hakkındaki şiir ve makalelerini toplayan kitaptaki bir iki cümleyi dikkate alabiliriz: "Ey Türkün yaratıcısı.. Ey büyük Ata! Ey Tanrı'nın oğlu! On yedi milyon yetiştirdiğin, yokken var ettiğin Türk gençliği senin yurdum için her zaman canını vermeye hazırdır.", "Tanrı sözüne benzer bir sihir var sesinde; Onları dinledikte işte kurtulduk Atam!" (Cümhuriyet Halk Partisi, *Şeref Kitabı* XV, s. 17,28)

Karabekir'in dikkati çektiği oluşumun 1930'da felsefî bir dönüşüme uğramasıyla birlikte, şeflik anlayışının sistemleştirilmeye çalışıldığı görülür. Muhalefetin olmadığı dönemin iktidar yanlı basını, şeflik anlayışının inşası görevini büyük bir şevkle yerine getirir. Bunlardan *Vakit* gazetesi yazarı Sadri Ethem "*Şef*"ten söz ederek, hayatın formülünün ancak şef tarafından belirlenebileceğini belirtir. Ona göre "*Şef*" "*Türk milletinin insan şeklini alan timsali*"[35] dir. *Yarın* gazetesinin yazarlarından Arif Oruç ise, totaliter bir sistemin ideolojik temellerini inşa gayretiyle, Serbest Fırka denemesinin önemli işaretler verdiğini belirtir ve Mustafa Kemal'in ülkeyi ikinci kez kurtarmasını ister[36]. Bu, demokratik sistemin öngördüğü muhalefeti meşru görmeyen bir sistemin inşasına yönelik çağrı olarak anlam kazanır. Arif Oruç, "*Millet Büyük Adamı Bekliyor*" başlıklı yazısında çağrısını ısrarla devam ettirir[37]. CHF Genel Sekreteri Recep Peker "*Şef*" terimi üzerinde en çok duran ve "*Milli şef*" deyimini ilk kullananlardan birisi olur. Peker, iktidar kadrosunun önde gelen üyelerinden birisi olarak, oluşturulmaya çalışılan sistemin özelliğini 1933'de şöyle açıklar: "*... milli şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak davasındayız*"[38]. Peker, CHF'na yeni girenlere Ankara Halkevi'nde 22 Nisan 1936'da yaptığı konuşmada da, "*parlamenter liberal devlet*" anlayışını eleştirdikten sonra, bu tür devletin en iyi örneği olan Fransa'nın bile bunalım döneminde ancak "*milli iradeyi temsil ve tatbik kudretinde olan bir tek adamın, Klemanso'nun tek iradesi*"ne teslim olmakla başarıya ulaşabildiğini açıklayarak[39] "*en iyi devlet sisteminin*" ne olduğunu ait görüşünü açıklar. Mahmut Esat Bozkurt ise Tek Parti Dönemi'nin "*demokrat*" niteliğine dikkat çekerek, yürürlüğe girmiş olan şeflik kurumunun yeri konusunda şunları belirtir: "*Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktadır. Türk Milleti bir piramide benzer, taban halk tepesi yine halktan gelen bir baştır ki, biz de buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir*"[40]. Burada çizilen tablo oldukça açıktır. Şef, devlet, parti, parlamento ve millet birbirleriyle özdeşleştirilmekte ve bunun sonucu olarak hiyerarşik bir kurumsallaşma ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla 1930 ve 1940'ların Türkiye'sinde yürürlükte olan sistemi totaliter olarak nitelemekte zorlanılmamaktadır. Zira "*Totaliter devletler demokrasiye, liberalizme, parlamentarizme muhalif olan ve bütün*

[35] "İnkılâpçı Terbiye", *Vakit*, 28 Teşrinisani 1930
[36] *Yarın*, 24.25 eylül 1930
[37] *Yarın*, 16 ekim 1930
[38] Peker, "Disiplinli Hürriyet", s.179
[39] *Ülkü* C. 7, S 39, Mayıs 1936, s.161,162
[40] Bozkurt, *Atatürk İhtilâli*, s. 137

kudretleri şefte, yani hükümet reisinde toplamayı iltizam eden devletlerdir. Bu siyasî akideye göre demokrasi bir hayal, liberalizm bir yalancılık, parlamentarizm bir acz ve zaaftan ibarettir"[41]. Bu nedenle Taha Parla, Kemalizmin "*tesanütçü ideolojisiyle ve tek partili şef sistemiyle, sosyal demokrasinin değil, otoriter ve sınıflar-üstücü devletçiliğin bir türevi*"[42] olduğunu açıklar. Cüneyt Arcayürek'in gazetecilik mesleğine başladığı o yıllarla ilgili açıklamaları ise, dönemin totaliter nitelikte oluşunun şahitliklerinden birisidir: "*Egemen bir parti vardı, partinin üstünde İsmet Paşa 'Tanrının bir parçası' idi. Halk, İnönü'nün yüzünü göremezdi. İnönü yerine, egemen CHP'nin elleri dilediği zaman halkı okşar, yerine göre sıkardı... O yıllar, İsmet Paşa'yı kimse sevmezdi. Bizim gezindiğimiz ortamda İnönü adı, korku verirdi... Demokrat parti hareketi ortaya çıkıncaya değin, 'Paşa' herkes adına düşünen, milletine doğru yolu gösteren, hemen her konuda uygulamaya geçilmesi gerekli buyrukları veren 'tek' insandı*"[43].

Şeflik anlayışının bir "*şefperestlik*"e dönüşmüş biçimine daha çok 1940'lı yıllarda şahit olunur. Dönemin "*şefperestlerine*" göre, Türk milleti İnönü'nün kişiliğinde "*müşfik bir aile babasına kavuşmuştur*"[44]. İnönü'de, davalarıyla, kaygılarıyla ve umutlarıyla Türk milleti vardır[45]. Onun sesi Türk milletinin sesidir[46]. İnönü'nün hayatı, yazıları ve nutukları bir ders ve terbiye vasıtası olarak daima Türk gençliğine örnek olacak niteliktedir. İnönü'nün her nutku tarihi bir kıymet ve nüfuza haizdir. Öyle ki bütün milleti coşturan, bütün gönüllere heyecan veren, en sıkıntılı zamanlarda bile ümit ışığı ve ferahlık havası veren canlı ve ateşli bir emir niteliğindedir. Onun sözleri büyük küçük her Türk'ün kulağına küpe olmaya değer ilham, feyiz ve ders alınacak sözlerdir[47]. İnönü'de insan üstü nitelikler vardır: "*Hayatında yıllar önce bir kez gördüğü bir kimseyi, hemen herkesi, örneğin; bir küçük çocuğu, ordunun tüm subaylarını adlarıyla çağırabilecek bir hafızaya, yaratılıştan yüksek bir zihin ve düşünce yeteneğine*" sahiptir[48].

Cumhurbaşkanlığı döneminde "*Milli Şef İnönü'ye yönelik oldukça abartılı bir şekilde ululama ve dalkavukluk yapılmıştır*" tespitinde bulunan Akandere[49], bu tespitinin delili olarak İnönü'ye atfen yapılan at yarışlarını, düzenlenen kır gezilerini, ansiklopedi ve kitapları gösterir. Akandere, tespitini

[41] Özer, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, s. 309
[42] Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, s.146, 147
[43] Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları*, s.28-30.
[44] Hüseyin Cahit Yalçın, "Milli Şef İnönü", *Tanin*, 11 İkinciteşrin 1943
[45] Falih Rıfkı Atay, "Milli Şef", *Ulus*, 11 Son teşrin, 1941.
[46] Nadir Nadi, "Onu Dinlerken", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1939
[47] Abidin Daver, "İlham, Feyiz ve Ders Alınacak Bir Nutuk", *Cumhuriyet*, 3 İkinciteşrin 1944
[48] R. Şemsettin Sirer, "Unutulmaz Bir Yolculuk", *Ülkü*, 1 Haziran 1942
[49] Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s. 56

şöyle tamamlar: "*Milli Şef İnönü'nün herhangi bir şekilde ve konuda söylediği bir nutuk, tarihi bir konuşma niteliği taşırdı. Hatta ne söyleyeceği önceden bilinmeyen konuşmaları bile "tarihi" olarak ilan edilir ve gazetelerde büyük puntolarla adeta müjde verircesine "Milli Şef, Bugün Tarihi Bir Nutuk İrad Edecek" şeklindeki başlıklarla ilan edilirdi*"[50].

Mustafa Kemal'in ölümünün hemen sonrasında, CHP'nin 26 Aralık 1938'de toplanan olağanüstü kurultayında, yapılan tüzük değişikliği ile İsmet İnönü "*değişmez milli şef*" ilan edilir. Acaba neden sadece "*milli şef*" ilan etmekle yetinilmemiştir de "*değişmez milli şef*" ilan edilmiştir?[51]. Bunun cevabını tüzük değişikliğinin gerekçesinde buluyoruz. Gerekçeye göre; şefin sık sık değişmesi, partinin otoritesine zarar verir. Üstelik, tüm ulusun şefinin, milli şef olmuş bir yüksek kişinin, bu şefliğinin her dört yılda bir devam edip etmeyeceğinin görüşülüp tartışılması uygun olmayan bir tutumdur. Bu durum şefin otoritesini sarsar. O halde, milli şef, "*değişmez*" olmalıdır.

Şu da önemlidir ki, "*şef*" sadece "*milli*" ve "*değişmez*" değildir. Bu açıkça belirtilmez ancak o, aynı zamanda "*sorumsuz*"dur. Bu ise "*değişmezlik*" esasının gereğidir. Çünkü şef, ne yaparsa yapsın, nasıl bir uygulama takip ederse etsin, değiştirilemeyeceğine göre, sorumsuz demektir. İlgili tüzük değişikliğine göre, şefin görevi ancak şu üç durumda sona erebilecektir: 1) Ölüm, 2) Görev yapamayacak derecede hastalık, 3) İstifa. Demek ki, artık bu üç durum dışında, "*Milli şef*" her ne yaparsa yapsın görevini sürdüreceğinden, o tam anlamıyla sorumsuz ve denetim dışıdır.

Şeflik anlayışının halk açısından neleri öngördüğünü ise, şefin şahsında dile getirilen düşüncelerde görmek mümkündür. 27 Ocak 1939'da TBMM'nde hükümet programını okuduktan sonra, güven oylamasından önce yapılan konuşmalar sırasında, Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce şunları söyler: "*Hükümet için, milli şefimizin gösterdiği kimselere, doğrudan doğruya onun güvenine sahip olduğu için güvenmekliğimiz, milli şefimize karşı millî ve vicdanî bir görevimizdir*"[52]. Ayrıca milli şef, "*ulusun babası*"dır[53]. O, bir "*mürebbi*"dir; onun gerçek özelliği budur; tüm çabası

[50] Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s. 56

[51] Nadir Nadi, İnönü'nün "Değişmez Milli Şef" ilan edilme nedeniyle ilgili olarak şu açıklamayı yapar: "O yıllarda totaliter yönetim modası salgın halde idi. Almanya, İtalya, Rusya, Japonya gibi dev memleketlerin yanı sıra İberik yarımadasında Orta Doğu'da ve Balkanlarda irili ufaklı bir para-faşist rejim kurulmuştu. Ufukta belirmeye başlayan savaş bulutları milletleri koyun sürüleri halinde birer çobanın etrafında toplanmaya zorluyordu" (Nadi, *Perde Aralığından*, s. 16,17).

[52] Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, s.6

[53] Kunter, "Milli Şefimizin Gençliğe Öğütleri", s.13

ulusu yetiştirmek içindir[54]. Şef, ders verir[55]; milli şefin sözleri herkes için bir derstir[56]. "*Milli Şef demek, milli hayatımızın uyanık başı demektir. O, maddî ve manevî cepheleriyle milli hayatı bir bütün olarak yalnız temsil etmez, güder ve yeder (peşi sıra götürür)*"[57]. Öte yandan "*milli şef, ulusun iradesini temsil eder. Türk ulusunun bahtını avucunda tutar, o kendi kişisel iradesini açıkladığında bizim özgürlük ve egemenlik aşkımız konuşmaz olur. O, bizim yaşama irademizi gerçekleştirecektir. Türk ulusu geleceğini güvenle ona teslim etmiştir. Bundan daha doğal bir şey olamaz*"[58]. Milli Şef'in emrinde olmak gerekir, çünkü Milli Şef'in emrinde olmak demek, Türk ulusunun emrinde olmak demektir[59].

Şevket Süreyya'nın açıklamaları, hem dönemin özeliklerini belirlemesi ve hem de hakim anlayışın dayanaklarını göstermesi açısından önemlidir: "*İnönü Devlet Başkanlığında Atatürk'ün yerini aldığı zaman, bu vazifeye normal bir demokrasi nizamı içinde bir Şekil Adam'ı olarak gelmediğini açığa vuran bir davranışla işe başladı. Çünkü 16 Mayıs 1939'da yayınladığı beyanname ile 29 Mayıs günü için davet ettiği Beşinci Parti Kurultayı'nda, kendisi, Milli Şef ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin de Değişmez Başkanı olarak ilan edildi. Bunu olağanüstü bir manası olmak lâzımdı. Çünkü Milli Şef, normal bir demokrasi nizamının taşıyabileceği bir otorite değildi. Milli Şef, ancak şeflik sisteminin bir Üstün İradesi olabilirdi. Şeflik sistemi ise, ancak otoriter bir rejim biçimidir. Böyle bir rejim, şekiller ne olursa olsun, çoğunluğun iradesini azınlığın iradesine bağlayan bir Kahraman, bir Tek Adam idaresi demektir. Yahut hiç değilse bir Tek Parti sistemidir. Nitekim Atatürk*

[54] Sirer, "Unutulmaz Bir Yolculuk", s.9

[55] Tecer, "Halkevleri Yıldönümünde", s.1

[56] Sirer, "Unutulmaz Bir Yolculuk", s.7

[57] Tecer, "Dünden Bugüne", s.19

[58] "Cumhurreisimiz İnönü", *Ülkü*, S. 36, 16 Mart 1943, s.1

[59] "Ondokuzuncu Yıla Başlarken", *Ülkü*, S. 3, 1 İkinciteşrin 1941, s.1;
Tüm bu ifadelerde yer alan düşüncelerin uygulamadaki biçimi ise şudur:
"Sene 1945. [İnönü] elinde mutlak kudreti tutan bir diktatör... Diktatör bir gecekondu diktatörü değil, kuvveti herkes tarafından bilinen bir ordu gözünün içine bakıyor" (Metin Toker, "*Bugünkü Vazifemiz*", Akis, s. 301, 30 Mayıs 1960).
İnönü Dönemini, bir gazeteci olarak yaşayan Cüneyt Arcayürek'in o günlere ilişkin bir tespiti şudur: "Kente inişinden önce önlemler alınır, Atatürk Bulvarı boyunca polisler dizilirdi. İnönü'nün yaklaşmakta olduğunu, motosikletlerin gürültüleri iletirdi. Bir dizi polisli motosiklet ardından İnönü'nün otomobili, sonra yine motosikletler..." (Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları*, s. 29)
Yakup Kadri'ye göre; İnönü'nün ikamet ettiği Çankaya erişilmez, sarp, yalçın bir dağ, bir Kaf dağı, bir Himalaya idi. İnönü ise Himalaya'da oturan bir "Dalaylama" idi (Karaosmanoğlu, Politika'da 45 Yıl, s. 142).
Nimet Arzık ise, İnönü'yü yedi yüz yıllık Osmanlı bürokrasisinin bir sembolü olarak nitelemiş, onu halkı birbirine kırdırarak hüküm süren son Osmanlı "padişahı" olarak nitelemiştir (Arzık, *Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü*, s. 8).

devri; Tek Şef, Tek Parti ve otoriter Hükümet nizamıydı. Eğer bir otoriter sistem, meselâ bazı Güney Amerika ülkelerinde olduğu gibi bir Askeri Dikta veya Oligarşi istibtadı değil de, Halka rağmen fakat halk için bir idareyse, o zaman bu idare, bir İnkılap Rejimi demek olur. Atatürk rejimi böyle bir rejimdi. Ve İnönü Atatürk'ten, böyle bir idare devraldı"[60].

Parti Devleti

Uniform bir toplumun inşası için önemli adımlardan birisi 1935 yılında atılır. Almanya'daki Nazi örneğini izleyen CHF[61], 1935 yılında parti ile devletin birleştirilmesini öngören bir tasarıyı kabul eder. Kabul edilen tasarıya göre, Parti Genel Sekreteri İçişleri Bakanlığı görevine getirilirken, partinin il örgütlerinin başkanları kendi illerine vali olarak atanırlar. Kısacası "Türkiye'de bir parti diktatörlüğü oluşturma yönünde son adım atılmış"[62] olur. Tasarının kabul edilişinden yaklaşık iki yıl sonra, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya arzulanan ve gerçekleşmesi için gerekli girişimlerin yapıldığı ideali şöyle özetler: "*tek bir kalp gibi çarpmak gerekir*"[63]. Bu birliği sağlamanın yolu ise "*Parti*" ile "*Devlet*"'in birleştirmek olarak görülür. Yalnız öncelik "Parti"dedir; yani CHF'nda; Yunus Nadi'nin tanımlamasıyla "*bütün milleti aynı hedef istikametinde toplayan muazzam bir aile kucağı*"[64] olan Parti (CHF)'de. Parti-Devlet birleşmesi ve Parti Devleti'nin inşası ile gelinen noktayı ise İsmet İnönü 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi öğrencilerine yaptığı konuşmada şöyle açıklar: "*[CHF] memleketin bütün menfaatlerini ve bütün evlatlarını kucaklayan bir siyasî aile haline gelmiştir*"[65]. Başbakan Dr. Refik Saydam ise 28 Mayıs 1939'daki CHP'nın 5. Kurultayında şunları söyler: "*CHP demek, Türk milleti demektir ve CHP demek, Türk Devleti demektir; bu mefhumlar birbirine o kadar sıkı bir şekilde bağlıdır ki, birini diğerinden ayırmak imkânsızdır*"[66]. İşte bu anlayış çerçevesinde olmak üzere, İsmet İnönü'nün 1 Haziran 1936 günlü genelgesiyle "*Parti Devleti*" biçiminde şekillenen uniform bir toplum için gereken totaliter sistem resmen inşa edilmiş olur.

"*Parti*" ile "*Devlet*" beraberliğini sağlayarak "*Parti Devletini*" teşkil etmeden önce, düşünsel altyapısı titizlikle inşa edilir. 1931 yılı Eylül'ünde İstanbul Üniversitesi'nde bir konferans veren Recep Peker "*milletçe*

60 Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, s. 51,52
61 Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.94
62 Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.94; Ayrıca bkz: Burçak, *Demokrasiye Geçiş*, s. 13
63 Kaya, "Halkevlerinin 5. Açılış Yıldönümündeki Söylevi", s.4
64 Nadi, "CHP Kurultayı", *Cumhuriyet*, 26 Birincikanun 1938
65 *Ülkü*, C.13, S. 74, Nisan 1939, s.99
66 *Ülkü*, c.13, S. 76, Haziran 1939, s.VII

kütleleşmek"ten bahseder[67]. Mustafa Kemal ise zaten çoktandır "*maddî ve manevî ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve bir istikamete sevk etmek[ten]*"[68] bahsetmektedir. Recep Peker'in 1935 yılındaki sözleri ise, gelinen düşünce aşamasını göstermesi açısından önemlidir: "*insanlar tek tek bakıldığı zaman değerleri sıfırdır*"[69]. Yukarıda zikrettiğimiz örneklerde olduğu gibi bazı "*kalem*"ler ise her gün "*birlik*", "*bütünlük*", "*tek vücut*" olmanın gerekliliğinden, faziletinden bahsederler.

Türkiye'de Parti devletinin inşa edilmesi, elbette ki diğer her konuda olduğu gibi modelsiz gerçekleşmez. İçinde yaşanılan zamanın Batı'daki modelleri bulunmakta zorlanılmaz. Almanya, İtalya veya Rusya, her biri bir şekilde model olurlar. Bu aşamada, Türkiye'deki oluşumu değerlendirmede açılım sağlaması açısından şu soruyu sormak ve cevabını aramakta fayda var: "*Parti Devleti'nin Türkiye şartlarının da üstünde yer alan "evrensel" özellikleri nelerdir?*" Bu sorunun cevabını bulabilmek için öncelikle Raymond Aron'un Parti Devleti'yle ilgili tespitlerine göz atmakta yarar var: "Tek partili bir rejimde Devlet partizandır, meşru politika faaliyetinin tekelini elinde tutan partiden ayrılamaz. Partiler Devleti yerine partizan bir Devlet olursa, Devlet politik tartışma hürriyetini kısıtlama zorunda kalacaktır. Madem ki Devlet, tekelci parti ideolojisini ortaya kesinlikle geçerli olarak koymaktadır, şu halde, bu ideolojinin resmi bir biçimde mesele edilmesine göz yumamaz. Gerçekte, politik tartışma hürriyetinin kısıtlanma derecesi, tek partili rejimlerin mahiyetine göre değişir. Ancak, Devletin tekelci parti ideolojisiyle tanımlandığı tek parti rejiminde bütün fikirleri kabul etmeyerek sayısız partizanca fikirleri açık tartışma dışında bıraktırmak esastır"[70].

Raymond Aron'un Parti Devleti ile ilgili bu açıklamaları Türkiye'nin bir dönemiyle büyük oranda örtüştüğü aşikârdır. O halde bu dönemde açığa çıkan özelliklerin tüm siyasal sistemler dikkate alındığında özel bir konumu ve ismi var mıdır? Bu sorunun cevabını bulmamızı sağlayacak nitelikte olması itibarıyla Linz'in "*Totaliter*" ve "*Otoriter Sistemler*" terimleri dahilindeki açıklamalarını dikkate alabiliriz. Linz'e göre, totaliter bir siyasal rejim şu özellikleri taşır: Öncelikle "*monist*" tir. "*Fakat monolitik olmayan bir iktidar merkezi mevcuttur; eğer kurumlar veya gruplar arasında bir plüralizm varsa, bu meşruluğunu o merkezden alır ve büyük ölçüde onun hakemliği altında işler; bu plüralizm, eski toplumun dinamiklerinin bir ürünü değil, temelde siyasal yoldan yaratılmış bir şeydir*" Ayrıca

[67] *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel 1931
[68] *Cumhuriyet*, 25 Mart 1931
[69] *Ülkü*, C.5, S. 28, Haziran 1935, s.46
[70] Aron, *Demokrasi ve Totalitarizm*, s. 67

"*tekelci, özerk ve fikren az çok geliştirilmiş bir ideoloji mevcuttur.*" Bu ideoloji partiye ve parti adına gerçekleştirilen bütün faaliyetlere meşruluk zemini hazırlar. Ancak, ideolojinin önemli yönü aynı zamanda Parti ve Parti lideriyle özdeşmiş olmasıdır. "*İdeoloji, belli bir programdan veya meşru siyasal eylem sınırlarının tanımından ibaret olmayıp, sözüm ona bir nihaî anlam, bir tarihsel amaç duygusu ve bir sosyal gerçeklik yorumu getirmektedir*". Totaliter bir siyasal rejimin üçüncü özelliği ise, bu rejimde, "*pasif itaat ve ilgisizlik*" yerine "*vatandaşların, siyasal görevlere ve kolektif sosyal görevlere katılmalarının ve bu amaçla aktif bir mobilizasyon içinde olmalarının*" özendirilmesi, istenmesi ve bu doğrultuda ödüllendirilmesidir. Otoriter rejimler ise, sınırlı bir siyasal çoğunluğa izin veren, "*işlenmiş bir yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimcilerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazan küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş, fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları*"[71] rejimlerdir.

Konu dahilinde Raymond Aron'un açıklamaları ise şöyledir: "*Totaliter olay ne gibi temele dayanır?... 1- Totaliter olay, politika faaliyeti tekelini bir partiye tanıyan bir rejimde kendini gösterir. 2- Tekelci bir partiye bir ideoloji ruh ve güç verir. Partinin mutlak bir iktidar tanıdığı bu ideoloji, dolayısıyla Devletin resmi gerçeği kesilir. 3- Bu resmi gerçeği yaymak için, Devlet de kendine kuvvet vasıtaları tekeli ve inandırma vasıtaları tekeli olarak iki temel tanır. Haberleşme vasıtalarını, radyo, televizyon ve basını Devlet ve onu temsil edenler yönetirler. 4- Ekonomik ve mesleki işlerin çoğu Devlet'in buyruğu altındadır ve her hangi bir biçimde bizzat Devlet'in parçası olurlar. Devlet ile ideolojisi birbirinden ayrılmaz oldukları için, ekonomik ve mesleki işlerin çoğu resmi gerçeğin rengini taşır. 5- Artık her şey Devlet'in işi, her iş ideolojiye bağlı olduğundan, ekonomik veya mesleki bir işte yapılan bir hata, aynı zamanda ideolojik bir hata olur. Bundan, kişilerce yapılması ihtimali olan bütün hataların politikleştirilmesi, ideolojik bir şekle sokulması ve sonuç olarak hem polisiye hem ideolojik olan bir terör doğar. Kendinden anlaşılır ki, totalitarizmin tanımlanmasında, ya partinin tekeli, ya ekonomik hayatın devletleştirilmesi, ya da ideolojik terör esas olarak görülebilir. Bütün bu unsurlar birleştiği ve gerekleri tamamıyla yerine getirildiği takdirde, totaliter olay tam olur*"[72].

Özet olarak; Totoliter rejimleri otoriter rejimlerden ayırmanın bir ölçütü olarak, bu rejimlere egemen olan tek-parti içindeki kadronun

[71] Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 25, 154
[72] Aron, *Demokrasi ve Totalitarizm*, s. 283, 284

niteliğine bakılır. Tek-parti sistemleri yeni bir insan ve yeni bir toplum yaratmak idealine sahip oldukları, dolayısıyla bu hedef doğrultusunda topyekûn bir toplumsal değişim arayışı içinde bulundukları zaman "*totaliter*" bir sistemi inşa ederler. Partinin hedefinin kısmî toplumsal değişim olması ve siyasal iktidarı ellerinde tutanların Batılılaşma'yı hedeflemeleri halinde "*demokrasi öncesi*" evrede bulunan siyasal rejimlerden ya da "*otoriterlik*"ten söz edilir[73]. Konuyla ilgili olarak Giritli'nin açıklamaları şöyledir: "*Totaliterizm/totaliterlik çoğulcu demokrasiyi reddeden bütün sağcı veya solcu dikta rejimleri için günümüzde sık sık kullanılan bir deyimdir... "Totaliterizm" kelime anlamından da anlaşılacağı üzere, toplum veya devlet hayatının tümünü kaplamak, tümüne yön vermek amacını güden "total-bütüncü" bir sistemdir. Bu anlamda sağ veya sol totaliterizmden söz edilir. Hiç şüphe yok ki faşizm, nasyonel sosyalizm, teokrasi ve komünizm gibi sağ ve sol totaliter ideolojiler bakımından ideoloji ve sosyal taban yönünden farklar vardır. Ne var ki bu sistemler arasında siyasal yapı ve yöntem bakımından göze çarpan benzerlik dolayısıyla hepsine "totaliterizm" denmesi yerindedir. Gerçekten ideoloji bakımından, ister sağ ister sol olsun, modern totaliter rejimler kuruluş, yapı ve yöntem bakımından yakın benzeyişler ve ortak nitelikler göstermektedir. Bu ortak nitelikler şöyle özetlenebilir; 1- Hiç kimsenin ret ve tenkit edemiyeceği ve sosyal hayatın çeşitli yönlerini kavrayan bir "resmi" ideoloji, 2- Devlet mekanizması bir kaynaşmış bir tek parti sistemi 3- Siyasal iktidar tekeline sahip bir diktatör veya büro, 4- Vatandaşı yakından gözetleyen ve baskı metodlarına başvuran bir polis rejimi, 5- Bütün düşüncelerin tek kalıba sokulmasına yarayan güçlü bir propoganda örgütü, 6- Bütün ekonominin tek merkezden yönetimi ve denetimi, kamu hürriyetlerinin, totaliter rejimlerin bu katı statüsü ile bağdaşmayacağı ise ortadadır*"[74].

Özellikle Giritli'nin bu açıklamaları, uygulamalarıyla bildiğimiz Tek Parti döneminin bire bir özellikleri olmaktan başka bir anlama gelmemektedir. Tek Parti döneminde sivil ve asker seçkinler içinde hüküm süren totaliter sistem yanlısı havanın Serbest Fırka'nın kapatılmasında etkili olduğu kuşkusuzdur. Esasen, sivil ve asker seçkinlerin 1930'da parti

[73] Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s. 54;
Peter Berger, Totaliter rejimlerin "yirminci asrın gülünç bir olayı" olduğunu ve "gerek sağdaki, gerek soldaki totaliter sistemlerin, modernlikten kaynaklanan hoşnutsuzlukların aşırı derecede kurumsallaştırılması önerisi ile ortaya çıkmakta" olduğunu belirtir (Berger, *Modernleşme ve Bilinç*, s. 208). Elbette ki onun bu tespiti Batı toplumları için geçerli olabilir. Fakat Türkiye gibi modernleşmemiş ve modernleşme ideali taşıyan ülkelerdeki totaliter eğilim ve uygulamaların Batının her şeyini taklit ederek modernleşme inancından veya yönetici kadronun kişisel otoriter eğilimlerinden kaynaklandığını söylemek daha doğru olacaktır.

[74] Giritli, "Atatürkçülük İdeolojisi", s. 19

ile devletin kaynaştığı bir rejim kurmayı düşündüklerine ilişkin kuvvetli belirtiler vardır. Ağırlık, saf faşist ideolojiden çok faşist-komünist örgütlenme yöntemlerinin, ya da bürokratik yöntemlerden çok inkılapçı yöntemlerin benimsenmesi yönündedir. Bu konuyu rejimin bir sözcüsü olarak örneğin Falih Rıfkı yazılarının en önemli konusu haline getirmiştir[75]. O sıralarda temelleri atılmaya başlanan totaliter siyasetin ilk kurbanı ise, o zamana kadar milliyetçi ideolojinin başlıca kaynağı durumunda olan Türk Ocakları örgütü olur. 1931 Mayıs'ında Üçüncü Parti Kongre'sinde altı ilke -Cumhuriyetçilik, Milletçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık- benimsenir ve Kemalizm resmi ideoloji olarak kabul edilir. Tek Parti anlayışını hem temsil eden, hem de dile getiren Recep Peker, Parti genel sekreteri seçilir ve Haziran 1936'ya kadar bu görevde kalır. Bundan sonraki dört yılda, parti, devlet üzerindeki denetimini güçlendirmeye devam eder. Sonunda, 1935 yılında, Almanya'daki Nazilerin örneğini izleyen CHF kongresi, parti ile devleti birleştiren bir kararı kabul eder ve bu karar, Türkiye'de bir parti diktatörlüğü kurma yönünde atılmış adımlardan en önemlisi olur.

Muhalefetin Yok Edilmesi

Serbest Fırka tecrübesinin, Türkiye'nin batılılaşma sürecinin önemli aşamalarından birisini oluşturduğunda kuşku yoktur. Öncelikle siyasal yapıda etkisini gösteren yeni yapılaşma, daha sonra tüm toplumsal alanlara yansır ve böylelikle Türkiye'nin batılılaşma tarihinin farklı ve önemli bir aşaması oluşur. Serbest Fırka'nın kapatılmasını takiben yeni bir döneme girildiğinin en önemli işareti Mustafa Kemal'in Ruşen Eşref'e verdiği demeçle açığa çıkar: "*Milletin tarihinde bazı devirler vardır ki; muayyen maksatlara erebilmek için maddî ve manevî ne kadar kuvvet varsa hepsinin bir araya toplamak ve aynı istikâmete sevk etmek lâzım gelir... Memleketin ve İnkılâbın içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir*"[76]. Bu sözlerle ne anlatılmak istendiği ise fazla bir zaman geçmeden anlaşılır. Çünkü, batılılaştırıcı kadro, takip eden yıllarda topluma her yönüyle kendi damgalarını vuracak ve hiçbir şekilde kendisine muhalif söz, davranış ve oluşuma müsaade etmeyecektir. Hatta, kayda değer bir muhaliflik söz konusu olmasa dahi, kendi kontrolünde olmayan herhangi bir söz, davranış ve kuruluşa müsaade etmeyeceğini Türk Ocakları'nı kapatarak gösterecektir.

[75] Bkz: Atay, Falif Rıfkı, "İnkılapçı Metodları", *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Kasım 1930.
[76] *Vakit*, 25 Mart 1931; *Cumhuriyet*, 25 Mart 1931

Türk Ocakları

Türk Ocağı, İkinci Meşrutiyet Devri'nde faaliyet yürüten "*Türk Derneği*" (Kuruluş: Kasım 1908) ve "*Türk Yurdu*" (Kuruluş: Ağustos 1911) isimli derneklerin üçüncü halkasını teşkil eder. Türk Derneği yerini Türk Yurdu'na, Türk Yurdu da Türk Ocağı'na bırakır. Türk Ocağı, tüzüğünün 1. maddesinden anlaşıldığına göre, resmen 25 Mart 1912'de kurulur.

1912'den itibaren milliyetçi fikirlerin ana kaynağı olan Türk Ocakları'nın temeli İstanbul Tıp Fakültesi'nin öğrencileri tarafından atılır. Ancak, fikri temelleri Selanik'te yayınlanan *Genç Kalemler*'le başlar. 1911 Nisan'ından başlayarak Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ali Cânib, Aka Gündüz gibi isimlerin, o günün etkin düşünce akımlarından olan "*Osmanlıcılık*"a karşı geliştirdikleri "*Türkçülük*", Türk Ocakları'nın fikrî temelini oluşturur. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlıcılık düşüncesinin iflas etmesi, Türkçülük akımının güçlenmesini sağlar ve Türk Ocakları o günlerin gözde kuruluşlarından birisi haline gelir.

20 Haziran 1911 toplantısında esasları tespit edilen ve 1913 yılında İstanbul'da basılmış olan tüzüğüne göre, Türk Ocakları'nın kuruluş gayesi "*Türklerin milli terbiye ve ilmi, ictimaî, iktisadî seviyelerinin terakki ve i'tilası ile Türk ırk ve dilinin kemâline çalışmak*"dır. "*Asla politikaya karışmayacağı ve siyasî partilere hizmet etmeyeceği*" belirtilen dernek, gayesine ulaşabilmek için, "*okullar yaptıracak, kendi adını taşıyan kulüpler açacak, buralarda dersler, konferanslar, halka açık toplantılar düzenleyecek, kitaplar ve dergiler yayımlayacak, milli serveti korumak ve çoğaltmak maksadı ile milli iktisada ve ziraate yol gösterecek ve bu alanlardaki kuruluşların doğup yaşamalarına yardımcı olacak*"dır. Ancak, bu kararlara rağmen, politikanın da karışabileceği bir zemin teşkil edebilecekleri endişesi ile, önceleri tasarlanan kulüp açma düşüncesinden vazgeçilir.[77]

Türk Ocakları'nın fikir planındaki çalışmalarında, milliyetçilikten sonra en çok yer alan konu "*Batı medeniyetçiliği*" olur. Milliyetçilik fikrinin Batı medeniyetçiliği ile beraberliği, İkinci Meşrutiyet döneminden sonra daha çok dikkati çeker. Ziya Gökalp'in "*Garbçılık*" ve "*Muâsırlaşmak*" olarak kavramlaştırdığı eğilimin yorumunda ve ölçüsünde zaman zaman tereddütler ve anlaşılmazlıklar olmuşsa da, sonunda, "*Türk kalarak Batılılaşmak*" şeklindeki bir anlayışta birleşilir. Bu düşüncenin yoğun şekilde gündeme geldiği ve hararetle savunulduğu yerlerden birisi ve hatta en önemlisi ise Türk Ocakları olur. Türk Ocakları'ndaki milliyetçilik anlayışının "*kana bağlı ırk anlayışı*" ile bir ilgisi yoktur. İlk tüzükte yer almış olan "*ırk*" kelimesi (2. madde) "*millet*" anlamında kullanılır. Böyle

[77] Akyüz, "Türk Ocağı", s. 202, 203

olduğu, yanlış birtakım yorumlara yol açmaması için daha sonraki tüzüklerde "*ırk*" terimine yer verilmemesinden ve milliyet teriminin tamamıyla "*ortak kültürel ve manevi değerler*"le açıklanmış olmasından da anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu tarz açıklamalar, zaman zaman birçok konuşmalarda, konferanslarda, kitaplarda, makalelerde ısrarla gündeme getirilir. Ziya Gökalp'in "*Türkcülüğün Esasları*" ile Hamdullah Subhi'nin konuşmalarını toplayan "*Dağ Yolu*" konunun önemli örneklerini teşkil ederler.

Konferanslar ile ismini duyuran ve taraftarını artıran Türk Ocakları, kuruluşunu takip eden birkaç yıl içinde, dönemin ünlü Türkçü düşünürlerinin çatısı altında toplandıkları önemli bir merkeze dönüşür. Hemen hepsinin de eksenini millî konuların teşkil ettiği bu konferansları verenler arasında Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Akçuraoğlu Yusuf, Fuad Köprülü, Celâl Sâhir, Bursalı Mehmed Tahir, Halide Edip, Ağaoğlu Ahmed, Müfide Ferid (Tek), Dr.Akil Muhtar, Ömer Seyfeddin, Kâdri Reşat Paşa, Cemal Paşa, Necib Asım, Kilisli Rıfat, Veled Çelebi, Samih Rıfat, Yahya Kemal, Nakiye (Elgün), Ali Cânib,... gibi isimler yer alır. Hummalı faaliyetler kısa sürede meyvesini vermekte gecikmez. Balkan, ve Birinci Dünya Savaşı'nda kaybedilenlere rağmen Türk Ocakları'nın milliyetçi atmosferinde yetişenler, İstiklâl Harbi'ni takiben kurulan milli devletin üst kadrolarında yer alırlar. İşgal kuvvetlerince Meclis-i Meb'usan'ın kapatılması (11 Nisan 1920) üzerine, İstanbul'daki Ocaklılar Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılırlar. O devrin birçok aydınları gibi, Malta'ya sürülmek için İngilizlerce aranmakta olan genel başkan Hamdullah Suphi de bunlar arasındadır. Hamdullah Suphi, Ankara'da yeni kurulan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne de mebus olarak girer ve milli hükümetin ilk Maarif Vekili olur.

Türk Ocakları, 1920'lerin başında faaliyetlerini daha çok Batı Anadolu'da yoğunlaştırır. Şeyh Said isyanından sonra hükümetin de desteğiyle Doğuya yönelir ve faaliyetlerini artırır. Rejimin milli sınırlar içerisinde tek millet olma anlayışının yaygınlaşıp kökleşmesi için toplumsal-kültürel konularda faaliyet yürütür. Salt milliyetçilikten çok, rejime hizmet gayreti içerisinde olur. Genel Başkan Hamdullah Suphi, 1925'te Türk Ocakları'nın görevlerini açıklarken siyasal sistemle olan bağa da dikkat çekerek şunları söyler: "*Bence Türk Ocağı birçok vazifeleri arasında iki mühim ihtiyacı tatmin etmeğe mecburdur: Bu ihtiyaçlardan biri devlet teşkilatı altında millet teşkilatına yardım etmektir... İkinci nokta, Türk Ocakları bir medeniyetten diğer medeniyete geçen Türk milletine bu istihâle devrinde rehber olmağa mecburdur*"[78]. Hamdullah Suphi daha sonraki bir yazısında ise, Türk

[78] Tanrıöver, "Türk Ocağı" s.199, 200

Ocağı'nın "*Muallim Birlikleri, Hilâl-i Ahmer, Himâye-i etfâl, Teyyare Cemiyeti, İdman İttifakları*" gibi kuruluşlarla birlikte "*daha yüksek, daha kaadir, daha mamur ve mes'ut bir Türk vatanı için hükûmetle beraber mücadele eden kuvvet*"[79] olduğunu açıklar. Türk Ocakları'nın gayesi ise şu sözlerle ifade edilir: "*Türk Ocakları, inkılâpçı ve cumhuriyetçi hükûmetin mesaîsine, kendi mesaîsini ilave ederek, bu yolda çalışıyor ve gitgide büyüyen teşkilatı ile bu maksat için çalışmakta devam edecektir. Hükümetimizle beraber daha büyük ve daha güzel bir istikbâl için yaptığımız mücadelede Tanrı bizi muvaffak etsin!*"[80]. Hamdullah Suphi'nin Mustafa Kemal'e karşı ise özel bir "*muhabbeti*" vardır. "*Muhabbeti*" sıklıkla konuşmalarına yansır: "*Türklüğün bütün rüyalarını tahakkuk ettiren aziz reisimizi şimdi hürmetle, huşû ile selâmlıyorum. Onun muhabbeti bizim kalbimizde bir dindir*"[81].

Türk Ocakları, rejime bağlılığı ve rejimin kültürel temellerini oluşturup, geliştirme faaliyetlerindeki çabaları nedeniyle siyasî otoritenin ekonomik desteğini her zaman yanında bulur. Ancak, batılılaştırıcı projeleriyle jakoben karakter sergileyen rejim, 1931'de uzun süredir meşruluğunun en önemli fikrî dayanaklarından birisi olan Türk Ocakları'nı kapatma ihtiyacı hisseder. Acaba neden? Bu sorunun, bir değil bir çok cevabı verilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Türk Ocakları'nın gittikçe siyasallaşmasıyla ilgilidir. Üstelik, CHF'na muhalif olan bir siyasallaşmadır bu. Eskiden olmayan bir şekilde "*sistem*" eleştirileri, Ocaklılarının konuşmalarında duyulmaya başlanır. Hamdullah Suphi'nin 9 Ağustos 1930'da İzmir Türk Ocağı'nda yaptığı konuşma bunun örneklerinden birisini teşkil eder. Hamdullah Suphi, üslûbu günün şartları gereği son derece ustaca ayarlanmış "*sistem*" eleştirisi dolu bu konuşmasının bir bölümünde şunları söyler:

"Halk kütlesi duyar, düşünür ve anlar. O, taa içinden gelen öz ve harim lisanile konuşmaya başladığı vakit, siz kim olursanız olunuz, zâfınızı, aczinizi duyarsınız. Ben kendi ömrümde bu aczi bir çok defalar duymuşumdur. Sekiz sene evvel Keçiören'deki evime kömür getiren yaşlı bir köylüye sordum: "Hükümetin Ankara'ya gelmesinden memnun musun?", "evet" dedi. "Niçin memnunsun?" dedim, "Çünkü eşeğin sırtına ne koysam, Ankara'ya gidince para oluyor. Tavukta para ediyor, çalı da para ediyor, ot da para ediyor", "Hayır" dedim "bunu sormadım. Dediğimi yanlış anladın. Hükümet Ankara'ya geldiği için senin köyde halin iyileşti mi? Hakkını daha iyi koruyabiliyor musun? Jandarma, vergi memuru sana eskisinden daha iyi mi muamele ediyorlar, daha kötü mü?" Köylü bir dakika yüzüme baktı, tereddüt ettiğini gördüm. Şehir uşağı çok

[79] Tanrıöver, *Dağ Yolu*, C.I, s.32
[80] Tanrıöver, *Dağ Yolu*, C.I, s.34
[81] Tanrıöver, *Dağ Yolu*, C.I, s.33

defa ona emniyet vermez, bilirsiniz. "Baba, bana istediğini söyle, korkma, benden sana fenalık gelmez" dedim. "Öyle ise diyeceğim bak, dinle" dedi: "Vaktile Abdülhamit zamanında paşalar bize, "ver" dediler, verdik; "öl" dediler, öldük. Onlar gittiler, yerine başka paşalar geldi (İttihadü Terakki devrini kasdediyordu) onlar da bize, "ver" dediler, verdik; "öl" dediler, öldük. Onlar gitti, yerlerine siz geldiniz. Siz de bize "ver" dediniz, verdik; "öl" dediniz, öldük. Şimdi bekliyoruz; bize ne vakit "al" diyeceksiniz?

Arkadaşlar! Bu sözleri dinlerken ne düşündünüz? Bu köylü hakimlerin konuşmasına dair ne kadar hatıralarım vardır. Biz konuşmayı bilmeyiz, konuşmayı bilenler onlardır. Bu köylünün verdiği cevabı ömrünüz oldukça unutamazsınız. Bir köylü konuştuğu vakit, bir memleketin dağı taşı konuşur, yer, gök konuşur gibi konuşur. Bu derinliğin, enginliğin karşısından şehir uşağı acizdir... "Ne vakit al diyeceksiniz?" diyen halkın sesine gazeteci Efendi "Al!" diye rakı uzatmayı teklif ediyor. Hayır Efendi! Türk münevverinin Türk halkına uzatacağı rakı değildir... Muallim birliklerinden, Türk Ocakları'ndan körükörüne bir itaat, bir inzibat istemekten vazgeçsinler..."[82]

İdeolojik yapısı dikkate alındığında, Türk Ocakları'ndan, Cumhuriyet devrinde gerçekleştirilmiş siyasî, sosyal ve kültürel devrimleri benimseyip savunması beklenir. Ancak, "*Türk kalarak batılılaşmak*" isteyen Ocak ileri gelenleri, temel manevî değerlerin devrimler arasında zedelenmemesi gerektiğini dile getirirler. Hatta bunun devrimleri gerçekleştirenlerle daha köklü fikrî ayrılıklara neden olacak boyutta önemli olduğu da anlaşılmaktadır. Zira, Hamdullah Suphi yıllar sonra inkılapçı kadro ve taraftarları için şunları söyleyecek ve bu arada başkanı olduğu Ocaklılar'ın genel eğiliminin ipuçlarını vermiş olacaktır: "*İnkılâbın müdafii olan bir tufeyli peyda olmuştur. Din dediğimiz vakit tüyleri ürperir. Bırak, kendi kendine çürüsün ve yıkılsın der. Eski harfleri gördüğü vakit, teşe'üm eder. Bu, inkılâbımızın en büyük zaferlerini tehlikeye düşürecek bir irtica nişanesidir. O, bir tarassut kulesindedir, ufuklarda her gün tehlike işaretleri görür... İnkılâp tufeylisi, yalnız 25 seneyi gören daracık kafasıyla eski harften korkuyor. Onu bir aralık âbidelerimizin üzerindeki kitabeleri kazırken gördük... Eski harflerden kokmuyoruz. Devletin bütün evrak hazineleri bu harflerle doludur. Bütün mimarî yadigârları üzerinde o harfler var. Cedlerin mezar taşlarında aynı harfleri okuyoruz. Edebî servetimizi teşkil eden kitaplar ve bütün tarihimiz o harflerle yazıldı*"[83]. Fakat bunlar, Ocak ileri gelenleriyle Cumhuriyeti kuran ve siyasî otoriteyi temsil eden kadroların fikrî alanda tamamıyla farklı düşüncelere sahip oldukları anlamına gelmemelidir. Temelde

[82] Tanrıöver, *Dağ Yolu*, C.II, s.78,79

[83] Tanrıöver, "Türk Ocağı Beyannâmesi", s.19,20

batılılaşmada birleşiyorlardı. Ancak, Cumhuriyeti kuranların ertelediği batılı forma uygun siyasal yapılaşmayı Ocaklar'ın ısrarla arzuladıkları bir gerçekti. Siyasî tercihleri demokrasiden yanaydı. Bu ise Türk Ocakları ile Cumhuriyet kadrolarının arasında yıllardır süren üstü kapalı muhalefetin en önemli unsurunu oluşturur. Henüz SCF şokunu atlatamamış olan CHF ileri gelenleri, Hamdullah Suphi'nin bir konuşmasıyla bir başka şoku yaşarlar. Genel Başkan Hamdullah Suphi, siyasî hayatının belki de en büyük hatasını yapar ve iktidar partisinin muhalifi olarak kurulmuş bir partiyi açıktan ve ısrarla destekler. 11 Eylül 1930 tarihli Akşam gazetesinde yayınlanan ve başka gazete ve dergilerce de iktibas edilen "*Bu Sesi Koruyacaksın!*" İsimli heyecanlı bir yazıda Serbest Fırka'yı açıkça ve ısrarla savunup desteklerken, CHF'nı eleştirir: "*Bu muhalefet sesi yükseldiğinden beri kalbinin içinde ferah duymayan kaç samimi vatanperver vardır?... Ey Türk münevveri! Ufak ihtirasların, menfaat korkularının kulakları tıkamak isteyen gürültüsü fevkinde sen, vatanından yükselen bu mürâkaba sesini koruyacaksın! Istırabı meydana çıkaran odur, tehlikeleri ortaya çıkaran odur, hâkimiyyet-i milliyenin ilk ve son şartı odur! Ey, Türk genci! Memleketin gibi, milli izzet-i nefsin gibi, vatan toprağı üzerinde yükselen bu yeni ve mübarek ikaz sedâsını koruyacaksın!*"[84]

Kendi elleriyle oluşturdukları Serbest Fırka'yı kapatmalarını takiben her türlü izini silme kararlılığı içerisinde olan iktidar kadrosu için, Türk Ocağı-Serbest Fırka ilişkisi büyük ve affedilemez bir hatadır. Üstelik Türk Ocağı ileri gelenleri gittikçe yükselen bir sesle, iktidarın tercih ettiğine karşı bazı nüansları bulunan bir başka batılılaşma projesini dile getirmeye başlamıştır. Hamdullah Suphi'nin Türk Ocağı merkezinde 15 Kasım 1930'da yapmış olduğu konuşma bunun önemli örneklerinde birisini teşkil eder: "*İtalya'yı yerli bir Bolşevizm hareketinden kurtarmış olan milliyetçi hareket vardır. Fakat İtalya'nın timsali olan Duçe'yi; Mussolini'yi tanırsınız. Onun aleyhine yazılacak tek bir kelime, söylenecek bir söz, tasavvur edilmek imkânı olmayan bir şeydir. Böyle bir küstah hareket faşist gençliğin kahredeceği bir darbesini kendi üzerine çeker. Kurtuluşa nasıl eriştiğini bildiğimiz Türk vatanı üzerinde milli timsale yazı ile, resimlerle hürmetsizlik edenler meydanı boş buldukları için cesaretlerini mütemadiyen arttırıyorlar. Türk gençliğinin kalbindeki milliyetçi hassasiyet bu gibi vakaların cezasını jandarmaya, polise, mahkeme salonlarına terk etmemelidir. Sizin vicdanınızdan doğacak bir ikaz sesiniz bu yıkıcı cereyanların önüne geçmelidir. Meydanın boş olmadığını, gençliğin nankörleri takip edeceğini göstermelidir...*"[85].

[84] *Akşam*, 11 Eylül 1930

[85] "Türk Ocağının Tarihçesi ve İftiralara Karşı Hamdullah Suphi'nin Konuşması", *Türk Yurdu Dergisi*, Birincikanun 1930, S. 26-230, s.22

Dikkat edilirse Hamdullah Suphi, devlet güçlerini bir yana bırakarak, gençliği faşist yıldırma yöntemlerini uygulamak üzere eyleme çağırmaktadır. Aşırı milliyetçi eğilimleri de göz önüne alınacak olursa, Hamdullah Suphi'nin -bu sözlerinden de anlaşıldığı üzere- o dönemin koşullarında Türk Ocakları'nın faşizme özenmiş olabileceği kolaylıkla söylenebilir. Kaldı ki, o dönemde faşist düşüncenin bir çok çevrede yaygınca benimsenmiş olduğu da hatırlanmalıdır. Elbette ki iktidardaki seçkinler de fikren benzer düşünceler içerisindeydiler. Ancak Faşizmi veya Faşizmin İtalya modelini yakınlık hissedilse bile, iktidar hiçbir şekilde kendisine doğrudan veya potansiyel rakip olabilecek bir yapı istemiyordu.

Karaer, Türk Ocakları ile ilgili çalışmasında, Ocakların kapatılma gerekçesini bir çok nedene bağlar: "Ocakların, CHP'ye rakip bir siyasi kuruluşa dönüşebileceği endişesi; Ocaklıların demokrat yapısı ve demokrasi özlemleri; SCF kurucuları arasında bazı Ocaklıların görev alması; dış politikada SCB ile iyi komşuluk ilişkilerinin devam ettirilmek istenmesi; şahsi kaprisler ve kırgınlıklar"[86]. Çetin Yetkin ise Türk Ocaklarının kapatılmasını daha geniş bir açıdan değerlendirir. Ona göre Türk Ocakları'nın kapatılmasının birisi genel diğeri özel iki nedeni vardır. Genel neden şudur: "Tüm güçlerin tek elde toplanması siyasasının bir gerçeği olarak Ocakların CHF içine alınıp bu parti içinde eritilmeleri. Özel nedenlere gelince, bunlar da, a) Türk Ocakları'nın gün geçtikçe CHF karşısında yer alan siyasal bir kuruluş niteliği kazanması, b) Türkçülük görüşünün Ocaklarda giderek ırkçı ve pantürkist bir renge bürünmesi ve bunun o günün Türk-Sovyet iyi ilişkilerine ters düşmesi, c) Siyasal bir güç kimliğine bürünmeye başlamış olan Türk Ocakları'nda ayrıca bir de örgütlenme ve uygulama alanında faşizme karşı açık bir eğilim görülmesi olarak belirtilebilir"[87]. Bütün bunların, Serbest Fırka tecrübesini takiben iktidar çevresinde oluşan genel kanaatlerle çatışmalara neden olduğunda kuşku yoktur. Bunu anlamak için, Mustafa Kemal'in 20 Nisan 1931 günlü bildirisini dikkate almak yeterli olacaktır: "*Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için işbölümü itibarı ile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esaslı prensiplerimizdendir.. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir..*"[88]

Rejimin, hiçbir muhalefet unsuru taşımaksızın kendisini anlatacak, temsil edecek ve istediği tarzda toplumsal dönüşümü sağlayacak kuruluşa

[86] Karaer, *Türk Ocakları*, s. 41
[87] Yetkin, *Tek Parti Yönetimi*, s. 63
[88] *Vakit*, 21 Nisan 1931

ihtiyacı vardı. Fakat fikrî farklılıklardan dolayı bunu Türk Ocaklarından beklemek işine gelmiyordu. Başka bir kuruluş bunu gerçekleştirebilirdi. Halkevleri, işte bu düşüncelerden doğar. Necmeddin Sadık (Sadak)'ın 1925 tarihli yazılarına da yansıdığı üzere, iktidar, Türk Ocakları'nın misyonunu tamamladığını daha o yılda düşünmeye başlar. İktidar kendisine her yönüyle bağlı ve emrinde bir başka kuruluş arzular. Necmeddin Sadık'ın konuyla ilgili yazısının bazı bölümleri şöyledir: "*Hayat kanunları, vazifesiz kalan uzuvları felce mahkûm eder. İfa ettikleri hizmetler, tekâmül neticesinde, daha yüksek uzviyetler tarafından gasbedilen müesseseler, bir müddet daha gayesiz, vazifesiz kaldıktan sonra zeval bulur... Türk milleti ve Türk milliyeti mânâsını kaybetmişti. Ona, bu varlığının kıymetini öğretmek, hissettirmek lâzımdı. Türk Ocağı bu vazifeyi deruhte etti... Fakat şimdi Türk vahdeti bilfiil vücuda gelmiştir. Bir devlet var ki ismi Türkiye Cumhuriyeti'dir. Ve bu devlet, bizzat bu milliyet cereyanının, milli bir ihtilâlin doğurduğu ve yalnız bu cereyana istinat eden bir devlettir. Bütün şubeleri, milli mevcudiyetimizin takviyesine hizmet etmek gayesini takip ediyor; bütün siyaseti Türk milletini yükselmek endişesinden ilham alıyor... Bu milli devlet mekanizması arasında, hem milleti, hem devleti Türk olan bu büyük uzviyet içinde "Türk Ocağı"nın bir mânâsı var mıdır?... "Osmanlı Devleti" içinde "Türk Ocağı"nın bir mânâsı vardı. Fakat bugün ne bu ismin, ne bu teşkilatın hikmet-i vücudu kalmıştır. Daha doğrusu, bu teşkilâtın gayeleri tahakkuk etmiş vazifesi hitama etmiştir. Eğer yaşamakta devam etmek istiyorsa, gayesini, vazifesini, hattâ ismini değiştirmek mecburiyetindedir*"[89].

Serbest Fırka olayıyla anlaşılır ki, Türk Ocakları, rejime destek olacak tarzda yürütülen fikrî faaliyetlerle yetinmemeye başlamıştır. Bu durumda, rejimin sözcülüğünü yapacak kuruluş, Türk Ocakları'nın olamayacağına kesinkes hükmedilir. Türk Ocakları'nın kapatılması gerektiğine karar verilir. Ancak böylelikle Halkevleri'ne faaliyet alanı doğabilecektir. Ve Türk Ocakları kapatılır.

"Jön Türk milliyetçiliğinden miras kalan Türk Ocakları"[90] kapatılır, ancak Türk Ocaklarının kapatılmasına kimin karar verdiği her zaman tartışılan bir konu olur. İsmet İnönü'ye göre Ocakların kapatılmasına karar verenler, Ocakların bizzat kendi yetkilileridir[91]. Fakat İnönü'nün bu iddiası üzerine Hamdullah Suphi, Türk Ocakları'nın kendiliğinden kapandığını yalanlar, Mustafa Kemal'in bu kararı kendilerine zorla aldırttığını öne sürerek şunları söyler: "*Talebe Birlikleri, Muallimler Birliği, Türk Ocakları, Gazeteciler Cemiyeti, İhtiyar Subaylar Cemiyeti, Türk Kadınlar*

[89] *Akşam*, 3 Mayıs 1925

[90] Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 137

[91] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9. Dönem 1. Toplantı, 109 birleşim 2. oturum C.9, s.612

Birliği ve saire, bir sürü intihar! Bu vakalar yakın tarihimizin çok hazin bir safhasıdır. Sebep, ilan edilmiş olan sebep şu bütün kuvvetleri bir elde toplamak arzusudur. Misal sarihdir. Rusya'da bir Narodnidom ve Komsamol var tek partinin emrinde. Almanya'da tek parti ve onun emrinde Hitler Yugend teşkilatı var. Şefin iradesi mutlaktır. Bu şef Mussolini'nin tek partisi de partinin emrinde Balilla teşkilatını kurdu. Mareşal Antenesku Demir Muhafızlar teşkilatının başındadır. İşte misaller, işte sirayet membaları..."[92].

Türk Kadınlar Birliği ve Diğer Dernekler

Siyasî otoritenin iradesi dışında ifade olunmuş her düşünce ve girişimi yasaklama biçiminde gerçekleşen gelişmelerin bir uzantısı olarak, sadece Türk Ocakları kapatılmakla kalınmaz; esasında siyasî bir iddiası olmayan Türk Kadınlar Birliği de kapatılır. Anlaşıldığı kadarıyla, Türk Kadınlar Birliği'nin kapatılmasında da, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan beri adeta gelenekleşen bir uygulamaya yer verilir. Bu, kapatılması istenen parti veya derneği kendi kendine feshettirme uygulamasıdır. Hatırlanacağı üzere Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na Fethi Bey aracılığıyla "*kendinizi feshedin*" teklifi götürülmüş ancak Parti yönetimi bunu kabul etmediği için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstiklâl Mahkemeleri'nin maharetiyle kapatılıp, yöneticilerinin büyük çoğunluğu çeşitli gerekçelerle yargılanmış ve mahkûm edilmişti. Ancak bu direniş, siyasî otoriteden icazetli Serbest Fırka'da yaşanmaz. Mustafa Kemal'in artık tarafsız olmayacağı mesajı, Serbest Fırka'nın siyasî faaliyetine son vermesi için mahiyeti kolay anlaşılan bir mesaj olur. Başkanı Hamdullah Suphi'nin açıklamalarından anlaşıldığı üzere Türk Ocakları da kendisini feshetmek zorunda bırakılır. İşte bu gelenekleşen uygulama Türk Kadınlar Birliği'nde de uygulanır ve siyasî otorite bu kadın kuruluşunu kendini feshetme yönünde etkiler.

Türk Kadınlar Birliği 10 Mayıs 1935'de son toplantısını yapar. Başkan Latife Bekir, Birlik'in kapatılma gerekçesini siyasî otoritenin arzuladığı yönde açıklar; "*Kadın Birliği ülkülerine kavuşmuştur. Türk kadınlığına bütün hakları tanınmıştır. Bundan sonra Kadın Birliği'ne ihtiyaç yoktur. Birliğin feshini talep ediyorum*"[93]. Fakat bu gerekçenin ifade edilmesinden çok kısa süre önce Birlik'in yazar üyelerinden Sabiha Sertel şunları yazmıştır: "*Kadınların siyasî hak almaları, parlamentarizm ve demokrasi içinde kendilerine pek az şey temin edilmiştir. Kadınlar bu siyasî hakları aldıkları halde iktisadî, içtimaî, ezilmeleri ortadan kaldıramamıştır*"[94]. Yine aynı günlerde Yunus Nadi ise şunları yazar: "*Türkiye'de kadınlığa hak tanınması idealist*

[92] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9. Dönem 1. Toplantı, 109 birleşim 2. oturum C..9, s 613
[93] *Son Posta*, 11 Mayıs 1935
[94] *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1935

rejimin yalnız doğru yolu gösteren kuvvetli bir işareti gibi alınmalıdır, o kadar. Buna göre ülkemizdeki durumdan dolayı kadından daha çok rejimi alkışlamak ve daha çok gene onu kutlamak yerinde olur. Kadına, kadınlığa ve kadın sorununa gelince o burada da başka herhangi bir ülkede olduğu gibi en aşağı o kadar. Halâ yerinde sürünüp duruyor"[95].

Yine aynı günlerde Mason Derneği'nin faaliyetlerine de son verilir. Kemalettin Apak'ın açıklamalarından anlaşıldığına göre[96] bunun nedeni, Mason derneklerinin o günlerin Türkiye'si için gözde modeller olan İtalya, Almanya ve Rusya'da da kapatılmış olmasıdır. *Cumhuriyet* gazetesindeki haber ise bu tespiti doğrular mahiyettedir: "*Bu suretle son zamanlarda İtalya, Almanya ve Rusya'da olduğu gibi Mason teşkilatı memleketimizde de ilga edilmiş oluyor*"[97].

Basın ve İktidar

1930 ve bunu takip eden birkaç yıl Türkiye için kritik yıllardır. Çünkü ekonomik politikaların iç ve dış etkilerin sonucunda iflas ettiği anlaşılmıştır. Halk büyük bir sefalet içerisindedir. Bu şartlarda, halktan, gerçekleştirilen siyasî, yasal, toplumsal, kültürel devrimlerin hatırına ekonomik sıkıntılara sabretmesinin istenemeyeceği açıktır. Zira, Serbest Fırka denemesi de göstermişti ki, halk seçkinlerin "*kendilerine rağmen kendileri için*" yaptıklarından hiç memnun değildir. Birkaç yıla sığdırılan "*Devrimler*" halkın onayını almamıştır. Bunlar siyasî otoritenin Türkiye'nin batılılaşma sürecinde önemli olan ve yaklaşık 15 yıla sığdırılan yeni bir süreci başlatma kararının başlıca nedenleri olur. Toplumu jakoben yöntemin gerektirdiği uygulamalarla bütün anlamıyla uniform bir hale getirme süreci başlatılır. Ancak açıktır ki, bu sürecin sessiz sakin gerekleştirebilmesi, hiçbir şekilde muhalefetin olmamasıyla mümkündü. Siyasî otorite, bütün kararlarının ve uygulamalarının hiçbir eleştiriye muhatap olmadan uygulanmasını istiyordu. Ne var ki, siyasî otoritenin basın ile arası bir türlü iyi gitmemişti. 1925 yılını takiben yürürlüğe konulan Takrir-i Sükûn Kanunu ile muhalif ses çıkarabilecek basın susturulmuş, ancak 1929'dan itibaren kısmî bir serbestliğe gidilerek küçük dozajda da olsa muhalif yazılara katlanılır olunmaya başlanmıştı. Ancak, kararlaştırılan yeni dönemde buna da razı olunmaz ve hiç gecikmeden basına yönelik yeni uygulamalar devreye sokulur.

TBMM'nin 15 Ağustos 1931 günkü toplantısında gündemi basın oluşturur. Basın'a verilecek çeki-düzenin mahiyeti görüşülür. 25 Temmuz 1931

[95] "Arsıulusal Kadınlar Birliği Kongresi Dolayısı ile Kadın", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1935
[96] Bkz: Yetkin, *Tek Parti Yönetimi*, s. 83
[97] *Cumhuriyet*, 14 Teşrinievvel 1935

günkü oturumda da "*Matbuat Kanunu*"nu kabul edilir. Bu kanunun en önemli özelliği, siyasî otoritenin iradesine aykırı yayın yapıldığında hükümetin gazete kapatma yetkisini elde etmiş olmasıdır. Matbuat Kanunu ve özellikle de 50. maddesi "*Yıllar boyunca gazete ve dergilerin yazarlarının tepesinde Demokles'in kılıcı gibi sallanacak*" ve "*tam anlamıyla güdümlü*"[98] bir basın oluşturulacaktır. Bunu gelecek yıllar en açık biçimiyle gösterecektir. Zira "*bu kanun tabiiki muhalif basını yasaklamak ve hükümetin yaptığı her şeyin sözbirliğiyle alkışlanıp onaylanmasını sağlamak için*"[99] kullanılır. Hatta öyle ki, Yazar Kerim Korcan'ın ifadesiyle "*polis "yiyecek ekmek bulamıyorum, aldığım ücretle geçinemiyorum" diyeni "doğruca nezarete atacak*"[100] kadar her şeyi kontrol altına alır.

Gerçi tahmin etmek zor değil, ancak yine de sormakta yarar var; "*Siyasî otoritenin izin verebileceği basın türüyle ilgili olarak Matbuat Kanunu ile uygulamada güdülen amaç nedir?*" Bu sorunun cevabı yetkili bir ağızdan[101] yıllar sonra şöyle açıklanır: "*...Matbuat yaşadığı muhitin siyasî rejimine de intibak eder. Her rejim kendisine muvafık bir vatandaş tipi aradığı gibi bir matbuat tipi de arar... Dahili ve haricî siyasette inkılâp ülküsünü elbirliği ile ilerletmeğe çalışan veyahut o gayeye imal edilen matbuatın son misalleri Rusya'da, İtalya'da ve çok yakın zamanlarda Almanya'da görülmektedir... Devletin matbuatla alâkadar olmasını kabul etmemek muasır devletçilik nazariyesi ile telif olunamaz. Bu alakanın en makul ve makbulü ve bugünkü ihtiyaca en iyi cevap verecek tarzı, matbuatın devletle teşriki mesaisidir*"[102].

Matbuat Kanunu 1935'te kabul edilir ve uygulamaya konulur. Ancak kanunun basına getirdiği sıkıntı ve tedirginlikler esas olarak 1937-38 yıllarında görülmeye ve 1940'tan sonra da yoğun olarak yaşanmaya başlanır. Konuyla ilgili olarak Zekeriya Sertel'in "*Hatırladıklarım*" isimli kitabında yazdıkları şöyledir: "*Atatürk'ün son yılları idi. İsmet İnönü, Atatürk'ün gözünden düşmüş, başbakanlıktan uzaklaştırılmış ve yerine Celâl Bayar gelmişti. Fakat "Serbest Fırka" denemesinden sonra İnönü tarafından alınan anti demokratik tedbirler olduğu gibi devam ediyordu. Basına, doğrudan doğruya sansür uygulanmıyordu, ama manevi baskı o kadar ağırdı ki, çoğumuz sansürü bu baskıdan iyi buluyorduk. Çünkü basın sıkı bir kontrol altında tutuluyordu. Basın kanunu, hep basının aleyhinde yorumlanıyordu. Hangi yazanın kime ve neye dokunacağını önceden kestirmek olanağı yoktu. Örneğin,*

98 Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, s.153

99 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 137

100 Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s 142

101 Bu ifadeler İçişleri bakanı Şükrü Kaya'ya aittir.

102 1934 yılı Matbuat Almanağı'nda çıkan "Gazete" başlıklı yazı

ufak bir ziyaret için Romanya'ya davet edilmiştim. Sinai de öğle yemeği yiyorduk. Derken bir adam telaşla soframıza sokuldu. 'Sertel burada mı?' diye sordu. 'Kim arıyor?' dedim. 'Sizi Ankara'dan telefonla arıyorlar' diye cevap verdi. Telefona gittim. Karşıma İçişleri Bakanı Rüştü Kaya çıktı. O gün gazetemde çıkan bir baş yazının hesabını vermemi istiyordu. İstediği açıklamayı yaptım, mesele kapandı. Fakat hükümet baskısı beni orada bile bulmuştu. En masum sandığımız yazılardan dolayı gazete kapatıyorlardı"[103].

İkinci Dünya Savaşı yılları olağanüstü uygulamaları iyice olağanüstü hale getirir. Basın benzerine zor rastlanır bir şekilde kontrol ve baskı altına alınır. 22 Kasım 1940'ta kimi illerde geçerli olmak üzere bir ay süreli ilan edilen sıkıyönetim, üçer aylık dönemler halinde uzatılarak 1947 Kasım'ına kadar tam yedi yıl sürer ve bu dönemde basın, hem hükümetin, hem de sıkıyönetimin kontrol ve baskısı altına alınır. Birçok dergi ve gazete peş peşe kapatılma cezasıyla karşılaşır. Uygulanan baskı ve kontrol öylesine sert ve ilginçtir ki, *Tavsir-i Efkâr*'ın 25 kez kapatıldığını söyleyen Ziyad Ebüzziya "*Kapatılan gazetelerin durumunun öteki gazetelerde haber olarak bildirilmesi dahi yasaklanmıştı. Kapatılan gazetenin tekrar yayına girdiği zaman, bu durumunu kamuya ve okuyucularına bildirilmesi de yasaklanmıştı*"[104] der. Bu konuda Metin Toker'in anlattığı bir durum konunun mahiyetini gözler önüne serer niteliktedir. Toker, Tek Parti döneminden Çok Partili döneme geçişi incelediği kitabında, araştırması sırasında karşılaştığı bir durumu şöyle açıklar: "*O yılların Vatan koleksiyonlarını incelerken, komik bir şaşkınlığa uğradım. Koleksiyon 26 Ağustos 1944'ten 23 Mart 1945'e atlıyordu. Önce bir cildin noksan olduğunu sandım. Onu aradım. Bulamadım. Sonradan fark ettim ki, gazete bu kadar uzun bir süre için kapatılmıştır. 26 Ağustos 1944 tarihli gazetedeki başyazının başlığı "Demokrat Türkiye" idi. Herhalde o, hoşa gitmemişti*"[105].

Tek Parti Dönemi, Şef'in "*kapatın bu gazeteyi*"[106] demekle gazetelerin kapatıldığı bir dönem olarak tarihe geçer. Kapatma, sürgün ve yazma yasağı uygulamalarının yoğun yaşandığı[107], belirli yorumların ve yazıların yayımlanmasının siyasî otoritenin ve sıkıyönetimin emriyle gerçekleştirildiği[108], bazı kelimelerin yazımına ve sayfa düzenlerine karışıldığı[109] bu yılları, iktidara yakın birisi olan Nadir Nadi şöyle anlatır: "*Düşünceler ve inançlar, ancak üstü kapalı cümlelerle, bir dereceye kadar açıklanabi-*

[103] Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 213, 214
[104] Evsal, *Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl*, s. 64
[105] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 27, 28
[106] Nadi, *Perde Aralığından*, s. 101
[107] Bkz: Sertel, *Roman Gibi*, s. 264-267, 270.271
[108] Kabacalı, *Basın Sansürü*, s. 312; Güvenir, *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, s. 82.83
[109] Kabacalı, *Basın Sansürü*, s. 312; Güvenir, *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, s. 93.94

liyordu. Hükümetçe önemli sayılan olaylar karşısında gazetelerin genel tutumu, Basın-Yayın Müdürlüğü'nden gelen direktiflere göre ayarlanıyordu. Arada bir Başbakan'ın basın toplantıları tertipleyerek, gazete sahiplerini ya da temsilcilerini, emir verircesine uyardığı oluyordu... Böyle toplantılardan birinde, Refik Saydam, dış politika ile ilgili bir konuya dair ertesi günü ne yazmamız gerektiğini uzun boylu anlattıktan sonra, gözüne kestirmiş olacak, bana bakarak biraz alaylı, sormuştu: "Anladın mı?" Yarım ağızla 'Anladım!' demem üzerine, sanki beni imtihana çekiyormuş gibi: "Peki, öyle ise anlat bakalım yarın ne yazacaksın?" diye sormuştu. Meslektaşlar kalabalığı arasında, acemi bir ere emir tekrar ettirmeye benzeyen bu ikinci soruya fena içerlemiş, Başkana ters bir cevap vermiştim. Yaşlı başlı yazarların bu alışılmamış, ters davranış karşısında nasıl şaşırdıklarını, acıyan gözlerle bana nasıl baktıklarını ve ortalıkta esmeye başlayan soğuk havayı Saydam'ın şakaya vurarak nasıl dağıttığını hâlâ hatırlarım"[110].

Üniversite Reformu

Cumhuriyet sisteminin 1930'lı yıllara kadar üniversiteye yönelik birkaç müdahalesi olmuşsa da, yine de üniversiteden memnun olunmamıştı. Üniversite, bir türlü istenilen biçim ve oranda rejimin sözcülüğünü yapmıyordu. Basının gönülden kabullenip yerine getirmek için çaba gösterdiği, rejimin ideolojik temellerini inşa ve inşa olunan temelleri savunma görevine, üniversite istenilen düzeyde katılmıyor ve üstelik siyasî otoriteden serbest hareket etme eğilimi taşıyordu.. Halbuki Maarif Bakanlığı'na bağlı ilk ve orta dereceli okullar öyle değildi. Buralarda rejim istenilen biçimde ve yoğunlukta temsil ediliyor, rejimin istediği gençlik yetiştirilmeye çalışılıyor, genç zihinler rejimin ideolojisiyle doldurulyordu. Siyasî otorite bu okullarda varlığını bütün boyutlarıyla hissettiriyordu. Fakat üniversite öyle değildi. Siyasî otoriteye sadakatle itaatkâr olmuyor, olmak istemiyor, belki de olamıyordu. Bu nedenle Maarif Bakanlığı dahi, üniversiteyi yanında görememenin sıkıntısını yaşıyor ve üniversiteye ateş püskürtüyordu. Üniversiteyi açıkça eleştiriliyordu. Başlıca eleştiri noktası, öğretim programlarının, devrimin hızını izleyemediği yolundaydı. Maarif Bakanlığı'na göre, "Devrim"in gerisinde kalmış olması Üniversite'ye skolastik bir karakter veriyordu"[111].

Rejimin tam anlamıyla güdümüne giren Basın'ın, Üniversite'ye yönelik eleştiri okları ise daha sertti. Çünkü, Basın, rejimi savunma noktasında Üniversite'yi yanında görememenin kızgınlığına ek olarak, siyasî otoritenin gözüne daha çok girebilmek için, bu kurumları eleştirmeyi,

[110] Nadi, *Perde Aralığından*, s.40

[111] Widmann, *Atatürk Üniversite Reformu*, s. 31

aşağılamayı, memnuniyetle ve asli görev kabul ederek yerine getiriyordu. Örneğin, Kazım Nami (Duru) "*Ne İstiklâli*" başlığını taşıyan bir yazısında "*İstiklâl, istiklâl! artık senelerdir Darülfünunlular ağzından düşmeyen bu kelime, hezelî bir mahiyet aldı!... Bu istiklâl iddiası üç sebeple çürüktür: 1) İstiklâl ilmindir, 2) Darülfünun devlet bütçesinden sarfediyor, 3) Devletçilik prensibine uymuyor...*"[112] diyerek Üniversite'yi eleştiriyordu. Kazım Nami'ye göre Üniversite'yi, ilmî gerekçelerle serbest bırakmak mümkün değildi. Çünkü böylesi bir durumda "*ilmi spekülasyon yapıyoruz diye hükümetin prensiplerini yıkıcı fikirler de neşredilebilir*"di[113]. O, bu görüşüyle, Üniversite'yi eleştirirken diğer yandan da Üniversitelerin mevcut durumunun zamanla rejim için tehlikeli olabileceğine dikkat çeker.

Kadro dergisi etrafında yer alanlar da, resmî ideolojiyi inşa gayretleri dahilinde olmak üzere, Üniversite problemine değinmeden edemezler. Üniversite'nin, açıklanmış olan Resmî Tarih Tezini kabullenmeye yanaşmaması veya destek vermede ağır davranması, eleştirilen önemli noktalardan birisini teşkil eder. Burhan Asaf (Belge)'a göre Üniversite çok geri kalmıştır; siyasî otoritenin görüşlerine yetişememektedir[114]. Halbuki Üniversite'nin bir misyonu vardır ve onu üstlenmekten kaçınmaktadır: "*Bizim Darüfünun'un bizce bir tek vazifesi vardır: Türk ilmini kurmak! Türk ilmi dediğimiz zaman, ilmin beynelmilel mahiyetini reddetmiyoruz. Yalnız, beynelmilel olduğu şüphesiz bulunan ilmin (her memlekette olduğu gibi) Türk milletini tarih içinde mevcudiyeti zaviyesinden bakınca, hem mazi, hem hal, hem de istikbal namına mutlaka hususi çehre arz etmesi lüzumunda ısrar ediyoruz*"[115]. İsmail Hüsrev (Tökin), Üniversite'nin eksiklerine değinerek, eleştirilerin sebeplerini ve olması gereken yönünü açıklar: "*Bugün Darülfünun pencereleri ve kapıları inkılâp davalarını gençliğe benimsetecek, milli kurtuluş inkılabının cihan içindeki orijinalitesini tebarüz ettirecek ve heyecan havasına sımsıkı kapalıdır... İnkılabın dışında ve inkılaba bitaraf kalan cemiyet müesseseleri ve fertler, ancak menfii müesseseler ve menfii fertlerdir. İnkılapta bitaraflık tasavvur edilemez. Her münevver cephelerden birinde yer almaya mecburdur. Bitaraf unsur, bitaraf müessese bilerek veya bilmeyerek reaksiyonu (irticaı) desteklemiş olur. Hele bu müessese bir darülfünun olursa...*"[116] Şevket Süreyya, Üniversite'nin devrim ideolojisini işleyemediğini, hatta karşı-devrimci düşünceleri savunduğunu, toplum çıkarlarına aykırı bir tutum izlediğini öne sürer[117]. "*Devletçilik*" ilkesi üzerinde yo-

[112] *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1932
[113] *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1932
[114] *Kadro*, C.1, S. 8, Ağustos 1932
[115] *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1932
[116] *Kadro*, S. 18, Haziran 1933, s.25
[117] *Kadro*, C.2, S. 14, Şubat 1933, s.5-11

ğunlaşmış ve resmi ideolojinin bu boyutunu oluşturmakla yoğun şekilde meşgul olan Vedat Nedim Tör) ise, devrimin bir zorunluluğu olan devletçiliği Üniversite'nin gözden düşürmeye çalıştığını, bunun gerçekte bir suç sayılması gerektiğini ifade eder[118]. Vedat Nedim bir başka yazısında ise, devletçiliğe karşı çıkan bir öğretim üyesi için "*Kırk Yıllık Yani, Olur mu Kani?*" dediği gibi, "*Liberal mektebin bir sadık misyonerinin de su katılmamış, integral bir devletçi olmasına imkân var mıdır?*" sorusunu ortaya atar[119]. Bütün bu eleştirilere ve özellikle de Üniversite'nin "*geri olduğu*"na yönelik eleştirilerine, Üniversite içinden gelebilen karşılık ise ancak şu olur: "*İstanbul Darülfünunu inkılâbın arkasında kaldıysa bunun başlıca sebebi ekser hocaların gençlik ve teşekkül çağlarında felsefî kültür namına isbatı vacip, tefsir ve fıkıh kırıntılarından başka bir şey görmemeleri ve kendi ihtisasları haricindeki hayati meselelere felsefi bir kültürle ünsiyet etmemiş olmalarıdır*"[120]. Bu, esasında üniversiteyi savunmaktan ziyade, üniversite reformunun rejim açısından gerekliliğini vurgulayan görüşün dile getirilmesidir. Bu haliyle de Üniversite'de hâlâ geleneksel unsurların etkili olduğunu ifade eden bir cevap olmaktan öteye geçmez.

Sonuçta; Üniversite'de reform kararına varılır. Bu amacı gerçekleştirmenin ilk basamağı olarak İsviçreli Profesör Albert Malche, Üniversite'nin durumu ile ilgili bir rapor hazırlaması için Türkiye'ye davet edilir. Malche, raporunda üniversitelerin sorunlarını dile getirir. Ancak tespitleri rejimin arzuladığının çok ötesinde gerçekleşir. Zira, Malche, sorun olarak daha çok yöntem, eğitim ve öğretim gibi konularda Üniversite'nin istenilen düzeyde olmadığını açıklar. Bir başka deyişle Malche'ın raporundaki gerekçeler siyasal değil, genelde teknik konuları kapsar[121].

Üniversite Reformu Dr. Reşit Galip'in 19 Eylül 1932'de Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilmesinden sonra gerçekleştirilir. "*Üniversite Reformu*" ile "*Türk devriminin ilkelerini savunacak ve siyasal iktidarın desteği olacak bir üniversite oluşturmak*"[122] amacı güdülür. Dr. Reşit Galip ise bu iş için önemli bir şahsiyettir. Zira o, devrimlere içtenlikle bağlı bir kişi olarak ün yapmış bulunuyordu[123]. Türk Ocakları'nda yetişmiş, İzmir suikastıyla il-

[118] *Kadro,* C.2, S. 15, Mayıs 1933, s. 15

[119] *Kadro*, C..2, S. 17 Mayıs 1933, s. 16

[120] Mustafa Şekip(Tunç), "Kadro'ya Açık Mektup", *Yeni Türk Mecmuası*, No: 1, Teşrinievvel 1932, s.74

[121] Raporun tam metni için bkz: Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, C.I, s 229-295

[122] Yetkin, *Tek Parti Yönetimi*, s.72-75

[123] "1931 yılı sonbaharında bir gece Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın sofrasında, değişik misafirlerle yemek yiyor ve konuşuyorduk. Maarif Vekili Esat Bey de sofradaydı. Yapılan işleri anlatırken, "Kız öğrencilerin kısa etek, kısa çorap ve kısa

gili davada İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapmış birisiydi. Reformla birlikte Üniversite'nin 151 öğretim üyesinden 92'si kadro dışı bırakılır. Yeni üniversitenin öğretim üyeler şu üç gruptan teşkil edilir: 1) Eski üniversiteden kadroya alınan hocalar, 2) Avrupa üniversitelerinde öğrenimlerini veya ihtisaslarını başarıyla tamamladıktan sonra geriye dönen Türkler, 3) Yabancı profesörler[124].

Artık basında çıkan Üniversite'yle ilgili yazılarda, yeni Üniversite'nin özelliklerini açıklamaya ve övmeye yönelik şekilde yayınlanmaya başlanır. Gerçekleştirilen reformun zorunluluğu ve reformdan sonra oluşturulan yapının özellikleri ayrıntılı şekilde dile getirilir. Burhan Asaf'ın yazısı buna örnektir. O, Reform öncesi üniversitenin rejimi savunma konusundaki pasifliğinden yakınarak, bu kuruma yapılan müdahalenin yerinde olduğunu vurgular ve devamla şu ifadelere yer verir: "*Bugün Rusya, İtalya ve Almanya'da darülfünunların liberal devirdeki istiklâlleri kalmadığı gibi ilimdeki hareket noktalarını da liberal görüşler teşkil etmiyor... her üç rejimin de müdahalesini icap ettiren esas, hayatın akışına uygun olan ilmi ve bu akışı muvaffak kılacak olan ilmi faaliyetleri temsil edecek bir darülfünun istiyoruz, etrafındadır... Bu inkılâbın her sahaya şamil prensipleri olmak lazım geldiği gibi, her sahaya ait ilmi ihtiyaçları olsa gerektir. İşte, hem bu prensipleri izaha hem de bu ihtiyaçları en seri ve en mükemmel bir surette tatmin etmek yeni İstanbul Üniversitesi'nin esas vazifesidir. Bu müessese, inkılâp bakımından, hem insanları hem de yapabilenleri yetiştirecektir* "[125]. M. Nermi ise "*Gazi Türkiye'sinde İnkılâp ve Üniversite*" başlığını

kollu gömlek giymelerini uygun bulmadığını, daha kapalı giyinmelerini bir tamimle duyuracağını" söylüyordu. Sofrada bulunan Doktor Reşit Galip Bey "Yanlış düşünüyorsunuz beyefendi, bu bir geriliktir, kadınlar artık eski durumda yaşayamazlar, inkılaplardan en mühimi kadınlara verilen haklardır, başka türlü batılılaşmakta olduğumuzu iddia edemeyiz." diye Esat Bey'e karşı çok sert bir konuşma yaptı. Kemal Paşa sofrada vekilin zor duruma düşmesinden hoşlanmadı, olayı kapatmak istedi, "Bu konuyu uzatmayalım burada kapatalım, kısa çorap giyip giymemek çok önemli değildir, sonra tartışırız" dedi. Reşit Galip "Af buyurunuz paşam, bu inkılap ve zihniyet meselesidir, müsaade buyurursanız fikrimizi söyleyelim" diye ısrar etti. "Hatta daha ileri giderek diyeceğim ki, sizin huzurunuzda bu sofrada inkılapları zedeleyeceği icraattan bahsedilmesi küstahlıktır, hoş görülemez" dedi. Mustafa Kemal Paşa bu sert konuşma karşısında Reşit Galip'e "Yorgun görünüyorsunuz, madem konuşmalarda hoşunuza gitmiyor gidip istirahat edebilirsiniz" dedi. Reşit Galip aldırmadı, "Burası milletin sofrasıdır kovulmamalıyım, kendimi iyi hissediyorum, kalkmam" diye cevaplandırdı. Mustafa Kemal Paşa işi uzatmak istemedi "O halde biz kalkalım masayı beyefendiye bırakalım" diyerek kalktı, sofrayı bıraktı ve hemen odasına çekildi. Biz de kalktık ve dağıldık.. Birkaç ay sonra Doktor Reşit Galip Bey Maarif Vekilliği'ne getirildi ve üniversiteler reformu onun vekilliği süresinde gerçekleştirildi" (Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, s. 48, 49).

[124] Widmann, *Atatürk Üniversitesi Reformu*, s.39

[125] *Kadro*, S. 20, Ağustos 1933, s.27.28

taşıyan bir yazısında, yeni üniversitenin devrim ilkelerini yaymak için kurulmakta olduğunu, bilimin artık bir lüks olmaktan kurtularak devlete hizmet edeceğini açıklar[126]. Nusret Kemal (Köymen) de Üniversite reformunun ülkede girişilmiş bulunan uygarlık savaşının bir parçası olduğunu belirtir[127]. Mehmet Saffet, bu reformu bir "*devrim*" olarak nitelendirdikten sonra, bunun tarih ve dil devriminden sonra üçüncü sırayı kapladığını, amacının bir kadro değişikliğinin değil, fakat bir "*zihniyet*"in değişmesinin sağlanması olduğunu açıklar[128]. Aynı yazar bir başka yazısında da üniversitenin Türk Devrimi'ne uygun bir yapıda olması gerektiğini vurgular[129].

Reformla gerçekleşmesi planlananların pratiğe yansıması için yeni üniversiteler kurulur. Bunların içerisinde en önemlisi Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi'dir. 1935'te kurulan Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin açılışı Millet Meclisi'nde, o zamanın Maarif Bakanı Saffet Arıkan'ın sözleriyle duyurulur: "*Atatürk'ün yüksek dehasından doğan ve kendi kutlu eliyle yaratılan tarih ve dil hareketi; bunlara bağlı olan arkeoloji ve coğrafya bilgileri için Ankara'da bir fakülte açılacaktır*"[130]. Gerçekten de fakültenin adı Türk Tarih Tezi'nin ana unsurlarını bir araya getirir ve bunlarla ilgili olarak aşağıda belirtilen amaçları içerir: 1. Dil: Sümer, Akad, Sankrit, Çin ve Hitit dillerinin yani Türkçe'ye akraba olarak görülen dillerin karşılaştırmalı incelemesi; 2. Tarih: Orta Asya'dan gelen Türklerin tarihi zamanları da aşan uzun varlığını ve diğer uygarlıklara olan katkılarını kanıtlaması; 3. Coğrafya : Uygarlıkların beşiği olarak görülen ve Türklerin derin izlerini taşıdığı öne sürülen Anadolu toprakları üzerinde çalışmalar yapılması ve bunların belgelenmesi.

Tek Partili Yıllar ve Demokrasi Sorunu

Demokratik niteliği açısından özel olarak Tek-Partili yıllar, genel olarak da tüm Cumhuriyet Dönemi esas alınarak Türkiye'nin siyasal sistemi değerlendirilirken öncelikle dikkate alınması gereken kavram "*Cumhuriyet*"tir. Değerlendirmede cumhuriyeti öncelemek önemli ve hatta zorunludur; çünkü "*resmi söylem*" her zaman sistemin cumhuriyet niteliğine vurguda bulunmuştur; sistemin demokratik niteliği genellikle geri planda kalmış, cumhuriyetten ayrı bir değer olarak herhangi bir anlam ifade etmemiştir. Bazen ise sisteme yöneltilen eleştiriler karşısında resmi söylemin

[126] *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1933.
[127] *Ülkü*, C. II, Birincikanun 1933, s.381
[128] *Ülkü*, C.II, sayı 7, Ağustos 1933, s.8
[129] *Ülkü*, c.I, sayı 5, Haziran 1933, s.353
[130] İnan, "Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Kuruluşu Hazırlıkları Üzerine"

"*savunma*" amaçlı genel eğilimi, cumhuriyeti demokrasi ile aynılaştırmak; olumlanan bir değer olarak demokrasi üzerinden cumhuriyet savunması yapmak olmuştur. Buna göre 1923'te ilan edilen sadece cumhuriyet değil, aynı zamanda demokrasidir. Halbuki, gerek tarihi gelişimi, gerekse siyaset bilimi literatüründeki anlamları itibariyle cumhuriyet ile demokrasi kavramları hem farklı şeyleri ifade ederler, hem de farklı sosyal pratikleri ortaya koyarlar.

Cumhuriyet ile demokrasi arasında kurulabilecek en önemli ve hatta tek benzerlik/anlam ortaklığı, cumhuriyetin yaygın olmayan geniş anlamıyla ilgilidir. Şöyleki, cumhuriyetin dar ve geniş olmak üzere iki anlamı vardır: Yaygın anlamını büyük oranda temsil eden dar anlamı ile cumhuriyet; devletin en üst düzeyindeki yöneticilerin, özellikle devlet başkanının seçimle ve belli bir süre için iş başına getirilmesini ifade eder. Yaygın olmayan ve dolayısıyla çok fazla kullanılmayan geniş anlamı ile cumhuriyet ise "*seçim*"le bağlantılıdır ve devletin üst yöneticilerini belirlemek için yapılan seçimin bilhassa ulusal iradeyi yansıtması gerektiğini ifade eder. İşte bu son anlamı ile cumhuriyet demokrasi ile anlamdaş görünmektedir. Çünkü, demokrasi bir anlamıyla, hükümetlerin seçim yoluyla kurulup seçim yoluyla değiştirildiği, siyasi karar alma yetkisine sahip olanların vatandaşlarca seçildiği ve bu konuda nihai yetki ve sorumluluğun halka ait olduğu bir yönetimi ifade etmektedir.

Dar ve yaygın anlamı ile cumhuriyetlere ilkçağdan beri rastlanmaktadır. Örneğin, Eski Yunan kent devletlerinde yurttaşlar yöneticilerini seçerlerdi. Eğer seçtikleri yöneticilerinden memnun kalmazlarsa bir sonraki seçimde iş başından uzaklaştırırlardı. Ancak bu yönetim tarzının cumhuriyetin demokrasiyle benzerlik taşıyan geniş anlamından tamamen ayrı olduğu açıktır. Sistemin geniş anlamıyla cumhuriyet olabilmesi için seçime belli bir yaşa erişmiş tüm vatandaşların katılması gerekmektedir. Eski Yunan kent devletlerinde ise her yurttaş vatandaş değildi. Kent devletlerinde üretim etkinliğini elinde tutan köleler ile yarı köleler birer vatandaş sayılmazlardı. Sadece çok eski zamanlardan beri özgür olarak yaşamış, ya da özgürlüğe yeni kavuşmuş erkekler yurttaş sayılırlardı. Kadınların herhangi bir siyasi iradeleri söz konusu değildi. Dolayısıyla, seçime katılan "*yurttaşlar*" genel nüfusun çok küçük bir oranını teşkil ediyorlardı.

Cumhuriyetin geniş anlamına ulaşmak için seçim hakkının vatandaşların tümüne verilmesi gerekmektedir. Fakat esasında bu da yeterli değildir. Çünkü, vatandaşları sadece tek adaya oy vermeye mecbur eden sistemler ancak dar anlamıyla cumhuriyet olabilirler. Bundan dolayıdır ki,

bu tip cumhuriyetlere "*totaliter cumhuriyet*" denilmiştir[131]. Geniş anlamı ile bir cumhuriyet ancak demokratik yaşamın bu rejime egemen olmasıyla mümkün olabilmektedir. Yani, devlet başkanı başta olmak üzere tüm üst kademe yöneticileri belli bir yaşın üstündeki tüm vatandaşlarca seçilmesi ve hem bu seçim sırasında hem de sonrasında her vatandaşın istediği fikir grubuna serbestçe girebilmesini sağlayacak, temel özgürlüklerini tanıyacak ve güvence altına alacak bir sistemin yürürlükte olması gerekmektedir.

Cumhuriyet geniş anlamıyla değerlendirildiğinde demokrasi ile benzeşiyor olsa bile, aralarında önemli farklılıklar da yine benzeşmelerini sağlayan seçim bağlamında açığa çıkmaktadır. "*Milli egemenlik*" ve "*somut/reel toplum*" ise farklılığın zeminini teşkil etmektedir. Milli egemenlik, Fransa'da ihtilâl arifesinde cumhuriyet kavramıyla birlikte yaygın olarak kullanılmaya başlanan ve zamanla yaygınlık kazanan kavramlardan birisidir. Milli egemenlik kavramı soyut bir ulus anlayışına dayandığı için gerçekte kurucu iktidar kendini hipotetik olarak ulusun yegane temsilcisi gibi kabul edebilmektedir. Buna karşılık demokratik rejimlerde ise egemenlik mutlak anlamda "*somut olan toplum*"a dayanır. Dolayısıyla, demokrasilerde egemenlik "*milli egemenlik*" gibi bir soyutlamayı esas almaz. Doğrudan doğruya reel/somut olan, başka bir deyişle yaşayan topluma dayanır.

Cumhuriyet ile demokrasinin anlamsal benzerlik taşıdıkları alanda bile birbirlerinden kolaylıkla farklılaşabildikleri dikkate alınırsa, her iki sistemin ayrılıklarının ne kadar büyük olduğu daha iyi anlaşılır. Her iki sistem arasındaki farklılıkları oluşturan özelliklerden önemli diğer bazıları ise şunlardır[132]: Cumhuriyetlerin özelliklerinden birisini "*toplumsal homojenliği ön plana çıkarması*" oluşturur. Cumhuriyetler toplumu monist bir tarzda şekillendirmeyi amaçlarlar. Örneğin; Sosyalist cumhuriyetler total bir ideoloji doğrultusunda toplumu yeniden inşaya çalışırken, oligarşik cumhuriyetler toplumsal farklılaşmayı siyasal iktidarın bekası için tehlikeli gördüğü için bu farklılaşmanın önüne set koyarlar. Oysa demokrasilerin temel özelliklerinden birisini "*toplumsal farklılaşma*" oluşturur. "*Farklılaşma*" demokrasinin "*olmazsa olmaz kuralını*" teşkil eder. De-

[131] "Otoritelerin seçimle belirlendiği modern sistemlerde, iktidarı gasp yoluyla ele geçiren kişi, kendisini seçimle meşrulaştırmaya çalışmakta; ama bunu yaparken de seçmenlere, kendisini onaylamama olanağı bırakmamaktadır... Eskiden, güç darbesiyle iktidara gelen diktatör, kendini, dinsel takdisle ya da kral soyundan bir prensesle evlenmekle meşrulaştırmaktaydı. Bugün ise, referandum ya da güdümlü seçimlere başvurmaktadır" (Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, s. 217, 221).

[132] Cumhuriyet-demokrasi karşılaştırması ile ilgili bu bölümün hazırlanmasında büyük oranda Çaha'nın "Cumhuriyet ve Demokrasi" yazısından yararlanılmıştır.

mokrasi, başta siyasal farklılaşma olmak üzere, ideolojik, kültürel, etnik, cinsiyet ve yaşam felsefesine dayalı her tür farklılığı bir zenginlik olarak kabul eder. Demokrasinin önemsediği siyasal yarış ancak farklılaşmış bir toplum için söz konusu olduğu için demokrasinin temel itici gücü iktidar için yarışmaya dayanır.

Cumhuriyet, toplumsal farklılaşmayı toplumun bölünmesi, parçalanması, dolayısıyla elden gitmesi tehlikesi nedenleriyle reddederken; demokrasi, bu farklılaşmayı siyasal arenanın zenginleşmesi bakımından bir zenginlik unsuru olarak kabul eder. Cumhuriyetlerde toplumsal birlik ve beraberlik devlet eliyle suni tedbirlerle sağlanırken, demokratik toplumlarda "*farklılıklar zemininde birlik*" ilkesi hakimdir. Başka bir ifade ile her sosyal grup başka bir sosyal grupla yarışırken, aynı zamanda onun varlığı için de zorunlu bir dayanak oluşturur. Birinin meşru varolma hakkına sahip bulunması diğerlerine de aynı hakkın yasal olarak doğmasına yol açar.

Cumhuriyetlerin karakteristik özelliklerinden birisini de "*bahşedilmiş bir hukuk sistemi*"ne dayanmaları oluşturur. Cumhuriyetlerde hukuk sisteminin halkın rızasına dayanması, eleştiriye açık olması gibi bir durum söz konusu değildir. Hukukun altındaki temel referans ideoloji, fiziki güç veya dinsel değerlerdir. Aslında bu toplumlarda "*hukuk*"tan çok "*kanun*" hakimiyeti söz konusudur. Kanunlar devletin hangi istikamette hareket edeceğini belirlemenin yanı sıra, devletin her türlü yaptırımını da meşrulaştırır. Buralarda kanun devletlerin üzerinde olmaktan çok devletler kanunların üzerinde bulunur. Yani devletin yaptırım gücü kanunların gücünden üstün olduğu için kanunlar anlık olarak rahatlıkla yeniden formüle edilebilirler. Kanun ihdasının altındaki temel güdü bireylerin yaşam ve özgürlüğünün teminat altına alınması değil, devletin bekasının teminat altına alınması ve yaptırımlarının kılıfına uydurulmasıdır. Cumhuriyetlerde demokrasilerde olduğu gibi vatandaşın hakkının hukuksal bir güvencesi tam anlamıyla söz konusu değildir. Yöneticilerin keyfi tutumu, dolayısıyla vatandaş arasında ayırım yapma konusundaki yetileri her zaman saklı tutulmaktadır.

Demokratik toplumlarda ise "*rızaya dayalı bir hukuk sistemi*" esastır. Hukukun temel amacı devletin toplum üzerindeki tahakkümünü meşrulaştırmak değil, aksine devletin toplum üzerindeki gücünü sınırlandırmak ve toplumun lehine kurallara bağlamaktır. Anayasal veya hukuksal devlet bu bakımdan demokratik devletin temel şartıdır. Bu nedenle ünlü hukukçu Heyek hukuk ile sınırlı olmayan devletin bir çeteden farklı olmayacağını ileri sürmekte zorlanmaz[133]. Demokrasilerin zorunlu şartla-

[133] Daha geniş değerlendirmeler için bkz: Heyek, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*,

rından hukuk devleti olabilmenin en temel şartını bireyin temel haklarını ve özgürlüğünü teminat altına almak oluşturur. Bunun düşünsel temelini, tüm bireyleri eşit kabul etmek ve doğuştan geldiği kabul edilen temel haklarını ise insanın "*salt insan olmaktan*" kaynaklanan hakları olarak değerlendirmek oluşturur. Bu bakımdan demokrasilerde hukuk sistemi iktidarın bahşettiği bir lütuf değil, bilakis bir haktır. Bireylerin temel hakkıdır. Demokrasilerde hukuk devlet ile birey arasındaki sözleşmeyi sağlayıcı temel araçtır. Hukukun en temel hedefini, bireyi başka bireylerden ve devletten korumak teşkil eder. Halbuki hukuk devletini tam anlamıyla oturtamayan cumhuriyetlerde bireyi devletten koruma değil, aksine devleti bireyden koruma refleksi daha fazla ön planda tutulur.

Cumhuriyetlerdekinden farklı olarak, demokratik sistemlerde iktidarın yetkilerini sınırlayan bir anayasa vardır. "*İdare edenlerin idare edilenlere karşı anayasaya dayanan mesuliyeti*"[134] söz konusudur. Anayasanın yazılı veya yazısız olması önemli değildir. Önemli olan yürütmenin, anayasanın koyduğu sınırlamalara yasama organı tarafından riayet ettirilmesidir. Demokratik sistem, kanun önünde eşitlik ilkesini öngörür. Ayrıca anayasa ile sınırları belirlenen hürriyetler kanun teminatı yoluyla korunur. Yani, ferdin hakları, idarenin keyfi tasarrufuna karşı koruma altındadır. İktidar meşruluğunu seçim yoluyla halktan alır ve meşruluğunu yine seçim yoluyla kaybedip muhalefete geçerek "*meşru bir iktidar olabilmenin*" demokratik mücadelesini verir. Mücadelesinin başarısı ise yine seçimlerde belirlenir[135].

Cumhuriyetlerde siyasal iktidar ve yönetim biçimi hukuk ve seçim yoluyla sözleşmeye dayalı bir biçimde oluşmadığı için, iktidar ve yönetim konularında ciddi endişeler vardır. "*Rejim*"in her an iç ve dış düşmanları tarafından yıkılacağı korkusu çoğu zaman paranoid bir karakterde açığa çıkar. Bu endişeyi bertaraf etmek, yönetimin bekasını sağlamak için daima "*harici ve dahili düşman*" mitosu üretilerek, bu düşmanlara karşı toplum seferberlik halinde tutulmaya ve yaşanan süreç hep "*olağanüstü*" şartlar bağlamında değerlendirilmeye çalışılır. Bu yolla toplumun uyanık tutulmasından çok gerçekte toplumun teyakkuz halinde tutulması ve böylece yönetimin önemine dair ikna edilmesi amaçlanır. Yaygın bir şekilde kabulü sağlanan "*olağanüstü*" şartlar ise "*olağandışı*" uygulamalara kolaylıkla "*meşruiyet*" sağlar. Zaten demokratik olmayan cumhuriyetler çoğunlukla halka rağmen kurulmuşlardır. Yönetim biçimi bir sözleşmeye

[134] Spitz, *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*, s. 24

[135] Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s. 56; Akın, *Kamu Hukuku*, s. 93-97; Dâver, *Siyaset Bilimine Giriş*, 184-186; Göze, *Siyasal Düşünce Tarihi*, s.212-215, 240-243, 587-308; Akad, *Çoğulcu Demokraside Siyasal İktidar ve Baskı Grupları*, s. 24-37

dayanmadığı gibi yönetici sınıfın iş başına gelmesi de çoğunlukla "*de facto*" olmaktadır. Bu bakımdan bu toplumlarda ciddi bir rejim krizi her zaman canlı olarak gündemde tutulur. Reel toplumun dışında, soyut bir rejim düşüncesi harici ve dahili düşmanların tehlikesi altında sürdürülür. Devrim sonucu oluşan cumhuriyetlerde ciddi biçimde bir korku havası estirilir. Devlet devrim düşüncesini yaydığı korkuyla sürdürmeye çalışır. Polis, asker, yargıç, mahkeme gibi güvenlik birimleri bireye güven vermekten çok onun üzerinde korku havası uyandırır ve korkunun simgeleri haline gelir. Devrimci cumhuriyetler gerçekte radikal bir tutumu her zaman canlı tutarlar. Devrimci güç ya baskı ve zor yoluyla rakiplerini sindirir ya da bu toplumlarda dişe diş bir mücadele hep yaşanır. Kısaca bu tür toplumlarda siyasi istikrar kolayca sağlanamadığı gibi bireyin temel hak ve hürriyetinin de bir güvencesi yoktur.

Oysa, demokratik toplumlarda rejim gibi bir sorun yoktur. Demokrasilerde "*rejim değil*" "*yönetim*" ön planda tutulur. Cumhuriyetlerde soyut bir rejim kavramı bulunurken, demokrasilerde soyutluk sadece ve sadece bireyin doğal haklarında öne çıkar. Yönetimin soyutlanan bir boyutu yoktur. Demokrasilerde yöneticilerin kutsal, ilahi, yarı tanrısal bir tarafı asla söz konusu olmaz. Yöneticiler toplumun temsilcileri olarak seçimle iş başına gelir, sınırlı yetki ve görevlerle donatılırlar. Vatandaşın temel haklarını korumanın yanı sıra, onların temel alanlardaki (güvenlik ve adalet gibi) hizmetlerini yürütmekle yükümlüdürler. Demokrasilerde bireylerin temel haklarının referansı niteliğindeki hukuksal çerçevenin dışında rejim gibi bir soyutlamaya da gidilmez. Siyaset düşüncesi literatüründe gerçekte, "*demokratik rejim*" gibi bir üslûp demokrasinin ruhuyla çelişir. Çünkü, demokraside rejim değil, kurum ve kurallar önemlidir. Demokratik kurum ve kuralların sürdürülmesi vatandaşa rağmen kurucu iktidarın rejimi için değildir; aksine sadece ve sadece vatandaş içindir. Bu bakımdan demokrasilerde "*devrim*" değil "*sözleşme*" ön planda tutulur. Cumhuriyet rejimleri ise siyasal yapının formuyla uğraşmaktan kurtulamamaktadırlar. Cumhuriyetler, içerikten çok biçimi öne çıkarmalarına karşılık, demokrasilerde değerler biçimden çok daha önemlidir.

Bütün bunlardan anlaşılan odur ki, Türkiye'de büyük bir yanılgı olarak demokrasi sanki cumhuriyetin doğal bir sonucu olarak gelişmiş ve demokrasi adeta cumhuriyetle birlikte var olmuş gibi düşünce inşa edilmiştir. Bu yanılgının oluşmasında resmi ideolojinin "*batılı*", "*modern*"; başka bir deyişle dünyada yükselen değerleri, iyi olan her şeyi, cumhuriyetin bir eseri ve kazanımı şeklinde takdim etmesinin önemli bir rolü vardır. Halbuki, tarihsel gerçekler göz önünde bulundurulduğunda, demokrasinin

cumhuriyetin bir kazanımı olmadığını, aksine cumhuriyet döneminde siyasal sistemin temeline oturtulan resmi ideolojinin demokrasinin kamil manâda gelişmesine engel teşkil ettiği görülür.

Sistemin demokratik niteliği konusu Türkiye'deki Tek Parti dönemi bağlamında ele alınacak olursa: Cumhuriyet Türkiye'sinin başlangıcını "*Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir*" hükmünün oluşturduğu malûmdur. Ancak, önceki bölümlerde ayrıntılarıyla açıklandığı üzere, bu şartın gerçekleşmesi için 1946 yılını beklemek gerekecektir ki, ondan sonra da demokrasinin ne oranda gerçekleştiği çoğu zaman tartışmalara açık olmuştur. Dar anlamı dikkate alındığı zaman, Cumhuriyet'in, 1923'ten itibaren Türkiye'nin sistemi olduğu söylenebilir. Gerçi bunu da İsmet İnönü'nün "*Değişmez milli şef*" seçilmiş olması tartışılır kılacaktır. Ancak, tartışılır noktaları dikkate almadan, genel anlamda, 1946'ya kadar yürürlükte olan siyasal sistemin, dar anlamıyla Cumhuriyet olduğunu söylemek kuramsal olarak doğru kabul edilebilir. Ersanlı'nın tespiti konuyu dönemin genel özellikleri açısından özetlemesi nedeniyle önemlidir: "*Parlamenter demokrasinin ana şartı olan muhalif çıkarların ve düşüncelerin temsili 1940'lı yılların ikinci yarısına kadar yalnızca bir dilek olarak kaldı. Tek parti iktidarı halka daima zorunlu bir geçiş olarak benimsetildi. Bu hazırlık ya da geçiş dönemi anlayışı meşruluğunu 1960, 1972 ve 1980 darbelerinde de sürdürdü*"[136]. Fakat, 1946'ya kadar olan sistemin demokrasi olmadığında kuşku yoktur[137]. Çünkü 1946 yılına kadar demokratik sistemin en önemli özellikleri arasında yer alan muhalif düşüncenin varlığına[138] izin verilmemiş, muhalif düşünceler bastırılarak, kendini ifade edebilme hakkı tanınmamıştır.

Bu noktada cevaplanması gereken soru şudur; "*Çağdaş uygarlık düzeyi olarak tanımlanan Batılı gibi olmayı gaye edinmiş "devrimcî" idarî kadro, 1946 yılına kadar hiçte kısa sayılmayacak bir dönemde "çağdaşlığın" siyasal gereklerinden olan "halk hakimiyetini" inşayı niçin gerçekleştirmemiştir?*" Bu soruya cevap olabilecek mahiyette açıklamalar oldukça çoktur. Ancak en yaygın cevap; örneğini Taner Kışlalı'da bulduğumuz açıklamadır: "*Kemalist tek partinin görevi, toplumu çoğulcu bir demokrasiye hazırlamaktı. Tek partili sistem, olayların zorlamasıyla doğmuş, ama sürekli değil, sadece bir geçiş dönemi için öngörülmüştü*"[139]. Demokrasiye geçmeyip

[136] Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, s.91

[137] Mumcu, *Siyasal Tarihe Giriş*, s. 80; Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 84; Gerçi Taner Kışlalı kitabının bir başka sayfasında "Atatürk için, Kemalizmin "cumhuriyetçilik" ilkesi ile "demokrasi" eş anlamlı idi."(s.. 18) demesine karşılık, ağırlıklı tercihi söz konusu dönemin demokrasi olmadığı noktasında düğümleniyor.

[138] Spitz, *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*, s. 24

[139] Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 24

otoriter bir sitemi ikame etmenin gerekçelerini ifade eden ve ayrıntıya varan açıklamalardan birisi ise şöyledir: "*Rejimin gerçekten demokratik olması... kolaylıkla sağlanamaz. Demokrasinin oluşması, için de demokratik rejimin süreksiz olarak işleyebileceği bir sosyal yatağın oluşmasına bağlıdır. Bu yatağın temel unsuru da yerleşmiş ve vatandaşlarca benimsenmiş, içe girilmiş bir "demokrasi kültürünün" oluşmasıdır. Bu kültür ise kısa zaman içerisinde oluşmaz. Bugünkü ve gelecek Cumhuriyet nesillerinin başta gelen görevi söz konusu demokrasi kültürünü oluşturmak ve bunun yerleşmesi için çalışmaktır. İnsanlarımızın zihniyetlerinde zorunlu değişikliğin meydana gelmesi ve sosyal düzen içerisinde özgürlüğün, temel hak ve hürriyetlere sahip olarak yaşamanın vazgeçilmez bir sosyal değer olduğunun ruhlarda yerleşmesidir; insanların demokratik düzen dışı çareleri, gerçek çözüm yolu olarak telakki etmemek gereğine inanılmalıdır*"[140]. Şevket Süreyya'nın konuyla ilgili açıklamaları ise biraz daha farklı bir merkezde ve ilginç sayılabilecek niteliktedir: "*Türkiye'nin o ilkel, o çağdışı yapısı, bütün hayat cephesiyle, hızla ve topyekûn değişmeliydi. Bu ise, kendi üstünlüğünü, asırlardan beri, hemen bütün dünyanın kanlı ve vahşi sömürülüşü pahasına yaratmış ve dünya kaynakları üzerine oturmuş Batı ülkelerinin, artık Batı'da bile çatışmalar veren usulleri ile başarılamazdı. Batı'da hürriyet, hemen bütün dünyanın, yani bütün sömürge ve yarı sömürgelerin hürriyetsizliği pahasına yaşıyordu. Dünya asırlardan beri Batı için çalışmıştı. Halbuki kol gücünden ve alın terinden başka sermayesi bulunmayan Türkiye'nin, kendini bir Batı hürriyeti sarhoşluğu içinde bir Batı demokrasisinin hayaline kaptırması, ancak bir aldanışla neticelenebilirdi. Onun için, bu ülkenin kımıldaması, zeminin tesviyesi ve bu tesviye edilmiş zemin üstünde, içeride milli hakimiyete dayanan, dışarıya karşı siyaseten hür ve iktisaden istiklâl esasını güden, ileri bir nizam kurabilmesi için, olağanüstü kanunlara, olağanüstü müdahalelere ve düzenlemelere yönelmek ihtiyacı vardı. Bu olağanüstü müdahale ve düzenlemeler ise, disiplin ve müdahale nizamı demekti.... Hülasa o günlerde Yeni Türkiye'nin çok partiye değil tek ve kudretli bir iradeye ve bu iradenin, halka rağmen fakat halk için şefliğine ihtiyacı vardı. Bu şef, ancak Gazi Mustafa Kemal olabilirdi*"[141].

Verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere, konu dahilindeki açıklamalar dikkate alındığında 1923-1945 döneminin "*vesayet rejimi*" olarak tanımlandığı görülür. Buna göre; tek-parti dönemini "*vesayet rejimi*", dönemin Cumhuriyet Halk Partisi'ni "*vesayet partisi*" ve dönemin ideolojisi olan Kemalizm de "*vesayet ideolojisi*" dir. Vesayet terimi burada rejimin,

[140] Dönmezer, *Toplumsal Değişme ve Atatürk İnkılapları*, s. 24

[141] Aydemir, *Tek Adam*, C. III, s.209-211

partinin ve ideolojinin sürekli ve kalıcı bir otoriterlik peşinde olmayıp, aksine, toplumu, modernleşme kuramında anlaşıldığı türden (Batı tipi) demokrasiye hazırlamayı amaçladıkları fikrini içermektedir[142]. Yani, buna göre, demokrasi sürecine geçilememesi, planlanan bir durum değil, şartların zorlamasıyla istenilmeden de olsa gerçekleştirilen bir süreç olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Hedefleneni gerçekleştirmeyi engelleyen zorlayıcı şartlar ise, öncelikle, halkın bilinçsiz olmasıdır. Bu resmi söylemi destekleyen kanaate göre: Demokrasi kültürüne yabancı olan halk, eğer demokratik idare kurulmuş olsaydı, bu sistemi hazmedemeyecek ve idareyi yine otoriter bir sisteme dönüştürecekti. Bu bağlamda Toktamış Ateş'in kanaati şudur; "*O günlerde günümüz anlamında çağdaş bir referandum yapılsa, padişaha bağlı kitlelerin geniş boyutlara ulaşabileceğini tahmin edebiliriz. Zaten 1924-25 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Serbest Fırka deneyimleri bu görüşü doğrular. Bir örgüt olanağı doğduğu anda tepkiler dile gelmiştir. Ancak bu kitleler örgüt olanağını uzun süre bulamayacaklardır. Ve çok önemli bir husus olarak cumhuriyet kendi kadrolarını-vatandaşlarını yetiştirmek için uzun bir zaman bulacaktır*"[143]. Yani, açıklamaları doğru kabul edersek, söz konusu nedenle devrimci kadrolar demokrasiyi, halkın demokrasi kültürünü öğrenip bu konuda yetişmesine kadar geçici olarak ellerinde tutup, zararlı ellere geçmemesi için emanetlerine almışlardır. Fakat ne var ki bu görüşten hareketle, demokrasiyi emanetlerine alarak koruyan ve zamanı gelince halka devredecek olanların, halk adına korktukları "*totaliter*" idare tarzını kendilerinin oluşturmasını[144] ve demokrasinin gereği olan muhalefet partisinin kurulmasına ancak iç ve dış şartların zorlamasıyla istemeye istemeye razı olduklarını açıklamak makul bir tarzda mümkün olamamaktadır[145]. Bu da "*vesayet*" kavramı bağlamında

[142] Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, s. 15;
"Kemalist tek partinin görevi, toplumu çoğulcu bir demokrasiye hazırlamaktı. Tek partili sistem, olayların zorlamasıyla doğmuş, ama sürekli değil, sadece bir geçiş dönemi için öngörülmüştü" (Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 24);
"Atatürk, çoğulcu bir demokratik rejimi nasıl kuracaktı? Bunu istiyordu, ama, ilk önce cumhuriyeti iyice yerleştirmek gerekiyordu. Gene de arada bir demokrasi koşullarının gerçekleşmesi için çalışmıştır. Ömrü yetişse idi, ulusal egemenlik, Cumhuriyetçilik ve biraz aşağıda inceleyeceğimiz layiklik ilkesini iyice yerleştirdikten sonra gerçek demokrasiye geçecekti" (Mumcu, "Atatürkçülük'te Temel İlkeler", s. 17).

[143] Ateş, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, s. 149

[144] Ağaoğlu, *İki Parti Arasındaki Farklar*, s. 22

[145] Bu konuda elbette ki bazı açıklama ve savunmalara rastlanıyor. Ancak ne var ki, bu savunmalar, söz konusu dönemdeki uygulamaların demokratik bir sisteme yönelişin gerekleri olduğunu ifade etmekten ziyade, anti-demokratik nitelikte oluşunu ifade eder tarzdadır. Bundan dolayı olmalı ki, tarihi gerçeklerle hiç bağdaşmayan açıklamalar anti-demokratik uygulamaları meşru bir zemine oturtmaya çalışılmaktadır. Şu iki açıklama bunun sadece küçük ve sık rastlanan örneklerindendir: "[Serbest Fırka]

yapılan bütün açıklamaların tamamıyla sübjektif nitelikli savunmalar olmaktan başka bir anlama gelmediğini göstermektedir.

Demokrasinin hedeflenmiş olmasına rağmen vesayet sistemi ikame etmenin gerekçesi olarak dile getirilen ikinci görüş ise, fazla yaygın olmamakla birlikte, günün şartlarıyla daha uyumlu görünmektedir. Buna göre; "*Türkiye de Avrupa'yı kasıp kavuran anti demokratik fırtınadan nasibini almıştır*"[146]. Bu etkilenmenin ise bir çok yönden gerçekleştiğini ve İtalya, Almanya, Rusya'daki totaliter sistemin, dönemin Türkiye'sinde gerek idarî kesimde ve gerekse aydın kesiminde övgülere konu edilip, beğenildiğini ve model olarak alınmaya çalışıldığı bilgilerimiz dahilindedir. Bu durumda anlaşılan odur ki, ortada demokrasiye geçmek gibi bir düşünce ve niyet yoktur. Bundan dolayıdır ki, sonuçta birçok bilim adamı veya siyasetçi tarafından dile getirilen eleştirel görüşlere hak verecek bir sistem inşa edilmiş, ülke onlarca yıl bu sistemle yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Konu dahilinde Karatepe'nin tespiti şöyledir: "*Cumhuriyetin ilanıyla kişiye bağlı iktidar sona ermeyip sadece isim değiştirdi. Padişahın yerini alan şefler en az padişahlar kadar kendi kişiliklerinin önemini vurguladılar. Tek partili dönem boyunca, "şef"lerin emir ve direktifleri, anayasanın ve tüm yasaların üzerinde görüldü. Şeflerin, ülkenin kaderini tek başına ellerinde tutan, sınırsız yetkilerle donatılmış, üstün kişilikler olduğu kabul edilmişti*"[147]. Fakat bu tespitin sadece günümüzün bir akademisyenine ait olduğu zannedilmemelidir. Bizzat otoriter dönemin bir siyasetçisinin de benzer tanımlama ve açıklama yaptığını tespit ediyoruz: "*Türk Milleti*

hızla "karşı-devrimci" bir niteliğe kaydı. Ekonomik ve toplumsal görüş farkları arka plana itilirken, rejim sorunu ön plana çıktı. Fethi Okyar bile, konuşmalarında şapkanın "kâfirlik" olduğunu, "fesin ve şeriatın" geri gelmesi gerektiğini savunmaya başladı. Atatürk'ün bu olumsuz gelişimi gördüğü halde, müdahale etmemesi partiyi kapatma yoluna gitmemesi önemlidir. Ama bu kez de Fethi Bey, başında Mustafa Kemal gibi bir ismin bulunduğu parti ile sert bir savaşıma girmekten ve giderek ülkede bir iç karışıklık çıkması olasılığından ürkmüş, partisini kendi elleriyle kapatma gereğini duymuştur." (Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 24). Buna karşılık Toktamış Ateş'in açıklamaları ise şöyle: Ateş, ısrarla "Laik bir demokrasinin temeli, "düşünme" ve "düşündüklerini açıklama" özgürlüğü."(Ateş, *Laiklik*, s. 135) olduğunu, "Demokrasilerde herkes istediği gibi düşünür ve yaşa[yacağını]... yaşamına bir tecavüz olmadığı sürece, kimse kimseye karışama[yacağını]"(Ateş, *Laiklik*, s. 140) ve Cumhuriyet'in ise "yönetim gücü"nün "halktan" geldiği yönetim biçimlerine verilen genel isim"(Ateş, *Cumhuriyet ve Laiklik*, s. 9) olduğunu tekrar tekrar açıklamaktadır. Bu ise kuşku yok ki, anti-demokratik uygulamaları meşrulaştırma gayretlerini engellemektedir. Zaten Ateş'te bunu kabul eder: "Hiç kuşku yoktur ki; Türkiye Cumhuriyeti özgürlükçü bir demokrasi değildi. Kimi yazarlarımız "Atatürk döneminde mükemmel bir demokrasi vardı" gibisinden laflar ederler ama, bunun gerçek dışı olduğu çok açıktır."(Ateş, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, s.188)

146 Ateş, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, s. 188"

147 Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, s.189

padişahları, Allah'tan başka kimsenin kulu olmamak için uğurlamıştır. Halkımız, Padişahların mülkü olan toprakları, yalnız kendinin hakim olduğu mesut bir vatan yapmak davasındadır. Bunun içindir ki her Türk, vatandaş; her vatandaş ise padişah olmak için demokrasi mücadelesine gönül vermiştir. Tekrar kulun kulu olacak idiyse bütün bu macera niye?"[148]

[148] Bekata, *Birinci Cumhuriyet Biterken*, s. 5

Bir Milletin İnşası

Türkler Anayurtları olan Ortaasiyada Yontmataş devrini milattan 12.000 sene evvel geçirdikleri halde Avrupalılar ancak 5.000 sene daha sonra bu devirden kurtulabilmişlerdir. Diğer taraflarda insanlar henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarlarken Türkler Ortaasiyada kereste ve maden medeniyetini meydana getirmişler, hayvanları ehlileştirmişler, çiftçiliğe başlamışlardı... Türkler Ortaasiyadan yayıldıktan sonra gittikleri yerlerde ilk medeniyeti neşretmiş ve böylece Asiyada Çin, Hint ve Mukaddes Yurt edindikleri Anadolu'da Eti, Mezapotamyada Sümer, Elâm ve Nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin esaslarını kurmuşlar ve bugün yüksek medeniyetlerini takdir ve takip ettiğimiz Avrupa'yı o zamanlar mağara hayatından kurtarmışlardır.

Esat Bey (Maarif Vekili)

Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar bugün en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal utkusu.

M. Kemal Atatürk

Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik

Milliyetçilik bir ideolojidir ve özellikle de modern bir ideolojidir.[1] Zaten ideolojinin kendisi modern bir oluşumdur. Bu itibarla onun özelliklerini ideolojilerin genel özelliklerinin dışında değerlendirmek uygun olmaz. O, herhangi bir ideolojinin sahip olduğu özellikleri kendisinde bulundurur ve bir ideoloji olarak diğer ideolojilerin yöneldiği genel hedeflere yönelir, onların sahip olduğu genel özelliklere sahip olur. Herhangi bir ideolojinin temel özellikleri ise şöyle sıralanabilir: a) Toplum yaşamının; ekonomik, politik ve hukukî bütün yönlerini kapsar, b) İnançlar ve amaçlar

1 Berger, *Modernleşme ve Bilinç*, 85; Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 125

gibi normatif unsurların ihtiva ettiği gibi toplumsal ve kurumsal gerçekleri de ihtiva eder, c) Toplumları benimsenen amaçlara ulaşmak için harekete geçmeye, belli davranışlarda bulunmaya yöneltir. Bu davranışlara yol gösterir, d) İnançları, amaçları, politikaları ve bunlarla ilgili kavramları basitleştirmeye ve nispeten daha önemlileri seçmeye yöneltir[2].

Apter'e göre her ideolojinin iki temel fonksiyonu vardır. Bunlardan biri toplumsaldır, toplumu birleştirmeye ve bütünleştirmeye yöneliktir. Öteki ise bireyseldir; olgunlaşan ve çağdaşlaşan bireyin kişiliğinin düzenlenmesini sağlar. Bu iki işlev birlikte "*otoriteye*" meşruiyet kazandırır. İdeolojiye siyasal önem kazandıran onun "*otorite*"yle olan ilişkisidir[3].

İdeolojinin fonksiyonları arasında bir ayrıma gidilecek olursa; bir ideolojinin en önemli görevinin mevcut durumu (statüs guo) meşrulaştırmak olduğu söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, mevcut siyasî, iktisadî ve hukukî sistem ile bu sistemin varlığını ve devamını sağlayan, bu sistem ve kurumların toplum tarafından benimsenmesini mümkün kılan güç, ideolojidir. Böyle bir fonksiyonu görebilmek için ideolojinin "*tutarlı kurallara*" sahip olması ve bunları mümkün olduğu ölçüde basit ve açık bir biçimde ifade etmesi gerekir. Bu bağlamda *Webster's Third International Dictionary*'nin ideoloji tanımı, ideolojinin fonksiyon üstlendiği alanı ve gayesini ifade etmesi açısından önemlidir: "*İdeoloji, bir sosyo-politik program oluşturan öneriler, teoriler ve amaçlar bütünüdür*". Bir başka tanım da aynı noktaya dikkat çekerek, *Webster's Third International Dictionary*'nin tanımını teyit eder: "*İdeoloji, karmaşık sosyal yapıyı açıklama iddiasında olan ve hem gerçek hem de normatif olan inançlar ve kavramlar bütünüdür. İdeolojinin amacı, fertlerin ve toplumların karşılaştığı sosyo-politik tercihleri yönlendirmek ve basitleştirmektir*"[4].

Şu bir gerçektir ki, ideolojinin toplumsal fonksiyonunu; sosyal yapı hakkında bireylere doğru bilgi vermek değil, bu yapıyı destekleyecek eylemlere yöneltmek oluşturur. İdeoloji, taraftarlarına neyin değerli neyin değersiz olduğunu; neyin korunup devam ettirilmesi veya neyin değiştirilmesi gerektiğini gösterir ve bu yoldan taraftarların davranışlarını şekillendirir. Bilmek ve anlamak ile ilgilenen felsefenin ve teorinin aksine, ideolojiler sosyal ve politik tavır ve davranışlarla ilgilidir. İdeolojiler, fertleri politik davranışa ve bu davranışın genel çerçevesini belirlemeye sevk eder. Şu halde ideoloji, kaçınılmaz biçimde sahte bilgidir[5]. Bu demek değildir ki, ideoloji de doğru bilgi öğeleri yoktur; elbette ki vardır. Ama önemli

[2] Savaş,, "Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler", s.315

[3] Apter, *Some Conceptual to the Study of Modernization*, s. 237

[4] *The New International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language*

[5] Ergil, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, s.65

olan şudur, ideolojik bilgi, gerçek karşısında yetersiz bilgidir. Çelişkileri saklayarak, bireylerin deneyimleriyle sınırlı bir ilişkiler ağını genelleştirip temsil ettiği için sahtedir, hayal ürünüdür. Toplumsal kuruluşu oluşturan ilişkilerin tümel birliği yerine, "*doğru*" olarak, bu kısmi ve sübjektif ilişkileri ve onlara ilişkin bilgiyi sunar ideoloji. Bu işleviyle, bir birleşme, dayanışma aracı, ortamıdır; ama, "*imal edilmiş*" bir dünyada[6]. İdeoloji, ne denli bilimsel görünme çabasının ürünü olursa olsun, pek çoğu açık ve ispatlanabilir olmaktan uzak düşünceleri birbirine bağlayan önermeler demetidir. İdeolojide, doğru olduğu ileri sürülen şey, denetimden geçirilmez. İdeologlar, olgular dizisinden kendi iddialarını destekleyenleri sübjektif bir yaklaşımla seçer ve öne sürerler. Bu bağlamda ideologların amacı; var olduklarına inandıkları ve başkalarını inandırmak istedikleri şeylerin gerçek ve doğru olduğunu saygın (bilimsel) yöntemlerle kanıtlamak değil, bunu başkalarına benimsetmektir. İdeologlar, haklılıklarını ispatlamak isterler. Delillerin kendi ileri sürdükleri gerçeklikte olduğunu savunurlar. Onları yalanlayabilecek her şeyi, her yolu inkâr ederler.

Özetle; Bell'in belirttiği gibi, ideoloji, bir siyasal topluluğun soyut değerlerini kapsayan, somutlaştıran, yorumlayan bir söylem/belirtim sistemidir. Aşkın bir ahlâk anlayışına (örneğin tarihe) dayanarak, içerdiği değerlere ve inançlara haklılık kazandırmak ister. Ayrıca, haklılık kazandırmaya çalıştığı inançları gerçekleştirmek için, insanları eyleme katılmaya çağırır[7]. İdeolojinin bu özelliklerini ise Türkiye'nin batılılaşma ideolojisi olarak Kemalizm dahilinde ve yoğun olarak da Kemalizm'in Türk tarihi ve dili ile ilgili görüşlerinde görmek mümkün olmaktadır.

CHF Tüzük ve Programlarında Milliyetçilik

"*Milliyetçilik*", Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde batılılaşma sürecinin gereği olarak kültür politikalarının hiç değişmeyen önemli bir unsuru olmuştur. Milliyetçiliğin kültür politikalarındaki belirleyiciliği Cumhuriyet'ten önce başlamış ve Cumhuriyet'le birlikte devam edip, bugüne kadar gelmiştir. Ancak bu süreç tekdüze değildir. Değişik aşamalardan geçmiş, farklı boyutlarda anlamlar kazanmıştır. Bunun açık delili Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1923,1927,1931 ve 1935 tarihli tüzük ve programlarıdır. Bu tüzük ve programlarda "*millet*" ve "*milliyetçilik*" terimlerinin tedrici bir değişime uğradığı görülür. Örneğin; 9 Eylül 1923'de kabul edilen ve aynı zamanda partinin programını da oluşturan "*Halk Fırkası Nizâmnâmesi*"nin "*Umumî Esasları*"nda konuyla ilgili 3. madde şöyledir:

[6] Ergil, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, s.65

[7] Bell, "İdeology and Soviet Politics", s.591-603

"*Halk Fırkası'na her Türk ve dışarıdan gelip Türk tâbiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilir.*" CHF'nın 1923 tarihli bu "*Nizamname*"sine göre "*Türk kültürünü*" benimsemek, parti üyeliği için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu, o dönemde Türkçülüğün kültürel öneminin, vatandaşlık teriminden önde geldiğinin önemli bir işaretidir. Zira, milliyetçiliğin tanımına esas olacak tarzda sadece kültür ele alınmış ve daha başka boyutlara geçilmemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15 Ekim 1927 günlü ikinci kurultayında ise daha ayırt edici anahtar terimlerin "*Milliyetçilik*" ve "*Milli Dayanışma*" çerçevesinde tüzüğe girdiği görülür. Tüzüğün bazı maddeleri şöyledir: "*Madde 1- Cümhuriyet Halk Fırkası... Cümhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi siyasî bir cemiyettir... Madde 3- Fırka, itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihlâtatından kurtararak milletin, siyasî, içtimaî, iktisadî bilcümle kavanin teşkilat ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevî ilim ve fenlerin muasır medeniyyete bahş ve temin esas ve eskâle tevfikan tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ve dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan addeyler... Madde 5- Fırka; vatandaşlar arasında en kavi rabıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkışaf ettirmeği ve bütün şuabat-ı faaliyette bu esası mevki-i itibar ve meriyette bulundurmayı ve vaz'edilecek kanunların velâyet-i ammesini ve her ferde seyyanen tatbikini umde-i esasiye olarak takrir eder*"[8].

Görüldüğü gibi, 1927 Kurultayı'nda CHF'sının en önemli görevlerinde birisi; Türk dili ve kültürünü ilerletmek olarak ele alınmaktadır. "*İlmi olmak*" ise yine aynı belgede gerçek bir parti üyesinin özelliği ve hedefi olarak göze çarpmaktadır. Burada "*fikir birliği*" ve "*ilmi olmak*" zorunlulukları bir dünya görüşünü sergilemekte, laiklik konusunda bir milli bütünleşme öngörülmektedir. Tarih çalışmalarında da görüleceği üzere Türk düşünce hayatında, "*ilmi olmak,*" demokratik ve eleştirel bir fikir ortamının inşası amacını değil, sadece dinin politika üzerindeki egemenliğinden kurtulmaya çalışan bir tutum olarak anlaşılmıştır. Parti "*pozitif deneysel bilimler*"e olan inancını din ile siyasal yaşamı birbirinden ayırt edecek bir etken olarak pekiştirmek istemiştir. 1931 programı ise bunu daha net bir şekilde gözler önüne serer[9].

1931 programında "*millet*", "*dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimai heyet*" olarak ele alınmaktadır[10]. Bu yeni boyutuyla milliyetçilik, o yıllarda yeni oluşmaya başlayan Kemalist ideoloji içinde laiklik ilkesinin bir sonucu olarak, dinsel

8 Tüzük için bkz: Tunçay, *T.C.'de Tek-Parti İdaresinin Kurulması*, s.381,382

9 Behar, *İktidar ve Tarih*, s. 90, 91

10 Program için bkz: Tunçay, *T.C.'de Tek-Parti İdaresinin Kurulması*, s.447-454

özelliklerinden arındırılmış bir boyuta sahiptir: "*Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların nizamların ve usûllerin, ilimlerin ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telakkisi vicdanî olduğundan fırka din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmağı milletimizin muassır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür*" Ayrıca "*Türk içtimaî heyetinin hususî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar*" denilmiştir. Ancak bu "*hususî seciyeler*"den neyin kastedildiği açıkça belirtilmez. Programda ayrıca dikkati çeken nokta; dil, kültür ve ülkü birliği terimleriyle tanımlanan "*millet*"in, özellikle kültür terimi içinde düşünülebilecek olan din unsurunun -parti programlarında değil, fakat başka vesilelerle yapılan açıklamalarda- açıkça dışlanmış olmasıdır. Örneğin "*Medeni Bilgiler*"de, Mustafa Kemal'in verdiği "*millet*" tanımının içeriği şöyledir: "*Türk milletinin teessüsünde müessir olduğu görülen tabiî ve tarihî vâkıalar şunlardır: a) Siyasî varlıkta birlik, b) Dil birliği, c) Irk ve menşe birliği, d) Tarihi karabet, e) Ahlâkî karabet*"[11]). Bu tanımda da dikkati çektiği üzere, Mustafa Kemal, laiklik ilkesi gereği ahlâk ile dini birbirinden ayırır ve ahlâkı dini kaynak ve etkilerinden ayrı olarak ele alır. Bundan da, Kemalist ideolojinin, milliyetçiliği, İslâm dininden ayrı ve yeni bir değerler sistemi olarak ortaya koyma amacında olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle; Kemalizm, Türk toplumunda yaşayan insanların kendi kimliklerini tanımlayış biçimlerini değiştirmek amacıyla, onlara yeni bir alternatif kimlik sunmayı istemektedir. Dinsel içeriğinden arındırılmış bir millet terimiyle topluma yeni bir kimlik sunmak; ahlâkı da dinden farklılaştırarak yeni davranış kalıpları belirlemek ve nihayet bu ikisini de içeren yeni bir "*hakikat düzeni*"ni, siyasal, iktisadî ve sosyal alanlarda "*müsbet ve tecrübevî ilim*" esasını hakim kılmak olarak beliren Kemalist laiklik, tüm bu yeniliklerin pekiştirilmesi açısından harf devrimine de yönelir. Latin harflerinin kabul edilmesindeki gerekçeler arasında ifade edilmemiş olmakla birlikte, harf devriminin, Sayarı'nın da belirttiği gibi, Kemalizm'in Türk toplumuna kazandırmak istediği yeni kimliğin yerleşmesi açısından "*unutkan bir toplum*""[12] yaratmak anlamında kolaylaştırıcı bir öge olarak düşünüldüğünü söylemek gerekmektedir.

Kemalist ideolojinin, milliyetçiliği yeni ve en önemli toplumsal kimlik olarak takdiminde, milli devletin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma düşüncesinin de dayanak olarak kullanıldığı görülür. Bir yandan -doğal

[11] İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, s. 22

[12] Sayarı, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", s. 176

olarak- içeriden ve dışarıdan gelebilecek şiddet ve zora dayanan eylemlere yönelik olunurken, diğer yandan da fikir hareketlerine yönelinir. Bir açıdan "*Türk içtimaî heyetinin hususî seciyelerinin korunması*" düşüncesinin bir uzantısı olarak görülebilecek olan bu yöneliş bakımından Recep Peker'in sözleri dikkat çekicidir: "*Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki şimdiden, cenuptan, doğudan, Batıdan her taraftan, her çeşit rüzgârlar bizim üzerimizden geçer. Yurdumuz için coğrafî bakımdan bu her cereyana maruz kalış hali, fikir, politika propagandaları bakımından da aynıdır. Anarşist, marksist, faşist, hilâfetçilik ve beynelmilelcilik propagandaları ve buna benzer propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmaktadır ki biri ötekini besleyen cereyanlara karşı kendini koruyabilsin. Bu cereyanlar karşısında Türkiye halkını korumak için şimdiye kadar Parti'nin ana vasıflarından biri olarak sayılan ulusçuluk kilidi ile Türkiye'nin kapısını sımsıkı kapamak için bu vasıf da devlete mal olacaktır*"[13].

Kemalizm ve Milli Tarih

30'lu yıllar Türkiye'de devrim ideolojine ilişkin tartışmalarının en yoğun olduğu dönemi teşkil eder[14]. Demokrasinin güdümlü biçiminin dahi terk edildiği bu dönemde, Batı'da revaçta olan totaliter rejimlerin geçerli olduğu ülkelere yönelinir, oralarda bulunan kuruluşların yasaları ve yönetmelikleri incelenir, bunların Türkiye'de nasıl uygulanabileceği düşünülüp tartışılır ve bunları takiben de ulaşılan sonuçlar uygulamaya geçirilir[15]. Milliyetçi niteliğiyle oluşma aşamasına giren Kemalist ideolojinin temellerini inşa sürecinde "*milli tarih*" ve "*dil*" ise ilk sırada yer alır. Cumhuriyet Türkiye'sinin resmi ideolojisi olan Kemalizm'in önemli bir unsuru olarak "*tarih*" ve "*dil*" 1930'lu yılların Türkiye'sinde üzerinde en yoğun olarak durulan konular olur. Mustafa Kemal'in bizzat kendisi, gündemi oluşturan ve sürdüren kilit şahsiyettir. Giritli'nin tespitiyle "*Mustafa Kemal Atatürk, hem ihtilâl-inkılâbın lideridir, hem de bu ihtilâl-inkılâp ideolojisinin kademe kademe gerçekleştiricisidir. Yani hem "Yaratan" hem de "Yürüten" durumundadır." Bu nedenle "Türk Alfabesi ve Türk Dili" ile "Türk Tarihi" konuları Mustafa Kemal'i, 1928'den başlayarak, ölüm yatağına kadar gece gündüz meşgul eder*"[16].

Tarih ve dil konusu, niçin 1930'da gündeme gelir de, başka bir tarihte değil? Şevket Süreyya'nın Afet İnan'dan naklettiği bilgi esas alınacak olursa,

[13] *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Tutalgası*, s. 45
[14] Temuçin, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, s.144
[15] Şakiroğlu, "Tarih ve Halk Bilgisi Çalışmaları", s. 835
[16] Giritli, "Harf İnkılabı ve Atatürk", s.31, 35

1930 yılıyla birlikte girilen ideolojik sürecin başlangıcı büyük oranda bir tesadüfe, daha doğru ifadeyle ani bir karara dayanır. 1930 yılı içerisinde, bir gün, Afet İnan, Mustafa Kemal'e Türkleri ikinci tür (Secondaire) insan kabul eden Fransızca bir coğrafya kitabı gösterir. Okudukları karşısında şaşıran Mustafa Kemal "*Hayır, olmaz, bunun üzerinde meşgul olalım, sen çalış*"[17] diyerek tepki verdiği gibi, yeni bir süreci de başlatmış olur. Sonuçta "*işe el koyuşu kendisini, bizzat kendisinin de önceden tahmin edemeyeceği kadar şumüllü görüş sentezlerine götür(ür)... O günlerden sonra Tarih ve Dil konuları, onu, gece ve gündüz yorulmadan meşgul eden faaliyet alanları olarak geniş(ler)*"[18]. Çalışmaların ilk açıklaması ise 23 Nisan 1930 günü Türk Ocağı altıncı genel kurul toplantısında ifade olunur. Ankara Musikî Muallim Mektebi tarih öğretmeni olan 24 yaşındaki Afet İnan, Mustafa Kemal'in düşündüklerini uzun bir konuşmayla dile getirir. Konuşmanın eksenini Türk tarihinin çok eskilere dayandığı ve bu eski dönemlere ait belgelerin bulunduğu tezi oluşturur. Ve, 28 Nisan günü Türk Tarihi araştırmaları için bir heyet teşkiline karar verilir. Böylelikle "*Türk Tarih Kurumu*"nun temelini oluşturacak olan "*Türk Tarih Tetkik Heyeti*" kurulur. Heyet 16 kişiden oluşur; Kabataş Lisesi tarih öğretmeni Mükrimin Halil (Yınanç) dışında diğer bütün üyeler milletvekili veya siyasî kimliği ile tanınan kişilerdir. Heyet, aynı yılın sonlarına doğru "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" isimli bir kitapla çalışmalarını somutlaştırır. 1930 yılı "*tarih*"in "*devletleştirildiği*"[19] bir yıl olarak tarihteki yerini alır.

Kemalist tarih tezi, Kemalist ideolojinin en önemli bütünleyici parçalarından birisidir ve kültür devrimi niteliği taşır. Milliyetçiliğin yanı sıra, pozitivizm ve laiklik bu ideolojik formülün felsefî temellerini oluşturur. İlk oluşum işaretleri Milli Mücadele yıllarına kadar gerilere gider. Cumhuriyet ilan edilmeden hemen önce Ankara'da yayınlanan ve Matbuat Müdiriye-yi Umumiyesi tarafından hazırlanan "*Pontus Meselesi*" isimli kitap bu konuda öncülüğe sahip olur. Kitabın "*Mukaddime*"sinde bazı yabancı bilginlere dayanılarak "*Irak'ta Sümerler*" ile "*Filistin ve Anadolu'da Hititler'in*" Türk kökenden geldikleri iddia edilir[20]. Mete Tunçay'a göre

[17] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*,C. III, s. 433

[18] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. III, s. 434;
Esasında bu görüşü, Türkiye'nin model arayışına girdiği ve Avrupa'daki milliyetçi/totaliter devletleri kendisine yakın bulduğu bir zamanda Tarih ve Dil konusunun gündeme gelmesi pek tabiîdir. Kanaatimiz odur ki, yeni bir ulus yaratma anlayışının ürünü olarak açığa çıkan görüş ve çalışmalar Avrupa esintilerinin bir sonucudur. Ancak Bu durum bir kıvılcımı gerektirmiştir ve o kıvılcım da Şevket Süreyya'nın anlattığı olay olmuştur.

[19] Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, s. 38

[20] Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 300

esasında bu görüşün XIX. yüzyıla uzanan kökleri vardır. Fakat "*çiçeklenmesi*" Ziya Gökalp'le gerçekleşir[21]. Ancak, ulusal tarih tezinin sistemli olarak ifade olunması için biraz daha beklemek gerekecektir. Kemalist Tarih Tezi'nin öncüsü olan Türkiye toplumunun ulusal tarihiyle ilgili görüşlerin sistemli formülasyonu İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden Yusuf Ziya (Özer) tarafından hazırlanır. Yusuf Ziya, Türk tarih formülasyonunu, Türk ırkının Türklerin yaşamış olduğu belirlenen her yerdeki halkların özünü teşkil ettiğine inanmanın bilimsel olmadığını savunan Fuat Köprülü'ye rağmen ısrarla öne sürer ve hararetle savunur. Akademik çevrelerden gelen bütün itirazlara rağmen de bu görüş kolayca tutulur ve yaygınlık kazanır. Çünkü o yıllar milliyetçi ideolojinin, Alman ve İtalyan örneklerinden de hareketle gündemi doldurduğu ve etkili olduğu yıllardır.

Resmi Türk Tarihi tezinin eksenini, bilhassa Yakın Doğu ve Anadolu'daki eski medeniyetleri inşa edenlerin Türk olduğu görüşü oluşturur. Bu görüşün Mustafa Kemal'ın ifadelerine dönüşen biçimi, konuyu özetlemesi açısından yeterlidir. Mustafa Kemal, 2 Temmuz 1932 günü Tarih Derneği'nde yaptığı konuşmada, Resmi Tarih tezinin eksenini teşkil eden "*Türk Tarihi*" ile ilgili görüşünü şöyle açıklar: "*Türk Milleti, eski ve şerefli bir millettir. Zâten, Orta Asya'nın Altay Yaylası'nda yetiştiği için, daha başlangıçta, kartalların üstün niteliklerini kazanmıştır. Çok uzakları görür, hızlı uçuşu vardır ve bu nitelikleri kendinde barındıracak kadar güçlü bir ruhun sahibidir. Maddî ve manevî hiçbir sınırın sıkıcılığına dayanamayan bir yaratılışta olduğundan Yüksek Anayurdu'nun, dünyadan uzak kalmış durumuna karşı ayaklandılar. Ve işte o zaman, ilk Türkler başlarını alarak doğuya ve batıya yayıldılar... Bizi en çok ilgilendiren husus ve grup; tam batı doğrultusunda Yakın Doğu'ya gelerek Sümer ve Hitit uygarlıkları ile Anadolu'nun tarihten öncesine ait öteki uygarlıkları kurmalarıdır ve bunları kuranlardır*"[22].

Böylesi bir görüş, sadece entelektüel veya ideolojik arzu ve gayretlerin ürünü olarak mı oluşmuştu, yoksa başka nedenler özellikle de pratikte anlam ifade eden nedenlerin varlığı mı söz konusuydu? Bu konuda Goloğlu'nun kanaati şudur: "*Genç bir Türk Devleti ortaya çıkmıştı. Bu yeni ve genç devletin, yıkıntı halindeki Osmanlı İmparatorluğu'na dayanması mümkün değildi. Fakat köksüz ve dayanaksız gelişip güçlenmek de kolay olmazdı. Yeni Türkçülük, Türk Milliyetçiliği akımını güçlü temellere dayatmak ve o temellerden yukarı doğru yükselmek zorunluluğu vardı. İşte, Mustafa Kemal Paşa'nın tarih çalışmaları bu ihtiyaçtan doğuyordu*"[23].

[21] Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 300
[22] Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, s. 68
[23] Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, s. 69

Şevket Süreyya'ya ise, Mustafa Kemal ve neslinin, geleneksel tarihin iki yanlış özelliğini kabul ederek yetiştiklerini belirterek, Resmi Tarih Tezinin bu "*yanlışlıkları*" düzeltmek için oluşturulduğunu ifade eder. Şevket Süreyya'ya göre geleneksel tarihin iki temel yanlışı şunlardı: 1- Türk Tarihi yoktu ve Türk tarihi ancak Osmanlı Tarihi'nden ibaretti. 2- Tarihte bir Türk medeniyeti yoktu[24]. Resmi Tarih Tezini oluşturma gayesiyle ilgili olarak günümüz araştırmacılarının kanaati biraz daha farklı merkezde yer almaktadır. Bunlardan İzgi'ye göre, yeni kurulan devlete sağlam temeller lazımdı ve Mustafa Kemal bir tarih "*yaratmıştır*"[25]: "*Atatürk milletine yeni bir benlik yeni bir ruh vermek, Avrupa'nın Türkler üzerindeki kötü imajlarını silmek için "tarih ilmi"ne başvurmasının yanı sıra, yaptığı inkılapların da en iyi şekilde benimsenmesi, inkılapların yerine oturtulması için de tarihe önem vermiştir*"[26]. Şerif Mardin'in tespiti yaklaşık olarak aynı merkezde olmasına rağmen, daha bir başka açıdan bakışın etkilerini de taşır: "*Laiklik ilkesini ortaya çıkaran Kemalistler, dinin insanları bir amaç etrafında toplayıcı işlevini bildiklerinden, İslamcılık ideolojisinin yerine bir milliyetçilik ideolojisinin de getirilmesi gerektiğini biliyorlardı ve bu konuda büyük çabalar sarf etmişlerdi*"[27].

Şevket Süreyya'nın görüşü tartışmaya açık olmakla birlikte, önemli olan tarafı şudur; bazı öncülerden esinlenerek Mustafa Kemal'in kafasında oluşup gelişecek olan Resmi Tarih Tezi, Osmanlı döneminden devralınan her iki görüşü de reddetme esası üzerinde şekillenip gelişir. Bu nedenledir ki, özellikle Osmanlı tarihine karşı temelde aynı zihniyetin gereği olan iki ayrı tavır takınılır; 1- Osmanlı tarihini Türk Tarihi'nin parçası saymamak, bu nedenle de kolaylıkla ve ısrarla aşağılamak. 2- Osmanlı dönemini yaşanmamış kabul edip tarihin bu uzun devresini ve hatta tüm İslamî devri atlamak. Bu tavırlardan birincisiyle ilgili olarak Mustafa Kemal'in 2 Temmuz 1932 günü Tarih Derneği'nde yaptığı konuşmanın bir kesiti önemli bir örnektir: "*Biz Türkler her çağda Doğu Kılıcı'nın keskin ağzı idik. Fakat sonraları bir çok levanten [Yakın Doğu'da uzun zaman kalıp yerleşmiş ya da evlenerek soyu karışmış Avrupalılar], üstün durumdaki biz Türklerin arasına karıştı ve Osmanlı İmparatorluğu denilen uluslar karışımı ortaya çıktı*"[28]. Söz konusu tutumlardan ikincisiyle ilgili olarak, dönemin Tarih kitapları ve Tarih kongrelerindeki yaklaşımlar örnek olarak zikredilebilir.

---

[24] Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. III, s. 433, 434

[25] İzgi, "Atatürk'ün Tarih İlmi Hakkındaki Düşünceleri", s. 133

[26] İzgi, "Atatürk'ün Tarih İlmi Hakkındaki Düşünceleri", s. 137

[27] Mardin, "Laiklik İdeali ve Gerçekler", s. 384

[28] Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, s. 68

Sonuçta batılılaşmanın gereği olarak oluşturulan "*ulus*"a bir tarih gerekir ve bu tarih Orta Asya'nın yaylalarında bulunur. Ancak, İslamî dönem görülmez, görülmek istenmez ve daha da önemlisi büyük oranda reddedilir veya aşağılanır[29]. Böyle olması ise mensubu olunan ideolojik atmosfer açısından zorunludur; çünkü, İslam'ı gündeme getirmek, inşa olunmaya çalışılan ulusun temel dinamiklerine aykırıdır. İslamî dönem esas alınırsa arzulanan ulusun inşası mümkün olamazdı. Bu nedenle de Orta Asya'nın göçebeleri insanlığın atası ve insanlığın tanıdığı büyük medeniyetlerin (İslam hariç; İslam'ın ismi zikredilmekten hep kaçınılacaktır) kurucusu ve sahibi olarak takdim edilecek, Orta Asya'dan doğan insanlığın dünyaya dağılışını gösteren haritalar daha yakın zamanlara kadar okullarda boy göstermeye devam edecektir. Köhler, Resmi Tarih Tezi'nin oluşum aşamasında sahip olunun zihniyeti ve bu zihniyetin gereği olarak açığa çıkan bu yaklaşımı şöyle özetler: "*Gazi kendi önderliği altında Türklere yeni bir dünyayı görüş tarzı aşılamak için bir tarih kitabı yazdırdı. Bu cihetler bir Türkomanie'ye yol açacak kadar hududu aştı. Tarihin her hadisesi Türklerin gururunu okşayacak bir şekilde tefsir edilmeğe başlandı*"[30].

"Resmi Tarihin" Tarihçileri: Siyasetçiler

Mustafa Kemal, Tarih'e belirttiğimiz nedenlerden dolayı çok önem verir ve "*Tarih*"in nasıl olması gerektiğini açıklar. Ona göre tarihçilik ciddi iştir. "*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir*"[31] diyerek Tarih'in önemiyle ilgili düşüncesini bütün tartışmalardan uzak şekilde ifade eder. O halde tarih nasıl olmalıdır?: "*Herhangi bir tarihi elinize aldığınız zaman onun gerçeğe uygun olup olmadığına güven duymak için dayandığı kaynak ve belgeler araştırılır. Bizim şimdiye kadar doğru bir milli tarihe malik olamayışımızın sebebi tarihimizin, hakiki okuyucuların belgelere dayanmaktan ziyade ya bir takım meddahların veya bir takım kendini beğenmişlerin hakikat ve mantıktan uzak sözlerinden başka kaynak bulamamak bedbahtlığıdır*"[32]. Gerçi "*milli tarih*" tanımı Tarih'in "*doğru*" oluşuyla ne oranda bağdaşır, bu ayrı bir tartışma konusudur. Ancak bu ifadelerin, genel anlamda düşünülen Tarih'in niteliğiyle ilgili olumlu mesajlar verdiği de kuşkusuzdur. 1931 yılında Türk Tarih Kurumu Başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu'na verilen talimat da düşünülenin bilimselliği konusundaki kararlılığın tezahürü niteliğindedir: "*Tarih yazmak için tutulan yolun mantıkî ve bilhassa ilmî olması*

---

[29] Resmi Tarih doğrultusunda basılan ve okullarda ders kitabı olarak okutulan "*Tarih*"ler ve "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" bunun açık delilleridir.

[30] Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 302, 303

[31] Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 138

[32] Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 138

şarttır"[33]. Fakat, teorik düzlemde önemli olan bu ilkeler, daha başından itibaren uygulamada gerçeklik kazanmaz. Zira her şeyden önce, oluşturulan tarih tezi, aksi düşünülmeyen bir dogma niteliğinde olur. Bu, Birinci Tarih Kongresi'ndeki tartışmalardan da açıkça anlaşılır. Esasında bu durumun ilk günden itibaren farkında olunduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü arzulanan "*mantıkî ve ilmî tarih*" için ilim adamları olan gerçek tarihçiler değil, siyasetçiler görevlendirilir veya onlar bu işi üstlenirler. 28 Nisan 1930'da teşkil eden heyet bunun ilk somut gereği olarak anlam kazanır[34].

Bir veya birkaç kişinin düşüncesinde tohumlanıp gelişen bir düşünceyi tarih gerçeğine dönüştürmek, tarih biliminin esaslarına sıkı sıkıya bağlı tarihçinin yapabileceği bir iş değildi. Dolayısıyla "*Resmi Türk Tarihi*" için "*Tarih*"i bilimsel bir disiplin olarak kabul etmiş kişilerden yararlanarak açıklayıp savunmak, kabul etmek gerekir ki zor ve hatta imkânsızdı. Bu durumda resmi ideolojinin öngördüğü zihniyete sahip yeni tarihçilere ihtiyaç doğar ve bunlar da zorlanılmadan bulunur; "*siyasetçi tarihçiler*": "*Bu dönemin ideolojisinin bir yönü de siyasal tarihçiler yetiştirmiş olması, görevlendirme yoluyla bazı siyaset adamlarını tarihçi yapmasıydı... Tarihin yazılması bir siyasal görev olarak görüldüğünden ulusçu liderler ve aktif siyaset adamları bir çeşit tarihçiler grubu olarak ele alınabilmiştir. Başka bir yönden baktığımızda ulusçu hareketi başlatan aydınlar tarih yazımı misyonunu da üstlenmek durumunda kalmışlardır. Böylelikle bu kişiler güçlü bir sorumluluk altına girmişlerdir: öncü ulusçular, önder parti üyeleri ve yeniden tarih yazımının önde gelen kadrosu*"[35].

Girilen süreçte Türkiye'de Cumhuriyet dönemine özgü olacak şekilde iki tür tarihçi boy gösterir: Meslekten tarihçiler ve bir ideoloji olarak Resmi Tarih Tezi'ni ispatlamaya ve savunmaya çalışan "*tarihçi*" unvanlı siyasetçiler. Bunlar zaman zaman birbirleriyle çatışırlar, ancak bu çatışmalardan galip çıkanlar, arkalarına aldıkları "*gücün*" etkisiyle, hep resmi ideolojinin siyasetçi tarihçileri olur. Konuyla ilgili olması ve oluşan durumun mahiyetini ifade etmesi açısında Birinci Tarih Kongresi'nde yaşanan bir tartışmayı ve diğer bazı olayları hatırlamakta yarar var. Bunun için öncelikle Kongre'de hakim olan havayı yansıtması ve dile getirilen görüşleri örneklemesi açısından şu iki konuşmada dile getirilen görüşleri zikretmekte yarar var: Kongre'nin açılış konuşmasını yapan Maarif Vekili Esat Bey, bu açılış konuşmasında Kongre'nin neyi ispatlamak için toplandığının mesajını şu sözleriyle ifade eder: "*Türkler Anayurtları olan Ortaasiyada*

---

[33] Akurgal, "Tarih İlmi ve Atatürk", s. 583

[34] Söz konusu heyetin listesi ve görev dağılımı için bkz: Şakiroğlu, "Tarih ve Halk *Bilgisi Çalışmaları*", s.837

[35] Behar, *İktidar ve Tarih*, s. 93

Yontmataş devrini milattan 12.000 sene evvel geçirdikleri halde Avrupalılar ancak 5.000 sene daha sonra bu devirden kurtulabilmişlerdir. Diğer taraflarda insanlar henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarlarken Türkler Orta-asiyada kereste ve maden medeniyetini meydana getirmişler, hayvanları ehlileştirmişler, çiftçiliğe başlamışlardı... Türkler Ortaasiyadan yayıldıktan sonra gittikleri yerlerde ilk medeniyeti neşretmiş ve böylece Asiyada Çin, Hint ve Mukaddes Yurt edindikleri Anadolu'da Eti, Mezapotamyada Sümer, Elâm ve Nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin esaslarını kurmuşlar ve bugün yüksek medeniyetlerini takdir ve takip ettiğimiz Avrupa'yı o zamanlar mağara hayatından kurtarmışlardır"[36]. Kongre üyelerinden İhsan Şerif Bey ise ispatlanacak şeylerin kaynağını ifade eder: "*Efendiler! Hemen şunu söyleyeyim ki -Gordiyosun düğümü- gibi akl-ı beşerin ihata edemeyeceği hiçbir muamma yoktur ki Büyük Gazi'nin şimşekler yaratan gök gözlerinin biran nazarı altında bütün kolaylıklarile halledilmiş olmasın... Sözlerine imanımız kadar itimadımız olan o büyük kurtarıcı bugün de yalnız bizim değil; bütün ilim ve mefkûre dünyasının parlak bir nuru oldu. Bugün yine o ses bütün kainata bağırıyor, "Dünyaya ilk medeniyet tohumu atan bizim babalarımızdır*""[37].

Kongre'ye katılanlar arasında, sayıları çok az da olsa, bazı tarihçiler de vardır. Zeki Velidi Togan bunlardan birisi ve tarih konusunda otorite olmuş bir şahsiyettir. Zeki Velidi Togan, Kongre'de dile getirilen görüşleri dinledikten sonra, konuşma sırası kendisine geldiğinde, tarihin ancak somut delillere dayanılarak yürütülebilecek bir çalışmanın ürünü olduğunu ifade eder ve dolaylı yönden, dile getirilen görüşlerin somut delillerinin neler olduğunu sorar. İnsanlığın hemen bütün medeniyetlerini Türklüğün ürünü kabul eden anlayışın temel iddialarından birisi olan ve Orta Asya'dan dünyanın her yanına yönelik göçlerin nedeni olarak ifade olunan kuraklık iddiasının, düşünüldüğü gibi büyük bir kuraklık olmadığını, böylesi bir iddianın dayanaktan yoksul olduğunu bazı tarihi delillere dayanarak açıkladıktan sonra sözlerini şöyle bağlar: "*Türklerin muhaceretleri Çinlilerin verdiği malümatlara göre bir kaç sene devam eden açlık neticesi olmuştur. Bu açlık daimi bir kuraklıktan meydana gelmemiştir. Ekseriya Anadolu'da olduğu gibi muvakkat bir kuraklık ahalinin bir müddet göçmesini icap ettirmiştir*"[38]. Bu ifadeler Kongrede bulunanlar açısından kabul edilecek şeyler değildir. Çünkü önkabulleriyle çatışmaktadır. Bu nedenle bilimsel bir ortamın gerektirdiği tartışma ve hoşgörünün hiçbir kırıntısına yer vermeksizin, tamamıyla ideolojik bir şekilde

[36] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.6 (Maarif Vekili Esat Bey'in açılış konuşmasından)
[37] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.14, 15 (Muallim İhsan Şeref Bey'in konuşmasından)
[38] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.175

karşıt tavıra sahip olunur. Zeki Velidi, Kongre boyunca sürekli iğnelenir, aşağılanır ve hatta tehdit edilir. Müderris Şemsettin Bey'in sözleri konunun örnekleri arasında yer alır: "*Burada Zeki Velidi Beyle Sadri Maksudi Beyin münakaşalarını dinlerken Zeki Velidi Beyin meş'um bir rol oynadığı diğer bir kongreyi hatırladım. O kongrede Zeki Velidi Beyle Sadri Maksudi Bey yine Türklük davası etrafında şiddetle çarpışmışlardı... Zeki Velidi Bey Ufa kongresinde Türk namı altında Türk birliğinin teşekkülüne birinci derecede muarrız olmuş, Başkırtları Türk camiasından ayırmıştı (Yazıklar olsun sesleri).. Acaba Zeki Velidi Bey aynı rolü bu kongrede de mi oynamak istiyorlar. Fakat emin olsunlar ki bu kongrenin etrafında toplananların dimağlarında milliyet ateşi fışkırıyor. Bu ateşin karşısında her gayret, her teşebbüs erimeğe mahkûmdur (Sürekli ve şiddetli alkışlar)*"[39]. Zeki Velidi sadece Kongre'de tepki görmekle kalmaz; araştırmalarına engeller çıkarılır, araştırma izinleri verilmez ve bunun üzerine yurt dışına çıkarak 8 yıl süren bir örtülü sürgüne razı olmak zorunda kalır[40].

Konu dahilinde Fuat Köprülü'nün eleştirisi ve gördüğü tepki de dikkat çekicidir. Tarih ve Edebiyat alanında ünlü bir uzman ve otorite olan Fuat Köprülü, Afet İnan'ın "*Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde*" başlıklı bildirisinde dile getirilen iddiaların kaynaklarının birincil kaynaklar değil, ikinci derecede anlam ifade eden kaynaklar olduğunu belirterek, bu durumun iddiaların bilimselliğini sarsacağını açıklar[41]. Onun, tamamıyla yöntemle ilgili bu eleştirisi tepkilerle karşılanır. Yine aynı şekilde tarihi gerekçelerle bazı eleştirilerde bulunan Edebiyat Fakültesi üyelerinden Avram Galanti ve Fazıl Nazmi'de tepkiden kurtulamazlar. Bu arada, Kongre'ye katılmış olmasına rağmen hiçbir şekilde sesi çıkmayan Ahmet Refik'in durumu son derece ilginçtir. Tarihçiliği konusunda şüphe bulunmayan bu önemli şahsiyetin niçin suskun kaldığı elbette ki merak konusudur. Bu konuda oluşan merakı giderici nedeni ancak başka yerlerde bulabiliyoruz: Ahmet Refik'e Atatürk'ün sofrasında bulunduğu bir akşam şu soru yöneltilir: "*Türk tarihi ne zaman başlar?*" "*Bu sorunun tek tip ve tek cümleli cevabını ancak yuttaşlık bilgisi dersini iyi öğrenmiş ve derinlemesine sorgulamayı düşünemeyen bir öğrenci verebilirdi. Nitekim Ahmet Refik, Mustafa Kemal'in bu sorusunu cevaplamak istememiş ve cevap bir öğrenciden alınmıştır. Osmanlı Tarih Tezi'ni açıkça çürütmek isteyen Mustafa Kemal, Ahmet Refik'i göstererek "Bu beylere göre 500 yıl önce bir çadır halkı ile başlarmış"*

[39] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.400

[40] Şakiroğlu, "Tarih ve Halk Bilgisi Çalışmaları", s.852; Boran, "Darülfünûn Hatıraları", s. 23

[41] Bkz: *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.42-47

demiş ve Ahmet Refik'e kendini savunmasını söylemiştir. Sesini çıkarmayan tarihçiye ayrıca "ben tarih bilmiyorum" dedirtildiği ileri sürülmektedir"[42].

Kongre'nin konumunu göstermesi açısından, konuyla ilgili bir araştırmanın sahibi olan Büşra Ersanlı Behar'ın tespiti önemlidir: "[Kongrede] tüm bu konular üzerine yapılan eleştirilerin hiçbiri açıklıkla ve cesurca dile getirilmedi. Daha geniş bir bilgiye sahip bulunan ve tarihi kaynakları daha doğru bir biçimde kullanma yeteneğine sahip bazı tarihçiler de eleştirilerini dolaylı bir biçimde ortaya koydular... Birinci Tarih Kongresi'nin, ilk Tarih Kongresi olmanın yanı sıra en belirgin özelliği, muhalefet üslubunun tümüyle itirazi (apologetic) oluşudur. Resmi ideolojiden ayrılmadan yapılabilen eleştiri (!) bir haslet olarak görülüyordu. Çünkü Kongre'de hiç kimse ulusçuluk ya da bilim karşıtı görünmek istemiyordu. Zaten bilime yada ulusçuluğa karşı çıkma özdeş görülüyor, esas görev resmi tezi araştırmak, yazmak ve okutmak olarak ele alınıyordu. Her hangi bir küçük eleştiri ciddi bir "engelleme" olarak telakki ediliyordu. Siyasal muhalefetle baş edebilmek için uygulanan yöntem doğrultusunda, Kongre'nin atanmış misyoner tarihçileri de, aşılanması öngörülen ideolojiyi sorgulayan ya da eleştiren bir tavra geçit vermiyorlardı. Türk milliyetçiliğine, Türk ırkına, Türk kültür dil ve tarihine başka boyutlar getirmek isteyenler şüpheli kişiler olarak görülüyorlardı. Sınırları siyasi olarak çizilmiş reform ve misyonlara sorgusuz sualsiz sadakat gösterenler ise tek güvenilir kişilerdi"[43].

Resmi Tarih ve "Türk Tarihinin Ana Hatları"

Kemalist "*resmi tarih*" tezinin ilk ürünü 1930 yılının sonlarında 100 adet basılan "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" isimli kitap olur[44]. Türk Tarih Kurumu'nun temelini oluşturacak olan Türk Tarihi Merkez Heyeti tarafından hazırlanan "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" 606 sayfadan oluşan hacimli bir kitaptır. Kitabı hazırlayan heyetin üyelerinden ikisi hariç hepsi siyasetçidir. O iki üyeden birisi Afet İnan, diğeri ise Yusuf Ziya Bey'dir. Esasında bu ikisi de meslekten tarihçi olmayıp, daha çok siyasetçidirler; ikisi de Parti üyesidir. Zaten, Yusuf Ziya Bey bir süre sonra milletvekili

[42] Behar, *İktidar ve Tarih*, s. 157

[43] Behar, *İktidar ve Tarih*, s. 122

[44] Türk Tarihinin Ana Hatları kitabının yazarları arasında Afet İnan, Mehmet Tevfik, Akçura Yusuf, Samih Rifat, Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemseddin, Vasıf, Yusuf Ziya vardır. Kitap, bu şahıslar tarafından tercüme ve telif yoluyla oluşturulmuştur. İstanbul'da Devlet Kitapları tarafından basılmıştır. Bu kitapla ilgili olarak şu üç çalışma önemlidir: İsmail Beşikçi, Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu, Ankara 1991; B. Ersanlı Behar, İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)), Afa Yayıncılık, İstanbul 199; Semavi Eyice, "Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları", Belleten, XXXII, 1968.

olacaktır. Dolayısıyla, "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" resmi ideolojinin sözcüsü olan "*seçilmiş*" bir heyet tarafından, ideolojik beklentiler dikkate alınarak hazırlanır. Kitabın sadece 100 tane basılmış olması bir ön çalışma olarak hazırlandığını göstermektedir. Kitabın hazırlanmasında esas alınan düşünceyi göstermesi açısından Osmanlı dönemine sadece 50 sayfa ayrılmış olması ise anlamlıdır[45]. Buna karşılık Çin'e 54; Hint'e 33; Kalde, Elam ve Akatlar'a 25; Mısır'a 32 sayfa ayrılmıştır. Kitabın sadece son sayfası 1923'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti dönemine aittir. Bu da, yazarların Türk Tarihini yazma misyonunu yerine getirmek için ne denli bir acele içinde olduklarının açık kanıtıdır. Türkiye Cumhuriyeti kısmının 600 sayfalık kitapta tek sayfaya oturtulması, ulusal kökleri tarih öncesinde ve çok eskilerde arama arzusu ve dürtüsünün ne denli güçlü olduğunu açıkça gösterir[46]. "*Türk Tarihinin Ana Hatları*"nın hazırlanış gayesini tespit etmek için "*Giriş*" bölümünü okumak yeterlidir. "*Giriş*" bölümünde şöyle denir: "*Bu kitap muayyen bir maksat gözetilerek yazılmıştır. Şimdiye kadar memleketimizde neşrolunan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara mehaz olan Fransızca Tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki yerleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülmüştür.. Bu kitapla istihdaf olunan asıl gaye... milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk deha ve seciyesinin esrarını meydana çıkarmak, Türkün hususiyet ve kuvvetini kendine göstermek ve milli inkişafımızın derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz...*" "*Giriş*" bölümünde Resmi Tarih Tezi de değinilerek, kitabın neyi anlattığı bir anlamda özetlenmiş olur: "*Tarihin en eski devirlerinden başlayarak Orta Asya'dan Doğu'ya, Batı'ya, Güney'e, kuraklık ve ekonomik nedenlerle büyük göçler olmuştur. Bu göçmenler brakisefal, alpin tipinde, Türkçe konuşan insanlardır. Bunlar gittikleri yerlere ileri uygarlığı da götürmüşlerdi. Mezopotamya'da, Mısır'da, Anadolu'da, Çin'de, Girit'te, Hint'te, Ege'de Roma'da medeniyet kuranlar bu insanlardır.*"

Ancak, ne var ki, "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" Mustafa Kemal tarafından beğenilmez. Niçin beğenilmediğini bilmiyoruz. Fakat "*Türk Tarihinin Ana Hatları*"nın, 74 sayfalık bir özete dönüştürülüp "*Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı*" ismiyle 30.000 adet bastırılan halinden bazı ip uçları yakalamak mümkün olabiliyor; özet kitapta, Osmanlı tarihine hiç yer verilmez. Bu "*Türk Tarihinin Ana Hatları*"nın beğenilmeme nedeninin en azından Osmanlı tarihine çok az yer ayrılması olmadığını

[45] "Türkiye'de 20. yüzyılın ulusal bilinci ve tarihyazımı, sönen Osmanlı İmparatorluğu'na karşıtlık içinde biçimlendi. Tarihin bu anına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu zaten daha eskiden başlamış bir yergi kampanyasının hedefi durumundaydı" (Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, s. 15)

[46] Behar, *İktidar ve Tarih*, s. 106

gösteren önemli bir delildir. Bu özet kitapta amaçlanan şey şöyle açıklanır: "*Türk milleti için, milli bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak Türk deha ve seciyesinin esrarını meydana çıkarmak, Türk'ün hususiyet ve kuvvetini kendisine göstermek ve millî inkişafımızın derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz.*"

"*Türk Tarihinin Ana Hatları*"na ve "*Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı*"na rağmen arzulanan henüz gerçekleşmemiştir. Bu nedenle çalışmalara yeniden başlanır. Türk Tarihi'ni yazmak için çok sayıda kişi görevlendirilir ve herkese kendi uzmanlık alanına uygun olarak, hazırlanması planlanan kitabın bir bölümü yazdırılır. Sonuçta 168 makale hazırlanır. Bunların bir kısmı zamanla kitaplaşmasına rağmen bir kısmı bu şansa sahip olmaz. Çünkü bu proje de başarılı bulunmaz. Yazarlar Mustafa Kemal'in arzusuna uygun bir kitap oluşturamazlar. Halbuki bu son aşamada görevlendirenlerin çoğu, hayatlarının tarih araştırmalarına adamış tarihçilerdir.

Resmi Tarih ve Tarih Ders Kitapları

İstenilen tarzda olmadığı için başarısızlıkla sonuçlanan tarih kitabı yazımı çalışmaları, başarılı bulunan ürününü 1932 yılında verir. Liselerde okutulmak üzere dört cilt halinde "*Tarih*" kitabı yazılır. Kaliteli bir kağıda basılan ve özenle ciltlenen "*Tarih*"in temelini 1930 yılında yayınlanmış olan "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" oluşturur. "*Tarih*"ten memnun kalınmış olacak ki, basitleştirilerek, Orta okullar için 3 cilt halinde 1933 yılında yeni haliyle de yayınlanır. "*Tarih*"in bu yeni versiyonu ise "*Ortamektep İçin Tarih*" ismini taşır.

"*Tarih*"in birinci cildinin konusunu tarih öncesi çağlar ve ilk çağlar oluşturur. Yazar, Türklerin devlet kurma yeteneğinin doğuştan var olan bir özellik olduğunu savunur. Dolayısıyla bu, Türklerin ırkî üstünlüğünün işaretidir. "*Ortamektep İçin Tarih*"in birinci cildinde ise Türk dilinin dünya dilleri arasında en önemli dil olduğu savunulur. İnsan topluluklarının ayırt edilebilmesi için ırk ve dil özelliklerinin en önemli kriter olduğu da temel görüşler arasında yer alır. "*Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan Türk ırkı, benliğini en çok korumuş bir ırktır*" denildikten sonra "*bununla beraber*" denilip bu ırkın diğer özellikleri şöyle açıklanır: "*Gerek tarih zamanlarında gerek tarihten evvelki zamanlarda yayıldığı geniş ülkelerde ve sınırlarında yaşayan komşu ırklarla da karışmıştır. Yalnız bu karışmaların ekserisinde Türk ırkının vasıfları olduğu gibi kaldığından Türk ırkı kendi hususiyetini kaybetmemiştir... Tarihten evvelki zamanlarda ve tarih zamanlarında ayrı ayrı cemiyetler, medeniyetler, devletler kurmuş*

olan bu büyük ırkın çocukları başka başka yerlerde de müşterek dil ve kültürler ile biribirinin tesiri altında kalmışlardır"[47].

"*Tarih*"in birinci cildinde, "*resmi tarih*" tezinin en önemli iddialarından olan Türklerin Anayurttan göçleri ve bu göçün nedenleri üzerinde durulur. Göçün nedeni olarak kuraklık gösterilir ve kuraklığı takiben dünyanın her bir yanına göç eden Türklerin her gittikleri yere medeniyet götürdükleri ve bağımsız bir şekilde yaşama kararlığının gereği olarak devlet kurdukları anlatılır. Tarih boyunca 20 Türk devletinin kurulduğu belirtilir. Burada dikkat çekmekte yarar var. "*Türk Tarihinin Ana Hatlarında*" Türk devletlerinin sayısı 12 olarak ifade edilmiş iken, "*Ortamektep İçin Tarih*"te bu sayı 20'ye çıkarılır ve devlet olgusu üzerinde daha açık ve ısrarla durulur. Tarihin ünlü devlet ve medeniyetleriyle Türklerin ilgisine gelince; bu da Kemalist tarih tezinin öngörülerine göre açıklanır. "*Ortamektep İçin Tarih*"te konunu ele alınışı şöyledir: "*Tarihin ilk devirlerinde Küçükasya'da oturan halk Hitit veya buna benzer adlarla tanınmış olan Hata Türkleridir... Etiler Küçükasya'yı kaplayan bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu devleti teşkil eden Türkler, kendi etilerinin idaresi altında ayrı ayrı krallıklar, prenslikler halinde bulunuyorlardı... M.E. 2800 tarihlerinde buraya (Lübnan dağları) şarktan Ortasyalı insanlar gelerek yerleşmişler ve Fenikeliler adını almışlardır. İlk Fenike medeniyetini kuran bunlardır. Eski mezarlarda yapılan araştırmalarda çıkarılan brakisefal kafatasları bu ilk Fenikelilerin Türk ırkından olduklarını göstermektedir*"[48]. Bunlara karşılık hem "*Tarih*"'in ve hem de "*Ortamektep İçin Tarih*" in birinci ciltlerinde Çin, Hint, Mısır, ve Yunan devlet ve toplumlarından bahsedilerek, bunların dayanışmadan uzak, her an dağılmaya hazır toplumlar oldukları, hatta doğru dürüst dillerinin veya ortak dillerinin bulunamadığı ifade edilir; Çinlilere uygarlığı tanıtanların da Türkler olduğu açıklanır.

"*Ortamektep İçin Tarih*"'in diğer iki cildinde sürekli denecek kadar ısrarla üzerinde durulan konu, Türklerin devlet kurma yeteneğinin doğuştan olduğunu ispatlama ve açıklama gayretleri teşkil eder. Türklerin ırk olarak diğer ırklardan üstün oldukları ve bundan dolayı Çinlileri, Hintlileri, Mısırlıları, İranlıları ve Yunanlıları geride bıraktıkları ifade edilir. Fakat, bütün bunlar iddia edilip savunulurken, sistemden yoksun bir şekilde, her tür bilgi kırıntısının amaca uygun şekilde kullanıldığı ve gerek bilgilerdeki eksikliklerin ve gerekse bilgilerin başka iddiaları da destekleyecek mahiyete oluşunun göz ardı edildiği dikkat çeker.

[47] *Ortamektep İçin Tarih*, C.I, s. 20
[48] *Ortamektep İçin Tarih*, C.I, s. 112, 119, 134

"*Tarih*"in ikinci cildi orta zamanla başlar. Takip eden sayfalarda ilk Türk toplum ve devletleri teker teker ele alınıp anlatılır. İlk Türk devleti olarak "*Türk İmparatorluğu*"ndan bahsedilir. Diğer isminin "*Tukyu*" olduğu belirtilen bu devletin tarihte ilk kez "*Türk*" ismini alan devlet olması Türk tarihi açısından en önemli özelliğini oluşturur: "*Çinliler bu yeni hükümeti Tukyu Devleti adıyla anıyorlardı. Bu ad Türk kelimesinin Çinlileşmiş şeklinden başka bir şey değildi.*" Ancak bu açıklamayı takip eden cümleler, daha önceki bölümlerde bahsedilen Türk toplum ve devletlerinin varlığı konusunda ciddi şüpheler oluşturacak tarzda gelişir: "*Demek ki, o zamana kadar tarih sahnesinde türlü türlü adlarla görülmüş olan Türkler, VI. asırda asıl kendi adlarıyla meydana çıkmışlardır*"[49]. Bu da doğal olarak şunu düşündürmektedir. Eğer ilk Türk Devleti Türk ismini alarak VI. asırda tarih sahnesine çıkmışsa, önceki devletlerin Türk olduğuna nasıl hükmediliyor?

"*Tarih*"in üçüncü cildi Osmanlı tarihine ayrılır. Diğer ciltler ortalama 400 sayfa olmasına karşılık Osmanlı tarihinin ele alındığı bu cilt 200 sayfadan ibarettir. Kitapta, Osmanlı'yı Türklüğün bozulmuş biçimi olarak anlamaya müsait ifadelere rastlanabilmektedir. Ayrıca, ilk iki ciltte yer alan ve hatta milattan binlerce yıl öncesine dair "*bilgiler*" gayet kesin ifadelerle takdim edilmesine karşılık, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren bir çok konular gayet muğlak ifadelerle takdim edilir; konu çerçevesinde şüpheler oluşturacak yaklaşım sergilenir. Ayrıca ilk iki ciltle dördüncü ciltte yer alan Türklerin ırki üstünlükleriyle ilgili ifadelere bu ciltte pek rastlanmaz. Osmanlı devleti "*resmi tarih tezinin*" temel görüşlerinden olan Türklerin devlet kurma üstünlüğünün delili olarak görülmek istenmiyor gibidir.

"*Tarih*"in dördüncü cildi Cumhuriyet dönemine ayrılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulmasına karşılık, oldukça sağlam köklere sahip olduğu belirtilir. Ancak bu yargıda Osmanlı'nın ve hatta tüm İslami dönemin payı yoktur. Kökler İslam öncesi dönemlerde aranır. Osmanlı devleti ise süreklilik gösterdiği iddia edilen Türk devlet geleneğini adeta kesintiye uğratan bir dönem gibi takdim edilir. Bu arada Türklerin ırki üstünlüklerine ilişkin iddialar sıklıkla tekrar gündeme getirilir. Her başarının arkasında Türk görme anlayışının etkisiyle olsa gerek, o yıllarda gıptayla bakılan Rusya'daki rejimin kurucusu Lenin'e de Türk kökeni bulunur: "*Rusya ihtilâli, siyasî sahadan pek çabuk içtimai sahaya geçti. Ruslaşmış bir Türk ailesinden gelen Lenin (asıl ismi Vladimir İlyiç Ulyanof) adlı bir adamın azim ve iradesiyle o ana kadar yalnız nazariyatta kalan komünizmin hayatta tamamıyla tatbikatına geçildi*"[50]. Dördüncü ciltte dikkat

[49] *Tarih*, C.II, s. 46
[50] *Tarih*, C.IV, s. 6

çeken özelliklerden birisi de, Tek Parti idaresinin etkisiyle, konuların bir çoğu ve özellikle de Cumhuriyet Halk Partisi muhalifleri bir parti tüzüğü üslûbuyla ele alınmış ve eleştirilmiş olmasıdır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'yla ilgili ifadeler bunun ilginç örneklerinden birisini teşkil eder: "*Hilafetin ilgasından sonra şahsi mevki hırslarından, menfaat endişelerinden, Türk milletinin hakiki ruhunu, yüksek anlayışını tanımamağa kadar giden sebepler altında yeni bir muhalefet cereyanı toplanmaya başlandı*"[51].

Türk Tarih Kongreleri

İlk Türk Tarih Kongresi 2 Temmuz 1932 günü Ankara Halkevi'nde toplanır ve 11 Temmuz gününe kadar devam eder. Copeaux'a göre, "*bilimsel düzeyde gerileme*"nin[52] somut tezahürü olan Kongre'nin amacı, 1929-1932 yılları arasında büyük ölçüde şekillenmiş olan Resmi Tarih Tezi'ni tartışıp olgunlaştırmak, tezi daha geniş anlamda tanıtmak ve tarih ders kitaplarını geliştirmek olarak görülmektedir. Kongre'nin siyasi iradenin etkisi altında toplandığını Copeaux şöyle açıklar: "*[Kongre] tartışmaların bir bölümünde hazır bulunan Mustafa Kemal'in onuruna düzenlenmiş büyük bir törendir. O tarihte Gazi artık efsaneleşmiş ve tarih içinde yerini almıştı; Halkevi'nin önündeki ata binmiş heykeli sanki tartışmaların ortodoks bir çizgide ilerlemesini gözetim altında tutuyordu. Kongre belgelerinin derlendiği cilt, yeni Türkiye'nin yaratıcısı, Türk tarihinin varisi ve yapıcısı, yeni bir tarih yazımının kurucusu olarak bir yarı-tanrı görünümü alan "Türk tarihinin en büyük evladına" adanmıştır. Atatürk'ün meşhur sözü "Tarihi yapmak kadar yazmak da önemlidir", 1932'nin o Temmuz günlerinde yaşayan olaya tam anlamıyla denk düşmektedir*"[53].

İstanbul Erkek Öğretmen Okulu öğretmeni olan İhsan Şerif'in Kongre'deki konuşması, tarih tezinin oluşturuluş amacını gösterdiği gibi Kongre'nin de amacını ifade eder niteliktedir: "*Efendiler... Kırk beş seneyi geçiyor, tarih okutuyorum. Bu uzun zamanın her senesinde benim çok üzüntülü birkaç günlerim vardır. Bu günler dersimin Türkler bahsine intikal ettiği günlerdir. O zaman anlatış tarzım cansızdır, heyecansızdır. Açıkçası pek yavandır. Sebebi: Asya yaylasını o binlerce senelik ecdat yurduna dair benim de meslektaşlarım kadar pek az bir şey bilişimdir. Bu ne bana ne de talebelerime millet aşkını, milliyet aşkını kana kana içiremeyen bir bilgidir; o günler çalışırım uğraşırım, biraz heyecan duymak için yiyecek gibi kitaplara sarılırım. Okurken her sahife gözümün önünde hakiki bir Asya yaylasıdır.*

[51] *Tarih*, C.IV, s. 187
[52] Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, s. 45
[53] Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, s. 45,46

Her satır bir hafriyat sahasıdır. Her kelimenin üstünden bir vesika, bir kitabe, her satırın altından bir abide, bir heykel bir mabet; hasılı Türklüğümle gurur verecek bir şeyler ararım, ararım. Saatler geçer. Nihayet yorgun, nevmit ve meyus kalırım. Kitapları bir tarafa atarım"[54].

Resmi Tarih Tezi'ni bilhassa okullardan hareketle geniş kitlelere tanıtıp öğretmek hedeflendiği için olmalı, Kongre'ye katılanların çoğunluğunu ortaokul, lise ve öğretmen okulu tarih öğretmenleri teşkil eder. Kongre'ye katılanların 196'sı ortaokul, lise ve öğretmen okulu tarih öğretmeni, 18'i üniversite profesörü ya da asistanı, aralarında üniversitelerden katılan profesörlerin de olduğu ve çoğunluğunu meclis üyelerinin oluşturduğu 25'kişi de Türk Tarih Kurumu üyesidir[55].

Kongre, yukarıda da değindiğimiz gibi, "*seçilmiş*" veya Behar'ın yerinde tespitiyle "*misyoner*" öğretmen ve siyasetçi tarihçilerin hakimiyetinde devam eder. Bütün iddia ve görüşler, Türk ırkının en üstün ırk olduğu, Türk dilinin bütün dillerin en mükemmeli ve temeli olduğu noktasında toplanır. Konuyla ilgili olarak Çanakkale Milletvekili Samih Rifat uzun bir konferans verir. Konferansının bir bölümündeki ifadeleri görüşlerinin genel karakterini özetler mahiyettedir: "*Tarihten evvel ve sonraki muhtelif devirlerde Hindiavrupaî lisanlar Türkçe'nin uzvi ve mihaniki tesirleri altında kalmıştır. Bünyevi ihtilaflar son teşekkülî tabakalarda gözle görülemeyecek kadar değişmiştir. Misal olarak Türkçe sayı adlarından dört kelimesini ele alalım: Hepimizin bildiğimiz Fransızca quatre kelimesinin dörtten alındığı, hatta başka bir tâbir ile, ikisinin bir olduğu söylenilse hiç kimse itimat etmez. Halbuki bu en kat'î hakikattir. İtalya'nın iptidaî sakinleri olan osk (osque) ların lisanında dört adedinin adı Turutum'dur. Şark Türkleri de "törut" derler*"[56].

Birinci Kongrenin ağırlıklı konusunu Türklerin ırki temelleri ve ırkî özellikleri teşkil eder. Ancak tespit ve ifadeler bir olguyu dile getirmekten ziyade, Türklere bir ırk tipi biçme ve bu tipin dünyanın en mükemmel ırkı olduğunu ispatlama gayesi taşır. Konuyla ilgili iki konferans özellikle dikkate çekicidir. Söz konusu konferanslardan birisi Dr. Reşit Galip'e, diğeri ise Dr. Şevket Aziz'e aittir. Dr. Şevket Aziz'in bir tespiti şöyledir: "*Bendeniz Anadolu'da gezdiğim zaman ne kadar saf, güzel, velût Türk ırkına tesadüf ettim. Aldığım ölçüler, morfolojik karakterler bu kanaatimi sarsmaz bir imana döndürdü*"[57]. Sonra da ırkların ırkî özelliklerini ve bunlar arasında Türklerin karakteristik özellikleri olarak takdim ettiği bilhassa kafa

[54] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.14

[55] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.VII-XIII

[56] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.59 (Çanakkale milletvekili Semih Rifat'ın "Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasında İrtibatlar" başlıklı konuşmasından)

[57] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.50

yapıyla ilgili bir çok ölçüler verir ve bunların ırklar arasında karşılaştırmasını yapar[58]. Ulaşılan Türk modeli ise şudur: "*Uzun boylu, uzun, beyaz simalı, düz ve kemerli ince burunlu, muntazam dudaklı, çok kere mavi gözlü ve göz kapakları çekik olarak değil, ufkî açılan Türk, beyaz ırkın en güzel örneklerinden biridir. (Sürekli alkışlar)*"[59].

Kongre'ye katılanların bir kısmının konuşmalarının doğrudan konusu Türklerin hemen bütün medeniyetlerin kurucusu olduğu teziyle ilgili olmasına karşılık, diğer bir kısmı ise farklı konular içinde de olsa bu tezi gündeme getirir ve ısrarla ifade eder: Bolu Milletvekili Hasan Cemil "*Ege Medeniyetinin Menşeine Umumî bir Bakış*" isimli konferansında, Eskişehir Milletvekili Prof. Yusuf Ziya "*Mısır Din ve İlahlarının Türklükle Alâkası*" başlıklı konferansında aynı iddiaları tekrarlar ve ispatlamaya çalışırlar. Örnek olarak, Yusuf Ziya'nın ulaştığı sonuç şudur: "*Görüyorsunuz ki, Mısır itikadiyat ve terakkiyatı da Türk itikadiyat ve terakkiyatıdır. Mısır İlahları Türkçe isim taşıyan ilâhlardır*"[60]. Bu konferansların dışında ise, Türklerin İslam Medeniyetine dahil olduktan sonra gerçekleştirdikleri hizmetleri, Şark'ın zayıflamasının nedenleri ve tarih araştırmalarını usûllerine dair kısmen genel havanın dışında kalan konferanslar yer alır.

İkinci Kongre, 20 Eylül 1937'de toplanır ve altı gün sürer. Bu sefer katılanların büyük çoğunluğunu üniversite profesörleri ve araştırmacılar oluşturur. Ayrıca uzmanların yarıdan çoğu Avrupa ülkelerinden gelenlerdir. Bundan da anlaşıldığı kadarıyla Kongre'ye uluslararası nitelik kazandırmak amaçlanmıştır. Kongre'de ele alınan konuların fazla çeşitli olmadığı dikkat çekmektedir. Konular belirli uzmanlık alanlarında yer alır. Arkeoloji, dilbilim ve antropoloji esas konulardır. Bu bilim dalları "*medeniyet tarihi*" anlayışıyla doğrudan bağlantılı bir biçimde ele alınmış ve zaman olarak da tarih öncesi ve tarihin ilk devirleri seçilmiştir.

İkinci Kongre'nin konumunu daha iyi değerlendirebilmek için birincisiyle karşılaştırmakta yarar vardır. İlk farklardan birisi coğrafyayla ilgili görüşlerde göze çarpar. Tarihin köklerinin coğrafya ile açıklanması yaklaşımı Birinci Türk Tarih Kongresi'ndeki önemli tartışma konularından birisi olmasına karşılık, İkinci Tarih Kongresi'nde ulusal coğrafya anlayışı belirginleşmiş, bütün dikkatler Anadolu toprakları üzerinde toplanmış ve dünya çapında ırksal kök benzerliği arayışları, yerini arkeolojik kalıntılarla kurulacak benzetmelere bırakmıştır. Arkeoloji Birinci Kongre'nin konferanslarından sadece birisinin konusu olmasına karşılık, İkinci Kongre'de ağırlığı teşkil eder. Birinci Kongre de her ne kadar, güdümlü de olsa,

[58] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 273, 276,277
[59] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 159
[60] *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 259

tartışmalar görülmesine karşılık, İkinci Kongre tam anlamıyla tartışmasız ve otoriter bir öğretmenin öğrencilerinin ders anlatmaları biçiminde gerçekleşir; tartışmasız, farklı düşünce ve yorumlardan mahrum bir ders. Bunun nedeni ise iki açıdan değerlendirilebilir: "1. Tarih Tezi mutlak bir zaferle sonuçlanmıştır ya da; 2.Tarih Kurumunun üyeleri siyasi önderliğin "*bilimselliğine*" karşı yeterinde donanımlı değildi"[61].

Yeni Bir Ulus İnşa Etmenin Aracı Olarak Dil

Dil, toplumsallaşma sürecinde; düşünce, inanç ve değerlerin taşıyıcısı olarak en önemli araçlardan birisidir. Bu işleviyle de, çoğu zaman ifade edildiğinin aksine, sadece iletişim aracı değildir. Esasen o, "*Ulusal varlığın, ulusal bilincin ana dayanağıdır. Yalınlaştırarak söylersek; bireylerin duygu ve düşün evrenini biçimlendiren, onların kişiliklerine damgasını vuran bir varlıktır dil. Böyle olunca bireyleri birbirine bağlayan bir güç olarak da adlandırılabilir. Bağlanma, bütünleşme uluslaşmaya giden yolun başı olduğuna göre ulus olmanın da başat koşullarından biridir dil*"[62].

Bir ideolojinin temel özelliklerinden birisi ve hatta en önemlisi; tanıtma işlevini yerine getirmesidir. Her ideoloji "*kendisini*" dille ifade eder ve "*diğerlerini*" dille reddeder. Dilin önemi de burada açığa çıkar. Çünkü, "her ideoloji, tıpkı bir steno alfabesi gibi, ortam ve son derece basit bir konuşma ve anlaşma dili oluşturur"[63]. Böylelikle de ideolojinin daha önemli bir başka fonksiyona imkân sağlanmış olur: İdeolojinin siyasal, ekonomik, yasal, toplumsal yapıya yansıyan otoritesini meşrulaştırır; statükoya meşruluk zemini hazırlayarak devamını sağlar. "Bir ideolojinin en önemli görevi, mevcut durumu (statüs guo) meşrulaştırmaktır. Daha açık bir ifadeyle mevcut siyasi, iktisadi ve hukuki rejim ile bu rejimin varlığını ve devamını sağlayan, bu rejimin ve kurumların toplum tarafından benimsenmesini mümkün kılan güç, ideolojidir. Böyle bir fonksiyonu görebilmek için ideolojinin "*tutarlı kurallara*" sahip olması ve bunları mümkün olduğu ölçüde basit ve açık bir biçimde ifade etmesi gerekir"[64]. Dil ise bir meşruluk aracı olarak daha çok bu aşamada işlev üstlenir. Dilin, yeni bir rejimin meşruiyetini sağlamak için, hangi boyutlara varan zorlamalarla uygulandığını, Nazi Almanyasında en ilginç örnekleri ile görebiliriz. Nazi döneminde, Alman sözlük ve ansiklopedileri taranmış, bazı sözcükler sözlük ve ansiklopedilerden çıkarılmış, değiştirilmiş veya yenileri

61 Behar, *İktidar ve Tarih*, s. 191
62 Özdemir, "Atatürk'ün Dil Savaşı", s. 689
63 Savaş, "Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler", s. 323
64 Savaş, "Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler", s. 322

eklenmiştir[65]. Bu durumun somut örneklerini "*Meyer Lexion*" ansiklopedisinin 1936 basımında görmek mümkündür. Ansiklopedi de yeni veya yeniden tanımlanmış sözcüklere bakıldığında hepsinin de Nazi ideolojisine uygun şekilde anlamlandırıldığı ve bu işlemin, bir sözcüğü herhangi bir şekilde anlamlandırmadan da öte, o sözcüğün bir ideolojinin insanlar arasında naklini sağlayan köprüye dönüştürüldüğü görülür[66]. Ayrıca bu ansiklopedinin 1924 ve 1936 basımlarının karşılaştırılması sonucunda sözcükleri anlamlandırma yönüyle bulunan farklılıklar, dilin ideolojik boyutunu göstermesi açısından çok önemlidir. Bu konuda şu bir kaç sözcüğü dikkate alabiliriz: Blutschande: "*anne veya kardeşle cinsel ilişki*" (1924), "*Aryan olmayan biri ile yakın ilişki*" (1936); Abstammunsnachweis: "*sığır yetiştirme*" (1924), "*Aryan soyundan gelen birisinin soy sertifikası*" (1936); Blutvergiftung:"*kan zehirlenmesi*" (1924), "*insanların ve ırkların bozulması*" (1936); Fanatisch: "*Fanatik, olumsuz anlamı olan sıfat*" (1924), "*Fanatik, olumlu anlamı olan bir sıfat*" (1936); Intellect: "*yaratıcı yetenek*" (1924), "*İçgüdüden farklı olarak... eleştirici, bozguncu, yıkıcı nitelikleri belirleyen bir terim*" (1936); Konzentrantionslager "*İngiltere'de Boerler için kurulan kamplar... burada, kadınlar ve çocuklar kitle halinde öldüler*" (1924), "*Alıkoyma ve eğitme kampları, daha iyi bir terimdir. Nasyonal Sosyalist, Devletin düşmanlarını eğitmek, onları zararsız duruma getirmek, topluluğa yararlı üyeler olarak değiştirmek için kurulmuştur*" (1936); Hass: "*Nefret*" (1924), "*Doğru tarafa yöneldiği zaman nefretin olumlu bir anlamı vardır. Kuzey kahramanca nefreti, Yahudilerin korkakça nefreti ile büyük bir çelişki içindedir*" (1936)[67]. Ayrıca, Nazi iktidarı döneminde Basın Bürosu tarafından gazetelere verilen emirlerde hangi kavramların kullanılıp kullanılmayacağının belirtildiğini biliyoruz. Bunlardan bazı örnekler görmek yararlı olabilir: 1 Eylül 1934: "*Başbakan Göring'in "Alman halkının hepsi pilot olmalıdır" sözü, dış siyaset nedenleriyle basından çıkarılmalıdır*"; 27 Haziran 1937: "*Yeni hükümete göre, "propaganda" yasal olarak korunan bir sözcüktür, kötü anlamda kullanılamaz... Bize hizmet ettiği zaman "propaganda", karşımızdakilere hizmet ettiği zaman "kışkırtma" denecektir*"; 13 Aralık 1937: "*Bugünden başlayarak, "Milliyetler Cemiyeti" teriminin Alman basının da kullanılamayacağı ivedi bir buyrukla belirtilmiştir. Bu sözcük artık yok*"; 11 Eylül 1939: "*Kahraman sözcüğü sadece Alman askerleri için kullanılabilir*"; 16 Kasım 1939: "*Barış" sözcüğü Alman basınından çıkarılacaktır*"; 16 Ekim 1941: "*Bundan böyle Sovyet veya Sovyet Rusya askerlerinin sözü edilemez. Onlar için söylenebi-*

[65] Bkz: Mueller, *The Politics of Communication*, s.26-32

[66] Mueller, *The Politics of Communication*, s. 26, 27

[67] Mueller, *The Politics of Communication*, s.27, 28

lecek sözler, Sovyet ordusunun üyeleri veya sadece Bolşevikler, canavarlar ve hayvanlardır"; 3 Haziran 1942: "*Yurtsever" sözcüğü, olumlu anlamda bile olsa, bundan sonra kullanılamaz*"; 16 Mart 1944: "*Propaganda ve Kamuoyu Aydınlatma Bakanlığı'nın uyrukları gereğince "felâket" sözcüğü Alman dilinden tümüyle çıkarılmıştır*"[68]

Türkiye'de Cumhuriyet döneminin devrimci kadroları için dil, arzulanan toplumsal ve zihinsel dönüşümü sağlamada bilhassa dikkate alınan bir unsur olmuştur. Süreç alfabe devrimiyle başlar ve birkaç yıl sonra da bizzat dilin kendisine yönelerek dilde de devrim süreci başlatılır. Bütün bu süreçte güdülen gayenin ise şeklen ve muhteva olarak geleneksel unsurlarla irtibatı kesmek olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Alfabe ve terimler değiştirilmek suretiyle "*dinî*" geçmişiyle hemen hemen hiç bir irtibatı kalmamış bir toplum inşa gayretinin önemli bir boyutu gerçekleştirilmeye çalışılır. Ancak, şunu hemen herkes kabul ediyor ki, dilde devrim sürecini başlatan Mustafa Kemal dil uzmanı değildi ve bu yönde herhangi bir eğitim de almamıştı. Burada cevabı aranması gereken soru şudur: "*Mustafa Kemal dil uzmanı olmadığına göre, niçin dile müdahale gibi bir girişimin başlatıcısı olmuştur?*" Bu sorunun cevabı aranmalıdır ve bu cevabın özel ve oldukça uzun araştırmaları gerektirdiği açıktır. Ancak, cevap ne olursa olsun, şurası kesindir ki "*resmi ideolojinin*" taraftarları, Mustafa Kemal'in dilde giriştiği devrimi onun kişisel "*meziyet*"lerine bağlama eğiliminde olmuşlardır. Üstelik, Mustafa Kemal'in, bir süre sonra dilde devrim anlamına gelen dili sadeleştirme sürecinden geriye dönüşü tercih etmesine rağmen. "*Atatürk, eğitim görerek yetişmiş bir dilci değildi. Ne ki güçlü bir sezgisi, eleştirel bir gözlem gücü vardı*"[69]. "*Eşsiz zekası ve ele aldığı en geniş, en derin boyutlarıyla düşünmede gösterdiği olağanüstülük, başka konularda olduğu gibi, dil konusunda da başarısını bu yüksekliğe çıkardı. Hiçbir zaman "dogma"nın tutsağı olmadı. Bütün atılımlarında "us"a, "bilim"e değer verdi* "[70]. Buna göre, dil konusunda uzman olmamasına rağmen, Mustafa Kemal'in dili sadeleştirme ve Türkçe'yle ilgili tezler ileri sürmesinde kendi kişisel düşüncelerinin dışında herhangi bir kaynağı ve dayanağı olmamıştır; gayesi ise "*us*" ve "*bilim*"de özdeşen zihniyeti inşa etmektir.

Moshe Nahir'e göre[71] "*Dil Planlaması*" ismi de verilen ve bir rejimin dile müdahalesi anlamına gelen girişimlerin gayesini beş ayrı başlık altında toplamak mümkündür: 1- Ele alınan dilin doğru kullanım yollarını gösterme, öğretme ve o dilin doğallığını koruma. 2- Eski bir dili yeniden

[68] Mueller, *The Politics of Communication*, s.30-32
[69] Özdemir, "Atatürk'ün Dil Savaşı", s. 691
[70] Aksoy, "Atatürk'ün Dilimize Kazandırdığı Güç", s. 670
[71] Nakleden: Yıldırım, "Dil Plânlaması", s. 735

canlandırıp işlek hale getirme. 3- Dili geniş kitleler için doğru kullanılır hale getirme. 4- Bir toplum/millet için bir "*standart dil*" tespit etme ve bunu yaygınlaştırmayı sağlama. 5- Yeni terimler yapma. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde rejimin dile müdahalesi, bu gayelerden öncelikle ve hatta tamamıyla dördüncü başlıkta belirtilenle ilgilidir. Ancak bu gayeye ulaşmaya yardımcı olması yönünde beşinci başlıkta belirtilen gayeye de sahip olunduğu tespit edilmektedir. Fakat bu gayeler çoğu zaman açıkça ifade edilmemiş, Talat Tekin'de karşılığını bulduğu üzere; biraz daha faklı muhtevada ifade edilmiştir. Tekin'e göre dilde reform sürecini başlatmanın iki nedeni söz konusu olmuştur: "1. Türk dili millileştirilmeli, yani yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılmalı ve herkesin anlayabileceği bir ortak dil haline getirilmelidir. 2. Türk dili bilinçli olarak işlenmek suretiyle zenginleştirilmelidir". Tekin'e göre Mustafa Kemal'in bu iki durumla ilgisi şudur: "Bu fikirlerden birincisi yeni değildi. Meşrutiyet devri Türkçülerinin ortaya attıkları ve gerçekleştirmeğe çalıştıkları bir fikirdi. İkincisi, yani Türk dilinin bilinçli olarak işlenerek zenginleştirilmesi fikri ise yeniydi ve Cumhuriyet Türkiyesinin devrimci lideri tarafından ilk defa olarak ortaya konuyordu: "Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin..." Atatürk'ün girişti̇ği dil reformu karakteristik vasfını daha çok bu ikinci fikirden alır"[72].

Ancak, teoride dile getirilen bu gerekçelerin pratiğe yansıması daha başka yönde olur. Türkçe'nin boyunduruğundan kurtarılacak dillerle Arapça ve Farsça kastedilir. Bu nedenle Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri atıp yerine "*öztürkçe*" kelimeler "*icad*" etme sürecine girilir. Arapça ve Farsça kelimelerin atılmasıyla gelinen safha ise çok ilginçtir. Gelinen süreci göstermesi açısından 3 Kasım 1934 yılında İsveç Veliahdı Prens Gustaf Adolf Çankaya'da ağırlandığı zaman Prens'e karşı Mustafa Kemal'in yaptığı konuşma bunun önemli bir örneğini teşkil eder: "*Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar bugün en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal utkusu*"[73]. 3 Mayıs 1934 tarihinde havacılıkla ilgili olarak Etimesgut'ta yaptığı konuşmada ise şunları söyler: "*Türk... üzelden tanıma kapasitesini göstererek kapsal bir dölenle, toprağı ve onun türlü ürünlerini insanlığa verimli kılmış; okan denizlerde göğüslemedik dalgalar bırakmıyarak, insanlığa genlik veren kültür yolları açmıştır*"[74].

[72] Tekin, "Atatürk ve Türk Dilinde Reform", s. 1032

[73] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 320,321

[74] Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 322

Dilde Devrim Süreci ve Mimar(lar)ı

Goloğlu'nun açıklamaları ve naklettiği bilgiler esas alınırsa, dilde reform sürecinin esas mimarı İsmet İnönü'dür[75]. Süreci İsmet İnönü başlatır ve daha sonra bayrağı Mustafa Kemal alır. Goloğlu bu konuda 1929 yılının Şubat ayını başlangıç tarihi olarak zikreder. İnönü, söz konusu tarihte Türkçe sözlük hazırlamak için toplanan komisyona karşı yaptığı konuşmada, hazırlanması arzulanan sözlüğün nasıl olması gerektiğiyle ilgili açıklamalarda bulunurken, o ana kadar hiç duyulmamış sözcüklerle konuşmasını sürdürür. Konuşmayı aynen nakleden Goloğlu, konuşmanın sonuna şu notu eklemek zorunda kalır: "*İsmet Paşa'nın bu konuşması [kitaba] aynen konulmuş, sözlerin anlamları üzerinde herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Çünkü bu konuşmada geçen bir çok kelimelerin karşılığını bulmak mümkün olmamıştır*"[76]. İsmet İnönü bu "*aşırı*" tutumun gün geçtikçe daha da yoğunlaştırarak devam ettirir. Örneğin, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükten kalkışı nedeniyle yaptığı konuşmada, o güne kadar hiç duyulmamış şu sözcük ve deyimlere yer verir: *Devlet başı, gez, sarsı, sürüklendiren, azgınlara us, kısa yoldan basamağa çıkmaz kızgısı, her yenli engin taşkınlık, engin noktası, seğirdim, değimli netice, düşünceleri durultmak, devlet durakları, yerleşkin, yetik, yüzlerce yılların ezgileri.* İsmet İnönü 8 Temmuz 1929'da Ankara Hukuk Okulu'nun diploma törenindeki konuşmasına da o güne kadar hiç duyulmamış "*Değimli Hanımlar, Değimli Efendiler*" diye başlar ve yine benzer şekilde sürdürür[77].

Bir süre sonra, İnönü'nün başlattığı sürece Mustafa Kemal'de dahil olur ve dilde reform sürecinin liderliğini ele alır. İnkılapçı kadronun sorunu Arapça ve Farsça iledir. Önemli olan bu dillerden gelen ve onların etkisi taşıyan kelimelerin atılmasıdır. Onların yerine icat edilenler veya Batı'dan alınanların ne olduğu hiçbir şekilde önem arz etmemektedir. "Esas itibariyle Fransızca'dan olmak üzere üç büyük Batı dilinden -ve bu arada arkaik Türkçe'den- kelimeler ufak değişmelerle Türkçe'ye aktarılmaya başlanır. Fransızca'daki "*image*" ve "*sembole*" kelimelerinin imge ve simge şeklinde adapte edilmesi bu hareketin hâlâ ısrarla yaşatılan örnekleridir...

[75] Esasen, bu bilgide yanlışlık değilse bile en azından eksiklik vardır. Çünkü İsmet İnönü'nün uygulamaya aktardığı düşünce, yıllardır basının sıklıkla gündeme getirdiği konu olmuştu. Bazı yazarlar bu konuda düşünsel bir ortamı hazırlamışlardı. Konu dahilinde Fazıl Ahmet (Aytaç)'ın "Hangi Kelimeler Türkçedir?" başlığını taşıyan yazısını (*Hayat*, C. II, No: 52,24 Teşrin-i sani 1927), Halil Nimetullah (Öztürk)'ün "İlim Lisanında Birlik" başlıklı yazısını (*Milli Mecmua*, C. IX, no: 103, 1 Şubat 1928), Mahmut Arif'in "Dilimizi Nasıl Türkçeleştireceğiz?" (*Milli Mecmua*, C. X, no: 113, 1 İkinci teşrin 1928) başlıklı yazılarını örnek olarak zikredebiliriz.

[76] Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. 265

[77] Bkz: Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. 265

İnkılapçılara göre Batı dilinin aslı zaten Türkçe idi, biz onlardan kelime aldığımız taktirde kendi malımızı almış oluyorduk"[78]. Bu süreçte İngilizce'nin "*okay*" kelimesi alınarak yazıldığı gibi okunur ve Meclis'te milletvekilleri bir konuşmayı tasvip ettikleri zaman "*Okay*" diye bağırırlar. Meclis Başkanı, oylamalarda "*kabul edenler, etmeyenler*" anlamında "*onay bulanlar bulmayanlar*" der ve kabul eden milletvekili "*okay*" diye bağırır. Yeni kelimeler her alanda olabildiğince yaygınlaştırılır ve kullanılması için büyük gayretlerle çalışılır. Orduda dahi, yeni kelimelerin teşkil ettiği sel olabildiğince etkili olur. Nöbet yerine "*geziğ*", devretmek yerine de "*avnamak*" denilir. Sonuçta da oldukça ilginç ve daha da önemlisi garip cümleler oluşur. Örneğin "*nöbeti devrettiğini arz ederim*" anlamında olmak üzere şu cümle söylenir: "*Geziği avnadığımı sunarım bayım*"[79].

Dil Devriminden Geri Dönüş

1929'da girilen ve 1934 yılında zirvesine ulaşan süreç bazı sıkıntıları da beraberinde getirir. Kelime icadı artık bir salgına dönüşmüş ve hiç kimse kimseyi anlayamaz olmuştur. Sonuçta, Cumhuriyetin devrimci kadroları ikiye bölünürler. Bazıları bu sürecin zamana yayılmasını ve halka benimsetilerek sürdürülmesini savunurken, aralarında lider kadronun da bulunduğu diğer taraf ise vakit yitirmeden yeni kelimeler bulmak veya icat etmek ve bunları hemen dile ve millete mal etmek taraftarıdır. Bu iki kesim arasında tartışmalar gün geçtikçe yoğunlaşır. Fakat, lider kadro taraf olduğu için, girilen sürecin yanlışlığını savunanların sesi zayıf çıkar, itirazları pasif kalır. Mustafa Kemal'in huzurunda yaşananlar ise ulaşılan aşamayı göstermesi açısından önemlidir: "*Normal gelişimi bir yana iterek yepyeni kelimelerle dili bir anda özleştirebileceklerini sanan Besim Atalay ile arkadaşları, bir gün, Atatürk'ün düzenlediği bir toplantıda konuşmuşlar, görüşlerini savunmuşlardı. Sonra Atatürk, hazır bulunanlara teker teker düşüncelerini sormuştu. İlk ters karşılığı Yunus Nadi Bey vermiş, Atatürk'te onu masadan kaldırmıştı. Buna rağmen Falih Rıfkı Bey de, yapma kelimelerle dilin arınamayacağını söylemiş, o da masadan kaldırılmıştı. Cevap verme sırası Necmeddin Sadak Bey'e gelmişti. Fakat O, ötekiler gibi ters cevap vermemiş, hemen ayağa kalkarak saygı ile önünü iliklemiş ve "cesaret, güçlükler karşısında zarâfete devamdır" yollu tarife uygun olarak, son derece nazik bir davranışla; "Paşam müsaade ederseniz bende masadan kalkayım" demişti*"[80].

Girilen süreçten şikayetçi olanların sayısı her gün artar. İsmet İnönü de, reform sürecini başlatan olmasına rağmen, mevcut durumdan şikayetçi

[78] Güngör, *Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, s. 109
[79] Bkz: Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, s. 140
[80] Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, s. 141

olur. Falih Rıfkı'nın bildirdiğine göre İsmet İnönü şikayetini şöyle dile getirir: "*Konuşamıyoruz, dilsiz kaldık*"[81]. Sonuçta Mustafa Kemal reform sürecinin yanlış geliştiğini anlar ve geriye dönüş yapar. Falih Rıfkı'nın yazdığına göre dönüşüyle ilgili şunları der: "*Çocuk, beni iyi dinle... Türkçe'nin hiçbir yabancı dile ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddialarını tecrübe ettik, Bir çıkmaza girdik. Dili bu çıkmazda bırakamayız. Tabiî yola döneceğiz*"[82]. Böylelikle girilen süreçten geriye dönüş başlar: Mustafa Kemal "1935 yılından itibaren yapma kelimelerle dili özleştirip arıtma çabalarından ve bu yoldaki görüşten ayrıl[ır], yine kökü dilde olan sözcüklerin bilimsel araştırmalarla geliştirilmesi ve toplumca benimsenerek kullanılması suretiyle dilin zamanla özleştirilmesi görüşünü benimse[r]"[83]. Onun bu dönüşünün en önemli işaretlerinden birisi, Yugoslav Kralı Aleksandr ile Fransa Dışişleri Bakanı M. Bartu'nun bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine Yugoslav Kral naibine gönderdiği telgraf olur. Telgraf şöyle başlar ve devam eder: "*Yugoslavya Kralı Haşmetlû Alexandr Hazretlerine karşı yapılmış olan vahşiyane suikastı büyük bir teessürle haber aldım. Sadık bir dostu ve samimi bir kardeşi olmakla müftehir bulunduğum büyük kralının vefatıyla Yugoslavyanın duçar olduğu elim ziya bütün Türk milleti tarafından da aynı şiddetle hissedilecektir...*"[84]. Bu ifadelerin dil devriminde gerçekleşen geri dönüşün delili olduğunu anlamak için, yukarıda naklettiğimiz İsveç Veliahdı Prens Gustaf Adolf'a karşı Çankaya'daki konuşmasına bir kez daha bakmak yeterli olacaktır.

Dil Devriminin Aşamaları ve Güneş Dil Teorisi

Bazı araştırmacılara göre[85] Mustafa Kemal'in şahsında ve önderliğinde gerçekleşen dilde reform sürecini üç devreye ayırmak gerekir:

Birinci devre: *Aşırı özleştirmecilik; tasfiyecilik devresi*: 12 Temmuz 1932 günü Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlar ve 1934 yılında *Tarama Dergisi*'nin yayınlanmasına kadar devam eder. Bu dönemde dilde tam anlamıyla bir tasfiye uygulaması sürdürülür ve bu faaliyetler Mustafa Kemal'in önderliğinde yürütülür. Devrenin başında, 26 Eylül 1932 günü Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal'in başkanlığında Birinci Dil Kurultayı toplanır ve 9 gün süren Kurultay sonunda yürütülecek reform faaliyetleri kararlaştırılır. "*Osmanlıca'daki Arapça-Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını çıkarmak için Dil Kurumu ve çevresindekilerce hummalı bir*

[81] Atay, *Çankaya*, s. 478.479
[82] *Dünya*, 3 Ocak 1954
[83] Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, s. 142
[84] Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, s. 141
[85] Sertkaya, "Atatürk'ün Dil Politikası", s. 11-17

faaliyete girişildi. Bir yandan halk dilindeki kelimeler derlenirken, bir yandan da eski eserler, sözlükler ve yazılı bilgiler taranmak suretiyle Türk dilinin asıl kelime hazinesinin tespitine çalışılıyordu. Bu derleme ve tarama sonunda elde edilen malzeme, Osmanlıca'dan Türkçe'ye Söz Karşılıkları: Tarama Dergisi adıyla 1934'te yayımlandı"[86]. Bu arada her gün icat edilen veya yeniden diriltilen arkaik kelimelerden teşekkül eden ilginç bir dil doğar ve Mustafa Kemal de bu dili konuşmaya büyük özen gösterir. Örneğin 1 Kasım 1934 ve 1 Mart 1935'teki Meclis açış konuşmalarında gerekse bu tarihlerde muhtelif vesilelerle yaptığı konuşmalarda pek çok yeni kelime kullanır. Millet Meclisi yerine, "*komutay*", milletvekili yerine "*saylav*", dünya yerine "*acun*", millet yerine "*ulus*", milletlerarası yerine "*arsı-ulusal*", siyaset yerine "*siyasa*", siyasi yerine "*siyasal*", ticaret yerine "*tecim*", refah yerine "*genlik*", faaliyet yerine "*kınav*", hazır yerine "*anık*", asil yerine "*soyak*" der. "*Yurttaşların özel ve genel asığları ve genlikleri, ayrasız göz önünde tutulmuştur*" gibi cümleler kullanır.

İkinci devre: Mutedil özleştirmecilik; tereddüt devresi: Bu devre 1934 yılında *Tarama Dergisi*'nin yayınlanmasından başlar ve 24 Ağustos 1936 günü Güneş-Dil Teorisi'nin ilanına kadar devam eder. Önceki devrede yoğun şekilde yürütülen, Arapça ve Farsça asıllı bütün kelimelerin kullanılmaması gayreti büyük bir sıkıntı yaratmaya başladığı ve bu sıkıntının kelime uydurmakla aşılamayacağı bu devrede anlaşılmaya başlanır. O günlerde yaşanan sıkıntıları açıklaması itibarıyla Falih Rıfkı'nın naklettikleri ilginç ve anlamlıdır: "*Atatürk denemeden yılmayan ve denemenin ara sıra gülünç de olsa, bütün külfetlerine katlanan gözü pek bir devrimci idi. "Türkçenin öz gücü nedir, anlayalım" dedi ve hepimizi hiçbir yabancı söz kullanmadan yazmaya ve konuşmaya davet etti. O günlerde beş on satır yazabilmek için yemek masası etrafında dört döndüğümü hatırlarım. Yunus Nadi daha kolayını bulmuştu: Osmanlıca yazıyor, içeride Tarama dergisinden öztürkçeye çevirtiyordu. Ertesi gün kendi yazdıklarını kendi anlayamıyordu*"[87]. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı dilde reform sürecinde geriye dönülmeye başlanır ve bir önceki devreye oranla tekrar geleneksel dil ağırlıklı olarak kullanımına geçilir.

Üçüncü Devre: Güneş-Dil Teorisi; Özleştirmeyi ret ve yaşanan Türkçe'ye dönüş devresi: Bu devre 24 Ağustos 1936 günü Güneş Dil Teorisi'nin ilanıyla başlar Mustafa Kemal'in ölümüne kadar veya bazılarına[88] göre de 1937 yılına kadar devam eder. Bu devreyi 1937 yılına kadar devam ettirenlerin gerekçesi 1937 yılından itibaren Mustafa Kemal'in bu teoriyi de

[86] Tekin, "Atatürk ve Türk Dilinde Reform", s. 1033

[87] Atay, Falih Rıfkı, "Atatürk ve Özleştirme", *Dünya*, 17 Temmuz 1966

[88] *Yaşayan Türkçemiz*, C.I, s.15; Erer, "Atatürk ve Dil İnkılabı", s. 12

terk ettiği kanaatidir. Bu devrenin esasında eskiye dönüş olmasına, yani 1930'lardan itibaren girilen sürecin yanlışlığını kabul ediş devresi olmasına rağmen, Güneş-Dil teorisi gibi hiçbir bilimselliği ve tutarlılığı olmayan görüşlerle[89] 1930'lardan beri devam eden süreci devam ettiriyor imajı veren bir konuma girilme nedenini Mustafa Kemal'in kişiliğinde aramak gerekmektedir. Önce şunu belirlemek gerekmektedir ki, 4-5 yıllık bir süreç sonunda Mustafa Kemal dilde reform çalışmalarının tutmayacağını, eğer bu çalışmalar yürütülürse elde bir dil kalmayacağını anlamıştır. Bunu Falih Rıfkı'ya şöyle ifade eder: "*Çocuk, dili bir çıkmaza sokmuşuzdur. Maksatlarımızı anlatamaz olmuşuzdur*"[90]. O halde geri dönmek, ve daha önce Türkçe değil diye atılanlara, aşağılanlara tekrar sahip çıkmak gerekmektedir. Mustafa Kemal bunu açıktan ve doğrudan yapmaz. Sadri Maksudî'nin ifadesiyle "*ric'at*"ı kabul edecek bir kişiliğe sahip değildir: "*Kendisi büyük bir kumandandı. Ric'at hissini verecek herhangi bir hareketten sakınıyordu*"[91]. Bu nedenle esasında Arapça ve Farsça'da olsa, bütün dillerin Türkçe'den çıktığı teorisi ortaya atılır. Teoriye göre; Türkçe ilk ve ana dildir, diğer bütün diller Türkçe'den doğmuştur[92]. Artık Arapça ve Farsça temelli kelimeleri atmaya, aşağılamaya gerek kalmamıştır. Rahatlıkla kullanılabilir. Çünkü dillerin "*aslı zaten Türkçe idi, biz onlardan kelime aldığımız takdirde kendi malımızı almış oluyorduk*"[93]. Böylelikle geri atılan adım, "*geri adım*" olarak değerlendirilmeyecektir. Bu konuda bir örnek olarak "*hüküm*" kelimesinin nasıl Türkçeleştirildiğini zikredebiliriz: Falih Rıfkı anlatıyor; "*Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştık. Sağımda Naim Hazim Hoca, solumda Yusuf Ziya. Sıra "hüküm" kelimesinde. "Bir karşılığı yoksa alıkoyalım" dedim. Naim Hoca'da, Yusuf Ziya da "Olamaz" dediler... Hayli tartıştık. Toplantıdan sonra Asya Türk lehçelerini pek iyi bilen Prof.*

[89] "Güneş-Dil Teorisi Atatürk tarafından ileri sürüldüğü ve Atatürk'ün etrafındakiler de dilci olmayıp sadece heveskar veya amatör oldukları için bu teori hemen bir gerçek gibi kabul edilmiş ve o yıllarda Güneş-Dil analiz metodu ile birçok bilimdışı etimolojik çözümlemeler yapılmıştır. Türkçeye girmiş Arapça, Farsça ve Fransızca kelimelerle Eski Yunanca, Hititçe ve Sümerce gibi eski dillere ait kelimeler dil bilimi metodlarına aykırı bir şekilde, yakıştırma ve zorlama ile sözde çözümlenerek bunların Türkçe asıllı oldukları sözde ispatlanmıştır" (Tekin, "Atatürk ve Türk Dilinde Reform", s. 1038).

[90] Atay, Falih Rıfkı, "Atatürk ve Özleştirme", *Dünya*, 17 Temmuz 1966

[91] *Yaşayan Türkçemiz, C.I, s. 19;*
"Atatürk dilde inkılap olamıyacağını Güneş-Dil nazariyesiyle gürüş gibi ortaya atmıştı. O, ne bir nazariye, ne de bir şey; o, apaçık şanlı bir ricattır. Atatürk'ün yüksek kumandanlık vasfını onunla da anladık. İyi kumandan yalnız taarruz etmeyi değil, icabında çekilmeyi de bilir..." (Bkz. Sevük, İsmail Habib, "Eserinin Muhasebesi"; *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1947).

[92] *Türk Dili*, S. 8-9, Eylül 1934, s. 89

[93] Güngör, *Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, s. 109

Abdulkadir İnan bana gelerek: "Hiç üzülmeyin, "hüküm" kelimesini yarın Türkçe yaparız Falih Bey" dedi. Ve ertesi gün usulca elime bir pusula verdi. Radloff'a göre bazı Türkçe lehçelerinde "ök" akıl demekmiş, "ük" şekline girdiğini gösteren örnekler de kağıtta yazılı idi. Bir uzak lehçede "um", "üm"le isim yapıldığı üzerine de bilgi edinmiştim. Alt tarafı kolaydı: ük, üküm kullanıla kullanıla "hüküm" olmuştu. Toplantıda "Hüküm Türkçedir" dedim ve sabahleyin öğrendiklerimi sayıp döktüm. İki hoca da susa kalmışlardı. "Uydurma" demeyeyim de "yakıştırmacılık" ilminin temelini atmıştık"[94] Sonuç olarak gelinen aşamayı ifade etmesi açısından Yunus Nadi'nin ifadeleri dönemin genel özelliğini özet biçiminde açıklar mahiyettedir: "*Gazi gayet tılsımlı bir anahtar buldu. Öyle bir anahtar ki en yabancı sandığımız kelimeler bile Türkçe oluveriyor*"[95].

[94] Atay, Falih Rıfkı, "Hüküm Nasıl Kurtuldu?", *Dünya*, 16 Mayıs 1965

[95] Sevük, *Dil Davamız*, s. 29

Çok Partili Döneme Geçiş

> İnkılap yaptık, milleti harbe sokmadık diye, halkın, altın heykelimizi dikeceğini sanıyorduk. Ferih fakur demokrasiye başlayalım dedik. Baktık ki, halk bizi sevmiyor... Artık ağzımızla kuş tutsak, değil memleketi, dünyayı kurtarıcı tedbirler bulsak halkı tatmin edemez bir hale gelmiş bulunuyoruz.
>
> *Behçet Kemal Çağlar*

> Adana'dan Tarsus'a, Mersin'e gittik. Ben hep Bayar'ın otomobilindeydim. Halk heyecan içinde muhalefet liderini bekliyordu. Her yerde sokaklar doluydu. Millet Bayar'ı gözünce: "Yaşa babamız! Kurtar bizi babamız..." diye bağırıyordu.
>
> *Metin Toker*

Cumhurbaşkanı ve "*Daimi Milli Şef*" İsmet İnönü, 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde bir konuşma yapar. Konuşmasında, sonradan çok tartışılacak önemli bazı ifadeler sarf eder: "*Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletin murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denemez*"[1]. Bu sözler o gün için son derece ilginçtir. Çünkü, onlarca yıldır uygulana gelen siyasal sistemin önemli değişikliğe uğrayacağı ve ismi var ancak kendi yok olan halk idaresi tarzının fiilen oluşturulacağı dile getiriliyor gibidir. Ancak yinede ihtiyatı elden bırakmayıp sormak gerekir: "*Acaba bunlar gerçekten yeni bir dönemin başladığının ilk işaretleri midir? Yoksa çoğunlukla uygulamaya aktarılmayan ve sadece konuşulan mekanda kalan alışıldık politik konuşmalardan sadece birisi midir?*" Metin Toker'e göre[2] İsmet İnönü, 6 Mart 1939 konuşmasıyla "*yavaş yavaş, kademeli tarzda, alıştıra alıştıra ve yetiştire yetiştire rejimi açmaya kesinlikle kararlı bulunduğu*"nu

---

1 *Ülkü*, C. XIII, S.74, Nisan 1939, s. 97-100

2 Toker, Metin, "İnsan olarak İnönü", *Hürriyet*, 22, 23 Şubat 1974

ifade etmiştir. Zira, "*yeni Cumhurbaşkanı, demokratik rejime geçmek için toplumu, devrimleri ve kendisini yeterli buluyordu*"[3]. Gerçi "*irtica*" korkusu vardı[4] ancak, "*İnönü 1944'te hâlâ mutlak bir kudreti elinde tutuyordu*"[5]; dolayısıyla korku yersizdi. Haldun Derin'e göre İnönü, söz konusu konuşmasıyla "*İktidarı bırakma bakımından her türlü olasılıklara karşı ruhsal hazırlığını... tamamlamış*"[6] bulunduğunu açıklamış oluyordu. Bütün bunlara karşılık, konuyla ilgili önemli bir araştırması bulunan Salim Burçak bütün bu görüşlere kesinlikle katılmaz. İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'ndeki konuşmasında "*demokrasiye geçileceğini müjdeleyen bir anlam mevcut*" olmadığını belirterek şu açıklamayı yapar: "*Zira İnönü, konuşmasının hiçbir yerinde demokrasinin temelini teşkil eden halk egemenliği sözünü ağzına bile almamış, çok partili hayata geçileceği hakkında en küçük bir işaret vermemiş ve Büyük Millet Meclisi üyelerinin milletin serbest iradesine dayalı bir usûlle seçileceğini gösteren hiçbir beyanda bulunmamıştır. İnönü, kuruluş tarzını herkesin pek iyi bildiği bir parlamentonun, o zamana kadar olduğu gibi, ondan sonra da memlekette tek kuvvet olarak kalacağını haber vermiştir. İlk cümlelerde geçen "halkçı bir idare" ve "milletin murakabesi" gibi sözlerle nelerin kastedildiği ondan sonra gelen cümlelerde açıklanmış, bütün kudret ve otoritenin sadece Büyük Millet Meclisi'nin elinde bulunacağı ifade edilmiştir*"[7]. Burçak'ın bu görüşleri, esas olarak Şevket Süreyya tarafından da paylaşılır. Şevket Süreyya, 1938 tarihli konuşmanın çok partili demokratik sistem için başlangıç olduğu görüşünü kabul etmez ve bu konudaki kanaatini şöyle açıklar: "*İnönü madem ki bu niyette idiyse, o halde Reisicumhur oluşundan sonra davet ettiği [edildiği] parti kurultayında, İnönü'nün Milli Şef, Değişmez Başkan ilân edilişini nasıl izah edersiniz? Çünkü Milli Şeflik müessesesi, demokratik bir müessese değildir. Demokrasi tecrübesine yönelişten nişan vermez. Hele bir Milli Şeflik ve Değişmez Başkanlık bir araya gelince, bu hareket ancak Otoriter Hükümet,*

3 Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 17

4 Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.32;
Kemal Satır, Çok Partili Sisteme geçişin düşünüldüğü sıralarda bir toplantı düzenlendiğini ve İnönü'nün bu toplantı katılan herkese "Demokrasiye geçiş için ne dersiniz?" sorusunu yönelttiğini söyler. Çoğunluk, "Milli Şef"in düşündüğü şey olduğunu bildikleri için "iyi olur" cevabını verirler. Kemal Satır'ın cevabı farklı olar ve sistemin gelenekselleşmiş refleksini yansıtan bire cevap verir: "Siz ve Atatürk bu memlekette bir dizi inkılaplar yaptınız Bütün bunları benimseyenler de var. İnkılap dediğiniz, halka rağmen halkın yararına işler yapmaktır. Siz çok şeyi halka rağmen yaptınız ve şimdi demokrasi deyip halktan rızasıyla kendinize, partinize rey verilmesini isteyeceksiniz. Rey alamayız; irtica hortlar, ortalık karışır" (*Cumhuriyet*, 25 Aralık 1983).

5 Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.36

6 Derin, Haldun, "Çağdaşları arasında İnönü", *Milliyet*, 28 Aralık 1974

7 Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 9

Tek Parti ve Tek Şef sistemi demektir. Bu da, Batı anlamında Demokrasi demek değildir"[8]. Doğan Avcıoğlu[9] ve Koçak da aynı görüştedirler. Koçak'ın tespiti şöyledir: "*İnönü'nün konuşmasından çıkan anlam, CHP'nin tek-parti yönetimine devam edeceği, ancak partiyle ilgili bazı önemli siyasi sorunların da çözülmesi gerektiği noktasında toplanıyordu*"[10]:

İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'ndeki 1939 tarihli konuşmasının benzeri, beş yılı aşkın bir süre sonra, 1945'in 19 Mayıs'ında tekrar işitilir. İnönü, bayram nedeniyle yaptığı konuşmada: "*Memleketimizin siyasî idaresi, cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeye devam edecektir. Harb zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir*"[11] der. Bu konuşma da, görünüş itibarıyla, demokratik sistemin inşası yönünde adım atılacağının işaretlerini veriyor gibidir. 5 ay sonraki bir başka konuşması da aynı merkezde olur. Bu sefer her türlü tatışmaların ötesinde, çok açık bir ifade kullanır. 1 Kasım 1945 günü Meclisi açış konuşmasında, "*Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır*"[12] diyerek yeni parti kurmayı düşünen kimseleri cesaretlendirmek ister gibidir. Eğer bu söylenenler gerçekleşirse, kuşku yok ki, o zamana kadar yürürlükte olan siyasal sistem oldukça önemli değişikliklere uğrayacak demektir. Çünkü, kendi güdümünde olan bir muhalefet partisine dahi katlanamayan Tek Parti idaresinin, artık halk idaresini tesis yönünde değişikliğe uğrayacağı taahhüt edilmektedir. Bu, üstü kapalı da olsa, hem o zamana kadar olan uygulamanın halk idaresinden uzaklığının kabulü ve hem de bu durumun değişeceğinin en üst ağızdan açıklanmasıdır. Ancak, acaba değişimin mahiyeti ne yönde ve ne kadar olması düşünülmektedir. Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değil. Kemal Karpat'ın görüşü "*Bu aşamada İnönü'nün aklındaki, Halk Partisi iktidarına meydan okumayacak oldukça sınırlı bir demokrasi*"[13] olduğu noktasında düğümleniyor. Üstelik o günlerde sessiz sakin de olsa, yeni bir partinin kurulmasına müsaade dahi edilmiştir. 22 Eylül 1945'te "*Milli Kalkınma Partisi*"nin kurulmasına resmen izin verilir. Partinin kurucuları Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Uluş ve Cevat Atilhan'dır. Parti, İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli

[8] Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, s.427

[9] Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Savaşı*. C.V, s. 242

[10] Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.II, s. 27

[11] *Devlet Yıllığı 1945*, s.21; Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, s. 13

[12] *Devlet Yıllığı 1945*, s. 22-27; Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, s. 15; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 76

[13] Karpat, *Turkey's Politics, The Transition to a Multi-Party System*, s. 147

yörelerinde şubeler açar[14]. Demirağ'ın sık sık düzenlediği kuzu çevirmeli ziyafetler nedeniyle, Parti, kamuoyunda "*kuzu partisi*" diye anılır ve fazla ciddiye alınmaz. Parti, 1946'dan başlayarak katıldığı seçimlerde hiçbir başarı sağlayamaz. Nuri Demirağ, ancak 1954 seçimlerinde DP'den bağımsız aday olarak Meclise girebilir. Liderinin 1957'de ölümünden sonra genel kurulunu toplayamamış olan Parti, 22 Mayıs 1958'de feshedilmiş sayılır[15].

Anlaşıldığı üzere Milli Kalkınma Partisi'nin Türk siyasi tarihinde hemen hiçbir önemli rolü olmaz. Milli Kalkınma Partisi'nin ifade ettiği manayı, daha ziyade manasızlığı şuradan anlıyoruz ki, Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945 nutkunda hâlâ "*Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır*" demektedir[16]. Milli Kalkınma Partisi'nin tek orijinalliği, dönemin ilk muhalefet partisi olmasıdır, başka bir şey değil.

Niçin Çok Partili Bir Sistem?

Yıllardır muhalefetsiz bir şekilde ülke yönetimini eline almış olan CHP, niçin böylesi bir değişikliğe ihtiyaç hissetmişti? Acaba bu değişikliği oluşturan zorlayıcı şartlar mı vardı? Yoksa, halk demokrasi kültürüne sahip olmadığı iddiasıyla "*hakimiyet bila kaydü şart milletindir*" hükmünü onlarca yıldır askıya alan yönetim, durumun değişip, halkın demokrasi kültürüne sahip olduğu kanaatine ulaşmış ve bu nedenle artık otoriteyi asıl sahiplerine devretmenin zamanı geldiğine mi karar vermişti? İnönü'nün 13 Kasım 1965 günü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yaptığı konuşma esas alınırsa söz konusu soruların cevabını tespit etmek gayet kolaydır. İnönü bu konuşmasında şunları söyler: "*İkinci Cihan Harbinden sonra demokratik rejimi getirmemizin bir sebebi, İkinci Cihan harbinden sonra biz, en kuvvetli zamanımızda idik. Bütün dünya yanmış, yıkılmış, biz burnumuz kanamadan selametle gelmişiz. Bunun için de, hiçbir anarşiye mahal vermeden demokratik rejimi yürütmek mümkündür kanaati var idi bende ve kanaatimde aldanmadım*"[17]. CHP'nin kuruluşunun 40. yıldönümü nedeniyle *Ulus* gazetesinde yayınlanan bir yazısında ise İnönü şunları söyler: "*1945'de tekrar demokratik rejimi tamamlamaya başladık. Hakikat şudur ki, memleket İkinci Cihan Harbinden selâmetle çıkmış bir halde, Cumhuriyet Halk Partisi kudret ve itibarının zirvesinde ve vatandaş gözünde hiçbir ithama maruz olmayan bir dayanıklılıkta idi. Geçmiş tecrübelerde siyasi hayatı yıkan sebeplerin başında bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'ni dinsizlikle itham etmek ve onu türlü suçların iftiraları arasında bulundurmak bir ihtimal*

[14] Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s.638-640
[15] Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 253-255
[16] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 70
[17] *Ulus*, 15 Kasım 1965

olarak bile ufukta görünmüyordu. 1945 de bir karşı partiyi bütün samimiyetimizle teşvik ettiğimiz günlerde, bazı uzak görüşlü arkadaşlarımızın endişe ettiklerini, hatta bana şahsen "Senin başına neler geleceğini biliyor musun?" dediklerini hatırlarım"[18]. Bu ifadelere göre, 1945 yılı, CHP'nin hem güçlü ve hem de halkın gözünde itibarının zirvesinde bulunduğu yıl idi. İsmet İnönü bu imkândan yararlanarak, çoktandır özlemi duyulan ancak bir türlü gerçekleştirilemeyip sadece temenni olarak kalan demokratik sistemi inşaya yönelik ilk adımı atar ve muhalefet partisinin kurulmasına müsaade eder. 20 Ekim 1968 tarihinde CHP XIX. Kurultayda Genel Başkan seçildikten sonra yaptığı konuşmada bunu kısa ve açıkça ifade eder: "*CHP olarak, tek parti devrinde bütün kudretler elimizde iken CHP'ni iktidardan düşürmek imkânını vatandaşlarımızın eline teslim ettik... Ne dış baskı vardı; ne iç baskı vardı*"[19].

Acaba gerçekten öyle miydi? 1945 yılında CHP gerçekten itibarının zirvesinde miydi? CHP itibarının ve gücünün zirvesinde olduğu için demokratik sistem arzusunu uygulamaya mı koymuştu? Pek tabiîdir ki, demokratik sisteme yönelişi oluşturan ve 1945 yılında muhalif parti kurulmasına müsaade eden bu değişikliğin nedenini sormak ve aramak gerekmektedir. Hem gerçekleri tespit için ve hem de eğer açıklamaları doğru ise İnönü'nün hakkını teslim etmek için.

Çok Partili Sisteme Geçişin Nedenleri

Değişimi Zorlayan Dahili Nedenler

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarır. Bu nedenle de savaşın yıkımlarını yaşamaz. Ancak ne var ki bu sadece görünüştedir. Ortada Türkiye'nin dahil olduğu bir savaş söz konusu değildir. Fakat ülke yönetiminde uygulanan oldukça sert yönetim nedeniyle kendilerini Tek Parti'nin totaliter idaresinde çaresiz hisseden kitleler aynı zamanda savaş ekonomisinin acı reçetelerini de peş peşe tatmak zorunda kalırlar. Elbette ki, savaşa dahil olunmasa bile, gerekli önlemleri almak zorunluydu. Şartlar hiçbir zaman normal bir zamanın gerektirdiği gibi olamazdı. Fakat Türkiye'de hem alınan ekonomik tedbirler çok katıydı ve hem de bu tedbirlerin amacına ulaşmasını sağlayacak tedbirler çok zayıftı. Bunlara yolsuzluk ve idarî suiistimallere karşı sahip olunan sorumsuz davranışlar ve plansızlıklar da eklenince, ülke fiili savaşın olmadığı bir ortamda savaş havasını yaşamak zorunda kalır ve 1945 yılında hâlâ da yaşamaktadır.

[18] *Ulus*, 9 Eylül 1963

[19] 21 Ekim 1968 tarihli gazeteler.

Bazı araştırmacıların ve dönemin tanıklarının şu bazı tespitleri 1940'lı yılların ilk yarısında halkın durumunu ifade etmesi açısından önemlidir: "*II. Dünya Savaşı boyunca ülke içinde uygulanan siyasanın olumsuz sonuçları da olmuştur. Öylesine ki, bir dönem için "ihtikâr", "harp zengini", "yoksulluk" sözcükleri denilince, akla gelen şey CHP'ydi*"[20]. "*Karaborsa ile mücadele hoş, fakat boş bir laftan başka bir şey değildi. Karaborsayla mücadele için görevli olanlar büyük rüşvetle susturuluyorlar, buna mukabil beş on kuruşluk ihtikâr yapanların dükkânları kapatılıyor, hapislere atılıyorlardı*"[21]. "*İşsizlik açlık ve sefalet Türk halkını korkunç bir surette tehdit ediyor, verimsiz, kısır ve donmuş bir devletçilik memleketin geleceğine umutla bakmak imkânlarını ortadan kaldırmış bulunuyordu. Tek partili diktatoryal bir idarenin jandarma vasıtası ile köylü üzerindeki baskısı tarif edilmez bir hürriyetsizlik ve dehşet derecesine çıkmıştı. Atatürk'ün, memleketin efendisi olarak gösterdiği köylü, jandarma ve tahsildardan, yol ve tarım ürünleri vergilerinden sızlanıyor, feryat ediyordu. Memleketin efendisi, altı liralık yol vergisini veremediği için kendisini günlerce yollarda veya madenlerde çalıştıran, yetiştirdiği ürünü vergi adı altında keyfi ölçülerle elinden alan bir terör rejimine artık kendi devleti gözüyle bakamaz olmuştu. Çay, şeker, gaz ve bez gibi mübrem ihtiyaçlarını sağlayamayan halk arasında ölülerini toprağa kefensiz gömenler bile vardı. Vatandaşın sebep gösterilmeden polisçe tutuklanabildiği bir düzende devlet koruyucu değil, kahredici bir kuvvet halindeydi. Hükümetin bir emriyle kapatılan gazeteler memleket işleri hakkında eleştirici yazı yazamıyor ve kısaca, Türk halkı "devlet zorbalığıyla"*[22] *karşı karşıya gelmiş bulunuyordu*"[23]. "*Zeytinyağı piyasasını inhisar alan bakan mı istersiniz; karaborsacıları koruyan vali, umum müdür vs. mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırıttıklarını görebilirdiniz. Bu yüzden memlekete öylesine bir ekonomik buhran içine düşmüştü ki, bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutun da bir kilo çiviye kadar bütün zaruri havayiç altın pahasına elde edilebilir lüks maddeler sırasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp halinde bulunan memleketlerde bile görülmeyen bir vahamet arz etmeye başlamıştı. Hükümet başkanı zavallı Refik Saydam her ne kadar bir "İaşe Teşkilatı" kurmak ve birkaç madde üzerinde tayınlamaya, ya da vesikaya bağlama usûllerini uygulamaya teşebbüs etmiş ise de, bu teşebbüsünü halkın şikayetleri ve direnmeleri yüzünden yürütmeye imkân bulamamanın acısıyla bir kalp sektesine uğrayarak ölüp gitmiştir. Bu şikayetlerin, bu direnmelerin nasıl isyanımsı bir şekil aldığını, İstanbul'da geçirdiğim*

[20] Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s. 182,183

[21] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 24

[22] Gedik, Hakkı, "CHP'nin ve Şefinin Tarihçesi", *Son Havadis*, 26 Eylül1965

[23] Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 26

birkaç ay içinde pek yakından müşahede ettim: Her meslekten, her sınıftan kime rastladımsa hemen hepsi, hükümet ve dolayısıyla İsmet Paşa aleyhine ateş püskürüyordu ve bu hal beni adeta telâşa düşürmüştü"[24].

1920'nin son yıllarındaki ekonomik başarısızlıklar Serbest Fırka denemesiyle açığa çıkarılmış ve takip eden yıllarda uygulanan "*totaliter*" yönetim sayesinde muhalefetin her türlüsü susturulmuştu. İnsanlar, ekonomik sıkıntılarını dahi ifade edemez duruma getirilmişlerdi[25]. İkinci Dünya Savaşı ise bu zor şartların daha da zorlaşmasını sağlamıştı. Ankara'ya ülkenin değişik bölgelerinden, açlığından ölenlerin haberleri geliyordu[26]. Metin Toker'e göre, "*Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmuyordu*"[27]. O yıllarda "*İaşe Müsteşarı Muavini*" olarak görev yapmış olan Şevket Süreyya'nın bizzat görüp duyduklarından hareketle ulaştığı tespitler, ülkenin yaşadığı şartları ifade etmesi açısından son derece önemlidir: "*Şartlar hakikaten kötüydü. Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve Ordunun yönetim mevkilerinde görevli bir komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulunup bulunamayacağını, uçaklarına, motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedek lastik bulabileceğinin kaygısıyla düşünüyordu. Başlayan güne birliklerine et, yağ, çay, şeker bulup bulamayacağını düşünerek kaygılar, şüpheler içinde giriyordu. Telefonlarımız, hatta gecenin geç saatlerine kadar işliyordu. Hiç durmadan şu validen ertesi gün halka dağıtacağı hububat kalmadığını, şu Ordu Donatım veya yönetim makamından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz vâsıtaların atıl hâle geldiğini bildiren kaygılı haberler alıyorduk. Meselâ İzmir'de Palamutun, küspenin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu. İzmir Valisi bir gün bana İzmir'de kasasını açarak: "İşte dün fırınlardan çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım" diyerek taşla moloz arası kara bir hamur, daha doğrusu çamur parçası göstermişti. Hülâsa öyle olmuştu ki, her gün en az, 1.000 ton halk ve 1.000 ton ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddesinin ambarlara girmesi lâzım gelirken, her akşam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün ve bütün yurtta, ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabileceğini gösteriyordu*"[28]. Mahmut Goloğlu'nun tespitleri ise şöyledir: "*Aynı tek partinin uzun süre iktidarda kalmış olmasının doğurduğu bıkkınlığa Milli Şef döneminin yarattığı özgürlük özlemi hayat*

[24] Karaosmanoğlu, Y. Kadri, "Politikada 45 Yıl", s. 159
[25] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s 142
[26] Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s. 190
[27] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 23
[28] Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, s.203

pahalılığı ve geçim zorluğunun sıkıntıları, adam başına günde 125 gram ekmeğin aile sofrasında paylaşılamamasının ve ölüye kefen bezi bulamamanın üzüntüsüyle dünya savaşını Türkiye'yi de etkileyen bunalımları eklenmişti. Özetlemek gerekirse aleyhteki şartlar öylesine hep bir araya gelmişti ki; Tüm ulus, ne olursa olsun, Halk Partisini iktidardan uzaklaştırmak hevesine kapılmıştı"[29]. "*Milli Şef*" İsmet İnönü ise, devrin tanıklarının ve konunun araştırıcılarını bu tespitlerini teyit eder mahiyette olmak üzere, daha 1 Kasım 1942'de, Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmasında şunları söyler: "*Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belâsı vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret meta'ı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirası için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan bir kaç politikacı, büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır. Üç-beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı âşikâr olan zararlarını gidermek yolu vardır. Ticaret ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız*"[30].

Yeni Vergiler

1940'lı yılların ilk yarısında halk ve özellikle de nüfusun büyük bir kesimini oluşturan köylü, ekonomik anlamda bir sefalet içerisindeydi. Savaş gerekçesiyle çıkarılan vergi kanunları sefaleti katlayarak büyütmüştü. Sık sık, insanların son ekonomik umutlarını da yok eden yeni vergiler tahsis ediliyordu. 17 Mayıs 1940'da kabul edilen 3828 sayılı yasayla kazanç vergisi (çeşidine göre) % 50, % 25, % 10, hava kuvvetlerine yardım vergisi % 100, muamele vergisi % 100 artırılmış, şekerden kilo başına 7 kuruş vergi alınmaya başlanmış, çaydan alınan vergiye kilo başına 25 kuruş, bazı giyim eşyasından alınan vergiye % 10 zam yapılmış, her çeşit taşımacılık % 25 üzerinde vergiye bağlanmıştı. Tütün ve içkiden alınan vergilerle tekel kibritinden alınan vergiler de artırılmıştı. Bu yasaya ek olarak 29 Mayıs 1941'de kabul edilen 4040 sayılı kanunla da koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, at, katır, deve, eşek ve domuz üzerinden vergi alınmaya başlanmıştı. Bu vergiler hayvan başına 10 kuruştan 125 kuruşa kadardı. Bunu 29 Mayıs 1941'de kabul edilen 4041 sayılı kanun izlemiş ve bununla da şeker ve glikozdan alınan vergiler yükseltilmişti. Ayrıca, 17 Mayıs 1944'de benimsenen 4564 sayılı kanun kazanç vergilerini yeniden artırmıştı. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle konulan bu

[29] Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, s. 401.402

[30] İnönü, *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s. 370, 371

vergilerin birçoğu dolaylı vergilerdi. Başka bir deyişle, yükünü halk kitlesinin çekmiş olduğu vergilerdi. Ayrıca, bir başka vergiyle de, Toprak Mahsulleri Vergisi ile doğrudan doğruya köylüye bir kez daha yüklenilmişti.

Varlıklı kesimlere hitap eder tarzda TBMM'nin 11 Kasım 1942 günlü oturumunda görüşülerek kabul edilen "*Varlık Vergisi Kanunu*"nu da günün şartlarını göstermesi açısından ayrıca belirtilmesi gereken bir konudur. Gerekçede "*Varlık Vergisi Kanunu*" nun "*gelir ve varlık sahiplerinin malları ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere*" uygulanacağı belirtilmiş ve amacının ise, "*kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek elde ettikleri kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri*" vergilendirmek olduğu öne sürülmüştü. On yedi maddeden oluşan bu yasaya göre, büyük çiftçiler, 2500 lira gelir getiren ya da değeri en az 5000 lira olan taşınmaz mal sahipleriyle yerine göre şirket ortakları bu verginin uygulama alanı içine alınırlar. Kimin ne vergi vereceği, o yerin en büyük mülki amiri, mal memuru, tazirler ve belediyelerden seçilen üyelerden oluşan bir "*komisyon*"ca belirlenecektir. Bu komisyonun belirleyeceği oranlara karşı itiraz olanağı tanınmamış olup, verginin on beş gün içinde ödenmesi gerekmektedir. On beş günlük sürenin bitiminden başlayarak iki hafta içinde verginin cezalı olarak ödenebileceği öngörülür. Vergi yine ödenmezse, bu kez zorunlu çalışma yükümlülüğü doğacaktır[31]. Vergi borçlusunun, eşinin, birlikte oturan ana baba yada çocuklarının mallarına verginin alınmasını sağlamak amacıyla el konulabilecektir. Vergi borcunu ödemeyerek çalışma yükümlülüğü altına girenlerin, bu zorunlu çalışmalarının sonunda ellerine geçmesi gereken paranın yarısı vergi borcuna karşılık kesilecektir.

Varlık Vergisi'nin ırkçı niteliğini reddetmek mümkün değildir[32]. Verginin uygulanış biçimi de bunun kesin kanıtıdır. Bu nedenle Taner Timur "*Verginin... ırkçı ideolojinin etkisi ile azınlıklara karşı kullanılmış olduğu bir gerçektir*" tespitinde bulunmakta zorlanmaz. Bununla birlikte, adeta vergiyi ihdas edenlerin zihniyetini yansıtır bir yaklaşımla, Timur şunu da söyler: "*Milli Korunma Kanununun uygulanması ile ortaya çıkan savaş zenginleri arasında Musevî, Rum ve Ermeni kökenli vatandaşlarımız*

[31] Kendilerine çıkarılan vergi borçlarını ödemeyenlerin çalıştırılacakları yerler Deveboynu Geçidi, Van ve civarı, Erzurum Zigana Dağı, Elazığ, Kopdağı, Diyarbakır, Siirt ve Palu olarak belirlenir (Bkz: *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1942).

[32] "Varlık Vergisi, bir kazanç ve sermaye vergisi olarak düşünülmesine rağmen uygulamada bu vergi gayri müslimlere, dönme olan Türk vatandaşlarına ve Türkiye'de oturan ecnebilere yönelik olmuştur. Bu verginin uygulanmasında gayri müslim azınlıklar, Müslüman Türklere göre 4 misli daha ağır oranda vergilendiirlmiştir" (Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s. 176)

önemli bir oran teşkil ediyordu"[33]. Nadir Nadi'nin Varlık Vergisine ilişkin tespiti ise şöyledir: "*Kanunun uygulanış tarzı, ne yazık ki ne hak, ne hukuk, ne sosyal adalet, hatta ne de ırkçılık ilkeleriyle bağdaşmayacak derecede keyfi ve totaliter bir zihniyeti açığa vurmuş oldu*"[34].

Varlık Vergisi'ni ver(e)meyenler için hazırlanan çalışma kamplarının en büyüğü Erzurum Aşkale'de oluşturulur. Kampta toplananların görevi İran-Trabzon transit yolunu temizlemek ve Erzurum-Sivas yolunu inşası için toprak kazmak ve taş kırmak olarak belirlenir. Çalışma kampında bulundukları sırada 21 kişi ölür. Ölüm oranı % 1,5'dir. Vergi borcunu ödemeyenlerin çalışma kampına gönderilmesi uygulaması iç ve dış tepkiler nedeniyle 1943 yılının Eylül ayından itibaren gevşetilir ve Aşkale'dekilerin bir kısmı Eskişehir/Sivrihisar'a sevk edilirler. Uygulama, 16 ay sonra, 1944 yılının Mart ayında sona erdirilir[35].

---

[33] Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 243

[34] Nadi, *Perde Aralığından*, s.178

[35] Aşkale Çalışma Kampında bulunan Parseh Gevrekyan kamp hayatını hatıralarında şöyle anlatır: "Bize kötü davranmadılar. Varlık Vergisi'nde çalışma zorunluluğu uygulaması sadece gösterişti. Dışarıdan çok sert görünen, yaşayanlar açısından ise, nispeten yumuşak bir gösteriş... Sevk merkezinde az kalınırdı. Sirkeci-Demirkapı'daki merkezde üç gün çadırlarda kaldık. Daha sonra bizi kafileler halinde Haydarpaşa'dan trene bindirdiler. Bu aşamaya kadar bizimle askerler ilgileniyordu. Ben sekizinci kafiledeydim. Trende üçüncü mevkiide yolculuk ediyorduk. İki gece, üç günde Erzurum'da olduk. Bizi vergiyle ilgili özel olarak görevlendirilen memurlar karşıladı. Erzurum'da 3-4.000 kişi vardık. Ayrıca ilk 5-6 kafile Aşkale ve Pırnakkabın köylerine yerleştirilmişti. Toplam sayımızın 6-8.000 kişi olduğunu sanıyorum. Bir Erzurum'da kalanlar, diğer arkadaşlarımızdan daha rahattık. Yedi, sekiz kişi birleşip ev tutmuştuk. Yerde yatılırdı. Çarşıya gider, alış-verişimizi yapardık. O ara gerek Erzurum'da, gerekse Sivrihisar'daki köylülerin ve tüccarların gelir kaynağı olmuştuk. Düşünün ki, Kars'tan kampa yağ getirirlerdi. Akşamları çıra yakardık. Yemek ortak pişirilirdi. Hepimizin gözü postadaydı. Daha sonra bizi orada bulunan büyük bir okula yerleştirdiler. Bir yatakhanede 25-30 kişi kalıyorduk. Sabahları bizi topluca şehir dışındaki tarlalara götürüyorlardı. Akşama kadar burada oturuyor, sonra da evimize dönüyorduk. Rahattık. Sayım olmazdı. İsteyen evde kalabilirdi. Akşamları bir saz heyetimiz vardı. Cümbüş yapardık. Eğer ekonomik olarak çökmemiz, hasret ve güç yaşam şartları olmasaydı, "tatil yapıyorduk" diyebilirim. Ancak, Erzurum'da 20-25 kişi kaybettik. Çoğu yaşlıydı. Onları da aynı yere gömdük. Ermeni, Rum ve Musevi cemaati olarak cenazeleri hep birlikte kaldırdık. Birlikte zorluklara göğüs gerdik. Aramızda güçlü bir dayanışma vardı. Parası olmayanlara, yiyecek alamayanlara yardım ederdik. Bu dayanışma İstanbul'a gelinceye kadar sürdü... [Aşkale ve Pırnakkabın köyünde yaşayanlara gelince] O arkadaşları çalıştırıyorlardı. Aşkale'deki tek katlı beton bir binada kalıyorlardı. O arkadaşların yaptıkları Kop Dağı'ndaki yolu gördüm. Yolun kenarında altı-yedi metre kar vardı. Kurt sürüleri ile uğraştıklarını anlatmışlardı. Aşkale'deki arkadaşlar, Erzurum'a geldiklerinde, bizim şartlarımıza gıpta ederlerdi. Çünkü onlara likör bile ikram ederdik. Erzurum'da sekiz ay kaldım. Daha sonra havalar giderek soğumaya başladı. Bunun üzerine bizi Sivrihisar'a yolladılar... Benim bildiğim kadarıyla kaçan da olmadı. Ancak bazı arkadaşların kamptan İstanbul'a gidiş işlerini yoluna koyup döndükleri

Halkı sefalete daha fazla mahkum eden, ekonomik olarak toplumun ekseriyetini teşkil eden kitlenin yaşam şartlarını daha da zorlaştıran bir diğer uygulama Yol Vergisi'dir. Esasında, Yol Vergisi daha önceleri alınmaya başlanır. Türkiye'de 2 Haziran 1926'dan itibaren 18-60 yaşları arasındaki erkeklerden "*Şose ve Köprüler Kanunu*"nu 9. maddesi uyarınca "*Yol Mükellefiyeti*" veya "*Yol Parası*" adıyla vergi alınmaya başlanır. Kanuna göre mükellefler her yıl 10 gün süreyle devlet için bedeni çalışma yapacaklar, eğer bunu istemiyorlarsa belirli bir miktar parayı "*nakden*" ödeyeceklerdir. Yıllara göre değişen para miktarı genellikle 6,8 veya 12 lira olmasına karşılık 1947 yılında gittikçe artan oranla 18 lira olur[36].

Yol vergisinin servet veya gelir ile bir ilgisi yoktur. Zengin-yoksul 18-60 yaş grubundaki her erkek "*Şose ve Köprüler Kanunu*"nunun getirdiği sorumluluğa sahipti. Dolayısıyla servet sahipleri için önemsiz sayılabilecek bir mali ceza getirmesine karşılık, o cezayı ödeyemeyecek yoksul halk için ağır bir yüktü. Özellikle savaş yıllarında halkın ek vergilerle ekonomik durumu daha da bozulduğu için, yol vergisi yoksul kesimleri cezalandıran bir unsura dönüşür. Bedenen çalışamadığı için para vermek zorunda olan köylüden tek geçim kaynakları olan ineğini, öküzünü, koyununu ve hatta tavuklarını satanlara sıklıkla rastlanır[37]. Dönemin tanıklarından Mahmut Goloğlu'nun, Yol Vergisi'nin toplumdaki etkileriyle ilgili olarak anlattıkları önemlidir: "*Yol parasını vermeyen köylüye gaz yağı*

olmuştu. Kaçma imkânı vardı. Ama Erzurum'dan nereye kaçacaksınız? Zaten savaş sürüyor... Erzurum'da yükümlüleri trenlerle Sivrihisar'a taşımaya başladılar. Toplam 5-6.000 kişi vardık. Bizi hayvan vagonlarına tıkıştırıyorlardı. Çok güç koşullarda yolculuk yaptık. Tren zaman zaman molalar veriyordu. O zaman biz de inip geziyorduk. Hatta bu gezintiler sırasında arkadaşlarımızın treni kaçırıp sonraki mola yerine yetiştiği çok olmuştur. Sivrihisar'a vardığımızda, bizi askerler gibi sıraya sokup düzenli yürümemizi istediler. Ancak kısa sürede disiplin yine gevşetildi. Kampımız çadırlardan oluşuyordu. Her çadırda 15 kişiydik ve herkes yanyana uyumak zorundaydı. Çadırlarda her camaatten beş kişi kalıyordu. Kampın kurulduğu düz alan çevresinde hiçbir yerleşim alanı yoktu. Zaten bütün kamp yaşantımızda yiyecek bizim için sorun olmuştu. Ancak Sivrihisar'da bu sıkıntıyı daha fazla hissettik. Kampın yanında kurbağalı bir dere geçerdi. Dereden suyu mendil ile perdeleyerek içerdik. Yoksa ağzımıza kurbağa yavrusu kaçardı. Kampta sorumlumuz olan Ragıp adında bir binbaşı vardı. Bize çok eziyet etti. Her gün çadırı söktürür 20 metre öteye yeniden kurmamızı isterdi. Bir süre sonra çevredeki köylülerden yiyecek almamızı da yasakladı. O dağın başında ne yapacağımızı düşünürken, bir de baktık ki, Ragıp, kendi adına kantin açıvermiş" (Akar, Varlık *Vergisi*, s. 107-109)

36 Berksan, *Yol Davamız*, s. 73-80

37 "Mükellef üç erkeği bulunan fakir bir ailenin senede 12'şerden 36 lira yol parası ödemek için ne kadar sıkıntı çektiği ve hatta bu yüzden bazen çift hayvanlarından veya sağmal ineklerinden birini, yahut tohumluk buğdayından, mısırından birini satmak zorunda kaldığı çok yerlerde çok defa görülmüş üzücü ve elemli hadiselerdir" (Rahmi Eyüboğlu, "Yol Vergisi", *Vatan*, 4 Aralık 1946)

dağıtımı yapılmıyordu. Yol parasını veremeyen köylüler habire çocuk yapıyorlardı. Çünkü beş çocuklu ailelerden yol parası alınmıyordu. Üç çocuklu bir kadın yol parasını veremediği için, elleri kelepçeli götürülmüştü. Tahsildarlar, okur-yazar olmayanlara verdikleri makbuzlara eski tarihler atıp devamlı olarak yol parası istiyorlardı. Bir kadının tek horozunu da vergi borcuna karşılık haczetmişlerdi. Jandarmanın baskısı da dayanılmayacak dereceye varmıştı"[38]. Yine dönemin tanıklarından Saim Burçak ise, özelde yol vergisi ve genelde diğer vergiler dahilinde şunları anlatır: "*Atatürk'ün memleketin efendisi olarak gösterdiği köylü, jandarma ve tahsildardan, yol ve tarım ürünleri vergilerinden sızlanıyor, feryat ediyordu. Memleketin efendisi altı liralık yol vergisi veremediği için kendisini günlerce yollarda ve madenlerde çalıştıran, yetiştirdiği ürünü vergi adı altında keyfî ölçülerle elinden alan bir terör rejimine kendi devleti gözüyle bakamaz olmuştu*"[39].

18 Ocak 1940 günü, ekonomik sefalet içerisinde olan kesimleri korumak gerekçesiyle 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu kabul edilir. Bu kanunla işler daha da kötüleşir. Kanun, belirli bir kesimi korumaya karşılık, bilhassa dar gelirli kesimleri daha sefil yapmak, elindeki son varlıklarını da almak için çıkarılmış gibidir: Kanunun 4. maddesi şöyledir: "*Her dört hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa mükellefiyetinden istisna edilir*". Timur'a göre bu maddenin yorumu şudur; "*Böylece 40 dönümden az [kırk dönüm=dört hektar] arazisi olan küçük çiftçiler için bütün öküzlerini milli müdafaa mükellefiyeti olarak devlete vermeğe mecbur kılınmaktadır. O dönemde (şimdi de olduğu gibi) tarımda küçük mülkiyetin çok yaygın olduğu düşünülürse, bu maddenin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar. Gerçekten de maddeye göre, küçük çiftçiler en önemli üretim araçlarını devlete vermek suretiyle tarım yapma olanağını geniş ölçüde kaybetmektedirler... Milli Korunma Kanunu uygulaması, çeşitli maddelerin tevziatı (dağıtımı), fiyat kontrolündeki tutarsızlıklar ve ithalat-ihracat olanakları yaratma gibi yollarla toprak ağaları ve ticaret burjuvazisi içinde bir kesimin palazlanmasına yol açtı. Bürokrasinin, bunlarla işbirliği halinde olan bir grubu da aynı süreç içinde (harp zenginleri) kategorisine dahil oldular*"[40].

---

[38] Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 26

[39] Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 26

[40] Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 232, 237, 238;
Dönemin Tokat milletvekili Galip Pekel, Meclis kürsüsünden uyarı mahiyetinde olacak şekilde şunları söyler: "Harp mükellefiyeti kanununun vesaiti nakliye üzerine koyduğu bütün ağırlığı 40 dönümden az hububat eken çiftçiler üzerine çökecektir. Netice itibarıyla zenginler öküz mükellefiyetinden kurtulacak ve fakirler bunu çekecektir. Halbuki memlekette en büyük miktarı 40 dönümden az ekenler teşkil eder. Çiftçilerimizin belki %75'i bu vaziyettedir ve asıl bunların himayesi lazımdır. Beri taraftan

1940'ın ilk yıllarında, halkın ve özellikle de köylünün sefaleti, yeni vergiler veya mevcut vergilerin artırılmasıyla, milletvekillerinin dahi dayanamayacakları bir aşamaya gelmişti. 19 Nisan 1944'de yeni vergi düzenlemesine giderek bazı vergi oranlarını artıran tasarı TBMM'nde görüşülürken, Eskişehir milletvekili Emin Sazak'ın sözleri, günün şartlarını ifade etmesi ve dahili itiraza örnek olması nedeniyle önemlidir. Ancak, ilgili milletvekilinin konuşmasından da anlaşıldığı üzere, halkın çektiği sıkıntılar Dünya Savaşı gibi irade dışı gelişmenin bir ürünü olarak değerlendirilmez. Eğer yaşanan şartların nedeni irade dışı şartlar olacak olsa, hükümete yönelik tepkinin olmasını ve özellikle de hükümet partisinin bizzat kendi milletvekili tarafından gerçekleştirilmesini beklemek mümkün olmaz. Dolayısıyla anlaşılıyor ki, problemin kaynağında Dünya Savaşı değil, en iyimser ifadeyle hükümetin uygulamalardaki eksiklik ve yanlışlıkları vardır. Emin Sazak'ın TBMM'ndeki konuşmasının bir kısmı şöyledir: "*Ben görüyorum ki, bu hububat ekenler -çiftçilerin hepsi de ya böyledir ya- ayağında çarığı olmayan, üstünde örtecek yorganı olmayan, odunun üzerine başını koyup yatan kimdir dediğimiz vakit, işte bu vergi mevzuuna dahil olan insanlardır. İnsaf edin arkadaşlar, erbabı namustan olan memurlara acımamak elden gelmez, feci bir vaziyettedirler ama, bacağında donu, ayağında çarığı üstüne örtecek yorganı olmayanların, yanında onlara o kadar acınmaz... Şehirliye bir defa Varlık Vergisi diye dokundun, her taraftan vaveylâ koptu. Neyi ucuzlattın ki bunu arttırıyorsun? Verdiğin küreği mi ucuzlattın, sapan demirini mi ucuzlattın?... Onlar ne desen yapar. Çiftçiden başka bugün hiç kimseye denemez ki elindeki buğdayı ver, sen mısır ekmeği, meşe pelidi ye. Bu yalnız çiftçiye denir... Yüzde sekisi yüzde iki artırmakla eskisini dahi alamayacaktır. Niçin artırıyorsun birader, sana ne yaptı?... Bu adam ayağına bir don bulsa niçin onu yine çıplak bırakmaya çalışıyorsun?*"[41]. Daha önceleri, 5 Ağustos 1942'de, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıya değinirken, "*...zengin ve paralı adamlar için mesele mevcut değildir*"[42] diyerek sıkıntıların kimler için olduğunu açıklar.

Susturulan Bir Toplum ve Konuşmaya Çalışan Aydınlar

Savaş yılları, özgürlük ve hakların hemen hemen tamamıyla askıya alındığı, basının üzerindeki süregelen ağır baskıların daha da ağırlaştırıldığı yıllar olur. Hiç olmadık nedenlerden dolayı dergi ve gazeteler kapatılır, yazarlar sürgüne gönderilir veya cezaevine konulur. Birçok ünlü

on öküzü olandan birini bile almazken, beri tarafta bütün serveti bir tek öküz olanın elinden bunu alacağız" (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, İcma: I, C. 8, 18.1.1940)

41 *TBMM, Zabıt Ceridesi*, C. 8, 9. Dönem 7. İçtima 44, Celse 1, s. 66

42. Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, s. 256

yazar, hükümetin istediği tarzda yazmadığı için cezalandırılır. Rıfar Ilgaz için 1 Ağustos 1944'de verilen bir mahkûmiyet hükmünün gerekçesinden izleyeceğimiz şu kısa bölüm bile, o dönemde basın özgürlüğünün hiç bulunmadığının kesin bir kanıtıdır. Gerekçede "*[Yazar] Remzi başlıklı parçasında: Bir fakir talebenin perişane halini tasvir ediyor. (Ne var bunda sıkılacak, utanmak bize düşer) demek suretiyle cemiyetimize tarizde bulun[uyor], çocuk dersini bilmiyor, fakat herşeyin piyasasını ve karaborsayı bildiğini ve bunun kendisine yeter olduğunu söylüyor (bilmediğin şahsî zamirler olsun) demekle cemiyetimizin içyüzüne tarizde bulun[uyor]*" denilerek, Rıfat Ilgaz, "*Sınıf*" adlı kitabındaki şiirler nedeniyle suçlu bulunur ve cezalandırılır. İşin daha da ilginç yanı, bilir kişilerin bu şiirlerde hiçbir suç öğesi bulmamış olmasına karşın, mahkeme kararının gerekçesinde, hükümet bu kitabı toplatmış bulunduğuna göre suç öğesi taşıdığının açık olduğu belirtilir[43].

1945 yılına gelindiğinde, halkıyla ve aydınıyla Türkiye susturulmuştu. Bunun tek istisnası Savaş sonrası olur. Savaş sonrasında, dünyanın yeni yeni içine girdiği şartlardan da cesaret alınmış olmalı ki, uzun süredir hiç rastlanmayan bir şekilde bilhassa akademik çevrelerde bazı muhalif sesler yükselmeye ve CHP iktidarını eleştirmeye veya bu iktidarın uzun süredir modeli olan Batı'daki totaliter idarelerin eleştirilerine rastlanmaya başlanır. Yusuf Ziya Özer ve Osman Nuri Uman bu duruma örnek teşkil ederler. Onların yıllar önce yazdıkları ve pek fark edilmemiş olan,[44] totaliter sistemlere yönelik eleştirileri yeni yeni fark edilmeye başlanır. Her iki yazarın da kitapları 1939 yılında yayınlanır. Ve her ikisi de totaliter sistemleri eleştirmek için kitaplarında bir bölüm ayırırlar. Yusuf Ziya Özer, "*Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*" adlı eserinde şunları belirtir: "*Totaliter... devletler demokrasiye, liberalizme, parlamentarizme muhalif olan ve bütün kudretleri şefte yani hükümet reisinde toplanmaya iltizam eden devletlerdir. Bu siyasi akideye göre, demokrasi bir hayal, liberalizm bir yalancılık, parlamentarizm bir acz ve zaaftan ibarettir*"[45]. Osman Nuri Uman ise, demokrasinin faziletleri ile demokrasi karşıtı rejimlerin kusurları hakkında şunları yazar: "*Demokrasi, en adilane olan prensiptir. Çünkü bu sistemde kanunlar bütün halk için yapılır. Demokrasi, en akilane olan bir sistemdir. Zira siyasi terbiyenin yüksek tabakasına çıkan halk üzerinde bir heyetin uzun müddet*

[43] Yetkin, *İktidar Sanata Karşı*, s.128-136

[44] Esasında her iki yazarın da totaliter sistemleri ve onun şahsında Kemalist sistemi eleştiriyor gibi göründükleri yerde, Kemalist kadroyu övmeyi ihmâl etmedikleri dikkatten kaçırılmamıdır. Bu durumda Kemalist iktidarın rahatsızlık duyması o günün şartlarında pek mümkün görünmemektedir. Bu ifadeler daha çok ancak sonrası yıllar için eleştiri anlamı taşır.

[45] Özer, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, s. 309

hakimiyet sürmesi ancak o halkın rızasıyla kabildir.... Madem ki bir rejimin muhafazası halkın rızasına bağlıdır, iyisi hükümeti halkın arzu ve rızasıyla kurmaktır.... Kemalizm, diktatörlükten nefret eder...Komünistlik yalnız işçilerin diktatörlüğü üzerine kurulmuştur. Faşizmde yalnız bir adam hakimiyeti eline almıştır. Kemalizmin şiarı bunların tam zıddına olarak milletin hakimiyetidir"[46].

Esasında -bildiğimiz kadarıyla- akademik çevrelerde, Türkiye rejimine yönelik ilk ciddi eleştiriler Batılı totaliter sistemlere yönelik olarak Ali Fuat Başgil tarafından yapılır. 1942 yılında yayınlanan "*Esas Teşkilat Hukuk Dersleri*" adlı kitabında faşizmin devlet anlayışını şu sözlerle eleştirir: "*[Faşizmde] devlet fikri, devlete bağlılık ve itaat terbiyesi yaratmaya özenmiş ve bu yolda bizce kabul olunmayacak ifratlara düşmüştür. O suretle ki faşist doktrinde fert, mabutlaştırılan bir devlet fikrine feda edilmeye kadar gidilmiştir. Devlet nihayet şahıslar ile temsil olunmaktadır. Devleti mabutlaştırmak fiili bir diktatörlüğü meşrulaştırmak demek olur... Bizce devletle millet birbirinden ayrı şeyler değildir. Devlet, millet cemiyeti üstünde bir heyula değildir; millet cemiyetindeki birliğin ve teşkilatın sadece hukuki bir ifadesidir*"[47]. Başgil, yine aynı kitabında, Türkiye'nin hep ideali gibi gösterilen, ancak o yıllarda ısrarla uzak durduğu demokratik sistemi şöyle açıklar: "*Hükümet edenlerin Devlet postunu malikaneleri gibi almayıpta millet malı telâkki etmeleri ve Devlet kuvvetini yalnız memleket nam ve menfaatine kullananlar için yegâne yol, bu posta oturacakları halkın bizzat tayin ve intihap etmesidir. Hükümdarlıklarda devlet kuşu babadan evlâda konar ve hükümdar hükümetine bir aile patrimuanı gözüyle bakar. Diktatörlüklerde ise, Devlet başındakiler bu makamı kuvvetleriyle, iktidar ve liyakatleriyle zaptettiklerine inanır ve inandırmaya çalışır ve onu elden çıkarmamak için en zalimane vasıtalara müracaattan çekinmez. Bu türlü Devletlerde şahıs, aile, dost ve ahbap kaygusu millet menfaatleri ve memleket ihtiyaçlarının üstüne çıkar. İşte demokratik fikir, ruh, sistem bu türlü Devlet telakkilerine, amme kudretinin bu türlü suiistimaline karşı durur*"[48].

Bütün bunlar, İnönü'nün yıllar sonra söylediği gibi, CHP'nin itibarının ve gücünün zirvede olduğu bir zamanda demokratik sistemi inşa çalışmasına kendi arzusuyla başladığı görüşünü doğrulamaz. Hatta tam tersinin doğruluğunu ispatlar. Bunun böyle olduğunu da bizzat İnönü'nün kendi ifadeleri tasdik eder: "*1945 ve 1946 da demokratik rejimi getirmeseydik, asıl kanlı ihtilâl o zaman olacaktı ve o zaman bugünkü pek kıymetli Atatürkçüler ağızlarına geleni söyleyip, memleketi, bir büyük harp badiresinden selamete*

[46] Uman, *Esasiye Hukuku* s. 67, 68

[47] Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, C. II, s. 170

[48] Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, C. II, s. 174-175

çıkmış olan memleketi ayaklarıyla isyana itiyorlardı"[49]. CHP Erzincan Milletvekili Behcet Kemal Çağlar ise bu gerçeği 1949 yılının başlarında ifade eder: "*İnkılap yaptık, milleti harbe sokmadık diye halkın, altın heykelimizi dikeceğini sanıyorduk. Ferih fahur demokrasiye başlayalım dedik. Baktık ki, halk bizi sevmiyor... Artık ağzımızla kuş tutsak, değil memleketi, dünyayı kurtarıcı tedbirler bulsak halkı tatmin edemez bir hale gelmiş bulunuyoruz*"[50]. Hikmet Bayur ise şunları ifade eder: "*Bay İsmet İnönü'nün demokratik bir düzene girmemize razı, daha doğrusu buna mecbur olmasının ikinci nedeni iktidarın aşırı yıpranmış bulunması, kötülüklerin alabildiğine yapılmış olması, her yerde, kahvelerde, trenlerde, otobüslerde halkın açıktan açığa hükümeti suçlaması ve hele o ana kadar her işin başında görünmeğe özendiği için en ağır kınamaların kendisine yönelmesi idi*"[51]. Metin Toker ise o günün toplumsal şartlarını şöyle anlatır: "*MKP [Milli Kalkınma Partisi]'nin ciddi bir tarafı yoktu... Türkiye'de CHP'ye karşı olmak arzusu öylesine kuvvetliydi ki, DP henüz kurulmamışken bu uydurma siyasi teşekkül bile yer yer rağbet gördü*"[52]. DP kuruluşunu takiben Celâl Bayar'ın yurt gezisi sırasında yaşanılanlar, günün şartlarını ifade eden önemli ipuçları verir. Metin Toker anlatıyor: "*Adana'dan Tarsus'a, Mersin'e gittik. Ben hep Bayar'ın otomobilindeydim. Halk heyecan içinde muhalefet liderini bekliyordu. Her yerde sokaklar doluydu. Millet Bayar'ı görünce: "Yaşa babamız! Kurtar bizi babamız..." diye bağırıyordu*"[53].

Süreyya Aydemir'in belirttiği gibi "*Halk Partisi, diğer partiler içinde ve halkın oyları ile, yani bir parlamento mücadelesi yaparak gelmiş bir parti değildi. O bir devlet partisiydi. Bir devlet, yani biraz da dikta partisi olmak hakkını, 1919'dan beri gelen olaylardan ve hepsinin üstünde de Atatürk'ün ebediyen tartışma kabul etmezliğine bağladığı hatıralardan alıyordu*"[54] ve bu nedenle totaliter bir sistemi kolaylıkla teşkil etmişti. Fakat, söylem olarak sürekli halkın iradesi ifade olunuyordu. Genel Sekreter Şükrü Kaya'nın 27 Aralık 1936 tarihli konuşması buna bir örnek teşkil eder: "*Halkın ekseriyetinin intihabını kazanmak memleketi idare etmek için kâfi değildir. İntihabı kazanarak memleketi muayyen bir müddet için idare etmek kâfi gelmez. Bu bir nevî diktatörlük olur. Atatürk inkılabı her nevî diktatörlüğü reddeden bir rejimdir. Halk her zaman her yerde kendisinin vekil ettiği*

[49] TBMM'nin Aralık 1969 tarihli oturumundaki konuşması. Bkz: Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 55

[50] CHP Meclis Grubunda 22 Ocak 1949 günü yapılan müzakereler. Bkz: Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 36

[51] Bayur, Hikmet, "Atatürk-İnönü İlişkilerini İçyüzü", *Son Havadis*, 11 Şubat 1968

[52] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 106

[53] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 117

[54] Aydemir, *İkinci Adam*, C.III, s.92

mebuslarının ve hükümetin işlerini murakebe edebilmelidir. Atatürk'ün kurduğu halkçılık budur"[55] Ancak, teori ile pratik arasındaki uçurumu yorumlayacak söz bulmak zordur.

Statükonun Devamı Gayretleri ve Siyasi Muhalefet

1940'lara gelindiğinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz şartlar toplumu iyice germiş durumdadır. Akademik çevrelerde yükselen muhalif sesler TBMM'ne de yansımaya başlamış bulunmaktadır. Toplum patlamak üzeredir ve vanayı biraz açıp basıncı azaltmak gerekmektedir. Bu nedenle CHP idarecileri tarafından Serbest Fırka örneğine benzer güdümlü bir muhalefetin teşkili düşünülür. "*Müstakil Grup*" bu gelinen noktanın ürünü olur. Müstakil Grubun CHP'nin 1939'daki Beşinci Büyük Kurultayı'nda gerçekleştirilen tüzük değişikliğiyle oluşturulması göstermektedir ki, "*Milli Şef*" ve çevresi muhtemel gelişmeleri oldukça erken bir zamanda sezmişler veya önceden muhtemel gelişmelere karşı bir önlem almayı düşünmüşlerdir.

Müstakil Grup, Genel başkana bağlı olarak çalışacak ve 21 kişiden oluşacaktır. Bu kurulu genel başkanca seçilecek bir Genel Başkan vekili yönetecek, grup üyeleri, CHP Meclis Grubu toplantısına katılmakla birlikte oy kullanamayacaklardır. Müstakil Grubun üyeleri hükümette yer alamayacaklardır. Müstakil Grubun toplumsal gerginliği azaltamadığı, arzulanan fonksiyonu yerine getiremediği anlaşılınca 10 Mayıs 1946'da kaldırılır[56].

1945 yılına gelindiğinde daha önce görülmeyen bir şekilde CHP Meclis Grubu'nda bazı muhalif sesler duyulmaya başlanır. "*Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocaklarının Kurulması*" hakkındaki kanun tasarısının TBMM'nde görüşülmesi, Parti içi muhalefetin varlığını su yüzüne vuran önemli bir gelişme olur. Milletvekillerinden Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'ın konuşmasında yer alan bir cümle gelinen aşamayı göstermesi açısından önemlidir; "*Bunu [kanunu] kabul etmiyorum. Ekonomik işler şakaya gelmez. Şef'im böyle istedi diye buraya gelmemeli*"[57]. Adnan Menderes, Refik Koraltan, Celâl Bayar, Fuat Köprülü ve Recep Peker muhalif sesin önemli temsilcileri olurlar[58]. Buna rağmen, Toprak Kanunu tasarısı 4753 Sayı ve 11 Haziran 195 günü kabul edilerek kanunlaşır[59]. Fakat bu arada, 7 Haziran 1945 günü, CHP'li dört milletvekili "*Dörtlü Takrir*"adıyla anılacak bir önergeyi CHP Meclis Grubuna verirler. İzmir milletvekili Celal

[55] Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, s. 12

[56] Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu*, s.148; Koçak; *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, CII, s.72-82

[57] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 7. Dönem, C. 17, s. 80,81

[58] Bkz: *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1945

[59] *Resmi Gazete*, S. 6032, 15 Haziran 1945

Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü'nün imzasını taşıyan bu önergede özet olarak; yasalardaki ve parti tüzüğündeki anti-demokratik hükümlerin ayıklanması, rejimin baskıcı uygulamalarının bahanesi olan savaş bittiğine göre artık Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrol etmesi, birden fazla parti kurulmasına müsaade edilmesi ve bunların gerçekleşmesi için CHP program ve tüzüğünde düzenlemeye gidilmesi istenir[60]. Önerge, CHP Meclis Grubu'nun 12 Haziran günü yaptığı oturumda okunur ve oldukça sert eleştirilere uğrar. Takrirciler, belirli düzenlemelere gidilmesini arzulayan kişiler olarak değil, Parti'den ayrılmayı hedeflemiş kişiler olarak değerlendirilirler. Takrir'in ise bir bahane olduğu savunulur ve takrir reddedilir[61]. Celâl Bayar'a göre önergenin reddedilmesi Meclis'in iradesinin bir gereği olmaz, karar Çankaya'da alınır[62]. Ahmet Barutçu'ya göre CHP üst kademesi Çankaya'nın da haberi olduğu üzere Takrirciler'i yıpratma kararı alır ve onu uygulamaya koyarlar[63].

Takrir'in gerçek amacının ne olduğuyla ilgili tartışmalar hiç bitmez; uzun yıllar devam eder. Giritlioğlu'na göre, Takrir, Parti içinde bazı düzenlemelerin yapılmasını istemekle birlikte, gerçekte "*bağımsız bir siyasal kimlik kazanmak amacıyla temel oluşturmaya yöneliktir*"[64]. Goloğlu'da "*Dörtlü önerge sahipleri Türkiye'nin "çok partili cumhuriyet" dönemine girmesini istiyorlardı. Fakat bunu açıktan açığa söyleyememişler ve sanki parti içinde yapılacak bir şey varmış gibi davranmışlardı*"[65] der. İlber Ortaylı'nın düşüncesi ise daha farklıdır: "*Görünüşte dörtlü takrirle istenen, çok partililik değil, parti içi demokrasidir*"[66]. Demokrat Parti kurucularıyla yakın ilişki içinde bulunmuş bir yazar olan İsmet Bozdağ'a göre "*Dörtlü Takrir'e imza koyan 4 milletvekili yeni bir parti kurmak hevesinde değildir. Niyetleri Halk Partisi içinde bir hareketin başına geçmek, yönetici kadroyu uyarmak ve böylece kendilerinin fikir ve politika kişiliklerini tescil ettirmektir*"[67]. Celâl Bayar ise, konu dahilinde olmak üzere, Milliyet başyazarı Abdi İpekçi'nin "*aslında bir yeni parti kurma düşünceniz yok muydu o zaman*" sorusunu şöyle cevaplar: "*O vakit yoktu. Ben kendi hesabıma söylüyorum, diğer arkadaşlar hesabına söyleyemem. Halk partisini normal bir parti haline getirmek için*

60 Takrir için bkz: Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 156-158
61 Karpat, Kemal, "Türk Demokrasi Tarihi", s. 131
62 Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 34
63 Barutçu, *Siyasi Anılar*, s. 308,309
64 Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, C.I, s. 169-171
65 Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 34
66 Ortaylı, İlber, "1946 Demokrasisi", *Milliyet*, 15 Mayıs 1983
67 Bozdağ, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, s.19

mücadele edecektik parti içinde"[68]. Dönemin CHP ileri gelenlerinden Bekata'nın biraz katı bir üslûpla ifade ettiği yargısı da bu doğrultudadır. Bekata'ya göre, "*DP kurucuları, Garplı anlayış ile bir siyasi parti kurmak için birleşmiş ve hazırlıklı kimseler değillerdi. CHP grubuna dörtlü takriri verdikleri zaman parti kurmak niyet ve cesaretleri de yoktu. Onları teşvik eden ve cesaretlendiren bizzat İnönü ve CHP olmuştur*"[69]. Süreyya Aydemir'in konuyla ilgili sorularını cevaplayan İnönü, DP'nin kuruluşu dahilinde şunları söyler: "*Dörtlü takriri verdiler. Ben kendilerini teşvik ettim. İstiyordum ki, parti teşkil etsinler. Ve bunu ciddi olarak istiyordum. "Bu bir oyundur, aldatmacadır" endişesini ciddi olarak izaleye çalıştım. Parti hazırlığı bitince, Celal Bayar Bey bana geldi. Programı aldım ve muvaffakiyetler temenni ettim.... Dörtlü takriri verdikleri zaman Grupta: "Biz ıslahat istiyoruz, parti değil" demişler. Grupta hücumlar olmuş. Ama ben bunları bilmiyorum. Ben yukarıda dediğim gibi, kendilerine emniyet verdim, parti kurmaya teşvik ettim. Parti'den çıkarılmaları ve sebepleri benim malumatım dışındadır*"[70]. Fakat şurası önemlidir ki, totaliter bir rejimin hakim olduğu ve "*Şeflik*" sisteminin en katı biçimiyle uygulandığı o dönemde dört milletvekilinin Devlet Partisine muhalif olması ve bazı istekleri dile getirmesi büyük cesaret isteyen iştir. Her ne kadar "*Milli Şef*" İsmet İnönü, Takrircilere olan hücumların kendi bilgisi dışında gerçekleştiğini, onların muhalefetini uygun bulduğuna yönelik açıklamalar yapmış ise de, o günün şartlarında takrircilerin lideri olan Celâl Bayar[71], İsmet İnönü'ye muhalif olmakla yaptıkları işin varacağı sonucu onbeş yıl önceden görmüş gibidir: "*Ben bu işleri bilirim, adamı ipe kadar götürür*"[72].

Değişimi Zorlayan Harici Şartlar

Araştırıldığı zaman, Tek Parti idaresinin demokratik siyasetin gereği olan çok partili hayata geçiş kararında, sadece dahili şartların zorlamasının etkili olmadığı, belki de daha fazlasıyla harici şartların etkili olduğu tespit edilmektedir. Bu zorlayıcı şartlar ise iki grupta değerlendirilebilir: 1- İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünya siyasetindeki gelişmeler ve oluşan yeni anlayışlar. 2- Sovyetlerin toprak talebi ve tehditleri karşısında Türkiye'nin yalnız kalmak istememesi. Şimdi bu şartları ayrıntılarıyla görmeye çalışalım.

---

[68] *Milliyet*, 11 Eylül 1973

[69] Bekâta, *Birinci Cumhuriyet Biterken*, s. 9.10

[70] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 346.347

[71] Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 42

[72] Selek, Sabahattin, "İnönü: Demokrasiye Geçiş", *Hürriyet*, 1 Ocak 1975

Dünya Siyasetindeki Gelişmeler ve Oluşan Yeni Anlayışlar

İkinci Dünya Savaşı, Avrupa cephesinde, 8 Mayıs 1945 tarihinde sona erer. O sıralar şahit olunan gelişme, sadece insanlık tarihinin en kanlı savaşının bitmiş olması değil, aynı zamanda yeni bir dünya düzeninin temellerinin de atılmış olmasıdır. Yeni dünya düzeninin temelleri, savaşın henüz bitmediği bir tarihte toplanan Yalta ve San Fransisko konferansları ile atılır. 3-11 Şubat 1945 tarihlerinde Roosvelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla toplanan Yalta Konferansı sonrasında İtalya ve Almanya'nın işgalinden kurtarılan Avrupa devletlerinin gelecekleri ve sorunları ele alınır. Konferans sonunda, söz konusu Avrupa ülkelerinin sorunlarının "*demokratik*" yöntemlerle çözülmesi gerektiğini ve her ulusun kendi hükümet biçimini kendi istediği gibi seçme hakkını sahip olduğunu dile getiren bir demeç yayınlanır. Alınan kararları daha başka ülkelerin temsilcileriyle görüşmek için, Nisan ayında, San Francisko'da bir konferans tertip edilmesine karar verilir. Yalta Konferansı sonrasında tüm dünyada son derece güçlü bir şekilde demokrasi rüzgarları es(tiril)meye başlar. Savaş boyunca bir Sovyet diplomatı olarak görev yapmış ve Tahran Konferansı'nda danışman olarak bulunmuş olan Valantin Berojkov'un da belirttiği üzere, Faşizm ve Nazizm'e karşı Dünya kamuoyunda beliren tepkiler, Batılı yöneticiler ve bu arada özellikle Rooscvelt üzerinde büyük bir duyarlılık oluşturmuştu[73]. Öyle ki, savaş terminolojisinde "*demokratikleştirme*" (démocratisation) diye bir sözcük bile ortaya atılır[74]. Savaş sonrasında siyasal terminolojiye giren "*Siyasal gelişme*" kavramı da o zamanın genel havasını ve daha da önemlisi Yeni Dünya Düzeninin mahiyetini açıklar niteliktedir. Çoğu zaman "*siyasal modernleşme*"yle eş anlamlı kullanılan "*siyasal gelişme*", Pye'ye göre şu manaları işaretliyordu: 1. İktisadi kalkınmanın siyasal ön gereği, 2. Sanayileşmiş toplumlara özgü siyaset tipi, 3. Siyasal modernleşme, 4. Bir ulus-devletin işleyişi, 5. İdarî ve yasal gelişme, 6. Kitle seferberliği ve katılımı, 7. Demokrasinin kurulması, 8. İstikrar ve düzenli değişme, 9. Seferber olma ve iktidar, 10. Çok boyutlu sosyal değişme sürecinin bir boyutu[75]. Eisenstadt, ise konuyu "*siyasal modernleşme*" bağlamında ele alır ve şu özellikleri açıklar: 1.Yüksek düzeyde farklılaşmış bir siyasal yapının gelişmesi, 2. Genel olarak merkezî, yasal ve idarî alanın genişlemesi; siyasal faaliyetin toplumun tüm alanlarına yayılması, nüfuz etmesi, 3. Geleneksel elitin ve geleneksel yasallığın zayıflaması[76].

[73] Berojkov, *Tahran 1943*, s. 172

[74] Us, *Hatıra Notları*, s. 600

[75] Pye, *Aspect of Political Development*, s. 33-44

[76] Eisenstadt, *Breakdowns of Modernization*, s. 423

1945-51 yılları arasında, Yeni Dünya Düzeninin liderliğini ele almış olan ABD için esas sorun, büyük oranda Truman doktrini olarak bilinen dış politikanın gerçekleştirilmesiydi. Bu doktrin çerçevesinde ortaya çıkan dış yardım programlarının desteklenmesindeki temel nedenler, söz konusu ülkelerin, bu destekten yoksun kalmaları durumunda Komünist olacakları yargısına dayandırılmıştı. Bu döneme egemen olan yaklaşıma göre, iktisadî ve teknik yardım, iktisadî gelişmeye katkıda bulunacak ve iktisadî gelişme de siyasal gelişmeye katkı yapacaktı. Buradaki kullanılış biçimiyle "*siyasal gelişme*" ise, "*istikrar, demokrasi, anti-Komünizm, dünya topluluğu, barış, Amerikan yanlılığı (pro-Amerikanizm)*"[77] kavramlarıyla tanımlanıyordu. Bütün bunlar ise, "*siyasal gelişme*" bağlamında anlam kazanıyordu[78]. Yeni süreçte, "*istikrar*", "*demokrasi*" ve "*Amerika yanlılığı*", "*siyasal gelişme*"nin üç ayağını teşkil eder. Türkiye, kısa zamanda bu üç ayağın son ikisini oldukça açık bir şekilde yaşamaya başlar.

Savaşın son günlerinde, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Alman usûlü devletçiliğin yerini Amerikan hegemonyası ve biçimsel demokrasi alır[79]. Batılı devlet adamları, demeç ve söylevlerinde demokratik yapıda olmayan devletlere karşı olduklarını ve bu gibi ülkelerde demokrasinin gerçekleşmesi için gereken önlemlerin alınmasının uygun olacağını sık sık açıklamaya başlarlar. Öte yandan San Francisco Konferansı'na katılmak hakkını elde edebilmek için 1 Mart 1945'e dek Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek ve Birleşmiş Milletler Beyannâmesini imzalamış olmak gerektiği ilan edilir. Bu nedenle İngiltere 1945 Şubat'ında Türkiye'ye bir nota vererek, eğer San Francisko Konferansına katılmak isteniyorsa 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesi gerektiğini bildirir. Bu Türkiye için oldukça zor ve önemli bir aşamadır. Zira, Türkiye eğer Mihver Devletleri'ne (Almanya, İtalya, Japonya) savaş ilan etmeyecek olursa Galip Devletler topluluğunun dışında kalacak ve bu durum ülkenin dış güvenliği bakımından çok tehlikeli bir hal oluşturacaktı. Sovyetlerin işgalci tutumu, Demoklesin kılıcı gibi her an

---

77 Packenham, *Liberal America and the Third World*, s. 4,6

78 Şükrü Karatepe'ye göre, Batı'da ve özelikle de sosyal bilimlerde pozitivizme güvenin sarsılmasıyla modernist değişme modelleri de terkedilir. "Siyasal Gelişme" kavramı bu değişimin ürünü olur. Pozitivist yaklaşıma karşı gelişen "eleştirel" ve "post modern" teoriler, Batılı olmayan toplumların siyasal değişimlerini açıklamada "modernleşme"den çok "siyasal gelişme" " kavramını kullanmaya başlarlar. Modernistlere göre geleneksel toplumlar, modern topluma geçiş sürecinde, demokratik olmayan siyasal örgütlenmeler yaşayabilir. Fakat modern toplum aşamasına gelindiğinde batı toplumlarında olduğu gibi, siyasi rejimleri demokratikleşir. Ancak eleştirel yaklaşım bunu kabul etmez, demokratikleşmeyi bir şart olarak ileri sürer. (Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, s. 16-18

79 Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s.12,13

tepede sallanmaktaydı. İzlenmesi gereken politikanın başka bir alternatifi de yoktu. Türkiye için güvenlik, o günün şartları içerisinde sadece tehlikeli bir hayal demek olan tarafsızlık politikasında değil, yeni dünya düzenine dahil olmakta idi. Birleşik Amerika'ya yaklaşarak San Francisko Konferansı'na katılmak gerekiyordu. Bu politika, o günün şartları içerisinde bir zorunluluğun ifadesi olarak anlam kazanıyordu.

Türkiye zor bir kararın arifesindeydi. Vermesi gereken karar belliydi, ancak o kararı vermek zordu. Çünkü, Türkiye demokratik bir yapıya sahip olmadığı gibi, Dünya kamuoyunda modası geçmiş ve tepki oluşturmuş olan totaliter yönetimin temsilcilerinden birisi olmaya da devam ediyordu. Hatta öyle ki, bazı terimler Türkiye'nin bu totaliter özelliğini hâlâ belgeliyor ve ilan ediyordu. Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı'nın totaliter diktatörleriyle çağrışım yaptıran bazı siyasal kurumlar hâlâ yaygın olarak kullanımdaydı. "*Parti*" anlayışı ise bunların başında geliyordu. Ayrıca "*milli şef*" teriminin ve bu terime verilen anlamın İtalya'nın "*duçe*"si, Almanya'nın "*führer*"iyle yapısal ilişkisi reddedilemeyecek bir gerçekti. Üstelik milli şefin "*değişmez*" olduğunun "*resmen*" kabul edilmiş bulunması, tüm demokratik ilkelere taban tabana karşıydı. Yeni dünya düzenine göre öncelikle bunların terk edilmesi gerekiyordu. İkinci olarak da en kısa zamanda demokratik idarenin gereklerini uygulama zorunluluğu vardı. Bütün bunlar ise onlarca yıldır ülkeyi istedikleri gibi yönetmiş ve bu yönetimlerinin Anayasal konumu dahi tartışılamamış bir kadro için kabul edilmesi zor şartlardı. Ayrıca, Türkiye savaş boyunca her ne kadar tarafsız görünmüşse de aslında bu tarafsızlığın daha çok Almanya'nın işine yaradığı, Türkiye'nin tarafsızlığı nedeniyle Almanya'nın Güney sınırlarını güvenceye aldığı açıkça biliniyordu[80]. Şimdi Türkiye'nin savaşta açıkça taraf olması gerekiyordu ve üstelik bu, yıllardır sürdürdüğü politikalarında köklü değişikliklere neden olacak mahiyetteydi.

Sovyet Tehdidi

Türkiye, Savaş sonrasında oluşan dengeler dikkate alındığında tarafsızlık politikasının aleyhine sonuçlandığını ve büyük problemlere neden olacağını anlayarak, taraf olmaya karar verir ve Mihver devletlerine karşı savaş açılması yolundaki İngiliz teklifi kabul eder. Varılan karar gereği de

[80] Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, s.141-145; "Alman Orduları, 1942-43 yılının kış aylarında, doğu cephesinde, büyük bir yenilgiye uğradığı sırada, Berlin'in Türkiye politikasında da bir değişim yaşanacaktır. Bu tarihten itibaren, Almanya, Balkanlar'da güney sınırlarını güven altında tutabilmek, Türkiye'nin müttefikleri safında savaşa katılmasını engellemek ve Ankara'nın tarafsızlık politikasını sürdürmesini sağlamak için çaba göstermeye başlayacaktır" (Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.II, s. 198).

23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilir. Bu, elbette ki fiili bir savaşı gerektirmeyen, sembolik nitelikte bir karardır. Ancak, Türkiye'de asıl problem içtedir. Tek Parti idarecilerinin birçoğu "*totaliter*" yapının devamından yana tavır sergilemektedirler. Mihver devletlerine savaş ilan edilerek dış sorun şimdilik çözüme kavuşturulmuştur, fakat, eğer demokratikleşileceğine dair sözler verilmez ve bu yönde filli adımlar atılmazsa gelişmelerin Türkiye'nin aleyhine olacağı ve yeni dünya düzeninde yalnız kalınacağı açıktır. İdari kadronun üyeleri demokratikleşmeyi istemezken, dünya politikası demokratikleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Açıkcası Tek Parti idaresi oldukça zor bir karar aşamasındadır; ne yapacağına karar verememenin sıkıntısını yaşamaktadır. Tam bu aşamada Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik tavrında önemli bir değişme gözlenir. Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945 tarihinde bir nota ile 17 Aralık 1925'ten beri yürürlükte olup 7 Kasım 1945'te süresi dolacak olan Türk-Sovyet dostluk ve tarafsızlık paktını yenilemeyeceğini bildirir. Bu, Türkiye'nin ciddi bir tehdit karşısında yalnız kaldığının önemli bir işaretidir.

1945 yılında Türkiye yalnızdı ve Sovyetler Birliği, İkinci dünya Savaşının sonuçlanmasına katkılarından dolayı galip Batı devletleri yanında saygın bir yere sahipti. Eğer Türkiye taraflılığını sadece savaşla ilgili olarak değil de aynı zamanda yeni dünya düzeninin gereklerine de uyarak göstermezse yalnızlığının faturasını ağır ödeyeceği kesindi. İşte bu durum San Francisko Konferansına katılmaya ve demokratikleşme yönünde ilk kararların alınmasına önemli katkı sağlar. Batı ülkelerine demokrasinin gereklerine uyulacağı teminatları peş peşe verilmeye başlanır. Örtülü Almanya yanlısı tutum terk edilir. Varlık Vergisi ve Tek Parti rejimi konularında endişelerini dile getiren bazı Amerikan eleştirilerini takiben, Meclis'te bir muhalefet partisine ihtiyaç olduğu ve 1946'da seçimlerin yapılacağı ilan edilir. Bunlar da etkisini kısa sürede gösterir ve ABD ile yakınlaşmalar başlar. ABD hükümeti, Türkiye'ye ekonomik ve askerî yardım yapmaya karar verir. İsmet İnönü, Associated Press muhabirine verdiği demeçte, Amerikan yardımının ne karar arzu edildiğinin açıkça dile getirilmesinin yanı sıra, aynı zamanda, yardım için demokratikleşmeyi bir koz olarak kullanma anlayışının etkileri görülür: "*Amerikan yardımının demokrasiyi savunmak yolunda bir adım olduğunu ve Türkiye ile Birleşik Devletler arasında daha sıkı münasebetler kurulmasının demokrasinin Türkiye'de sağlam bir şekilde yerleşmesine yardım edecektir*"[81]. Bütün bunların sonunda Yani Dünya Düzeninin üyeliğine aday bir ülke olarak San Francisko'nun yolu Türkiye'ye de açılır.

[81] *Ulus*, 13-13 Mayıs 1947; *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1947

Amerika'ya Verilen Demokrasi Sözü

San Francisko'daki konferansa katılacak olan Türk heyeti, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığında 5 Nisan 1945 günü Türkiye'den yola çıkar. Hasan Saka heyetinde bulunanlardan birisi de, sonradan Dışişleri Bakanlığı da yapacak olan Büyükelçi Feridun Cemal Erkin'dir. Erkin, daha sonraları yazdığı bir makalede, San Francisko Konferansı öncesinde Türkiye siyasetinin üst düzeydeki fertlerine hakim olan atmosferi şöyle anlatır: "*Cumhurbaşkanımıza vedaya gittim. O günlerde Türkiye adına gitmekte olduğumuz San Francisco Konferansı dolayısıyla İnönü bana şu kayda değer sözleri söyledi: "Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap verirsiniz: Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün de arzu ettiği gerçek demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmeyi istiyordu. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek cumhurbaşkanının en aziz arzusudur." Ben bu konuşmayı bazen vaki soru üzerine bazen de kendim tahrik ederek o zaman Amerika'da açmak ve izah etmek fırsatını buldum*"[82]. Feridun Cemal Erkin'in bu açıklamasıyla aynı mahiyette olmak üzere, heyet başkanı Hasan Saka ise, Reuters Ajansı'na verdiği demeçte şunları söyler: "*Cumhuriyet rejimi, siyasi bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasilerin çok üzerinde, azimle gelişmektedir. Anayasamızın en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir ve başkalarını çok geride bırakır*"[83]. San Francisko'ya giden heyetin diğer bir üyesi olan Nihat Erim de, Amerika'ya hareket ederken İnönü'nün kendisine: "*Türkiye'de pek yakında çok partili hayatın başlayacağını ilan etmek yetkisini verdiğini*" yazar[84].

Ancak ilginçtir, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, San Francisko'daki devletlerin delegelerine ve özellikle Birleşik Amerika'ya, Türkiye'de çok partili demokratik hayata çok yakın bir zamanda geçileceği hususunda söz verirken, Türk kamuoyu rejimde bu türlü bir değişiklik yapılacağı hakkında en küçük bilgiye sahip değildi. Türk kamuoyu çok partili hayata geçileceği yolundaki ilk işareti, Türk heyetinin San Francisko'ya gitme tarihinden 50 gün sonra, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945 günü Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmada bulabilir.

Açıkça anlaşılıyor ki, demokratikleşme yönündeki kararların alınmasında, iktidarda bulunanların ülkeyi demokratikleştirme yönündeki istek ve arzuları değil, daha çok dış şartların zorlaması etkili olur. Adnan

82 Erkin, Ferudun Cemal, "İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler", *Milliyet*, 14 Ocak 1974

83 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1945

84 Erim, Nihat, "Şekil ve Mahiyet Olarak Cumhuriyetimiz", *Ulus*, 20 Ekim 1950

Menderes'in, henüz CHP milletvekiliyken, 15 Ağustos 1945'de Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın onaylanmasının TBMM'nde görüşüldüğü sırada yaptığı konuşma bu dış zorlamanın varlığını gösteren önemli belgelerinden birisini teşkil eder. Menderes bu konuşmasında şunları söyler: "*Herhangi bir milletin idaresinin demokrasi esasına dayanmaması, diğer milletlerin de huzur ve emniyetini tehdit eden ve barışı bozan tehlikeye maruz bırakan çok kuvvetli bir âmil kabul olununca hürriyeti ve barışı seven milletlerin kendi aralarında barışı tehlikeye koyabilecek diktatörlük idaresine katlanan aza bulunmamasını istemeleri bir zarurettir. Bize gelince: Anayasamızın ruhu tamamen millî hakimiyet esasına dayanmakta bulunduğundan Birleşmiş Milletler Misakı ile tam tetabuk haline bulunduğumuzu bu fırsattan yararlanarak bir kere daha sevinçle söyleyebiliriz*"[85].

Sovyetlerin Toprak Talebi

Türkiye, San Francisko Konferansı'na katılmakla Batı'ya karşı bazı taahhütlerde bulunmuş oluyordu. Fakat acaba bu taahhütlerini tutacak mıydı? Bu konuda iç ve dış bazı çevrelerde tereddütler vardı. Ancak tam o günlerde gerçekleşen yeni bir gelişme, bu tereddütleri yok edip, Türkiye'yi Yeni Dünya Düzeninin gereklerine tamamıyla uymaya zorlar.

Tek Parti idaresinin yöneticilerini yeni partilerin kurulmasına ve yasal gelişmelere bağlı olarak gerektiğinde iktidarı seçimin galibine devretmeye razı olmalarını sağlayacak yeni gelişme, Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talebinde bulunması olur. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 59 ülke temsilcilerinin katılımıyla San Francisco Konferansı 25 Nisan-16 Haziran arasında toplanır. Konferansın konusu, hür milletlerin katılacağı yeni bir "*Birleşmiş Milletler*" teşkilatı oluşturmak, demokratik prensipleri sağlamak ve milletler arasında saldırganlığı önleyici ilkeleri hakim kılmaktır. Ancak oldukça ilginç ve düşündürücüdür, San Francisko Konferansı sona erip ilkeleri ifade eden metinler imzalandığının ertesi günü (26 Haziran 1945) Sovyetler Birliği, Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı ister. Ayrıca Boğazlarda imtiyaz talebinde bulunur. Gerçi Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof, 20 yıldan beri yürürlükte bulunan Türk-Sovyet dostluk ve tarafsızlık paktını, süresi 7 Kasım'da dolduğu zaman yenilemeyeceklerini 19 Mart 1945 tarihinde bir nota ile bildirmişti. Ancak böylesi bir toprak talebiyle karşılaşılacağı beklenilmiyordu. İnönü'nün başkanlığında toplanan ve durumu görüşen Hükümet, Sovyetler'in bu isteklerini 4 Ağustos 1945'te kesinlikle reddeder. Fakat aynı zamanda Batı'nın tam desteğini almak için rejim değişikliklerine hız verilmesi de kararlaştırılır.

[85] *TBMM, Zabıt Ceridesi*. 7. Dönem, 19. Toplantı, 90. birleşim, I. oturum, s.170,171

Demokrasi Söylemleri

Yaşanan şartların zorlamasıyla, o sıralar hükümet çevrelerince demokrasinin faziletlerinden bahsetmek ve esasında Türkiye'nin her zaman demokrasiye yönelik olduğunu açıklamak yaygın bir eğilim haline gelmeye başlar. Daha önceleri totaliter bir rejimin önde gelen sözcülerinden olan Sadi Irmak, yeni dönemde artık şöyle diyecektir: "*Türk milletinin şefi, milleti şahsi istekleri peşinde sürükleyen bir diktatör değildir... Fert haklarını tanımak, şerefli, insancıl milliyetçilik esasına sarılmış olmak, daha savaş başlamadan bizi demokrasiler safına katmış bulunuyordu. Totaliterliğin en parlak günlerinde bile safımızdan ayrılmadık... İçerde haklara ve hürriyetlere riayetli, dışarıda dünya barışında siyasi sözleşmelere saygılı millet olarak ayaktayız. Onun içindir ki dostluğu aranan bir varlığız. Demokrasi diyarındaki mevkiimiz ancak kuvvetli ve şerefli kelimeleriyle vasıflandırılabilir*"[86]. Başbakan Rüştü Saraçoğlu'nun açıklamaları ise, Türkiye'nin yakın geçmişini ve bu yakın geçmişte İtalya ve Almanya örneklerini model alma yarışlarını unutmuş birisinin ifadeleri olarak anlam kazanır: "*İnsanlık tarihinin son yıllarında birtakım insanlar türedi. Bunlar bayraklarını üstün ırk ve hayat sahası gibi saçmalarla süslediler... Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu... Bugün bir adım daha atarak, insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklâli, demokrasiyi kurtarmak ve harb mücrimlerini cezalandırmak isteyenlerin arasına katılmak istiyoruz*"[87]. Falih Rıfkı Atay da daha önceki bütün yazdıklarını, bu yazılarında savunduğu fikirlerini ve iktidar çevrelerini otoriter yönetimlerinde teşviklerini unutmuş veya reddeder bir konumda yazar: "*Sadece inkılâbı ve milli varlığı savunma kaygılarından doğan geçici engeller kalkacaktır. Bu memlekette de partiler kurulacaktır ve basın yalnız bağımsız mahkemeler tarafından tatbik olunan kanuna karşı sorumlu olacaktır. Türk demokrasisinin bu tabiî tekamülünü ve onda garplı bir demokrasinin bütün gereklerini yerine getirecek şartların olgunlaşmış olmasını en başta biz, Cumhuriyet Halk Partisi'nden olanlar sevinçle karşılarız*"[88].

Bütün bunlara karşılık, yakın geçmişi hatırlatarak iktidar çevrelerinde etkin olan "*eskiden beri demokrattık*" havasını dağıtmayı ve gerçekleri kısmen de olsa göstermeyi ihmâl etmeyenler de eksik değildir. Nadir Nadi bunlardan birisidir. Nadi, Türkiye'deki demokrasiyi "*San Francisco Markalı*" olarak nitelendirir ve şu soruyu sorar: "*Geçen sene hafifçe öksüren bir gazete neden hemen kapatılıyordu? Şimdi nara atanlara niçin ses*

[86] Irmak, "Avrupa Savaşının Bitmesi ve Memleketimiz", s.3

[87] *Ayın Tarihi*, Şubat 1945, S. 135, s.39,40

[88] Atay, Falih Rıfkı, "Türkiye'de Demokrasinin Tekamülü", *Ulus*, 22 Ağustos 1945

çıkarılmıyor?"[89]. Çok daha sonraları ise Nadir Nadi bu demokrasi girişiminde dış siyasi kaygıların ön planda etkili olduğunu ve dışarıya "*hoş görünmek için*" bu biçimsel rejim değişikliğinin yapıldığını söyler ve çok partili düzene geçişte dünya koşullarının etkisini kabul etmemenin güç olduğunu belirtir[90]. Ali Fuat Başgil'in tespitleri de aynı doğrultudadır; ancak o daha çok dahili şartların zorlamasına dikkat çeker. Ona göre; eğer İnönü, Franco gibi savaştan sonra da iktidarını sürdürebilecek olsaydı, Türkiye'de demokratikleşmenin söz konusu edilemeyeceğini belirtir[91].

Türkiye'nin demokratikleşmesinde iç ve dış şartlar belirleyici olur. Mevcut bilgilerden açıkça anlaşılan odur ki, iktidar seçkinleri, ülkeyi biçimsel bile olsa demokratik görünüme kavuşturmak zorunda kalmışlardır. Eğer imkânları olsa idi bunu kesinlikle yapmazlardı. Bu son yargımızın en önemli referansı, İsmet İnönü'nün sonraki yıllarda totaliter sistemin etkilerini uygulamalarında fırsat buldukça hissettirmeye devam etmesidir. İnönü, şeflik alışkanlıklarını tamamen terk etmez. Bu konuda en önemli örnek, muhalif bir partinin kurulmasına müsaade edilmesinin zoraki de olsa düşünüldüğü zamanda, bu partinin de Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi güdümlü bir parti olması yönünde arzu taşımasıdır. İsmet İnönü'nün direktifleriyle Falih Rıfkı Atay tarafından *Ulus*'ta yayınlanan makalelerde Celâl Bayar'ın uygun bir muhalif lider olacağı belirtilerek, Bayar sürekli bir şekilde parti kurmaya teşvik edilir[92]. Böylelikle Celal Bayar'ın kendisini borçlu hissetmesi ve gerektiğinde diyet borcunu ödemesi arzulanır. Celal Bayar'a yönelik bu teşvikin bir diğer önemli nedeni ise, onun kuracağı parti nedeniyle CHP'yi sıkıntıya sevk eden parti içi gayri memnun unsurlardan kurtulma arzusudur[93].

Demokratikleşme Kararının Kontrolü

Artık demokratikleşme kararı ilke olarak kabul edilmişti. Bu kararın samimiyet oranını belirlemek ve ülke şartlarını tespit etmek için altı kişilik Amerikalı parlamenterler heyeti 6 Eylül 1945'de Türkiye'ye gelir. Bunu 1 Ekim 1945'de iki kişilik bir başka heyet izler. Bu heyetleri takiben, İnönü, 1 Kasım 1945'de TBMM'ni açış konuşmasında: "*Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir*" açıklamasını

[89] Nadi, Nadir, "Yaşasın Demokrasi, Cumhuriyet", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1945
[90] Nadir, *Perde Aralığından*, s. 204,205
[91] Başgil, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, s.55
[92] Bkz: *Ulus*, 15 Ağustos 1945, Falih Rıfkı'nın Başyazısı
[93] Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 323

yapar ve Türkiye'nin "*tek eksiği*" olan muhalefet partisinin kurulmasına müsaade edileceğini bildirir[94]. Elbette ki bu açıklamalar dışarıya verilen taahhütlerin gereğinden başka bir şey değildir. Asım Us'un hatıraları da bunu teyit eder: "*Cumhurbaşkanının 1 Kasım 1945 nutku Meclis'te fevkalâde alkışlandı... Bir müddet evvel gelen Amerikan Ayan Meclisi âzası bu tarzda bir demeçte bulunmasını istemişti. 1 Kasım nutku bu vaadi yerine getirmiştir. Türk milletvekilerine yaptığı hitap aynı zamanda cihan halk efkârınadır*"[95]. İlter Turan'ın tespitleri de söz konusu etkileri ifade eder mahiyettedir: "*Batı devletleri camiasında Türkiye'nin tam bir üye olarak kabul edilmesi için sistemin demokratlaştırması gerektiğine dair bazı telkinler bu devletler tarafından yapıldı. Türkiye'nin üyesi olduğu Birleşmiş Milletler de, özellikle kuruluş devresinde, üyelerinin demokratik toplumlar olması gerektiği üzerinde durdu*"[96]. Bu iki örneğin dışında diğer bir çok araştırmacı ve yazar, Türkiye'nin demokratik rejime geçmesinde Batılı devletlerin ve özellikle Birleşik Amerika'nın teşvik, etki ve hatta baskılarının en önemli belirleyici etkiyi yaptığını ifade ederler[97].

Çok Partili Siyasal Hayat

Uzun yıllar iktidarı tek başına ve hiç bir muhalif oluşuma müsaade etmeden elinde tutmuş olan CHP'nin çok partili hayatı onaylamasıyla birlikte, toplumda önceden var olan gizli muhaliflerin veya yeni dönemde kendi sesini duyurmak isteyenlerin oluşturduğu parti kurma fırtınasıyla karşılaşılır. Peş peşe partiler kurulur[98]. Ancak, bu partilerden Türkiye'nin

94 *Devlet Yıllığı 1945*, s. 22-27

95 Us, *Hatıra Notları*, s. 658

96 Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, s.106

97 Kongar, Emre, "İsmet İnönü'nün Tartışılan Kişiliği", *Milliyet*, 16 Ocak 1975

98 1945 Temmuz'undan 1950 Nisan'ına kadar geçen sürede kurulan partiler şunlardır: 18 Temmuz'da 1945 Milli Kalkınma Partisi, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti, 28 Şubat 1946'da Sosyal Adalet Partisi, 11 Mart 1946'da Liberal Demokrat Partisi, 24 Nisan 1946'da Bursa'da Çiftçi ve Köylü Partisi, 26 Nisan 1946'da Türk Sosyal Demokrat Partisi (Bu parti daha önce Sosyal Adalet Partisi adıyla kurulmuş uluslar arası ilişkileri nedeniyle suçlanarak 29 Mart 1946'da hükümet tarafından kapatılmıştı), 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi (16.12. 1946'da kapatıldı.), 24 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 17 Haziran 1946'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 20 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, 21 Haziran 1946'da Yalnız Vatan İçin Partisi ile Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, 26 Haziran 1946'da Ankara'da Arıtma Koruma Partisi, 19 Temmuz 1946'da İslam Koruma Partisi, 15 Ağustos 1946'da Hatay'da Yurt Görev Partisi, 10 Ocak 1947'de İdealist Parti, 8 Temmuz 1947'de Türk Muhafazakâr Partisi, 3 Temmuz 1948'de Türkiye Yükselme Partisi, 20 Temmuz 1948'de Ankara'da Millet Partisi, 8 Ağustos 1948'de Afyonkarahisar'da Öz Demokratlar Partisi, 9 Ağustos 1948 İzmir'de Serbest Demokrat Partisi, 19 Eylül 1948'de Müstakil Türk Sosyalist Partisi, 30 Eylül 1949'da Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, 5

tarihinde özel bir yeri bulunan tek parti Demokrat Parti olur. Diğerleri kısa sürede kapanırlar veya diğer partilere iltihak ederek isimlerini siyaset sahnesinden silerler.

Demokrat Parti, Cumhuriyet tarihinin çok partili dönemini başlatan parti olur. Kuruluşundan itibaren Cumhuriyet Türkiye'sinin iktidarına oturmuş bulunan CHP ise bu parti nedeniyle muhalefetini bulmuş olur. Fakat, çok partili hayatın devam eden günleri kuruluş aşamasındaki kadar sessiz-sakin geçmez. Bir noktaya kadar Serbest Fırka denemesinin senaryoları yenilenmeye ve CHP, muhalefeti hazmedememenin sıkıntılarını tüm Türkiye'nin sorunu haline dönüştürmeyi başarır. Halk Partisi'nin sözcüleri "*Türkiye'de demokrasinin bir ihtilâlle başlamadığını*"[99], "*Hükümetin demokratik rejimi tatbiki sevk etmek için memleket içinde hiçbir mücadelenin vukua gelmediğini*"[100] ve böylesi önemli rejim değişikliğini sadece İnönü'nün arzu ve iradesine bağlı gerçekleştiğini gösterme konusunda büyük bir gayret taşırlar. Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazdıkları konunun örneklerinden birisini teşkil eder: "*Bilakis, cihan durumunun kargaşalığı, Rus tehdidinin karşımıza dikilmesi demokratik hamle kuvvetini kırabilecek amillerdi. Böyle olduğu halde İsmet İnönü temelleri çoktan atılan ve prensipleri ilan ve kısmen tatbik edilen demokratik rejimi normal surette işleyen bir hükümet cihazı olarak kurmak istedi ve tatbikata geçti. Bunun samimiyetine inanmayan vatandaşlara sorarım: Bu teşebbüs yapılmasaydı isyan yapacak mıydık?*"[101]. Bu sorunun cevabı ve çok partili hayatı tamamıyla İnönü'nün isteyip lütuf niteliğinde gerçekleştirdiğine yönelik görüşler tartışmalara açıktır. Ne cevap verilirse verilsin spekülatif olmaktan kurtulamayacak cevaplar olacaktır. Ancak, şurası kesin ki, çok partili hayat CHP idarecilerini memnun etmemiş, iktidarı kaybetme korkusuyla demokrasiyle bağdaşmayan uygulamaları planlıca uygulamaktan çekinmemişlerdir. Bu nedenle önemli sıkıntılar yaşayan Adnan Menderes'in konuyla ilgili açıklamaları şöyledir: "*Partimizin ilk kuruluş zamanlarında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir müddet sonra partimizin yurdun her tarafında teessüs etmeye ve kuvvetlenmeye başladığı görülünce bu durum birden bire değişti. Partimizin henüz kurulmayan yerlerde kurulmamasını, kurulmuş yerlerde de dağılmasını hedef tutan tedbirler ve tazyikler bütün şiddetiyle başladı. Anlaşılıyor ki, Halk Partisi'nin, ilk kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü hareketi, partimizin*

Nisan 1950'de Müstakiller Birliği. (Tunçay, T.*C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*", s. 693-711; Landau, *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, s. 167-174)

[99] Irmak, Sadi, "Açış Nutku", *Ulus*, 2 Kasım 1949

[100] Yalçın, H. Cahit, "Demokratik Rejim ve Halk Partisi", *Ulus*, 9 Nisan 1950

[101] Yalçın, H. Cahit, "İnanmak Meselesi", *Ulus*, 29.9.1948

hükümet ve iktidar partisi karşısında bir türlü yerleşemeyeceği, inkışaf edemeyeceği ve kuvvetlenemeyeceği kanaatinden ileri gelmekte imiş. Halk Partisi uzun seneler milletin kendisiyle beraber olduğu kanaatine göre yaptığı kesif propagandalara kendisi dahi o kadar inanmış bulunuyordu ki, partimizin birkaç vilayet merkezinden başka hiçbir yerde teessüs edemeyeceğine, üyelerinin pek mahdut sayıda kalacağına, kasabalara, hele köylere asla giremeyeceğine kendileri de inanmış bulunuyorlardı"[102]. Nadir Nadi'de bu görüşleri destekler nitelikte açıklamalar yapar: "*DP'nin gelişmesi hızlı oldu. Durumu yakından izleyen CHP ileri gelenleri telaşlanmaya başladılar. Elleri kolları bağlı beklemek doğru değildi. Bir şeyler yapmak, harekete geçmek gerekiyordu, seçimleri öne almayı düşündüler. Normal olarak 1947'de yapılacak seçimleri 1946 yazında yapıverirlerse, henüz yurt ölçüsünde teşkilatını tamamlayamayan DP'yi kolayca yenebilirlerdi*"[103]. Metin Toker ise başta İnönü olmak üzere CHP kadrolarının nasıl yanıldıklarını şöyle ifade eder: "*İnönü ve CHP sanıyorlardı ki, İkinci Dünya Savaşı gibi bir badireden Türkiye'yi selamete çıkardığından dolayı millet Milli Şef'e minnettardır. Ona ve partisine başkalarını ve onların partisini asla tercih etmeyecektir. Bu maceraya girmek istemeyecektir. Güvenini gene İsmet Paşa'nın kanadı altında arayacaktır. Böyle bir inanç, Serbest Fırka tecrübesi sırasında Gazi'de de bulunuyordu. O ve etrafı da düşünüyorlardı ki, Gazi memleketin kurtarıcısıdır. Bu memleket ona karşı oy kullanmaz Halbuki 1930'ların havası gerçeğin bu olmadığını gösterdi*"[104].

Zoraki Değişim

Çok partili siyasal yaşama geçilince, CHP ciddi olarak iktidarı kaybetme korkusu yaşamaya başlar. Bu belki bazılarınca iktidarı kaybetme korkusu olarak değerlendirilmeyebilir. Öyle bile olsa, kesin olan şudur ki, CHP siyasi tarihinde ilk defa iktidarı garantileyebilmek için "*halk adına halka rağmen*" zihniyetini terk ederek, halkın düşünce ve eğilimlerini dikkate almaya başlar. Bu sebeple liberalleşme yönünde bir takım tedbirler alır. İlkin 1946 Mayıs'ında toplantıya çağırılan CHP Olağanüstü Kurultayı, İnönü'nün "*Değişmez Genel Başkan*"lığına son vererek, Parti başkanının her dört yılda bir seçimle belirlenmesi usûlünü getirir ve tüzükte bu yolda değişiklik yapar. Ayrıca, tek dereceli seçim kararı alınır. Cemiyetler kanununun siyasî derneklerin kurulmalarını engelleyen 22. maddesinin kaldırılması kararlaştırılır. CHP karşısında güya muhalefet görevi yapmak maksadıyla 1939 yılında kurulmuş olan Müstakil Grup kaldırılır.

[102] Esirci, *Menderes Diyor ki*, s.55.56
[103] Nadi, *Perde Aralığından*, s 214
[104] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 112

Türkiye Büyük Millet Meclisi ise, CHP Kurultayı'nın bu kararlarını kanunlaştırır. Unutulmamalıdır ki, Tek Parti idaresinin geçerli olduğu o günlerde TBMM ile CHP ayrı şeyler değildi. 5 Haziran 1946 günü, çoğunluk sistemine dayalı tek dereceli seçim kanunu kabul edilir. Gene aynı gün cemiyetler kanununda yapılan değişiklikle cemiyet kurmak için hükümetten izin alma şartı kaldırılır. Meclis, 10 Haziran'da seçimlerin yenilenmesine karar vererek seçim gününün tayinini hükümete bırakır. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatile girmeden önce birkaç önemli kanun daha çıkarılır. Bu kanunların en önemlilerinden birisi, 12 Haziran'da kabul edilen ve Üniversitelere idarî ve ilmî özerklik veren kanun olur. Üniversitelere özerklik verilmesi hususu Demokrat Parti'nin programında vardı ve CHP Üniversite'ye özerklik vermekle etkili bir silahı muhalefetin elinden almış oluyordu. 13 Haziran günü, Basın Kanunu'nun, gazete kapatma yetkisini hükümete veren 50. maddesi kaldırılarak bu yetki mahkemelere bırakılır. Basın suçları affedilir.

Garip Bir Seçim

Bütün iyi niyet gösterilerine ve liberalleşme eğilimlerine rağmen 1946 seçimlerinde uygulanan yöntem CHP'nin liberalleşme eğiliminde samimi olmadığının göstergesi olur. Seçimin yöntemi son derece ilginçtir: *açık oy, gizli tasnif*. Oyların seçim sonrasında yakılacak olması da önemli olan bir diğer özelliktir. Böylelikle bütün itirazlar peşinen cevapsız kalmaya mahkum olacaktır. Bütün idarî birimlerin CHP üyelerinin elinde bulunduğu bir dönemde böylesi bir seçiminin sağlıklı olmasını beklemek elbette ki mümkün olmaz. En azından haklı şüphelere neden olur. Bu şüphelerin yersiz olmadığını ise 1949 yılındaki bir konuşmasında bizzat İnönü kabul eder: "*Bir talihsizliktir. Demokratik rejime girmek kararını verdiğimiz zaman bazı zekâlar ehemmiyetli ölçüde bu seçim mekanizmasına ne ölçüde hile karışabilir bunu keşfetmeye gayret sarf etmişlerdir*"[105]. Profesör Irmak da aynı mahiyette olmak üzere şunları ifade eder: "*1946 seçimleri kuşku uyandıracak bir nitelik göstermiştir. Bizim kanaatimiz odur ki, bu seçim günahı o devrin liderinin değil, gayretkeş idare ve politika adamlarınındır*"[106]. İnönü'nün ve Sadi Irmak'ın kabul etmek zorunda kaldığı seçim hileleriyle ilgili bir örneği Ahmet Emin Yalman şöyle anlatır: "*Bir gün Vali [İstanbul valisi] Lütfü Kırdar beni makamına çağırdı ve dedi ki: "Size güvenim olduğu için memlekete ait bir davayı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul'da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı fakat buradan Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, General Cemil Cahit Toydemir, General Refet*

[105] *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1949
[106] *Milliyet*, 23 Nisan 1973

Bele[107] *ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın çıkarılması ve Demokrat Parti'ye ancak 18 kişilik yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatıyla nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmezsem İstanbul seçimlerini kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin 18 kişilik mühim kuvveti elden kaçırması ihtimali vardır. Bana ne tavsiye edersiniz?"*[108]. Fahir Giritlioğlu ise CHP'li memurların kontrolünde gerçekleşen seçimlerdeki hakim atmosferi şöyle anlatır: "*Birçokları Milli Şef'in görüş ve arzularını tespite çalıştılar. Kendilerine göre de tefsire giriştiler; seçimlerde CHP'nin kazanmasına çalışmayı vatana bir hizmet şeklinde telakki ettiler*"[109]. Ahmet Emin Yalman'ın "*İşlerin içinde yaşadığım için 1946 seçimlerinin geniş ölçüde baskı, fesat ve hileyle yürütülmüş bir seçim olduğunu kesin şekilde biliyorum, bu devrin canlı bir şahidiyim*"[110] dediği 1946 seçimleri için Burhan Felek'in tespiti şu şekildedir: "*İstanbul'da seçimi Demokratlar, mazbataları Halkçılar kazanıyordu. Çünkü oylar sandıktan kurula gelirken yolda değiştiriliyordu. Ben bunu utanarak gördüm*"[111]. Tarık Tunaya'nın "*Meşrutiyet seçimlerini hatırlatan bir hava içinde geçtiğini*"[112] belirttiği 1946 genel seçimleri için Metin Toker'in değerlendirmesi, esasta aynı olmakla birlikte, daha farklı bir bakış açısının izlerini taşıyor: "*DP 16 ilde seçime katılmamıştı. Katıldığı bazı illerde de zayıf durumda idi. Bazı adaylar birkaç ilde birden aday gösterilmişti... CHP bu kadar çok yolsuzluğa başvurmadan da seçimi kazanacağını düşünebilirdi. Ama o hileler, tutanak değişiklikleri, etkiler yapıldığına göre, gerçek şudur ki, CHP ve özellikle idare amirleri ile CHP örgütleri 1946 seçimlerini boşuna kirletmişlerdir*"[113].

Seçimler 21 Temmuz 1946'da yapılır. CHP'den 403, bütün engellemelere, hilelere rağmen DP'den 54 ve ayrıca 8 kişi de bağımsız kimlikleriyle meclise milletvekili olarak girerler. DP'liler bu sonucu kabul etmeyip, seçim sonuçlarına büyük tepki gösterirler. DP sandık temsilcilerinin verdiği raporlara göre seçimlerde 279 DP ve 186 CHP adayının kazanmış olması gerekmektedir[114]. Toker, DP Genel Merkezi'ndeki o günlerin havasını şöyle anlatır: "*Teşkilatın Sümer Sokağa gönderdiği haberler hep iki ayrıntı taşıyordu. Ya DP'nin kazandığı sandıklara ait mazbatalar yok edilmiş, yerine CHP çoğunluğunu tespit eden uydurma mazbatalar konulmuştu. Ya da köylerden, bilhassa uzak köylerden gelen oylar dengeyi bir anda alt üst etmişti. Mazbatalar gözlerin önünde değiştirilirken gözlerden uzak yerlerde*

[107] Bu isim yanlışlıkla Refet Bele yazılmış olmalı, Doğrusu Recep Peker olacak.
[108] Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, CII, s.1363,1364
[109] Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, s. 197
[110] Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, CII, s.1363
[111] *Milliyet*, 15 Ocak 1975
[112] Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 657
[113] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 172
[114] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 62

kim bilir neler yapılmıştı? DP teşkilatı bunun kahrı içindeydi"[115]. Goloğlu, konuyla ilgili olarak "*Elbetteki muhalefetin bu iddiaları doğru değildi... Ama iktidarın elinden gelen yolsuzluğu yaptığı kesindi*"der[116]. DP'li muhaliflerine göre, CHP 1946 seçimlerinde tek parti döneminin alışkanlıklarını sürdüren bir seçim stratejisi uygular. Oysa İnönü, bir gazeteciyle konuşurken seçim hilelerinden kendisinin haberi olmadığını söyler[117]. Metin Toker'e göre ise, kayınpederi olan İnönü, seçimlerde bazı "*anormallikler*" cereyan etmiş olduğunun farkında idi[118].

1946 seçimlerini CHP kazanır. Ancak bir kez ciddi anlamda korkuyu da yaşar. "*Parti iktidarda kalmıştı. Ancak bir efsanenin yıkıldığını da görmemek imkânsızdı. Birkaç aylık bir bacaksız, koca devin karşısına çıkmıştı ve onu yer yer haklamıştı*"[119]. Bunun üzerine, kendine oy veren seçmenin oyunu garantilemek ve küskün kesimin gönlünü almak için Tek Parti idaresi döneminde gerçekleştirilenlerle taban tabana zıt ve hatta o dönemde suç kabul edilen uygulamaları bizzat kendisi başlatmaya, o dönemlerdeki ilkeleriyle çatışan vaatlerde bulunmaya başlar. Bir sonraki seçime kadar önde bulunan 4 yıllık dönem en iyi biçimde ve yeni dönemin iktidarı olmanın gereklerine uygun olarak değerlendirilmeye çalışılır: İstiklâl Mahkemeleri Kanunu yürürlükten kaldırılır, İmam Hatip okulları açılır, İlahiyat Fakültesi kurulur, Türk büyüklerine ait türbelerin açılmasına izin verilir. Hatta bizzat İnönü, 1950 seçim kampanyasında millete Anayasa değişikliğine gidilerek Altı Ok'un Anayasa'dan çıkarılacağını vaat eder[120]. "*Allah'ın adını asla sebepsiz yere anmayan kararlı bir laisist olarak bilinen İnönü, buna rağmen, okullara din dersi konulmasına karar verdi. Türkiye'deki siyasal trendleri daima dikkatle gözleyen sosyalist Mehmet Ali Aybar, o sırada şu yorumda bulunuyordu: "Bugüne kadar devrimciliği ve laikliğiyle övünen bu parti, selameti, hayatının en kritik döneminde dini kucaklamakta buldu*"[121]. CHP'nin iktidarda olduğu Tek Parti dönemini sona erdiren ve CHP'nin hezimeti ile sonuçlanan 1950 seçimleri Kemal Karpat'a göre[122] eğer iki yıl önce yapılmış olsaydı CHP'nin durumu 1950 sonuçlarına göre daha da kötü olur ve kazandıklarının yarısını dahi elde edemezdi. Son iki yıl içerisinde halka rağmenci zihniyetinde meydana getirdiği değişimler sayesinde o daha kötü sonuca ulaşmasına engel olmuştur.

[115] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 123
[116] Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 65
[117] *Milliyet*, 1 Ocak 1975
[118] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 129; Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.286
[119] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 129
[120] *Ulus*, 26 Mart 1950
[121] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 154
[122] Karpat, Kemal "Türk Demokrasi Tarihi", s.202

Tek Parti İdaresinin Sonu

1950 yılı fiili anlamda değişim yılı olur. 14 Mayıs 1950 genel seçimiyle 27 yıl süren CHP idaresinin sona erer. Kayıtlı seçmenlerin yaklaşık % 90'ı sandık başına gider ve 4.242.831 oy alan Demokratlar oyların % 53,59'una karşılık sandalyelerin 408'ini kazanırlarken, 3.165.096 oy alan CHP oyların 39,98'ini ve Meclis'te 69 sandalye kazanır[123]. "*Kazanan hepsini alır*" ilkesine göre kurulan seçim sistemi, oylarla sadece % 15'lik bir farka rağmen, sandalye sayısındaki büyük farklılığın nedenidir. Ancak seçim sistemi, onu o zamana kadar hep kendi yararına kullanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin eseriydi ve kendi eserinin kurbanı olur. Aslında kabul etmek gerekir ki, "*1950 seçimlerini DP ve onun başındakiler kazanmamışlar, fakat CHP kaybetmiştir. DP bu kaybın, bendini aşan seline, ancak bir kanal olmuştur*"[124]. Zira, DP, rejime köklü değişiklikler öneren bir parti olarak seçimlere girmiş değildi. Hatta CHP ile arasında kayda değer bir düşünce farkına da sahip değildi. Bunu DP'nin üst yöneticileri de açıkça söylüyorlardı. "*Celal Bayar'a kendi partisiyle CHP arasındaki farklılıkların ne olduğu sorulduğunda, hep aynı benzetmeyi yapıyordu. İki partiyi helva yapan aşçılara benzetiyordu, Demokratlar'ın daha iyi bir tarif ve daha büyük bir beceri ile daha iyi helva yaptıklarını söylüyordu. Arada hiçbir ideolojik farklılık olmadığını ve her iki partinin de Türkiye'yi modern ve müreffeh bir ülke haline getirme programına bağlı olduğunu kabul ediyordu. Demokratlar, Türkiye'yi bir kuşak içinde, her mahallede bir milyoner yaratarak bir "küçük Amerika" haline getirmeye söz verdiler. Cumhuriyetçi'ler de aynı ideali paylaşıyorlardı. İki parti arasındaki farklılık, hedeflerde değil, bu hedeflere ulaşma yöntemlerindeydi*"[125]. Zaten iktidarı döneminde de "*Halk Partisi'nin başlattığı modernleşme çizgisinden fazla taviz verme[yecek]di*"[126]. Fakat modernleştirmenin yöntemini farklı uygulayacaktı. 1950 seçimlerini asıl orijinal kılan, onlarca yıl ülkeyi istediği gibi yönetmiş ve istediği tarzda toplumsal değişimi yönlendirip yönetmiş anlayışın bütün direnmelerine rağmen büyük oranda yıkılmasıydı. Gerçekleşen bazılarının tanımıyla kansız-beyaz ihtilâldi[127] ve eskinin kanlı-kırmızı ihtilâlleriyle kıyaslandığında bu değişim oldukça önemliydi

[123] *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1950

[124] Bekâta, *Birinci Cumhuriyet Biterken*, s.10;
Dönemin ünlü gazetecisi A. Emin Yalman şöyle der: "İşin doğrusu şudur ki, seçimi Demokrat Parti kazanmamıştır, sadece Halk Partisi kaybetmiştir" (Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s. 286)

[125] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 156

[126] Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, s. 215

[127] Togan, *Tarihte Usûl*, s. XXIV

Yeni Siyasal Zihniyet

Çok partili hayata fiilen ve hilesiz tarzda geçişin Türk siyasî zihniyetinde önemli değişikliklere neden olduğu açıktır. Gerçekleşen değişimi göstermesi ve ifade etmesi açısından bir CHP milletvekili adayının sözleri ilginç olduğu kadar en az o kadar da önemlidir: "*Bütün hayatımda hep devrimi ve Şef'lerimi düşündüm. Bana, şimdi git halktan oy iste demek beni satılığa çıkarmak demek değil midir?*"[128]. Çünkü, Tek Parti idaresi o zamana kadar, halkın mukadderatını halkın kendi ellerine aldığı bir rejim tesis etmekle övünmelerine rağmen, milletvekili seçiminde halkın iradesini dikkate almak gibi bir uygulamaya yer vermemişti. Konunun bu yönünü açıklaması açısından 1944 yılının 15 Aralık'ında yapılan kısmî seçimlerdeki uygulamayla ilgili olarak Metin Toker'in verdiği bilgileri örnek olarak alabiliriz: "*Aralık ayının 15'inde, açık olan Antalya, Bilecik, İçel ve İstanbul milletvekilleri için parti adayları ilan edildiğinde değişen fazla bir şey olmadığı görüldü. Parti, aday tespitindeki katı tutumunu devam ettiriyordu. Mesela Antalya milletvekilliği için gösterilen aday Erzurum CHP İl Başkanı ve Belediye başkanı Mesut Çankaya idi. Erzurum nire, Antalya nireydi ama, CHP'nin henüz değişmemiş kabuğunun tabiatı buydu*"[129]. Fakat çok partili dönem geçişle birlikte bu değişecektir. "*Üç kişinin, Atatürk ile İsmet Paşa'nın ve bir de parti genel sekreterinin kapalı bir odada, milletvekili adaylarını "Bu olur, bu olmaz" diye seçtikleri devir... artık geride kalacaktır*"[130]. Tek Parti idaresine yansıyan bu zihniyetin değişmesi zordu, ancak değişmesi de zorunluydu. Zira Demokratlar o zaman kadar CHP'nin hiç bilmediği ve uygulamadığı uygulamaları gerçekleştiriyor, bizzat seçmenle yüz yüze gelerek onların dertlerini dinleyip, istek ve arzularını öğreniyorlardı. Kendilerini halka kabul ettirmeye çalışıyor ve böylelikle de halk desteğini arkalarına alıyorlardı. CHP'liler DP mitinglerine olan yoğun ilgiyi ilk zamanlar "*yıkıcı*" ve "*intikamcı*"[131] olarak değerlendirerek alışık olmadıkları zihniyete olan düşmanlığını ifade etmelerine karşılık, zamanla kendilerinin de DP'nin yaptığı gibi halka gitmekten başka çarelerinin olmadığını anlarlar. Bu ise ilk olarak 17 Kasım 1947'de başlayan ve o zamana kadar ilk olarak 19 gün sürecek delegelerin fikirlerini açık açık ifade edebildikleri gerçek kongreye dönüşen CHP yedinci Kongresi'nde açığa çıkar. Kongrede alınan kararlarda CHP önemli değişikliklere giderek daha demokratik bir yapıya kavuşur.

[128] Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 92
[129] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 38,39
[130] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 17
[131] Bu değerlendirme Falih Rıfkı Atay'a aittir. Bkz: *Ulus*, 4 Temmuz 1946

Değişmeyen Statüko

Demokratlar muhalefetteyken sürekli anti-demokratik yasaların kaldırılmasını talep etmelerine ve iktidara gelmeleri halinde bunu kendilerinin yapacağını özellikle vaat etmelerine rağmen, iktidara geldiklerinde izledikleri siyaset geçmişinkine oranla hemen hiç değiştirilmeden sürdürülür. Süreçte gözle görülür hiçbir değişikliğe gidilmez. Bu elbette ki ilginç olduğu kadar aynı zamanda da şaşırtıcı bir durumdur. Bu durum acaba nasıl açıklanabilir? Her şeyden önce bunun nedeni muhalefetin güçlü olması değildir. Bunda kuşku yok. Çünkü, CHP muhalefet olarak tamamıyla tecrübesizdi ve iktidarı kaybetmenin şoku ile muhalefet tecrübesizliği birleşince adeta felç olmuştu. Menderes bile muhalefeti örgütsüz ve yetkisiz olmakla eleştiriyor ve kısa sürede kendine gelip yapıcı bir rol oynaması için beslediği umutları ifade ediyordu. Ancak ne var ki, iktidarın dahi istediği muhalefetin canlanıp dirilmesi gerçekleşmediği gibi, daha da silikleşir. Eylül 1950 belediye seçimleri CHP'yi hepten felç eder. CHP daha önce sahip olduğu 600 belediyenin 560'ını kaybeder ve kırsal kesimde büyük moral kaybına uğrar. Bu trend kesintisiz bir şekilde 1957'ye kadar devam eder. Bu nedenle Demokratlar'ın baskıcı siyaseti hiçbir değişikliğe uğratmadan devam ettirme nedenlerini başka yerlerde aramak gerekmektedir. Bu ise ancak DP'nin iç özelikleriyle ilgilidir.

Her şeyden önce DP göründüğü kadar homojen değildi. Lider kadro CHP'nin içinden çıkmıştı[132]. Partinin vilayetlerden aldığı destek, muhalefetin 1946'da oluşmasından sonra ilk kez siyasete girmiş kişilerden geliyordu. Bu insanlar Tek Parti yönetimi altında büyük acılar çekmişlerdi ve CHP'ye karşı kör bir nefret duyuyorlardı. Bunlar, merkezden bağımsız yerel DP örgütleri kurmuşlar ve iktidarın ele geçirilmesini "*zalimlerden intikam almak için*" bir fırsat olarak görmüşlerdi. Bunlar 1947'den sonra, kendi önderlerini yönetimdeki partiyle uzlaşmakla suçlayan Demokratlardı ve bazıları 1948'de Millet Partisi'ne katılmak üzere kendi partilerinden istifa ederler. Bunlar aynı zamanda, Mayıs 1950'den sonra, kendi hükümetlerini CHP'nin devamı olmakla, ülkeye farklı bir siyaset ve program sunmamakla eleştireceklerdir[133]. Menderes vilayet parti kongrelerinde bu

[132] DP'nin lider kadrosunun, gerçek demokratik ilkelere uygun davranışlar yerine, tek parti dönemine öykünen uygulamalara yönelmesinin nedeni, bunların tek parti dönemindeki deneylerle yetişmiş, siyasal eğitimlerini tek parti düzeni uygulamaları içinde tamamlamış siyaset adamları olmalarıyla açıklanabilir.

[133] Demokrat Parti'nin kimliğini ifade etmesi açısından Süleyman Demirel'in bir tespiti önemlidir. Demirel, 22 Mayıs 1950-8 Mart 1951 tarihleri arasında görev yapan Birinci Menderes Kabinesi için tespiti şöyledir: "*Bu kabine, "koskoca Bey, Beyefendi" dedikleri türden bir eşraf kabinesiydi. Toprak ağasından tut, profesörlerden geç, yüksek hukukçular,*

türden şikâyetleri tekrar tekrar işitecek ve kendi partisinin içinde muhalefetin resmi muhalefetten daha zorlu olduğunu görecektir. Bu arada da muhaliflerini yatıştırmak için CHP'ye karşı sert önlemler almayı öğrenmeye ve bunu bir çizgi haline getirmeye başlayacaktır.

Bunların yanı sıra, Üniversite gibi kurumlara ve basına karşı anti-demokratik yasaların çıkarılması, liberal vaatlerinden ötürü başından itibaren DP'yi desteklemiş olan liberal entelijansiyanın da yabancılaşmasına neden olur. Bu entelijansiya, küçük bir azınlık olmakla birlikte, üniversitelerde ve çeşitli meslek dallarında güçlüydü ve Demokratlar'ın demokratik özgürlükleri engelleyecek yerde ilerleterek sivil toplumu güçlendireceklerini ummuştu. Menderes'in zaten ağır olan ceza yasasını daha da ağırlaştırması basına karşı aldığı önlemler, muhalefetin varlıklarını müsadere etmesi ve Üniversite özerkliğine saldırması, bütün bunlar, Türkiye'yi daha özgür ve demokratik bir ülke haline getirme vaatlerinden vaz geçtiğini gösteriyordu. Hükümetin Ocak 1954'te laiklik ilkesini ihlâl ettiği gerekçesiyle Millet Partisi'ni kapatması partili siyasetin ne kadar kırılgan olduğunu gösterir. Demokratlar'ın 1954 genel seçimlerinde kazandıkları zafer, durumu daha da kötüleştirir. Oy payları 1950'de % 53,59'dan 1954'te % 56,62'ye, Meclis'teki temsilleri 408'den 503'e çıkar. Cumhuriyetçiler'in oyları da % 40'dan % 35'e, sandalyelerinin sayısı 69'dan 31'e iner. Bu sonuçlar ise Menderes üzerinde önemli değişikliklere neden olur. Halktan aldığı onay izlediği siyasetler hakkında her türlü kuşkudan arınmasına yol açar. Bu nedenle de dört yıllık çizgisini artan bir ivmeyle aynen devam ettirir. Ancak her iktidarın başına gelen fazla gecikmeden DP'nin de başına gelir. 1957 seçimleri dönüşümün tarihi olur. Demokratlar, 1957 genel seçimlerinde zayıflamaya başlamanın acısını yaşarlar. Onların zayıflaması ise Muhalefeti oluşturan CHP'nin güçlenmesi demektir. Cumhuriyetçilerin sandalye sayısı 31'den 178'e çıkar. Ancak yönetim kademelerinde gene Demokratlar vardır. Artan enflasyon ve şiddetli bir döviz krizinden kaynaklanan ekonomik durgunluk Menderes'i daha populist siyasetler izlemeye zorlar; 1958'in sonunda muhalifler ve kendisini eleştirenler de dahil olmak üzere herkesi hükümetin arkasında birleştirmek için bir "*Vatan Cephesi*" oluşturarak yeniden otorite kurmaya çalışır. Bu cepheye katılmayı reddedenler yıkıcı olarak lanetler.

---

yazarlar, amiraller içeriyordu. İçinde, mütevazi bir çevreden gelen azdı, belki bir iki kişi" (Arzık, *Demirel'in İçi-Dışı*, s. 116)

1940 - 1970

Fevzi Çakmak Yunanistan'da 1938

Milli Şef Merasim ve Ziyaretlerde

Roesevelt-İnönü-Churchill

Ekmek Karnesi Günleri

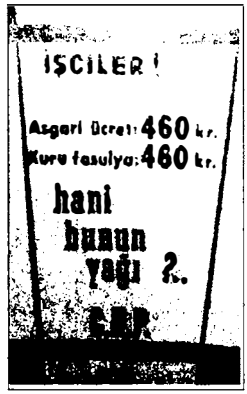
Fethi Okyar, Yalova'da gazetecilere Serbest Fırka hakkında açıklama yaparken

Fethi Bey-Adnan Menderes ve diğer mahalli temsilcilerle

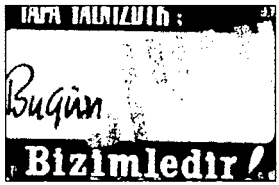

CHP Seçim Afişleri

Demokrat Parti Seçim Afişleri

Celal Bayar seçim konuşmasında 1946

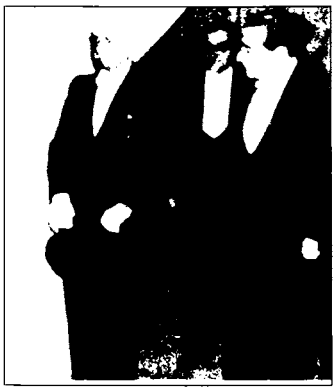
Adnan Menderes bir mitingte 1946

21 Temmuz 1946 seçimleri

Adnan Menderes-Celal Bayar

İsmet İnönü-Adnan Menderes

Celal Bayar-Karekin Haçduryan
(Türk Ermenileri Patriği)

10 Kasım 1951 M. Kemal Anıtkabir'e nakledildi

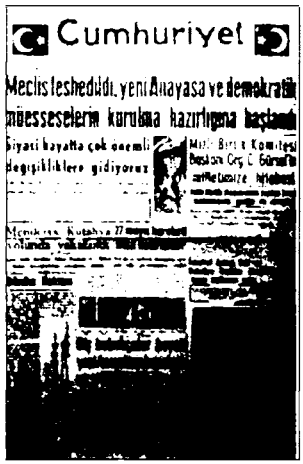
Türkiyenin Natoya Kabülü 18 Şubat 1951

Menderes`in Amerika dönüşü

27 Mayıs 1960 Alparslan Türkeş ihtilal bildirisini okurken

Cumhuriyet

Meclis feshedildi, yeni Anayasa ve demokratik müesseselerin kurulma hazırlığına başlandı

27 Mayıs 1960 Cumhuriyet Gazetesi

Milli Birlik Komitesi ve Cemal Gürsel

Cemal Gürsel

Milli Birlik Komitesi üyeleri

Adnan Menderes mahkemeye götürülürken

Yüksek Adalet Divanı üyeleri

Yassıada Mahkemesi

Karar sabahı: Eylül 1961

Adnan Menderes İdam öncesi doktor kontrolünde

Cemal Gürsel hükümeti

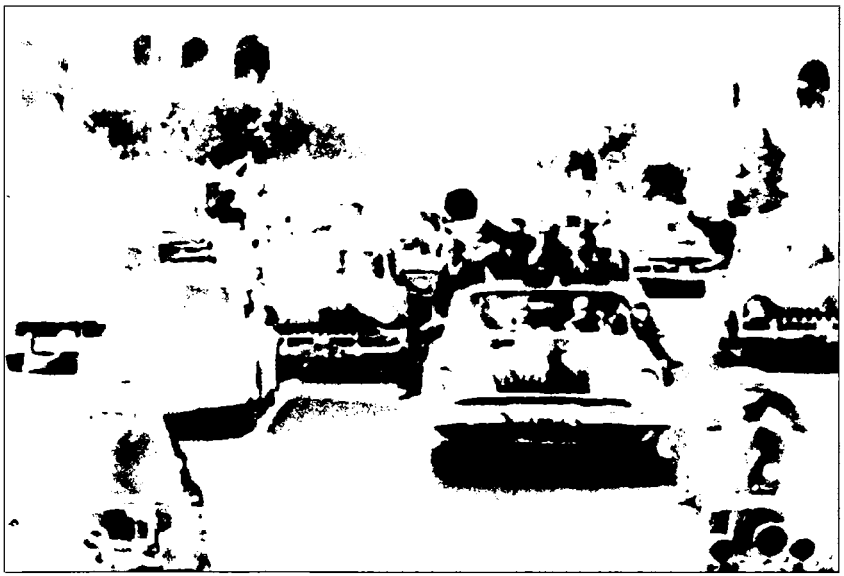
1961 Kurucu Meclis

22 Şubat 1961 Talat Aydemir mahkemede

İsmet İnönü Amerika'da

Süleyman Demirel 1965 seçimleri

28 Mart 1966 Cevdet Sunay
Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı seçildi

12 Haziran 1966 Keban Barajı temel atma töreni

Türkiye'de Ordu ve Siyaset

> Devletin yasal ve diğer imkânları tamamıyla birbirinin aynı iken, 13 Eylül günü durdurulan kan, 11 Eylül günü niçin akıyordu? Niçin?
>
> *Süleyman Demirel*

> 1979 Temmuz'unda da müdahaleyi gerektiren sebepler vardı ve müdahale kararı da vardı, ama biz biraz daha olgunlaşsın, itiraz edilmesin diye o zaman müdahaleyi yapmadık.
>
> *Bedrettin Demirel*

Siyasal Sistem ve Ordu

Pye'e göre, bir ülkedeki otoritenin sivil karakterini belirlemek için, siyasal gelişme süreci, siyasal kültür ve demokrasi terimleri ile bunlar arasındaki ilişkileri dikkate almak gerekir[1]. Pye, demokraside sembolleşen sivil otoritenin egemenlik düzeyini tespit etmek açısından zorunlu bulduğu bu kriterler çereçevesinde şu açıklamayı yapar: "Siyasal kültür, bireyin siyasete öznel yönelimidir. Özellikle kamu kuruluşları ya da bireylere karşı gösterilen güven, hiyerarşik düzen ve onun karşıtı sayılan eşitlik, özgürlük ya da zor kullanmayla ilgili değer yargıları, sonuç olarak da demokrasiyle verimlilik arasında yapılan tercihler, herhangi bir toplumda uygulanan demokratik düzenin değerlendirilebilmesi için gereken öğelerdir"[2]. Finer ise, daha ayrıntılı özelliklere değinir ve bir siyasal sistemin sivil otoriteye dayanıyor olabilmesi için şu temel nitelikte özelliklere sahip olması gerektiğini açıklar: 1) Siyasal iktidarın değişmesini düzenleyen yöntemin halk tarafından geniş ölçüde kabul görmesi ve bu yolların dışında iktidarı almanın gayri meşru sayılması, 2) Kimin ya da neyin egemen oto-

[1] "Kim orduya dayalı bir yönetimden söz eder, kaçınılmaz olarak demokratik olmayan bir yönetim anlaşılır" (Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, s 172)

[2] Pye, "Introduction" s.22,23

rite olduğu hakkında genel bir fikir birliğine varılmış olması ve bunun dışındaki kimsenin ya da merkezlerin meşru iktidar olmadığına inanılması, 3) Halkın dinsel örgütler, şirketler, sanayi birlikleri, sendikalar ve siyasal partiler gibi özel derneklere bağlanmış olması[3].

Pye ve Finer'in açıklamaları sivil otorite - ordu ilişkilerine ışık tutacak ölçütlerdir. Üstelik, ayrıca ve bilhassa ordunun sivil otorite karşısındaki yerini gösteren açıklamalardır. Kendinin ifade ettiği ölçütler dahilinde olmak üzere Finer şunu söyler: "Bu koşulların hepsini yerine getiren İngiltere, ABD, İskandinav ülkeleri, İsviçre, Kanada, Avustralya, Hollanda gibi olgun siyasal kültüre sahip yerlerde ordu, öbür çıkar grupları gibi çıkar grubu olmaktan öteye gidemez"[4]. Zira sivil otoritenin geçerli olduğu sistemlerde asker ve sivil seçkinler, birbirinden tümüyle ayrılmışlardır. Veya bir diğer ifadeyle; ayrılmış olmaları beklenir. Sivil siyasal seçkinler, askerler üstündeki denetimlerini, resmi kurallar çerçevesinde yürütürler. Bunun yanında, askeri işlevlerin özerklik kazanması sivil denetimi kolaylaştırır, askeri kariyer sivil kariyerden ayrılır. Askeri önderler devletin ulusal ve demokratik kurumlarına itaat ettiklerinden ve tek görevlerinin savaş yapmak olduğunu bildiklerinden, hükümete bağlılığı bir borç bilirler[5].

[3] Finer, *The Man on Horsebach, The Role of The Military in Politics*, s. 87,88

[4] Finer, *The Man on Horsebach, The Role of The Military in Politics*, s. 87,88

[5] Janowitz, *The Military in Political Development of New Nations An Essay Comparative Analysis*, s.3;
Sivil idareyi kesintiye uğratarak askeri rejimleri ortaya çıkaran nedenler ve bu rejimlerin amaç ve tutumları konusunda bir genelleme yapmak son derece güçtür. Yine de, tarihsel deneyimlerden hareketle bazı ortak özelliklerden söz edebilmek mümkün görünmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Atay, *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, s. 49-51):
Askeri rejim, kuruluşunu bir askeri müdahaleye borçlu olan rejimdir. Bir rejimin "askeri rejim" sayılabilmesi için, hükümetin silahlı kuvvetlerin elinde bulunması veya büyük ölçüde silahlı kuvvetlerin emriyle hareket ediyor olması gerekir. Askeri rejimlerin hepsinde nihai güç, hükümette yer alsınlar ya da almasınlar, askerlerin elindedir. Bu, askeri rejimlerin dolaylısında da doğruda olanında da böyledir. Dolaylı askeri rejimlerde görünürde siyaseten sorumlu sivil bir hükümet bulunmasına karşılık, önemli kararlar perde arkasındaki askeri cunta tarafından alınır. Doğrudan askeri rejimlerde ise yürütmeye ilişkin başlıca üç tür düzenleme söz konusu olabilir: a- Hükümetin hemen hemen tamamen askerlerden oluştuğu, askerlerin son derece ağırlıkta olduğu yürütme modeli, b- Asker ve sivillerden oluşan karma nitelikte yürütme modeli, c- Karma bir hükümetin yanı sıra tamamen askerlerden oluşan bir konseyin bulunduğu yürütme modeli. Bu üç modelden hangisi benimsenirse benimsensin, değişmeyen tek nokta, ister "*başbakan*" ister, "*konsey başkanı*" isterse "*devlet başkanı*" sıfatını taşısın, yürütmenin başında daima bir askerin bulunmasıdır. Bu kişi "*eşitler arasında birinci*" konumunda olabileceği gibi, öteki darbeci subaylardan üstün durumda da bulunabilir. Askerlerce oluşturulana yürütme organları çoğu zaman cafcaflı ve radikal havalı başlıklar taşırlar. Devrimci Komuta Konseyi (Sierra Leone), Ulusal Kalkınma Komitesi (Benin ya da eski adıyla Dahomey) Ulusal Kalkınma Yüksek Konseyi

Dolayısıyla, ordu siyasal sürece doğrudan katılamaz, edilgen bir rol üstlenir. Yani, kurulan sivil hükümetlerin eylemleri, ordunun zorlamasıyla, ya da siyasete müdahale tehditleriyle yönlendirilmez. Hiç kuşkusuz, hükümetler karar alıp uygularken ordunun siyasal eğilimlerini ve isteklerini hesaba katabilirler. Ancak, eylemlerinin ordu tarafından "*veto*" edilmesini beklemeleri söz konusu değildir[6].

Huntington, konuyu "s*ivil denetim*" terimi kapsamında değerlendirerek, "s*ivil denetim*"i ikiye ayırır ve şunları söyler: "Gelişmiş toplumlarda ordunun siyasal iktidara bağlılığını sağlayan en önemli öğe, sivil denetimdir. Sivil denetim, askeri gruplarla sivil iktidar arasındaki ilişkiyi kuran en önemli düzenektir. Sivil denetimin başarıya ulaşması, ordunun siyasal gücünün zayıflaması demektir... sivil denetimin başlıca iki türü vardır: Birincisi öznel sivil denetimdir. Bu denetim, bir bakıma sivil gücün son

(Güney Kore) ve Devrimci Konsey (Birmanya ve Suriye), Söz konusu başlıklar, pretoryenlerin "Yeniden hayat verme" amaçlarının ilanı anlamına gelir.

Askeri rejimler "geçici"dir. Askeri otoritenin sivil otoriteyi askıya alması "normal dışı" bir durum olduğu için, askeri rejimler kendilerini "olağanüstü" şartların sürüklediği sürecin gereği olarak takdim eder ve her fırsatta geçici olduklarını söylerler. Bunların bazıları görece kararlı ise de, bu durum askeri rejimlerin olağandışı ya da özünde geçici rejimlerin oldukları gerçeğini değiştirmez. Sürekli bir askeri sistem, deyim olarak çelişkilidir, düşünülemez. Çünkü bir ordu doğrudan doğruya ve sürekli olarak hükümet ediyorsa, artık ordu olmaktan çıkar.

Askeri rejimler özellikle bağımsızlarını yeni kazanmış ve/veya demokrasi geleneği henüz kökleşmemiş azgelişmiş ülkelerde görülen yönetim şekilleridir.

Askeri rejimlerin hemen hepsi, zayıf ve istikrarsız siyasal iktidarlara karşı bir tepki olarak ortaya çıkarlar.

Bu tür yönetimlerin çoğu ulusal burjuvazinin çıkarlarından yanadır. Ulusal burjuvazinin dış bağlantıları nedeniyle de ister istemez, dış egemen güçlerin etkisini altına girerler.

Bir askeri yönetimin, ister ilerici, ister gerici nitelik taşısın, demokratik olması düşünülemez. Silaha dayanan bir yönetimin muhalefete katlanması, açıktan eleştiriyi kabullenmesi ya da fiziksel gücü üzerindeki yasal sınırlamalara boyut eğmesi kolay değildir. Bu da gösteriyor ki, tüm askeri rejimler kısmen ya da tamamen kapalı rejimlerdir. Otoriter yapılar tercih edilir çünkü kitle katılımı ve siyasal yarışmanın siyasal çalkantı ve şiddet olasılığı ile yakından ilintili olduğu düşünülür. Askeri yöneticiler sadece çoğulcu katılmaya (pluralistic Participation) değil bizzat (perse) katılıma kuşkuyla bakarlar. Katılımın her türü, onlarca, kaçınılmaz olarak çoğulcudur ve bu nedenle de kaçınılmaz şekilde bölücüdür.

Askeri rejimlerin ortak özelliklerinden bir başkası, "meşruiyet eksikliği" aslında askeri rejimler bu konuda başlangıçta bazı avantajlara sahiptir. Devirdikleri rejimin meşruiyeti, çoğu zaman, kurmakta oldukları rejimin meşruiyetinden daha fazla değildir. Ancak uzun vadede ve yeterli olamaz. Her ne kadar iktidar kendilerine kuvvet kullanılarak geçmisse de, askerler kendilerini kuvvetin dışındaki başkaca araçlarla meşru kılmak zorundadırlar. Çünkü eğer tek ölçü kuvvet olursa, kendi kurdukları rejimi devirmek için kullanılabilecek bir kuvvet de meşru olacaktır.

6 Turan, "Silahlı Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri", s. 69,70

derece güçlü duruma gelmesi demektir. Sivil iktidarın güçlülüğü, biraz da özel sivil grup ya da grupların iktidarının genişlemesiyle olur... Bu tip sivil denetim, kurumlar aracılığıyla yapılır. Bu denetimde, anayasal yöntemlerden yararlanılır. Gerçi, sivil denetim demokratik toplumlarda da özel anayasal yöntemlerle yapılıyorsa da, bu denetim uygulaması, totaliter rejimlerde de görülür. Bu tip rejimlerde, siyasal komiserler ve benzeri tekniklerle askeri hiyerarşi, sivil iktidarın etkisi altına girmiştir. İkinci tür sivil denetim ise, nesnel sivil denetimdir. Nesnel sivil denetim, askerlik mesleğinin gelişmiş duruma gelmesiyle gerçekleşir. Ordu ile sivil gruplar arasındaki yetki bölümü, subaylar arasındaki mesleksel eğitim davranışlarının ortaya çıkmasına yardımcı olur. Gerçekte, nesnel sivil denetim, öznel sivil denetimin tersidir. Öznel sivil denetimin başarılı olması, ordunun sivilleşmesinin sonu olup, devletin aracı durumuna gelmesi demektir. Nesnel sivil denetimin karşı tezi, ordunun siyasallaşmasıdır. Bu siyasallaşma anayasal ya da kurumsal biçimde olabilir. Askerlik mesleği özerkliğinin varlığı, nesnel sivil denetimin kurulması ile mümkün olabilir. Nesnel sivil denetimle ordu, meslekleşebilir ve siyasal yönden nötralize edilebilir"[7].

Burada konuyu açmaya yardımcı olacak bir soruyu sormakta yarar var: "*Ordu'nun siyasî yapıya ve hatta rejime müdahalesinin belirli kriter veya kriterleri var mıdır?*" Bu soruya verilebilecek en genel cevabın "*vardır*" biçiminde olacağı söylenebilir. Ordular, rejimler ve toplumlar üzerine yapılan araştırmaların ekseriyetinin varıp dayandığı noktalardan birisi, askerî otoritenin sivil otoriteye müdahalesinin esas itibariyle "*az gelişmiş*" veya "*gelişmekte olan*" ülkelerde görüldüğüdür. Günümüzde Batılı demokratik rejimleri kapsamına alan sivil toplum modeli, devletin müdahalesi dışında kalmış, bireylerin kendi kendilerini yönlendirebilecekleri ve demokrasi mücadelesi verebilecekleri alan haline gelmiştir. Ayrıca, bu toplumlarda cemiyetin yapısı o derece karmaşık bir hale gelmiştir ki, buralarda girift kuvvet dengesini bozarak bütün sektörleri askerî bir otorite etrafında toplamak imkânsızdır. "*Azgelişmiş*" ülkelerde ise toplum bu müdahaleye karşı koyacak bir organizasyon seviyesinden mahrum bulunmakla kalmamakta, silahlı kuvvetlerin temsil ettiği organizasyon cemiyette bazı fonksiyonların ifası için istenir hale gelmektedir. Fakat, "*az gelişmişlik*" askerî idare veya müdahalenin olmazsa-olmaz sebebi değildir, sadece bu sebepler için uygun bir zemin teşkil etmektedir[8].

Huntington'a göre "*az gelişmiş*" toplumlarda ordunun güce başvurmasının nedeni, bu toplumların ekonomik gelişme ve siyasal istikrar sağlama amaçlarına ulaşma çabalarının yetersizliğinin toplumda şiddet

[7] Huntington, *The Soldier and the State The Theory and Politics of Civil Military Relations*, s.80-83

[8] Bkz: Frank, *Capitalism and Underdeveloped in Latin America*

ortamını yaratmasıdır. Bir yandan şiddet, öbür yandan askeri güce başvurulması birbirini izleyen ihtilâlci hükümet darbelerini (Coup d'Etat) ortaya çıkarmaktadır"[9]. Linz ve Stepan ise, askerî darbe ihtimalini arttıran öğeler içinde siyasal gücün yapısı, hükümetin meşruluğu gibi siyasal kökenli sorunlara ek olarak nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme ve öbür yapısal değişmeleri sıralarlar[10].

Askerî darbe olasılığını arttıran bir başka öğenin de, ordunun profesyonelleşme düzeyiyle ilgili olduğu anlaşılıyor. Şöyle ki; azgelişmiş ülkelerde profesyonelleşme düzeyinin getirdiği örgütsel kazanım, ordunun sivil sistemdeki örgütsüzlükten rahatsız olmasını, bu da sivil kesimlerin yetenek ve güdülerinin ordu tarafından küçümsenmesini doğurur. Askerler, toplumsal bunalımları çözebilmek için sanki askerî yeteneğe sahip olmak gerekir gibi bir duyguya kapılırlar. Genel olarak toplumdan yalıtılmışlık, grup içi tutarlılık ve saygınlık, kendisine önemli bir rol düştüğü bilinciyle askerleri mağrur ve kasıntılı bir biçimde mutlak ufku içine kapanmaya zorlar. Özel ve kapalı bir grup olarak kendisine aşırı önem verme, askerin hem iktidarlar karşısındaki özerkliğini, hem de siyasal yaşama müdahale etme olanaklarını arttırır[11].

Finer'e göre ordunun siyasi yapıya müdahale edebilmesi için öncelikli olarak, siyasî yapı ile toplumu ayrıştırması gerekmektedir. "Askerler, ulus ile iktidardaki hükümeti bir kez ayırdılar mı, ulusal çıkar anlayışlarını geliştirmekte gecikmezler. Bu anlayışı sivil iktidara zorla kabul ettirmek, bir sonraki adımdır. Askerler kendi mesleklerinin uzmanı olarak güçlerinin örgütü, teçhizatı ve büyüklüğü gibi konularda zaman zaman sivil hükümetlerle çatışırlar. Bu açıdan ordu, toplumu bir malzeme ve insan gücü deposu olarak görür. Kısacası, güvenliği sağlamak görevi, silahlı kuvvetlerin bağımsızlaşmasına yol açmaktadır[12]. Ordunun, hükümetin yurt

---

9 Huntington, "Pattern of Violence in World Politics", s.39

10 Linz, *The Breakdown of Democratic Regimes, Crisis, Breakdown and Reequilibration*, s. 38-45

11 Rouquié, *Latin Amerika'da Askeri Devlet*, s. 113,114

12 12 Eylül darbesinin lideri Kenan Evren 26 Ağustos 1978'de Silahlı Kuvvetler Günü münasebetiyle bir mesaj yayınlar. Mesajının bir yerinde "*silah arkadaşlarına*" şöyle seslenir: "Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal savunmasının ana ilkesi, Türk Silahlı Kuvvetlerini ülke ve ulusun varlığına yönelebilecek her türlü dış ve iç tehlikelere karşı, onu güvenle koruyabilecek bir düzeyde bulundurmaktır. Bugün Silahlı Kuvvetlerimiz, ulusumuzun güvenine her bakımdan layık ve yeterlidir demek, ilerleme, modernizasyon ve devrimcilik ilkelerine aykırı düşebilir. Silahlı gücün yeterli olduğunu söylemek duraklama anlamına gelir ki, bu, çağdaş ilerleme çabalarına ters düşer ve Silahlı Kuvvetlerimizi daha üstün düzeye çıkarma amaçlarımızı frenler, Silahlı Kuvvetlerimizin modern silahlarla donatılarak etkinliğini artırmak ve muhtemel hasımlarımızın gelecekteki girişimlerini güvenle karşılamak başlıca uğraşımız olacaktır" (Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.I, s.121)

içindeki muhaliflerine karşı kullanılmaktan hoşlanmaması da profesyonelleşmenin bir başka sonucudur"[13].

Anlaşıldığı üzere ordunun sivil hayata müdahalesinin bir çok nedenleri söz konusu olabilmekte ve bütün bunların içerisinden bazı başlıklar şu şekilde belirlenmektedir: Ordu sivil hayata müdahale edebilir, eğer; 1- Ordu, bir toplumsal sistemde var olması gereken seçeneklerin yokluğu durumunda, devletin siyasal gücü olabiliyorsa[14], 2- Ordu, kararsızlığın hüküm sürdüğü yerde yönetimi ele alabiliyorsa; sivil politikacıların bozulmuş olduğu dönemlerde ordu, işleri yerine getirmede "*tek*" örgüt olarak karşımıza çıkıyorsa[15], 3- Siyasal şiddet ortaya çıktığında çözüm orduda aranıyorsa. Tüm bunların yanı sıra, ordunun sivil hayata müdahale etme cesareti bulmasında asıl etken ordunun güçlü olması değil, sivil siyasal kurumların "*zayıf*" olmasıdır[16]. Darbe olasılıklarının bir kurum olarak ordudan kaynaklanmasının nedenleri ise genellikle şunlardır: 1- Ordu, sivil örgütten ayrı bir varlık olarak benliğinin bilincine varmış olmalıdır, 2- Bu bilince, ordunun güçlü olduğunun algılanması katılmalıdır. Öyle ki, askerler, önlerinde kendilerini durduracak hiçbir gücün bulunmadığını iyice kavramalıdırlar, 3- Ordu, herhangi bir toplumsal nedenden adamakıllı huzursuz olmalıdır. Bu üçüncü nedene ek olarak Finer, şunları söyler: "*...Sivil politikacıların kamuoyunda gözden düştüğü ve ordunun popülerleştiği durumlar, askerlerin siyasete girmeleri için en iyi fırsattır*"[17].

Türkiye'de Ordu ve Siyaset

Ordunun ne dediği, Türk siyasi hayatında önemli siyasî kararların öncesinde özellikle de 1960 sonrasında, hep sorulan bir soru olmuştur. 1960 önemli bir dönüm noktasıdır. Ordu, 1960 yılıyla birlikte, dışında olduğu söylenen siyasetin içine giriverir. Ancak acaba ordu gerçekten

---

[13] Finer, *The Man on Horsback, The Role of the Military in Politics*, s.23-25

[14] Kennedy, *The Military Third World*, s.152

[15] Huntington, *Pattern of Violence in World Politics*, s.34

[16] Rustow, *A World of Nations Problems of Political Modernization*, s.176

[17] Finer, *The Man on Horsback, The Role of the Military in Politics*, s.61-71,72; Kenan Evren, 12 Eylül öncesi gittikçe tırmanan terör olayları nedeniyle kendilerinin siviller ve özelikle de sivil otoritenin mensupları tarafından kurtarıcı olarak görüldüğünden bahseder: "Türkiye'nin içinde bulunduğu bu kritik ortam karşısında, vatandaşlardan Silahlı Kuvvetler içerisinden gelen imzasız veya yanlış isim ve imzalı mektuplar çoğalmaya başladı... Ancak ben bir müdahaleyi şimdilik düşünmüyordum". "İsmini vermekte mahzur gördüğüm bir Senatör de bana gelmiş, "Bu Meclis hiçbir faydalı iş göremez. Çekişmekten başka yaptıkları hiçbir şey yok. Bu meclisten doğru dürüst yurt yararına bir kanun da çıkamaz. Duruma müdahale etmeniz lazım. Aksi halde memleket elden gidecek, parçalanacak, komünistler idareye el koyacak" diyebilmiştir" (Evren, *Kenen Evren'in Anıları*, C.I, s. 262, 281)

1960'a kadar hep siyasetin dışında mı kalmıştır? Bu soruya gayet rahatlıkla ve büyük oranda "*evet*" demek mümkündür. Sorunun cevabı, büyük oranda "*evet*" veya hatta tamamıyla "*evet*"tir. Fakat bu "evet", "*ordu siyasetin dışındadır*" yaygın söyleminin dışında bir anlam ifade eder. Gerçekten de, Türkiye'de ordu 1960'a kadar siyasetin dışında yer almıştır. Yerini bu şekilde belirlemiştir. Ancak bu, "*siyasetin dışında*" oluş, siyasetin uzağında veya siyasetle ilgisiz manasına değildir; aksine, siyasetin üstünde anlamını ifade edecek tarzda bir dışında oluştur bu. O, hep üstte yer alır, her zaman son sözü bazen da ilk ve kesin sözü söyler[18]. Batılılaşma sürecinin başladığı Osmanlı döneminden beri, bu hep böyle olagelmiş ve bu şekilde ve hatta daha da yoğunlaşarak -aynı zamanda anayasal dayanaklara da sahip olarak- devam etmiştir.

Bilindiği üzere Osmanlı dönemi batılılaşma faaliyetleri orduyu ıslah etme çabalarının ürünü olarak başlar. Batı karşısında yaşanan yenilgilerin odağında ordu vardır ve orduyu ıslahla birlikte mağlubiyetlerin galibiyete dönüştürüleceğine inanılır. Bu nedenle de ordunun modernize edilmesi, üzerinde ısrarla durulan bir konu olur. Uzun bir süre de böyle devam eder. Bazen yeni birlikler kurulur ve modern eğitim yöntemleri onlar üzerinde uygulanır, bazen tamamıyla yeni ordular kurulur ve geleneksel orduya rakip olarak takdim edilir. Bütün bu aşamalarda modern ordu hep edilgendir; geleneksel ordu ise etken. II. Mahmut'un geleneksel orduyu kanlı bir şekilde tarihin sayfalarına gömüp, modern orduyu rakipsiz hale getirmesiyle durum değişir. Artık ordu, modern yapısıyla batılılaşma faaliyetlerinin ve hatta batılılaşma adına yürütülen kişisel iktidar kavgalarının önemli bir dayanağıdır. Ordunun kişisel iktidar kavgalarının aracı konumuna düşmesinin ilk olayı ise Hüseyin Avni Paşa'nın siyasî entrikalarına araç olma biçiminde açığa çıkar[19].

Osmanlı döneminde ve özellikle de I. Meşrutiyeti takip eden dönemde, ordu siyasetin o kadar belirleyici unsurudur ki, onların ne dediğine bakmaya gerek dahi kalmaz; çünkü hep onların dediği olur. XIX. yüzyılın son çeyreğinde modern askeri okullarda okuyan ve batıcılığı zihniyetlerinin

[18] Kendisi de eski bir subay olan Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu "Ordu politika yapar mı?" diye sorar ve şu cevabı verir: "Yapar! Ordu, zâten politik bir kurumdur. Harp edişi de politikadır, sulhü devam ettirişi de... Ve yalnız tanklarını, toplarını, uçaklarını konuşturduğu günlerde değil, bandoları ile meydanları inletip geçit resimleri, paradlar yaptığı günlerde de politika yapmış sayılır. Küçük, büyük manevraları bir başka politikadır, geçit resimleri bir başka politikadır, kışlalarına kapanıp koğuşlarından tambura sesleri duyuluşu gene bir başka politika. Atatürk devrinde ordu politika dışı kalmış derler. Öyle midir? Bence, böyle düşünenler sadece kendilerini aldatmış olurlar" (Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, s. 7-9)

[19] Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, s. 15

yegâne unsuru kılmış subaylar birer siyasi aktör haline gelirler. Bunlar yüksek düzeyli sivil görevlilerle gizli ilişkiler kurarak hazırladıkları Anayasayı 1876'da Sultan'a zorla kabul ettirirler. Böylelikle de batılılaşma sürecinin en önemli aşamalarından birisine imzalarını atmış olurlar. Daha sonra Sultan II.Abdülhamit (1876-1909) Anayasayı rafa kaldırıp ülkeyi otoriter bir tarzda yönetmeye başladığında, subaylar, onu devirmek ve anayasal hükümeti yeniden kurmak için planlar hazırlamaya başlarlar. Bu çaba ve çalışmaların ürünü olarak 1889'da İttihat ve Terakki Komitesi (İTK) olarak bilinen gizli bir dernek kurulur. Yakın dönem Türk tarihinde hepsi önemli siyasal roller oynayan, Enver Paşa, Cemal Paşa ve Mustafa Kemal Atatürk bu derneğin üyeleridir. Ordu içinde İTK önderliğindeki ayaklanma Haziran-Temmuz 1908'de gerçekleşir ve sonuç olarak Abdülhamit otuz yıl kadar önce rafa kaldırdığı Anayasayı yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalır.

Subaylar, 1876 darbesinde aydın, yenilikçi, bürokratik bir kesim olarak darbeyi desteklemelerine karşın, 1908'de silah tekelini elinde bulunduran bir kurumun mensupları olarak darbenin içinde yer alırlar. Anayasa yeniden yürürlüğe konur, parlamento açılır ve II. Meşrutiyet ilan edilir. İşte bu 1908 darbesi, ordunun ve onunla bağlaşanların siyasal sistem üzerindeki gücünü ilk kez somut bir biçimde ortaya koyar. Askerlerin siyasetle bu denli ilgilenmesinin sakıncalı bulunması nedeniyle 8 Ekim 1912'de, ordunun siyasetle uğraşmasını yasaklayan bir yasa çıkarılır[20]. Ama ne var ki, böyle bir yasanın çıkarılması, askerlerin siyasetle ilgilenmesini engelleyemez.

1908 darbesi, on yıl boyunca devam eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğratacak bir maceraya sokan Jön Türk iktidarının başlangıcını teşkil eder. Bu dönemde, ordunun, toplumu batılılaştırma amacına uygun şekillenen toplum mühendisliği rolü, asıl görevi olan ülke savunması sorumluluğunu aşar. Siyaseti belirleyen güç haline gelir. Bahri Savcı'ya göre bu dönemde oluşan ve önceki dönemlerden farklı olan anlayışın özeti şudur: "*Önceleri kendini padişahın "hukuk hükümranisi"nin desteği ve savunucusu sayarken, sonraları, Batı ile ilişki kuran ilk siyasal ve yönetsel seçkin kesim olarak ordu, "özgürlüğü" ve "halife iktidarı"nın sınırlandırılması görüşünü savunmuştur*"[21].

XIX. yüzyılın "*Osmanlı aydınları*" ve XX. yüzyılın başında oluşan "*sivil-asker bürokratlar*" Batı'yı model alırlar. Batı'ya dönük yüzlerini, içinden geldikleri "*halk*"a çevirmezler; kendi halkına yabancılaşırlar. Bu durum

[20] Bayar, *Ben de Yazdım*, s.516

[21] Savcı, "Türkiye'de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin Seyrine Bir Bakış", s. 40,41

orduda daha açık şekilde görülür. Üstelik ordu, batılılaştırıcı zihniyetiyle bir bütün de teşkil edemez. Batılılaşmayı kendisine hedef edinen subaylar, aynı ideal doğrultusunda birlik içinde hareket etmezler. Bu ise iki önemli grubun oluşmasına yol açar. Bunlar, İTK'ni destekleyen radikal reformcular ile ılımlı liberallerdir. 1908-1913 yılları söz konusu bölünmenin oldukça yoğun ve açık bir tarzda yaşandığı yılları oluşturur. Ayrılıklar ayaklanmalarla sonuçlanır. Liberaller, tıpkı XIX. yüzyıl reformcuları gibi, Türkiye'nin modern dünyaya girmek için Avrupa'nın rehberliğine ihtiyaç duyduğuna, Britanya'nın Mısır'da uyguladığı türden bir yönetimin, emperyal sisteme yarar sağlayacak şekilde Türkiye'de de uygulanabileceğini düşünürler. Ocak 1913'te iktidarı ele geçiren İttihatçıların fikirleri ise daha başkadır. Onlar da Avrupa'nın hakim olduğu dünya sisteminin bir parçası olmak isterler, ancak kendilerine "*Uzak Doğudaki Japonya*" gibi, küçük de olsa eşit ortaklar olarak davranılmasını arzularlar.

Temmuz 1912'de dört yıl önce Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesi için yapılanı andıran bir askerî ayaklanma olur. Bu kez ayaklananlar İTK yanlısı kabineyi devirmeyi ve liberalleri iktidara getirmeyi amaçlayan anti-İttihatçı subaylardır. Amaçlarına da ulaşırlar. Fakat, Ekim 1912'de Balkan Savaşı'nın patlak vermesi, Komite'yi yok etme ve taraflarını ordudan temizleme planlarını gerçekleştirme fırsatı vermez. Şurası açıktır ki, eğer bunu yapabilmiş olsalardı, Türkiye'nin tarihi, liberallerin yönetimi altında çok daha farklı boyutlarda gelişebilirdi. Balkanlar'da uğranılan ağır yenilgiler ve hükümetin teslim olarak imparatorluğun kaderini büyük güçlerin eline teslim etme isteği, liberallerin itibarlarını kaybetmelerine yol açar.

İttihatçı hükümetin birinci hedefi, "*birlik ve ilerleme*" (İttihat ve Terakki) ideolojisini ordu içinde yaymak ve buna ters düşen bütün fikirleri ortadan kaldırmaktı. Birkaç yıl içinde ordunun karakteri önemli ölçüde değişir. Bütün subaylara haki kalpak giyme zorunluluğu getirilmekle kalınmaz, Enver Paşa savaş bakanı olduktan sonra, tüm muhalifler 1914'te yapılan bir girişimle emekliye ayrılırlar. İki ay sonra Savaş Bakanlığı bir kararname çıkararak, Osmanlı askerî geleneğinden tamamen kopan ve geleceğin Cumhuriyetçi devleti için büyük önem taşıyan bir fikri yürürlüğe koyar. Bundan böyle, subaylar, Sultan'ın huzurunda bile olsalar, önce kendi alay sancaklarını ve sembollerini selamlamakla yükümlü olacaklardır. Bu Sultan'ın, esas sadakat sembolü olmaktan çıkarılışının başlangıcını oluşturur. 1913'den sonra Türk ordusu farklı bir kurum haline gelir. Ordu siyasallaşmakla birlikte, bağımsız bir güç olarak siyasetten uzaklaştırılır ve İttihatçı siyaset için kullanılan bir araca dönüştürülür.

Siyasetin İçindeki veya Dışındaki Ordu

Milli Mücadele esas itibarıyla bölgesel direnişlerle başlayıp gelişmiş ve bu esas üzerine sonuçlanmışsa da, Ordu'nun bu mücadelede önemli bir payı olduğu kesindir; en azından son darbeyi vurma aşamasında. Fakat, Ordu'nun ve elbette ki batılı olmayı ve toplumu batılılaştırmayı ideal edinmiş üst kadronun savaş sonrası için kafalarında bir çok farklı düşünceler yer almaktaydı. Her biri, ideallerinin gerçekleşme biçimi konusunda yoğun şekilde düşünüyor ve düşüncelerini uygulama zamanını sabırsızlıkla bekliyorlardı. Ancak, aralarında tam bir birlik söz konusu değildi. Zaferden sonra kurulması gereken rejimin türü hakkında bir mutabakatları yoktu. Bazı subaylar anayasal monarşinin dini kurum olan Halifelikle birlikte sürdürülmesini istiyorlardı. Türkiye için Amerikan mandasından bile söz edenler vardı.

Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'de kurulur ve Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı seçilir. Cumhuriyetin ilanı, Milli Mücadele süresince bağımsızlık için mücadele edip fikri ayrılıkları geri plana itmiş olan komutanlar arasında ayrılıkların su yüzüne çıkmasına neden olur. Yeni rejimin oluşturulmasında liderliği ele geçirmiş olan Mustafa Kemal ile onun asker rakipleri arasındaki gerilim gün geçtikçe artar. Girilen süreçte, Mustafa Kemal, cumhurbaşkanı dahi olsa konumunu güvenli hissetmez; zira, ortadan kaldırılması gereken rakipleri vardır. 1923 Aralığı'nda çıkarılan yasalarla muhalif kanadın saf dışı edilmesi amaçlanır. Ordu-siyaset ilişkisi koparılmaya çalışılır. Fakat esasında maksat, ordu ile siyasetin tam anlamıyla ilişkisizleştirilmesi demek değildir. Maksat; muhalif kanadı temsil eden ordu mensuplarının siyasetle olan bağlarını kesip koparmaktan ibarettir. Yoksa, Mustafa Kemal, kendi adına orduyla olan bağını daha da güçlendirmenin gayreti içerisindedir. Buna bağlı olarak en güvendiği kişilerden biri ve "*askerlikten başka hiçbir şeye ilgisi olmayan*" Mereşal Fevzi Çakmak'ı Genelkurmay Başkanlığı'na getirirken kendisine en bağlı diğer bazı subayları da komutanlıklara atar. "*Böylece bu askerlerin rejim bunalıma girdiği anlarda Mustafa Kemal'in yardımına koşması koşuluyla bu uzaklaştırma gerçekleştiril[ir]*"[22]. Bu aşamada gerçekleşenleri Mumcu şöyle özetler: "*Atatürk Orduda, kendine bağlı komutanlardan*

[22] Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 88;
"1923 Aralığında çıkarılan yasalarla ordu kesin olarak politikadan uzaklaştırılacaktır. Ordu politikadan uzak tutulacaktır ama bir yandan M. Kemal'in en çok güvendiği Maraşal Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığında ve yine kendisine en bağlı subayların komutanlığında bulunmak koşuluyla öte yandan gerektiğinde rejimin bunalıma girdiği anlarda kendisinin yardımına koşmak koşuluyla" (Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, s. 166)

başkasını bırakmadı. Bu komutanlar da artık milletvekili değildiler. Atatürk bu fırsattan yararlanarak, hem kendine karşı olanları Ordu'dan atmış, hem de Ordu'yu siyasetten ayırmış oluyordu. Bundan sonra Türk ordusu tümüyle Atatürk'ün arkasındadır. Devrimlerin destekleyicisidir. Ancak, siyaset dışıdır. Atatürk, ondan en büyük yardımı görecek, Türk Silahlı Kuvvetleri Atatürkçü bir rejim ordusu olacaktır"[23].

1923 yılındaki siyaset-ordu ilişkisini koparmaya/düzenlemeye yönelik girişimlere karşılık, yine de bazı generallerin Mustafa Kemal'e karşı bir tertip içinde olduklarına dair bir kanaat vardır. Mustafa Kemal, bu kimselerin ordudaki güçlerini etkisiz hale getirmek için 19 Aralık 1926'da Meclis'ten bir yasa daha çıkartır. Yasaya göre, siyasetle uğraşmak isteyen subayların ordudaki görevlerinden istifa etmeleri gerekmektedir. Yasanın yürürlüğe girmesiyle, Mustafa Kemal'in isteğine uygun şekilde, bazı generaller Meclis'ten ayrılarak komutanlık görevlerine dönerler. Mustafa Kemal'e muhalefetlerini Meclis içinde sürdürmek isteyenler ise ordudaki görevlerinden istifa ederek, orduyla olan bağlarını koparırlar. Bu, Mustafa Kemal için bulunmaz fırsat sağlar. Çünkü bireysel rakiplerinin orduyla olan bağları kopar ve ordunun rakiplik vasfı kaybolur. Aralarında Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi Milli Mücadele'nin ünlü paşalarının bulunduğu bu muhalif paşalar, Doğu isyanı ve İzmir suikastı gerekçe gösterilerek hepten sindirilir ve Mustafa Kemal hayatta olduğu sürece siyasetten uzak durmak zorunda bırakılırlar.

Ancak, açıkça anlaşılmaktadır ki, bütün bu gerçekleşenlerden ordu tamamıyla her anlamda siyasetten uzaklaştırıldı anlamı çıkmamaktadır. Esasen ordu siyasetin hep içinde ve siyasetin belirleyici unsuru olur. Bozdemir'in deyimiyle ordunun politika dışılığı, bir bakıma Kemalistlerin toplumsal, siyasal vb. sorunları orduya gerek kalmadan çözebildikleri sürece geçerli olacaktır[24]. Üstelik ordunun üst mensuplarının bir kısmı siyasî alanda yer alarak ordunun siyaset üzerindeki gölgesinin sürekliliğini sağlar. Bu açıdan, ordu mensuplarının Meclis'teki oranı önemlidir: 1920-1923 te %15, 1923-1927'de %20, 1927-1935'de % 19, 1935-1939'da % 19, 1939-1943'te %18, 1943-1946'da %16. Ayrıca, ikinci yasama döneminde, ordu ve kolordu komutanlarının neredeyse tümü milletvekilidir[25].

[23] Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 121, 122;
"Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi hasımları, milletvekilliğini kaybetmemek için komutanlıktan çekilmeyi daha uygun gördüler, fakat ordu üzerindeki etkinliklerini de yitirdiler. Mustafa Kemal, o andan itibaren orduyu sımsıkı elinde tuttu; bu şekilde ordu bütün cereyanların etkisinden uzak, yeni devletin güvenilir bir dayanağı oldu." (Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, s. 354)

[24] Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, s.166,167

[25] Frey, *The Turkish Political Elite*, s. 260,180

Bunun dışında, Savunma, Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlarının asker olması bir gelenek haline gelir ve Genelkurmay Başkanlığı da, 1924 Mart'ına kadar hükümette bir bakanlık gibi yer alır[26].

Bütün olarak değerlendirildiğinde, 1923-1945 yılları boyunca, ordu siyasal hayattan tamamen tecrit edilir. Üstlendikleri misyon itibarıyla siyasete girmelerine gerek yoktur. Nasıl olsa orduya yön veren bütün paşalar siyasette belirleyici konumundadırlar[27]. Bu nedenle, ordu içinden siyasete gelecek bir müdahale veya etki, doğrudan eski ordu mensuplarına müdahaleden başka bir anlama gelmeyecektir. Bu ise düşünülmesi bile mümkün olmayacak bir şeydir. Fakat yine de her türlü ihtimal düşünülerek, iktidardaki paşalar, ordu mensuplarından siyasete geçecek olanların orduyla ilişkilerini tamamıyla koparmaları şartını getirirler. Bu yolla, orduyla göbek bağı olan muhtemel bir rakibin peşinen zayıflaması sağlanır.

1923'ten 1945'e kadar, ordunun bütün üst rütbeleri siyasî iktidarın emrindedir. Bun rağmen yine de ordudan çekinilir. Bu nedenle Cumhuriyete üniforma içinde hizmet etmeyi seçenlerin oy kullanmalarına izin verilmez. Halbuki "*Cumhuriyeti kuranlar silahlı kuvvetleri ellerinde bulunduranlardı*"[28]. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya egemen olan görüş son derece açıktır: "*İç politika mücadelesinde ordunun siyasi rakipler tarafından kullanılmasını önleyip savaş ve olağandışı yönetim koşulları nedeniyle öne çıkan muhalif generalleri tasfiye etmek amacıyla, ordunun ve Çankaya'nın birlikte güven duyacağı Mareşalin gözetiminde, fakat asıl güç olarak Reisicumhura "biat" ettirilen (Cumhurbaşkanının egemenliğini tanıyan) bir Genelkurmay modeli...*"[29]. Ancak buna rağmen "*Ekim 1927'de verdiği Büyük Nutuk'ta Mustafa Kemal, ulusal bağımsızlığın ve Türk Cumhuriyeti'nin korunması ve savunulması görevini orduya değil gençliğe emanet etti*"[30]. Bunun niçin böyle olduğunun ipuçlarını Ağaoğlu'nun açıklamalarında buluyoruz: "*Atatürk ölmeden bile siviller arasında olduğu gibi askerler arasında da başlamış fikir akımları vardı. En çok genç subaylarla belli bir rütbenin üstündeki subaylar arasındaki çekişmeler kulaktan kulağa söylenir, hatta zaman zaman açığa vurulmaktan da çekinilmezdi. Bu çekişmelerin konusu görünüşte siyasi olmaktan çok, askerlik terimi anlayışı üzerinde idi. Genç subaylar düşüncelerini "Topyekün seferberlik prensibi" ismini verdikleri yenilikler üzerinde*

[26] Tunçay, *T.C.'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 113

[27] "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadro, orduya siyasetin dışına itmemiş, aksine ordu Kemalist devrimin silahlı gücü olarak, siyasetin en yoğun yaşandığı devrim sürecinde hem merkezkaç güçlere, hem devrim karşıtlarına karşı mücadele etmiştir". (Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk-İnönü Dönemleri)*, s. 175)

[28] Güngör, *Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, s. 93

[29] Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 76

[30] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 174

toplu yorlardı. Topyekün seferberlik yani milletin her sahada seferberliğe hazırlanması ve hazırlatılması prensibi. Topyekün, yani ekonomiden millet eğitimine kadar her sahada seferberliğe hazırlık. Bu, askerin her sahada yalnız söz sahibi değil, aynı zamanda hakemlik mevkiinde bulunması ile mümkün olabilirdi. Böylece bu prensibin çevresinde birleşmiş subaylar siyasi sahada da hakemlik isteyeceklerdi"[31]. Dönemin bir subayı olarak Türkeş'in anlattıkları da biraz daha sonraki döneme ait olmakla birlikte, konuya açıklık kazandırır mahiyettedir: "*Daha 1946-47 yıllarında, orduda, devrin iktidarını devirmek için teşekkül etmiş, ihtilâl birlikleri vardı ve bu birlikler gayet planlı bir şekilde günün muhtelif saatlerinde, muhtelif mahallelerde çalışmaktaydılar. Hatta, bu fikrin kökü 1941 yılına kadar uzayabilir... Yıl 1942-43 Çorlu'da bir grup subay bir araya gelir ve İsmet İnönü ve idaresini devirmek için aralarında yemin edip, birbirlerine şeref sözü verirler... Ve bu devre içinde bilhassa Konya'da çok mühim darbe-i hükümet planlama toplantıları yapıldı*"[32]. 1947'deki darbe plancılarının lideri ve daha sonra da DP'nin Bayındırlık Bakanı olan General Fahri Belen'in içeriden birisi olarak anlattıkları da aynı merkezdedir: "*1947 yılında Maraş'tan trenle İstanbul'a giderken öğrencilerimden bir kurmay subay kompartımana geldi. Konuşmayı memleketin durumuna getirerek bir ihtilâl durumundan söz etti. İstanbul'a gittiğim zaman evime gelenler de oldu. Harp Akademisine gittiğim zaman da öğretmenlerden iki albay ve binbaşı beni kahve içmek için bahçeye davet ettiler. Bunların söyledikleri de öncekilerin aynı idi*"[33]. 1947'de darbe hazırlığı yapan subayların lideri General Fahri Belen'in 1950'de DP listelerinden seçime girerek Birinci Menderes Hükümetinde Bayındırlık Vekili olması, muhalif subayların sivil muhalefete kanalize olduklarının önemli bir delilidir. Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1946 seçimlerinde, General Ali Fuat Cebesoy, General Refet Bele gibi Atatürk'ün bazı eski silah arkadaşı ve siyasi rakibi olan komutanların da 1950 seçimlerinden hemen önce Demokrat Parti'ye katılmaları bu çerçevede anlamlıdır.

Demokrat Parti İktidarı ve Ordu

Demokratlar büyük bir seçim başarısı kazanmalarına rağmen, iktidara gelmenin keyfini doyasıya yaşayamazlar. Kendilerini, kapıldıkları yoğun güvensizlik psikolojisinden bir türlü kurtaramazlar. Devlet aygıtlarından, özellikle de İsmet Paşa'ya sadakatinden emin oldukları ordudan yana büyük bir tedirginlik duygusuna sahip olurlar. Bu nedenle, iktidara gelince ilk yaptıkları iş askeri yüksek komuta kademesini değiştirmek olur.

[31] Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s.188-189
[32] Türkeş, *27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 13,17
[33] Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, s. 32.

Seçimlerden üç hafta bile geçmeden 6 Haziran 1950'de bir operasyon ile eski Cumhurbaşkanı İnönü'yü tutan Genelkurmay ve Kuvvet Komutanları ile Ordu Müfettişlerini tasfiye ederler. Bu aynı zamanda DP'ye ordu içinden verilen desteğin açık bir kanıtı olur[34]. Ancak, her şeye rağmen Demokratlar için İsmet İnönü faktörü çok önemlidir. İsmet İnönü muhalefette bile olsa, Demokratlar için tedirginlik nedeni olmaya devam eder ve onun rahatsız edici gölgesini sürekli üzerlerinde hissederler. Tüm bunlar, iktidarlarının ilk gününden son gününe kadar devam eder. Bu süre içinde "*Paşa faktörü*" dedikleri şeyle, ordunun ve bürokrasinin önderlik ettiği "*zinde kuvvetler*"i temsil eden İnönü'yle karşı karşıya bulurlar. On yıl süren yönetimlerinin tarihi bu faktörlerle uzlaşmamaları biçiminde özetlenebilir.

Truman Doktrini (12 Mart 1947) ve Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesi, silahlı kuvvetlerin niteliğinde önemli değişikliklerin başlangıcını oluşturur. Küçük rütbeli subaylar, özellikle de kurmay subaylar, ordunun Almanlar tarafından modernize edildiği Jön Türk döneminden bu yana görülmedik derecede büyük önem kazanırlar. Türk Ordusu'nun subayları modern savaş bilimini bu kez Amerikalı danışmanlardan öğrenirler. Modern savaş biliminin eğitimini alanlar yeni bilgilerle donanmaya müsait genç subaylardır. Birinci Dünya Savaşını izleyen dönemde eğitim gören yaşlı generaller yeni teknolojiyle başa çıkamazlar. Atlantik İttifakı üyeliği orduyu teknolojik araçlar nedeniyle kuşaklara göre böler. Bu bölünme ise bir çok sorunlara gebe olur.

Türk ordusundaki kuşaklar çatışmasının açığa çıkışı, Tek Parti dönemine, özellikle de İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk düşer. Savaş bittikten sonra ekonomik bir rahatlık ortamına gireceğini uman genç subayların bu düşünceleri, Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle iyice kuvvetlenir. Çok partili siyasetin ve demokratların kazandıkları zaferin, ülkenin ve ordunun durumunu düzelteceğine yönelik inançları artar. Üstelik bunu haklı çıkaracak nedenler de vardır. Bunların başında DP programı yer alır. Programa göre, silahlı kuvvetlerde reform gecikmişti ve DP bu reformu vaat ediyordu. Üstelik ordunun ünlü bir subayı DP saflarındaydı. Bu kişi, Parti'nin askeri kurumun tamamında gerçekleştirilmesi planlanan reform tasarısının mimarlarından birisi olan ve Fransız Askeri Akademisi ST.Cry'de eğitim gören Albay Seyfi Kurtbek'dir. Kurtbek, ordunun modernleştirilmesi konusunda çok kafa yormuş bir kurmay subaydı. Celâl Bayar muhalefetin önderiyken bu konudaki düşüncelerine ona iletmiş ve Celal Bayar'ı derinden etkilemişti. Celal Bayar, Kurtbek'e, görevinden istifa edip siyasete girmesini, böylece Demokratlar iktidara geldiklerinde

[34] Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. s.45

programını uygulayabileceğini söyler. Kurtbek, Nisan 1950'de istifa eder ve Mayıs'ta Ankara milletvekili olarak Meclise girer.

Seyfi Kurtbek, Türkiye'nin NATO'ya girmesinden birkaç ay sonra, 8 Kasım 1952'de, Savunma Bakanlığı'na getirilir. Hazırladığı yeniden örgütlenme planı, silahlı kuvvetlerin bir an önce modernleştirilmesini ve terfi sisteminin daha esnek hale getirilmesini isteyen küçük rütbeli subaylar tarafından benimsenirken, generaller arasında endişelere neden olur. Generaller, yeni terfi sistemi nedeniyle içlerinden pek çoğunun emekliye ayrılacağını anlamakta zorlanmazlar. Zira, modern savaş tekniklerini öğrenecek durumda değildiler. Üstelik kendi yetkilerini daha parlak ve daha genç subaylarla paylaşmak zorunda kalmak hoşlarına gitmemektedir. Bu nedenlerle, reforma karşı çıkar ve Kurtbek'e karşı bir fısıltı kampanyası başlatırlar. Onun, askeri darbe ortamı hazırlamaya çalışan hırslı bir subay olduğunu iddia ederler. Menderes'in bu söylentilere inanıp inanmadığı bilinmiyor. Ancak, Kurtbek'e reformlarını "*şimdilik*" ertelemesi söylenir. Kurtbek, bu gelişmenin reformun sonu olduğunu düşünür ve 27 Temmuz 1953'te istifa eder. Bundan sonra Menderes'in orduya yönelik taktiği, Generallerle arasını bozmaktansa gururlarını okşamak, statükoyu korumak ve üst rütbeli subaylarla samimi bir ilişki kurmak biçiminde gelişir. Menderes, paşaları kazanma konusunda çok da başarılı olur. Aralarında Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut ile "*Kore kahramanı*" Tahsin Yazıcı'nın da bulunduğu bazı paşalar ordudan ayrılarak 1954 seçimlerinden önce DP'ye katılırlar. Bu önemli generallerin kendi yanında yer alması Menderes'in güven duygusunu artırır.

Demokratların orduyu ihmâl etmek gibi bir niyetleri yoktu; sadece öncelikleri geçmiş hükümetlerinkinden farklıydı. Türkiye'yi bir an önce kendi tarzlarında batılılaştırmak istiyorlar ve orduyu bu gelişmeye katkı sağlayacak bir kurum olarak görmüyorlardı. Orduyu, sadece, bir bütün olarak Batı ittifakının çıkarlarına hizmet eden dış politikanın bir aracı olarak değerlendiriyorlardı. Bunun ise paşaları rahatsız edeceği açıktı. Demokratlar, üst rütbelilerin direnişini kırabilmenin aralarındaki birlikteliği bölmekle mümkün olacağını da anlamışlardı. Bu nedenle siyasal bakımdan önem verdikleri generallere kur yaparak ve küçük rütbeli subayları ihmâl ederek bu bölünmeyi arttırma yolunu seçerler. Bazı generallerin emekliye ayrılıp Demokrat Parti'ye katılması ise ordunun hükümeti desteklediği izlenimini yaratır. Çok geçmeden, yüksek komuta kademeleri kazanılır ve siyasal otoriteye sadakatleri sağlanmış olur. Hatta öyle ki 1960'lara doğru giden süreçte, darbeciler hükümete karşı gizlice örgütlenmeye başladıklarında, komplolarına önderlik edecek kıdemli bir general bulmakta zorlanırlar.

Su Yüzüne Çıkan İhtilaflar

Genç subaylar DP iktidarına karşı hoşnutsuzluklarının ideolojik temellerini oluşturmada hiç zorlanmazlar. DP'nin hükümet programı bunun önemli bir referansı olur. Aydemir'e göre[35], Menderes'in 20 Mayıs 1950'de okuduğu hükümet programında Atatürk'ün adının bir kez bile geçmemesi, 14 Mayıs 1950 seçim sonuçlarının gelmiş geçmiş tüm devrimlerin en önemlisi olduğunu ilan etmesi vb. şeyler genç subaylar arasında dikkat çekici durumlar olarak algılanır. Genelkurmay Başkanı dahil 15 general ve 150 albayın emekliye sevk edilmesi ise DP iktidarına karşı hoşnutsuzlukları artıran bir başka durum olarak açığa çıkar. Bu arada, ordu içinde bir başka huzursuzluk kaynağı ise, parlamentodaki ordu mensubu üyelerin oranında görülen önemli düşüştür. 1950-1960 arasında parlamentoda mesleksel dağılıma bakıldığında, en az asker kökenlilerin bulunduğu görülür. Yedinci dönem TBMM'ne değin askerler, en etkin biçimde temsil edilen gruptur ve 1950'de DP'nin iktidara gelmesi ile siyasal önderler arasında asker kökenlilerin oranı ilk kez %3'e düşer[36]. Ayrıca, CHP'nin iktidar döneminde Milli Savunma Bakanlığı yapan 11 kişinin hepsi asker kökenliyken, DP iktidarında aynı bakanlığa yapan altı kişiden beşi sivildir[37]. Frey'e göre, "*DP iktidarında en ağır darbeyi yiyenler askerler*"[38] olur.

Frank Tachau, çok partili sistemin tesisi ve partiler arası yarışmanın Türkiye'ye gelmesiyle, parlamento kompozisyonundaki temel bir değişikliğin rastlaştığını, asker ve sivil bürokratların sayıları azalırken, iş adamı, serbest meslek sahibi ve yerel seçkinlerin parlamentodaki oranının arttığını belirtir[39]. Başka araştırmacılar da aynı konuya değinerek 1950 seçimleriyle siyasal seçkinlerin kompozisyonunun büyük ölçüde değiştiğini, yeni grubun 1954'de durumunu iyice güçlendirdiğini belirtirler[40]. DP ile Ordu arasındaki ilişkiler 27 Mayıs 1960 sabahı önemli bir safhaya girer. Aslında bu sadece DP için değil batılılaşan Türkiye'nin tarihinde önemli bir dönemeci teşkil eder. Teorik olarak siyaset dışı kabul edilen ordu, 27 Mayıs sabahı demokrasiye müdahale eder ve yönetime el koyar. Ahmad'ın süreçle ilgili tespitleri şöyledir: "27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi Türkiye'de kendi türünün sonuncusuydu... Darbenin görünmeyen ve asıl boyutunu, küçük rütbeli subaylar tarafından Yüksek Komuta

35 Aydemir, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs*, s. 192,193
36 Frey, *The Turkish Political Elite*, s. 210
37 Frey, *The Turkish Political Elite*, s. 300
38 Frey, *The Turkish Political Elite*, s. 210
39 Tachau, *Introduction: Political Elites and Political Development in the Middle East*, s.9
40 Szyliowicz, *Elites and Modernization in Turkey*, s.43.44

kademelerine karşı gerçekleştirilmiş olması oluşturmaktaydı. Bu bakımdan darbe 1908 Jön Türk Devrimi'nin geleneği içinde yer alıyordu; amacı sadece hükümeti değiştirmek değil, toplumda temel yapısal değişiklikler yapmaktı. Bu değişiklikler, 1960'ların başında Türklerin ilk kez demokratik siyasal hayata katılmalarına izin veren yeni ve liberal bir anayasa ve bir dizi yeni yasa aracılığıyla başlatıldı. Sendikalara grev hakkı verildi ve sosyalistlerin (komünistlerin değilse de) kendi partilerini kurmalarına, Türk toplumunu bildikleri gibi eleştirmelerine izin verildi. Bütün bunlar sadece "Kemalist" mutabakatı tanıyan bir Türkiye için çok yeni idi"[41].

Yaşanan Gerçek: Siyasetin İçindeki Ordu

1960 yılı ordu-siyaset ilişkisinde yeni bir süreci başlatır. Ordu bu tarihten itibaren her on yılda bir olmak üzere toplam üç defa siyasi yapıya müdahale eder ve işleri kontrolüne alır. Dördüncünün tarihi biraz gecikir ama o dolaylı ve son derece etkili bir müdahale olur[42]. Bu müdahaleler Türkiye'nin ideolojik, siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel sürecine yeni boyutlar ve anlamlar kazandırır. Ancak istisna niteliğinde olan ve Anayasal düzeyde değişikliklere yol açan bu müdahalelerin dışında, esasında ordu tüm cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye siyasetinin hep gündeminde ve üstelik yasal anlamda gündeminde olur: gündemi belirler ve oluşturur. Bu ise öncelikle "*sıkıyönetim*"lerle gerçekleşir. Sıkıyönetim tarzında siyaseti etkilemek ve belirlemek o kadar olağan bir hal alır ki, cumhuriyet tarihi boyunca hemen hemen sıkıyönetimsiz bir dönem bulmak imkânsızlaşır. Bundan dolayı konuya ilişkin önemli bir araştırması bulunan Üskül'ün tespiti oldukça dikkat çekicidir: "*Türkiye'de sıkıyönetim uygulamaları üzerine bir makale yazmak üzere araştırmalara giriştiğimde... sıkıyönetim uygulamasının incelenmesinin, bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti tarihini incelemek demek olduğunu fark ettim*"[43].

Üskül'ün tespiti oldukça önemlidir, çünkü tarihsel bir gerçekliği özetlemektedir. Bu nedenle 1923'ten bu yana sıkıyönetim idarelerini araştırmak ilginç olacaktır: Cumhuriyet döneminin ilk sıkıyönetim kanunu 22 Mayıs 1940'da kabul edilen 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu'dur. Ancak bu,

41 Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 20

42 "28 Şubat 1997" askeri müdahalesi, diğer askeri darbe ve müdahalelerden son derece farklı olan özellikleri nedeniyle ayrı bir bölümde ele alınıp anlatılacak ve değerlendirilecektir. Bu bölüm bağlamında değerlendirmeler 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dahilinde olacaktır. Ancak, bu üç darbenin/müdahalenin hazırlık şartları ve meşruiyet kaygıları 28 Şubat için de aynen denecek kadar geçerlidir. Bu nedenle, bu üç darbeye/müdahaleye ilişkin okumalar, 28 Şubat da göz önünde tutularak yapılmalıdır. 28 Şubat'ı ayrıcalıklı kılan bir süreç olması ve bu sürece bağlı olarak oluşturduğu hedeftir.

43 Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 9

daha önce sıkıyönetim türü yönetimin ve bu tarz yönetime kanuni dayanak olan kanunların ve uygulamaların olmadığı anlamına gelmez. 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu'ndan önce bir çok sıkıyönetim kanunu yürürlükte olur. Bunlar arasında, 20 Eylül 1293 (1877) tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi ile ekleri, 18 Eylül 1335 (1919) tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi ile eki, Divanı Harbi Örfi'ye (Sıkıyönetim Mahkemeleri) ilişkin kararnameler, İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki mevzuat, Takrir-i Sükun Kanunu sayılabilir. Takrir-i Sükun Kanunu, süresi dolduğu için 1929'da yürürlükten kalkar. İstiklâl Mahkemeleri Kanunu dışındakiler ise 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu ile yürürlükten kaldırılır. Bütün bu kanunlar, belirli zamanlarda ve belirli yerlerde uygulamaya konularak, hemen her an bir sıkıyönetim döneminin oluşmasını sağlarlar. "*Ülkenin şurasında ya da burasında sıkıyönetimin uygulandığı sürelerin toplamı oldukça çarpıcı: Cumhuriyet ilan edildiği 29 Ekim 1923'ten 19 Temmuz 1987 tarihine kadar geçen süre 63 yıl 8 ay 20 gün. Bu süre içindeki sıkıyönetim uygulamalarının toplam süresi ise 25 yıl 9 ay 18 gün*[44]*. Yani tüm Cumhuriyet tarihinin yüzde 40'ı [sonraki tarih ilave edildiğinde %50'nin üzerinde bir kısmı, A.C.E.]*"[45].

Sıkıyönetimler anayasal dayanağı olan uygulamalardır. 1924 Anayasası'nın 86. maddesi, 1961 Anayasası'nın 124. maddesi (bu madde 1971'de önemli değişikliğe uğrayacak ve kapsamı genişletilecektir) ve 1982 Anayasası'nın 120 ve 121. maddeleri olağanüstü hali, 122. madde ise sıkıyönetimi konu edinir ve düzenler. Fakat tüm bu süreçte sıkıyönetimin kapsamı daralmaz. Aksine, alanı ve etkisi yoğunlaşır, büyür ve ağırlaşır. 1924 Anayasası'na göre "*Harb halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir*"ken, 1961 Anayasası ile sıkıyönetimin bu yasal gerekçeleri aynen tekrarlanır. Her iki Anayasa arasındaki fark, kısıtlanacak özgürlükler alanında görülür. 1924 Anayasası "*İdare-i Örfiye şahıs ve ikametgâh masuniyetlerinin, matbuat, müraselât, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyid veya talikı demektir*" hükmünü getirirken, 1961 Anayasası kısıtlanacak özgürlükleri saymaz ve bunların kanunla belirleneceğini belirterek bir anlamda sınırı kaldırır. 1971'de yapılan düzenlemeyle 1961 Anayasası'nın 124. maddesinde sıkıyönetim ilanını gerektiren şartlara "*ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve*

[44] Sıkıyönetimin hep varolduğu 19 Temmuz 1987'den 2003'ün ilk ayına kadar geçen yaklaşık 16 yıllık süre toplam süreye ilave edilirse 42 yıl gibi bir süreye ulaşılır.

[45] Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 23

hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması" eklenir. Böylelikle sıkıyönetim ilan etmek iyice kolaylaşır. Artık bu düzenlemeyle şiddet olayların var olması değil, belirtilerin olması dahi sıkıyönetim ilanı için gerekçe olabilecektir. 1982 Anayasası sıkıyönetiminin ilanı gerekçelerini iyice çoğalttığı gibi, süreyi de uzatır. Daha da önemlisi, sıkıyönetim halinde uygulanacak özel kanun hükmünde kararnameler çıkarılmasına imkân sağlaması ve bu kararnamelerin her ne şekilde olursa olsun Anayasaya aykırılık iddiasında bulunulması yasaklanır (148. madde). Bu ise sıkıyönetim uygulamalarını denetleme mekanizmalarının bulunmayacağı anlamına gelmektedir. Üskül'ün tespiti ise bu durumun yasal dayanağı olmadan önceki halini ifade etmesinin yanı sıra, aynı zamanda ordunun siyasetten ne oranda uzak olduğunun da ifadesi olması açısında önemlidir: "*1980 yılına gelinceye kadar sıkıyönetim komutanlıklarının sıkıyönetim ilanıyla ilgili olmayan pek çok alanda yaptıkları düzenlemelerin birçok örneğini gördük. Ancak, herhangi bir sıkıyönetim komutanlığının yayınladığı herhangi bir tebliğin iptali istemiyle açılmış bir davanın varlığına rastlamadım. Ayrıca sıkıyönetim komutanlıklarının yaptıkları bireysel işlemler (gazete kapatma, sinema kapatma, tiyatro oyunu yasaklama, grev erteleme vb.) aleyhine açılmış iptal ve tazminat davalarının sayısı da son derece azdır*"[46].

Askeri Müdahalenin Meşruluk Dayanakları

Sivil ve askeri otoritenin birbirinden tamamıyla ayrışmadığı ve askeri otoritenin kendisini rejimin sahibi gibi hissettiği toplumlarda, askeri müdahale her zaman söz konusu olabilir. Fakat, herşeye rağmen müdahaleyi meşrulaştıracak elle tutulur bazı gerekçelerin bulunması zorunludur. Bu gerekçelerden en önemli ve fonksiyonel olanı, sivil otoritenin tıkanıp, ülke sorunlarına çözüm üretemiyor gibi görünmesi ve ülkede bazı sorunların yoğun olarak yaşanmaya başlamasıdır[47]. Bu durumların yaşanması

[46] Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 221

[47] "Askeri darbeleri gerçekleştirenler hemen bir "pronuciamento" yayımlarlar ve eylemlerini haklı göstermek için standart gerekçeler ileri sürerler. Bunlardan bir, eski yöneticilerin ulusal çıkarları koruma görevlerini kötüye kullanmış olmalarıdır. Askerler bu gerekçeyle geçmiş dönemin siyasetçilerini ve siyasi kurumlarını karalamaya yönelik yoğun bir propaganda kampanyası yürüterek kendilerine kitle desteği sağlamaya çalışırlar. Darbe öncesinin anlı-şanlı siyasetçileri, darbe sonrası dönemde birer "homo parliamentarianus vulgaris" konumuna düşer... Askerlerin eylemlerini haklı göstermek için ileri sürdükleri standart gerekçelerden bir diğeri, ordunun ulusun ya da devletin hizmetinde olduğu, mevcut rejimin ya da hükümetin hizmetinde olmadığıdır. Onlar yönetime el koyarken ülkeyi kokuşmuşluktan temizlediklerine ve ulus adına yüce bir görev ifa ettiklerine inanmaktadırlar" (Atay, *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, s. 50)

askeri müdahalelere bulunmaz imkânlar sunar. Sivil otoriteye ve sivil hayata müdahale yaşanan sorunların siviller tarafından çözülmediği gerekçesiyle kolaylıkla meşrulaştırılır. Bu durumun hamasi duyguların da işe karıştırılarak bir söyleme dönüştürülmesi, müdahaleyi umutla beklenen bir duruma dönüştürür. Kenan Evren'in, 12 Eylül darbesinin gerekçesi olarak ifade ettiği şey, darbeyi meşrulaştırmaya yönelik söylemin tipik örneklerinden birisini oluşturması açısından önemlidir: "*Harekatın [12 Eylül müdahalesinin] muvaffak olmaması demek, bir iç savaş sonucu Türkiye'nin parçalanması ve dolayısıyla bin seneye yakın bir zamandır bizim olan bu toprakların değişik ellere geçmesi, başka bir deyişle Türklüğün ve Türklerin, Asya'daki diğer Türklerin durumuna düşmesi demektir*"[48].

Müdahaleyi meşrulaştıracak imkânlar veya bir başka söyleyişle müdahaleyi meşrulaştıracak toplumsal sorunlar oluştuğu zaman, "*birlik ve beraberliği yeniden tesis etmek*", "*bazı millet düşmanı iç ve dış mihrakların oyunlarını bozmak*", "*terörü, akan kardeş kanını durdurmak*"... için ordu müdahaleye başvurmakta ve toplumun önemli bir desteğini de yanında bulabilmektedir. Bu aşamada şu sorulabilir: "*Ordu, ülke şartları kötüleştiği için mi sivil otoriteye müdahale etmekte; yoksa, sivil otoriteye müdahale edebilmek için müdahaleyi meşrulaştırıcı bir konuma mı girmektedir?*" Bu sorunun cevabı elbette ki tartışmaya açıktır. Zira, eğer ordu sivil otoriteye müdahale edip ülke yönetimini ele geçirmek için şartların oluşmasını bizzat sağlıyor veya teşvik ediyorsa, bunun açığa çıkmasını önleyici tedbirleri de en titiz şekilde alıyordur. Bu itibarla iddiaları ispatlayıcı somut deliller bulmak zor veya varsa bile kesin olmaktan uzaktır. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki, ordunun, müdahaleyi kolaylaştıracak şartları hazırladığına veya kolaylaştırdığına yönelik iddialar bilhassa müdahalenin mensuplarının veya siyasetin en üst kademelerindeki kişilerin sözlerinde dahi sıklıkla gündeme gelmiştir. Darbe öncesi hemen tüm ülkede ilan edilmiş ve yürürlükte bulunan sıkıyönetime rağmen durmayan terörün, askeri müdahaleyle birlikte durmuş olması ise iddiaları kuvvetlendiren en kuvvetli delildir.

12 Eylül askeri müdahalesinin generallerinden Bedrettin Demirel, müdahale zamanının ayarlandığını ve şartların olgunlaşmasının beklendiğini yıllar sonra şöyle açıklar: "*1979 Temmuz'unda da müdahaleyi gerektiren sebepler vardı ve müdahale kararı da vardı, ama biz biraz daha olgunlaşsın, itiraz edilmesin diye o zaman müdahaleyi yapmadık*"[49]. Emekli Orgeneral

[48] Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.I, s. 19

[49] *Milliyet*, 14 Ağustos 1989;
Kenan Evren, Hatıralarında, ülke durumunun terör nedeniyle gittikçe kötüleştiğini ve bir darbeyi meşrulaştıracak şartların oluşup oluşmadığını 1979 yılının Temmuz

Muhsin Batur ise müdahaleyi meşrulaştıracak şartların oluşması süresiyle ilgili oldukça ilginç bir iddiada bulunur ve Kenan Evren'in darbeyi "*1979 yılında değil, 1971 yılında düşündüğünü*"[50] açıklar. Eğer Batur'un söyledikleri esas alınırsa 1971-80 yılları arasındaki 9 yılda, yok eğer Demirel'in açıklaması esas alınırsa terörün en yoğun yaşandığı müdahale öncesi bir yılda terör nedeniyle ölen canlar, akan kanlar bir planın gereği olur; sivil hayata müdahalenin meşruluğunu sağlayacak gerekçeleri temin etmek için terörün devamına göz yumulur; belki de teşvik edilir, desteklenir.

Bir askeri müdahaleyle hükümetten uzaklaştırılan Süleyman Demirel, müdahalenin gerekçelerinin hazırlandığına ilişkin iddiayı bir çok sefer dile getirmiştir. Şu ifadeler bunun örneklerinden sadece ikisidir: "*11 Eylül günü kan dökülüyor. 13 Eylül günü durmuş. Demek ki, güçsüzlüğünden değil. Yapılmayışında bir sebep var*"[51]. "*Devletin yasal ve diğer imkânları tamamıyla birbirinin aynı iken, 13 Eylül günü durdurulan kan, 11 Eylül günü niçin akıyordu? Niçin?*"[52]. Aynı kuşku ve imalar, dönemin muhalefet partisi lideri Bülent Ecevit'te de mevcuttur. Ecevit, askeri müdahalenin gerekçesi olan terörün 12 Eylül'de "*bıçakla keser*" gibi bitmesinden kuşku ile bahseder: "*12 Eylül 1980 sabahından itibaren sıkıyönetim, birden bire, bütün yurtta, şiddet eylemlerini önlemek bakımından son derece etkili bir duruma geliverdi. Bu da kolay izah edilemeyecek bir durumdur*"[53]. Bülent Ecevit, bir başka konuşmasında ise, 12 Eylül'e uzanan sürecin başlangıç noktalarından birisi olarak 1978 yılında patlak veren Kahramanmaraş olaylarını gösterir. Ecevit'e göre, dönemin başbakanı sıfatıyla kendisini sıkıyönetim idaresine razı etmek için Kahramanmaraş olayları "*tezgahlanmıştır*"[54].

---

ayında Kuvvet Komutanlarıyla konuştuklarından bahseder. Kenan Evren'in "Müdahale kaçınılmaz olabilir ne dersiniz?" sorusuna diğer komutanların cevabı olumlu olur (Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.I, s. 276,277). Ancak Bedrettin Demirel'in tanıklığıyla öğrendiğimize göre müdahale şartlarının "*olgunlaşmasını*" beklemeye karar verilir. Fakat bu arada boş durulmaz ve 1979'un Eylül ayında müdahale şartlarını incelemesi için bir çalışma grubu kurulması kararlaştırılır: "Kuvvet Komutanlarıyla mutabakata vardıktan sonra, İkinci Başkanım Orgeneral Haydar Saltık'ı çağırarak kendisine şu görevi verdim: "Senin başkanlığında çok itimat ettiğimiz iki kurmay subayla bir çalışma grubu kurunuz. Bu gruba kapalı olarak başka bir görev veriniz. Ancak esas görevleri, bir müdahale zamanı gelmiş midir, müdahale mi daha iyi netice verir yoksa ilgilileri ikaz mı daha münasiptir. Bunları etüd etsinler ve zaman zaman bana rapor versinler. Rapor daktilo ile değil, el yazısı ile olmalı ki gizlilik ihlal edilmemeli" (Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.I, s. 284).

50 *Milliyet*, 15 Ocak 1991, "Evren'in Anılarına Yanıt" başlıklı yazıdan.

51 *Milliyet*, 8 Ağustos 1989

52 *Milliyet*, 24 Kasım 1990

53 *Milliyet*, 2 Ağustos 1989

54 *Milliyet*, 2 Ağustos 1989

Bu iki siyasi lideri kuşku ve ithamlara iten sebepler, darbenin komutanlarından Bedrettin Demirel'in darbenin gerekçesinin "*olgunlaşma*" beklentisini dile getiren açıklamasıyla haklılık kazanıyor. Gerek Demirel'i ve gerekse Ecevit'i kuşkulandıran nedenler elbette ki darbe öncesi şartlarla ilgilidir. 12 Eylül 1980 öncesinde ordunun durumuna bakıldığında gözlenen bazı ilginç durumlar söz konusu şartları oluşturur. Şu birkaçı bunun en tipik örneklerinden ve kuşku oluşturan yaklaşımların dayanaklarından bazılarıdır: Bakanlar kurulu 25 Aralık 1978 gecesi toplanır. Toplantıya Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin çağırılır ve 26 Aralık 1978 saat 7.00 itibarıyla 13 ilde sıkıyönetim ilan edilir. Sıkıyönetim ilan edilen iller: Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa'dır. Aslında Hükümet "*hilâl*" olarak tanımlanan bazı Orta Anadolu ilerine de yaygınlaştırılmasını istemektedir. Bülent Ecevit bunu şöyle açıklar: "*Ben hilal denilen bölgedeki illerden bazılarının sıkıyönetim kapsamına alınmasını istedim. Fakat Sayın Evren, "kuvvetimiz yetmez" gerekçesiyle bu illerde sıkıyönetime razı olmadı*"[55]. Ancak ne ilginç durumdur ki birkaç ilde daha sıkıyönetimi sürdürmeye "*güçleri yetmeyeceğini*" söyleyen generaller, çok da uzun olmayan bir süre sonra, tüm ülkede yönetimi ele alacaklar ve terörü "*bıçakla keser*" gibi durduracaklardır.

1979 yılında bazı illerde sıkıyönetim ilan edilir, fakat sıkıyönetim idaresi bir türlü başarı sağlayamaz. Sıkıyönetim uygulamaları, terörü engellemede etkili olamaz. Yaşanan bu süreci Üskül şöyle özetler: "Sıkıyönetim idareleri... görevlerini yerine getirmiyorlar ya da getiremiyorlardı. Bu durumla ilk kez karşılaşılıyordu. Gerçi, sıkıyönetim uygulandığı dönemde, bu eleştiri, doğrudan sıkıyönetim idarelerine yöneltilemiyordu, tam tersine, hükümetler eleştirilirken, Silahlı Kuvvetlere duyulan güven belirtiliyordu. Ancak, tüm yetkiler ellerinde olduğu halde, terörü önleyemeyen sıkıyönetim idaresiydi. Bunu o dönemde, bu açıklıkla söylemek belki kolay değildi. Bu eleştiriler, Silahlı Kuvvetlere doğrudan ancak 1984'ten sonra yöneltilmeye başlandı"[56].

12 Eylül müdahalesinden önce, bir sıkıyönetim komutanının sarfettiği sözler müdahaleye giden şartların desteklendiği veya en azından müdahil olunmadığını ifade eder gibidir: "*Ya bize tam yetki verilir, duruma el koyar ve bu işin dibini bildiğimiz gibi ve ilerimizi de güvence altına alır kuruturuz, yoksa biz yapacağımız her şeyi yaptık. Başka gücümüz de kalmamıştır*"[57]. Buna göre, sıkıyönetim idarelerinin, sıkıyönetimi gerektiren problemleri

[55] *Milliyet*, 2 Ağustos 1989

[56] Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 215

[57] Birand, M. Ali, *12 Eylül Saat: 04.00*, s. 85

tamamıyla çözmesini engelleyecek yasal güvencelerde ve yetkilerde eksiklikler vardı ve problem bunun için çözülemiyordu. Ancak yine aynı dönemde başbakan olan Bülent Ecevit ise sonraki yıllarda şunları söylemektedir: *"O dönemdeki Sıkıyönetim Yasası'na göre bile, sıkıyönetim komutanlarının çok geniş yetkileri vardı. O kadar ki, bir sıkıyönetim bölgesinde, bir vali veya emniyet müdürü, bir polisin yerini bile, sıkıyönetim komutanlığının onayı olmadıkça değiştiremezdi. Kısacası, sıkıyönetim bölgelerinde iç güvenlikle ilgili yetkiler, hem de çok geniş biçimde, sıkıyönetim komutanlıklarına tanınmıştı"*[58]. 12 Eylül'ün öncesinde başbakan olan Süleyman Demirel ise, Bülent Ecevit'in söylediklerini teyid eder bir tarzda, ordu yetkililerine sıkıyönetim koordinasyon komitesi toplantısında şunları söylediğini bildirmektedir: *"Ne isterseniz vereyim ama bunu [terörü] durdurun. Kanun isteyin vereyim. Yalnız benden dört kanun istemeyin: İstiklal Mahkemeleri Kanunu, Sürgün Kanunu, Dersim Kanunu, Takrir-i Sükûn Kanunu"*[59].

Ordu ile müdahale öncesi terör veya diğer sorunların ilişkisi her ne olursa olsun, kesin olan şudur ki, terör veya diğer sorunlar bir askeri müdahaleyi meşrulaştıran en önemli unsurlar olarak anlam kazanmaktadırlar. Askerler, bu meşrulaştırıcı unsura ilk andan itibaren sımsıkı sarılmaktadırlar. Bu nedenle, 27 Mayıs 1960 gününün sabahında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye Radyoları'ndan yayınlanan ilk bildirisinde, terör olaylarına değinilmiş olması bir rastlantı değildir: *"Büyük Türk Milleti!... bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son üzüntü verici olaylar dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek için Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin yönetimini ele almıştır..."*[60]. Bu meşrulaştırıcı faktör daha sonra geçici kanunlara ve Anayasaya da dahil edilir; 12.6.1960 tarihli *"1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun"* da şu ifadelere yer verilir: *"İktidar partisi idarecileri tarafından Anayasanın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masumiyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurulması suretiyle Türkiye büyük Millet Meclisi fiilen bir parti grubuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmiştir."* 13 Aralık 1960 tarihli *"Kurucu Meclis teşkili hakkında kanun"*un genel hükümleri arasında ise öncelikle belirtilen şudur: *"Madde 1: Kurucu Meclis, Türk Milletinin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 da Milli İhtilaliyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Milli*

[58] *Milliyet*, 2 Ağustos 1989

[59] *Milliyet*, 7 Ağustos 1989

[60] Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli*, s. 201,202

Birlik Komitesi ile..." 9 Temmuz 1961 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren Anayasa'nın "*Başlangıç*"ı ise şu cümlelerle başlar: "*Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti...*"

27 Mayıs müdahalesi dahilinde belirttiğimiz özelliklerin 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihli müdahaleler için de geçerli olduğunu biliyoruz. 12 Eylül 1980 sabahı, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı sıfatıyla müdahale bildirisini okuyan Orgeneral Kenan Evren, müdahalenin gerekçesini bu ilk bildiride şu sözlerle ifade eder: "*Yüce Türk Milleti!...Türkiye Cumhuriyeti Devleti son yıllarda izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organları ile işlemez duruma getirilmiş, Anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla Devleti kurtaracak birlik beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır...*" 1982 Anayasası'nın "*Başlangıç*" bölümünün ilk cümleleri de konunun örneklerindendir: "*Ebedi Türk Vatan ve milletinin bütünlüğüne ve Kutsal Türk devletinin varlığına karşı Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada; Türk Milleti'nin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtı...*"[61].

Ancak, esas olarak, durum tespiti niteliğinde olup sivil hayata müdahalenin meşruluk temellerini oluşturan bu ifadelerde dile getirilen "*Anayasanın çiğnenmesi*"ni sona erdirmenin, bizzat müdahalenin kendi mantığıyla çeliştiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira, ordunun müdahaleyi takiben ilk yaptığı şey çiğnenmekten kurtardığı Anayasa'yı tamamıyla kaldırması (askıya alması) olmaktadır. Ayrıca "*tek parti diktatoryasına son verme*" iddiası da ismen ve cismen tek parti diktatoryasının geçerli olduğu 1930 ve 40'lı yıllarda niçin hiç gündeme gelmediğinin cevabını düşündürtmektedir. Birde, iktidar kadrosunun meşruiyetini kaybetmesinin nesnel kriteri hiç belirtilmediği ve bilinmediği gibi, silahlı kuvvetlerin hangi nesnel kriterlere göre halkın temsilciliğini elde edebildiği açıklığa kavuşturulmamakta, tüm bunlar karanlıkta kalmaktadır.

Elbette ki, ordunun sivil hayata müdahalesi ilk planda iktidardaki kadroyu etkilemektedir. Müdahale sonrasında siyasi teamüller ve ilkeler altüst olmaktadır. Müdahale ile siyasi iradeyi temsil eden hükümet suçlu konuma düşürülüp alaşağı edilirken, muhalefet siyasi teamüller ve ilkeler açısından hak etmediği imkânlara kavuşabilmektedir. Bu nedenle de,

[61] *T.C. 1982 Anayasası*, s. 17

müdahale öncesinde muhalefette olan siyasi partiler, müdahaleyi tam bir basiretsizlikle alkışlayabilmektedirler. Bunun en önemli ve ilginç örneği 27 Mayıs müdahalesinde karşımıza çıkar. İsmet İnönü, ihtilâlin lideri Cemal Gürsel'in, 28 Mayıs günü "*Size karşı kusurluyuz paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik, bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur, sayın paşam!*" demesi üzerine şunları söyler: "*Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl, başarınız için ben sizin emrinizdeyim Paşa hazretleri. Sizleri anlıyorum. Ne zaman arzunuz olursa, emrinize amadeyim*"[62]. Zaten İnönü daha önceleri, ordunun içerisinde gelmiş ve orduyla olan bireysel bağını hiçbir zaman tamamen koparmamış birisi olarak "*Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâller meşrudur*"[63] demek suretiyle meşrulaştırıcı faktörü ön plana çıkarmıştır. Bu meclis görüşmelerinden kısa bir süre sonra 27 Mayıs askeri müdahalesi gerçekleşir ve İnönü, Gürsel'i müdahaleden dolayı kutlar[64].

Yasal Sorumluluk

Silahlı Kuvvetlerin, sivil otoriteyi askıya almak ve sınırlamak biçiminde gerçekleşen müdahalelerinin ilk anından itibaren eylemlerine Anayasal bir dayanak bulma ve böylelikle yasal bir meşruluk zemini oluşturma gayretine girdikleri tespit edilmektedir. Bu konuda en önemli yasal dayanak TSK İç Hizmet Yasası'nın 35. maddesi olmuştur. Daha önce "*Ordu Dahili Hizmet Kanunu*" olarak bilinen ve 27 Mayıs müdahalesine dayanak olan bu yasa, esasen ordunun iç disiplinini sağlamak amacıyla çıkarılmıştır. Ancak bu yasa, amacının dışında, müdahalelerin yasal gerekçesi olarak kullanılmıştır. 1935 tarihli 2771 sayılı "*Ordu Dahili Hizmet Kanunu*"nda ilgili madde şu şekildedir: "*Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve teşkilatı esasiye kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu, askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası (yerine getirilmesi) için lazım gelen tesisler ve teşkiller (kurumlar ve örgütler) kurulur ve tedbirler alınır*'. 1961'de çıkarılan 211 sayılı yasada ise '*kollamak ve korumak*' ile ilgili hüküm ayrı bir madde yapılmıştır.

TSK İç Hizmet Yasası'nın "*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*" şeklindeki 35. maddesi ordu için o kadar işlerlikli bir maddedir

[62] İnönü, *Defterler*, C. 2, s. 784,785
[63] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 13, 18 Nisan 1960, s. 206,207
[64] *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1960

ki, en ufacık bir durumda sivil hayata müdahale için vazgeçilmez meşruluk aracı olur. Aydemir, ilgili maddeyi şöyle açıklar: "*Kendi Hizmet Kanununa göre ve bütün Batı demokrasileri arasında ordu, yalnız bizde, devletin koruyucusu olduktan başka bir de düzenin gözetleyicisidir. Yani Türk Ordusunun İç Hizmet Kanunu bizde orduya, ülkenin sınırlarını savunmaktan başka, bir de cumhuriyet kurumunun ve sosyal-siyasi düzenin gözetleyicisi olmak zihniyetini vermiştir. Ordu, bu kurumun ya da onun getirdiği düzenlerin sarsıldığını görünce yasama ve yürütme organlarına müdahale edebilir*"[65]. Bu konuda ne kadar hassas olunduğuyla ilgili örneklerden birisi ise şöyledir: 26 Mayıs 1960 günü Ankara bulvarında hükümet aleyhinde gösteri yapan Harbiyelilerle Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç tartıştığı zaman bir Harita Yüzbaşısı söze karışarak şunları söyler: "*Paşam, gençler Dahili Hizmet Kanunu'na göre, cumhuriyeti ve kanunları korumak için yürüyüşe geçmişlerdir*"[66].

Ordunun sivil otoriteye müdahalede kullandığı tek yasal dayanak/sığınak TSK İç Hizmet Yasası'nın 35. maddesi olmamıştır. Başka yasal dayanaklar da bulunmuştur. 1961 Anayasası'nın 110. maddesinde Silahlı Kuvvetlerin "*savaşa hazırlanması*"ndan söz eder. 1982 Anayasasının 117. maddesinde ise bu ifade "*yurt savunması*"na dönüştürülür. "*Yurt savunması*" kavramı iç güvenliğin sağlanması anlamını da kapsayabileceği için, İçişleri Bakanlığı'nın görevi olan bu alan ordunun da girmesine olanak sağladığı düşünülebilir. Ayrıca, 12 Eylül'de ikinci bir meşrulaştırma girişimi, 1982 Anayasasının hazırlanmasından sonra başlayan tanıtma propagandasında görülmektedir: Milli Güvenlik Konseyi'nin 71 sayılı kararıyla "*Anayasanın yüce milletimize, devlet adına tanıtılması görevi, Devlet Başkanı'na verilmiş ve anayasanın geçici maddeleriyle Devlet Başkanı'nın Radyo-TV ve yurt gezilerinde yapacağı anayasayı tanıtma konuşmaları hiçbir surette eleştirilemez ve bunlara herhangi bir beyanda bulunulamaz*"[67] hükmü getirilmiş ve Anayasa'nın başlangıç bölümüne "*Türk milletinin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekatı sonucunda ve Türk milletinin temsilcisi Danışma Meclisi...*" cümlesi konmuştur.

Müdahaleyi Sürdürmenin Gerekçeleri

Müdahaleyi gerçekleştiren Silahlı Kuvvetler, müdahale için gerekçeler bulmakta zorlanmamakla birlikte, bu gerekçeler askeri idarenin devamı için yeterli olmayabilmektedir. Bu durumda askerler, bir darbeyle başlayan

[65] Aydemir, *Kahramanlar Doğmalıydı*, s.98
[66] *Milli Birliğe Doğru*, s.84
[67] *Resmi Gazete*, 21 Ekim 1982

yönetimlerini devam ettirecek başka gerekçelere ve dayanaklara ihtiyaç duymaktadırlar[68]. Zira sivil otorite belirli gerekçelerle feshedilmiştir ve o gerekçeler sürekli değildir. Üstelik yönetimi darbe ile ele almanın kısa süreli oluşu, halk zihninde meşrulaştırılabilse dahi, uzun sürenin aynı gerekçelerle meşrulaştırılması mümkün değildir. Bir süre sonra askeri idareye karşı hoşnutsuzluklar belirmeye başlaması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenlerle, halka sürekli verilen mesaj, askeri idarenin geçici olduğu biçimindedir. 27 Mayıs askeri darbesini yapanlar, yönetime el koydukları ilk günden, 1961 Anayasası'nın halk oyuna sunulmasına değin geçen 14 aylık süre içinde, kalıcı olmadıklarını, hatta ilk günden gidici olduklarını, demokrasiye geçildikten sonra "*maddi*" ya da "*manevi*" herhangi bir beklentilerinin olmadığını sık sık açıklama ihtiyacı hissetmişlerdir. Yine aynı şekilde olmak üzere 12 Eylül darbesini yapanlar da "*Devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak*"[69] idealini gerçekleştirir gerçekleştirmez yönetimi sivillere devredeceklerini, neredeyse her konuşma ve beyanatlarında dile getirmişlerdir. 12 Eylül müdahalesiyle ilgili diğer örnekleri, Ekim 1981'de yayınlanan ve 12 Eylül darbesini ve darbeyle kurulan askeri idareyi meşrulaştırma gayretinin ürünü olduğu açıkça anlaşılan "*12 Eylül Öncesi ve Sonrası*" isimli kitapta görmek mümkündür. Kitapta, "*Demokrasiyi [yeniden] kurma yolunda*" olunduğu ile ilgili konuşmaları toplayan özel bir bölüm oluşturulmuştur[70]. Ancak, Kenan Evren'in 16 Eylül'de verdiği basın konferansının konusu ordunun uzun süre yönetiminde kalacağına dair ciddi ipuçları verir[71]. Evren "*makul bir süre içinde*" demokrasiye dönüleceğini bildirir, belirli bir süre vermez. MGK'nın, "*gelecekte benzer müdahalelerin önlenmesi için, demokratik düzeni sağlıklı biçimde işlemesini önleyen bütün engelleri kaldırmaya kararlı*" olduğu söylenir; "*Sadece demokrasiye inananlar demokratik özgürlükleri hak ederler*" denerek, sol ve aşırı sağdaki partilerin siyasal sürecin dışında tutulacağını ortaya

[68] "Darbeci askerler sahip oldukları bazı püritenik değerlerin etkin bir meşruiyet formülü oluşturacağına inanırlar. Oysa halk yönetimdekilere sırf elleri temiz diye daha fazla kredi vermez. Bu nedenle, pretoryenlerin kendilerinden önceki sivil yöneticilerin dürüst olmamakla ve kendi çıkarlarına hizmet etmekle suçlamaları yani "olumsuz meşruluk"tan yararlanmaya kalkmaları, yönetimlerini tek başına meşru kılmaya yetmez. Hiçbir yönetim bir önceki yönetimin ne kadar kötü olduğunu ileri sürerek sonsuza dek işbaşında kalamaz. Her yönetimin, uzun dönemde, kendi haklılık zeminini kendisinin oluşturması beklenir" (Atay, *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, s. 50).

[69] Orgeneral Kenan Evren'in 12 Eylül 1980 sabahı radyo ve televizyondan halka okuduğu bir numaralı bildiriden. Bkz: 13 Eylül tarihli gazeteler.

[70] *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, s. 253 ve devamı

[71] Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.2, s. 36-49

konur. Süreç içerisinde, "*geleceğin kuşakları*"na "*demokratik değerlerin nasıl savunulacağı*" öğretilecektir.

Askeri müdahaleler sonrasındaki gelişmeler, darbe sırasında vaat edilen "*kısa süreli*" şartının gerçekleşmediğinin somut delilidir. 27 Mayıs'ın aktörleri açısından Cumhuriyet Senatosu bunun en önemli delili olarak anlam kazanmaktadır. Cumhuriyet Senatosu, birinci Meclis'ten (TBMM) üstün durumda ve özellikle 92. madde ile düzenlenmiş biçimiyle yasaların görüşülmesinde ve kabulünde veto hakkına sahiptir. Bu haliyle de bir üst kamara gibi çalışmıştır. Bunun yanında birinci meclisten daha uzun bir süresinin (meclis dört, senato altı yıl) olması, hükümete karşı güvensizlik oyu vermemesine karşın, hükümet tarafından da feshedilemeyişi senatoyu meclisin üstünde bir kuruluş durumuna getirmiştir. Cumhuriyet Senatosu'nun konumuz açısından önemi, tasfiye edilen 14'ler dışında 38 kişilik MBK üyesinin Cumhuriyet Senatosu'nun da doğal üyesi sıfatını kazanmış olmalarıdır. Ayrıca, askeri otoritenin sivil otoriteyi kontrol etme ve yönlendirmesine yasal bir zemin hazırlaması açısından Milli Güvenlik Kurulu'nun da özel bir yeri vardır.

27 Mayıs sonrasında ordunun sivil otoriteye müdahalesi, sadece Cumhuriyet Senatosu ve Milli Güvenlik Konseyi ile de kalmaz, bazen da doğrudan müdahaleler söz konusu olur. Çankaya Protokolü bunun açık örneğidir. 21 Ekim 1961'de imzalanan Çankaya Protokolü özetle şunları içerir: Partiler Cumhurbaşkanlığı için aday çıkarmayacaklar, parti liderleri, Gürsel'e oy verilmesi için, elden gelen çabayı gösterip, parti gruplarını yönlendirecekler, ordu mensuplarına tanınmış herhangi bir hak geri alınmayacak...[72]

27 Mayıs'tan yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 15 Ekim 1961 de yapılan milletvekili genel seçimleri, askeri yönetimden sivil rejime geçişin kolay olmayacağını gösterir. Seçimlerde hiçbir parti tek başına hükümet kuracak çoğunluk sağlayamaz. Halbuki askerler CHP'nin hükümet olmasını istemektedirler ve bunu da her halleriyle açıkça belli etmektedirler. Buna bağlı olarak da bilhassa Demokrat Parti zihniyetinin devamı olan partilerin hükümet olmasına karşı çıkarlar. Oysa beklenilenin aksine CHP bu yeni seçimden kârlı çıkmaz, hatta oylarında 1957 seçimlerine göre bir gerileme görülür. Gerçi Demokrat Parti'nin mirasçısı AP de tek başına iktidar olmasına yetecek oyu alamaz, fakat öteki mirasçı YTP ile beraber hükümeti kurabilecek orana sahip olur. Ortada askerler açısından ciddi bir problem vardır. Daha da önemlisi Anayasa'nın kabulü, genel seçimlerin yapılması ve parlamentonun açılmasıyla Milli Birlik Komitesi'nin görevleri

[72] Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 100

hukuken sona ermiş durumdadır. Artık otorite sivillerdedir. Fakat, seçimlerden bekledikleri sonucu alamayan subaylar, siyasi faaliyetlerine devam ederler, hükümetin mutlaka Cumhuriyet Halk Partisi tarafından kurulmasını isterler ve bunu sağlayamadıkları takdirde iktidarı bırakmaya niyetli görünmezler. 21 Ekim'de İstanbul Harp Akademisi'nde bir toplantı yapan 10 general ve 28 albay, aralarında bir belge imzalayarak, "*iktidar milletin hakiki temsilcilerine verilmediği takdirde, siyasi partileri feshederek iktidarı fiilen ele alacaklarını*" bildirirler. "*Milletin hakiki temsilcisi*" ile Cumhuriyet Halk Partisi'ni kastetmektedirler. Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay ve yakın çevresinin ve ayrıca CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün yeni bir askeri müdahaleye karşı olduklarını bildirmeleri üzerine, subaylar planlarını uygulamaya koyamazlar. Buna karşılık, siyasi parti liderleri parlamentonun açılışından bir gün önce, komutanların önünde, 27 Mayıs'a karşı çıkmayacaklarını, cumhurbaşkanlığı için Cemal Gürsel'den başkasını aday göstermeyeceklerini, Yassıada mahkumlarının affını gündeme getirmeyeceklerini belirten bir protokol imzalamak zorunda kalırlar.

"*Çankaya Protokolü*" dahilinde, bir yandan darbecilere güvence aranırken, öte yandan da Erkanlı'nın deyimiyle Cumhurbaşkanlığı adeta bir askeri hanedana dönüştürülür[73] ve Cumhurbaşkanı'nın bir asker olması geleneği başlatılır. Nitekim, AP Samsun senatörü Ali Fuat Başgil, Cumhurbaşkanlığı'na aday olacağını açıklayınca Fahri Özdilek tarafından adaylıktan çekilmesi için uyarılır. Ali Fuat Başgil ve Fahri Özdilek arasında geçen 90 dakikalık görüşme sonucunda, Başgil, hiçbir gerekçe göstermeden adaylıktan çekilir[74]. Bu görüşmede bulunan Sıtkı Ulay, Başgil'e Cunta üyelerinin kendisini istemediğini, bu doğrultuda bir yönerge verdiklerini belirtir[75].

Ekim 1961'deki genel seçimlerden sonra açılan parlamentoda Milli Birlik Komitesi Başkanı sıfatıyla Orgeneral Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkan'ı seçilmesinde bazı güçlüklerle karşılaşılmasından ders alan 12 Eylülcülerin, Cumhurbaşkanlığı seçiminde bir riske girmeden, Anayasa için verilen oyları Orgeneral Evren'e verilmiş sayarak cumhurbaşkanı ilan etmeleri anlamlıdır (1982 Anayasası, Geçici Hükümler madde 1). 12 Mart dolaylı darbesini yapanlar ise, Milli Güvenlik Kurulu üyeleri imzasını

[73] Erkanlı, *Askeri Demokrasi*, s.372

[74] Milli Birlik Komitesi üyesi ve dönemin Devlet Bakanı General Sıtkı Ulay'ın yıllar sonra açıkladığına göre, adaylıktan çekilmesi için Başgil ölümle tehdit edilmiştir. Bu dönemde tehdit edilen sadece Başgil değildir. Başgil'in ismi bağlamında siyasiler de tehdit edilirler. Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel bir toplantıda şunları söyler: "*Eğer Ali Fuat Başgil Cumhurbaşkanı seçilirse, Çankaya Köşküne ilk bombayı ben atarım*" (Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi*, s. 457)

[75] *Düşünen Adam*, S. 44, 2 Kasım 1961

kullanırlar ve bazıları darbe sonrası Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyeleri arasına girerler.

Askeri otoritenin sivil otoriteyi kontrol etme isteğinin devamını sağlamanın yanı sıra, darbeyi gerçekleştirmiş olmanın ve darbeyle başlayan dönemin sorumluluğunu üstlenmemenin yasal dayanaklarını oluşturmanın en ilginç örnekleri 12 Eylül darbesi sonrasında karşımıza çıkar. 1982 Anayasası'nın Geçici Hükümleri arasında yer alan 1. maddeye göre, Anayasa için verilen "*kabul*" oylarının Orgeneral Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığını onay anlamına geleceği hükmünün yanı sıra 2. maddeye göre darbenin diğer paşaları ise (Milli Güvenlik Konseyi üyeleri) Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi sıfatına sahip olacaklardır. Bu süre altı yıl olarak belirlenir. Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi olmak üyeye TBMM üyelerinin haiz oldukları özlük haklara ve dokunulmazlık hakkına sahip olma hakkını sağlar.

Ordunun sivil hayatta etkisinin devamını sağlama açısından önemli olan bir başka düzenleme ise, askerlerin sivillere güvensizliğinin bir göstergesi olmasının yanı sıra, sivili denetlemek için yapılmış olması açısından anlamlıdır. Bu da, Başbakanlığa bağlı olması gerekirken Başbakanlığa karşı sorumlu tutulan ve bir güvenlik örgütü olan Milli İstihbarat Teşkilâtı müsteşarını seçme yetkisinin Milli Güvenlik Kurulu'na verilmesi ve eğer müsteşar asker kökenli ise Silahlı Kuvvetlerce herhangi bir denetime ve teftişe bağlı kılınmamasıdır[76]. Burada yorum yapmaya gerek bırakmayacak bir şekilde anlaşılıyor ki, MİT müsteşarının sivil olması durumunda Silahlı Kuvvetlerin denetimi ve teftişi söz konusudur.

Milli Güvenlik Kurulu

Askeri otoritenin sivil otoriteye yönelik tavırlarını, iki başlık altında toplamak mümkündür:

1- Gözetleme (supervision),

2- Müdahale (invervention)

Özdemir, bu özellikleri askerin rejim üzerindeki gücünü kullanma biçimleri olarak tanımlar ve şu açıklamayı yapar: "Gözetlemede süreklilik vardır. Bir askeri garnizonun kule nöbetçisi gibi asker rejimi gözetlemektedir. Müdahale ise, gerektiğinde yapılan bir davranış kontrolüdür. Bu anlamda, 1960, 1971 ve 1980 darbeleri, askerin rejime müdahalesidir"[77]. Ordu gerekli bulduğu ve gerekçeleri de hazır olduğu zaman sivil otoriteye müdahale etmektedir. Şu ana kadar bunun somut dört örneği var.

[76] *Resmi Gazete*, 22 Temmuz 1965

[77] Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 319

Fakat bu sadece belirli aralıklarla gerçekleşen dört münferit olay değildir. Esasında ordu her zaman sivil otoriteyi gözetlemiştir. Rejimin sahibi ve bekçisi anlayışıyla da bunu en önemli görevi telakki etmiştir. Fakat elbette ki gözetlemenin de bir kuralı ve sürekliliği olması gerekir. 27 Mayıs 1960 müdahalesini takiben oluşturulan "*Milli Güvenlik Kurulu*" bu gerekliliğin sonucudur. Ordu, bu kuruluş aracılığıyla hem gözetleme işlemini yasal bir temele oturtmuş ve hem de sürekli ve küçük müdahaleler için yasal bir araç temin etmiştir[78].

Milli Birlik Komitesi'nin ilk üyelerinden Haydar Tunçkanat'ın '*Milli Güvenlik Kurulu*" başlıklı makalesi, Milli Güvenlik Kurulu'nun oluşturulma amacını ifade etmesi itibarıyla önemlidir: "*Komite, oy çoğunluğu ile iktidara gelecek olan siyasi partilerin yeni Anayasamızla kurulacak İkinci Cumhuriyeti de dejenere edip yeni bir ihtilâle sebep olmalarını önlemek için, yeni Anayasa ile Milli Güvenlik Kurulu'nu bir tedbir olarak getirmiş ve vazifelerini de açık ve seçik olarak belirterek Cumhurbaşkanı'nın ve Kurul'un asker üyelerini de milli güvenliğimizi ilgilendiren her türlü problemlerde temel görüşlerini bu Kurul'da bildirmekle hem görevli hem de sorumlu kılmıştır*"[79]. Özdemir'e göre bu ifadede açığa vurulan altı kanaat/yargı birbiriyle ilintili olarak ele alındığında çok anlamlıdır: 1- Oy çoğunluğu ile iktidara gelecek olan siyasi partiler, 2- Birinci Cumhuriyeti dejenere ettiler; 3-İkinci Cumhuriyeti de edebilirler; 4- Yeni bir ihtilâle sebep olmalarını önlemek için, 5- Tedbir olarak Milli Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur. 6- Cumhurbaşkanı ve Kurulun asker üyeleri görüşlerini bildirmekle görevli ve sorumludurlar[80].

1961 Anayasası, amacının ordu ve hükümet arasında işbirliğini artırmak biçiminde tanımladığı Milli Güvenlik Kuruluna katılan bakan sayısını belirlemeyi yasaya bırakır, yasa da sivil kanada çoğunluk verir. Ancak, 12 Eylül askeri darbesiyle bu kuruluşun statüsünde bir değişiklik yapılarak, kuruldaki sivil üyelerin sayısının asker üyelerin sayısını geçmeyecek bir düzenlemeye gidilmiştir. Sivil üyeler, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve üç bakandan oluşurken, asker üyeler ise Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanıdır. Milli Güvenlik Kurulu'nda kararlar çoğunluk oyuyla alınır. Eşitlik halinde Kurul Başkanı'nın bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış sayılır. Cumhurbaşkanı ve yasada sayılan

[78] "Milli Güvenlik Kurulu... sivil otoritenin bir parçası değil, aksine askerlerin sivil otoriteyi kontrol edebilmeleri için donatılmış bir aygıttır. Milli Güvenlik Kurulu, asker ve sivil seçkinlerin en yüksek planlama ve denetim organıdır." (Özdemir, *Rejim ve Asker*, s.261)

[79] *Akşam*, 22 Eylül 1966

[80] Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 108

dört sivil ile beş asker üyenin katılabildiği oylamalarda asker ve sivil üyelerin kendi aralarında aynı eğilimi paylaştıkları durumda, Cumhurbaşkanı dışında oylamalar, 4'e 5 asker üyeler lehine olacaktır. Sivil üyelerin çoğunluğa geçmesi ancak Cumhurbaşkanı'nın onlarla aynı yönde oy kullanması ile mümkündür. Çünkü, ancak o zaman eşitlik sağlanmakta ve Cumhurbaşkanı'nın bulunduğu taraf üstün kabul edilmektedir.

Milli Güvenlik Kurulu'nun ordu siyaset ilişkisindeki işlevini görmek için 12 Mart dolaylı müdahalesine bakmak yeterlidir. Bu müdahalede askerler, Milli Güvenlik Kurulu imzasıyla muhtıra verirler. Bundan böyle, iktidarı, çoğunluk partisinin kurduğu hükümetin tek başına temsil etmesinden çok, ordu odaklı devlet iktidarının ele alma olasılığı artar; dolayısıyla iki başlı iktidar ortaya çıkar. Hatta çoğunluk partisinin iktidarı, devlet iktidarının güdümüne girer. Hükümet etmek ancak askerlerin belirlediği kurallar ve izin verdiği sınırlar çerçevesinde mümkün kılınır. 12 Mart dolaylı darbesiyle ortaya çıkan bu iki başlı iktidar anlayışı, 12 Eylül askeri darbesiyle de sağlamlaştırılacaktır.

İdris Küçükömer "*1961 Anayasasının en önemli kurumu*" ve "*parlamentonun adeta bir üçüncü bölümü gibi düşünülebilir*"[81] diye tanımladığı Milli Güvenlik Kurulu, görüşeceği konu itibarıyla tam bir serbestliğe sahiptir. Onu askeriyeden sivil hayata, eğitimden sağlığa kadar her şey ilgilendirir. Bu durumu Turhan Feyzioğlu şöyle izah eder: "*Bugün (1962 yılı) milli güvenlik politikası dendiği zaman, yalnız bizde değil, bütün memleketlerde, askeri politikadan, dış politikadan ibaret meseleler gelmeyecek, sağlık, ticaret politikası ile ilgili meseleler, sanayi ziraat, ulaştırma, bayındırlık politikası ile ilgili meseleler bu kurulda görüşülecektir*"[82]. Bu da ifade etmektedir ki, generaller, ülkede hiçbir şeyin kendi bilgi ve onayları dışında gerçekleşmesini istememektedirler. Bu durum yasal bir hüviyete da büründürülmüştür. Bununla ilgili olarak, yasa koyucunun '*milli güvenlik*' ve '*devletin milli güvenlik siyaseti*' kavramlarını ne şekilde tanımlandığını bilmek gerekmektedir. 1983 tarih ve 2945 sayılı yasaya göre: "*Milli güvenlik, devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi (anlaşma ile ilgili) hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması; 'Devletin Milli Güvenlik Siyaseti; milli güvenliğin sağlanması ve milli hedeflere ulaşılması amacı ile Milli Güvenlik Kurulunun belirlediği görüşler dahilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti*"

[81] *Milliyet*, 4 Kasım 1973

[82] *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem:1 (1962), C.8, s.190,191

olarak ifade edilmektedir. Bu kavramların açıklanmasında çizilen sınırlar, Milli Güvenlik Kurulu'nun görev ve yetki alanını belirlemektedir. Gerçekte görülen o ki, tanımlarda herhangi bir sınırlama olmadığı gibi kurulan görev alanı alabildiğine geniş tutulmuştur.

Milli Güvenlik Kurulu kararlarının sivil otoriteyle ilgili yönünde anayasalar arasında bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. 1961 Anayasasında MGK ile ilgili madde "*Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir*" (Madde 111) biçimindedir. Bu hüküm 1971'de "*Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder*" şeklinde değiştirilir. Milli Güvenlik Kurulu kararları 1982 Anayasa taslağında "*uyulması gereken tavsiyeler*" iken, 1982 sonuç belgesinde "*öncelikle dikkate alınır*" (Madde 118) şeklinde düzenlenir. Böylelikle, parlamenter demokrasinin temel ilkelerinden biri olan "*askeri otoritenin sivil otoriteye tabi olması kuralı*" 1982 Anayasası ile tersine çevrilir. Bu değişim sürecinde, önemsiz gibi görünen, ancak esasında değişimin temelini oluşturan bir kavram çok önemli işlev üstlenmektedir. Söz konusu kavram "*tavsiye*"dir. 1982 Anayasasına göre "*Kurulun aldığı kararlar Bakanlar Kuruluna bildirilir... Alınacak kararlar Bakanlar Kurulu için uyulması gereken tavsiyeler niteliğindedir.*" Parla'ya göre burada bir yanlış yapılmıştır ve bu hem dil ve hem de hukuk mantığına aykırıdır; "*Nasıl "bağlayıcı olmayan emredici hüküm" diye bir şey olmazsa, "uyulması gereken tavsiye" de olamaz. Ancak, Tasarı'nın amacı açıktır: TBMM Başkanı hariç tümüyle atanmış kişilerden oluşabilecek bir kurul, yürütme organına bağlayıcı kararlar dikte edilecektir. Parti-hükümeti, yasamanın üstünlüğü ve halk otoritesi ilkeleri bir kere daha zedelenmiştir*"[83].

Mümtaz Soysal, ulusal güvenlik ve savunma konularında alınacak kararların siyasal sorumluluğunu hükümetin taşıyacağı görüşünden hareketle, Milli Güvenlik Kurulu'nca belirtilen görüşlerin birer '*tavsiye*' niteliğini aşmasının temel kural olduğunu yazmaktadır[84]. Lütfi Duran ise, '*görüş bildirme*' yerine '*tavsiye*' sözcüğünün konulması ile ilgili 1971'deki değişikliği şöyle yorumlamaktadır: "'*Görüş bildirme*' alışılmış ve yerleşmiş anlamıyla, bağlayıcı gücü olmayan '*iştişare*' ya da '*danışma*'da bulunmaktan ibarettir ve genellikle yetkili organ ve makamın isteği üzerine vuku bulur. Frenkçe'nin '*recommandation*' sözcüğünün karşılığı olarak kullanıldığı anlaşılan '*tavsiye*' ise, en azından eşitlerin birbirine verdiği direktif

[83] Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, s. 57
[84] Soysal, *Anayasanın Anlamı*, 346

anlamını içerir ve muhatabının serbestliğini az çok kısıtlar"[85]. Duran'ın yorumunda, *'tavsiye'*nin *'recommandation'* sözcüğündeki karşılığına, en azından eşitlerin birbirine verdiği direktif anlamına işaret edilmiş olması son derece önemlidir.

Mümtaz Soysal, "*Milli Güvenlik Kurulu, ulusal güvenlik konularında daha uzmanca ve daha yakından bilgilerle görüş belirtebilecek bir organ olduğuna göre, bu görüşlerin Bakanlar Kurulu'nca 'öncelikle dikkate' alınması da doğal sayılabilir. Buradaki asıl tehlike, 'ulusal güvenlik' kavramının çok geniş bir biçimde hükümet sorumluluğuna giren hemen hemen bütün konuları kapsayacak bir yaklaşımla ele alınması ve böylesine geniş bir yorum yüzünden neredeyse Bakanlar Kurulu'na paralel, fakat siyasal sorumluluk taşımayan yeni bir karma karar organının yaratılmasıdır*"[86] görüşündedir. 1982 Anayasası'nda maddeyi yeniden yazanlar, *'milli güvenlik'* kavramını çok geniş bir biçimde yorumlayarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı hiçbir sorumluluğu olmayan, asker ağırlıklı bir yürütme konseyi yaratırlar. Siyaset yaşamında adeta devletin en yüksek karar organı olduğu iddia edilebilecek bir mekanizma oluştururlar. MGK'nın 27 Mart 1972'de yapılan toplantısından sonra kamuoyuna yapılan açıklamadaki şu ifadeler bu durumun tezahürü anlamına gelmektedir: "*Milli Güvenlik Kurulu bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da devletimizin bekası (devamı) ile ilgili görüşlerini belirtmeye ve gereken tedbirleri almaya karar vermiştir*"[87].

Sorumsuz Bir Otorite

Darbeler döneminde sivil otoriteyi tasfiye eden, Anayasa'yı askıya alan askeri otorite, bütün bu yaptıklarının ve yapacaklarının sorumluluğunu taşımamaya büyük özen göstermiş bu yönde gerekli bulduğu yasal tedbirleri titizlikle almıştır. Bunu ise yasalarda değişiklik yaparak veya yeni yasalar oluşturarak gerçekleştirmiştir. 1961 Anayasası'nın geçici 4. maddesinde, 27 Mayıs 1960 tarihinden Kurucu Meclis'in toplandığı 6 Ocak 1961 tarihine kadar yasama yetkisini ve yürütme görevini *'Türk Milleti adına'* kullanmış bulunan Milli Birlik Komitesi ve *'Devrim'* hükümetlerinin karar ve tasarruflarından ve bunların idare veya yetkili kılınan organ ve mercilere uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında cezai veya mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemeyeceği ve bu maksatla herhangi bir yargı mercine başvurulamayacağı açık bir dille ifade edilmiştir. Bu durum 12 Eylül

[85] Duran, *İdare Hukuku*, 130

[86] Turhan, Mümtaz, *Anayasa'nın Anlam*", s.346

[87] *Milliyet*, 28 Mart 1972

generallerinin yasal düzenlemelerinde daha da ayrıntılı bir tarzda gerçekleştirilmiştir. 2324 sayılı '*Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*' bu açıdan önemlidir. Buna göre: Milli Güvenlik Konseyi'nce kabul edilerek yayınlanan bildiri ve karar hükümleri ile yayınlanan ve yayınlanacak olan yasaların 1961 Anayasası'na aykırılığı iddiasının ileri sürülemeyeceği, Milli Güvenlik Konseyi'nin bildiri ve kararlarında yer alan ve yer alacak olan hükümlerle, 12 Eylül 1980 tarihinden sonra çıkan ve çıkarılacak olan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin yürütülmesinin durdurulması ve iptali isteminin ileri sürülemeyeceği, 12 Eylül 1980 tarihinden sonra, Bakanlar ile Bakanların yetki verdiği görevlilerce kamu personeli hakkında uygulanan ve uygulanacak olan işlemlerin ve alınan kararların yürütülmesinin durdurulması isteminin ileri sürülemeyeceği hükme bağlamıştır. Ayrıca, 2356 sayılı kanunla kurulan Milli Güvenlik Konseyi'nin ve bu konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî, sorumluluk iddiası ileri sürülemeyecek ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamayacaktır. Üstelik bu hüküm, alınan karar ve tasarrufların uygulanmasından dolayı karar alanlar, uygulayanlar ve tasarrufta bulunanları da kapsamına alır (1982 Anayasası, Geçici madde 15).

Ordu ve Sivil Hayata Müdahale

Sivil otoriteye yönelik askeri müdahaleleri meşru ve hatta zorunlu göstermede başvurulan en önemli gerekçenin sivil otorite döneminde yaşanan sıkıntılar olduğunu açıkladık. Darbe ertesinde darbeden önce yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal problemler ısrarla ve yoğun şekilde dile getirilmekte, böylelikle darbenin meşruluğu sürekli hatırlatılarak askeri otoritenin önü açılmaktadır. Ancak şu var ki, askeri darbe belirli gerekçeleri öncelikli ve yoğun olarak gündemde tutmasına karşılık, yönetimi ele aldığı zaman, sadece kendi otoritesini meşrulaştırmada kullandığı sorunla ilgilenmemekte, toplumsal hayatın her alanında söz sahibi olup, otoritesini en yaygın biçimiyle etkin kılmaktadır. Üstelik ilginç olanı, bütün darbelerde de asıl sorun tam çözüme kavuşturulamamıştır. Kavuşturulamamıştır ki, bir darbeyi bir süre sonra bir başkası izlemiştir. Son olarak gerçekleşen 12 Eylül darbesi öncelikle terör nedeniyle yönetime el koymasına rağmen, terörün sadece alanı değişmiş, bilhassa ülkenin Güney Doğu'sunda artarak devam etmiştir.

Şimdi kısaca askeri darbelerin sivil hayata müdahalelerini genel hatlarıyla belirlemeye çalışalım: 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin siyasal katılma ve örgütlenme üzerindeki ilk etkisi DP üzerinde görülür. Darbenin

gerekçesi olan siyasi uygulamaların sahibi DP kapatılmakla kalınmaz, tüm partilerin 14.000 bucak, 140.000 ocak örgütü kapatılır. 12 Mart 1971 dolaylı askeri darbesinin bu yöndeki olumsuz etkisi ise, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarının herhangi bir siyasal partiye üye olmalarını yasaklayıcı bir biçimde yasal düzenlemeye gidilerek ortaya çıkar. 12 Eylül askeri darbesi de, tüm bunlara ek olarak derneklerin kuruluşu ve bu derneklere üye olmayı kısıtlayıcı kararları uygulamaya koyar. Siyasal örgütlenme açısından getirilen yasal kısıtlama sonucu, sendika ve öbür meslek kuruluşu yöneticilerinin milletvekili olmaları engellenir, öğretim elemanlarının, üniversite öğrencilerinin, yargıç, savcı ve yüksek yargı organı mensuplarının siyasal partilere girmesi, kapatılan partilerin yönetici kadrolarının ve meclis eski üyelerinin, yeni bir partinin kurucusu ve yöneticisi olmaları yasaklanır. Sendikaların ve öbür meslek kuruluşlarının, tüm derneklerin siyasetle ilgilenmesi, siyasal görüş açıklamaları ve partiler ile ilişki kurmaları vb. yasaklar kapsamındadır. 1961 Anayasası'nın yasaya bıraktığı, memurların sendikal hakları kaldırılır. Ayrıca, siyasal partilerin yurt dışında örgütlenmeleri, etkinlikte bulunmaları, kadın kolu, gençlik kolu gibi yan kuruluşlar oluşturmaları, vakıf kurmaları yasaklanır.

Öncekilerden farksız bir şekilde 12 Eylül askeri darbesinin en çok hırpaladığı kurum üniversiteler olmuştur. 12 Mart'la öğretim elemanlarının siyasal partilere üyeliği yasaklanırken, 12 Eylül'de 1402 sayılı yasayla hiçbir gerekçe göstermeden bazı öğretim üyelerinin görevlerine son verilir. Ancak ilginçtir, yurttaş ve dernekler düzeyinde siyasal örgütlenmenin bu denli kısıtlanmasına karşın, tüm bu anayasal ve yasal düzenlemeler sonunda siyasal denge, işveren çevreler lehine bozularak siyasal kurumlaşmanın yönü belirlenmeye çalışılır. Şöyle ki; Askeri rejim döneminde dernek ve sendikaların siyasal görüş açıklamaları yasaklandığı halde, Türkiye İş Verenler Sendikası, bu yasaklamadan etkilenmez. 1982 Anayasası'nı hazırlayan komisyona görüşlerini bildiren kuruluşlar arasında TİSK de yer alır ve önerileri büyük çapta dikkate alınır[88]. Anayasa taslağının çalışma yaşamı ve sendikal düzenle ilgili bölümü, anayasa komisyonu üyesi de olan TİSK genel sekreteri Rafet İbrahimoğlu'nca hazırlanır.

Özdemir, 1971 ve 1980 darbelerinde askeri hapishane ve garnizonların, fabrika ve atölyelerde işverene karşı sendika kurma mücadelesi veren, hak aramak için anayasa ve yasalar ile kendilerine sağlanmış toplantı ve gösteri hakkını kullanan işçi ve sendikacılarla doldurulduğunu ifade ettikten sonra, dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut'un TBMM Bütçe Plan Komsiyonunda 1989 bütçesi için yaptığı konuşmayı esas alarak garip bulunabileceğini belirttiği bir soru sorar:

[88] Gürbüz, *Anayasa, Görüşler, Taslak*, s. 233 ve sonrası

"*İşçinin sigorta primini yatırmadı veya insanca yaşaması için gerekli ücret ve sosyal yardımları ödemedi diye askeri makamlarca hakkında soruşturma açılan işveren var mıdır?*" Sonra da bu soruya "*hayır*" biçiminde cevap vermeyi gerektirecek somut bilgiler aktarır: "*Aralık 1988 itibariyle Sosyal Sigortalar Kurumu'nun, Taşkömürü İşletmesi'nden 155 milyar, Belediyelerden 46 milyar, özel sektörden ise 205 milyar TL olmak üzere toplam 400 milyardan fazla prim alacağı bulunmaktadır. Sigortasız çalıştırılan işçi sayısında bütün denetimlere rağmen artış görülmektedir. Çalışan ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı müfettişlerinin 1986'da kontrol ettikleri 29.710 işyerinden 8.651'inin (yaklaşık dörtte biri) kaçak olduğu tespit edilmiş ve tescili yapılmıştır. 1986 yılında kaçak çalıştırıldığı tespit edilebilen ve sigortası yaptırılan işçi sayısı 35.688'dir. 1988'in ilk 8 ayında ise 40.072 işyeri bu amaçla denetlenmiş 8.300 kaçak işyerinin tescili yapılmış ve 47.006 sigortasız işçi de sigorta kapsamına alınmıştır*"[89]. Nitekim, Suna Kili'nin, Türkiye'de en iyi ve tümüyle örgütlenen tek kesimin ticaret ve sanayi kesimi olduğunu, bu kesimin devlete, siyasal iktidara ve öbür kuruluşlara karşı etkin bir güç odağı oluşturduğunu tespiti[90], bu kuruluşların darbe sonrası konumları değerlendirildiğinde büyük önem arz etmektedir.

Askeri darbelerin olumsuz etkilerinden biri de siyasal katılmaya ilişkin düzenlenen seçim yasasında görülmektedir. Bu, seçimlerde oy kullanmayanlara uygulanan para cezası ve seçmenin bir sonraki seçimlerde oy kullanma hakkını yitirmesi biçimindedir. Oysa, demokrasilerde oy kullanmak bir siyasal katılma türü olmakla birlikte, bazı seçimlerde oy kullanmamak da bir başka siyasal katılma türü olan siyasal protestodur. Oy kullanmayan kişi, kendini temsil edecek bir parti ya da aday seçemediği için bazı seçimlerde oy kullanmamış olabilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, askeri darbeler, siyasal katılma ve siyasal örgütlenme üzerinde, çoğulcu demokratik bir rejime ters düşecek bir biçimde olumsuz etki yapmakta, bunun sonucunda da siyasal kurumlaşma, siyasal alanın dışında, çarpık bir biçimde gerçekleşmektedir.

Askeri Müdahaleler ve Aydınlar

Askeri müdahalelerin demokrasinin gereği olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle askeri bir müdahalenin, bilhassa demokrasi ilkesine inanmış aydınlarca tepki görmesini beklemek gerekir. Fakat ne ilginçtir ki, kuramsal açıdan böyle olması gereken şey, uygulamada büyük oranda gerçekleşmemiştir. Hatta "*Aydın*" sıfatını üstlenmiş bir kesim açısından tam tersi gerçekleşmiş ve bu kesim darbenin savunucusu ve

[89] Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 31

[90] Kili, "Türkiye'de Örgütlenme Sorunu ve Örgütsel Dengesizlik", s. 75,76

ideolojik temellerini hazırlama rolünü üstlenmişlerdir. Bu konuda, 27 Mayıs sonrasında Cemal Gürsel'in "*Bize derhal bir anayasa yapın, çünkü en geç üç ay içinde seçimlere gidip, iktidarı sivillere bırakacağız*" demesi karşısında, Profesör Kubalı'nın, yapılan darbenin tamamıyla hukuki olduğunu söyleyerek yaptığı tavsiye dikkat çekicidir: "*Gerçek güç sizdedir. Bu bakımdan mevcut hukuksal mevzuatta başta anayasa olmak üzere her türlü değişikliği yapmak konusunda meşru yetkileriniz vardır*". Gürsel'in hükümeti müsteşarlardan oluşturma fikrini öne sürmesi üzerine de "*Olur mu Paşam! her türlü yasama ve yürütme yetkisine sahip olduğunuza göre hükümeti de aranızda kurabilirsiniz*"[91] der.

Darbecilerle aydınlar arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından, darbe sonralarında darbe davetiyeleri çıkaranlar ve hatta muhtemel bir darbenin faaliyetlerini peşinen meşrulaştırma gayretine girenlerin görünmesi de ilginç ve önemlidir. İlhan Arsel'in bir yazısı bu konuda benzerlerinden sadece birisidir. Arsel, 1969 yılındaki yazılarından birisinde şöyle demektedir: "*İktidar liderleri Ortodoks bir görüşle sarıldıkları "Milli Otorite" formülünün "Kuru kalabalığın" hakimiyetinden ibaret olmadığını bilmeli ve biz "sandıktan çıkarız" safsataları ile avunmanın hiçbir fayda sağlamadığını öğrenmelidirler. Çünkü bilmedikleri ve öğrenmedikleri her defasında karşılarına ve üniversitenin aracılığı ile veya "yargı organı" hüviyeti ile, ve yahutta nihayet "ordu" olarak "zinde kuvvetler" çıkacak ve onlara, cahil yığınları şu veya bu yolda aldatmanın, milyonların oyu ile kumar oynamanın ve temiz niyetli vatandaşı hayal kırıklığına uğratmanın demokrasi olmadığını öğretecektir. Yoktur bunun başka yolu ve hangi iktidar gelirse gelsin mecburdur bunu öğrenmeye. Öğrenmediği sürece kendisini zinde kuvvetlerin yumruğu altında bulacaktır: Tıpkı dün ve tıpkı bugün olduğu gibi*"[92]. Benzeri çok olan bu durumun diğer birkaç örneği ise şöyledir: Darbecilerden Madanoğlu, Meclisi feshetmemeyi, kapısında durup CHP'lilerle "*masum DP'lileri*" almayı düşündüğünü açıkladığı zaman Kubalı ve diğer aydınlar: "*Olur mu Paşam, meclisi kapatmazsanız, siz meşrulaşamazsınız*"[93] diye karara müdahale ederler. Bir başka bilim adamı Profesör Enver Ziya Karal ise, darbeyi meşrulaştırıcı şu sözleri söyleyecektir: "*Herkes soysuzlaşmış olan siyasal düzenin yarattığı ve geliştirmekte olduğu ruhsal anarşiden bizar olmuş, yeni bir düzenin gereğine inanmaya başlamış, Türk Silahlı Kuvvetlerini göreve çağırmıştır*"[94].

---

[91] Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 39

[92] *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1969

[93] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı*, s. 379, 380

[94] Karal, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşumu*, s. 16,17

Darbeden tam beş ay sonra, 27 Ekim 1960'ta, MBK'nin çıkardığı 114 sayılı yasa ile hiçbir gerekçe göstermeden 147 öğretim üyesi görevinden alınır. Görevden alınanlar arasında, başından beri darbecilere yardım eden ve anayasa tasarısını hazırlayan öğretim üyeleri de vardır. Ancak asıl ilginç olan "*Görevden alınması uygun görülen 147 öğretim üyesi listesinin, dokuz öğretim üyesinde oluşan bir komisyon tarafından hazırlanmasıdır*"[95].

Darbe sonralarında üniversitelerin, darbecilere unvan verme yarışına girmeleri de ilginçtir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2 Aralık 1982 tarih ve dokuz numaralı gündem maddesiyle, sekiz profesör ve iki doçentin katıldığı fakülte kurulu, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e "*Fahri hukuk doktoru diploması*" verilmesi kararını alır. Aynı gün, her fakültenin dekanı ile birer öğretim üyesi, yüksekokul müdürleri ve rektör ile, rektör yardımcılarının katıldığı İstanbul Üniversitesi Senatosu Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e "*Fahri profesörlük diploması*" vermeyi kararlaştırır.

"*Aydın*"lardan bazılarının darbecileri niçin destekledikleri ise, şartlar değiştiği zaman açığa çıkmaktadır. Bu konuda Suat Hayri Ürgüplü'nün durumu türünün önemli bir örneğidir. Suat Hayri Ürgüplü, ilk zamanlar 12 Mart müdahalesini öven ve onu alkışlayan bir politikacı kimliğini sahiplenir. Darbeden 10 gün sonra Milliyet başyazarı Abdi İpekçi'ye şunları söyler: "*Çok memnuniyetle ve şükranla ifade ederiz ki, Türk ordusunun hakikaten Atatürk'ün evlatları olduğunu gösteren hareketi ile karşılaştık. Ani bir darbe memleketin ekonomisini ve sarsılmış olan mali durumunu, sosyal potansiyelini büyük ölçüde zedeleyebilirdi. Halbuki ordumuz, demokratik rejimi zedelememek için uyarıcı bir harekette bulundu. Bu harekete kim ne mana verirse versin, hangi şümulde tahlil ederse etsin, uyarıcı vasfını bertaraf etmiyor*"[96]. Bu ifadelere göre, milletin oyları ile iktidara gelenleri süngü ile yolcu edenler Atatürk'e layık bir harekette bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1972 Nisan'ında yeni kabineyi kurmaya memur ettiği devlet adamı işte bu görüşe sahiptir. Ürgüplü yoğun temaslardan sonra kabinesini tamamlayarak listeyi Cumhurbaşkanına sunar. Artık, Cumhurbaşkanı'nca onaylanacak olan listenin sadece açıklanması kalmıştır. Fakat Cumhurbaşkanı, elbette ki gene muhtıracıların tesiri altında, listeyi onaylamaz ve Ürgüplü'nün hükümeti kurma yolundaki teşebbüsü de böylece suya düşer. Bu, bir politika adamı için şüphesiz ki üzücü bir durumdur. Ama 12 Mart müdahalesine muhatap olan Hükümetin durumuyla kıyaslanabilecek bir niteliğe sahip bulunmadığı da aşikârdır. Ürgüplü, olaydan duyduğu üzüntüyü sonradan şu sözlerle

[95] Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 202

[96] *Milliyet*, 23 Mart 1971

açığa vurur: "*Benim kabinemi kurduğum zamana kadar, benim kabineme hiçbir itiraz görmedim. Fakat liderleri ile mutabık kaldığım halde, Bakanları ile mutabık kaldığım halde ve bakanların listesini verdiğim halde akşam üzeri saat 7.00 haber bülteninde o listenin okunmasını beklerken ve basın mensubu arkadaşlar birçok bakanlarla evlerinde müzakere yapmış iken birden bire onun teyit edilmediğini gördüm. [Darbelerin] Türkiye'de bir daha tekerrür etmemesini politikadan uzaklaşmış bir insan olarak temenni ederim. Hakikaten demokratik rejimin esaslarına müdahale edilmemekte büyük yararlar vardır. Her insan kendi vazifesini bilmelidir. Mesuliyet verildiği zaman o arkadaşın mesuliyetine destek olmalıdır*"[97].

Daha sonra, 1980 yılında kendisi de askeri müdahalenin doğrudan muhatabı olacak ve bu yolda büyük sıkıntılar yaşayacak olan Bülent Ecevit'e göre 27 Mayıs ihtilâli, demokrasinin kurtuluşu anlamına gelmektedir. Ona göre, ordu demokratik rejimin, sosyal müesseselerin ve cumhuriyet devrimlerinin kurtulması için faaliyete geçmiştir. Onun "*Paylaşılan Sorumluluk*" başlığını taşıyan yazısı şu şekilde devam eder: "*Türkiye'deki 27 Mayıs hareketinin birçok memleketlerdeki askeri hareketlerden farkı, halktan ayrı bir askeri darbe değil, haksızlığa, kanunsuzluğa ve ahlâksızlığa karşı ve bunların getirdiği baskıya ve zulme karşı, halktan doğan isyanın bir devamı ve sonucu oluşunda ve küçük subaylar grubu yahut bir askeri birlik tarafından değil, bütün ordunun iştirakiyle yapılmış bulunmasındandır. Bu özellikler, 27 Mayıs hareketinin, halk, ödevlerini ve sorumluluğunu bildikçe, amacından uzaklaşamayacağına en kesin teminattır. Hareketin şerefine ortak olan geniş kütle bu hareketi amacına ulaştırmanın sorumluluğunu da liderlerle paylaşmaktadır. Türk milletinin, tarih boyunca dar zamanlarda kendini daima göstermiş olan toplum şuuru ve siyasal uyanıklığını, önümüzdeki aylar boyunca yeni bir sınavdan geçecektir. Türk milleti bu sınavda da başarı kazandıktan sonra Türkiye topraklarından demokrasinin kökleri bir daha sökülmeyecektir*"[98].

Askeri Müdahaleler ve Basın

Basından da, halkın otoritesini temsil eden sivil otoriteyi saf dışı etmesi nedeniyle, askeri müdahalelere karşı çıkması beklenirken, sanki gizli bir konsensüs oluşmuşçasına büyük kısmının müdahalenin sözcülüğünü yapar konuma geldiği tespit edilmektedir. Üstelik daha da ilginç olanı bu sözcülükte herhangi bir zorlamanın izlerine de rastlanmamaktadır. Çünkü, kullanılan üslûp, ifade edilen sözler, zorlamadan ziyade istek

[97] Topuz, Hıfzı, "Konuklar Geçiyor", s. 23.24

[98] *Ulus*, 1 Haziran 1960

ve arzu içerisinde gerçekleştirilen davranışları ve sahip olunan tutumları gösterir niteliktedir. Bu nedenle toplumsal yapının önemli kurumlarından Basın'ı ve elbette ki Basın'la sesini duyuran "*aydın*"ların tutum ve tavırlarını bilmek darbe süreçlerini doğru tahlil etmek açısından önemlidir.

Ahmet Emin Yalman, 27 Mayıs ihtilâlini büyük bir mutlulukla karşılar. Daha ilk gün yayınlanan makalesinde ihtilâlden kaynaklanan mutluluğun yazısına en yoğun biçimde sinmiş olduğu görülür. Zaten makalenin ismi de bunu yansıtır niteliktedir. Makale, "*Allah'ın Bugünü de Varmış*" başlığını taşır ve şu şekilde devam eder: "*Siyasi ufuklarımızın buhranlı, karanlık manzarasına bakarken, Allah'tan hiçbir zaman ümidimi kesmiyordum, milletimizin olgunluğuna, zor durumların eri olduğuna, varlığını, selametini, serbest gelişme imkânlarını tehdit eden her türlü tehlike ve engelleri yenmeyi bileceğine ait güven ve imanım asla sarsılmıyordu... Bu sabah erken saatlerde radyomu dinlerken. dünyalar birdenbire benim oldu. 1922'de Ege'nin istilâdan kurtulduğu günlerde Ege halkının ağzından düşmeyen bir sözü tekrarlayarak, 'Allah'ın bugünü de varmış' diye söylendim*"[99]. Dönemin ünlü yazarlarından Bedii Faik ise "*Gülen İhtilâl*" başlıklı yazısında "*Tarihte her darbe bir isim almış, her ihtilâl bir sıfat yüklenmiştir. Türk ordusunun bu müdahalesine ise bir tek isim verilebilir; Gülen ihtilâl... Görünüşte bir çizme bu. Ama bastığı yerde çimenler, güller bitiyor. Geçtiği yerde, insan hak ve hürriyetlerinin, boyunları bükülmüşken suya kavuşmuş çiçekler gibi doğruldukları görülüyor*"[100] diyerek 27 Mayıs ihtilâlini kendince tanımlar ve övgüler dizer. *Akşam* gazetesinde yazan Müşerref Hekimoğlu, ihtilâl ile Atatürkçülük arasında bire bir bağlantı kurar ve konuyu bu noktadan ele alır. Ona göre 27 Mayıs ihtilâli Atatükçülüğün tekrar diriliş hareketidir. "*Ne Mutlu Sana Atam*" başlığını taşıyan yazının bir bölümü şöyledir: "*Şu anda radyoda konuşan şanlı subayın sesinde de sen varsın Atam. Amacımız Birleşmiş Milletler anayasasına bağlı kalmak, diyor. 'Yurtta sulh cihanda sulh' prensibi bayrağımız diyor. Demokrasi tarihinde ordunun böylesine bir davranışı bu kadar düzenli, bu kadar teşkilatlı bir şekilde öne atılışı görülmüş şey mi? Kararını, amacını ilk anda, bütün millete, bütün dünyaya, en inandırıcı dille bildiren Türk ordusu, tarihine bir şeref sayfası yazıyor Atam... Yattığın yerde artık rahat edebilirsin Atam. Senin izinde ölenler de rahat uyusunlar. Gözleri açık kalmasın artık, yarım kalan rüyaları tamamlanacak*"[101].

Tercüman gazetesi, ihtilâl haberini "*Milletçe Bayram Sevinci İçindeyiz*" biçiminde manşetten verirken[102], *Cumhuriyet* gazetesi ise, ihtilâli,

[99] *Vatan*, 27 Mayıs 1960
[100] *Dünya*, 28 Mayıs 1960
[101] *Akşam*, 28 mayıs 1960
[102] *Tercüman*, 28 Mayıs 1960

"*Kahraman Türk Ordusu, Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı*" manşetiyle duyurur. Cumhuriyetin başyazarı Nadir Nadi ise, "*Dönüm Noktası*" başlıklı yazısında DP iktidarının demokrasiyi nasıl yozlaştırdığına değindikten sonra, darbeye ilişkin şunları yazar: "*Türk Silahlı Kuvvetleri, bu şartlar altında devlet idaresine el koyarak patlamasına ramak kalan kardeş kavgasını önlemeyi bilmiştir*"[103]. *Milliyet* gazetesi de, ihtilâli, 27 Mayıs tarihli ikinci baskısında "*İdare Orduda*" biçiminde verirken, ertesi günkü sayısındaki bir karikatürde ihtilâle bakış tarzını dile getirir: 27 Mayıs 1960 tarihini gösteren bir takvim yaprağının altında yatan Atatürk ve "*artık rahatça uyuyabilirsin*" sözleri yer almaktadır. Aynı gün *Milliyet* gazetesi yazarlarından Cevat Ulunay da, "*Bu eli minnetle öpmeliyiz*" başlıklı yazısında şunları yazar: "*...ordu, bizi sadece harici düşmanlara karşı değil, kendi kendimize karşı da muhafaza ediyor*", Abdi İpekçi ise "*Milliyet'ten mektup*"ta, Çetin Altan gibi, darbenin bir özgürlük ortamı sağladığını belirterek DP döneminin basın üzerindeki baskılarını şöyle anlatır: "*..sabrettik, şimdi sevinçten ağlıyoruz.*" Milliyet'in "*Bu Bir İhtilal Değildir*" başlıklı imzasız yorumunda ise 27 Mayıs hareketinin özellikleri üzerinde durulur[104]. Gazeteye göre, 27 Mayıs'ı öteki ihtilâllerden ayıran nitelikler beş maddede toplanmaktadır: 1. Meşruiyet, 2. Kan dökülmemesi, 3. Kahraman yaratılmamış olması. 4- İktidar hırsı olmaması. 5- Partizan olmaması. 20 Aralık 1961'de yayınlanmaya başlanan *Yön* dergisinin başyazarı Doğan Avcıoğlu ise, "*Eski ve Yeni Türkiye*" başlıklı yazısında, 27 Mayıs darbesini şöyle değerlendirir: "*27 Mayıs, yeteri kadar şuurlu olmasa da, memleketimize değerli yıllar kaybettiren... haysiyet kırıcı, miskin ve aciz gidişe karşı zinde kuvvetlerin gösterdiği tepkidir*"[105]. Doğan Avcıoğlu, daha sonraki bir yazısında oldukça ileri giderek, çok partili rejimin "*Atatürk devrimlerine bir cins tepki olarak*" ortaya çıktığını öne sürer: "*Atatürk devrimlerine bir cins tepki olarak ortaya çıkan çok partili rejimin, meselelerimizi çözmekte gösterdiği aciz, gizli ve açık bir 'inanç' buhranı yaratmıştır.. Daha önemlisi, ileri gidişin motoru olan devrimci kuvvetler ikinci plana itilmiş, devrimci ruh zayıflatılmış ve hür fikir boğulmuştur. Bugünün hakim sınıflarında, Cumhuriyeti kuran ve Atatürk devrimlerini gerçekleştiren 'Kuvayı Milliye ruhundan acaba ne kalmıştır? Atatürk Türkiye'sinde toprak ağaları mı yoksa Atatürk gençliği mi daha çok söz sahibidir?*"[106]. *Yön*, dolayısıyla Avcıoğlu ise kendisini gerçek demokrasinin savunucusu saymaktadır: "*Demokrasi her şeyden önce halk idaresi demek olduğuna göre,*

[103] *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1960
[104] *Milliyet*, 4 Haziran 1960
[105] *Yön*, 3 Ekim 1962, s.3
[106] *Yön*, 27 Şubat 1962, s. 11.

halkın maddi ve manevi daha fazla hürriyete kavuşması için mücadele eden, halkın devlet idaresine çok daha geniş ölçüde katılması tezini ortaya atan, tek kelimeyle halk idaresinin kurulmasını isteyen ve eşraf demokrasisine karşı cephe alan Yön, kendini gerçek demokrasinin savunucusu saymaktadır"[107].

12 Mart dolaylı darbesinden önce "*müdahalenin birtakım riskler getirmekle birlikte, eğer anarşi ve temel sorunlar çözülmezse son çare; ordu müdahalesine başvurulmasıdır*"[108] diyen Abdi İpekçi, 12 Mart 1971 dolaylı askeri darbesinden sonra "*Muhtıra ve Gerçekler*" adlı başyazısında şu yorumu yapar: "*Verilen muhtırayı, parlamenter rejimin, demokratik hukuk düzeninin kurallarına aykırı bulmak mümkündür. Ancak olaya salt hukuk açısından bakmayınca başka sonuçlara varılabilir ve verilen muhtıranın aslında parlamenter rejim ve demokratik düzene son vermek değil, tam tersine rejimi kurtarmak amacı güttüğü düşünülebilir*"[109]. Nadir Nadi ise, "*Çatlak Direk*" başlıklı başyazısında: "*Parlamentonun itibarını yitirdiğini, çoğulculuğa olanak vermediğini, rejimin temel direği olduğu halde parlamentonun ortadan çatladığı[nı]*"[110], "*Hangi Rejim*" başlıklı başyazısında da; "*düzenin bozuk olduğunu, bunun bir rejim sayılamayacağını, şiddet hareketlerinin kurulmamış bir düzene tepki olduğunu, çıkarılacak tedbir yasalarının durumu iyiye doğru değiştirme olanağı olmadığı*[nı][111], dolaylı darbeden bir gün önce yazdığı "*Ortam*" başlıklı başyazısında ise, "*...yandaşıyla muhalifiyle tüm çağdışı politikacıların demokrasiyi yozlaştırıp yok ettiklerini... bu oyunu uzun zaman sürdüremeyeceklerini*"[112] belirtir. Daha sonra ki yıllarda anılarını yazdığı kitabında 12 Mart'ı değerlendiren Nadir Nadi "*Hepimiz çocuklar gibi sevindik*" der; "*Harekatı yürekten destekleyen bir yazı yazdım*" diyerek desteklediğini açıklar[113]. 16 Mart 1971 tarihli *Devrim* gazetesi, 12 Mart dolaylı darbesini sekiz sütuna manşette "*Ordu, anti-kemalist gidişe "artık dur" dedi*" biçiminde verir. *Devrim* gazetesinin başyazarı Doğan Avcıoğlu ise "*Teşhis ve Tedavi*" başlıklı yazısında darbeye ilişkin şu değerlendirmeyi yapar: "*Cici demokrasinin artık sonu geldi, fakat can çekişme daha hayli zaman alabilir.. Büyük komutanlar, muhtıralarında, mevcut durumu bütün devrimcilerin katılacağı doğru bir teşhis koymuşlardır...*" Gazete bu sayısında ayrıca "*Ordu ve Halk*" başlıklı bir dizi yazıya da yer vererek, Latin Amerika ve bazı ülkelerde ordunun gerici ve faşist nitelik taşıyarak yönetime el koymasına karşın, birtakım Üçüncü Dünya

[107] *Yön*, 21 Mart 1962, s. 14
[108] *Milliyet*, 4 Mart 1971
[109] *Milliyet*, 13 Mart 1971
[110] *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1971
[111] *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1971
[112] *Cumhuriyet*, 11 Mart 1971
[113] Nadi, Nadir, "Olur Şey Değil", s. 187

ülkesinde ise ordunun ilerici bir rol oynadığını ve Engels'in "*orduda dahi yeni gün doğmaya başlarsa bu demektir ki, eski dünyanın sonu iyice yaklaşmış demektir*" sözlerini hatırlatır[114]. *Hürriyet* gazetesi ise 13 Mart 1971 günkü sayısında dolaylı askeri darbe hakkında "*Bunun Böyle Olacağı Belliydi*" başlığıyla şu yorumu yapar: "*Bir parlamento ki etrafta olup bitenlere gözlerini kapatır, bir parlamento ki, bir hükümet ki, Türkiye'deki çalkalanmalar hızla artarken incir çekirdeğini doldurmayacak işlerle uğraşır, durur, bir parlamento ki, bir hükümet ki, Türkiye uçuruma gidiyor ihtar ve ikazlarına kulak tıkar aldırmaz, ona karşılık elbette ki bir gün Türk Silahlı Kuvvetleri yeter artık diyecekti, Anayasaya, kuvvetler ayrılığına aykırı olduğunu bilmesine rağmen, diyecekti... kendi düşen ağlamaz.*"

Ahmet Kabaklı, verdiğimiz bütün bu örneklerimizden biraz daha farklı bir görüş bildirir. O, geniş bir bakış açısıyla, darbenin demokratik rejim açısından zararlı olacağını belirtir ve bu tespitine şunu ekler: "*Türk demokrasisi, kim ne derse desin, yara almıştır, temennimiz bu yaranın ilmi ve hür bir ameliyatla, aynı zamanda bünyeyi kuvvetlendirecek bir sonuca bağlamasıdır... aylardan beri kaynatılan kazanlar.. bunu böyle olacağını bağıra bağıra söylüyordu...*"[115]. Ahmet Kabaklı daha sonraki bir yazısında ise, 12 Mart'ı solcuların "*bağıra, bağıra yalvara yakara*" istediklerini, sonra da Ordu'ya "*faşist*"dediklerini öne sürer ve ekler: "*27 Mayıs'ta birkaç kişisini aldatabildikleri Ordu'yu, 12 Mart'ta bir daha aldatabileceklerini sandılar. Pek tabii silahlar geri tepti ve demagojileri ters çıktı. Davul zurna çağrılarla festival yerine koşan askerler, memleketi felakete sürükleyen asıl suçluları gördüler. Görmeleri ve cezalandırmaları kabahat sayıldı. Onun için 'Faşist ordu' oldular*"[116]. *Tercüman*'ın bir diğer yazarı olan Tarık Buğra ise "*Türkiye, tehlikeye düşünce Türk ordusu, Türklüğün öz cevheri, Türkiye'nin ordusu görevini başarır... kısacası, Türkiye, çoktandır beklediği yiğit sesi işitmiştir*"[117] der.

Emre Kongar 12 Eylül hakkında genel bir değerlendirmede bulunur: "*12 Eylül 1980'de kuvvet komutanlarının yönetime el koymalarını basın "beklenen", "doğal" bir olgu diye niteledi. Gerçekten de, bir çok etken ve özellikle giderek ivme kazanan terör, bütün toplumda demokrasiye inancı sarsmıştı*"[118]. Basında yazılanlar ise bu tespiti doğrulayacak mahiyettedir. Uğur Mumcu, "*Bundan Sonra*" başlıklı yazısında, 12 Eylül askeri darbesini şöyle değerlendirir: "*Silahlı kuvvetlerin emir komuta zinciri içinde yönetime*

[114] *Devrim*, 16 Mart 1971
[115] *Tercüman* 14 Mart 1971
[116] *Tercüman*, 16 mart 1976
[117] *Tercüman*, 14 Mart 1971
[118] Kongar, Emre, "12 Eylül ve Sonrası", s. 165

el koyması, yağmurun yağması gibi doğal bir olaydır. Devlet olmaktan çıkar, parlamento 15 gün içinde seçilmesi gereken Cumhurbaşkanını seçemez ve ülke baştan başa örtülü bir iç savaşın kanlı arenasına dönüşürse, Silahlı Kuvvetlerin el koymasından daha doğal ne olabilir..?"[119]. Ahmet Kabaklı ise "*Devletin ve Milletin Hayrına*" başlıklı yazısında 12 Eylül askeri darbesini şöyle değerlendirir: "*12 Eylül Cuma günü, tarihe, inşallah hayır ve faydalarla geçen bir tarih olacaktır. Dün sabahın çok erken saatlerinde uyandık ve pek de sürpriz olmayan bir sürprizle karşılaştık. Şimdi emir ve komuta zinciri içinde ve emirle muhtemel kardeş kavgasını önlemek, anayasal kuruluşlara nizam vermek, devletimize yakışan şan ve şerefi kurtarmak.. iç ve dış düşmanları kahretmek azmiyle gelen TSK'ne başarılar dilemek ve yurdumuzun işler ve demokratik devlet statüsüne geldiğini görmek, milletimizin gönülden dileğidir*"[120]. Aynı gazetenin yazarlarından Rauf Tamer de, "*Demokrasi Bitmez*" başlıklı yazısında, 12 Eylül Askeri darbesine ilişkin şunları yazar: "*Biz özgürlük diye diye özgürlükleri yok etme yarışına girmiş bir inat ülkesi olduğumuzdan beri ordu, işin bu noktaya gelmemesi için çok sabır göstermiştir. Ama galiba sonunda Türk devletinin varlığı... demokrasiden daha öncelik kazanmıştır... Demokrasiye, ondan bir daha ayrılmamacasına tekrar kavuşabilmek için, ordu-millet el ele... Velhasıl, demokrasiye layık olabilmek için herkes görev başına*"[121]. *Hürriyet* gazetesi yazarlarından Oktay Ekşi ise, "*Oh olsun demeli mi?*" başlıklı yazısında, 12 Eylül'e nasıl gelindiğini anlatır: "*...bütün kamuoyunun beklentilerini dile getiren bu isteklerini savsaklayan siyasilerimiz, bugünkü sonuçtan başka neyi bekliyorlardı?*"[122]. *Yeni Devir* gazetesinin darbeyi değerlendiriş tarzı ise farklı ve ilginçtir: "*Oynamaya Gelmez*" başlıklı yorum yazısında şu satırlara yer verilir: "*... ordumuzun yönetime el koymasını Batı'nın ve bilmem hangi yabancı ülkenin olumlu karşıladıklarını yazıyorlar. Yönetime el koyan ordu, bu milletin ordusudur... Yönetime el koyan ordu, en alttaki erinden en üstteki komutanına kadar, her ferdi doğduğunda kulağına ezan okunarak ismi konmuş... dualarla asker ocağına uğurlanmıştır ve her asker ocağı bir "okunmuş ocaktır", oynamaya gelmez*"[123].

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; ordu, misyonu, eğitimi, toplumsallaştırılması ve günlük işleyişi itibarıyla, demokratik siyasete uzak ve yabancıdır. Kendi içinde antidemokratiktir; bu onun doğası gereğidir. Dolayısıyla bir ülkede demokratikleşme sancıları çekiliyorsa, duruma

[119] *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1980.
[120] *Tercüman*, 13 Eylül 1980
[121] *Tercüman*, 13 Eylül 1980
[122] *Hürriyet*, 13 Eylül 1930
[123] *Yeni Devir*, 16 Eylül 1980

müdahale etmemesi en gereken toplumsal grup, askerlerdir. Demokratik siyaset, eşitlikçi, özgürlükçü, çoğulcu, yatay, katılımcı ve aşağıdan yukarıya ilişkiler, örgütlemeler ve tutumlar gerektirir. Kararların alınmasında, tartışma ve uzlaşma gerektirir. Bir sosyal kurum olarak ordu, bunların tam tersi özellikler taşır. Rütbe, itaat, emir-komuta zinciri, dikey ilişkiler, hiyerarşik yapı, yukarıdan aşağıya örgütlenme ve işleyiş, bu da ordu için doğaldır. Politikacılar zamanla demokratlaşabilirler, oysa ordu siyasette hiçbir zaman demokratlaşamaz; üyeleri tek tek demokrat yurttaş olabilir ama ordu, bir kurum olarak siyasete demokratça giremez. Bu, yapısına, işleyişine ve meslek kodlarına aykırıdır[124]. Bütün bu nedenlerden dolayı, askeri darbeler, yalnızca sivil rejimi kesintiye uğratmakla kalmamakta, Batılılaşma sürecindeki hukuksal boşluktan yararlanılarak sivil rejimin temel dayanağı olan anayasaları da değiştirerek, ya da tümüyle ilga ederek, anayasal kurumlaşmayı engellemektedir. Yani, darbelerin, mevcut anayasayı koruyarak siyasal, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlığı çözme amacı taşımaması, siyasal kurumlaşmayı engellediği gibi, anayasanın ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin de süreklilik göstererek gelenekselleşip, pekişmesini de önlemektedir.

[124] Parla, Taha, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi, Demokrasi, Anayasalar, Partiler*, s. 188,189

Postmodern Darbe: 28 Şubat

> Ulan öküz Anadolulu; sizin milliyetçilikle, komünizm ile ne işiniz var? Milliyetçilik lâzımsa bunu biz yaparız. Komünizm gerekirse onu da biz getiririz. Sizin iki vazifeniz var: Birincisi, çiftçilik yapıp mahsul yetiştirmek. İkincisi, askere çağırdığımızda askere gelmek..
>
> *Nevzat Tandoğan (Ankara Valisi)*

> 28 Şubat'ı ben, Anadolu'nun toplumsal, ekonomik, siyasi taleplerine, yani "siyaset kurumunun içinde ben de varım ve siyaset senedini geri istiyorum" taleplerine karşı dur denilmesi olarak görüyorum.
>
> *Meral Akşener (İçişleri Bakanı)*

Türkiye, 28 Şubat 1997'de bir kez daha askeri bir müdahaleye maruz kaldı. Bir kez daha siyasi iradenin hareket alanı daraltıldı. Toplum yine son derece yoğun ve kapsamlı bir askeri müdahalenin ağır ellerini üzerinde hissetti. Ve bu darbe hâlâ etkisini sürdürüyor; darbeyi yapanlara ve haleflerine inanmak gerekirse "*bin yıl daha*" devam edecekmiş.

Türkiye askeri darbelere/müdahalelere alışık bir ülke; 10'ar yıl arayla üç darbeye maruz kaldı. Her on yılda bir darbe geleneğe dönüştüğü içindir ki, son darbenin üzerinden 10 yıl geçince, 1991 yılında, "*yeni bir darbe geliyor mu?*" diye sorulmaya ve beklenmeye başlandı. Yeni darbe geldi ama, 7 yıl gecikmeli olarak. Ancak şu var ki, siyasete ve sivil hayata müdahale konusunda tecrübelenen darbeciler, tecrübelerine dayanarak bu sefer öncekilerden hem görünüm olarak ve hem de içerik olarak farklı bir darbe gerçekleştirdiler[1]. Bu orijinallik/farklılık nedeniyle de bizzat kendileri darbelerine farklı bir isim verdiler: "*postmodern darbe*".

[1] 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinde, darbecilerin topluma ilan ettikleri/söz verdikleri ilk konulardan birisi, darbe idaresinin en kısa sürede sona erdirilip, ülke yönetiminin tekrar sivillere bırakılacağı olmuştur. Gerçekten de, her ne kadar dolaylı müdahaleler devam etse de, birkaç yıl içinde darbeciler sahneden çekilmişlerdir. Fakat ilk defa bir darbe sonrasında, darbe ile siyasete ve sivil hayata yönelik müdahalenin

Türkiye siyaseti ve toplumu "*postmodern darbeyle*" 28 Şubat 1997'de karşılaştı. Ancak, elbette ki, bunun bir öncesi vardı. Darbe durup-dururken devreye girmedi. Öncelikle, kendisini meşrulaştıracak sürecin oluşmasını bekledi veya oluşturdu; bu gerçekleşince de sahneye çıktı. Her darbenin bir "*meşruiyet*" nedeni olması gerektiği içindir ki, hiç kimse 28 Şubat 1997 gününü "*normal*" giden bir süreci aniden kesintiye uğratan bir darbe günü olarak değerlendirmedi ve değerlendirmiyor. Darbecilerin ve taraftarlarının kitlelere sundukları genel yaklaşıma/kabule göre, 28 Şubat'ın "*meşruiyet*"ini sağlayan olaylar, 1996 yılında kurulan ve darbeye kadar bir yıl iktidarda kalan Refah-Yol hükümetinin (Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin koalisyon hükümeti) icraatlarıdır; tarikatların boy göstermesi, kılık-kıyafet devrimine aykırı giysilerin yaygınlık kazanması, başbakanlıkta tarikat liderlerine iftar yemeği verilmesi, Sincan'da Kudüs gecesinin düzenlenmesi sırasında atılan sloganlar ve asılan resimler, milletvekili Şevki Yılmaz'ın konuşmaları... Konuyu biraz daha ayrıntılı

gerekirse bin yıl süreceğinden bahsediliyor. Bu, 28 Şubat'ı öncekilerden ayıran önemli özelliklerden birisidir. Anlaşılan odur ki 28 Şubat darbe geleneğinde önemli değişiklikler gerçekleştirildiğinin bir somut delilidir. O halde "*28 Şubat'ı farklı kılan özellikler nelerdir?*" sorusunun cevabı aranacak olursa; şu özelikler tespit ediliyor ve bunların 28 Şubat'ı orijinal kıldığı anlaşılıyor:

1-28 Şubat kendisini ilk andan itibaren sürekliliğe sahip bir darbe olarak takdim etmiştir. Otoriteyi sivillere tamamen terk etmek niyetinde görünmemektedir.

2-28 Şubat siyasete ve sivil hayata doğrudan müdahale ettiği zaman bile büyük oranda perdenin arkasında kalmayı başarmış; taşeron olarak siyasileri kullanmıştır. Dolayısıyla süreç uzadıkça yıpranmak gibi bir kaygısı olmamıştır. Halbuki diğer darbelerde, darbeciler süre uzadıkça yıpranma kaygısı yaşamışlardı.

3- Diğer darbeler başta terör olmak üzere kendisini meşrulaştıracak bir gerekçeyle siyasete ve sivil hayata müdahale etmesine karşılık, 28 Şubat'ın gerekçesi kurgulanan bir irtica olmuştur. Ne olduğu bilinmeyen, istenildiğinde her şeyin bu tanıma dahil edildiği bir ortamda, 28 şubatın siyasete ve sivil hayata müdahalesine gerekçe bulmakta zorlanması mümkün görünmüyor. Gerekçe bulduğu sürece de siyasete ve sivil hayata müdahale etmeye devam edecek görünüyor.

4- İlk defa 28 Şubat sivil hayata "*topyekün savaş*" bakış açısıyla yaklaştı ve sivil hayatın her şeyine müdahale etti. Her şey onun ilgi alanına girdi. Kendisini, kelimenin tam anlamıyla bir "*toplum mühendisi*" olarak algıladı.

5- Darbelerin gerekçesi olarak gösterilen terör, irtica, cumhurbaşkanının seçilememesi, hükümet krizleri gibi nedenler bir yana, bu yazının konusunu oluşturan ve darbelerin asıl gerekçesini teşkil eden durumlar var olduğu sürece bu ülkede darbeler sona erecek gibi görünmüyor. Bundan dolayı her on yılda bir darbe "*ihtiyaç*" haline geliyor. 28 Şubatçılar geçmiş darbelerden edindikleri deneyimle, artık darbe yapmayı gerektirecek sürecin bir daha oluşmasını istemiyorlar. "*Devletçi seçkinler*" iktidarlarının ikide bir sorunla karşılaşmasına razı değiller. Sağlamlaştırıp güvenceye aldıkları durumlarının sürekliliğini sağlamak için de 28 Şubatta gerçekleştirdikleri darbelerini "*rölantiye*" alıp uzun süreli kılmayı arzuluyorlar. "*Gerekirse bin yıl sürecek*" söyleminin en önemli gerekçesinin bu olduğu anlaşılıyor.

düşünenlere göre ise darbenin meşruiyetini sağlayan süreç 24 Aralık 1994 seçimine uzanacak kadar geriye gitmektedir. Bu seçimde Refah Partisi'nin birinci parti çıkması tehlike sinyallerinin duyulmasına neden olmuştur[2]. Bunlara göre de "*irtica*" darbenin gerekçesidir. Çünkü, iddiaya göre, irtica 24 Aralık seçimlerini takiben gittikçe daha çok gündemi teşkil eder hale gelmiştir. Her iki yaklaşım da esasen bir konuda birleşiyorlar: 28 Şubat bir veya üç yıllık bir süreçte gerçekleşen "*irticai*" olayların nedeniyle gerçekleşmiş bir darbedir. Ne var ki bu genel kabule karşılık hem darbenin muhalifi olan aydınlar, siyasetçiler ve hem de darbenin mensubu veya taraftarı olan kimselerden bazıları 28 Şubat'ı hazırlayan süreci son 3-5 yılda aramıyor daha gerilere götürüyorlar. Hatta Türkiye'nin yaşadığı 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül darbe ve müdahalelerini de aşarak daha gerilere götürenlere rastlanıyor. Örneğin, Emekli asker Nevzat Bölügiray'a göre 28 Şubat darbesi 1950'ye uzanan bir sürecin ürünüdür[3]. Anayasa Mahkemesi Eski Başkanı Yekta Güngör Özden de, 28 Şubat'ın devlet aygıtının yasal kanadındaki taraftarı olarak müdahaleyi meşrulaştırırken, 1950'ye göndermede bulunur ve "*1950'de başlayan ihanet*"in gereği olduğunu ifade eder[4]. Fikret Başkaya ise süreci bir başka açıdan değerlendirmeyle daha gerilere çeker ve 28 Şubat'ı 1908'den bu yana devam eden sürecin ürünü olarak ifade eder[5]. Örnekleri çokça bulunabilecek bu tespitler farklı açıdan değerlendirme yapan yaklaşımların gereği olarak açığa çıkmaktadır. Bize göre de 28 Şubat kamuoyuna sunulan biçimiyle Refah-Yol Hükümeti'nin "*irtica*"yı cesaretlendiren icraatlarının ürünü olarak değerlendirilemez. Esasen, 28 Şubat, yüzyılı aşkın bir süredir yaşanan gelişmeler dahilinde "*devletçi seçkinlerin*" konumlarını ve imkânlarını devam ettirme çabasının gereği olarak açığa çıkmış bir girişimdir. Bu nedenle, 28 Şubat'ı doğru anlamak ve değerlendirmek için, oluşmasını sağlayan ve özellikle gösterilmemeye çalışılan nedenler açısından köklerini yüzyıl

---

[2] Darbenin "*aydınları*" veya bir diğer ifadeyle" "*Devletçi seçkinlerin*" propogandistleri darbeleri önceden meşrulaştırma süreci titizlikle hazırlamışlardır. Bunun bir örneği olması açısından Talat Halman'ın, 15 Haziran 1987 tarihli Milliyet Gazetesindeki makalesi 28 Şubat'ın "zorunluluğuna" dikkat çeker niteliğiyle önemlidir: "*Ülkemizde gelişmekte olan hareket, "irtica" dediğimiz olayların çok ötesindedir.. Asıl sorun, Türkiye'nin dört bucağında, kentlerde, kasabalarda, köylerde, muazzam bir nüfus kesimini kapsayan bir İslamiyet hareketinin başlamış olmasıdır. İslamiyet'in uzak olmayan bir gelecekte halkımızın "tek inancı, tek ülküsü, tek ideolojisi" olması kuvvetle muhtemeldir. Atatürkçülük, laiklik, milliyetçilik, belki de İslamiyetçi eylem karşısında etkisiz kalacak, bugünkü partilere egemen olan ideolojiler, İslam ideolojisinin baskısı altında eriyecektir. Bilinçli ya da bilinçsiz milyonlarca müminden oluşan bir kitlenin hareketini durdurmak zor olur.*"

[3] Bölügiray, *28 Şubat Süreci*, s.15

[4] *Hürriyet*, 4 Mart 1997

[5] *Umran Dergisi*, S.78, Şubat 2001, s.84

öncesine giderek aramak ve iz sürerek bu günlere gelmek gerekmektedir. Bunu yaparken dikkate alınacak konu ise "*Merkez-Kenar*" veya bir başka isimlendirmeyle "*Devletçi seçkin-Halk*" ayrışmasıdır. Bu yapısal ayrımda "*Merkez*" ile "*Devletçi Seçkinler*" aynı kesimi ifade ederken, "*Kenar*" ile "*Halk*" ise aynı kesimi ifade ederler.

Türkiye'de "Merkez-Kenar" Ayrışmasının Tarihi

Türkiye'nin yüzyılı aşkın bir süreyi kapsayan son dönem tarihi, bir başka açıdan değerlendirmeyle, devlet aygıtını ellerinde tutan ve kendilerini "*merkez*" kabul eden "*devletçi seçkinler*"in "*kenar*" olarak algıladıkları halk kesimi ile ilişkilerinin tarihi olarak anlam kazanır. Bu ilişkiler "*halkçılık*" olarak isimlendirilen ve "*halka rağmen ama halk için*" biçiminde formüle edilen bir ideolojinin "*devletçi seçkinler*" tarafından oluşturulmasına yol açmış, süreç bu ideolojinin öngörüleri çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'deki kendine özgü bu özel durumun tarihini, devlet aygıtını ellerinde tutan "*devletçi seçkinler*"in toplumu istedikleri gibi dizayn etme çabaları oluşturur. "*Devletçi seçkinlerin*" öncülerini ise Osmanlı bürokratları oluşturur. Osmanlı bürokrasisinin evrilmesi XIX. yüzyılın sonlarına doğru "*devletçi seçkinler*" olarak isimlendirilen kesimin oluşmasını sağlar.

Geleneksel Osmanlı sisteminde "*bürokrasi*" tamamıyla siyasi iradenin (Padişahın) emrinde idi. Siyasi iradeye kayıtsız-şartsız itaat "*bürokrasi*"nin asli görevi idi. Bu nedenledir ki, XVI. yüzyıldan sonra, bürokraside açığa çıkan bazı itaatsizlikler, Mustafa Alî, Koçi Bey, Aziz Efendi, Hasan Kâfî gibi sistemin sorunlarını tahlil eden aydınlar tarafından, sistemdeki çözülmenin/yozlaşmanın önemli işaretleri olarak değerlendirilir. Ancak, önceleri arızî bir durum olarak değerlendirilen "*bürokrasinin başına buyrukluğu*", XIX. yüzyılda önemli bir aydın/bürokrat ilkesine dönüşür. Bürokratlar "*hizmet*" görevlerini unutur ve gözlerini iktidara dikerler. Padişahın yetkilerini sınırlayıp kendilerini iktidarın yegâne temsilcisi kılmanın arzusunu taşırlar. Bu arada kendilerine başka destekler de bulurlar: merkezi iradenin dışında oluşup-gelişen ve merkezi iktidarla husumetli "*aydın*"lar ile dönemin bazı paşalarının kişisel amaçlarını gerçekleştirmek için hareket eden askerler, bürokratların kulvarına taşınırlar; mevcut sistemin tüm muhalifleri aynı amacın kulvarında birleşip, kaynaşırlar. Kısa sürede, sadece ismen birbirinden ayrılan, ancak idealleri aynı olan kesimlerden teşkil eden "*seçkinci*" bir topluluk oluşur. Askerler ise, bu topluluk içerisinde en dinamik gücü teşkil eder, kısa sürede liderliği ele geçirirler. Çünkü, sahip oldukları silah gücü ve sivil hayata göre son derece sistemli/

disiplinli örgütlenmeleri diğer tüm kesimlere göre fiziksel anlamda daha güçlü konumda olmalarını sağlar. Ayrıca, batılılaşma yolunda atılan ilk adımların tamamıyla askerî alanlarla ilgili olması, askerlerin batı kaynaklı düşüncelerle daha çabuk irtibat kurup etkilenmelerini sağlaması, askerlerin ilgilerini mesleklerinden siyasete, bürokrasiye, ekonomiye, toplumsal hayata yönlendirir; kendilerini "*devlet*" aygıtının omurgası ve toplumun sahibi olarak görürler. Üstelik geleneksel Osmanlı dönemlerinden devraldıkları bir "*kazan kaldırma*" refleksine de sahiptirler; bu kolaylıkla askeri alanların dışına kaymalarını sağlar. Tüm bu nedenlerle, geleceğin bir çok paşası, askeri okulda öğrenci iken, geleceğin başarılı bir komutanı olmaktan çok, geleceğin bir siyasi lideri, toplumu şekillendiren bir "*toplum mühendisi*" olmanın hayalini kurar[6]. Bu ise neredeyse tüm Cumhuriyet tarihi boyunca değişmeyen bir özellik halini alır. Bu nedenledir ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında, ideal ve düşüncelerini yakından tanıdığı "*asker*"lerin "*devlet*" aygıtındaki gücünü zayıflatmak amacıyla, Mustafa Kemal siyasetle ilgilenecek paşaların askerlik veya siyaset seçeneklerinden birisini tercih etmelerini ister ve bunu bir yasal düzenlemeye dönüştürür. Bu sayede, potansiyel muhaliflerinin önünü kesmeyi veya en azından güçlerini zayıflatmayı amaçlar.

Bürokratların, askerlerin ve aydınların teşkil ettiği "*devletçi seçkinler*" XX. yüzyılın ilk yıllarında Saray'a kafa tutacak güce erişirler. II. Meşrutiyet, "*devletçi seçkinlerin*" iktidarı eline geçirme çabalarının sonucu olarak ilan edilir. İttihat ve Terakki ile birlikte iktidar Saray'dan "*devletçi seçkinleri*" sembolize eden Bab-ı Âlî'ye geçer.

İttihat ve Terakki mensubu asker ve sivil bürokratların iktidarı ellerine geçirdiklerinde öncelikli amaçları, devlet aygıtının "*normal*" işlemesini sağlamak değil, idealleri doğrultusunda toplumu dönüştürmektir. İlk zamanlar Cemiyet'in bünyesinde toplumu dönüştürmeye ilişkin iki farklı görüş dillendirilir. Prens Sabahattin'in öncülüğünde "*adem-i merkeziyet*" ve "*teşebbüs-ü şahsi*" gibi daha liberal görüşler dile getirilirken, İttihat ve

[6] Bir örnek olarak, Mustafa Kemal, daha 1907 yılında genç bir kurmay subayken, geleceğe dönük köklü tasarılarını şu sözlerle ifade eder: "*Kadın ve erkek arasındaki farkları silecek yeni bir sosyal düzen kurmalıyız. Batı medeniyetine girmemize engel olan yazıyı atarak, Latin kökünden bir alfabe seçmeli, kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle batılılara uymalıyız. Emin olunuz ki, bunların hepsi bir gün olacaktır*" (*Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1948). Yine aynı yıl, Selanik'te tanıdığı Türkolog Malikof'a ise şunları söyler; "*Sultanlık kaldırılmalıdır, devletin yapısı mütecanis bir temele dayandırılmalıdır. Din ile devlet birbirinden ayrılmalıdır. Doğu medeniyetinden ayrılıp Batı medeniyetine yönelmek zorundayız. Erkekle kadın arasındaki farkı kaldırmalıyız. Böylece yeni bir toplum düzeni kurmalıyız. Batı uygarlığına girmemizi zorlaştıran yazıyı kaldırmalıyız. Latin alfabesini kabul etmeliyiz. Kıyafetimize kadar her noktada Batıya yönelmeliyiz*" (Irmak, "Atatürk ve Meclis", s.248)

Terakki'nin liderlerinden Ahmet Rıza ve taraftarları ise merkeziyetçi, devletçi ve otoriter bir yönetimi savunurlar. Ahmet Rıza'ya yakın kişilerin yönetimde bulunması, İttihat ve Terakki'nin toplumsal politikalarının niteliğinin Ahmet Rıza'nın düşüncelerine göre belirlenmesini sağlar. Devleti ele geçirmeyi birincil hedef olarak önlerine koyarlar ve II. Meşrutiyet'le de amaçlarının ilk ve önemli aşamasına ulaşırlar.

Fakat ne var ki, İttihat ve Terakki'ye mensup veya yakın sivil ve asker seçkinler, ilk acı tecrübelerini de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devleti ele geçirince yaşarlar: Devleti ele geçirmenin toplumu ele geçirmek olmadığını anlarlar. Halbuki, o güne kadar, toplumu, daha doğrusu halkı elde edeceklerine inandıkları için devleti elde etmek istiyorlardı. Devleti elde etmeleriyle karşılaştıkları gerçek düşündükleriyle örtüşmeyince, ideolojik arka planları da müsait olması nedeniyle, çoktandır düşünce olarak kendilerini hazırladıkları "*toplum mühendisliğini*" uygulamaya koyarlar. Sadakatle bağlı oldukları pozitivist felsefenin hakikatin tekliği ve bilinebilirliği öncülüne dayanarak totalci bir yaklaşımla toplumu toptan dizayn etme sürecini başlatırlar. Bu süreçte bürokrasi açısından gerçekleşen durum, Weberyen teori açısından değerlendirilirse, rasyonel bir örgüt şekli olması gereken bürokrasi "*değerlerden arınmış*" bir yönetim anlayışından ziyade, "*değer aşılayan*" memur işlevine sahip olur. Bürokrasi büyük ölçüde "*politize*" olur "*verimlilik*", "*rasyonalite*" gibi unsurlar geri plana itilir.

Özelikle II. Meşrutiyet yıllarında netleşen devletçi seçkin-halk ayrışması, düşünsel, siyasal, ekonomik, ideolojik köklerini Osmanlı'nın son dönemlerinde bulan Cumhuriyet kadroları için de büyük oranda geçerliliğini korur. Zira, Kurtuluş Savaşı'nın asker ve sivil bürokratları da İttihat ve Terakki "*okulunda*" yetişirler. Bu nedenle Cumhuriyet rejimi ve kurumları geçmişten tamamen bağımsız nev'i şahsına münhasır bir şekilde oluşmaz; geçmişin etkileriyle oluşup karakter bulur[7]. Cumhuriyetin devraldığı seçkinci/elitist anlayış, sahip olduğu toplumsal, siyasal imkânlar nedeniyle kendisini halktan daha da yalıtarak ve amacını gerçekleştirme yönündeki yoluna daha da bilenerek devam eder.

Tek Parti idaresi döneminin seçkinleri, Osmanlı döneminin sonlarında oluşan ve o günden beri can-ı gönülden savundukları idealleri

[7] "Bugünün bürokratları, dünün vatandaşı çok ağır vergilerle bunaltan, duyarsız, beceriksiz müstebit memurlar kadrosuna ne kadar da benziyor. Nitekim, "Şalvarı şarlak Osmanlı / Eğeri kaltak Osmanlı / Ekmede yok, biçmede yok / Yemede ortak Osmanlı" lafı görmezlikten gelinecek gibi değildir. Bu bir halk mânisidir ve çiftçinin, köylünün bin bir güçlükle ürettiğini, üretime hiçbir katkısı olmayan ve Osmanlı adına hükmeden bürokratlar tarafından elinden nasıl alındığını anlatır. Günün Türkiye'sinde de durumun bundan pek de farklı olmadığı bir gerçektir" (Yeniçeri, "Yönetim ve Bürokrasinin Yozlaşmadaki Rolü")

doğrultusunda düşündükleri değişimi sağlamak için öncelikle halkı "*siyasal ideolojiye*" bağlamaya çalışırlar[8]. Kendi aralarında da "*liyakat*" kriteri yerine "*siyasal bağlılık*" ilkesini önceleyip, önemserler. Farklılaşmış toplumsal güçlerin uzlaşmayla bir arada yaşaması olan siyaset, asker seçkinlerin etkisi, bürokratların uygulaması ve aydınların oluşturduğu meşruiyet izahlarıyla askeri kışla disiplinine dönüşür. Siyaset, halka hizmet kurumu olarak değil, halkı hizaya sokma aracı olarak algılanır. Toplumun homojenize edilmesi; yurttaşların sadece inanç, fikir ve kanaatleri bakımından değil, duyguları bakımından da tek-tipleştirilmesi Tek Partili dönemin hakim anlayışını teşkil eder. Bürokrat kadro, kabullendiği ve kendine göre anlamlandırdığı[9] "*halkçılık*" ilkesi uyarınca, Türkiye toplumunu her biri diğerine muhtaç ve destek olan, aralarında çatışma değil "*dayanışma*" bulunan meslek zümrelerinden oluşmuş bir toplum olarak kavrar. Bu anlamıyla da "*dayanışmacı-korporatist*" bir ideoloji olma özelliği ağır basan resmi görüş[10] Türk toplumunda farklı sınıfların olmadığını savunup "*zümre farklılıkları ve zümreler arasında da toplumu güçlendirici bir dayanışmanın*" varlığına dikkat çeker. Toplumun "*dayanışma ilkesi*" temelinde ele alınması nedeniyle çatışan/yarışan sınıfların olmayacağı ön kabulünden hareketle, Türkiye'de farklı düşünce ve görüşleri dillendirecek; siyasete alternatif projeler üretecek birden fazla siyasal partiye gerek olmadığı bir ilke olarak kabul edilir[11]. Bu çerçeveden olmak üzere, basın susturulur, eğitim (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) ve kültürel

8 "Türkiye'de bürokrasi, Batı ülkelerinden farklı olarak "durumdan kendine vazife" çıkararak çok farklı roller üstlenmiştir. Demokratik Batı ülkelerinde bürokrasi, siyasî kurumlar tarafından saptanan hizmet politikalarını uygulamaktan sorumlu iken, bizde siyasî roller üstlenebilmektedir" (Yılmaz; "Siyasal ve Bürokratik Yozlaşma", s.424).

9 CHP Genel Sekreteri Recep Peker, 13 Mayıs 1935 tarihinde, CHP IV. Kurultayında yaptığı konuşmada "*halkçılık*" ilkesine açıklık getirir ve şunları söyler: "*Biz halkçıyız. Bizim halkçılığımız bizim anladığımız manadadır*" (Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, s.63). "*Halkçılık*", "*halk tarafından*" değil, "*halk için*" olduğu görüşünün kuramsal gerekçesini oluşturur (Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, s. 94). Gerek Jön Türkler'de, gerek Cumhuriyet döneminde "*Halkçılık*", halkın düşünme, karar verme, yönetime katılma ve yurdun gerçeklerini yöneticiler kadar anlama yeteneği olduğunu reddetme biçimindedir. Aslında bu halkçılık, seçkinler grubunun arzuladığı biçimde yetişmiş olmak ve onun gücünü destekleyecek bir halk kitlesi yaratmak istediği için, başka deyişle, halkı içine almayan bir halkçılık olduğu için, başarısızlığa uğrar (Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.IV).

10 Bu, 1940'larda bir ideoloji niteliği kazanacak ve "*Kemalizm*" doğacaktır

11 "Atatürk'ün kendisi ve arkadaşları toplumda sınıf çatışmasını gerektirecek farklı sınıflar olduğuna inanmıyorlardı. Sınıf bilinci ve sınıfsal mücadele CHP liderlerinin gözünde kaynakların israfı anlamına geliyordu ve milli gelişme için engel oluşturuyordu. Milli birlik ve uyum Türk devletinin varlığı ve gelişmesinin temeliydi. Ayrıca Türkiye sınıf çatışmasız bir toplum olduğundan çok partili demokrasiye ihtiyaç olmadığı da ileri sürülmekteydi. Aslında çok partili bir sistem sınıf farklılıklarını kışkırtacak, toplum

kuruluşlar devletleştirilir (1924'te vakıfların devletleştirilmesi, 1932'de bir tür resmi misyonerlik teşkilatı olarak Halkevleri kurulması) veya bağımsız kalma potansiyeli taşıyan sivil örgütler kapatılır (1925'te tekke ve zaviyeler, 1931'de Türk Ocakları, 1935'te Türk kadınlar Birliği kapatılır), 1933 yılındaki üniversite reformuyla "*eski*" üniversite geleneği kadrosuyla birlikte tasfiye edilir.

Devletçi seçkinler, Tek Parti döneminde sosyal değişmenin itici gücü olurlar. Toplumu dönüşüme uğratma yönünde öngörülen değişimi ise "*tepeden inmeci*" yöntemlerle gerçekleştirmeyi benimserler. Süreç içinde "*zorla değişim*" söz konusudur[12] ve hayatın her alanında yoğun bir "*devrim*" gerçekleştirilir. Bu süreçte toplumsal/siyasal "*merkez*"i oluşturan sivil ve asker seçkinlerle, halkın teşkil ettiği "*kenar*" arasındaki ayrılık ve gerilim gün geçtikçe artar. Aralarında, özellikle "*kenar*"ı "*merkez*"in hışmından koruyacak hiçbir toplumsal/siyasal yapı/kurum yoktur. Merkez için kenar "*yontma taş devrinden kalma mağara insanı*", kenar için merkez ise "*yaban*"dır"[13]. "*Merkez*"e karşılık, "*kenar*"ı teşkil eden halkın sesini duyurabileceği, duygu ve düşüncelerini dile getirebileceği aygıtlar yoktur; her şeyi içine atar ve bekler.

"*Merkez*" ile "*kenar*" arasındaki ilişkilerin 1950'ye kadar devam eden kısmında, "*kenar*"ın iktidarı ele alma istek veya gayesine rastlanmadığı gibi, "*iktidar*"ı elinde bulunduran "*merkez*"i siyasal, ideolojik, yasal açılardan etkileme isteğine sahip olduğundan bahsetmek de son derece güçtür. Çünkü, "*kenar*"ı teşkil eden toplumsal kesim (sayısal olarak küçük bir elit kesim hariç toplumun tamamı), iktidarı ele geçirme ve ele geçirdiği zaman egemenliğini sürdürme veya iktidarı elinde bulunduran "*merkez*"i etkileme imkân ve potansiyeline sahip değildir; ne toplumsal sistemi değiştirecek veya ne de etkileyecek bilgi birikimi ve gücü vardır. "*Kenar*", Cumhuriyet'in bu ilk yıllarında, can verip mal harcadığı savaşlar nedeniyle fiziksel ve ekonomik gücünün son aşamasına dayanmış bir toplum özelliği arz eder: % 90'ı okuma-yazma bilmeyen; bütün çabası biyolojik

içinde gruplaşmalar doğuracak ve Ulusun bütünlüğünü engelleyecekti... " (Ayata, *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, s. 85,86).

[12] Kemalist ideolojinin ideologlarından Recep Peker "*İnkılâp Dersleri*"nde bir ilke olarak şunu belirtir:"*İnkılâpları yapmak için zor kullanmak lâzımdır*". Bu "*ilke*"yi takiben de Türk inkılabı için şu şartı ifade eder:"*Türk İnkılâbı en ziyade zor kullanmayı gerektiren bir hususiyet gösterir*"(Peker, *İnkılap Dersleri*, s. 18, 19)

[13] Yakup Kadri, zamanının şartlarında "*merkez*" ile "*kenar*" arasındaki farklılığı şöyle açıklar: "*Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında aynı uçurum var mıdır? Bilmiyorum! Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark, bir Londralı İngiliz ile Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür*" (Karaosmanoğlu, *Yaban*, S. 53)

varlığını sürdürme gayesine odaklanmış; yoksulluğu, hastalığı, sefaleti kader olarak kabullenmiş; tamamına yakını yaşlı, çocuk veya orta yaş eğitimsiz kadınlardan oluşan, eğitimli gençlerin savaşlar nedeniyle son derece azaldığı bir toplum. Bu nedenle, söz konusu yıllarda, "*kenar*"ın iktidara talip olma veya iktidarı kontrol etme gibi bir düşünceye sahip olmasını beklemek işin doğasına aykırıdır. Üstelik daha da önemlisi, "*kenar*", "*merkez*" karşısındaki edilgenliğini tamamıyla içselleştirmiş durumdadır. Uzun yüzyıllardır yaşadığı tarihsel, ekonomik, toplumsal ve askeri şartlar bu özelliğini oluşturan temel nedenler olur. Tüm bunlar çerçevesinde olmak üzere, Cumhuriyet'in ilk yılları bağlamında genel manada şöylesi bir tespitte bulunmak, bireysel istisnaları bir yana bırakılırsa, pek yanlış olmaz: İlgili yıllarda "*kenar*"ın "*merkez*"den esasta bir tek beklentisi vardır; varlığının gerektirdiği bazı temel ihtiyaçlarının "*merkez*" tarafından dikkate alınması ve bunun bir gereği olarak "*merkez*"in "*bahşedeceği*" bazı "*lütuflara*" sahip olmak; "*iş, aş, ekmek*" gibi[14].

Devletçi Seçkinlerin Altın Çağı

1950'ya kadar gelen dönemde Türk siyasi yaşamına egemen olan güç, Cumhuriyet Halk Fırkası ile partinin toplumsal tabanını oluşturan ve ideolojisini belirleyen asker-sivil kökenli devletçi seçkinlerdir. Cumhuriyet Halk Fırkası, asker-sivil memurların hakimiyetindedir. Bu nedenledir ki, Parti, toplumca "*bürokratların partisi*" olarak isimlendirilir. Bu dönemde hem Parti'nin hem de bürokrasinin siyaset ve yönetim anlayışı aynıdır. Her ikisi de (esasında böylesi bir ayrışma tamamen zihinseldir, gerçekte tek yapı vardır) büyük ölçüde eğitim imkânlarından mahrum kalmış halka, adeta "*güdülmesi gereken bir sürü*" anlayışıyla yaklaşırlar. Halkın "*karar verme*" yeteneği olduğunu kabullenmezler. Bunun ilginç olduğu kadar önemli bir örneği Tek Parti döneminin ünlü Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın bir sözünde açığa çıkar: Vali, siyasi faaliyetlerinden dolayı tutuklanarak huzuruna getirilen gençlerden Osman Yüksel Serdengeçti'ye "*Ulan öküz Anadolulu; sizin milliyetçilikle, komünizm ile ne işiniz var? Milliyetçilik lâzımsa bunu biz yaparız. Komünizm gerekirse onu da biz getiririz. Sizin iki vazifeniz var: Birincisi çiftçilik yapıp mahsul yetiştirmek. İkincisi askere çağırdığımızda askere gelmek*" der ve sonra görevlilere dönerek emrini verir: "*Alın bu iti götürün*"[15].

[14] Anlaşıldığı kadarıyla, Cumhuriyet iktidarı "*kenar*"ın bu isteklerini hala karşılayamamıştır. 2003'ün Türkiye'sinde toplumun genel isteklerini halâ "*iş, aş ve ekmek*" oluşturmaktadır.

[15] Doğan, *Gölgedeki Adam*, s.123

Nevzat Tandoğan, Tek Parti döneminde "*altın çağlarını*" yaşayan devletçi seçkinleri tanımamızı ve dönemlerini resmetmemizi sağlayacak daha başka ipuçları da verir. 18 yıl Ankara valiliği yapmış olan Tandoğan için Ankara, Çankaya ile Ulus arasındaki Atatürk Bulvarı'ndan ibarettir. Bu cadde her gün süpürülür, sulanır, süslenir ve aydınlatılır. Tandoğan sürekli Çankaya'yı gözler ve en ufak hareketlenme de görevinin başına geçer. Ve bu vali 18 yıl içerisinde Ankara'nın hiçbir ilçe veya kasabasını ziyaret etmez. Görevi tamamen Çankaya merkezli olur. Buradan aldığı güçle de Ankara'da tam anlamıyla bir sıkıyönetim idaresi uygular. Onun döneminde köylüler köylü kıyafetleriyle Ankara giremezler[16].

Şu olay ise Tandoğan'ın şahsında sivil-asker bürokratların Tek Parti döneminde ulaştığı yasalar üstü konumlarını göstermesi açısından son derece önemlidir: Belediye ile anlaşmazlığını çözüme kavuşturamayan Emin Taş isimli bir müteahhit Danıştay'a başvurur. Danıştay'dan yürütmenin durdurulması kararını alır. Müteahhit, karar metniyle Belediye Başkanlığı'nı da elinde tutan Tandoğan'ın makamına gelip kararı bildirir. Tandoğan, Danıştay kararının yazılı olduğu evrakı müteahhitten alır ve "*Burada benim sözüm geçer*" diyerek yırtıp atar[17].

Burada bir diğer örnek olarak da Orgeneral Mustafa Muğlalı hatırlanabilir. 1943 yılında 3. Ordu Komutanı olarak görev yapan Muğlalı'nın emriyle 33 köylü kurşuna dizilir. Olay şöyle gelişir: Van'ın Özalp ilçesinde ikamet eden Milan aşiretine mensup 40 kişi İran tarafına geçerken jandarma tarafından yakalanır ve "*kaçakçılık*" suçu nedeniyle mahkemeye sevk edilirler. Mahkeme 35 köylüyü suçsuz bulup serbest bırakır; 5 köylü ise başka suçlardan dolayı tutuklanır. Ancak, Muğlalı Paşa suçsuz bulunup serbest bırakılan köylülerin kurşuna dizilmesi talimatını verir. Talimat gizlice yerine getirilir. Olaydan, yaralı kurtulan bir köylü aracılığıyla haberdar olunur. Fakat asıl önemli gelişmeler de olayın açığa çıkmasından sonra yaşanır. Çünkü, olay açığa çıktığı ve ölenlerin yakınlarının bütün şikayet ve girişimlerine rağmen Muğlalı Paşa hakkında hiç bir yasal işlem yapılmaz. Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra olay Meclis'e taşınır ve DP milletvekillerinin olayın arkasını bırakmaması nedeniyle açılan dava sonucunda, olayın gerçekleşmesinden 7 yıl sonra, 1950 yılında Muğlalı Paşa suçlu bulunup 20 yıl hapse mahkum edilir. Muğlalı 1951 yılında cezaevinde ölür[18].

---

16 Doğan, *Tarih ve Toplum*, s. 175

17 Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, s. 11-14

18 *Cumhuriyet Ansiklopedisi* (1941-1960), C.II, s.169;
"Muğlalı olayı" bir çok araştırmaya konu olmuş ve onun ismi üzerinden "*devletçi seçkin*" "*halk*" ayrışmasının getirdiği sorunlara değinilmiş veya bu ayrımı meşrulaştırmaya

Tek Parti döneminde, Cumhurbaşkanlarının tarihsel kişilikleri ve

yarayacak ideolojik gerekçeler bulunmaya çalışılmıştır. Bunlardan örnek olarak iki farklı yazı aşağıya alınmıştır:

"Nedir Muğlalı Paşa olayı? 30 Temmuz 1943 tarihinde, Van'ın Özalp ilçesinde, İran'dan gelen bazı kişilerin Türk sınırları içindeki bir sürüyü kaçırmalarına yardım ettiklerinden şüphelenilen, ikisi askerden izine gelmiş otuz üç köylü, sırf ibret olsun diye, hiç kanıt ve yargılama olmadan sınırda elleri ve gözleri bağlanarak jandarma birlikleri tarafından kurşuna dizilir... Ancak tutulan zabıt, bu köylülerin, keşif için götürüldükleri sınır boyunda karşıya geçmek için hep beraber koşmaya başladıkları, bunun üzerine İran tarafından ateş açıldığı, Türk askerinin de ateşe karşılık verdiği ve iki ateş arasında kalarak öldükleri şeklindedir... Ne var ki, otuz üç kişiden biri ölmemiş, öldü diye bırakılmış ve gece sürünerek İran tarafına geçmiştir. Bu arada, sürü kaçırmaya yardım ettikleri iddia edilen, ancak başka bir suçtan tutuklu bulundukları, yani cezaevinde oldukları için kurşuna dizilmekten kurtulan 5 köylü, sürü olayından yargılanmış ve beraat etmişlerdir. Bunlardan birisi de, İran'a ağır yaralı olarak kaçan kişinin kardeşidir. Bu kardeş, girişimlerde bulunur, olayların bir kurşuna dizilme hadisesi olduğunu resmi makamlara bildirir. Ne var ki sonuç alamaz. Tam beş yıl sonra, DP iktidara gelince, şikayetler dikkate alınır ve mesele kurcalanmaya başlanır. Adalet, Savunma, İçişleri Bakanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı'ndan birer temsilciden oluşan bir komisyon kurulur. Komisyon olayı inceledikten, sorumlular ve tanıkları dinledikten sonra şu raporu yazar: "1943 Temmuz'unda Üçüncü Ordu Müfettişi Orgeneral Mustafa Muğlalı Özalp ilçesine gelmiş ve askeri mahfelde Van Valisi Hamit Onat, Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel, Sulh Yargıcı Baki Tekin, Tabur Komutanı Şükrü Tüter beraber bulunurken, vali ile yargıç vatandaşların hududun öteki tarafındaki şahıslarla münasebette bulunarak emniyet ve asayişi ihlâl etmekte olduklarından şikayet etmişlerdir. Bu şikayet üzerine Ordu Müfettişi, Tabur Komutanı Şükrü Tüter'e, 'bu adamları sana teslim edeceğim, icabına bakar, hepsini temizlersin' diye emir vermiş, bu emir üzerine... bu şahıslar... gözaltına alınmış, iki müfrezeye tefrik olunmuş ve Kukur deresinde elleri kolları bağlandıktan sonra üzerlerine makineli tüfekle ateş edilmek suretiyle öldürülmüşlerdir..." Komisyon raporunun ardından 1949'da askeri mahkemede dava açılır. Olayın yakın tanıklarının ifadeleri, infazı gerçekleştiren mangaların komutanlarının itirafları üzerine, Muğlalı Paşa, önce idam cezasına çarptırılır, ardından bu ceza 20 yıl hapse çevrilir. Ancak Muğlalı cezaevine girmeden ölür. Yargılanma esnasında suçlamaları uzun süre reddeden Muğlalı'nın, sonlara doğru "Bu memur ve subaylara ben emir verdim, onların bir suçu yoktur..." demesi basında ve çeşitli çevrelerde, o günlerde "mertliğin doruğu" olarak tanımlanmıştır. Ve Muğlalı zihinlerdeki "mağdur kahramanlar" arasında yerini almış; hatta bu, bir "sendrom" haline dönüştürülmüştür. Askerlerin çeşitli dönemlerde "sorunları çözeriz, ama Muğlalı Paşa olmak istemeyiz" dedikleri, fısıldanıp durmuştur. Bugün de durum farklı değildir; büyük gazetelerin köşelerinde Muğlalı kahramanlığı devam etmektedir... Nitekim, 28 Şubat günlerinde alınan bir kararla Genelkurmay Başkanlığı Mustafa Muğlalı'nın itibarını iade etmiş ve büstü, diğer orgeneraller yanında Genelkurmay bahçesinde yerini almıştır... Şimdi düşünün ve karar verin; kim, neden keyfiliği ve kaba gücü doğrulayan "mertlik"ten yana, kim, neden kanıt, adalet ve insan hakkını birleştiren "hukuk"tan yana..." (Ali Bayramoğlu, *Yeni Şafak*; 14.03.2002)

"1940'lı yıllardı... Doğu Anadolu'da ruhlarına hainlik yerleşmiş kürtler iyice azmışlardı. Devlet bölgede sıkıyönetim uyguladığı halde hırsızlık, kaçakçılık, eşkıyalık, soygunculuk, ırza tecavüz eylemleri engellenemiyordu. Kürt caniler bununla da yetinmeyip bölgede güvenlik sağlamak için canla başla çalışan askerleri de pusuya düşürerek şehit ediyorlar ve kendilerine kucak açan Irak ile İran'a kaçıp bir süre saklandıktan sonra

karizmaları ile "*devletçi seçkinlerin*" sınırsız iktidarları, toplumu olduğu

tekrar bölgeye dönüp eylemlerine devam ediyorlardı. Bölge halkı bu Kürt eylemlerinden dolayı canlarından bezmişlerdi. İnsanlar kendilerini nasıl koruyacaklarını bilemedikleri için orduya ve askere sığınıyorlardı... İşte böyle bir vaziyetin içinde bir Paşa çıkıyordu... 1901 yılında yaşamını adadığı Türk Silahlı Kuvvetlerine katılmış, 1912–1913 yıllarında Balkan Savaşı'nda, 1914–1918 yıllarında Birinci Cihan Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nın hemen her cephesinde savaşmış... Kuva-yı Milliye'ye bağlı olup sonradan adı Yavuz Grubu olarak değişen Zabitân Grubu'nun komutanlığını yapmış, Menemen'de yiğit Kubilay'ı şehit eden irticacı yobazların yargılandığı Harp Divanının başkanlığını yapmış bir Türk Paşasıydı... Tam bir Kuva-yı Milliyeci, tam bir Cumhuriyetçi, tam bir vatansever olan bu Türk kahramanı, Mustafa Muğlalı Paşa idi... Orgeneral Mustafa Muğlalı, bölgedeki karışıklıklardan dolayı çok deneyimli ve disiplinli bir asker olduğu için Üçüncü Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na getiriliyor. Hayatı savaşlarda geçmiş olan Muğlalı Paşa işi çok sıkı tutuyor ve canilere karşı amansız bir mücadele başlatıyor. Paşa, eşkıyanın sınır ötesine kaçmasını önlemek için de emrindeki birliklere Irak ve İran'a kaçan Kürtleri takip etme ve gerekirse vurma emri veriyor. 1943 yılında Van'ın Özalp İlçesi'nin sınır bölgesinde İran'a kaçmaya çalışan bir grup, güvenlik güçleri tarafından sıkıştırılıyor. Çatışma çıkıyor ve dur emrine uymayan Kürt eşkıyalardan 33 tanesi Paşa'nın emriyle gebertiliyor, geri kalanı sınırı geçmeyi başarıyor. Bu olay o günlerde bu şekilde yansıyor kamuoyuna ve bölgede az da olsa sükun sağlanıyor. Bölge halkı Paşa'ya minnettar bir biçimde biraz rahatlıyor... Ve olay bu şekilde kapanıp gidiyor... Ta ki 1946 seçimlerine kadar... Siyasetin içinde kokuşan ve Kürt oylarına göz diken hain siyasetçiler Kürtlere yaranmak için bu olayı saptırana kadar... 1946 seçimlerinden sonra Meclis'e giren Demokrat Parti milletvekilleri bu olayı yeniden Meclis gündemine getiriyorlar. Öne sürülen iddia şu: "Çatışma sırasında öldüğü iddia edilen 33 insan masumdu ve kurşuna dizildiler." Kıyamet kopuyor... Muhalefet milletvekilleri bu olaydan Cumhurbaşkanı İnönü ile Milli Savunma Bakanı Ali Rıza Artunkal, İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ı sorumlu tutuyorlar. İktidar ise Demokrat Parti'nin derdinin 33 masum vatandaşın öldürülmesi değil, İnönü iktidarını yıpratmak ve oy toplamak olduğunu söylüyor. Aylarca süren tartışmalardan sonra 1943 yılındaki bu olay hakkında dava açılıyor ve 1947 yılında emekli olan kahraman Mustafa Muğlalı Paşa yargı önüne çıkarılıyor. Muğlalı Paşa, yargılama boyunca bir Türk komutanına yakışır şekilde bütün sorumluluğu üzerine alıyor ve zamanın hükümetini hiçbir şekilde suçlamıyor. Hatta emrindeki askerlerinde ceza alacaklarını öğrenince "Tüm kurşunları ben sıktım, çocukların bir suçu yok" diyor, kahraman Türk Ordusu'nun her kademesinde görev alan koca Muğlalı Paşa... Mustafa Muğlalı Paşa Başbuğ Atatürk'ün silah arkadaşı olduğu halde Kürt İsmet bu olay karşısında parmağını bile kıpırdatmıyor. Tüm ömrü boyunca kıskandığı Başbuğ Atatürk'e olan sinsi hıncını Türkoğlu Türk Muğlalı Paşa'dan alıyor sanki... Ve mahkeme sonucu gerçekten çok hazin oluyor... Hayatını Türk Ordusuna ve Türkiye Cumhuriyetine adamış olan Mustafa Muğlalı Paşa "33 masum insanı (!) öldürmek suçundan" ölüm cezasına çarptırılıyor... Daha sonra cezası 20 yıl hapse çevriliyor... 33 tane aşağılık köpeğin hak ettiği cezayı verdiği için üstün hizmet madalyası alması gereken Mustafa Muğlalı Paşa, sırf Kürtlere yalakalık yapılması yüzünden hapse atılıyor... Mahkeme sonrası Askeri Yargıtay bu kararı bozuyor. İkinci bir mahkeme dönemi başlıyor ama bu sırada kahraman Türk Ordusu'nun bir neferi olan, bütün ömrünü Türk Yurdu'nun bağımsızlığına adayan Mustafa Muğlalı Paşa bu durumu hazmedemiyor ve bulunduğu cezaevinde kahrından 11 Aralık 1951 tarihinde, 70 yaşında iken Uçmak'a varıyor... Türk Yurdu'nda Türk'ün millî varlığını yok etmeye çalışan, hırsızlıktan ırza tecavüze kadar her türlü adi suçu işlemeyi meslek haline getirmiş Kürtlere hak ettikleri cezayı

kadar, parlamentoyu da büyük ölçüde kontrol altında tutar. Parlamento yürütme karşısında teslimiyetçi bir kişiliğe bürünür. 1950'ye kadar hukuken bürokrat olarak faaliyet gösteren ancak politikacı gibi davranan profesyonel devlet memurlarının oluşturduğu kapalı bir korporasyon mevcudiyetini korur.

1946 yılında, çok partili siyasal yaşama geçildiği zaman, Türkiye toplumunun hali budur: Bir yanda halka kapattıkları dünyalarında sorumsuz zevklerinin zirvesinde gezinen "*devletçi seçkinler*", diğer yanda ise yoksul, aç, dışlanan, aşağılanan "*halk*". Onlarca yıl, halkın şikayet ve istekleri devlet aygıtını ellerinde tutan "*seçkinler*" tarafından ya dikkate alınmaz, ya da Meşrutiyet yıllarından devralınan "*devletçi seçkinlerin*" gelenekselleşmiş refleksiyle "*irticanın talebi*" veya "*irticanın başkaldırısı*" olarak değerlendirilir; "*kenar*"ın en küçük kıpırdanışında cendere biraz daha sıkılaştırılır. Böylelikle "*merkez*" ve "*kenar*"dan oluşan iki dünya arasındaki duvar gittikçe kalınlaşır ve yükselir.

"*Merkez-Kenar*" ilişkisinde Gerçekleşen Değişmeler

"*Merkez*" 1940'lara kadar, bahsettiğimiz nedenlerden dolayı, karşısında iktidara göz dikmiş bir rakip değil; daha çok, biyolojik varlığını sürdürmek için en asgari şartlarda bir şeyler isteyen ve istediklerinden bir kısmına ulaşınca da memnun olan bir yığın bulur. Dönemin karakteristik özeliği budur. Fakat 1940'larda bir şeyler değişmeye başlar; "*kenar*" ile "*merkez*" arasında o güne kadar gelenekselleşmiş ilişki biçiminin dışında yeni bir ilişki biçiminin ilk işaretleri gözlenir. Gerçekleşen değişimin niteliğini anlamak için siyaset bilimci Mosca'nın iktidar çözümlemesini hatırlamak yararlı olacaktır. Mosca, toplumsal ilişkilerde, ekonomik ve kültürel yapıda gerçekleşen değişmelerin "*merkez*"de değişime yol açtığını belirtir. "*Merkez*" her ne kadar toplumdaki tüm değişmeleri yukarıdan etkiliyor ve kendisini bu değişimlerin dışında tutmaya çalışıyor olsa bile, kendisi de değişir. Faili olduğu değişimin nesnesi olmaktan kurtulamaz. Böylelikle, Mosca'nın "*yönetici sınıf*" olarak tanımladığı ve bizim burada "*merkez*" olarak isimlendirdiğimiz yapıda yeni güçler ve menfaat grupları oluşur; "*merkez*" bölünmeye başlar. Halbuki gerçekleşen değişim öncesinde

verdiği için şerefli bir Türk Paşası suçlu görülüyor ve bunu gururuna yediremediği için cezaevinde kahrından ölüyor... Türk gibi düşünen tek kurum olan Türk Silahlı Kuvvetleri, Mustafa Muğlalı Paşa'nın naaşını şehitliğe naklettirdi ve kahraman Türk komutanlarının heykellerinin yer aldığı Genelkurmay bahçesindeki Ölmezler Yolu'na O'nun heykelini diktirdi. Bu uygulamaların kararı 28 Şubat MGK toplantısında alınmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri böyle önemli bir günde Muğlalı Paşa'nın itibarının iâde edilmesini sağlayarak topluma bir mesaj vermiş oldu... Muğlalı Paşa'nın mekanı Tanrı Dağı olsun... Türk Irkı sağolsun... (http://www.nihalatsiz.org /mustafa_muglali.htm)

"*merkez*" tekparça görünümündedir. Yeni oluşan menfaat grupları içinde bulundukları yapının üst kademelerine gözlerini dikerler; "*merkez*"in iktidarı elinde tutan unsuru olmayı arzularlar. Sonuçta "*merkez*" içinde bir çatışma doğar; çatışmanın taraflarından birisini iktidarı eline almak isteyen ve potansiyel olarak bunu başarabilecek olan yeni kesim oluştururken (*Siyasal seçkinler*), diğer tarafı ise elindeki iktidarı kendi aralarından çıkmış rakiplerine kaptırmamaya çalışan ve eskiden beri "*iktidar*"ı elinde tutan kesim oluşturur (*Devletçi seçkinler*). Bu iki kesim arasındaki çatışma, birisinin tam galibiyetiyle sonuçlanana kadar devam eder.

Mosca'nın iktidar çözümlemesi konumuz açısından önemlidir, çünkü, 1940'ların Türkiye'sinin iktidar merkezinde yaşananları resmeder. 1920-30'lu yıllarda toplumu değiştirmeye yönelik uygulamalar, toplumda önemli değişikliklere neden olurken, "*merkez*" içinde de bazı değişiklikleri tetikler. "*Merkez*"in bazı üyeleri, iktidarın kullanılış biçimine ve bu kullanılışın gayesine ilişkin farklı düşüncelere ve yaklaşımlara sahip olduklarını fırsatını buldukça açığa vurmaya başlarlar. "*Merkez*" her geçen gün tekparça görünümünü kaybeder. "*Merkez*"de gerçekleşen bu değişime bağlı olarak, yine bu dönemde ilk defa olmak üzere "*merkez*"den birileri "*kenar*"a yaklaşır ve ona bir şeyler sormak, onun görüşlerini almak ihtiyacı hisseder. Çünkü, "*merkez*"deki bu kesim, kıyısında kaldıkları iktidarı ellerine geçirebilmenin önemli bir imkânı olarak "*kenar*"ın gücünü keşfederler. İktidar karşısında son derece pasif ve hatta edilgen olan "*kenar*"ın potansiyel gücü harekete geçirilirse, "*merkez*" de kendi lehlerine önemli değişikliklere neden olabileceklerini anlarlar. Bu keşif ise, esasında sadece Türkiye şartlarında yaşanan sürecin açığa çıkardığı bir etkiyle değil, daha fazlasıyla dünya ölçeğinde yaygınlaşan demokratik talepler ve bu taleplerin Türkiye'de gerçekleştirdiği etkilerle gerçekleşir. Ayrıca, "*merkez*"de yer almasına karşılık "*kenar*"a ilgi gösteren kesim, daha önce yaşanmış olan "*Terakkiperver*" (1924) ve "*Serbest Fırka*" (1930) girişimleri ile iktidarı ellerinde tutan merkezdaşlarının yumuşak karnını görmüşlerdir; artık nereden vuracaklarını bilmektedirler; nasıl olsa dünyanın yeni şartları da kendilerini desteklemektedir.

1940'lı yıllarda "merkez"de gerçekleşen değişime paralel olarak "*kenar*"da da bir şeyler değişir. "*Kenar*", özellikle "*Terakkiperver*" ve "*Serbest Fırka*" aracılığıyla, daha önce görmediği bir şeyi fark eder. "*Kenar*"ın fark ettiği şey "*merkez*"in tekparça olmadığıdır. "*Merkez*"in, iktidarı elinde tutan küçük bir kesimin yanı sıra; iktidarın ancak ikincil araçlarına sahip ola(bile)n ve iktidarı tamamıyla eline alacağı günün özlemini yaşayan ikinci bir kesimden oluştuğunu görür. Gelenekselleşmiş edilgenliğiyle "*iktidar*"daki

değişimlerin aktörü olamayacağını kabullenmiş bulunan "*kenar*", söz konusu değişim için "*merkez*"deki kendisine yakın kesimden yararlanabileceğini anlar. Bu nedenle de hayatını sürdürmekte zorlanıp, zorluklar tahammül sınırını aştıkça kendisini "*merkez*"deki bu ikinci kesimin önüne "*kurtar bizi*" diyerek atma refleksi geliştirmekte gecikmez. "*Kurtar bizi*" bağrışları ve yalvarışları Serbest Fırka (1930) denemesinden bugüne Türkiye siyasetinin değişmeyen özelliklerinden birisi haline gelir.

"Yeter Söz Milletin"

Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan "*Yeter! Söz Milletin*" söylemi, Türkiye'nin batılılaşma tarihinde ilk defa olmak üzere, "*kenar*"ın "*merkez*"den hesap sorma isteğini dile getiren bir yaklaşımın ifadesi olur. Bu söz, o güne kadar meşruiyetini kendisinde, mensubu olduğu felsefede arayan anlayışın yerine, meşruiyeti halkın yanında/gönlünde arayan bir anlayışı inşa etmenin ilk adımını oluşturur. "*Yeter! Söz Milletin*" ile dile getirilen yaklaşım, son derece önemli/radikal bir zihinsel değişimin ürünüdür. Bu nedenledir ki, ilgili sözde anlam bulan anlayışın etkisi daha seçim öncesinde görülmeye başlar. Düşünce ve inançlarıyla, hayat tarzlarıyla, yaşam alanlarıyla büyük oranda halktan kopuk, halktan tecrit edilmiş bir ortamda yaşayan "*devletçi seçkinler*", DP'nin başlattığı sürecin etkisiyle halkın ayağına gitmek zorunda kalırlar. Bu o günün şartlarında, bir süre önce tahayyülü bile mümkün olamayacak, olağanüstü bir değişimdir. Gerçekleşen değişim hem "*merkez*"i temsil eden devletçi seçkinler ve hem de "*kenar*"ı temsil eden halk açısından olağanüstüdür. Bunun halkta bulduğu yankıyı ifade etmesi açısından Anadolu'nun ücra bir köşesinde yaşanan şu olay ilginç ve önemli bir örnek teşkil eder: Çankırı'nın Şabanözü ilçesindeki seçim faaliyetleri sırasında bir CHP milletvekili adayı halkın Demokrat Parti'ye yönelik ilgisini fark edince "*Yahu Demokrat Parti de kim oluyor? Daha kurulalı ne kadar zaman oldu? Bu parti ne yaptı ki, bu kadar savunmasını yapıyorsunuz?*" diyerek tepkisini dile getirir. Bu tepkiye orada bulunan bir köylü vatandaşın cevabı şöyle olur: "*Demokrat Parti henüz bir şey yapmadı, ama sizleri ayağımıza kadar getirdi. Bu da bize yeter*"[19].

"*Yeter! Söz Milletin*" ile başlayan ve meşruiyeti halkta arayan yaklaşım, o güne kadar halka muhtaç olmadan iktidar koltuğuna oturan "*devletçi seçkinler*"in sert tepkisine yol açar. Gidişatlarında gerçekleşen değişimi kabullenmekte zorlanırlar. Bunun bir örneği olarak, CHP milletvekili adaylarından birisinin, parti yönetimi tarafından seçmene gidip kendisini tanıtması söylendiğinde sarf ettiği sözler önemlidir: "*Bütün hayatımda hep*

[19] Karakaş, *40 Yıllık Gazeteci Gözüyle İşte Ankara*, s. 122 3574

Devrimi ve Şeflerimi düşündüm. Bana, "şimdi git halktan oy iste" demek beni satılığa çıkarmak demek değil midir?"[20]. Zira, Tek Parti idaresi o güne kadar, halkın mukadderatını halkın kendi ellerine aldığı bir rejim tesis etmekle övünmesine rağmen, milletvekili seçiminde halkın iradesini dikkate almak gibi bir uygulamaya yer vermemişti. Ancak ne var ki, artık bu değişmişti. "*Üç kişinin, Atatürk ile İsmet Paşa'nın ve bir de parti genel sekreterinin kapalı bir odada, milletvekili adaylarını "Bu olur, bu olmaz" diye seçtikleri devir... artık geride kal[mıştı]*"[21].

1950 seçimleri ile yaşanan değişimin radikal niteliğini ve sebeplerini, o günlerin devletçi seçkinlerinin ve aydınlarının tanıklıklarında/itiraflarında olanca açıklığıyla bulmak mümkün olmaktadır. Bunlardan bazı örnekler hatırlanacak olursa; Şevket Süreyya'ya göre, halk Demokrat Parti döneminde ilk defa siyasete karışabilme imkânı bulur. Devlet-halk ilişkisi yukarıdan aşağıya inen direktiflerle değil, aşağıdan yukarıya ulaştırılan istek ve dileklerle şekillenmeye başlar. İdare ve zabıtanın özellikle köylerdeki ağırlığı ve kanundışı şiddet hareketleri silinir ve kendi içinden siyasi liderler çıkarabilen halk kendini "*siyasi insan*" olarak hisseder[22]. Konuya ilişkin olarak Turan Güneş'in tespiti ise şöyledir: "*Demokrat Parti'nin getirdiği özgürlükçü dünya görüşünü, bizim seçkinler olarak düşündüğümüz özgürlükçü dünya görüşünden ayırmak gerekir. Nitekim, Demokrat Parti döneminde aydınlar, yazarlar belki baskı altına girdiler. Oysa büyük seçmen kitlesi için özgürlük başka bir şeydi. Bir kitle için özgürlük, jandarmadan dayak yememek, tahsildarın gadrine uğramamaktı*"[23].Yaşar Kemal ise gerçekleşen değişimi daha geniş bir perspektiften değerlendirir: "*Halk 1950'de ne yaptı? Kendini yedi yüz yıldır ezen bürokrasiyi oylarıyla yönetimden uzaklaştırdı. Şöyle geriye dönüp baktığımızda, bürokrasinin jandarmalarının birer işkence zebanileri olduğunu görürüz. Bana öyle geliyor ki, Türk halkının bürokrasiden çektiğini, dünyanın hiçbir halkı yönetimden çekmemiştir. Anadolu halkın tarihin en büyük zulmü altında inlemiş ve fırsat bulur bulmaz bürokrasiyi devirmiştir. Halk bürokrasiyi veya Demokrat Partiyi seçmek durumunda bırakılmıştır. Haklı olarak Demokrat Parti'yi seçti* "[24].

Değişimin kesin tarihi 14 Mayıs 1950'dir[25]. "Türkiye'yi 14 Mayıs 1950 Pazar günü ne kimse tanıyabilir ve ne de kimse kolaylıkla düşünebilirdi.

---

[20] Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 92

[21] Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 17

[22] Aydemir, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli*, s. 238-239

[23] Güneş, "Turan Güneş Anlatıyor", *Milliyet*, 15Ocak 1979

[24] İpekçi, "Yaşar Kemal ile Sohbet", *Milliyet*, 19 Nisan 1971

[25] Anayasa Profesörü Mustafa Erdoğan "Cumhuriyet tarihini resmi-ideolojik süzgeçten geçirilmiş şekliyle öğrenenlerin yadırgayacakları" görüşü şudur: "Ondört

Milyonlar, yıllardır baskı altında durdukları kovuklardan çıkmış ve *genel oy* adı verilen modern yaşamın en anlaşılmaz varlığını birdenbire ete ve kemiğe büründürmüşlerdi"[26]. Esasında, 1946'da olması gereken bu değişim, "*devletçi seçkinlerin*" hile ve marifetleriyle dört yıl geciktirilmiş ve 1950'ye itelenmiştir. Artık, Demokrat Parti iktidardadır ve gücünü "*sandıktan*" alan ilk iktidardır. Gerçekleşen, kelimenin tam anlamıyla "*beyaz (kansız) ihtilâl*"dir[27] ve eskinin "*kırmızı (kanlı) ihtilâlleri*"yle kıyaslandığında gerçekleşen değişim son derece önemli ve büyüktür. Daha önce "*kenar*"ı temsil eden ve "*devletçi seçkinlerin*" sadece "*adam etmek için*" veya bir şeyler istemek (asker, vergi...) için kendisine yöneldiği halkın "*temsilcileri*" "*merkeze*" otururlar. Gerçekleşen bu değişimi takiben, Türkiye'nin dört bir yanında, o güne kadar "*adam yerine konulmamış*" "*kenar*"ın eski "*merkez*"e varlığını hissettirdiği olaylar yaşanmaya başlar. Gerçekleşen, toplumsal gerilimlerin yol açtığı bir boşalmadan başka bir şey değildir. Köylülerin olduk-olmadık sebeplerle vali odalarını doldurduklarına şahit olunur; o güne kadar hep aşağılanmış "*çarıklılar*" idarecilerin şahsında "*devletçi seçkinlere*" karşı tavır aldıklarının somut işaretlerini verirler; idarecileri küçük düşürecek tavırlar sergilerler. Her gün, Anadolu'nun bir köşesinde, memurdan işini yapmasını isteyenlere; işini savsaklayan memura fırça atanlara rastlanır. İstanbul'daki taksi şoförlerinin, geleneksel ürkekliğinden sıyrılarak, kendisine müdahale eden polise karşı "*şimdi demokrasi var*"[28] diyerek burun kıvırdıkları görülür. Bu satırların yazarının bir yakınının şahit olduğu üzere, Tek Parti döneminde nahiye müdüründen dayak yiyen köylü, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle nahiye müdürünün karşısına çıkıp yediği dayağın hesabını sorar; nahiye müdürü "*çarıklı*"dan özür dilemek zorunda kalır. Kısaca; halk kendisine "*tepeden bakan*" yönetim anlayışına karşı Demokrat Parti aracılığıyla tepkisini ortaya koyar[29]; kitleler ilk defa olmak üzere hesap soran kişiler durumuna geldiklerini, gücün ellerinde olduğunu hisseder ve birilerine de hissettirmek isterler. "*Devletçi seçkinlerin*" kendilerini halktan yalıtarak ve halka "*tepeden bakan*" bir zihniyetin temsilcisi olarak neden oldukları bu gelişmelerdeki katkılarının itirafı niteliğinde olmak üzere, İsmet İnönü'nün yıllar önce, Kurtuluş Savaşı yıllarında, bir grup subaya söyledikleri DP iktidarı yıllarında yaşananlarla doğruluk kazanır: "*Kafi-*

Mayıs 1950, Cumhuriyet Türkiye'sinde halkın kendi kaderini (siyasete) ilk defa fiilen el koyduğu tarihtir. Demokrasi tarihimiz bakımından bu 19 Mayıs'tan da, 23 Nisan'dan da, 29 Ekim'den de önemli bir gündür" (Erdoğan, *Rejim Sorunu*, s. 76)

[26] Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s.67

[27] Togan, *Tarihte Usûl*, s. XXIV

[28] Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 312

[29] Eroğlu, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, s. 99

leyi durdurdum. Subayları bir kenara topladım. İçeride bulunduğumuz vaziyeti bilesiniz Bundan başka da subay olarak da yerinizi bilesiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, dedim, kimse işitmesin millet düşmanınızdır"[30].

"Devletçi Seçkinlerin" Kara Günleri: 1950'li Yıllar

1950'li yıllar, CHP'de sembolleşen "*devletçi seçkinlerle*", DP'de sembolleşen ve iradelerini sandıktan alan "*siyasal seçkinler*"in çekişmeleriyle geçer. Süreç, geçmişte toplumsal olarak yaşananların yanı sıra, özellikle 1950 seçimlerinin hemen öncesinde ve sonrasında yaşanan bazı gelişmelerin etkileriyle şekillenir; bunlar ilk planda askeri bürokrasiye karşı acil önlemler alınmasını gerekli kılar. DP yönetiminin asker bürokratlara yönelik acil girişiminde, CHP ile güçlü bağlara sahip bazı üst askeri bürokratların DP aleyhindeki girişimlerinin etkisi olur. DP'yi harekete geçiren bu bazı olaylar şunlardır: 1950 seçimleri öncesinde Birinci Ordu Komutanı General Asım Tınaztepe, İnönü'ye, Nihat Erim aracılığıyla çok partili siyasete geçilmesinden kaynaklanan endişelerini iletir. Bazı komutanlar 14 Mayıs akşamı Çankaya'ya çıkarak Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir emri olup olmadığını sorarlar. Seçimlerden hemen sonra, dört üst rütbeli komutan İnönü'yü ziyaret ederek darbe teklifinde bulunurlar. Ankara ile Erzurum arasında kurye görevi yapan bir grup askeri uçaktan, şehir ve köylerin üzerinden geçerken, halka hükümetin aleyhine ve İnönü'nün yanında bütünleşmeye davet eden beyannameler atılır. Bir albay, 8-9 Haziran gecesi DP hükümetine yönelik darbe hazırlıklarının yürütüldüğünü Menderes'e bildirir...vb. Alınan tüm istihbaratların ve duyumların odağında hep ordu vardır. Ağaoğlu'na göre[31] ordudaki bu hareketliliğin sebebi ordunun önceden sahip olduğu imtiyazlı konumunu sürdürme arzusudur. Çünkü, DP iktidarı döneminde imtiyazlı konumlarını sürdüremeyeceklerini düşünürler. Gelişmeler karşısında DP yönetimi harekete geçer ve "*devletçi seçkinlerin*" dinamik gücü olan askeri bürokrasiye yönelik bir seri uygulamayı başlatırlar. İlk planda Genel Kurmay Başkanı ile bazı Kuvvet ve Ordu komutanları değiştirilir. Takiben, 15 general ve 150 Albay emekliye sevk edilir[32]. Bakanlık emrine alma, resen emekliye sevk etme, hükümetin işlerine karşı yargı yolunu kapatma şeklinde yapılan bazı mevzuat düzenlemeleriyle de CHP ile bütünleşmiş üst seviyedeki bürokratların otonomisi büyük oranda kırılır.

---

[30] Bozkurt, "Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi-Siyasal Elit-Halk İlişkileri: 1923-1960", s.3573

[31] Ağaoğlu, *Demokrat Partisi Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s. 217,218

[32] Başgil, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, s.156; Eroğlu, *Demokrat Parti*, s.67

Tek Partili yıllarda "*devletçi seçkinler*" değerli ve itibarlı iken, Demokrat Parti'nin iktidar yıllarında siyasi partiler önem kazanır ve toplum, siyasi partiler vasıtasıyla değişime ağırlığını koyar; ekonomik ve sosyal hayat "*kenar*"ın lehine hızlı bir değişim sürecine girer. "*Merkez*"deki türdeşliği temelden etkileyerek "*merkez*" içindeki koalisyonu çatlatan asıl gelişme, "*kenar*"ın taşra değerleri ile toplumsallaşan kadroların kamu bürokrasisine yerleşmeleriyle yaşanır. Bu gelişme temsili sistemin bir gereği olarak yerelliği artan milletvekillerinin sayısındaki artışla güçlenir. Milletvekillerinin 1924-1946 dönemindeki seçilişlerinde aranan ideolojik sadakat, 1950 sonrasındaki demokratik seçiliş sürecinde yerelliği yansıtan ve dolayısıyla taşrayı temsil eden bir içeriğe dönüşür. Tanzimat'tan beri gelen bürokratik iktidar sarsılır. 1950'den önceki mecliste yer alan milletvekillerinin yarıdan fazlası "*devletçi seçkinlerden*" oluşmasına karşılık, 1950 sonrasında Meclis'te sayıları giderek azalır; buna karşılık serbest meslek mensuplarının sayısı hızla artar. Daha düne kadar Ankara'ya dahi girmelerine izin verilmeyen "*çarıklıların*" çocukları "*merkez*"de söz sahibi haline gelmeye başlarlar.

Çok partili döneme geçişle siyasi gücü azalan "*devletçi seçkinlerin*" iktisadi gücü de azalır; Tek Parti dönemiyle kıyaslandığında önemli düzeyde ekonomik imkân ve mevki kaybına uğrarlar. Tek Parti iktidarı yıllarında, özellikle de 1930'lu yıllarda kurulan şirketlerin %74,2'sinin kurucusu bürokrat olmasın karşılık[33], 1950'li yıllarda geçim sıkıntısı yaşamaya başlarlar. Önceki dönemde sahip olduklarıyla kıyaslandığında ekonomik açıdan ayrıcalıklı konumlarını büyük oranda yitirirler; "*devletçi seçkinlerin*" "*atanmışlar*" kanadının diğer memurlardan farklı bir konumları kalmaz. Bu durumu, 27 Mayıs'ın önde gelen aktörlerinden Orhan Erkanlı, ihtilâlden bir süre sonra *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan röportajında "*Türk Silahlı Kuvvetlerinin her fırsatta gururu kırıldı;... üniforma onu üzerinde taşıyanlara utanç veriyordu*" sözleriyle açıklar[34].

Demokrat Parti iktidarı boyunca prestij ve güçlerinin azalmasının yanı sıra gelirlerinin de azalması nedeniyle "*devletçi seçkinler*" in hoşnutsuzlukları iyiden iyiye artar. Tek parti zihniyeti ve alışkanlıkları ile yetişen "*devletçi seçkinler*" yeni döneme bir türlü uyum sağlayamazlar: "*Devletlü*" günlerinin özlemi içerisinde iktidarı tekrar ellerine alacakları günün hayalini kurarlar. DP'nin her yanlışı ise hayallerine ulaşmanın umut basamaklarını inşa eder.

---

[33] Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s.89

[34] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 178

"Beyaz ihtilâl"in Rövanşı: 27 Mayıs 1960

"*Devletçi seçkinler*", 1950'li yılların sonlarına doğru, blok halinde her alanda muhalefetlerini artırarak sürdürürlerken; DP, yeni siyasal sisteme alışan kitlelerin ilgi ve destek azalımı nedeniyle, gittikçe yalnız kalır. Ekonomik politikalarda gerçekleşen bazı sıkıntılar ve yanlışlıklar; dış borç yükü, enflasyon, basının faaliyetlerini kısıtlamaya yönelik girişimler "*devletçi seçkinler*"in iktidara yönelik muhalefetlerinin değişmeyen malzemelerini oluşturur[35]. Ana kütlesini CHP'li yüksek bürokratların, akademis-

[35] "1950-1960 yılları arasındaki ilk uzun süreli demokrasi deneyinin başarısızlığa uğramasının nedenlerinden biri, CHP'ye muhalif olan değişik güçlerin koalisyonundan oluşan DP'nin lider kadrosu, partinin kuruluş ve yapısal özelliklerinde yatar. DP'nin lider kadrosu, partinin birlik ve beraberliğinin, ancak, CHP'ye karşı koalisyon oluşturan bu güçlerin mobilize edilmesiyle korunabileceğine inanmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için, CHP'yi bürokrasi üzerindeki etkisi sayesinde hükümeti devirmek istemekle suçlamış ve CHP'nin iktidarı yeniden ele geçireceği" "umacısı"nı yaratmıştır. Demokrasi deneyinin başarısızlığında rol oynayan ikinci faktör, CHP döneminden siyasete atılan ve yarışmacı parti sisteminden çok tek parti sistemiyle uyum sağlayabilecek olan bir sürü kanaat, inanç, ilke ve oryantasyonu ondan miras alan DP liderleriydi. Bunlar, halk tarafından verilen vekaletin hükümet partisine siyasal iktidarı sınırsız kullanma hakkını tanıdığına inanmaktaydılar. Bu tutum, siyasal muhalefet ile devlete ihanet niteliğindeki faaliyetler arasında hemen hemen hiçbir ayrım gözetmeyen Osmanlı-Türk kültürel mirası ile birleşince, meşru muhalefete dar bir hareket alanı bırakmıştır...

Üçüncü ve belki de daha önemli bir faktör, Demokrat Parti ile kamu bürokrasisi arasındaki çatışmaydı. Tek parti sisteminin temel direği olan bürokrasi, çok partili dönemde de CHP'ye bağlılığını sürdürmüş ve DP'nin siyasal iktidarını sağlamlaştırma çabalarına direnmiştir. DP liderlerinin gözünde bu durum "Ulusal iradenin" hoş görülemeyecek biçimde engellenmesine neden oluyordu. Öte yandan bürokratlar, devlet fonlarının siyasal patronaj amacıyla kullanılması girişimlerine karşı "kamu yararı"nı korumayı kendi görevleri sayıyorlardı. Bunlar aynı zamanda DP hükümetinin "hukuk devleti"ne karşı dikkatsiz tavrından ve de laikliğin Kemalist mirasına bir ihanet olarak gördükleri dinci faaliyetlere karşı izlenen daha hoşgörülü politikadan son derece rahatsızlık duyuyorlardı.

Dördüncü faktör, sivil ve askeri tüm bürokratik grupların, Demokrat Parti rejimi döneminde yalnızca bir sosyal statü ve siyasal nüfuz kaybına uğramayıp, yanı zamanda, nispi gelir bakımından da ters yönde etkilenmeleriydi. Demokrat Parti'nin ithal ikamesine dayalı hızlı endüstrileşmeden ve tarımın modernleştirilmesinden oluşan ekonomik politikaların, genellikle dış borçlanma ve enflasyoncu finans politikası yoluyla gerçekleşiyordu. Her ne kadar 1950'lerden nispi olarak yüksek bir ekonomik büyüme oranına ulaşılmışsa da, gelir dağılımı daha adaletsiz hale gelmişti. Enflasyoncu politikalardan en kötü şekilde etkilenenler ise özellikle ücretli kesimlerdi. Bu nedenle 1960 ve sivil bürokratlar arasında kolay bir kabul görmüştür.

Menderes'in liderliğindeki DP, demokrasiyi yaşama geçirmeyi beceremiştir. Akat'ın dediği gibi, "Demokrat Parti hareketinin tek demokrat boyutu, ismidir" her ne kadar Cumhuriyet döneminde siyasal tarihinde ilk kez halk ve özellikle köylü, iktidar üzerinde bir güce sahip olduğunun bilincine varmış ve DP'yi kendisiyle özdeşleştirmiş ise de, DP'nin halkla olan bu bütünleşmesine bakarak bir değerlendirme yapmak

yenlerin ve silahlı kuvvetlerin oluşturduğu "*devletçi seçkinler*" buldukları fırsatları amaçlarına en uygun şekilde değerlendirip, 27 Mayıs 1960'da iktidarı zorla geri alırlar. Şurası açıktır ki, 27 Mayıs darbesi ile gerçekleşen değişim 14 Mayıs 1950'nin adil olmayan rövanşından başkası değildir; iktidar halktan tekrar "*devletçi seçkinlere*" geçer. Gerçekleşen, bir başka ifadeyle, halkın "*beyaz ihtilâline*" karşı "*kırmızı ihtilâldir*"[36].

İhtilâlin aktörleri, iktidara silah zoruyla el koymalarını meşrulaştırmak için hükümete yönelik suçlayıcı iddialarda bulunurlar[37]. Radyoda yayınla-

yanlış olur. Tek parti döneminin siyaseti, halka rağmen, fakat halk için bir siyasetti. Siyasetin halka inerek geniş kitlelere yayılması DP döneminde gerçekleşmiştir. Ancak bunu yeni kurulan çok partili rejimin kaçınılmaz bir sonucu olarak görmek ve abartmamak gerekir. Böyle bir rejimde, elbette ki, siyaset halka inecekti, doğal olanı buydu. Dolayısıyla, buradan yola çıkarak DP'yi gerçek anlamda demokrat bir parti ilan etmek mümkün değildir. DP demokrasiyi hiçbir zaman içine sindirememiştir ve aslında arzuladığı rejim, "parlamentoyu çoğunluğun azınlık üstünde bir mutlak baskı aracı gibi gören bir plebisiter diktatörlük"tür" (Atay, *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, s.80-82).

36 "Türkiye'de halkın kendilerine danışılmadan yönlendirilmesi ve yönetilmesi gereken bir topluluk olduğu inancına sahip olan jakoben-bürokratik tavra karşı "yeter söz milletindir" sloganıyla geliştirilen söylem, halktan gerekli desteği görmüştür. Halk bastığı yerde ot bitmeyen "devletlülere" karşı kendine söz hakkı tanıyan yeni bir hareketin yanında yer almıştır. Ancak bir zamanlar elinde mutlak bir egemenliği bulunduran sivil bürokratlar DP'nin yeni "baldırı çıplak" bürokratlarına karşı bir süre sonra askerî bürokratların da yardımıyla intikamlarını kanlı biçimde almışlardır. Daha sonraki gelişmeler de göstermiştir ki, Osmanlı'da süreklilik arz eden "ulema ile yeniçeri" arasındaki ittifak geleneği zaman zaman nüksetmektedir. Ülkede hâlen kendine "aydın" sıfatını layık gören etkin kesim "jakoben-bürokratik" tavırlıdır. İhtilâlin tutukladığı bir başbakan ve iki arkadaşının idam edilmesi için en fazla gayret gösteren kesim de bunlar olmuştur.(Yeniçeri, "Yönetim ve Bürokrasinin Yozlaşmadaki Rolü").

37 İhtilâlcilerin CHP ve özellikle de İnönü ile ilişkileri her zaman tartışma konusu olmuştur. İnönü'nün darbeden bir süre önce, 17 Nisan'da, bazı generallerle evinde toplantı yapması ve "*Türk devriminin ideallerini korumanın görevleri olduğunu*" söylemesi; ayrıca 18 Nisan'da Meclisteki konuşmasında "*şartlar mecbur ettiğinde ihtilâlin meşru hak*" (Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 101) olduğunu ilan etmesi, muhtemel bir darbeyi desteklediğinin açık delilleri olarak değerlendirilmiştir Bir araştırmacının tespitlerine göre: "[Darbe öncesi ve sonrası gelişmeler] CHP ile darbeyi yapan askerler arasında ideolojik-sınıfsal, başka bir anlatımla, organik bağların bulunduğunu göstermektedir. Hatta, Milli Birlik yönetiminin uygulamaları, 1961 Anayasası'nın getirdiği ilkeler, oluşturulan yeni kurumlar ve değişimlere baktığımızda, 27 Mayıs hareketinin ideolojik temelinin CHP tarafından hazırlandığını göstermektedir. Ancak, bu sınıfsal birliktelik CHP ve İnönü'nün doğrudan doğruya bu eylem içerisinde yer aldığı ve hareketin planlaması sırasında aktif görev yaptığı anlamına gelmemektedir." (Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasi Fikir Hareketleri*, s. 26). Bu konuda Süleyman Demirel'in bir tespiti devletin en üst düzeydeki temsilcilerinden birisinin tanıklığı olarak önemlidir: "*27 Mayıs, Cumhuriyet Halk Partisi'nin rakibi Demokrat Parti'yi orduya ezdirmesi hareketinin adıdır*" (Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 106).

nan ve darbeyi haber veren duyurularında "*Demokrasimizin içine düştüğü kriz nedeniyle, yakınlarda meydana gelen üzücü olaylar dikkate alınarak ve kardeşin kardeşi vurmasını önlemek için Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine el koymuştur*"[38] denilirken, ilk basın bildirilerinde dile getirilen gerekçeleri ise şunlar teşkil eder: "*Devleti, yasaları, adaleti, ahlâkı, kamu çıkarlarını ve kamu hizmetlerini yürütmesi gereken Devlet, aylardır ve hatta yıllardır, sınıf çıkarlarını ve hatta kişisel ihtiras ve iktidarı temsil eden maddi bir güç haline gelmiştir. Bu nedenle siyasi iktidar, ordusuyla, adalet mekanizmasıyla, üniversitesiyle, basınıyla, kamuoyuyla ve Atatürk'ün yarattığı inkılap ve kurumlarla her türlü bağlantıyı kaybetmiştir*"[39]. Ancak bütün bunlara karşılık, "*devletçi seçkinlerin*" darbeyle gerçekleştirdikleri iktidar değişimini meşrulaştırmak için dile getirdikleri en önemli gerekçe "*irticanın yükselmesi*" olur. 1960 yılında siyasi yapıda gerçekleşen yörünge değişiminin "*merkez*" "*kenar*" açısından getiri ve götürüleri şeriat-laiklik tartışmalarının, irtica söylemlerinin toz-dumanında ustalıkla gizlenmeye çalışılır. İrtica kapsamında olmak üzere, DP'ye yöneltilen eleştirilerin temelsizliği veya bir başka ifadeyle irtica söylemiyle bir şeylerin üzerinin örtüldüğünün en önemli delili ise, halka dini anlamda verilen "*tavizlerin*" çoğunun 1946-1950 arasında CHP tarafından verilmiş olmasıdır. Ancak bu noktada CHP hiç suçlanmaz.

Esasında, 27 Mayıs 1960'ta bir ihtilâl ile patlak veren gerilimin arka planında "*merkez*" "*kenar*" ayrışmasının zeminini teşkil eden ve tarafların topluma bakış açısını etkileyen ideolojik farklılık vardır. Türkiye'nin batılılaşma tarihi boyunca, toplumu dönüştürmek için Fransa orijinli jakoben yöntemi kabullenmiş "*devletçi seçkinler*" devletin topluma tahakkümünü öngören merkeziyetçiliği referans almaya devam ederlerken; Anglo-Sakson orijinli siyasal kültürü benimsemiş "*siyasal seçkinler*" ise temel referans olarak toplumun eğilim ve isteklerini kabul eder; devleti bu toplumun hizmetinde bir aygıt olarak tasavvur ederler. "*Devletçi seçkinler*" kendilerini "*merkez*" kabul edip "*kenar*" olarak düşündükleri halkı kendi ideallerine göre "*zorla*" değiştirmeye çalışırlarken, "*siyasal seçkinler*" halkı "*merkez*" olarak görür ve kendilerini bu merkeze göre konumlandırmaya çalışırlar.

"Devletçi Seçkinlerin" Hayal Kırıklığı: 15 Ekim 1961 seçimleri

DP, Ankara Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından, dini siyasete alt ettiği, zümre tahakkümü kurduğu, esas gayesinden ayrıldığı gerekçeleriyle kapatılır. Milletvekillerinin ve önde gelen siyasilerinin tamamına yakını

[38] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 179

[39] Göle, *Mühendisler ve İdeoloji*, s.108

tutuklanır. Artık siyaset sahnesinde DP yoktur. İhtilâlciler "*olağan*" dönemde kendilerinin oluşturduğu Milli Birlik Komitesi'ni partileştirerek iktidarlarını sürdürmeyi düşünürler. Fakat bu düşünce uygulamaya aktarılamaz. MBK üyeliğinden vazgeçerek siyasetin bulanık ortamında yer almaya hiçbir MBK üyesi cesaret edemez. 38 kişiden oluşan MBK üyeliğinin 1/38'lik bile olsa imkân ve şartlarını hiç kimse terk etmeye yanaşmaz. Ayrıca, böylesi bir partinin CHP'nin oylarını düşürmesinden çekinilir[40].

"*Olağan*" döneme geçişle birlikte güdümlü partilerin kurulmasına izin verilmesi kararlaştırılır. Fakat, DP'nin şahsında siyasete damgasını vuran "*kenar*"ı temsil edecek partinin hangisi olacağı konusunda sıkıntı yaşanır. 11 Şubat 1961'de kurulan Adalet Partisi'nin söz konusu parti olabileceği düşünülür[41]. Kontrolü elden kaçırmamak için parti genel başkanını bizzat kendileri belirlerler. Bunun için en uygun kişinin, darbe sürecinde ismi ön plana çıkmamış ve mutedil görünen, her fırsatta "*Benim yerim İsmet Paşa'nın yanındadır*" diyen[42] emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala olduğuna karar verirler. Genelkurmay başkanlığı da yapmış olan Gümüşpala'nın "*kenar*"ın oylarının AP'de yönelmesini engellemeyeceği gibi, onun şahsında AP'yi kontrol etmenin mümkün olacağı düşünülür[43].

İhtilâlin aktörleri, AP'nin politika ve söylemleriyle, DP'ye eğilimli kitleyi yönlendirmeyi arzularlar. Fakat, partinin diğer bir çok önde gelen üyesi, gizli de olsa, gerçekten DP'nin devamı olma arzusu taşımaktadır. Bu yönetimin kontrolüne hakim generalleri kızdırır; DP defterinin kapanmasını isterler. Muhtemel bir oyuna gelmemesi veya başta hedeflenen amaçtan sapılmaması için Gümüşpala'nın uyarılmasının gerektiğine karar verilir. Gümüşpala'nın, "*bir jetle mahvedilmekle*" tehdit edilerek güdümde kalması sağlanır[44]. Ayrıca, Gümüşpala'ya şu hatırlatma da bulunulur: "*AP'nin önümüzdeki seçimlerde iktidara talip olacak iddialı durumu var mıdır, yok mudur bilemiyoruz? Ama iktidara gelmek için, geleceğin sağlam teminatını vermek gerekir sanırım. Bu gün için mühim olan bir partinin Türkiye'nin en büyük partisi olmasından ziyade en güvenilir partisi olmasıdır. Yani kemiyetten ziyade keyfiyet meselesidir Paşam!*"[45].

---

40 Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 96

41 "Adalet Partisi (AP)... Türk siyasi yaşamında benzersiz ve çok önemli bir özelliği vardır: bu partinin genel ideolojisinin ve politikalarının oluşumunda belirleyici olan en baskın faktör, Silahlı Kuvvetler'dir." Cizre-Sakallıoğlu, *AP-Ordu İlişkileri*, s. 29).

42 Arzık, *Demirel'in İçi-Dışı*, s.94.

43 "Eski Bir general olarak aşırı unsurları denetim altında tutacağı umulduğu için Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'yı eski askeri rejim parti başkanlığına teşvik etmişti" (Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 135).

44 Neziroğlu, "Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler 1946-1997", s. 1243

45 Aytekin, *İhtilâl Çıkmazı*, s. 94

Güdümlü partilerin katıldığı ve "*milletin hakiki temsilcisi*"[46] olarak takdim edilen CHP'nin iktidara gelmesini sağlamak için her türlü tedbirlerin alındığı bir sürecin sonunda, 15 Ekim 1961 tarihinde genel seçime gidilir. Seçimin sonucu "*devletçi seçkinler*" için bir hayal kırıklığıdır; ne yaparlarsa yapsınlar "*milletin hakiki temsilcisi*" CHP'ye iktidar yolunu açmayı başaramazlar. Halbuki başta "*CHP liderleri*" olmak üzere "*devletçi seçkinler*" "*seçimleri silme kazanacaklarından emindirler*"[47]. "*Oysa sonuç, her zaman olduğu gibi, bürokratı temsil edenin değil, onun karşısındaki güçlerin zaferi*"[48] biçiminde noktalanır. İhtilâlciler 1961 Anayasası'nın dibacesine "*Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışı ile meşruluğunu kaybeden bir iktidara karşı direnme hakkı kullanılarak 27 Mayıs 1960 devrimini yapan Türk Milleti*" ibaresini koymuşlardı. Fakat ne var ki, "*Türk milleti bu devrimi yapmadığını 15 Ekim 1961 milli birlik komitesi ve hükümetleri döneminde yapılan bir seçimde açıkça ortaya koy[ar]*"[49].

1961 seçimleriyle "*halkı hesaba katan*" DP çizgisinde bir parti tek başına iktidara gelemez; bu açıdan devletçi seçkinlerin girişimleri kısmen de olsa işe yarar. İhtilalcileri memnun edecek tek gelişme budur. Fakat, CHP'nin oyları 1957 seçimlerindeki oranından da aşağıya iner (1957:%41, 1961: %36). DP çizgisinde sayılabilecek partilerin toplam oyları ise artış kaydeder. Halk bir kez daha "*kendisi için ama kendisine rağmen*" yapılan sürece damgasını vurur ve "*devletçi seçkinleri*" hayal kırıklığına uğratır. Bazı asker bürokratlar bunu hazmedemezler. Tekrar darbe yapmayı düşünür ve bu düşüncelerini de 21 Ekim'de yayınladıkları bir protokolle kamuoyuna bildirirler. Amaçları, "*iktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi etmektir*"[50]. Hesaplanmayan gelişmeler bunu engeller. AP'yi kontrol altında tutarak amaçlarını sürdürmeyi daha uygun bulurlar. Bu nedenle, seçim sonrasında AP üzerindeki kontrol ve baskıları güçlü şekilde devam ettirirler. İstenmedikleri üyeleri AP'den attırırlar. Bu bağlamda Nuri Başer ile Orhan Apaydın orduya hakaret ettiği iddiası ile partisiyle ilişiği kesilen iki siyasetçi olur.

1964 yılında, işler yolunda giderken, hiç beklenmedik bir gelişme yaşanır; Gümüşpala 5 Haziran 1964'te ölür. "*Devletçi seçkinlerin*" bütün planları bir kez daha alt-üst olur. Partiye vakit kaybetmeden yeni başkan arayışına girilir. Parti içinde parti genel başkanlığına aday olarak Saadettin Bilgiç ve Ali Fuat Başgil'in isimleri ön plana çıkar. Her ikisi de ihtilâlciler

[46] Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, s. 23
[47] Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 135
[48] Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 414
[49] Bilgiç, "Demokrasiye Müdahaleler", s.1203
[50] Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 132

tarafından kontrollerinde ve yönlendirilmelerinde sorun çıkabilecek isimlerdir. Bir ara emekli general Tekin Arıburun'un ismi düşünülür; ancak asker kökenli olması nedeniyle 1964 yılı şartlarında seçtirilmesinin zor/sorunlu olacağına karar verilir. AP genel başkanlığı için isimlerin ortaya atıldığı ve her biri için bir "*eksiklik*", "*kusur*" bulunduğu sırada yeni bir isimle karşılaşılır: Süleyman Demirel. Siyasetteki çizgisinin "*sorunsuz*" olacağı düşünülen Süleyman Demirel'in ismi ön plana taşınır ve Süleyman Demirel, kendi ifadesiyle "*Milletvekili olmadan Meclis kürsüsüne çıkmış tek adam*"[51] olarak parti genel başkanı seç(tir)ilir.

Bütün bunlara, siyaseti dizayn etme çabalarına rağmen "*devletçi seçkinler*" büyük hayal kırıklıklarından bir diğerini 1965 seçimlerinde yaşarlar. AP %52 oy oranıyla tek başına iktidara gelir. "Halk... [devletçi seçkinlerin partisi olan] CHP'nin hükümet olmaması için sistemin değişik versiyonu olan AP'yi bir "*güvenlik kuşağı*" olarak kabul edip destekler"[52]. "*Merkez*", "*kenar*" arasında bazen açık ama çoğu zaman üstü kapalı "*savaş*" bir kez daha "*merkezi*" hayal kırıklığına uğratacak şekilde sonuçlanır. "*Kenar*" CHP'de sembolleşen "*devletçi elitlerin*" yerine; güdümlü dahi olsa AP'yi tercih eder; aynen 1930'da Serbest Fırka veya 1950'de DP'yi tercih ettiği gibi.

Bir Geleneğin İnşası: Tehdit ve Darağacı

"*Kenar*"ın kendisini her seferinde birilerinin önüne "*kurtar bizi*" diye atması, Türkiye siyasetinin tipik ve neredeyse hiç değişmeyen temel özelliklerinden birisini oluşturur. İşin garip tarafı, çoğu zaman, "*kenar*"ın "*kendisini kurtarmak*" için yönetime gelenlerden kurtulmak amacıyla bir başka ve yeni "*kurtarıcıya*" sığınmak zorunda kalmasıdır. Çünkü, "*kurtarıcılar*" genellikle kurtarıcılık görevini yapmaz veya yapamazlar."*İktidarı*" elinde tutan "*merkez*", her seferinde "*kurtarıcıları*" etkisiz hale getirmeyi veya kendi yanlarına çekmeyi büyük ustalıkla başarır. Bu başarıda "*merkez*"in gücünden çok, "*kurtarıcılar*"ın zayıflıklarının önemli bir yeri vardır; en azından bugüne kadar bu böyle olmuştur. "*Kurtarıcılar*", iktidar aygıtını elinde tutan "*merkez*" karşısındaki "*paranoyak*" özellikler arz eden yenilmişliği kabullenmiş, ürkek, edilgen psikolojileriyle peşinen yenilirler. "*Merkez*"in, "*medya*" ve "*aydınlar*" aracılığıyla sürdürdüğü "*ayak oyunları*" sonucu kolayca hazırlar: "*yapay gündemler*", "*irtica söylemleri*", "*suikastlar*" ise hemen her zaman "*ayak oyunları*"nın değişmeyen malzemelerini oluşturur. Darağacı da yine bu aşamada Türk siyasi tarihindeki sıklıkla gündeme gelen işlevsel yerini alır.

---

[51] Arzık, *Demirel'in İçi-Dışı*, s.94

[52] Canoğlu, "Halkın İktidar Yürüyüşü", s. 14

1950'li yılların "*devletçi seçkinleri*" iktidarı ellerinden çekip alan "*siyasal seçkinlere*" öylesine öfkelidirler ki, öfkelerini kurdukları darağaçlarıyla açığa vurmakta bir sakınca görmez ve Başbakanı, uydurdukları ve uydurulmuş biçimiyle bile ele-avuca gelmeyen gerekçelerle idam etmekten çekinmezler. Ancak zaman gösterir ki, 27 Mayıs sonrasında kurulan darağaçları, sırf o günün öfkesini bastırmak için değil, sonrası zamanlarda işlev görsün diye gündeme getirilmiş veya asıl niyet bu değilse bile bu yönde işlev görmüştür. Şöyle ki, yeri geldikçe ipinde bir başbakanın asılı olduğu darağacı "*siyasal seçkinlere*" hatırlatılarak kendilerine çeki-düzen vermeleri istenir. Bu konuda sadece şu iki örnek bile darağacını hatırlatan tehdit geleneğinin Türkiye siyasetinde ne kadar önemli bir yer elde ettiğini göstermesi açısından önemli ve yeterlidir: Örneklerden birincisi Süleyman Demirel'le ilgilidir. "*Devletçi seçkinlerin*" istek ve destekleriyle siyasete en üst basamaktan başlayan ve "*devletçi seçkinlere*" "*itaatkâr*" olacağına dair "*yemini billah*" eden[53] Süleyman Demirel, "*yanlış*" yapıp "*kenar*"a meyletmemesi için siyasi hayatının ilk aşamasında oldukça etkili bir şekilde uyarılır. Tarih 1965 seçimlerinin öncesi, yer Giresun'da bir miting alanıdır. Süleyman Demirel, Giresun'daki miting sırasında uyarılışını Abdi İpekçi'ye şöyle anlatıyor: "*Giresun'da ben kürsüden inerken... bir kağıt getirip verdiler: "Menderes'i astık, seni de asarız". Kağıt buydu. Yani ne çeşit tehditlerin yöneltildiği bir atmosfer içerisinde seçim yapıldığını anlatmak için bunları söylüyorum. Biz böyle bir atmosferde vazife aldık*"[54]. İkinci örnek ise Turgut Özal'la ilgilidir. Başbakan Turgut Özal'ın Kasım 1989'da Türkiye'nin ilk sivil kökenli cumhurbaşkanı olması ve "*kenar*"a göre bir söylem geliştirmesinden dolayı, daha önce bir çok kez olduğu gibi, bir kez daha uyarılır. Uyarı 12 Eylül dönemi sıkıyönetim komutanlarından Emekli Korgeneral Nevzat Bölügiray aracılığıyla gerçekleştirilir. Bölügiray bir durum tespiti yapıyor görünen sözleriyle uyarı görevini yerine getirir: "*Hani on yılda bir ihtilâl oluyor deniliyor ya, bunlar durup dururken olmaz... Çok ilginçtir. Sanki Özal Menderes'in yolunu ezberlemiş ve aynı yolu izliyor gibidir*"[55].

İktidar - Hükümet Ayrışması ve Siyasal Alanın Daraltılması

1960'ta iktidar el değiştirir ve tekrar "*devletçi seçkinlerin*" eline geçer. Fakat, iktidarın yeni sahipleri, eski alışkanlıklarını terk etmeleri gerektiğinin, dünya ölçeğinde gerçekleşen ve "*kenar*"ı hesaba katan anlayışların

[53] Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s. 220,221
[54] İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 12,13
[55] Batuk, *Doruk Operasyonu*, s. 71

etkisiyle artık "*kenar*"ı göz ardı edemeyeceklerinin farkındadırlar. Zira, son 10-20 yılda hem içeride hem dışarıda çok şeyler değişmiştir; demokrasi söylemi iyiden iyiye kuvvetlenmiştir. Üstelik, silah zoruyla iktidardan itekleyip düşürdükleri rakiplerinin yerine otururken, on yıl içerisinde güçlenmiş bu rakiplerinin bir gün yine iktidar koltuğuna oturabileceklerini hesaba katmak zorunda olduklarını da bilmektedirler. Bu nedenlerle, "*devletçi seçkinler*" iktidarı tekrar ellerinden kaçırmamanın en kestirme çözümünü, Türkiye'ye özgü bir durum olarak anlam kazanan "*iktidar*" ile "*hükümet*"i birbirinden ayırmakta bulurlar. "*Biz bize benzeriz*" sözünde anlam kazanan ve tamamıyla Türkiye'ye özgü olan durum bir kez daha kendini açığa vurur. Planlanan "*iktidar-hükümet*" ayrımına göre, "*devletçi seçkinler*"in dışında yer alan birileri "*hükümet*" olsalar bile "*iktidar*" olamayacaklar; "*devletçi seçkinler*" ise "*hükümet*" olamasalar bile "*iktidar*" olmaya devam edeceklerdir. Bir başka ifadeyle, "*devletçi seçkin*" olmayanlar hükümet olsalar bile muktedir olamayacaklar; "*devletçi seçkinler*" ise hükümet olamasalar bile muktedir olmaya devam edeceklerdir. Bu doğrultudaki gerekli girişimlere vakit kaybetmeden başlanır. Bir dizi yasal ve siyasal düzenleme gerçekleştirilir. Bunu sağlayacak temel araç ise Anayasa olur. "*Devletçi seçkinler*" "*iktidar*"ı sadece kendilerine ait kılacak ve bunun sürekliğini sağlayacak yasal düzenlemelerin ilk adımını 1961 Anayasası ile atarlar. 1961 Anayasası ile siyasetin, hukukun, ekonominin ve eğitimin karar mekanizmaları "*hakimiyet-i milliyenin*" iradesini temsil eden TBMM'nin etki alanının dışına taşırlar. 1961 Anayasası'nın "*siyasal seçkinlere*" siyaset alanını daraltan girişimleri sonraki dönemlerde de titizlikle devam ettirirler.

1961 Anayasası, Diyanet İşleri Başkanlığına verdirilen "*Anayasa dinimize uygundur*"[56] "*fetvasıyla*" 9 Temmuz 1961'de referanduma sunulur. Anayasa görünüşte bir çok yeni özgürlük getirir; ancak, gerçekte bunlar sadece vitrinde yer alan şeylerdir. Arka planda "*merkez*"in iktidarı daima kontrol altında tutacağı her türlü önlem titizlikle alınmıştır. Fakat, "*eski tek parti düzenine dönülmesinden korkan*"[57] halk, büyük oranda vitrine aldanmaz ve aleyhinde faaliyetlerin yasaklandığı lehinde konuşma ve yazıların serbest bırakıldığı bir tanıtım döneminin sonunda gidilen referandumda % 38,3'lük oy oranıyla Anayasa'yı reddeder. Referanduma katılmayanların oranı ise %17'dir. Her ne kadar bu oylar Anayasa'nın kabulünü engelleyemese de, halkın jakoben yöntemlere tepkisini göstermesi açısından büyük önem ifade eder.

[56] Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 416

[57] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.182

1961 Anayasası, görünüşteki "*özgürlükçü*" özelliklerine rağmen, devletçi seçkinlerin vesayetçi zihniyetinin "*kitabına uydurulmuş*" hukuki bir ifadesini sembolize eder. Anayasa'nın ruhu, seçilmiş iktidarların asker ve sivil bürokrasi (yüksek yargı dahil) subaplarıyla frenlenmesi asasına dayanır; ihtiyatlı bir demokrasi öngörülür[58]. Anayasa'nın imkânlarıyla, "*siyasi seçkinler*" ne kadar güçlü bir şekilde iktidara gelirlerse gelsinler, "*devletçi seçkinler*"in iktidarın kontrolünü ellerinde tutmalarını sağlayacak mekanizmalar ustalıkla inşa edilir. Bunu sağlamak için Anayasa mahkemesi ve Danıştay gibi örgütler, yasama organı olan Meclisin yanına egemenliği kullanmanın kontrol mekanizmaları olarak inşa edilir. Bunlar aynı zamanda yürütme organı üzerinde etkin bir yasal denetim kuracak şekilde dizayn edilirler. Milli Birlik Komitesi üyeleri senatör yapılır, darbe dönemindeki MBK uygulamalarının Anayasa'ya aykırılığının iddia edilemeyeceği ve gayri meşru iktisaplar için dava açılamayacağı anayasal bir temele kavuşturulur. Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı'ndan alınarak Başbakanlığa bağlanır.

Tüm bunlara rağmen, bu dönemle özelikle sivil bürokrasinin eski otonomisine kavuştuğunu söylemek oldukça güçtür. İhtilalin aktörü olan askeri bürokrasi, çeşitli yasalarla maaş ve diğer olanaklar yönünden (OYAK'ın kurulması gibi) sivil bürokrasiden farklı bir konuma gelir; statü ve ekonomik durumu iyileştirilir. Maaş artışları, derece yükseltmeleri gerçekleştirilir. Başkentin en gözde semtinde, Çankaya'da, paşalar için lüks villalar inşa edilir. Generallerin (veya emekli subayların) bürokrasinin, özel yada kamu kuruluşlarının yüksek kademelerinde veya yurt dışında elçi olarak görevlendirilmelerinin kapısı açılır. Başta bankalar olmak üzere, özel şirketlerin veya bazı kamu kuruluşlarının yönetim kademelerinde yüksek maaşlarla emeklilik sonrası istihdamları gerçekleştirilir. Bu durum "*asker bürokratların*" yeniden Türk toplumu içinde ayrıcalıklı bir konuma gelmelerini sağlar[59]. OYAK ise kurumsal olarak gerçekleştirilen önemli yeniliklerin arasında ilk sıralarda yer alır. Bir yardımlaşma sandığı niteliğinde kurulan OYAK, kısa sürede Türkiye'nin en büyük şirketleri arasında seçkin yerini alır. Üyelerine son derece avantajlı ekonomik imkânlar sunar.

Ayrıca "*askeri bürokrasinin siyasal iktidara karşı etkin bir otonomiye sahip olması(na)*" yönelik düzenlemeler gerçekleştirilir. Askeri irade, yasama ve yürütmenin üzerinde olmak üzere, Milli Güvenlik Kurulu adıyla "*milli güvenlikle*" ilgili her şeyde söz sahibi anayasal bir kurum olarak inşa edilir. Burada "*milli güvenlik*"in kapsamı son derece önemlidir; çünkü, her

[58] Erdoğan, *Siyasal Sistem, Devlet ve Rejim*, s. 803

[59] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 173-205

şey ona kolaylıkla dahil edilebilecek bir içerikte anlamlandırılır: "*Paşalara.. hemen her konuda söyleyecek bir şeyler*"[60] sağlar. Dönemin önde gelen komutanlarından Orhan Erkanlı'nın sözleri, "*milli güvenlik*" gerekçesiyle askeri iradenin sivil iradenin alanını daraltmasının itirafı niteliğinde olur: "*Bu ülkede pirinç fiyatlarından karayollarına ve turistik yörelere kadar ulusal güvenlikle ilgili olmayan tek bir sorun yoktur*"[61].

27 Mayıs'ın generalleri, Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesini sağlayarak, siyasetteki etkilerini sürdürmeyi planlarlar. Siyasetçilerin önemli oranda desteğini arkasına almış Ali Fuat Başgil'i oyunun devamına engel olarak görürler. Tahminlere göre, Ali Fuat Başgil'in seçilme ihtimali son derece yüksektir. Başgil'e gerekli uyarılar yapılır ve adaylıktan çekilmesi sağlanır. Milli Birlik Komitesi üyesi ve dönemin Devlet Bakanı General Sıtkı Ulay'ın yıllar sonra açıkladığına göre, adaylıktan çekilmesi için Başgil ölümle tehdit edilmiştir[62]. Ayrıca, Gürsel'in kazanmasını sağlamak için oylamalar sırasında TBMM'nin içi ve dışı Silahlı Kuvvetler Birliği üyesi silahlı subaylar tarafından kuşatılır, Garnizondaki birlikler alarma geçirilir. Meclis'teki 26 Ekim 1961 tarihli oylamada kapılar dışarıdan kilitlenir ve oy tasnifinden önce kimsenin dışarı çıkmasına izin verilmeyeceği bildirilir. Oylama sonunda 607 üyenin 434'ünün oyunu alan Cemal Gürsel cumhurbaşkanı seçilir. Cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili asıl ilginç gelişme ise Gürsel'in cumhurbaşkanlığıyla ilgili sözlerinde açığa çıkar: "*Vakıa sıhhatim müsait değil ve başkanlığı da arzu etmiyorum ama çaresiz bu yolda sonuna kadar çalışacağım*"[63].

Siyasetin Yeniden Dizaynı: 12 Mart ve Sonrası

Bütün tedbirlere, düzenlemelere ve "*anayasal kurumlar*" aracılığıyla gerçekleştirdikleri müdahalelere rağmen işlerin istedikleri/arzuladıkları gibi gitmediğini gören "*devletçi seçkinlerin*" asker kanadı, siyasete ve topluma bir kez daha müdahale ettiği zaman takvimler 12 Mart'ı göstermektedir. Bu müdahale ile 1960'lı yıllarda siyaseti dizayn etme çabalarının bazı yanlışlıkları giderilir, eksiklikler tamamlanır ve sonuçta siyaset meydanı "*siyasetin seçkinleri*" için son derece daraltılmış bir hale getirilir.

1971 müdahalesi sonrasında, 1961 Anayasası'na göre kurulmuş ve dolayısıyla tamamen yasal olan partilerin, sendikaların ve siyasi derneklerin üyeleri mahkemelere çıkarılır, mahkum edilir ve vatandaşlara ait özgürlüklerin sınırları yeniden tanımlar. 1970'li yıllar, güçsüz bırakılmış,

[60] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.183
[61] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.184
[62] *Milliyet*, 27 Mayıs 1986
[63] *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1961

siyaset alanı iyice daraltılmış "*hükümetler*" dönemini oluşturur. On yıl içinde, ortalama sürelerin bir yılı dahi bulmayan on iki hükümet kurulur. "*Devletçi seçkinlerin*" daralttığı ve hükümetleri kıpırdayamaz hale getirdiği ortamda ülke terör ve karmaşa ortamına sürüklenir. "*İktidar*" kendi inşa ettiği sürecin varıp dayandığı durumdan şikayetçi olur ve 12 Eylül sabahı "*oyunu*" tekrar durdurur.

12 Eylül darbesi sonrasında, darbe liderleri, siyasi iktidarın güçlendirilmesi gerektiğinden ve bu yönde düzenlemeler yapılacağından bahsederlerken, aynı zamanda "*iktidar*" olarak bir itirafta da bulunmuş olurlar. Bu itirafla, bir çok toplumsal kurum ve siyasal alanı siyasi iradenin sorumluluk alanının dışına taşımakla "*hükümetleri*" ne kadar çaresiz bıraktığını dile getirmiş olurlar. 12 Eylül sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası'nda, bu eksiklik tamamlanarak siyasi iktidar geçmişe oranla kısmen güçlendirilir. Çünkü, neredeyse hiçbir şekilde iradesi olmayan hükümetlerin sorun doğurduğu anlaşılmıştır. 12 Eylül anlayışına göre, hükümetin kısmen iradesi olmalıdır. Sınırlı olan iradenin "*iktidar*" aleyhine sürüklenmesini önlemek için de gerekli tedbirler alınır ve yürütmenin Cumhurbaşkanlığı kanadı yeni ve önemli yetkilerle donatılır.

12 Eylül İktidarı

Elbette ki, siyasetin yapısal gerçekleriyle örtüşmeyen ve yapay bir şekilde inşa edilen iktidar-hükümet ayrımı, sorunsuz bir şekilde işlemez. Türkiye'nin son otuz yılı iktidar-hükümet ayrımının getirdiği gerilimlere göre şekillenir. Türkiye bu süreçte hep dünü özler konumda sorunlar bataklığında debelenen ve debelendikçe batan bir ülke görünümü sergiler. "*İktidar*", yaşanan sorunların kendisiyle ilişkilendirildiğini ve bunun zararını göreceğini fark ettikçe, kısa süreli de olsa topluma hoş görünme çabası taşır; topluma gülen yüzünü gösterir. Bu anlamda, 12 Eylül darbesinin getirdiği bazı düzenlemeler özel bir öneme sahiptir.

12 Eylül döneminde, iktidar kadrosunun tepesindeki Kenan Evren, önce darbe lideri sonra da Cumhurbaşkanı sıfatıyla topluma sıcak mesajlar verir, toplumun gönlünü kazanmayı önceliyor görünen bir tavır sergiler. Türkiye, ilk defa Kenan Evren'in şahsında, bir Cumhurbaşkanının toplumun hassasiyetlerini ve beklentilerini dikkate alan bir yaklaşımına şahit olunur. O güne kadar "*devletçi seçkinlerin*" en önemli ideolojik referansı olan "*laiklik*" anlayışında bile bazı değişikliklere gidilir. Din ve dinin bir çok sembolü, gelenekselleşmiş "*irtica*" söylemini depreşmesine neden olmaz; Kenan Evren miting alanlarında ayetler okur; ulul-emre itaatin

farziyetinden bahseder[64]. 1982 Anayasası'na din derslerini zorunlu hale getiren bir maddenin eklenmesiyle birlikte Cumhuriyet tarihinde, yine ilk kez olmak üzere, bir Anayasa maddesi ile din dersi okutulmaya başlanır. Türk-İslam sentezinin kullanılarak Türkiye'nin bütünlük ve istikrarının korunmasının hedeflenmesi de bu dönem politikalarının özellikleri arasında yer alır. Devlet radyo ve televizyonundan, Mevlevilik gibi tarikatların söylemleri yer bulmaya başlar. Bir devlet büyüğünün vefat eden yakını bir tarikat şeyhinin kabrinin yanına gömülmesi "*devlet*"in onayıyla gerçekleşir; bununla "*devletin hoşgörüsü ile dindarlaşma*" diye adlandırılabilecek bir anlayışın yaygınlaşmasına imkân sağlanır.

Toplumun hassasiyet ve beklentilerini dikkate almadan hiçbir zaman siyaset sahnesine çıkamayacağını, sahne önüne çıkınca da toplumu dikkate aldığını göstermek zorunda olduğunu anlayan "*devletçi seçkinler*", 12 Eylül ile daha önceki tutum ve tavırlarından son derece farklı ve hatta tüm onlara ters bir görünüm sergilerler. Fakat, "*devletçi seçkinler*"in asker kanadı, her ne yaparlarsa yapsınlar, silahla çıktıkları siyaset sahnesini "*seçilmişlere*" bırakmak zorunda olduklarını, sergiledikleri görünümün sahnede uzun süre kalmalarına imkân sağlamadığını bilmektedirler; çünkü "*meşruiyetin*" önemli bir aracı olan "*sandıktan*" çıkmamışlardır. Bu nedenle, sahneyi "*sandıktan çıkanlara*" bırakarak giderlerken, siyaset sahnesini ve aktörlerin rollerini dönemin şartlarına göre yeniden dizayn ederler. Bunu yaparken de, 1970'lerin iradesiz hükümetlerinin neden olduğu olumsuz şartların bir daha yaşanmaması için, görece güçlü hükümetlerin teşkil etmesini isterler; siyasiler için siyaset alanını biraz genişletirler. Tercih ettikleri bu yöntemin, ya kendi aleyhlerine işleyeceğini düşünemezler, ya da çok daha sofistike bir yaklaşımla siyasete ve topluma en radikal şekilde bir sonraki müdahalenin gerekçesini oluşturmak için böylesi bir süreci kabulleniyor görünürler. Kendi elleriyle hazırladıkları süreçte yaşanan her günle birlikte, ayrıcalıklı konumlarının tehlikeye girdiğini ve sınırsız sayılabilecek imkânlarının kısıtlandığını görürler. "*Siyasilere*" verilen "*imkânların*" Turgut Özal tarafından sonuna kadar kullanılması, "*devletçi seçkinlerin*" temel sorunu haline gelir.

[64] Kenan Evren o günlerdeki "İslamî" söyleminden bazı örnekler ve bu konudaki savunmaları şöyledir: "*Ayet okumak laikliğe aykırı değil ki*" (*Milliyet*, 1 Mayıs 1990); "*Ben Cumhurbaşkanıyken halka müslümanlığı anlattım...Bunları kim söyleyecekti halka? Nereden öğreneceklerdi?*" (*Milliyet*, 10 Mayıs 1990); "*Dinimizde ve Kur'an'ı Kerimimizdeki bazı hadislerin, ayetlerin yanlış anlaşılması yüzünden vatandaşlarımız yanlış yollara sapıyorlar*" (Mutlu, *İslam, Laiklik ve Kenan Evren*, s. 23). "*Madem ki Müslümanız, Kur'an'a inanıyoruz, o zaman Kur'an'daki ayetlere de uymamız gerekir diye düşünüyoruz*" (Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.4, s.369).

Özal Dalgası

1983 genel seçimlerini Turgut Özal liderliğindeki ANAP'ın kazanmasıyla, 12 Eylül'ün geleneksel devletçi politikalarla çatışan uygulamalarının alanı ve oranı artarak devam eder. Yaşanan her gün "*devletçi seçkinlerin*" hareket alanlarını daraltırken, "*seçilmişlerin*" harekat alanını genişletir; sınırlı oranda muktedir olması planlanmış hükümet, muktedir iktidara birçok konuda kafa tutar hale gelir.

1983-89 döneminde "*seçilmişlerin*" "*devletçi seçkinler*" karşısında güçlenmesinin ve harekat alanlarının genişlemesinin araçlarından birisi Kanun Hükmündeki Kararnameler olur. Kanun Hükmündeki Kararnameler, "*devletçi seçkinleri*" devre dışı bırakmanın yanı sıra, yasama faaliyetlerinde "*devletçi seçkinlerin*" devlet aygıtındaki eli olan bürokrasiye bağımlılığı azaltırken, kanunların bürokrasinin çarkları arasında sürüncemede kalmasını engeller ve yasamayı hızlandırır. Ayrıca, "*devletçi seçkinlere*" güç sağlayan bütçe ve planlama denetiminden kurtulmak için "*bütçe dışı fonlar*" teşkil edilir. "*Siyasal seçkin*" olan "*seçilmişler*", bütçe dışı fonlar aracılığıyla, icraatlarında "*devletçi seçkinlerin*" devlet mekanizmasındaki uzantısı olan bürokrasinin denetiminden bağımsız kalma imkânına kavuşurlar. Tüm bunlar nedeniyle "*siyasal seçkinler*" 1980'li yıllarda oldukça geniş bir siyasal alana kavuşurlar.

28 Şubat'ın önemli bir nedeni olarak, 1983-89 döneminde "*devletçi seçkinlerle*" "*seçilmişlerin*" ilişkilerinde gerçekleşen oluşumlar son derece önemlidir. Bu dönemde askeri bürokrasi, Cumhuriyet tarihi boyunca belki de ilk defa, siviller tarafından kısmen de olsa kontrol edilmeye başlar; askeri bürokrasi "*seçilmişlerin*" iradesine boyun eğmek zorunda kalır. Özal, gerek başbakanlığı, gerekse cumhurbaşkanlığı dönemlerinde orduyu tartışmaya açmanın yanı sıra, geleneksel hiyerarşisini sarsacak şekilde ordu içindeki atamalara da müdahale eder. Yine bu dönemde ilk defa bir Genel Kurmay Başkanı iradesini siyasilere kabul ettirememesi nedeniyle istifa etmek zorunda kalır. Cumhurbaşkanı Özal'ın askeri bir kıtayı şortla denetlemesi ve askerleri bu kıyafetle selamlaması ise "*seçilmişlerin*" askerin değerlerini isterlerse dikkate alacaklarının mesajını verirken, iradenin "*seçilmişlerde*" olduğunu gösterir. Bu yıllarda askeri iradenin özelde siyasiler, genelde siviller karşısındaki bu gerileyişinin yanı sıra, askerin siviller karşısında teknik ve bilimsel açıdan da bir gerileyişi söz konusu olur. Nitekim, 28 Şubat 1997 tarihinde başlayan süreçte askerin siyasi yaşama dolaylı ama etkin biçimde katılmasına rağmen doğrudan darbe yap(a)mamasının önemli nedenlerinden birisini, Özal döneminden sonra askerin

bilimsel ve teknik açıdan sivillerin çok gerisinde kalmasında aramak gerektiği bir görüş olarak ileri sürülmüştür[65].

Özal ANAP'ının hükümet olduğu yıllarda, "*devletçi seçkinlerin*" fiili harekat alanlarının daraltılmasıyla kalınmaz, aynı zamanda "*devlet*"e yönelik önemli bir tartışma ortamı da oluşturulur. O dönem ANAP'ının propagandalarında ve uygulamalarında "*devletin millet için varolduğu ve onun hizmetinde bulunması gerektiği*" düşüncesi sıklıkla gündeme getirilir. Devletin insanlar için varolan bir cihaz, bir araç olduğu teması işlenir. Devletin görevinin esas itibariyle, "*bireylerin önündeki engelleri kaldırmaktan*", "*bireylerin önünü açmaktan*" ibaret olduğu savunulur. "*Devlet*"in, kendi içinde bir değer olarak görülmeyip, müteşebbis bireylerin denetimi altına alınması gereken "*teknik bir aygıt olarak*" kavranması gerektiği dillendirilir. Türkiye'nin gelenekselleşmiş anlayışına aykırı bir şekilde "*seçilenler*"in "*atanmışlar*"a öncelenmesi gerektiği savunulur. Özal, "*seçilmişlerin etkin olması*" gerektiği düşüncesini sağlayabilmek için, hemen hemen konuyla ilgili bütün konuşmalarında, 1924 Anayasası'na gönderme yapar. 1924 Anayasanın "*Egemenlik kayıtsız şartsız milletidir*" ve "*TBMM milletin tek ve gerçek temsilcisi olup, millet adına egemenlik hakkını kullanır*" maddeleri, Özal'ın öncelediği metinler olur.

Esasen, sistemin cumhurbaşkanına biçtiği rol -sıfatın çağrıştırdığı gibi- "*cumhur*"un sözcüsü olması değil, devletin bekçisi olmasıdır. Sistem cumhurbaşkanlarından "*halk(ın) adamları*" olmalarını değil "*Devlet(in) adamı*" olmalarını istemiştir. Anayasa'nın cumhurbaşkanları için öngördüğü "*tarafsızlık*" da bu çerçevede olmak üzere devletten yana olmak demektir. Ancak, uzun yıllar demokrasi mücadelesi vermiş, miting meydanlarında geniş halk kitlelerine hitap etmiş, tüm Türkiye'yi en küçük yerleşim birimine varıncaya kadar dolaşmış, toplumun nabzını, ihtiyaçlarını ve beklentilerini yakalamış bir siyasetçi olan Özal, cumhurbaşkanlığı makamına devletçi değil siyasetçi kimliğini taşır; "*devlet(in) adamı*" değil, "*halk(ın) adamı*" olmayı tercih eder. Yaklaşım ve uygulamalarıyla Cumhurbaşkanlığı'nı ciddi biçimde "*halk*"lılaştırır. Çankaya Köşkü haftada bir gün halka açılır ve bu köşkün bahçesinde kimliğine bakmaksızın her tür vatandaşın sorunlarıyla ilgilenilir. Özal'la birlikte, toplumun bazı dini hassasiyetlerini dikkate alan ve uygulamalarına katılan birisi Çankaya'da ikamet etmeye başlar. Çankaya, tarihinde ilk defa, sadece sivil birisini değil[66], aynı zamanda namaz kılan, oruç tutan sivil birisini ağırlar.

[65] Bu tespit Emekli Binbaşı Osman Metin Öztürk'e aittir ve CNN'in kendisiyle yaptığı bir röportajda ifade etmiştir

[66] Esasen ilk sivil Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dır. Ancak, onun sivilliği daha çok resmi askeri kimliği olmaması anlamındadır; yoksa Milli Mücadele yıllarındaki ve Tek Parti

Hükümetlerin, konumları gereği toplumu dikkate almak zorunda kalmalarının yanı sıra, hükümetleri kontrol etmek için güçlendirilmiş 12 Eylül dönemi Cumhurbaşkanlığı'nın da Özal'ın şahsında toplumun hassasiyetlerini dikkate alır hale gelmesi, "*devletçi seçkinler*" tarafından daha önce öngörülmemiş "*patolojik*" bir sorun olarak algılanır. Bu "*patolojik*" sorun gittikçe büyür. Devletin her kademesinde "*çarıklıların*" çocukları boy göstermeye başlar. Bakanlıklar, Üniversite yönetimleri, mülki amirlikler, daire başkanlıkları..."*çarıklıların*" çocuklarını ağırlar hale gelir. Hakim psikoloji "*çarıklılardan*" yana olur. "*Devletçi seçkinler*" bile bir çok durumda konuşmalarına "*Aslında ben de Müslümanım*" cümlesiyle başlamak zorunluluğu hissederler. Onlar bu sözleriyle "*toplum benim seçkinci görünümüme bakmasın, ben de toplumun değerlerini, hassasiyetlerini dikkate alan birisiyim*" mesajını vermek isterler. Bunların yanı sıra ekonomik güçte de önemli bir merkez kayması yaşanır. "*Anadolu kaplanları*" "*iktidarın*" ekonomik gücünü zorlamaya, ekonomik kaynaklarına ortak olmaya başlar.

"Devleti Kurtarma" Girişimi Olarak 28 Şubat

1990'ların ilk yıllarında gelinen nokta itibarıyla psikolojik üstünlük toplumdadır; toplumun temsilcileri olan "*seçilmişler*"dedir. "*Devletçi seçkinler*" önemli düzeyde prestij kaybına uğramışlar; geniş imkânlarla ve sorumsuzlukla donanmış konumlarını sürdürmede ciddi kaygılar yaşar hale gelmiş durumdadırlar. Bir süredir, toplumun iradesini temsil eden kartopu gittikçe büyümekte, önüne çıkan engelleri bir bir aşmaktadır. Kısacası; "*devletçi seçkinlerin*" "*devleti*" ciddi sarsıntı yaşamaktadır. İşte bu noktada Turgut Özal ölür. Dünün "*seçilmiş*"liği nedeniyle yüzü bir oranda da olsa topluma dönük Süleyman Demirel, Çankaya'ya yerleşir ve yeni misyonunu açıklar: "*Ben devleti kurtarmaya geldim*"[67].

"*Devleti kurtarma*" misyonunun nasıl gerçekleştiğini anlamak için 28 Şubat sürecine bakmak gerekiyor. Sürecin önemli aktörlerinden birisi Süleyman Demirel'dir. Onu dikkate almadan süreci anlamak imkansız denecek kadar zordur. Onu, kendisine ait olan ve özdeyişleşmiş "*dün dündür bugün bugündür*" sözünün somut temsilcisi olarak dikkate almak ise bir zorunluluktur. "*Eski*" ve "*yeni*" Demirel'in şahsında gerçekleşen değişimin boyutunu tespit edebilmek için farklı zamanlara ait şu iki durumu hatırlamak yeterli olacaktır: *Tarih 28 Mayıs 1990*: Demirel, Genelkurmay Başkanı'nın konumu ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirir: "*Genelkurmay Başkanı'nın yeri aslında Milli savunma Bakanı'nın altındadır. Bu bir Anayasa*

Dönemindeki konumuyla bir "*asker*" olmuştur.

67 Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", s. 883

meselesidir. Bugünkü Anayasa'ya göre Genelkurmay Başkan'ının kime bağlı olduğu da belli değildir. Başbakan'a karşı sorumludur diyoruz. "Bağlıdır" yok. Hangi dünyanın hangi memleketinde Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı ile brifing yapar, her hafta Cumhurbaşkanı'nı ziyaret eder? Yani siz sivil toplum, sivil idare istiyorsanız Batı'daki sivil toplumun, sivil idarenin kurallarına geleceksiniz... Biz de bunu yapmaya çalışıyoruz, yeniden yapılanma şarttır"[68]. *Tarih 14 Ocak 1993*: Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasına ilişkin yasa önerisi TBMM Milli Savunma Komisyonu'na geldiğinde Başbakan Süleyman Demirel'in isteği üzerine reddedilir.

Şimdi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in öncü çabalarıyla veya katkılarıyla "*devlet*"in kurtarılma sürecini inceleyelim:

1993 yılında "*devlet[çi seçkinler]*" ciddi sorunlar yaşıyor ve kurtarılmayı bekliyorlardı. Artık düğmeye basma zamanının geldiği, "*devleti*" kurtarmanın mekanizmalarını harekete geçirmek ve daha fazla geç kalmamak gerektiği anlaşılmıştı. Düğmeye basılır. Ancak bu çoğu zaman zannedildiği gibi 28 Şubat 1997'de olmaz. Düğmeye ne zaman basıldığını kesin olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, 28 Şubat 1997'den önce olduğu kesin. Demirel'in cumhurbaşkanı olduğu zamanı, 1993 yılını esas almak ise daha doğru görünüyor[69]. Bunu, MGK'nın, bu tarih itibarıyla devlet işlerinde bir süredir olduğu üzere geri planda kalmayı terk edip, ön plana çıkmasından anlıyoruz. 1993 yılında MGK'nın gündemini ilgilendiren konulara ve çeşitliliğine bakıldığında "*devleti kurtarmak*" için "*düğmeye basıldığının*" güçlü işaretlerini görmek mümkün olmaktadır: Okullarda müfredatın belirlenmesi, televizyon kanallarının yayın saatlerinin belirlenmesi, DEP milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması, bazı hapishanelerin kapatılması, bazı televizyon kanallarının kapatılması, Bayındırlık Bakanlığı görevlilerinin Güneydoğu'daki atamaları, asker terhislerinin ertelenmesi, 27 Mart 1994 yerel seçimleri öncesinde siyasi partilerin seçim ittifakları konusunda önerilerde bulunulması, terör ve ölüm cezasına ilişkin kanunların ana hatlarıyla belirlenmesi, Arapça'nın ortaokullarda seçmeli ders olarak okutulması... MGK'nın, 1993 yılı itibarıyla, güçlü şekilde devreye girdiğinin bir diğer önemli göstergesi de, gerçekleşen değişimin bazı gazeteciler tarafından fark edilerek Ordu/MGK mer-

[68] *Milliyet*, 28 Mayıs 1990

[69] Anayasa Profesörü Mustafa Erdoğan'da bu görüştedir. Erdoğan, Özal'ın ölümünü yeni sürecin başlangıç tarihi olarak ifade ediyor: "[28 Şubat] sürecine Türkiye'yi getiren daha eski adımlar ise Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümünden sonra atılmaya ve bir askeri vesayet rejiminin altyapısı "sessiz ve derinden " bir biçimde oluşturulmaya başlanmıştı" (Erdoğan, *Rejim Sorunu*, s. 50).

kezli yazıların iktidar/ülke yönetimi bağlamında sıklıkla gazetelerde görülmeye başlanmasıdır. Bu konuda şu birkaç yazı örnek olarak hatırlanabilir: Fatih Çekirge, "*Genelkurmay'ın İlginç Önerisi*" (Sabah, 16 Kasım 1993); Sedat Ergin, "*Çiller ve Ordu-Hükümet İlişkisi*" (Hürriyet, 30 Kasım 1993); Cengiz Çandar, "*Türkiye'yi Kim Yönetiyor?*" (Sabah, 8 Ocak 1994); Mehmet Altan, "*Askeri Anlayış, Demokratik Anlayış*" (Sabah, 10 Ocak 1994), M. Ali Birand, "*Çok Şükür Bu da Oldu*" (Sabah, 30 Ocak 1994)...

Burada şunu da hatırlamakta yarar var; Turgut Özal "*devletçi seçkinlere*" ve devlet mekanizmasındaki uzantılarına meydan okuyan bir lider görünümüyle sivrilmiş olmasına, bu özelliğinin bir tezahürü olarak "*seçilmişlerin*" iradesini kabul ettirerek Genel Kurmay Başkanı konusunda etkili olmasın rağmen, hiçbir zaman askerin sivil denetime tabi tutulmasının yasal zeminini hazırlamamış, bu konuya hiçbir şekilde müdahale etmemişti. Askerin 1960'lardan beri süregelen sivil denetimin dışında yer alan konumunu değiştirmeye yönelik en küçük bir girişimi olmamıştı. Dolayısıyla, Özal ANAP'ının sivil iradeyi güçlendirme, toplumu önceleme siyaseti, sağlam temellere sahip olmayan bir sürecin gereklerine uygun şekilde gerçekleşmişti. Bu nedenle, "*devletçi seçkinler*", 1993'te gerektiğinde sürece müdahale etme iradesine, bu iradenin ihtiyaç duyduğu potansiyel güce sahiptiler. Bu aşamada Kenan Evren'in ve Demirel'in MGK ile ilgili tespitlerini hatırlamakta fayda var. Kenan Evren: "*Önemli kararların tartışıldığı yer Milli Güvenlik Kuruludur. Ama, hükümet bunlara uyar ya da uymaz, bu hükümetin bileceği iştir. Ama, ileride asker kanadın yaptığı teklife rağmen aksi neticeler çıkmışsa hükümet hesap vermek durumundadır*"[70] der. Demirel ise "*Bakanlar Kurulu siyasi bir müessesedir. Ama MGK devlettir*"[71] diyerek önemli bir tespitte bulunur.

28 Şubat'ın Gerekçesi ve Yöntemi

"*Devletçi seçkinler*" 1993 yılında, Özal dalgası sonunda, "*devleti kurtarmak*" için siyasete ve topluma müdahale etmeye karar verirler. Ancak, bu, durup dururken olacak bir iş değildir. Böylesi bir girişimin meşrulaştırılması gerekmektedir. Mevcut şartlarda siyasete ve topluma müdahalenin somut hiçbir gerekçesi yoktur. 27 Mayıs, 12 Mart veya 12 Eylül'ün kolaylıkla bulduğu siyasi kaos veya toplumu kuşatmış terör mevcut değildir. Ülke hükümetsiz değildir, 1980 öncesinde olduğu gibi her gün 10-20 kişi faili bilinmeyen kurşunlara kurban gitmemektedir. Bu durumda, siyasete ve topluma müdahaleyi gerektirecek şartları oluşturmak ve olgunlaşması için biraz beklemek gerekmektedir.

[70] *Güneş*, 16 Şubat 1991
[71] *Hürriyet*, 28 Aralık 1996

1990'lı yılların Türkiye'sinde "*irtica*" siyasete ve sivil hayata müdahalenin gerekçesi olur[72]. Sivil toplumun dinamiklerinde gerçekleşen gelişmelerin doğrudan "*irtica*" olarak tanımlanması mümkün olamadığı için, "*irtica*"nın korkunç yüzünü gösterecek materyallerin toplanması için sistemli ve gizli çalışmalara başlanır. Ancak, üç-dört yıl beklenerek elde edilen materyalin Fadime Şahin- Müslüm Gündüz - Ali Kalkancı üçlemesi, Şevki Yılmaz'ın konuşmaları, Başbakanlıkta iftar yemeği, Sincan'daki Kudüs gecesi... gibi genellikle bireysel ifadeler ve özel durumlar olması, "*irtica*" tehlikesinin büyüdüğünü gösteren deliller bulmakta ne kadar zorlanıldığının önemli işaretleridir. Bu malzemeler medyanın desteğinde abartılarak, birkaç saniyelik görüntüler tekrarlarla dizi film yapılacak kadar uzatılarak veya bir cümlelik ifadeler tekrarlarla uzun bir konuşma metnine dönüştürülerek, istenen etkiyi gerçekleştirmesi ve toplumu müdahalenin gerekliliğine ikna etmesi çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürülür.

28 Şubat 1997'de siyasete ve topluma müdahalenin meşruiyet malzemesi olan, rejimi yıkacak, devleti yok edecek "*irtica*" tehlikesinin aktörleri birkaç kişiden ibaret kalır. Bu birkaç kişiden hareketle, "*irtica*"nın "*korkunç*" ve "*ahlâksız*" yüzü ayrıntılı şekilde topluma gösterilir. Fadime Şahin- Müslüm Gündüz - Ali Kalkancı üçlüsü oynanan oyunun baş aktörleri olurlar. Onların oynadıkları ise kendilerinin de farkında olmadıkları "*düzmece*" bir oyundan ibarettir. Bunun böyle olduğunu, yıllar sonra, olayın bizzat senaristinin kendisinden öğreniyoruz. Söz konusu "*senarist*", Türkiye'de üçüncü cinsin en çarpıcı temsilcisi olarak bilinen, 90'lı yıllar boyunca '*Travestiler Kraliçesi*' olarak anılan ve Sisi ismiyle ünlenen Seyhan Soylu'dur. Seyhan Soylu, yıllar sonra, gazeteci Nuriye Akman'a, 28 Şubat sürecinde üstlendiği etkin rolü, "*irticanın belinin kırılması*" operasyonlarına yaptığı katkıyı ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve bu süreçteki görevinin Fadime Şahin- Müslüm Gündüz - Ali Kalkancı üçlüsünün senaryosunu yazmaktan ibaret olduğunu belirtmiştir[73]. Seyhan Soylu, JİTEM'in yayın organı olduğunu iddia ettiği "*Strateji Dergisi*" bünyesinde 8 ay boyunca

[72] "Yaklaşık bir asırdır Türkiye'nin resmi siyasi söyleminin değişmez temalarından biri olan ve 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte politik getirisi iyice artan "gericiliğin ve laiklik karşıtı akımların yükseldiği" yolundaki şikayetlerin fiili sonucu hep demokrasinin daraltılması ve askıya alınması olmuştur" (Erdoğan, *Rejim Sorunu*, 50)

[73] Nuriye Akman'ın Seyhan Soylu ile yaptığı röportajın bir kısmı şöyledir:
"–Seyhan, kendini zaman zaman polis gibi düşünüyor musun? "Atılmasaydım ben de emniyet müdürüydüm" diye iç geçiriyor musun?
–Yok, onun yerine daha güzel şeyler yaptım. Mesela Jandarma İstihbarat Teşkilatı'nın yayınlarında genel koordinatörlük yaptım. Bundan altı yıl önce, sekiz ay kadar bir dönemdi.
–Neden böyle bir görevi sana verdiler?

istihbarat çalışmaları yaptığını, tesettüre girerek Kalkancı tarikatını incelemeye aldığını, yaptığı hizmetler nedeniyle "*alnından öpüldüğünü*", bu

–Çünkü ben çok çalışkandım, çok milliyetçiydim. Yani polisimizin algılayamadığını askerlerimiz algılıyor...

–Tam anlayamadım. Şimdi, tam olarak ne yaptın jandarma için?

–Ali Kalkancı tarikatı için tesettüre girdim. Adı Strateji, JİTEM kaynaklı bir dergi bu. O yüzden de istihbaratçılarla, emniyetçiler vardı içinde. Askeriyeden emekli olan insanlar vardı. Böyle bir çalışma içine girdik ki o tarihte Refah Partisi'nin oyu yüzde 38'di. Ali Kalkancı ve Emire Kalkancı olayını yakaladık. Aczimendi liderinin yakalanmasını, Fadime Şahin ile Emire Kalkancı'nın ekrana çıkarılmasını sağladık. Tarikat içerisinde yaşanan çarpık ilişkileri deşifre etmek, dini insanları sömürme aracı olarak kullananların maskelerini düşürmek için böyle bir şey hazırladık.

–Askerler mi istedi senden bunu?

–Kimse benden istemedi, ben buldum. Dosyayı ben hazırladım, ben sundum. Onun harici bir sürü dosyalar var. İşte MİT'in sahte dolar bastığını, Afganistan Başbakanı'nın buradaki mevcut bir başbakanımızla buluştuğunu vs. Yani dosyalardan biriydi bu da...

–Bu çok özel görevin bitince ayrıldın yani.

–Görev değildi. Beni derin devletle özdeşleştiriyorsun. Ben MİT elemanıyım demedim ki.

–Ama yaptığını söylediğin şeyler gazetecilik değil, istihbarat çalışması.

–Ama ben gazeteci olarak da istihbarat yapabilirim...

–JİTEM'le işbirliği yapmanın getirisi ne oldu?

–Bir şey söyleyeyim mi, ben o çalışma günlerimde hayatımın ekonomik olarak en kötü günlerini yaşadım. Çok da memnunum; ama bu kadar artık yeter dedim ve kendime yön çizmek zorunda kaldım. Bana ekonomik olarak getirileri hesapladım ve halkla ilişkiler alanına geçtim.

–"Devlet töreniyle defnedilmek hayatımın en büyük ödülü olurdu" demişsin bir röportajında?

–Ne kadar güzel bir duygu değil mi? Benim savaşımı, mücadelelerimi, siz de yaşamış olsaydınız siz de arzu ederdiniz bunu.

–Seyhan, yaşarken yüzde yüz onaylanmadın; ama hiç değilse ölürken en üst düzeyde onaylanmak mı istiyorsun? Çok büyük bir sevilme ihtiyacı mı bu?

–Bravo Nuriye Hanım. Zaman zaman geçmeye başladınız.

–Sizin zekanızı geçemem ben Seyhan Hanım.

–Estağfirullah, ne münasebet.

–Peki ama, devlet töreniyle gömülmek pek az faniye nasip olur. Bunun için ne bedel ödeyeceğini düşünüyorsun?

–Şu anda dingin bir hayat sürüyorum. Kendimi yetiştiriyorum. İyi bir iş kadını olma yolundayım. İki yıl sonra elliyle yüz arası televizyon programım dönecek. Yanımda herhalde iki yüz kişi çalışacak. Türkiye'de yüz elli–iki yüz sanatçının patronu olacağım.

–Bunlar mı seni devlet töreniyle gömdürecek?

–Hayır. Daha sonra siyasilerimizin düşünceleri biraz daha modernleşince benim istediğim bir parti içerisinde kendime bir yer bulurum. Meclis'te var olmam gerektiğini düşünüyorum. Hizmetlerim devam ederken ölürsem milletvekili olarak da gömülürüm...

–Emire ile Fadime neden açıldılar sonra?

–Kapanmalarının sebebi imandan değildi ki. O an kapılmışlardı, sel gibi gidiyorlardı.

–Onlar da senin gibi belki bir çeşit istihbarat yapıyorlardı...

nedenle alnına bir yıldız dövmesi yaptırdığını da söylemiştir. "*Aşk, nefret, intikam, ihtiras ve ihanet*" sarmalında dini kavram ve temalarla yoğrulmuş, Emire Kalkancı ve Fadime Şahin'in gözyaşlarıyla sulanan "*irtica*" haberlerinin, kâh bir melodram, kâh bir gerilim filmi gibi izlendiği yıllarda kendi kendine Türkiye'yi "*yobazların elinden kurtarma*" misyonu yüklediğini anlatan Soylu, "*Ben 28 Şubat'ın gizli kahramanıyım*" demiştir[74].

Dönemin ünlü kalemlerinden Can Ataklı ise daha sonraları kendisinin de aralarında bulunduğu 28 Şubatçı medyanın durumunu "*Özellikle büyük gazete ve televizyonların yaptığı haberlerin %90'ı yalandı*" diyerek açıklamıştır. Bunu ise General Çevik Bir'in ve Genelkurmay Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak'ın istek, teşvik ve yönlendirmeleriyle yaptıklarını belirtmiştir[75]. Bu konuda bir örnek olması açısından *Sabah* gazetesinin 5 Mart 1997 tarihli nüshasında manşetten "*Ürperten Yemin!*" biçiminde duyurduğu "*haber*" son derece önemlidir. Habere göre "*irtica yuvası*" Kur'an Kurslarında çocuklara "*laik rejimi yıkıp yerine şeriatı getirme*" yemini yaptırılmakta, Atatürk'ün "*Deccal*" olduğu öğretilmekte imiş. İşin ilginç tarafı şudur, bu, aynı biçimiyle 27 Mayıs ihtilâline meşruluk sağlamak için

–Hayır ne münasebet. Emire Kalkancı Ali Kalkancı'yla birlikte olmuş. Ali Kalkancı aslında pazarda limon satan bir adamdı. Kur'an okumayı dahi bilmiyordu. Kur'an okumayı bilmeyen bir insan beş yılda on milyon dolarlık bir servete sahip oldu.

–Onlarla birlikte yattın, kalktın, yedin içtin. Seni ne olarak tanıyorlar? Ev kadını kimliğiyle mi?

–Evet, adımı da kanuni olarak değiştirdim, Kezban yaptım.

–İçinde mikrofon falan mı taşıyordun, nasıl yapıyordun?

–Teyple yapıyordum hanımefendi. Daha sonra gizli kamerayla yapmaya başladım. Devlet bana ilerde görev versin, beni ciddi anlamda maaşa bağlasın, yine devlete hizmet eder, bütün işlerimi bırakırım. Seviyorum ben ülkemi, yemin ediyorum. Bunların hiçbirini ne menfaat için, ne de bravo desinler diye yaptım.

–Koskoca Türkiye'de bir tek sen bunu fark ediyorsun...

–Ne münasebet, birçok insan fark ediyordu, ne yapacağını bilmiyordu. Ben yalnızca fitili ateşledim, uyanışa geçirdim. Yani bu kadınlar devlet tarafından kullanılmadı; ama bu kadınlar radikal dincilerin oyuncağı olup kullanıldılar.

–Bu Strateji Dergisi işi bittikten sonra mı yani?

–Tabii tabii. Yani ben derin devletin bir insanı olup da formaliteden evlendirilen biri değilim. Herkesin yapması gereken şeyler bunlar, milliyetçiler olarak. Birçok insandan şerefliyim ben. Bu ülkede Leyla Zana'ları Meclis'e aldılar. Ben 28 Şubat'ın gizli kahramanıyım. 28 Şubat süreci benim yaptığım olaylarla başladı.. Bir travestinin de bu ülke için savaştığını gösterdim ben insanlara. Uyanışa geçirdim ben herkesi, Milli Güvenlik Teşkilatı'nı uyandırdım. Devletin üst kademesindeki bürokratları, milliyetçileri uyandırdım. Bu görevi üstlendiğim için de çok mutluyum. Bir sürü üst düzey bürokrattan, emniyet teşkilatından, askeriyeden, hiçbirinden bana toplum içinde bravo almadım; ama hepsi alnımı öptüler. Onun için de alnıma bir tane yıldız yaptırdım. Alnımdaki yıldızın sebebi de bu" (*Zaman*, 28 Şubat 2002)

74 *Zaman*, 28 Şubat 2002

75 *Zaman*, 22 Aralık 2002

1960'da İlhami Soysal tarafından gündeme getirilmiş bir "*haber*"dir ve *Sabah* gazetesi 37 yıl önceki bu "*haberi*" 1997 yılının Türkiye'sindeki "*irtica*" tehlikesinin delili olarak kullanmıştır.

Darbenin meşruiyetini sağlamak için bazı Sivil Toplum Örgütleri de sürece dahil edilirler. Asıl amaçları bireylerin haklarını devletin gücüne karşı korumak olan sivil toplum örgütlerinin en büyüklerinden Türk-İş, DİSK, TOBB ve TESK bir araya gelerek hükümete karşı askeri müdahaleyi destekleyen "*muhtıra*" niteliğinde bildiri yayınlarlar. Ertuğrul Özkök'ten öğrendiğimize göre[76], bu birleşme ve birleşmenin ürünü olan bildiri söz konusu teşekküllerin iradelerinin ürünü değildir. Bunlar, rejimin "*silahsız kuvvetleri*" olarak takdim edilmelerinin gereğine uygun davranış sergiler, sivil toplum örgütü olmanın karşıtı bir tutum ve tavır içerisinde yer almakta bir sakınca bulmadıklarını, gerektiğinde emirle hareket edebileceklerini göstermiş olurlar.

28 Şubat'ın aktörleri, müdahalelerini meşrulaştırmak ve sorumluluk dağılımı yaparak yüklerini azaltmak için, başta medya olmak üzere yargı temsilcilerini, bazı "*aydın*"ları, üniversiteleri de müdahaleye katkıda bulunmaya davet ederler. Bunu ise, ilgili kesimleri brifinglerle "*aydınlatarak*" ve "*bilgilendirerek*" yaparlar. Brifinglerle yargı mensupları "*yasal olmayan*" ve daha da önemlisi "*suç olan*" müdahaleyi kabule hazırlanırken, medya ise süreci kamuoyunda meşrulaştırma görevini üstlenir. Medyanın kendisine yüklenen sorumluluğu üstlenerek müdahale sürecinde ne kadar önemli bir fonksiyon üstlendiğini anlamak için brifingler sonrasında "*büyük*" gazetelerin manşetlerine ve bu gazetelerdeki bazı yazarların yazılarının başlıklarına bakmak yeterlidir. Öncesinde müdahaleyi davet eden ve sonrasında ise meşrulaştıran manşetlerden bazıları şöyledir: "*Türkiye sizinle gurur duyuyor*", "*Muhtıra gibi brifing*", "*Gerekirse silah kullanılacak*", "*Her an her şey olabilir*", "*İç ve dış destek sağlanırsa darbe olabilir*", "*Ya uy ya çekil*", "*MGK'ya uyulacak*" "*Topyekûn Savaş*", "*Türban giremez*", "*Ordudan son uyarı*"... Bu manşetlerin atıldığı süreçte, "*büyük*" yazarların ve "*aydın*"ların müdahale taraftarlığının çığırtkanlığı niteliğine sahip bazı ifadeleri veya yazılarının başlıkları ise şöyledir: Derya Sazak: "*Tek tarih vermediler*", Yalçın Doğan: "*İhtilâl bildirisi*", Fikret Bila: "*Durumdan vazife*", Fatih Çekirge: "*Yolun sonu*", Ertuğrul Özkök: "*Nereye kadar?*", İsmet Berkan: "*Siviller kına yaksın*", Mehmet Y. Yılmaz: "*Müdahale havası*", Hasan Cemal: "*İrtica ve siyasal İslam'la mücadele konusunda tarafsız kalacak kadar avanak değilim*", Coşkun Kırca: "*TSK irticaa karşı çıkacaktır; irtica sandıktan çıksa bile...*" ve "*Yapılacak tek şey milli teknisyenler hükümeti kurulması*", Kerem Çalışkan: "*Siviller başaramazsa kimse*

[76] *Hürriyet*, 20 Aralık 1996

askerleri eleştirmesin", Oktay Akbal: "*Hukuk adamları, ülkede neler olup bittiğini anlamalı*", Şemsi Denizer (Hürriyet) "*Darbe olsun destekleriz*", Ömer Tarkan (Posta), "*Bu Meclis'ten çözüm çıkmaz, ibre askere dönüyor*", Necati Doğru: "*Şu sıralar Allah, belki de hacca gidenlerden darbe yapmayı düşünenlere daha çok sevap yazıyordur*", Oktay Ekşi: "*Ne olacaktı yani, bu gidişe hiç kimse sesini çıkartmayacak mıydı?*"...

28 Şubat'ın "*meşruiyetini*" sağlamak için hem medya hem de yargı cephesinde yer alan *'yargısız infazın'* sayısız örneklerini bulmak son derece kolaydır. Bazı sermaye gruplarının *'yeşil'* olarak nitelenerek dışlanması; gözaltılar; lokanta ve pastanelere kadar uzanan "*irtica*" kuruluşları listeleri ilk etapta akla gelenlerdir. Bu sele kapılmayan gazeteciler ve aydınlar ise andıçlanırlar; en sert şekilde uyarılırlar; isimleri terör lideri Abdullah Öcalan'ın ismiyle birlikte anılır[77]. Üstelik bu gazeteci ve aydınlar bizzat kendi meslektaşları tarafından hakarete uğrayarak kin ve nefretin hedef tahtasına konurlar; Oktay Ekşi andıçlanan aydınlarla ilgili olarak "*Alçakları Tanıyalım*"[78] başlığını taşıyan bir yazı kaleme alırken, Emin Çölaşan ise hedef tahtasına konanları isim isim açıklar ve "*Türk milletini hainlerden hesap sormaya*" çağırır[79]. Bunun sonucunda listede ismi olanlardan Akın Birdal saldırıya uğrar ve ölümden döner. Listede ismi geçen Nazlı Ilıcak'ın o sıralar yazı yazdığı *Akşam* gazetesindeki işine son verilmesi sağlanır. Mehmet Altan'a ise Erol Özkasnak'tan "*K.'da süngü ile cepheyi gezdiririm*" mesajı iletilir ve Altan bir yıllığına Amerika'ya giderek "*K.'da süngü ile cepheyi gezme*" akıbetinden kurtulmaya çalışır[80].

1997'in 28 Şubat sonrası günlerinde yaşanan tam anlamıyla bir hukuksuzluk ve kargaşadır[81]. Anayasa'nın 138. maddesine göre yargı organlarının

---

77 Sabah gazetesi genel yayın yönetmeni Ergun Babahan, yıllar sonra kendisiyle yapılan bir röportajda şu itirafı dillendirir: "Bizde ölçü kaçtı 28 Şubat'ta. Öyle kaçtı ki, sonuçta biz kendi arkadaşlarımızı birinci sayfadan haber yaptık" (*Zaman*, 30 Aralık 2002).

78 *Hürriyet*, 25 Nisan 2000

79 *Hürriyet*, 26 Nisan 2000

80 Ilıcak, *28 Şubat'ın Perde Arkası*, s. 16, 112

81 Prof. Mustafa Erdoğan, bir aydın olarak gerekli uyarı ve hatırlatmalarda bulunmak amacıyla, o günlerde, 15 Haziran 1997 tarihli Öncü gazetesindeki makalesinde yaşanan sürecin çarpıklıklarına dikkat çeker: "Son günlerde siyasette işler iyice çığırından çıktı ve tam bir kâbusa dönüşmeye başladı. Anayasal dengeler ve demokratik teamüller altüst oldu. Silahlı ve silahsız güçleriyle "çekirdek devlet" meydana fırlamış ve başta halkın büyük bir bölümü ve onun meşru temsilcileri olmak üzere bütün demokratik unsurlara meydan okuyor. Son aylarda ne yazık ki hiç eksik olmayan kâbus emarelerinin, birbirine bağlı iki yeni örneği daha ortaya çıktı. Genelkurmay başkanlığı bir süredir sözümona irticaya karşı "topyekün bir savaş"a hazırlıklı olmalarını sağlamak üzere devletin bütün zinde güçleri için "aydınlatıcı" brifingler düzenliyor. Bu çerçevede yargı bile bir zinde güç olarak "topyekün savaş"ta cepheye sürülmek isteniyor. Nitekim hakim ve savcılar da bu brifinglerle şartlandırılmaya müstehak

mensuplarının söz konusu brifinglere çağırılması açıkça suç olmasına, katılanların bu suçu işlemiş olmasına rağmen, "*suçlu*" ilan edilenler brifinglere katılmayanlar olurlar. Bu kimseler hem de rejim düşmanlığı anlamına gelecek "*cumhuriyetin değil, meşruiyetin savcısı*" unvanıyla suçlanırlar. Bu arada 28 Şubat'ın yargıdaki en önemli aktörlerinden Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş ise RP'yi kapatma davasına katkısı olması için Genelkurmay'dan gönderilen dosyayı delil olarak kullanmakta bir sakınca bulmaz[82]. Savcının takipsizlik talebine karşılık hakim Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'yi suçlu bulur. Bir grup tiyatro oyuncusu "*suç unsuru bulunan*" oyunları nedeniyle, oyunlarını sahneleme sayısıyla çarpılan ağır cezalara çarptırılırlar. Gazeteciler askeri mahkemelerde yargılanırlar. Yazarlar cezaevlerini ikinci evleri edinirler. Siyasiler yıllar önce yaptıkları ve bu süre içerisinde hiçbir şekilde sakıncalı bulunmayan konuşmaları nedeniyle mahkum olurlar. Yıllar önce yazılmış ve devletin yayınladığı kitaplarında yer alan bir şiir bir siyasetçiyi cezaevine gönderir... Tüm bunlar olup biterken "*Cumhur*"un "*başı*" olan Süleyman Demirel ise şunları söylemektedir: "*Hiçbir kesim kendisini yıkacak düşmanlarını yaşatmaz*"[83].

28 Şubat'ın Meşruiyeti ve Güç Kaynakları

28 Şubat, meşruiyetini, özellikle medyayı son derece başarılı bir şekilde kullanarak elde etmeye çalışır. Medya aracılığıyla hayali tehlikeler icat eder, bireysel olayları toplumsal tehlikenin güçlü işaretleri olarak sunar. Ancak bu durum "*gücünü nereden alıyordu?*" sorusunun cevabı için yeterli delil sağlamaz. Araştırıldığında, 28 Şubat'a güç veren faktörlerin iç ve dış olmak faktörler üzere iki grupta yer aldıkları anlaşılmaktadır:

görülmüş. Onlar da buna rıza göstermişler ki, işte bu tam bir kâbus! Hatta, inanılır gibi değil ama, gazetelerde Yargıtay mensuplarının aynı brifingi ikinci defa almak talebinde bulundukları ve tabii Genelkurmayca bunun büyük bir memnuniyetle karşılandığı yazıldı. Yine son derece ürkütücü olan, hakim sıfatını taşıyan bu zevatın bir kısmının yerlerde oturmayı içlerine sindirebilmiş olmaları yetmediği gibi, brifingin sonunda "dakikalarca" süren bir alkış eylemi yapmış olmalarıdır... Silahlı Kuvvetler artık kendi işini (anayasal görevini) bırakmış, ülkeyi fiilen yönetmeye, sistem içinde herkesin rolünü tayin etmeye çalışmaktadır. Bu arada, silahlı kuvvetler anayasaya aykırı olarak kendisine biçtiği yeni görevini kolaylaştırabilmek için devletin diğer (silahsız) güç odaklarını da kendi yanına çekme çabası içine girmiştir. Daha önce gazetecilere ve üniversite yöneticilerine de verilmiş olan söz konusu brifingler bu gayretin bir parçasıdır" (Erdoğan, *Rejim Sorunu*, s. 98,99)

82 Vural Savaş, bir hukuk adamı kimliğiyle süreçte öylesine gönüllü ve aktif olur ki, "Sansür gelsin, izinsiz telefon dinlensin, mektuplar açılsın" türünden isteklerde bulunmaktan ve bunlarla ilgili yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğinden bahseder (Radikal, 27 Ekim 1999). Emin Çölaşan, İsmet Solak ve Güngör Mengi gibi birkaç istisna kalem haricinde Savaş'a destek veren çıkmaz.

83 *Akşam*, 30 Temmuz 1997 (Nazlı Ilıcak'ın yazısından)

1- 28 Şubat'ın en önemli güç kaynağı, dış dinamikler tarafından desteklenmiş veya onaylanmış olmasıdır. Batılı ülke yönetimlerinin İslam'ı esas alan düşman tanımlamaları, 28 Şubat'ın siyasete ve topluma "*irticayı yok etme*" gerekçesiyle müdahale etmesi için imkân sağlar. Bu yönüyle 28 Şubat'ın salt Türkiye şartlarının ürünü olmadığı anlaşılmaktadır. Bir başka söyleyişle, Türkiye'nin şartlarında anlam ifade eden "*devletçi seçkinlerin*" iktidarlarını sağlamlaştırma girişimleriyle, Batılı ülkelerin liderliğinde tüm dünyada yaygınlaştırılan İslam düşmanlığının, 28 Şubat'ın amacıyla örtüştüğü anlaşılmaktadır. 28 Şubat'ı cesaretlendiren, güç veren en önemli referanslar ise şunlar olur:

1990'la birlikte tüm dünyada İslam/Müslüman düşmanlığı tırman(dırıl)ır. Bu durumun en önemli nedeni, Soğuk Savaş döneminde NATO'nun en önemli düşmanı olan "*Komünizm tehlikesi*"nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona ermesidir. Komünizm tehlikesine karşı dayanışma temelinde oluşan NATO, "*komünizm tehlikesi*"nin son bulmasıyla dağılma sürecine girer. NATO'yu ayakta tutacak yeni bir düşman aranır ve bulunur. Sovyetlerin yıkılışıyla son bulan "*kızıl tehlike*"nin yerini "*yeşil tehlike*" alır. "*Yeşil tehlike*"nin büyük tehlike oluşu sürekli işlenir. Şunlar ise bu durumun bazı örneklerini teşkil eder:

1990'ın Ekim'inde yapılan Kuzey Atlantik Asamblesi'nde konuşan Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanı Orgeneral John Galvin, Dünya barışını tehdit eden "*ana tehlikenin*" yerini "*yeni tehlikelerin*" aldığını belirtir ve bu yeni tehlikeleri "*etnik sorunlar, aşırı milliyetçilik, İslam köktenciliği ve terörizm*" olarak açıklar.

Thatcher, 1991 yılında gittiği Moskova'da şunları söyler: "*Artık Doğu-Batı zıtlaşması kesin olarak son bulmuştur. Yeni kutuplaşma Batı ile Akdeniz ve Orta-Doğu havzasındaki fundamentalist cereyanlar arasında oluşmaktadır*"[84]. Thatcher, konuşmasında yeni düşmanın ismini açıkça "*İslam*" veya "*Müslüman*" biçiminde ifade etmez; ancak, çizilen coğrafyadan anlaşılan düşmanın İslam/Müslüman olduğudur.

1991 yılında NATO, konseptini "*yeni düşmana*" göre değiştirir. 1991 Konsepti'nin 7. maddesine göre "*yeni düşman*" "*çok boyutlu, çok sinsi, çok cepheli, çok yönlü, önceden bilinirliği son derece düşük tehdit ve tehlikeler*"in failidir. Bu failin kim olduğu ise sonraki bazı toplantılarda açıkça ifade edilir.

1993 Berlin'de yapılan Kuzay Atlantik Assemble'sinde "*İranlaşma korkusu*" dile getirilir ve bu nedenle özellikle Tunus, Cezayir gibi Kuzey Afrika devletlerinin Batı'nın sadık müttefiki hükümetlerine yardım edildiğinden ve edilmesi gerektiğinden bahsedilir[85].

[84] *Selam*, 24 Mart 1997

[85] *Gündem*, 19 Mayıs 1993

1994 tarihindeki NATO Savunma Bakanları Toplantısı'nda Fransız Bakan François Leotard, "*NATO'nun kendisini İslamcı fundamentalizmden gelen tehdidi caydırmaya göre yönlendirmesi gerektiği*"ni dile getirir[86].

1995 yılında NATO Genel Sekreteri Willy Claes, "*Independent*" gazetesine verdiği demeçte yeni tehlikeyi ismiyle birlikte işaretler: "*Köktendincilik Komünizmden daha tehlikeli, lütfen bu tehlikeyi küçümsemeyin.*" Claes, sözlerini şöyle sürdürür: "*Akdeniz ülkeleri ile diyalog başlıyor. Onlara köktendinciliğin tehditlerini engellemede yardımcı olabiliriz*"[87]. Claes, bir başka seferinde de doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren bir açıklamada bulunur. RP'nin yükselişine dikkat çeken Claes, "*Türkiye'nin fundamentalistlerin eline geçmemesi için desteklenmesi gerektiğinden*" bahseder[88]. Aynı yıl Refah Partisi'nin seçimlerden birinci parti çıkması ve 1996'da hükümet ortağı olmasıyla Türkiye'de Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK) değiştirilir ve "*irtica*", bir başka ifadeyle "*köktendincilik*", "*birinci tehdit*" veya "*öncelikli tehdit*" olarak belirlenir. Buna karşılık her gün kan akıtan PKK "*öncelikli*", "*birinci*" tehdit kabul edilmez.

1997 yılında Amerikan Kongresi'nin Ortadoğu masası şefi Carol Migdalovitz tarafından hazırlanan raporda Refahyol Hükümetinin "*düşmesi gerektiği*", eğer bu gerçekleşmezse sonraki seçimlerde Refah Partisi'nin oy oranını gittikçe artıracağı, bu nedenle önlemlerin alınması gerektiği belirtilir[89].

Haziran 1996'da Türkiye'de resmi ziyarette bulunan İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman, RP'nin hükümet olmaması gerektiğini söyler ve sözlerini şöyle sürdürür: "*Demirel, yakın dostum. Bunu engellemek için elinden geleni yapacağına eminim. Ordu da sessiz kalmayacak* "[90].

Haziran 1997'de ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Nicholas Burns, Türkiye'deki "*ilgililere*" yönelik olarak "*siyaseti yeniden dizayn edin ama silahlı darbe yapmayın*" anlamı içeren şu sözleri sarf eder: "*Türkiye'de saldırı altında bulunan laik demokrasi korunmalıdır. Türkiye'nin laik demokratik geleneğini yok edecek hiçbir Anayasa dışı mücadelenin olmamasını umut ediyoruz. ABD için Türkiye'nin istikrarı ve laik demokrasi geleneği çok önemlidir*"[91].

2- Silahlı Kuvvetlerin, sivil otoriteye müdahale etmesi ve yönetimi ele alması veya doğrudan yönlendirmesi biçiminde gerçekleşen ihtilâl, darbe ve muhtıraların ilk anından itibaren, kendisine yasal bir dayanak bulma

86 *The Independent*, 30 Eylül 1994
87 *Milliyet*, 9 Şubat 1995
88 *Yani Şafak*, 8 Şubat 1995
89 Yavuz Donat, "İşte Rapor", *Milliyet*, 2 Mayıs 1997; "Darbesiz Çözüm", *Milliyet*, 3 Mayıs 1997
90 *Yeni Yüzyıl*, 12 Haziran 1996
91 *Hürriyet*, 17 Haziran 1997

ve böylelikle yasal bir meşruluk zemini oluşturma gayretine girdikleri görülmektedir. Bunu 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'den hareketle biliyoruz. 28 Şubat'ın da "*yasal*" gerekçeye ihtiyacı vardı ve bu gerekçe önceden titizlikle hazırlanır. "*Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği*" ismini taşıyan bir yönetmelik Başbakan Erbakan'a "*olağan bir belge*" olarak imzalatılır ve bu belge 9 Ocak 1997 tarihi itibarıyla yürürlüğe girer[92]. Daha sonra, Güneydoğu'da yürürlükte olan Olağanüstü Hal'in sonlandırılacağı düşüncesiyle imzaladığını belirten Başbakan'ın bu açıklamada ne oranda samimi olduğunu bilmek mümkün değil. Ancak şu var ki, imzaladığı belge Olağanüstü Hal durumunu tüm Türkiye'ye yaymanın yasal zeminini hazırlar. Sivil irade kendi eliyle ülke yönetimini "*şartlar gerektiğinde*" askerlere devretmenin yasal teminatını verir. İlginç olan, söz konusu şartların siyasetten, sağlığa, ekonomiden eğitime ve doğa afetlerine varıncaya kadar her hali kapsamasıdır. Buna göre, örneğin, enflasyonun yüksek çıkması veya hava kirliliği bile askeri iradenin ülke yönetimine müdahale etmesi için "*yasal*" bir gerekçe oluşturtabilecektir. Hükümet ve hatta Meclis ise askerin kararlarını uygulayan olacaktır.

"*Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği*" Türkiye'nin yakın tarihte yaşadıkları açısından son derece önemli bir yere sahip olur; 28 Şubat'çılar bununla önemli bir "*yasal*" güç elde ederler. Yönetmelik Anayasa'nın yanında ikinci bir idari örgütlenme getirir. Tüm köylere kadar yayılan bir örgütlenme öngörür. Kriz anı ilan edildiği anda, zaten varlığını sürdüren bu örgütlenme, aniden, hukuken tüm kurumların üstünde bir çalışma alanı kazanır. Açıkçası bu varken, doğrudan darbeye gerek de olmaz[93].

28 Şubat'ın Getirdikleri /Götürdükleri

Peşin'in ifade etmek gerekir ki, birey ve toplumun yaşamına, düşüncesine, görünümüne, zihniyetine, inancına... topyekün müdahale etmeyi planlayan ve bunu bir sürece yayarak uygulamaya koyan 28 Şubat'ın getirdiklerini ve götürdüklerini anlatmak uzun, bir kitabın bir bölümünün kapsamı için ise imkânsız bir iştir. Çünkü, böylesi bir çaba hukuktan eğitime, siyasetten kültüre, ekonomiden sağlığa, dinden ideolojiye, bireysel görünümden toplumsal kurumlara, zihniyetten davranışlara, demokrasiden diktatörlüğe, sivil iradeden askeri iradeye, Türkiye'nin geçmişinden geleceğine, iç dinamiklerden dış dinamiklere, mandacılıktan bağımsızlığa... uzanan yığınla konuya değinmeyi, birbirinden çok farklı alanlarda söz söylemeyi gerektirir. Bu nedenle, burada sadece birkaç noktaya dikkat çekilerek, 28 Şubat'ın getirdiklerinin ve götürdüklerinin dökümünü bu

[92] Yönetmelik için bkz: *28 Şubat-Belgeler*, s. 118-131

[93] *NPQ Türkiye*, C.II, Sayı: 2, 2000

satırların okurlarının, yaşadıkları ve şahit oldukları şeylerin de eşliğinde, düşüncelerine ve yorumlarına bırakmak uygun bulunmuştur. Çünkü, şu anda (2003'ün Türkiye'si) bu satırları okuyanlar o süreci yaşadılar ve yaşamaya da devam ediyorlar.

28 Şubat'ın getirdiklerini ve götürdüklerini anlamak için 28 Şubat'ın ne olduğunu iyi tahlil etmek gerekiyor. Bu konuda önemli bir ölçüt olması açısından, anayasa profesörü Mustafa Erdoğan, 28 Şubat'ı şöyle tanımlar: "*1- 28 Şubat'ın failleri, siyasette meşruluğun kaynağının halk olduğunu reddetmişlerdir. Onlara göre meşruluğun kaynağı halkın iradesi değil resmi ideolojidir, hatta onun karikatürize edilmiş biçimci bir türüdür. 2- 28 Şubatçılar hukuk tanımazlar. 3-28 Şubat zihniyeti insan haklarına düşmandır. Bu zihniyetin insan haklarıyla ilişkisini "düşmanlık" kelimesiyle ifade etmek belki de anlamsızdır; çünkü bu kafa yapısı esasen "insan hakları" diye bir kavramdan habersizdir. 4- 28 Şubat uniform toplumdan yanadır, farklılığa düşmandır. 5- 28 Şubatçılar toplumu militarize etmek istemişlerdir. Onlar bütün bir toplumu askeri disipline sokmaya, er ve erbaşlardan oluşan bir toplum kurmaya çalışmışlardır. 6- 28 Şubat bilim karşıtı, dogmatik bir harekettir. Bu nedenle üniversiteleri kışlalaştırmaya yeltenmiştir. 7- 28 Şubat kalkışması tipik bir "cahil esareti" örneğidir... Türkiye'nin karmaşık ve devasa sorunlarını emir-komuta yoluyla çözebilecekleri zehabına [kapılmıştır]*"[94].

Sivil Toplumun liderlerinden birisi olan Cevat Özkaya ise, 28 Şubat'ı "*talebi olan, vaadi olmayan müdahale*"[95] biçiminde tanımlar. Bu, bir "*darbe*" değil "*süreç*" olarak takdim edilen ve üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen etkilerini büyük oranda sürdüren "*postmodern*" müdahalenin en kısa, fakat en doğru tanımlarından birisidir. 28 Şubat toplumdan hep bir şeyler istemiş ancak topluma somut bir vaatte bulunmamıştır. Örneğin, insan haklarının ihlâl edilmesinin önlenmesi, ekonominin iyileştirilmesi, sağlık, eğitim, yasama,... kurumlarının sorunlarını çözümü onun ilgi alanlarında yer almamıştır.. Ülkenin açık veya gizli soyulması, ülke bağımsızlığının sorgulanmasına neden olacak uygulama ve antlaşmaların gerçekleştirilmesi, ülke nüfusunun 1/3'ünün açlık sınırında yaşaması... 28 Şubat'ın önem verdiği sorunlar ve konular değildir. Üstelik, yargı bağımsızlığını yok ederek, büyük soygunları görmezlikten gelerek, işsizler ordusuna değişik gerekçelerle yeni kitleler dahil ederek, eğitimin sorunlarını içinden çıkılmaz hale getirerek bizzat kendisinin sorun kaynağı olduğunu hiç önemsemez veya dikkatlerin bu noktalara çekilmesine sert tepkiler vermiştir.

[94] *Umran*, Şubat 2001, Sayı: 78, s.18-22

[95] *Umran*, Şubat 2002, Sayı:90, s.8

28 Şubat işe toplumu yıldırıp sindirerek başlamış ve bu şekilde de devam etmiştir. Düşmanın moralini bozmak, ümitsizlik ve korku salmak, gelecek kaygısı ve yorgunluk duyguları uyandırarak onu kendi etkileri altına almak biçiminde tanımlanan psikolojik savaşı, 28 Şubat topluma karşı son derece planlı ve başarılı şekilde uygulamıştır[96]. Asıl tehlike gibi gösterilen ve müdahaleye gerekçe oluşturulan "*tehlikeler*" bir yana asıl kendisi korku nedeni olmuş, Fikret Başkaya'nın tespitiyle ülke çok kısa sürede "*781.000 km'lik bir kışlaya*" dönüştürülmüştür[97].

28 Şubat'ta "*siyasetin seçkinlerine*" siyasetin alanının kıpırdayamayacakları şekilde daraltma süreci olarak da anlam kazanır Ancak, esasında iradesi sınırlandırılan Meclisi teşkil eden 400-500 milletvekili veya yürütme görevini yerine getirmesi gereken hükümet değildir. Bu sadece bir sonuçtur. Esasen, iradesine sınır getirilen, "*hakimiyet bilâkaydü şart*" elinde olduğu varsayılan "*kenar*"dır. Her bir darbe bir yeni sınır duvarının inşa edilmesini sağlar. Bugün gelinen nokta itibarıyla "*kenar*" hükümetleri değiştirecek iradeye sahip olan, ama iktidarı değiştirecek iradesi bulunmayan sanallaştırılmış bir varlıktır. "*Siyasal seçkinler*" ise her zaman önleri kesilebilecek, kendilerini "*merkez*"e göre konumlandırmaları gereken bir kesime dönüştürülmüştür. Bu aşamada "*merkez*"i temsil eden "*devletçi seçkinlerin*" müdahalelerin "*siyasal seçkinler*" üzerinde ne gibi sonuçlara neden olduğunu anlayabilmek için, bir örnek olarak, Süleyman Demirel dikkate alınabilir. Süleyman Demirel "*siyasal seçkin*" tipinin bir örneği olarak son derece önemlidir. Çünkü, "*40 yıllık politikacı*" Süleyman Demirel, "*siyasal seçkin*" tipinin önemli bir temsilcisi olarak, söylemleriyle ve duruşlarıyla Türk siyasi yaşamındaki iktidar mücadelelerinin perde arkasını göstermesi açısından oldukça önemli ipuçlarına sahiptir. Konuşmalarında sıklıkla Türkiye'nin en önemli sorununun "*çarıklılarla*" "*kravatlılar*" çekişmesi olduğunu ve bu sorunu "*kravatlıların*" "*çarıklıları*" "*yukarı*"larda görmek istemeyişinin oluşturduğunu ifade eden Süleyman Demirel, bu tespitiyle Türkiye gerçeğini ifade etmesine karşılık, siyasal duruşlarıyla da Türkiye gerçeğinin "*siyasal seçkinler*" açısından geçerli olan biçimini gözler önüne serer. Şöyle ki; Süleyman Demirel 1970 ve 1980'lerde "*çarıklılara*" göz kırparken ve bu nedenle "*çobanlaşıp*" "*nurlanırken*", 28 Şubat sürecinde "*kravatlılar*"ın safında yer almakta bir sakınca görmez. Yine o, "*1960 halkın elinden devleti alma hareketidir*"[98] diyerek yıllarca "*kenar*"a yaslanırken, 28 Şubat sürecinde "*Bakanlar kurulu siyasi bir müessesedir. Ama MGK devlettir*"[99] sözü ile yeni tercihini açıkça belli etmekten kaçınmaz; nasıl olsa "*dün dündür, bugün ise bugün*".

[96] Tarhan, *Psikolojik Savaş*, s.25

[97] *Umran*, Sayı: 78, Şubat 2001, s. 85

[98] Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, s.69

[99] *Hürriyet*, 28/12/1996

Özetle; "*28 Şubat nedir ve niçin var olmuştur?*" Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, bu soruların cevabı son derece kapsamlıdır. Bu bölüm ise, kuşbakışı da olsa bu soruların cevabı olabilecek bir şeyler ifade etmenin çabası olarak kaleme alınmıştır. Buradaki tespitlerimizin sadece bize özgü olmadığını, tespitlerimizin çoğu kimsenin paylaştığı görüş ve düşüncelerin bir özeti olduğunu da özellikle ifade etmek gerekiyor. Bu konuda 28 Şubat sürecinin "*seçilmişler*" kanadında yer alan aktörlerinden/mağdurlarından, dönemin İçişleri Bakanı Meral Akşener'in tespitleri bir örnektir. 28 Şubat'ı "*Anadolu'nun iradesini kırma teşebbüsü*" olarak tanımlayan Akşener, bu teşebbüsün nedenini ise şöyle açıklıyor: "*28 Şubat'ı ben, Anadolu'nun toplumsal, ekonomik, siyasi taleplerine, yani "siyaset kurumunun içinde ben de varım ve siyaset senedini geri istiyorum" taleplerine karşı dur denilmesi olarak görüyorum*"[100].

1999-2000 Adli yılı açış konuşmasında, dönemin Yargıtay Başkanı Sami Selçuk, Cumhuriyet tarihi bağlamında gördüğü Türkiye'yi şöyle resmeder: "*Ülkeme bakıyorum; sırtını birbirine dönmüş iki Türkiye. Uzun soluklu düşündüğümüzde ve ileri toplumların tarihleriyle karşılaştırdığımızda, efsanevi bir kurtuluş savaşını başaran, Cumhuriyeti kuran, onca travmalara karşın demokratik sabır ve enginlik sınavından yüz akıyla çıkan, ekonomik ve kültürel dinamikleriyle dışa doğru patlayan, yayılan, genişleyen bir halk. Dipdiri, capcanlı, hep ayakta... Buna karşılık, her şeyi geriden izleyen, kendisinin üretip devletleştirdiği yazılı hukuka göre halkıyla mahkemelerinde sürtüşen, halkına güvenmeyen hep içe doğru patlayan yayılan, genişleyen birinci Türkiye'ye yetişemeyen, hastalık irisi hantal bir devlet*"[101].

Sami Selçuk'un resmettiği Türkiye'nin bu "*hastalık irisi hantal bir devleti*" 1990'ların başında, özelde 1980'lerden, genelde ise 1950'lerden sonra ciddi sıkıntılar yaşamaya başlar. Çünkü, "*birinci Türkiye*" genişleyip gürbüzleştikçe, "*hantal devlet*" zayıflamış, yıpranmıştır. 1990'lara gelindiğinde ise "*hantal devlet*"den beslenen "*devletçi seçkinler*" için, "*devletin*" kurtarılması bir zorunluluk halini alır. Bu zorunluluğun tezahürü 28 Şubat olur. 1993 yılında "*devleti kurtaracağından*" bahseden Demirel'in önemli katkısıyla bu "*kurtarma*" işi 1997 yılından itibaren "*tehlikenin büyüklüğüne*" istinaden bir sürece dönüştürülür ve "*gerekirse bin yıl süreceği*" bir çok vesileyle ilan edilir. Çünkü, artık, "*devlet*"in adamları durumlarını ve menfaatlerini tehlikede görmek, her 5-10 yılda bir işlerini-güçlerini bırakıp konumlarını sağlamlaştırmak için sahneye çıkmak istememektedirler.

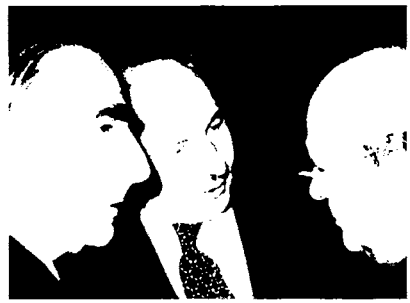

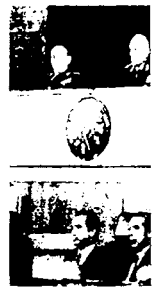
[100] *Umran Dergisi*, Şubat 2001, Sayı: 78, s. 24,25

[101] *28 Şubat-Belgeler*, s. 445

1970 - 2000

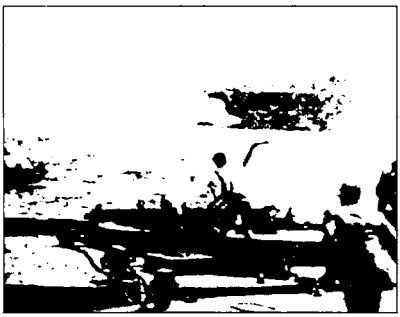

12 Ekim 1969 seçimleri Süleyman Demirel

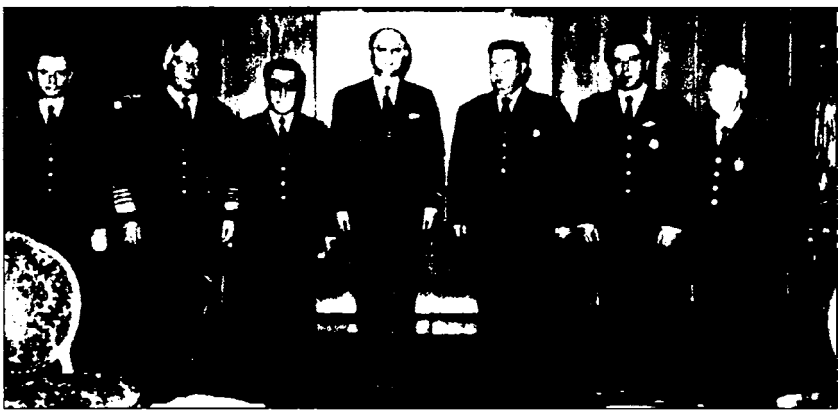
Deniz Gezmiş Yakalandıktan Sonra

6. Filo Protestoları

12 Mart

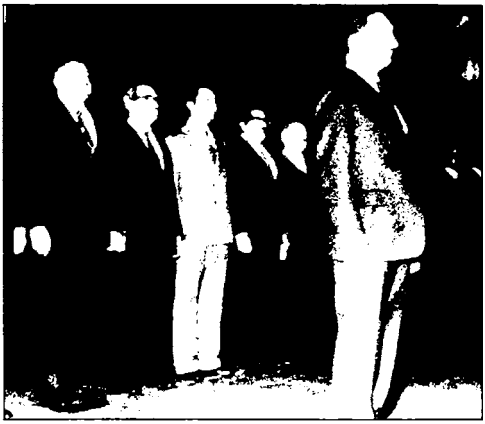
12 Mart muhtıra veren generaller ve Cevdet Sunay

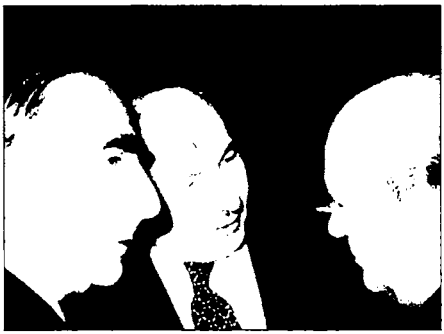
Nihat Erim Hükümeti

Kızıldere Olayları 1972

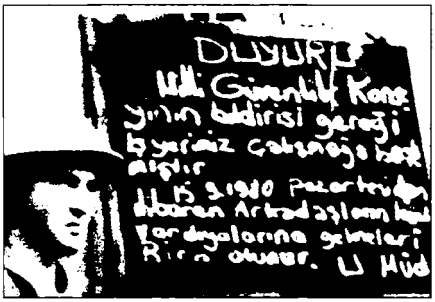
Bülent Ecevit-Necmettin Erbakan (1974)

Milliyetçi Cephe Hükümeti

1 Mayıs 1977

12 Eylül 1980

12 Eylül Danışma Meclisi

12 Eylül Konseyi

Kenan Evren-Sadi Irmak (1980)

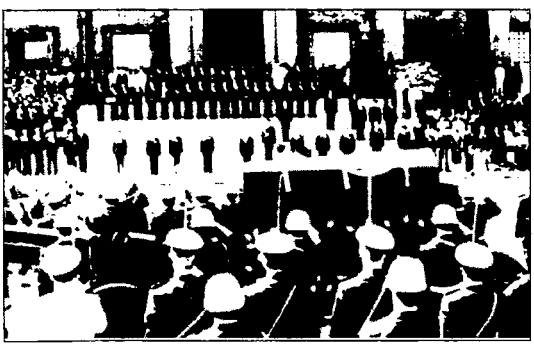

8 Kasım 1982 yeni anayasanın kabulü (Anayasa Komisyonu Orhan Aldıkaçtı)

Turgut Özal-Kenan Evren

22 Ağustos 1983 Celal Bayar 103 yaşında İstanbul'da öldü

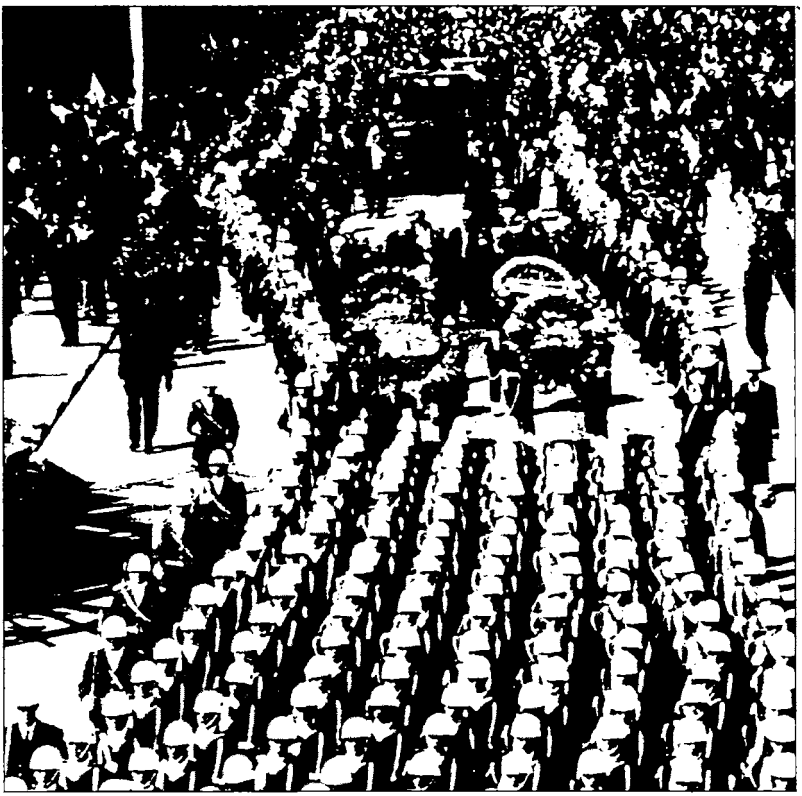
Turgut Özal-Yıldırım Akbulut

Turgut Özal-Mesut Yilmaz

Turgut Özal-Süleyman Demirel

Turgut Özal'ın cenaze töreni

Erdal İnönü-Süleyman Demirel

Necmettin Erbakan-Recep Tayyip Erdoğan

Necmettin Erbakan-Tansu Çiller

9.Cumhurbaşkanı
Süleyman Demirel

İsmail Hakkı Karadayı-Necmettin Erbakan

Dönemin C.Başsavcısı
Vural Savaş

Süleyman Demirel 9. Senfoniyi Dinlerken

Çevik Bir

Seyhan Soylu (Sisi)

Sincan'da Tanklar

Refah-Yol İçişleri Bakanı
Meral Akşener

Dönemin YÖK Başkanı
Kemal GÜRÜZ

28 Şubat Milli Güvenlik Kurulu toplantısı

28 Şubat kararları sonrası Anıtkabir ziyareti

R. Tayyip Erdoğan-Recai Kutan-Necmettin Erbakan

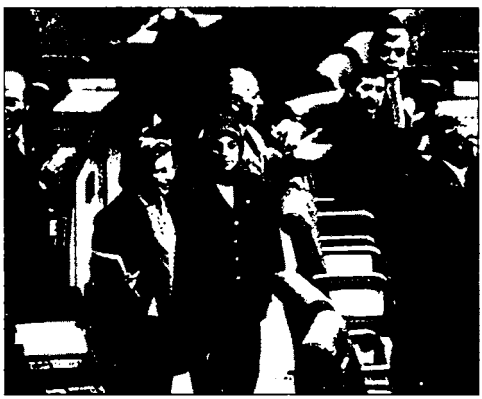
Anasol-D Hükümeti

Başörtüsü mağdurları

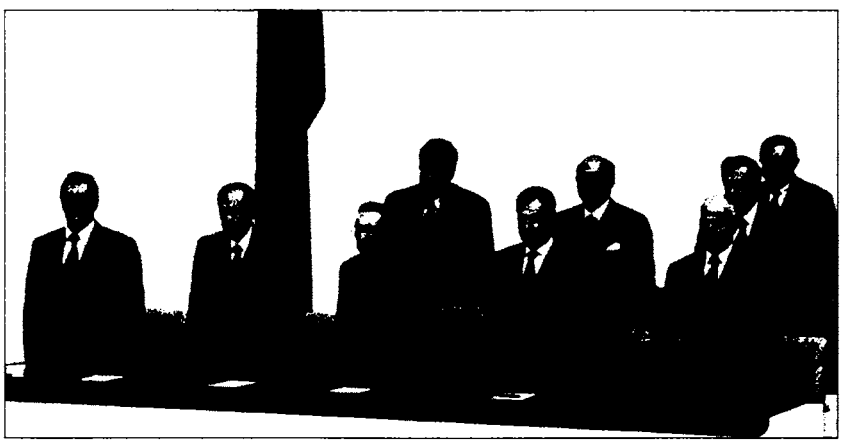
Kemal Alemdaroğlu

Merve Kavakçı-Nazlı Ilıcak

Merve Kavakçı'ya DSP'lilerin Tepkisi

Refah-Yol'dan sonra kurulan koalisyon hükümeti.
(Devlet Bahçeli-Bülent Ecevit-Mesut Yılmaz)

Sonuç

Osmanlı sistemi, XVII. yüzyılda, daha önce karşılaşmadığı bir kısım sorunları yoğun olarak yaşamaya başlar. İdarî, malî ve askerî alanda açığa çıkan bu sorunlar, gün geçtikçe artan bir oranla sistemi yıpratmaya başlar. Dolayısıyla, sistemin normal işleyişini temin açısından, söz konusu sorunların acilen çözümü gerekmektedir. İdarî ve malî sorunların çözümü, sistem içi tedbirlerle sağlanmaya çalışılır. Askerî sorunların çözümü için izlenen yöntem ise çok daha farklı olur. Osmanlı devlet adamları, askerî alanda baş gösteren sorunları, Avrupa devletlerinin askerî sistemlerinden yararlanarak çözebileceklerine inanırlar. Bu yönelişin gerekçeleri ise, tamamıyla pratikte yaşanan durumlarla ilgilidir. Şöyle ki: Osmanlı için zor günleri ve kötü bir geleceği oluşturmaya başlayan askerî yenilgiler, genellikle Avrupa ülkelerinin ordularıyla yapılan savaşlarda yaşanmaktadır. Önceleri, savaşın galibi olacakları konusunda herhangi bir tereddütleri bulunmayan Osmanlı devlet adamları, XVII. yüzyıldan itibaren, Avrupa ülkelerinin orduları karşısında bu güvenlerini büyük oranda kaybederler. Güvenlerini yeniden kazanmanın ve savaşlardan galip çıkmanın çözümü olarak da, o günün şartlarında galip tarafı teşkil eden Avrupa ordularının savaş tekniklerini almayı gerekli bulurlar. Bu kanaat ve karar, Avrupa'yı model alışa zemin hazırlar. Ve bu yöneliş, dozajı geometrik artışla büyüyen etkilenmelere yol açar. Önceleri sadece askerî alandaki sorunlara çözüm arayışı biçiminde gerçekleşen yöneliş, bir süre sonra toplumsal, kültürel, ekonomik, yasal, siyasal, felsefî olarak da Avrupa'ya yönelmeye vesile olur. Sonuçta, Türkiye tarihinin son iki yüzyılına damgasını vuracak olan, Batı modeline göre "*jakoben*" yöntemlerle gerçekleştirilen "*topyekün değişim*" süreci yaşanmaya başlar.

Sistemin sorunlarını çözmeye yönelik ıslah çalışmalarından, Batı modeline uygun "*topyekün*" değişim sürecine geçiş, elbette ki birden gerçekleşmez. Yüzyılı aşan bir zamanı gerektirir. Bu zaman dilimi içerisinde iki aşamalı bir süreç yaşanır. Birinci aşamada, zihinsel ve toplumsal değişmelerin motoru rolünü üstlenecek olan ve "*sosyal değişme sağlayan ajan*"

olarak tanımlanan "*seçkin*" (elit)'lerin batıcı zihniyete sahip olmaları söz konusudur. Osmanlı dönemi batılılaşmasının ilk basamağını oluşturan bu aşamada, "*değiştiren*"(aktif) unsurlar ve "*değişen*" (edilgen) unsurlar arasındaki etkileşim doğrudan gerçekleşir. Etkileşimin aktif ucunda dış dinamikler, edilgen ucunda ise yerli seçkinler vardır. Ancak şurası önemlidir ki; bu etkileşimin zeminini dış dinamiklerin değiştirici, yönlendirici iradeleri değil, daha çok, yerli seçkinlerin değişme istek ve arzuları oluşturur. İkinci aşamaya gelince; bu aşamada dış dinamikler büyük oranda devre dışı kalırlar. Artık, değişen ve değiştiren ilişkisi "*yerli*" unsurlar arasında gerçekleşmektedir: Yani, "*sosyal değişme sağlayan ajan*" konumundaki seçkinlerle halk arasında. Toplumsal ve zihinsel değişimi batılılaşma yönünde gerçekleştirmeyi varlıklarının gayesi edinmiş yerli seçkinler ile gündelik problemlerinden daha ötesini göremeyecek kadar hayatın günübirlik problemleriyle iç içe olan halk, batılılaşma sürecinin bu ikinci aşamasında karşı karşıya gelirler. İkinci aşamada seçkinler neyi istediklerini bilen konumundayken, halk, olup biteni değerlendirmeye fırsat dahi bulamayacak bir baskınla sürecin mensubu kılınır. Her şeyin, kendisine yöneldiği bir hedef konumuna gelir

Zihniyetten, yaşama tarzına; bireysel görünümden, toplumsal kurumlara kadar uzanan alanlarda bireyleri ve toplumu değiştirme idealinin gereklerine uygun olarak devreye sokulan uygulamaların en yoğun dönemini, Cumhuriyet yılları ve özellikle de Tek-Parti Dönemi oluşturur. Değişimi Batı modeline göre planlayan "*değiştiriciler*", bu dönem içerisinde, "*Türk batılılaşmasının*" hep aynı kalan seçkin (elit)-halk kopukluğuna ve hatta karşıtlığına bağlı olarak açığa çıkacak iç tepkilere karşılık verecek güce sahip oldukları gibi, hiçbir dış tepkiyle karşılaşmamanın avantajlarına da sahiptirler. Ulusal bağımsızlık savaşı sonrasına denk gelen "*radikal*" değiştirme süreci, ulusal bağımsızlık savaşını kazanmış olmanın verdiği rahatlıkla hiçbir dış engelleme veya yönlendirmeyle karşılaşmadan sürdürülür. Bu süreç, büyük oranda, dış dünyadan yalıtılmış bir Türkiye olamayacağının bazı güçlü dış tehdit ve zorlamalarla anlaşılmaya başladığı 1945'lere kadar devam eder. Siyasal sistem merkezli olmak üzere 1945'te temelleri atılan ve 1950 yılında fiilen gerçekleşen değişimle, süreç önemli bir aşama kaydeder ve "*batılılaşma*" "*batılılaştırma*"ya oranla daha çok ön plana çıkar. Veya, bu gerçekleşen yeni durumu, değişim programının yumuşaması olarak da ifade etmek mümkündür. Artık, değiştirici elit, uygulamaların, halkın onayı "*alınarak*" veya "*oluşturularak*" gerçekleştirilen bir sürecin gereklerine uygun olmasına dikkat etmeye başlar. "*Halka rağmen*"ci anlayışın yerini "*halkla birlikte*" veya

"*halk ne diyor*" anlayışı alır. Bu bağlamda olmak üzere "*Yeter söz milletin*" sloganı bir partinin söylemi olmaktan da öte, batı modeline uygun değiştirme projesinde istenilerek veya istenilmeden gelinen aşamanın gereğine uygun yeni bir zihniyetin tezahürü olarak anlam kazanır.

Cumhuriyet dönemi dikkate alındığında, batıcı seçkinleri teşkil eden sivil ve asker bürokratların, zihinsel ve toplumsal değişim projelerinin yönteminde tavizsiz olmalarına karşılık, değişimin "*topyekünlüğü*"nde aynı oranda ısrarlı ve tavizsiz ol(a)madıkları tespit edilmektedir. Bireyler ve toplum, zihinsel özelliklerinde ve yaşama tarzında "*yukarıdan*" etkiyle ve "*ani*" olarak değişikliğe uğratılır. Bu konudaki kararlılık zafiyete uğramaz. Ancak, seçkinlerin, siyasal sisteme, günlük hayatın dizaynına, bireysel hayatın görünümlerine ilişkin değişiklikleri bir anlık "*vuruş*"larla gerçekleştirme konusundaki ısrarları, ekonomi, eğitim, sanayileşme, sistemin demokratikleştirilmesi gibi alanlarda aynı kararlılıkla açığa çıkmaz. Hatta, süreç içerisinde geri adım atıldığı veya çok farklı alanlara kayıldığı görülür. Buna bağlı olarak da batılılaşma idealini dile getiren söylemlerle batılılaşmaya yönelik uygulamalar arasında önemli farklılıklar açığa çıkar. Teori-pratik farklılığı veya söylem-uygulama uyuşmazlığı biçiminde tanımlayabileceğimiz söz konusu farklılıklar, konuyla ilgilenen hemen herkesin kolaylıkla tespit edebildiği, bir çok araştırmanın konusu olacak kadar yaygın şekilde bilinen bir durumu temsil eder. Bilhassa siyasal ve ekonomik değişime ilişkin araştırmalarda, söz konusu farklılık daha da ayrıntılı bir şekilde açığa çıkar.

Yaygın kullanımıyla "*Türk modernleşmesinin*" veya bir başka söylemle "*Türk batılılaşmasının*" süreç sonunda ulaştığı sorunların veya özellikle de teori-pratik farklılığına yol açan nedenlerin ve bu farklılığın alanlarının araştırmaya değer olduğunda kuşku yoktur. Bugün yaşanan sorunları doğru değerlendirebilmenin ve geleceği doğru inşa edebilmenin, bu konuları olanca ayrıntılarıyla ortaya koymadan mümkün olamayacağı açıktır. Bu, bir kanaat olmaktan da öte; tarihsel, toplumsal bir gerekliliktir. Ayrıntıya inildiğinde daha birçok alanda söz söylemeyi gerektirecek olan "*Türk batılılaşması*"nın gittikçe daha da derinleşen sorunlarını ve nedenlerini, eksikliklerine rağmen, şu şekilde özetlemek mümkün görünmektedir:

1- Modernlik, Türkiye'nin iç dinamikleriyle ulaştığı bir aşamayı değil, dış etkilerin neden olduğu bir aşamayı temsil ettiği için, Türkiye'de değişimin mantığı "*modernleşmeye*" göre değil "*modernleştirme*"ye göre şekillenmiştir. Bu da, "*modernleştirici seçkinler*"le modernleştirilecek kitleler arasındaki ilişkilerin karşıt unsurlar arası ilişkiler biçiminde gelişmesine neden olmuştur. Modernleştirici seçkinlerin "*değiştirme*" arzusu, halkın

"*değişmeme*" tepkisi ile karşılaşmış, bunun doğal sonucu olarak da çatışmalar "*Türk modernleşmesi*"nin hemen hiç değişmeyen özellikleri arasında yerini almıştır.

2- Türkiye'nin modern olma sürecinde "*Batılılaşarak modern olma*" ideali, değişmeyen ve hep baskın olan eğilimi teşkil etmiştir. Değişimde "*Batılılaşma*" hakim renk olduğu için, şekilcilik, daha çok ve hatta tamamen dış görünümün önemsenmesi, modernleştirme sürecinin değişmeyen özellikleri arasında yerini almıştır.

3- Halkın geleneksel değerlere bağlanıp bunları değiştirmeye yanaşmaması ve dolayısıyla modernleştirmeye karşıtlığı ve ilgisizliği nedeniyle "*yukarıdan*" etkiyle "*ani*" bir şekilde modernleştirme projesi, Türkiye'deki modernleştirici seçkinlerin II. Meşrutiyet'ten itibaren değişmeyen projesini oluşturur. Bu ise, zihinsel ve toplumsal değişimlerin hazmedilememesine ve dolayısıyla uygulamaların kalıcı olamamasına neden olmuştur.

4- Değişimin "*yukarıdan*" ve "*ani*" olarak gerçekleştirilmesi yönteminin modernleştirici seçkinler tarafından tavizsiz uygulanmasına karşılık, "*topyekün modernleşme*" konusunda aynı kararlılık gösterilemez. Modernleştiricilerin bireysel karar veya düşünceleri, modernleşme sürecinde önemli sapmalara veya sorun olacak değişikliklere yol açar.

5- Modern siyasetin gerektirdiği yönetim tarzı olan demokraside, iktidar, meşruluğunu seçim yoluyla halktan alır ve meşruluğunu yine seçim yoluyla kaybedip muhalefete geçerek *"meşru bir iktidar olabilmenin"* demokratik mücadelesini verir. Mücadelesinin başarısı da yine seçimlerde açığa çıkar. Bunların gerçekleşebilmesi için "*muhalefet*"in iktidar tarafından "*gerekli*" görülmesi ve "*muhalifliğine*" hoşgörü ile karşılık verilmesi gerekir. Ancak, Türk siyasal modernleşmesinde muhalefeti gerekli bulma anlayışının yerleşmediği, muhalefeti yok edilmesi gereken "*hain*" unsur olarak görme zihniyetinin büyük oranda değişmeden devam ettiği görülüyor, Bu ise *"Türk siyasal modernleşmenin"* en önemli sorunlarından birisi olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

6- Bireylerin sekülerleşmemesi, dinin bireylerin üst kimliğini oluşturmaya ve hayatlarında etkin olmaya devam etmesi, Batı'daki anlam ve biçimiyle laikleşmenin oluşmasına engel teşkil etmiştir. Çünkü, İslam, Hıristiyanlıkla kıyaslanamayacak kadar bireysel ve toplumsal hayatın içerisine köklerini salmış durumdadır. "*Halka rağmen*"ci programlar kadar, "*İslam'a rağmen*"ci programların da sorun oluşturucu olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

12 Eylül (Öncesi ve Sonrası), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.

28 Şubat- Belgeler, (Hazırlayan Abdullah Yıldız), Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.

Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşten İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul, 1962.

Ağaoğlu, Samet, *Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

Ağaoğlu, Samet, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul 1969.

Ağaoğlu, Samet, *İki Parti Arasındaki Farklar*, Arbas Matbaası, Ankara 1947.

Ağaoğlu, Samet, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Ağaoğlu Yayınevi, Ankara trs.

Ahmad Feroz -Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

Akad, Mehmet, *Çoğulcu Demokraside Siyasal İktidar ve Baskı Grupları*, Z Yayınları, Tarih ve basım yeri yok.

Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Akar, Rıdvan, *Varlık Vergisi (Tek-Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.

Akın, İlhan F., *Kamu Hukuku*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1979.

Akın, Rıdvan, TBMM Devleti (1920-1923), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Akol, Emel, Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2002.

Aksoy, Ömer Asım, "Atatürk'ün Dilimize Kazandırdığı Güç", *Türk Dili*, S. 353, Mayıs 1981.

Aktar, Cengiz, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1993.

Akyaz, Doğan, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Akyüz, Kenan, "Türk Ocakları", *Belleten*, C. L, S. 196, Nisan 1986.

Alkan, Türker, Doğu Ergil, *Siyaset Sosyolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980.

Alpkaya, Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim, İstanbul 1998.

Altan, Mehmet, *Darbelerin Ekonomisi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1990

Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Altuğ, Kurtul, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Koza yayınları, İstanbul, 1976.

Altuğ, Yılmaz, *Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973.

Apter, David, *Some Conceptual to the Study of Modernization*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, New Jersey, 1968.
Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi Yayınları, Ankara 1983.
Arıkoğlu, Damar, "Birinci Meclisten Notlar", *Yakın Tarihimiz*, C.I, S.6.
Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, Tan Yayınları, İstanbul 1961.
Aron, Raymond, *Demokrasi ve Totalitarizm*, (Çev: Vahdi Hatay), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
Arzık, Nimet, *Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü, KurtuluMatbaası, Ankara, 1966.*
Arzık, Nimet, *Demirel'in İçi-Dışı*, Milliyet Yayınları, Basım yeri yok, 1985.
Aslan, Yavuz, *TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu, (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938, İTİA Mezunları Derneği, İstanbul 1977.
Atatürk, M. Kemal, *Nutuk,* Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 2000.
Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
Atatürkçülük, III Cilt, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1984.
Atay, A. Sabri, *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, Anadolu Üniversitesi, İstanbul, 1998.
Atay, F. Rıfkı, *Çankaya 1881-1938*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1968.
Atay, Falif Rıfkı, *Moskova-Roma*, Muallim Halit Kütüphanesi, Ankara, 1932.
Atay, Falih Rıfkı, *Yeni Rusya*, Ankara, 1931.
Ateş, Nevin Yurdasever, *Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal, İstanbul 1994.
Ateş, Toktamış, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz (Atatürkçülük ve Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler),* Der yayınları, İstanbul 1993.
Ateş, Toktamış, *Cumhuriyet ve Laiklik*, Sarmal yayınevi, İstanbul, 1994
Ateş, Toktamış, *Laiklik (Dünyada ve Türkiye'de)*, Ümit yayıncılık, Ankara 1994.
Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 1984.
Avcı, Cemal, "Atatürk, Din ve Laiklik", *AAMD*, C. VI, Sayı 18, Temmuz 1990.
Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Savaşı*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1979.
Ayata, *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*,(Çev: B. Tarhan, N. Tarhan), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982.
Aydemir, Ş. Süreyya, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.
Aydemir, Ş. Süreyya, *Kahramanlar Doğmalıydı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1974.
Aydemir, Ş. Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul1974.
Aydemir, Ş. Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

Aydemir, Ş.Süreyya, *Menderes'in Dramı (1899- 1960)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Remzi kitabevi, İstanbul, II. Cilt 1973, III Cilt 1968.
Aydın, Mesut, "Proclamation of Ankara as the nation's capital" *Turkish Review*, C.2, Sayı 9 Ankara, Güz 1987.
Aytekin Yılmaz; "Siyasal ve Bürokratik Yozlaşma", *Yeni Türkiye Dergisi Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı*, Sayı:13, Ocak-Şubat 1997.
Aytekin, M. Emin, *İhtilal Çıkmazı*, Dünya Matbaası, İstanbul 1967.
Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasî Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.
Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürkle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.
Başgil, Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1982.
Başgil, Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, (Çev: M. Ali Sebük, İ. Hakkı Akın), İstanbul, 1966.
Başgil, Ali Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İÜHF Talebe Cemiyeti yayınları, İstanbul, 1942.
Batuk, Yıldırım, *Doruk Operasyonu*, Sorun Yayınları 1989.
Bayar, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Derleyen İsmet Bozdağ(, Baha Matbaası, İstanbul, trs.
Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, Baha Matbaası, İstanbul, 1965.
Baycan, Nusret, "Ankara'nın Başkent Oluşu", *AAMD*, C.VII, S.19, Kasım 1990.
Behar, Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih (Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937))*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1992.
Bekâta, H. Oğuz, *Birinci Cumhuriyet Biterken*, Çığır Yayınları, Ankara, 1960.
Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983
Belge, Murat, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, Birikim yayınları, İstanbul, 1992.
Bell, Daniel, "İdeology and Soviet Politics", *Slavic Review*, Aralık 1965.
Berger, Peter, *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev: Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, İstanbul 1985.
Berkes, Niyazi, "Atatürk ve Laikliğin İki Kaynağı", *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul, 1982.
Berkes, Niyazi, *Türk Düşünesinde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınları, Ankara, Trs.
Berksan, Nazım, *Yol Davamız*, Ankara, 1951
Berojkov, Valantin, *Tahtan 1943*, (Çev: Hasan Ali Ediz), Bilgi Yayınları, Ankara, 1970.
Bilâ, Hikmet, *CHP (1919-1999)*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
Bilgiç, Sadettin, "Demokrasiye Müdahaleler", *Yeni Türkiye*, Sayı: 23-24, Eylül-Aralık 1998
Birinci Türk Tarih Kongresi (Konferanslar, Müzakere Zabıtları), Maarif Vekaleti, Ankara trs.
Boran, Cemil, "Darülfünûn Hatıraları", *Bilgi Dergisi*, C. XXIV, Sayı 278-280, Eylül 1970.

Bozdağ, İsmet, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.
Bozdemir, Mevlüt, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982.
Bozkurt, M. Esat, *Atatürk İhtilâli*, Altın Kitaplar, 1967.
Bozkurt, Veysel, "Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi-Siyasal Elit-Halk İlişkileri: 1923-1960", *Yeni Türkiye*, Sayı: 23-24, Eylül-Aralık 1998
Bölügiray,Nevzat, 28 Şubat Süreci, *Tekin Yayınları, İstanbul 2000.*
Burçak, Salim, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Matbaası, İstanbul, 1979.
Bursalıoğlu, Ziya, "Cumhuriyet-Lâiklik-Eğitim Üzerine", AAMD, C.II, Sayı 5, Mart 1986.
Canatan, Kadir, "Kilise Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'de Laiklik" *Bilgi ve Hikmet*, Sayı 11, Yaz 1995.
Canoğlu, Yıldırım, "Halkın İktidar Yürüyüşü", *Umran Dergisi*, sayı: 100, Aralık 2002.
Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar (Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimler)*, Temel Yayınları, İstanbul 2001.
Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul 1981.
Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Sem Yayınları, İstanbul 1974.
Cizre (Sakallıoğlu), Ümit, *AP-Ordu İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
Cizre, Ümit, *Muktedirlerin Siyaseti*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
Copeaux, Etienne, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İsanbul 1998.
Cumhur, Müjgân, "Atatürk'e göre Türk Kadını ile İlgili Sorunlar ve Değerlendirmeler", *Erdem*, C. 4, Sayı 12, Eylül 1988.
Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
Cümhuriyet Halk Partisi, *Şeref Kitabı XV*, Cumhuriyet Matbaası, Ankara 1938.
Çaha, Ömer, "Cumhuriyet ve Demokrasi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 23,24, Eylül-Aralık 1998.
Çaha, Ömer, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Eylül-Aralık 1998, Sayı: 23-24.
Çelik, Hüseyin, "Türkiye'de İlk Laiklik Teklifi ve Arka Planı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 19, Yaz 1992.
Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönemi 1919-1923*, C.3, TBMM Vakfı, Ankara 1995.
Çubukçu, İ. Agâh, "Atatürk, Din ve Laiklik", AAMD, C. 1, Sayı 2, Mart 1985.
Daver, Bülent, "Atatürk ve Sosyopolitik Sistem Görüşü", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983.
Dâver, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Doğan Yayınları, Ankara, 1969.
Demiralay, Tahsin, *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları (1948-1950 Makaleleri)*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1955.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
Deringil, Selim, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
Devlet Yıllığı 1945, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1946.
Din Devlet İlişkileri Bağlamında Diyanet, (Açık Oturum), *İzlenim Dergisi*, Sayı 21, Mayıs 1995.
Doğan, Avni, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul 1964.
Doğan, Mehmet, *Gölgedeki Adam*, Ocak Yayınları, Ankara, 2000.
Doğan, Mehmet, *Tarih ve Toplum*, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.
Doğan, Yalçın, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, Tekin Yayınları, İstanbul,1985.
Doğramacı, Emel, "Atatürk ve Kadın Hakları", *AAMD*, C. VIII, Sayı 24, Temmuz 1992.
Doğramacı, Emel, "Cumhuriyet Döneminde Türk Kadını", *Erdem*, C.I, Sayı 1, Ocak 1985.
Dönmezer, Sulhi, "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri", *AAMD*, C.V, Sayı 15, Temmuz 1989.
Dönmezer, Sulhi, "Toplumsal Değişme ve Atatürk İnkılapları", *AAMD*, C. VII, Sayı 19, Kasım 1990.
Duran, Lütfi, *İdare Hukuku, İstanbul, 1982.*
Dursun, Davut, "Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulanması", *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, Sayı 6, Bahar 1994.
Dursun, Davut, "Laikliğin Türkiye'deki İşleyişi Üzerine Bazı Tespitler ve Düşünceler", *Bilgi ve Hikmet*, Sayı 2, Bahar 1993.
Dursun, Davut, "Şeyhülislamlık'tan Diyanet İşleri Başkanlığı'na", *İzlenim Dergisi*, Sayı 21, Mayıs 1995.
Duverger, Maurice, *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev: Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul, 1975.
Ediboğlu, Baki Süha, *Falih Rıfkı Atay Konuşuyor*, İstanbul, 1946.
Eisenstadt, N.S., *Breakdowns of Modernization, Readings in Social Eulution and Development*, (ed. S.N. Eisenstadt), London, 1970.
Ekinci, Necdet, *II.Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
Ekinci, Necdet, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
Eliçin, E. Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996.
Enginsoy, Cemal, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C. IV, Sayı 11, Mart 1988.
Erer, Tekin, "Atatürk ve Dil İnkılabı", *Milli Kültür*, C. II, Sayı 1, Haziran 1980.
Ergil, Doğu, "Atatürkçü Düşüncenin Temeli: Laiklik", *AAMD*, C. VI, Sayı 17, Mart 1990.
Ergil, Doğu, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983
Erkanlı, Orhan, *Askeri Demokrasi*, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987.

Erkul, Emin, "Milli Mücadele Hatıraları", *Vakit*, 2,3 Mart 1954.
Erman, A. Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul 1975.
Eroğlu, Cem, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, AÜSBF Yayını, Ankara 1970.
Eroğlu, Hamza, "Modern Eğitim İlkesi Olarak Eğitim Birliği ve Yanlış Uygulamalar", *AAMD*, C.IV, Sayı 10, Kasım 1987.
Esirci, Şükrü, *Menderes Diyor ki*, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.
Evren, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990-1991.
Evsal, Vedii, *Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl*, İstanbul, 1987.
Feyzioğlu, Turhan, "Secularizm: Cornerstone of the Turkısh Revolution", Atatürk's way (ed. by Turhan Feyzioğlu), *A Cultural Publication Of Otomarsan on the Occasion of the Centennial of Kemal Atatürk*, İstanbul 1982.
Feyzioğlu, Turhan, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1987.
Finer, S.E., *The Man on Horsback, The Role of the Military in Politics*, Pall Mall Press, 1967
Frank A.G., *Capitalism and Underdeveloped in Latin America*, New York, 1968.
Frey, Frederick, *The Political Elite in Turkey*, M.I.T. Press,, Cambridge 1965.
Friedrich, C. - Z. Brzesınskı, *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*, (Çev: Oğuz Onaran), Türk Siyasî İlimler derneği Yay. Ankara 1964.
Genç Kalemler, (Sadeleştiren: İ. Parlatır, N. Çetin), TDK Yayınları, Ankara 1999.
Gençosman, K. Zeki, *Devleti Kuran Meclis,* Hür Yayınları, İstanbul, 1981
Gençosman, K. Zeki, *Türk Destanları*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1972.
Gentizon, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Ankara 1983.
Gevgilili Ali, "CHP ve Türkiye'yi Anlama Saati", *Milliyet Gazetesi*, 5 Mart 1972.
Gevgilili, Ali, "İnönü Elli Yıla Bakıyor", *Milliyet Gazetesi*,12 Eylül 1970.
Gevgilili, Ali, *Türkiye'de Sivilleşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, Bağlam yayıncılık, İstanbul, 1990.
Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, Altın Kitapları, İstanbul 1981.
Giritli, İsmet, "Atatürk Cumhuriyeti'nin Laiklik İlkesi", *AAMD*, C.II, Sayı 4, Kasım 1985.
Giritli, İsmet, "Atatürkçü Laiklik Anlayışı", *AAMD*, C. VI, Sayı 18, Temmuz 1990.
Giritli, İsmet, "Harf İnkılabı ve Atatürk", *AAMD*, C.V, Sayı 13, Kasım 1988.
Giritlioğlu, Fahir, Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.
Glasneck, Johannes, (Ç. A. Gelen), *Kemal Atatürk ve Çağdaş Düşünce*, Ankara, 1976.
Goloğlu, Mahmut, *Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.
Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Kaynak Yayınları, 1982.
Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Başnur Matbaası, Ankara, 1972.
Goloğlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi, (1934-1945)*, Kalite Mabaası, Ankara, 1974.
Goloğlu, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet*, Ankara, 1974.
Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti (1923)*, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet (1920)*, Başnur Mat.,Ankara 1970.

Gökalp, Ziya, "Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?", *Yeni Mecmua*, Sayı: 38, 4 Nisan 1918.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları,* (Yayına hazırlayan: Mehmet Kaplan), Devlet Kitapları, İstanbul, 1970.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1976.

Göksel, Burhan, "Atatürk ve Kadın Hakları", *AAMD*, C.I, Sayı 1, Kasım 1984.

Göldaş, İsmail, *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri*, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.

Göle, Nilüfer, *Mühendisler ve İdeoloji*, Metis, İstanbul 1998.

Gönülal, İsmet, "Atatürk İnkılabının Gerekçesi", *Erdem*, C. 4, Sayı 12, Eylül 1988.

Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünce Tarihi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1983.

Göze, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarih*", Beta Yayınları, İstanbul, 1989.

Gülmez, Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1997.

Güneş, Turan, "Turan Güneş Anlatıyor", *Milliyet*, 15 Ocak 1979.

Güngör, Erol, "Ziya Gökalp ve "Türkçülükte Din Meselesi", *Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1976.

Güngör, Süleyman, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Politikacı-Aydın İlişkisi*, Nobel Yayınları, Ankara 2001.

Gürbüz, Yaşar, *Anayasa, Görüşler, Taslak*, Araştırma Eğitim yayınları, İstanbul, 1982.

Gürkan, Nilgün, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Güvenir, Murat, *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul 1991.

Güz, Nurettin, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)*, Gazi Üniv. Basın-Yayın Yüksekokulu, Ankara 1991.

Hafızoğulları, Zeki, "Türk Hukuk Devrimi ve Laiklik", *AAMD*, C. IV, Sayı 12, Haziran 1988.

Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

Hamdullah Suphi, *Günebakan*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1929.

Harris, George S. *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976.

Heper, Metin, *Bürokratik Yönetim Geleneği (Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği)*, ODTÜ, İdari Bilimler Fakültesi Yay. Ankara, 1974.

Heyek, F.V., *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*, (Çev: Atilla Yayla), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1993.

Hirsch, Ernst, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, İstanbul 1950.

Hotham, David, *The Turks*, London 1972.

Howard, Harry N., *The Partition of Turkey*, Newyork 1966.

Huntington, Samuel P., "Pattern of Violence in World Politics" (in) *Cahanging Patterns of Military Politics*, The Free Press of Glancoe, Inc. New York, 1962.

Huntington, Samuel P., *The Soldier and the State The Theory and Politics of Civil Military Relations,* New York, 1964.

Ilıcak, Nazlı, *28 Şubat'ın Perde Arkası*, Timaş Yayınları, 2001.

Irmak, Sadi, "Atatürkçülüğün İlkeleri- İnkılâpların Fikir Temelleri", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C.V, Sayı 15, Temmuz 1989.

Irmak, Sadi, "Atatürkçülüğün İlkeleri- İnkılâpların Fikir Temelleri", AAMD, C.V, Sayı 15, Temmuz 1989.

Irmak, Sadi, "Avrupa Savaşının Bitmesi ve Memleketimiz", *Ülkü*, 16 Mayıs 1945, Sayı. 88.

Irmak, Sadi, *Atatürk- Bir Çağın Açılışı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1984.

İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1969.

İlhan, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", AAMD, C. VII, Sayı 19, Kasım 1990.

İlmen, Süreyya, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, Muallim Fuat Gücüyener Yayınları, İstanbul 1951.

İnalcık, Halil, "Türkiye'nin Modernleşmesi", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1992.

İnan, A. Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

İnan, Afet, "Çağdaşlaşmada Kadın Hakları", *AAMD*, C. 1, Sayı 2, Mart 1985.

İnan, Afet, "Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Kuruluşu Hazırlıkları Üzerine", *Tarih Araştırmaları I*, Ankara 1957.

İnan, Afet, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTK Yayınları, Ankara 1969.

İnan, Arı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları, YYK, Ankara 1996.

İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

İnönü, İsmet, *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri (TBMM'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1946))*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları, İstanbul, 1946.

İpekçi, Abdi, "Yaşar Kemal ile Sohbet", Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1971.

İpekçi, Abdi, *Liderler Diyor ki*, Ant Yayınları, İstanbul, Trs.

İz, Mahir, *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000

İzgi, Özkan, "Atatürk'ün "Tarih İlmi" Hakkındaki Düşünceleri", *AAMD*, C.IV, S. 10, Kasım 1987.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev: Cemal Köprülü), TTK, Ankara 1991.

Janowitz, Morris, *The Military in Political Development of New Nations An Essay Comparative Analysis*, University of Chicago Press, Chicago, 1964.

Jaschke, Gotthard, *Yeni Türkiye'de İslamlık, (Çev:* Hayrullah Örs), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972

Kabacalı, Alpay, "Babıalide 60 yıl", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 ocak 1989.

Kabacalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Kabacalı, Alpay, *Türkiye'de Basın Sansürü*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990.

Kabacalı, Alpay, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993.

Kabasakal, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, Tekin Yayınları, İstanbul 1991.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasi Fikir Hareketleri*, Birey Yayınları, İstanbul 1995.

Kandemir, Feridun, *Hatıraları ve Söyledikleri ile Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yayınlar, İstanbul 1965.

Kandemir, Feridun, *İzmir Suikastının İçyüzü*, İstanbul 1955.

Kandemir, *Serbest Fırka (Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı?)*, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955.

Kansu, M. Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 2 Cilt, TTK, Ankara 1997.

Kanunu Medenî Şerhi (Türk-İsviçre), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1930.

Kapani, Munci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara 1976.

Kapani, Munci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yay., İstanbul, 1992.

Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1969.

Karabekir, Kazım, *İzmir Suikastı (İddianame ve Kâzım Karabekir'in Savunması)*, (Yayına hazırlayan: Sümer Kılıç), Emre Yayınları, İstanbul 1994.

Karabekir, Kâzım, *Paşalar Kavgası (İnkılap Hareketlerimiz)*, (Yayına hazırlayan: Faruk Özerengin), Emre, İstanbul 1995.

Karagözoğlu, Galip, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", *AAMD*, C.II, Sayı 4, Kasım 1985.

Karakaş, E., *40 Yıllık Gazeteci Gözüyle İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977

Karakuş, Emin, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977.

Karal, E. Ziya, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşumu*, MEB Basımevi, 1961.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Ankara*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl,* İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Karatepe, Şükrü, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz yayıncılık, İstanbul 1997.

Karpat, Kemal, *Turkey's Politics, The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1959.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996.

Kaya, Şükrü, "Halkevlerinin 5. Açılış Yıldönümündeki Söylevi", *Ülkü* C.9, S. 48, Mart 1937.

Kennedy, Gavin, *The Military Third World*, The Garden Citiy Press, London, 1974.
Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul 1955
Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
Kışlalı, A. Taner, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi,* İmge Kitabevi, 2. baskı, Ankara, 1994.
Kili, Suna, "Türkiye'de Örgütlenme Sorunu ve Örgütsel Dengesizlik", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol. 4-5, 1976, 1977.
Kili, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniv. Yay. Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1976.
Kili, Suna, *Atatürk Devrimi (Bir Çağdaşlaşma Modeli)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.
Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1980.
Kinross, Lord, *Atatürk - Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, (Çev: Necdet Sander), Altın Yayınları, İstanbul 1994.
Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.
Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),* İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
Koloğlu, Orhan, *Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.
Kongar, Emre, "Ziya Gökalp", *Türk Toplumbilimcileri*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
Kongar, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Cem Yayınları, İstanbul 1978
Köker, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
Kreiser, Klaus, "Modern Avrupa Tarihi İçinde Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983.
Kudret, Cevdet, "Mavi Sürgün Olayı", *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*, İstanbul, 1976.
Kunter, Halim Baki, "Milli Şefimizin Gençliğe Öğütleri", *Ülkü*, S. 17, 1 Haziran 1942.
Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994.
Külçe, Süleyman, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1953.
Landau, Jacob M., *Tekinalp, Bir Türk Yurtseveri*, İletişim Yayınları, İstanbul,1996.
Landau, Jacop, *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, (Çev:: Erdinç Baykal), Turhan Kitabevi, Ankara, 1979.
Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* (Çev: Metin Kıratlı), TTK yay, Ankara 1984.
Linz, J. Juan and Stepan, Alfred, *The Breakdown of Democratic Regimes, Crisis, Breakdown and Reequilibration*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1978.
Linz, J. Juan, Totaliter ve Otoriter Rejimler, (Çev: Ergun Özbudun), SİD Yayınları, Ankara 1984.

Mardin, Şerif, "Laiklik İdeali ve Gerçekler", *Atatürk Döneminin Ekonomik Ve Toplumsal Sorunları 1923-1938*, İTİA Mezunları Derneği, İstanbul, 1977.

Mardin, Şerif, "Laiklik İdeali ve Gerçekler", *Atatürk Döneminin Ekonomik Ve Toplumsal Sorunları 1923-1938*, İTİA Mezunları Derneği, İstanbul, 1977.

Mazıcı, Nurşen, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, Gür Yayınları, İstanbul, 1989.

Mikusch, D.V., *Gazi Mustafa Kemal (Avrupa ile Asya Arasındaki Adam)*, (Çev: Esat Mermi Erendor), Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.

Mueller, Claus, *The Politics of Communication. A Stady in the Political Sociology of Language, Socialization, and Legitimation*, Oxford University Press, London 1973.

Mumcu, Ahmet, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik", *AAMD*, C. 1, Sayı 2, Mart 1985.

Mumcu, Ahmet, *Atatürkçülük'te Temel İlkeler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1988.

Mumcu, Ahmet, *Siyasal Tarihe Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980.

Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul 1982.

Mumcu, Uğur, *Gazi Paşa'ya Suikast*, Tekin Yayınları, İstanbul 1992.

Mutlu, N. Yücel, *İslam, Laiklik ve Kenan Evren,* Rehber Yayınları, Ankara, 1995.

Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1965.

Nadi, Yunus, "CHP Kurultayı", *Cumhuriyet*, 26 Birincikanun 1938.

Neziroğlu, İrfan, "Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler 1946-1997", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 23-24, Eylül-Aralık 1998

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yayına hazırlayan: Cemal Kutay,) Tercüman, İstanbul 1980.

Onar, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1995.

Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği,* Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni (Siyasi Hatırlarım)*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1983.

Örs, Birsen, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

Özakman, Turgut, *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1977.

Özalp, Kazım, *Milli Mücadele(1912-1922)*, TTK Yayınları, Ankara, 1971.

Özay, İl Han, *Devlet, İdari Rejim ve Yargısal Korunma*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1986.

Özbudun, Ergun, "Atatürk ve Laiklik", *AAMD*, C. VIII, Sayı 24, Temmuz 1992.

Özdağ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

Özdağ, Ümit, *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk-İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

Özdemir, Emin", Atatürk'ün Dil Savaşı", *Türk Dili*, S. 353, Mayıs 1981.
Özdemir, Hikmet, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul 1989.
Özer, Yusuf Ziya, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, Ankara 1939.
Özgen, Bekir, *Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik*, Çınar Araştırma Yayınları, İstanbul 1995.
Özkaya, Yücel, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar II (1923-1928)", *AAMD*, C. VI, Sayı 18, Temmuz 1990.
Öztürk, Kâzım, *Atatürk'ün TBMM Açışı ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
Öztürk, Kazım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul, 1968.
Öztürk, Metin, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.
Öztürk, Osman, "Tanzimat Hukuk ve Batılılaşma", *İlim ve Sanat Dergisi*, S. 4, Kasım/Aralık 1985.
Parla, Taha, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi (1980-1989)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
Peker, Recep, "Disiplinli Hürriyet", *Ülkü*, c.1, S. 3, Nisan 1933.
Peker, Recep, *İnkılap Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1984.
Polat, Zelkif, *Ali Çetinkaya (Hayatı, Eserleri, Kişiliği ve Devlet Adamlığı)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2002.
Price, M. Philips, *History of Turkey, (From Empire To Republic)*, London 1968.
Pye, L.W., *Aspect of Political Development*, Little Brown and Co., Boston, 1966.
Robinson, Richard D., *The First Turkish Republic : A Case Study in National Development.* (2nd ed.) Cambridge: Harvard Universitv Press, 1965.
Rouquié, Alain, *Latin Amerika'da Askeri Devlet*, (Bas. Haz. Şirin Tekeli) Alan Yayınları, İstanbul, 1986.
Rustow, A. Dankward, *A World of Nations Problems of Political Modernization*, Washington, 1967.
Safa, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
Sakallı, Bayram, Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri), İz Yayınları, İstanbul 1997.
Sarıbay, Yaşar, Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
Savaş, Vural, "Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler", *AAMD*, C. IV, Sayı 11, Mart 1988.
Savcı, Bahri, "Türkiye'de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin Seyrine Bir Bakış", *AÜSBF*, C. 16, No: 3, Sevinç Matbaası. Ankara, 1961.
Sayarı, Binnaz, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *AÜSBF Dergisi*, C. XXXIII, S.1-2, Mart-Haziran 1978.
Selek, Sabahettin, *Anadolu İhtilâli*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.
Sertel, Sabiha, *Roman Gibi,* İstanbul, 1969.
Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

Sertkaya, Osman F., "Atatürk'ün Dil Politikası", *Yaşayan Türkçemiz*, C. I Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981.

Sevük, İsmail Habib, *Dil Davamız*, İstanbul, 1949.

Sevük, İsmail Habip, *Atatürk İçin, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.*

Seyhan, Dündar, *Gölgedeki Adam*, İstanbul 1966.

Sezgin, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1984.

Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* (Çev: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 1983.

Sirer, Reşat Şemsettin, "Unutulmaz Bir Yolculuk",*Ülkü*, S. 17, 1 Haziran 1942.

Soyak, H. Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul 1973.

Soyak, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973.

Soysal, M. "Laiklik Nasıl Yıkılır?", *Milliyet*, 31 Mayıs 1975

Soysal, Mümtaz, *Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1986.

Spitz, David, *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*, (Çev: Şiar Yalçın), Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1994.

Şakiroğlu, Mahmut H., ""Atatürk Döneminde Başlatılan Tarih Çalışmaları ve Halk Bilgisi Alanındaki Gelişmeler", *Erdem*, C. 4, Sayı 12, Eylül 1988.

Şapolyo, E. Behnan, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, Güven Matbaası, Ankara, 1969.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarih,* Berkalp Kitabevi, İstanbul 1944.

Şapolyo, Enver Behnan, *Mustafa Kemal Paşa-Milli Mücadelenin İç Alemi*, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul 1967.

Şimşir, Bilal, *Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.

T.C. 1982 Anayasası, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.

Tachau, Frank, Introduction: Political Elites and Political Development in the Middle East, Cambridge, MA: Schenkman, 1975.

Tanör, Bülent, *Kuruluş Üzerine 10 Konferans,* Der Yayınları, İstanbul 1996.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Tanrıöver, H. Suphi, "Türk Ocağı Beyannâmesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 3, Mayıs 1985.

Tanrıöver, H. Suphi, "Türk Ocağı" *Türk Yurdu*, C.II, nr. 9, Haziran 1341 (1925).

Tanrıöver, H. Suphi, *Dağ Yolu*, C.I, İstanbul, 1929.

Tanyol, Cahit, *Atatürk ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984.

Tanyu, Hikmet, *Ziya Gökalp'in Kronolojisi,* Kütür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Tarhan, Nevzat, *Psikolojik Savaş*, Timaş Yayınları, 2002.

Tarhanlı, İştar, *Müslüman Toplum, Laik Devlet*, Afa Yay., İstanbul 1993.

Tarih-4, Devlet Kitapları, İstanbul 1934

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I-IV, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, Birinci Devre, C.1-29, TBMM Matbaası, Ankara 1942-1981.
Tecer, A. Kutsi, "Dünden Bugüne", *Ülkü*, S. 3, 1 İkinciteşrin 1941.
Tecer, Ahmet Kudsi, "Halkevleri Yıldönümünde", *Ülkü*, S. 11, 1 Mart 1942.
Tekin Alp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazete ve Matbbası, İstanbul 1936.
Tekin, Talât, "Atatürk ve Türk Dilinde Reform", *Erdem*, C. 4, Sayı 12, Eylül 1988.
Temuçin, Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler-Yorumlar-Değerlendirmeler)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. 1994.
Tepedelenlioğlu, N. Nazif, *Ordu ve Politika*, Bedir Yayınları, İstanbul 1967.
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Beyanname ve Programı, Matbaa-yı Milliye, İstanbul 1340 (1924).
Teziç, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1976.
Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Doğan Yayınları, Ankara, 1971.
Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.
Toker, Metin, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991.
Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.
Toprak, Binnaz, "Dinci Sağ", (Çev: N. Satlıgan), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der: İ.C. Schick, E.A. Tonak) İstanbul 1990.
Toros, Taha, "Cemil Cem", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Mayıs 1990.
Tunaya, T. Zafer, *TBMM Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Ayrıbasım, C. 23, Sayı: 3,4. İstanbul 1957.
Tunaya, Z. Tarık, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi, İstanbul, 1981.
Tunaya, Zafer Tarık, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.
Tuncer, Hüner, "Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", *AAMD*, C.VI, Sayı 16, Kasım 1989.
Tunçay, Mete, "Atatürk'e Nasıl Bakmak", *Toplum ve Bilim*, Sayı 4, İstanbul, Kış 1978.
Tunçay, Mete, *Bilineceği Bilmek*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.
Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyetin'de Tek Parti Yönetiminin kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınları, İstanbul 1992.
Tunçkanat, Haydar, *27 Mayıs 1960 Devrimi*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996.
Turan, İlter, "Silahlı Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri" *İÜ İktisat Fak. Mecmuası*, C. 34, Ekim 1974-Eylül 1975, no: 1-4, Fak. Mat. İstanbul, 1977.
Turan, İlter, *Cumhuriyet Tarihimiz (Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler)*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1969.
Turan, Şerafettin, "Atatürkçülük", *Türk Dili Dergisi*, (Atatürk Özel Sayısı), Sayı 253, Mayıs 1981.
Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.
Turhan, Mümtaz, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1980.

Tünay, Muharrem, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", *AAMD*, C.II, Sayı 4, Kasım 1985.

Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem (1923-1927), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara trs.

Türkdoğan, Orhan, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.

Türkeş, Alparslan, *27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler*, Dokuz Işık Yayınları, İstanbul, 1977.

Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Tüzün, Necat, "Atatürk İnkılaplarında Laiklik", *AAMD*, C.IV, Sayı 10, Kasım 1987.

Uğur, Necdet, *İsmet İnönü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

Uman, O. Nuri, *Esasiye Hukuku (Anayasa Hukuku)*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1939.

Us, Asım, *Hatıra Notları 1930-1950*, Vakit Matbaası, İstanbul 1966.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.

Üçok, Coşkun, *Türk Hukuk Tarihi*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1972

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1979.

Ülman, A. Halûk, "Alman Nasyonal Sosyalist Partisi", *AÜSBFD*, C. 12, S. 5, 1957.

Ünal, Oğuz, Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu (Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci), Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

Üskül, Zafer, Siyaset ve Asker- Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları, Afa Yayınları, İstanbul, 1989.

Velidedeoğlu, H. Velded, *İlk Meclis- Milli Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Türk Medeni Kanunu (Umumi Esaslar)*, Sermet Matbaası, İstanbul 1968.

Villalta, J. Blanco, *Atatürk*, (Çev: Fatih Özsü), Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.

Widmann, Horst, *Atatürk Üniversitesi Reform*, (Çev: Aykut Kazangil, Serpil Bozkurt), Kabalcı Yayınları, İstanbul 1981.

Yağmurdereli, Zeki, *Ziya Gökalp'in Ölüm Yılında Yazılanlardan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Yalçın, Hüseyin Cahid, *Siyasal Anılar*, (Yayına hazırlayan: Rauf Mutluay), İstanbul 1976.

Yalman, Ahmed Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (Yayına hazırlayan: E. Şadi Erdinç), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul 1997.

Yaşayan Türkçemiz, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1980.

Yazıcıoğlu, M. Said, "Ne Verilmiştir, Ne İstenmektedir?", *İzlenim Dergisi*, Sayı 21, Mayıs 1995.

Yeşil, Ahmet, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı,* Karacan Yayınları, İstanbul 1982.
Yetkin, Çetin, *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1970
Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar, İstanbul 1993.
Yıldırım, Çiğdem, "Dil Plânlaması", *Türk Dili*, C. LI, Sayı 418, Ekim 1986.
Yıldız, Ahmet, *İhtilâlin İçinden*, Alan Yayınları, İstanbul, 2001.
Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Fırkası, Ulus Basımevi, Ankara, 1943.
Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.
Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Çev: Gül Çağalı Güven), Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.

Dizin

A

Abdi İpekçi 342, 415, 418, 419, 448
Abdi Recep 107
Abdülhak Hamit Tarhan 162
Abdullah Abidin 213
Abdullah Cevdet 128, 150, 164, 165
Abdurrahman Şeref Bey 62
Abidin Bey 114
Adalet Partisi 4, 352, 445
Adnan (Adıvar) 68, 69, 87, 88, 104, 341, 342, 348, 353, 356, 367, 369, 370, 372, 373, 491
Adnan Menderes 341, 342, 348, 353, 356, 367, 369, 370, 372, 373, 491
Afet İnan 16, 27, 161, 298, 299, 305, 306
Ağaoğlu Ahmed 206, 268
Ahmed Şükrü 104, 106, 107
Ahmet Emin (Yalman) 71, 72, 85, 87, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 355, 356, 417
Ahmet Hamdi Başar 151, 184, 187, 215
Ahmet İhsan 163
Ahmet Kabaklı 420, 421
Ahmet Mumcu 17, 96
Ahmet Refik 305, 306
Ahmet Rıza 428
Aka Gündüz 267
Akil Muhtar 268
Akın Birdal 463
Albay Arif Bey 114
Albert Malche 280
Ali Cânib 267, 268
Ali (Çetinkaya) 16, 25, 28, 31, 35, 38, 42, 44, 46, 47, 48, 51, 53, 55, 56, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 92, 93, 97, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 130, 131, 158, 176, 183, 200, 214, 267, 268, 339, 351, 357, 387, 389, 398, 405, 433, 434, 446, 451, 458, 459, 460, 461, 491, 492, 494, 498, 500
Ali Ekrem (Uşaklıgil) 110
Ali Fethi Bey 62, 65, 66, 200
Ali Fuat Başgil 176, 339, 351, 405, 446, 451
Ali Fuat (Cebesoy) 16, 25, 31, 35, 56, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 72, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 97, 102, 103, 104, 111, 113, 114, 117, 118, 123, 176, 339, 351, 387, 389, 405, 446, 451, 491, 492
Ali Haydar Yuluğ 214
Ali Hikmet Paşa 85
Ali İhsan (Sabis) Paşa 93
Âlî Paşa 179
Ali Ruhi 107
Ali Salip 92
Ali Şükrü Bey 38, 42, 46, 47, 48, 112
altı ilke 266
Altı Ok 239, 357
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 19, 20, 21, 24, 29
Anadolu ve Rumeli Mudafa-i Hukuk Cemiyeti 17
Ankara'nın başkent ilan edilmesi 170
Arif Oruç 258
Asım Tınaztepe 440
Asım Us 195, 199, 352
Askeri Müdahaleler 8, 413, 416, 445,

499
Ata Çelebi 106
Avni Doğan 121
Avram Galanti 305

B

Bab-ı Âlî 427
Bahzat Arif 213
Balıkesir'in Paşa Camii 31
Balıkesir (Paşa Camii) konuşması 31, 74, 85, 94, 135, 206
balolar 165, 166, 192
Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği 467
Basın ve İktidar 7, 275
Başkumandanlık Kanunu 24
Batı medeniyetçiliği 267
Bedia Muvahhit 162
Bedii Faik 417
Bedrettin Demirel 377, 396, 397, 398
Behcet Kemal Çağlar 340
Bekri Sami (Kunduh) Bey 114
Besim (Hafız) 114, 213, 319
Beyaz (kansız) ihtilâl 8, 18, 442
Birinci Dil Kurultayı 320
Birinci Grub 20, 74, 76
Birinci Meclis 5, 11, 12, 16, 17, 18, 21, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 42, 43, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 61, 62, 66, 75, 76, 101, 123, 254, 493
Birinci Türk Tarih Kongresi 304, 305, 312, 313, 491
Bülent Ecevit 397, 398, 399, 416, 474, 483
Burhan Asaf (Belge) 279, 281
Burhan Felek 356
Bursalı Mehmed Tahir 268

C

Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa 85, 114
Can Ataklı 461
Canbulat Bey 114
Çankaya Protokolü 404, 405
Carol Migdalovitz 466
Cavid Bey 119, 120
Celâl Bayar 276, 340, 341, 342, 343, 351, 390
Celaleddin Arif Efendi 15
Celal Nuri (İleri) 45, 46, 128, 170
Celâl Sâhir 268
Cemal Gürsel 371, 374, 401, 405, 414, 451
Cemal Paşa 268, 384
Cemil Cem 107, 502
Cenab Şehabettin 162
Çetin Altan 418
Cevat Atilhan 327
Cevat Özkaya 468
Cevat Paşa 85
Cevat Şakir (Kabaağaçlı-Halikarnas Balıkçısı) 106
Cevat Ulunay 418
Cevdet Sunay 375, 405, 415, 473
Çevik Bir 461, 480
Ceza Kanunu 110, 182
Ceza Muhakemeleri Usûlü Kanunu 182
CHP yedinci Kongresi 359
Comte Sforza 129
Çopur Hilmi 112
Cumhuriyet Halk Fırkası 4, 185, 188, 196, 197, 198, 199, 202, 203, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 214, 248, 250, 431, 504
Cumhuriyetin ilanı 69, 70, 79, 386
Cumhuriyet Senatosu 404, 406

D

Damar Arıkoğlu 16, 17
Değişmez milli şef 288
değiştirici elit 486
Demokrat Parti 4, 7, 103, 247, 342, 352, 353, 355, 356, 358, 360, 368, 389, 390, 391, 404, 432, 434, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 459, 492, 494
devletçi seçkin-halk ayrışması 428
Devletçi seçkinler 424, 430, 436, 442, 444, 449, 456, 458
Dilde Devrim Süreci 7, 318
Diyanet İşleri Başkanlığı 4, 146, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 493
Doğan Avcıoğlu 327, 418, 419
Doğu isyanı 103, 387
Dokuz Umde 50
dört Ali'ler mahkemesi 113
Dünya Güzellik Yarışması 164

E

Ebedî Şef 188, 196
eczacı Vasıf 107

elektrikçi Nuri 107
Emin Çölaşan 463, 464
Emin (Sazak) Bey 40, 57, 60, 71, 72, 85, 86, 87, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 337, 341, 355, 356, 358, 417, 427, 432, 463, 464, 491, 494, 497, 500, 503
Emre Kongar 420
Enver Behnan Şapolyo 22, 130
Enver Paşa 32, 69, 84, 118, 169, 384, 385
Enver Ziya Karal 414
Erik Jan Zürcher 17, 28
Ernest Rudolf Huber 256
Erol Özkasnak 461, 463
Ertuğrul Özkök 462
Esad Efendi 50
Eşref Edib 106, 107
Eyüp Sabri Bey (Konya) 69
Ezer Weizman 466

F

Fahir Giritlioğlu 248, 356
Fahrettin Paşa 85
Fahri Belen 23, 389
Fahri Çoker 17
Fahri Özdilek 405
Falih Rıfkı (Atay) 14, 114, 119, 131, 150, 158, 166, 169, 187, 188, 210, 213, 252, 259, 266, 319, 320, 321, 322, 323, 350, 351, 359, 490, 493
Fazıl Nazmi 305
Feridun Cemal Erkin 348
Feridun Fikri (Düşünsel) 101, 114
Feriha Tevfik 162, 163
Ferit (Tek) Bey 65, 66
Fethi (Okyar) Bey 53, 62, 65, 66, 67, 68, 70, 91, 92, 98, 99, 100, 102, 126, 183, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 243, 251, 274, 291, 367, 495, 499
Fevzi (Çakmak) Paşa 65, 67, 75, 83, 84, 85, 106, 107, 116, 221, 223, 227, 238, 243, 255, 365, 386, 389, 498
Fevzi Lütfi 106, 107
Fikret Başkaya 425, 469
Francisco Konferansı 345, 348, 349
François Leotard 466
Frederick Frey 17
Fuad Köprülü 268
Fuat (Bulca) Bey 16, 25, 31, 35, 56, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 72, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 97, 102, 103, 104, 111, 113, 114, 117, 118, 123, 167, 176, 195, 300, 305, 339, 341, 342, 351, 387, 389, 405, 446, 451, 491, 492, 496

G

Giritli Şevki 112
Gökalp Sentezi 137
Güneş Dil Teorisi 7, 320, 321
Günseli Başar 164
Gürcü Yusuf 112
güzellik yarışmaları 163

H

Hakimiyet-i Milliye" gazetesi 16
Hakkı Hami (Ulukan) Bey 40, 41
Halide Edip 75, 268, 489
Halid Ziya Uşaklıgil 162
Halil Lütfi (Dördüncü) 110
Halis Turgut 92, 114, 117
Halit Paşa 67
Halit Ziya 163
halkçılık 33, 74, 77, 78, 341, 426, 429
Halk Fırkası 4, 20, 49, 50, 55, 56, 57, 63, 65, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 110, 111, 114, 118, 119, 123, 185, 188, 196, 197, 198, 199, 202, 203, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 248, 250, 295, 296, 431, 504
Halk Fırkası Divanı 65
Halk Fırkası Nizamnamesi 76
Hamdullah Suphi 14, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 355, 495
Hasan Ali (Ediz) 107, 491
Hasan Cemil 306, 313
Hasan Saka 348
Hasip Bey 46
Haydar Tunçkanat 407
Hikmet Bayur 340
Hıristiyanlık-İslam farklılığı 142
Hukuk Muhakemeleri Usûlü Kanunu

182
Hüseyin Avni Paşa 383
Hüseyin Avni (Ulaş) Bey 19, 20, 21, 25, 28, 29, 36, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 51, 327, 383
Hüseyin Cahit (Yalçın) 61, 70, 71, 72, 86, 106, 107, 110, 163, 259, 353, 356
Hüseyin Hikmet (Kıvılcımlı) 107
Hüseyin Rahmi 162, 163
Hüseyin Rahmi Gürpınar 162
Hüseyin Rauf 68, 69
Hüseyinzâde Ali Bey 131
H. Velded Velidedeoğlu 17, 25, 51, 121

İ

İbrahim Çallı 162
İbrahim Hilmi 107
İcra Vekilleri Heyeti 15, 16, 29, 65, 97
İdeoloji 7, 151, 264, 293, 294, 295, 314, 430, 444, 490, 493, 495, 500
İhsan Bey 114
İhsan Gümüş 17, 23
İhsan Şerif Bey 304
II.Abdülhamit 384
III. İnönü Zaferi 101
II. Mahmud 153, 154
II. Meşrutiyet 72, 220, 384, 427, 428, 488
İkinci Grup 5, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 55, 59, 60, 61, 62, 76
İkinci Meclis 54, 62, 63, 66, 79, 123, 135
İkinci Meşrutiyet 131, 267
İkinci Tarih Kongresi 313
İktidar - Hükümet Ayrışması 8, 448
İlahiyat Fakültesi 357
İlhami Soysal 462
İlhan Arsel 414
İmam Hatip okulları 357
İmren Aykut 412
İnönü Savaşları 39
İskilipli Atıf Hoca 159
İslâm'ın Yeniden Tanımlanması 6, 146
İsmail (Canbolat) Bey 43, 44, 46, 47, 50, 51, 58, 69, 87, 107, 108, 110, 112, 117, 118, 162, 163, 279, 306, 322, 479, 492, 495, 501
İsmail Hami (Danişmend) 107
İsmail Müştak (Mayakon) 108, 110, 163
İsmail Şükrü Bey 43, 44, 46
İsmet (İnönü) Paşa 50, 51, 53, 54, 59, 60, 67, 68, 70, 73, 74, 75, 77, 80, 84, 86, 89, 91, 92, 93, 97, 98, 100, 103, 105, 111, 113, 114, 119, 121, 122, 126, 139, 169, 184, 196, 198, 199, 200, 201, 208, 209, 211, 224, 229, 239, 245, 247, 253, 254, 255, 259, 260, 261, 262, 273, 276, 288, 318, 319, 320, 325, 329, 331, 332, 340, 342, 343, 347, 348, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 359, 370, 374, 388, 389, 390, 401, 405, 434, 438, 439, 445, 462, 464, 490, 491, 492, 494, 495, 496, 502, 503
İstiklâl Grubu 18
İstiklâl Harbi 56, 60, 135, 190, 268
İstiklâl Mahkemeleri 5, 6, 39, 40, 41, 42, 87, 88, 98, 100, 102, 103, 105, 106, 111, 112, 114, 115, 119, 120, 121, 123, 124, 158, 165, 166, 183, 185, 274, 357, 394, 490, 494
İttihat ve Terakki 4, 14, 23, 31, 32, 55, 70, 87, 90, 95, 113, 118, 119, 129, 384, 385, 427, 428
İzmir suikastı 97, 113, 121, 387
İzzettin Paşa 85

J

John Galvin 465

K

Kâdri Reşat Paşa 268
Kahramanmaraş olayları 397
kaside edebiyatı 185
Kazım (Karabekir) Paşa 14, 31, 54, 56, 60, 67, 69, 70, 83, 85, 86, 90, 94, 95, 99, 101, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 122, 135, 206, 212, 223, 253, 254, 257, 279, 355, 387, 497, 499, 500
Kazım Nami (Duru) 253, 279
Kazım (Özalp) Paşa 14, 31, 54, 56, 60,

67, 69, 70, 83, 85, 86, 90, 94, 95, 99, 101, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 122, 135, 206, 212, 223, 253, 254, 257, 279, 355, 387, 497, 499, 500
Kâzım Vehbi 92
Kel Ali 113, 121, 123
Kemalettin Apak 275
Kemalettin Sami Paşa 67
Kemalist ideoloji 296
Kemalist laiklik 297
Kemalist Sentez 137
Kemalist tarih tezi 299
Kemalizm 7, 96, 126, 130, 131, 137, 144, 150, 173, 186, 258, 265, 266, 288, 289, 290, 291, 295, 297, 298, 339, 429, 498, 502
Kenan Evren 381, 382, 396, 397, 398, 400, 403, 406, 415, 452, 453, 458, 475, 476, 494, 499
Keriman Halis 164, 235
Kilisli Rıfat 268
Kılıç Ali 44, 51, 55, 73, 109, 113, 115, 116, 118, 121, 122, 498
Kılıçzâde Hakkı 128
kızıl tehlike 465
Kontes Soranzo 163
Kuzey Atlantik Antlaşması 164

L

Laik 6, 127, 128, 144, 170, 171, 174, 291, 501
laiklik 125, 126, 127, 128, 129, 134, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 146, 149, 169, 172, 173, 174, 175, 178, 201, 202, 296, 297, 299, 361, 425, 444, 452, 459
Latife Bekir 274
Lâyik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası 149
Laz İsmail 112
Lozan 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 63, 67, 79, 115, 178, 200, 225

M

Mahmut Esat (Bozkurt) 14, 36, 37, 39, 148, 180, 204, 243, 258
Mahmut Goloğlu 16, 20, 37, 331, 335
Mahmut (Soydan) 14, 16, 20, 36, 37, 39, 54, 148, 180, 204, 243, 250, 258, 318, 331, 335, 383, 494, 495, 501
Matbuat Kanunu 92, 214, 249, 276
Matmazel Araksi 162
Mazhar Müfid Kansu 17
Mecelle 26, 178, 179
Meclis-i Mebusan 12, 16, 17, 70, 178
Medeni Kanun 178, 179, 181, 182
Mehmet Asım (Us) 213, 250
Mehmet Emin (Yalman) 86, 87
Menemen hadisesi 97, 250
Mesut Cemil Tel 162
Metin Toker 126, 261, 277, 325, 331, 340, 354, 356, 357, 359
Millet Partisi 127, 352, 360, 361
Milli Askeri Stratejik Konsept 466
Milli Birlik Komitesi 4, 371, 399, 404, 405, 407, 410, 445, 450, 451
Milli egemenlik kavramı 284
Milli Güvenlik Konseyi 400, 402, 404, 406, 411
Milli Güvenlik Kurulu 4, 8, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 450, 481
Milli Kalkınma Partisi 327, 328, 340, 352
Milli Korunma Kanunu 336
Milli Mücadele 12, 13, 14, 15, 17, 20, 22, 32, 33, 43, 55, 69, 118, 134, 135, 146, 170, 190, 191, 192, 253, 254, 268, 299, 386, 387, 455, 492, 494, 499, 500, 501, 503
Milli Şef 254, 255, 257, 259, 260, 261, 325, 326, 327, 331, 332, 333, 341, 343, 346, 354, 356, 365, 489, 494, 498
milli tarih 298, 302
Milliyetçilik 7, 130, 167, 267, 293, 294, 295, 296, 319, 322, 388, 423, 431, 493, 494, 503
Miralay Arif Bey 112
Misak-ı Milli 18, 19, 51
modernleştirici seçkinler 487, 488
Muallâ Suzan 162
Muammer Bey 106
Mübeccel Namık 163
Mudanya Konferansı 43
Müfide Ferid (Tek) 268
Muhiddin Sadak 162
Muhsin Batur 397
Mükrimin Halil (Yınanç) 299

Mülazım Mümtaz 107
Müşerref Hekimoğlu 417
Müşir Ahmet Paşa 127
Mustafa Erdoğan 438, 457, 463, 468
Mustafa Kemal Paşa 5, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 37, 40, 43, 44, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 82, 83, 94, 117, 118, 135, 254, 280, 281, 300, 501
Mustafa Muğlalı 432, 433, 434, 435
Müstakil Grup 341, 354

N

Nadir Nadi 255, 259, 260, 277, 334, 350, 351, 354, 418, 419
Nakiye (Elgün) 268
Namık Argüç 402
Namık İsmail 162
Naşide Saffet 163, 235
Nazlı Ilıcak 463, 464, 483
Nazmi Ziya Güran 162
Necati Bey 114
Necib Asım 268
Necip Ali Bey 117, 122
Necip Bey (Ertuğrul) 44
Necmeddin Sadık (Sadak) 130, 273
Neşet Bey 44
Nevzat Bölügiray 425, 448
Nevzat Tandoğan 423, 431, 432
Nezaret Haçeryan 179
Nicholas Burns 466
Nihat Erim 174, 348, 440, 474
Nurettin Ersin 398
Nurettin Paşa 93, 94
Nuri Başer 446
Nuri Bey 46, 106, 209
Nuri Demirağ 327, 328
Nuri Yamut 391
Nusret Kemal (Köymen) 78, 282

O

Oktay Ekşi 421, 463
Ömer Seyfettin 267
Örfi İdare Kanunu 393, 394
Orhan Apaydın 446
Orhan Erkanlı 441, 451
Osmanlı Mebusan Meclisi 26
Osman Nuri (Albay) Bey 114, 338
Osman Nuri Uman 338
Osman Yüksel Serdengeçti 431

P

Parti Devleti 6, 253, 262, 263
Peyami Safa 162
postmodern darbe 423
Prens Sabahattin 95, 427
Prof. Yusuf Ziya 313

R

Rafet İbrahimoğlu 412
Ragıp Gümüşpala 445
Rahmi (Eyüboğlu) Bey 114, 162, 163, 335
Rakım Çalapala 110
Rasih Bey (Antalya) 45, 69
Rauf (Orbay) Bey 27, 28, 30, 47, 52, 53, 56, 65, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 79, 83, 86, 87, 88, 96, 101, 104, 122, 254, 421, 497, 499, 503
Rauf Tamer 421
Raymond Aron 263, 264
Recep (Peker) Bey 44, 73, 77, 80, 81, 107, 148, 196, 255, 258, 262, 263, 266, 298, 341, 356, 429, 430, 479, 500
Refah Partisi 424, 425, 460, 466
Refet (Bele) 13, 43, 68, 69, 72, 82, 86, 87, 88, 114, 221, 224, 251, 254, 355, 356, 387, 389
Refik Koraltan 341, 342
Refik Saydam 51, 262, 278, 330
Refik Şevket İnce 260
Reşat (Saruhan) Bey 80, 268, 501
Reşit Galip 122, 212, 280, 281, 306, 312
resmi ideoloji 185, 266
Rıfar Ilgaz 338
Rıza Nur 48, 52, 56, 178
Rüşdü (Dadaş) Paşa 114
Ruşen Eşref Bey 69
Rüştü Paşa 117
Rüştü Saraçoğlu 350

S

Saadettin Bilgiç 446
Sabahattin Muhlis Bey 164
Sabahattin Selek 18, 23
Sabiha Gökçen 161

Sabiha Sertel 274
Sabit (Sağıroğlu) 65, 114, 189, 190, 191, 192
Sadi Irmak 350, 355, 475
Sadrettin Celal (Antel) 107
Sadri Ethem 250, 258
Saffet Arıkan 140, 282
Saim Burçak 336
Sakarya Savaşı 31
Şakir Paşa 106
Salahattin Bey 44
Samet Ağaoğlu 22, 25, 89, 121, 122, 212
Samih Rıfat 268
San Francisco Konferansı 345, 348, 349

Ş

Şapka devrimi 152, 155
Şef 6, 188, 196, 249, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 277, 325, 326, 327, 331, 332, 333, 341, 343, 346, 354, 356, 359, 365, 489, 494, 498
Şefik Hüsnü (Değmer) 107
Şeflik 6, 249, 253, 256, 257, 259, 260, 261, 326, 343
Selahaddin Bey 29
Selim Ragıp (Emeç) 110
Selim Sırrı (Tarcan) 253
Semine Nihat 162
Şemsettin Bey 305
Serbest Cumhuriyet Fırkası 6, 185, 194, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 207, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 351, 504
Şerif Bey 15, 16, 304
Şevket Aziz 312
Şevket Süreyya (Aydemir) 23, 96, 97, 102, 107, 129, 158, 159, 166, 184, 187, 198, 254, 261, 279, 289, 298, 299, 301, 326, 331, 438, 491
Şevki Yılmaz 424, 459
Seyfi Kurtbek 390, 391
Seyhan Soylu 459, 480
Şeyh Said isyanı 97, 102, 110
Seyyit Bey 147
Sivas Kongresi 17, 133, 134, 223, 496
siyasal seçkinler 378, 440, 444, 454, 469
siyasetçi tarihçiler 303
sıkıyönetim 66, 91, 99, 249, 277, 393, 394, 395, 397, 398, 399, 432, 433, 448
Sıtkı Ulay 405, 451
Şose ve Köprüler Kanunu 335
Suat Hayri Ürgüplü 415
Şükrü Bey 38, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 69, 112, 114, 115, 118, 199
Şükrü Karatepe 345, 464
Şükrü Kaya 149, 165, 172, 188, 199, 208, 213, 238, 239, 262, 276, 340
Şükrü Oğuz 107
Şükrü Paşa 85
Şükrü Saraçoğlu 337
Şuküfe Nihal 163
Süleyman Demirel 144, 360, 375, 377, 397, 399, 443, 447, 448, 456, 457, 464, 469, 473, 477, 478, 479
Süleyman Neşati 107
Suphi Nuri (İleri) 71, 74
Süreyya Aydemir 51, 100, 183, 340, 343
Süreyya (İlmen) Paşa 23, 44, 51, 96, 97, 100, 102, 107, 121, 129, 158, 159, 163, 166, 183, 184, 187, 198, 214, 254, 261, 279, 289, 298, 299, 301, 326, 331, 340, 343, 438, 490, 491, 496

T

Tahran Konferansı 344
Tahsin Yazıcı 391
Takrir-i Sükûn 50, 70, 95, 100, 101, 102, 105, 110, 111, 124, 160, 166, 183, 185, 248, 275, 318, 399, 495
Talat Bey 212, 213
Tanin 70, 71, 72, 86, 87, 98, 104, 105, 106, 259
Tanzimat Fermanı 128
Tarama Dergisi 320, 321
Tarık Buğra 420
Tarık Zafer Tunaya 17, 23
TBMM Başkanlığı 11
Tekin Arıburun 447
Tek Parti dönemi 288
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 4, 5, 28, 60, 61, 68, 82, 83, 84, 85,

86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 106, 111, 113, 115, 117, 119, 123, 138, 247, 251, 274, 290, 311, 490, 502, 503, 504
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 36, 60, 65, 79
Tevfik Bıyıklıoğlu 302
Tevhid-i Efkâr 20, 29, 55, 64, 65, 70, 72, 87, 90, 105
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 429
Ticaret Kanunu 182
Toprak Kanunu 341
Truman Doktrini 390
TSK İç Hizmet Yasası 401, 402
Turan Güneş 194, 438, 495
Turgut Özal 448, 453, 454, 456, 458, 476, 477, 478
Turhan Feyzioğlu 408, 494
Türk batılılaşması 487
Türkçülük 26, 128, 131, 267, 272, 300
Türk Derneği 267
Türk Dili Tetkik Cemiyeti 320
Türk Kadınlar Birliği 7, 273, 274
Türk modernleşmesi 488
Türk Ocakları 7, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 280, 430, 489, 495
Türk Tarihi Merkez Heyeti 306
Türk Tarih Kongresi 304, 305, 311, 312, 313, 491
Türk Tarih Tetkik Heyeti 299
Türk Tarih Tezi 282, 306
Türk Yurdu 130, 267, 271, 434, 501

U-Ü

Üçüncü Meclis 123
Uğur Mumcu 420

V

Vahdettin 35, 43, 98, 221
Valantin Berojkov 344
Varlık Vergisi 333, 334, 335, 337, 347, 489
Vasfi Rıza Zobu 162
Vasıf Bey (Saruhan) 69
Vatan Cephesi 361
Vatan Gazetesi 64, 104
Vatan-ı Hıyaniye Kanunu 73
Vehbi Bey 80
Veled Çelebi 268
Velid Ebuzziya Bey 72
vesayet ideolojisi 289
Vural Savaş 464, 479

W

Willy Claes 466

Y

Yahya Kemal 54, 268
Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) 55, 155, 166, 167, 185, 186, 188, 191, 192, 193, 210, 252, 261, 430, 497
yasal laikleşme 178
Yaşar Kemal 438, 496
Yekta Güngör Özden 425
yeşil tehlike 465
Yılmaz Altuğ 17
YTP 404
Yunus Nadi (Abalıoğlu) 34, 43, 44, 46, 49, 73, 81, 82, 110, 119, 162, 163, 209, 251, 253, 262, 274, 319, 321, 323
Yusuf Kemal (Tengirşek) 65, 66
Yusuf Ziya (Özer) 300, 306, 313, 322, 338, 500

Z

Zekeriya (Sertel) 106, 110, 276, 500
Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey 57, 58, 60, 82, 95, 114, 202, 249, 250, 304, 305, 494, 495, 502, 503
Zeki Mesut (Alsan) 249, 250
Zeki Velidi Togan 304
Zeynel Besim 213
Ziya Gökalp 6, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 150, 177, 178, 182, 267, 268, 300, 495, 498, 501, 503
Ziya Hurşit 48, 69, 112, 116, 118, 120

CUMHURİYETİN TARİHİ

CELALEDDİN VATANDAŞ

Bu kitap, bugün yaşamakta olduklarımızı doğru çözümleyebilmek ve yaşayacaklarımız için isabetli bir öngörüde bulunabilmek için, yaklaşık yüz yıldır yaşadıklarımızı ortaya koyma çabasının bir ürünü olmuştur. Okuyucu bu kitapta, bugünün Türkiye'sinde halkın iradesini temsil eden ve üstünde irade olmadığı ifade edilen ve kabul edilen siyasal sistem gereği böyle olması da gereken Meclis'in üzerinde irade olmaya çalışanların ilk örneklerini 23 Nisan 1920'de faaliyetine başlayan Meclis'te bulabilir ve halkın iradesine müdahalenin Türkiye'de köklü bir geleneğe sahip olduğunu görebilir; halkın iradesini ifade biçimi olan seçimlere müdahale ederek sonucu istediği gibi inşa etmeye çalışanların yaklaşık yüz yıldır devlet kurumunun önemli noktalarında yer aldıklarını fark edebilir; halkın iradesi söylemine sımsıkı sarılan ancak eğer bu irade kendi iradesini onaylıyorsa kabul eden, yoksa halkı "cahil sürüsü" olarak algılayan zihniyetin sahiplerinin yine yüz yılı aşkın süredir bu ülkede "iktidar" olduklarını tespit edebilir; bu ülkede birilerinin ülkeyi her şeyi ile kişisel malı gibi kullanma ve yönlendirme zihniyetine sahip olduğunu ve bunu sağlamak için her türlü enstrümanı titizlikle edindiğini, oluşturduğunu ve bunun yaşadıklarımızın önemli bir faktörü olduğunu fark edebilir; bütün manipülasyonlara ve yönlendirmelere rağmen, halkın iradesini biraz ortaya koyma tavrını sergilediği zaman, bunun hemen ses getirdiğinin yüzyıllık süreçte birçok örneğini bulabilir...

Hiç kuşkusuz Türkiye'nin yakın tarihiyle ilgili sayısız denecek kadar çok makale ve kitap yayınlanmıştır. Bu durumda, bu çalışmanın süreci bilmeye katkısının ne olduğu sorulabilir. Böylesi haklı soruya verilebilecek en kısa cevap, bu çalışmanın konuyu önyargılı ele almadığıdır. Bu çalışmanın herhangi bir şekilde övgü veya sövgü amacı yoktur. Bu çalışmanın ikinci önemli özelliği, tüm süreci konu edinme gibi bir amaca sahip olmasıdır; bu yönüyle tarihsel açıdan bütüncül bir yaklaşıma sahiptir.

PINAR YAYINLARI
Çatalçeşme Sok. Defne Han. No: 27/15 Cağaloğlu
Tel. (212) 520 98 90 Faks: (212) 527 06
www.kitappinari.com